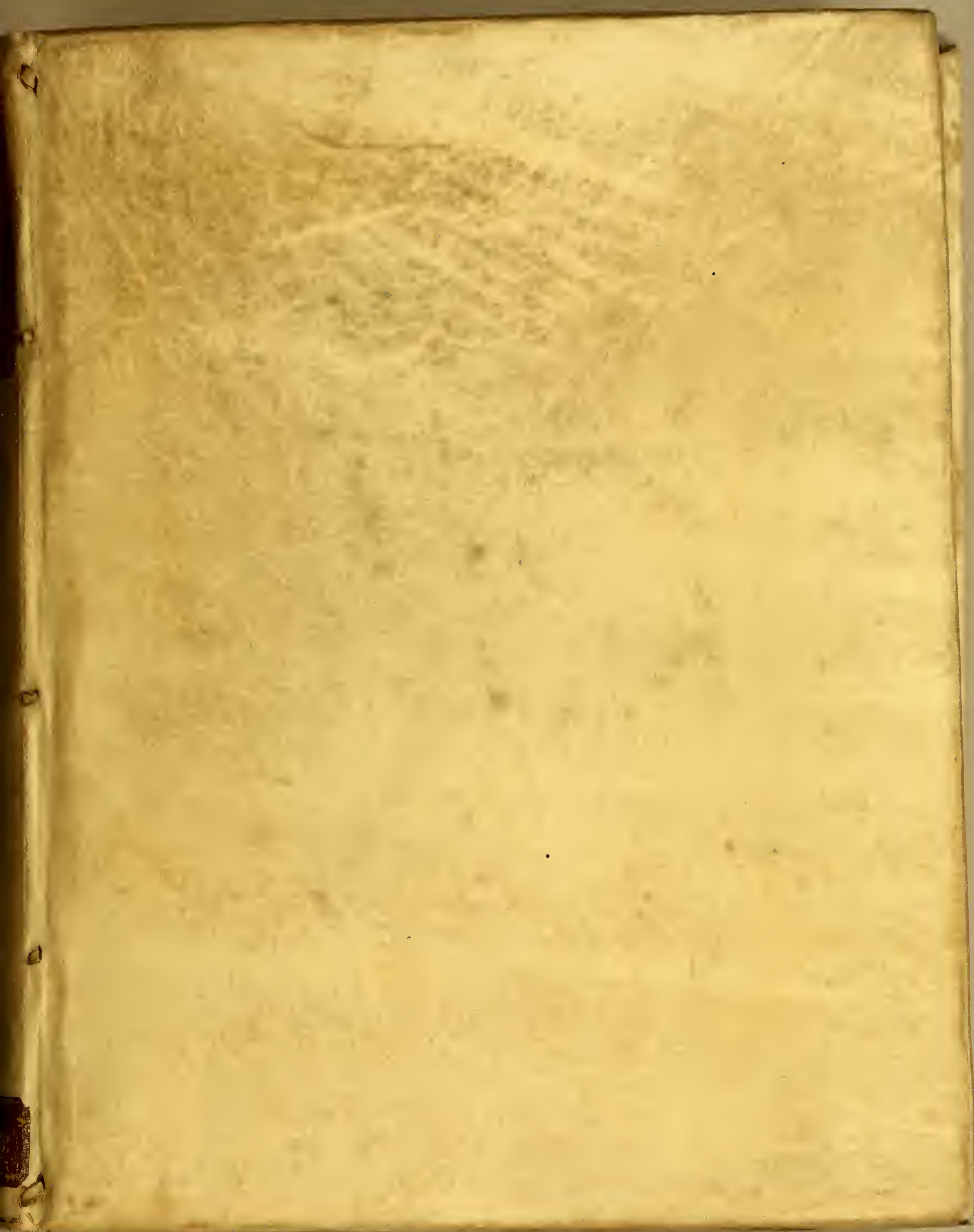
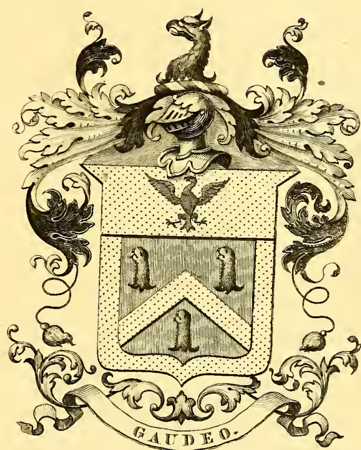

GAUDEO.

O Here, hoe groot zyn uwe Werken.....
Een onvernuftig man en weet daar niet
van. Psalm 92 v. 6. 7.

BESCHRYVING
VAN
YSLAND,
GROENLAND
EN DE
STRAAT DAVIS.

Bevattende zo wel ene beſtipte bepaling van de ligging en grote van die Eilanden, als een volledige ontvouwing van hunne inwendige geſteltenis, vuurbrakende Bergen, heete en warme Bronnen enz. een omſtandig Bericht van de Vruchten en Kruiden des Lands; van de wilde en tamme Landdieren, Vogelen en Viſſchen, de Visvangſt der Yslanders en hunne onderſcheide behandeling, toebereiding en drogen der Viſſchen, voorts het getal der Inwoonders, hunnen Aart, Levenswyze en Bezigheden, Woningen, Kledingen, Handteering, Arbeid, Veehoedery, Koophandel, Maten en Gewichten, Huwelyks Plechtigheden, Opvoeding hunner Kinderen, Godsdienſt, Kerken en Kerkenbeſtuur, Burgerlyke Regering, Wetten, Strafoeffeningen en wat wyders tot de kennis van een Land vereiſcht word.

Door den Heer

JOHAN ANDERSON,

Doctor der Beide Rechten, en in Leven eerſte Burgermeeſter der vrye Keizerlyke Ryksſtad Hamburg.

Verrykt met Platen en een nieuwe naauwkeurige Landkaart der ontdekkinge, waar van in dit Werk geſproken word.

Uit het Hoogduits vertaalt.

DOOR

J. D. J.

Waar by gevoegt zyn de Verbeteringen

Door den Heer NIELS HORREBOW,

Opgemaakt in zyn tweejarig verblyf op Ysland.

Te AMSTERDAM,
By JAN VAN DALEN, Boekverkoper op de Colveniersburgwal by de Staalſtraat. 1756.

VOORREDE
VAN DEN
SCHRYVER.

ZO veel malen ik by my zelven in ernstige overweging genomen heb, hoedanig de grote Schepper des Hemels en der Aarde den rykdom zyner mogendheid, wysheid en goedertierenheid zo min in de ruuwste noordelyke landen, als in de zagter, zoeler en warmer gewesten niet onbetuigt gelaten heeft; hoedanig de wonderen der natuur aldaar even zo overvloedig, als elders voorkomen, en den opmerkzamen beschouwer zelfs op ene byzondere wyze, mitsdien ook des te meer vermaken en des te krachtiger tot het loven en pryzen des Allerhoogsten aansporen; ja hoedanig eindelyk de menschen aldaar op een even zo merkwaarde, offschoon in zich ruwer en als het ware bevrozener wyze, in de tot hun onderhoud en bestaan onontbeerlyke gereedschappen en hantering als de bequamer gelegen en beter opgevoede volkeren, naar hunne omstandigheden, hunne menschelykheid betonen: heeft het my niet weinig ter harte gegaan, daarby teffens te moeten opmerken, hoe zulks alles, zo wel van de inwoonders, uit hoofde hunner grove ongeschiktheid, als van de buitenlanders, uit hoofde hunner onverantwoordelyke onachtzaamheid en verfoeyelyke geringachting, tot hier toe niet naar behoren overwogen en derhalven niets bondigs van deze opmerkingwaardige gewesten de beschaafde waereld door den druk bekent gemaakt is. Dit heeft my ook des te nadrukkelyker aangedreven, daarnaar, zo vele myne omstandigheden toelieten, des te vlytiger te vragen, te vorsschen, en 't gunt ik deswegens vernam, zonder uitstel, om het der vergetelheid te ontrukken, op papier te brengen.

Voor weinige jaren genoot ik, door hulp van een goeden vriend, 't geluk en genoegen, by gelegenheid van de nieuwe volkplantingen, ten dien tyde door de Denen niet verre van de Straat Davis opgerecht, van die gewesten uit verscheiden, welke aldaar een tyd lang geweest zyn, iets meer en beter, dan men 'er tot noch toe van wist, te vernemen en vroed te worden, 't geen ik dan ook voornemens ben, by deze beschryving te voegen. Ten zelven tyde en zedert heb ik my inzonderheid beyvert, van het grote en in veelerly opzichten merkwaardig eiland YSLAND, in plaats van de verminkte, gebrekkige, verouderde en met talloze grove verdichtzelen verdorven berichten, waar mede men zich tot nu toe

 heeft

heeft moeten vergenoegen, iets nieuwer, gewigtiger, volkomener en grondiger in 't daglicht te ſtellen. Hiertoe is my de hoofd-handel, welke van en met dit eiland gedreven word, naar wenſch van dienſt geweeſt, nadien jaarlyks verſcheide ſchippers, gelyk ook enige onderkooplieden van daar met Flackviſch, Traan en dergelyke lynrecht naar de aan de Elve gelegen koninglyk deenſche vesting GLUCKSTADT komen, waarvan zich de een en andere, vermits zy de medegebragte waren aan zekere kooplieden onzer hamburgſche beurs verkopen, gemeenlyk, om de bedongen gelden te ontfangen, in perſoon te Hamburg laten vinden. Uit dezen heb ik de opmerkzaamſten by my ontboden en nu door veel vragen, dan door het vertonen van verſcheide *Nuturalia* uit myne geringe voorraad, hen genoopt, dat zy, 't geen hun van den NATUURLYKEN en POLITIKEN TOESTAND van dat eiland, inzonderheid van deszelfs ZUIDELYKE en OOSTELYKE KUSTEN (van welke eigentlyk de waren komen, waarmede met de hamburgſche kooplieden handel gedreven word) mitsgaders van de aldaar plaats hebbende HANTERING en HANDEL uit eige ondervinding bekent was, my naauwkeurig en omſtandig verhaalden. 't Gunt ik nu dus van hun te weten ben gekomen, en 't geen my ook daarenboven van YSLAND zeker bekent was, heb ik in den beginnen ſlechts tot myn eigen genoegen kortelyk aangetekent; naderhand echter tot opwekking myner kinderen (op dat zy namelyk de vele grotere weldaden en gemakken, waarmede de milde Schenker alles goeds ons en ons vaderland boven hun naar ziel en lighaam begiftigt heeft, des te levender mogten erkennen en in de genieting derzelver tot des te dieper eerbied en dankbaarheid aangeſpoort worden) in enige orde gebragt en met bygevoegde aanmerkingen, uit de natuurkunde en andere wetenſchappen ontleent, trachten op te helderen en nutter te maken. Thans, nu enige vrienden, beminnaars van de natuurkunde en hunnen Schepper, welke iets van myn zamenſtel gezien hebben, my verzekerden, dat 't zelve, wanneer het in druk was, waarſchynlyk noch vele andere gelykgezinden tot een niet onaangenaam naricht en opwekking ter navolging en verbetering naar hunne betere gelegenheid, teffens ook tot verdere verheerlyking van den groten Schepper, zoude konnen dienen; heb ik, dewyl wy daarenboven, een ieder naar zyne mate, verplicht zyn, den roem des Allerhoogſten en de verbetering onzes naaſten zo veel mogelyk te bevorderen, my met weinig moeite laten overreden, deze tegenwoordige beſchryving een iegelyk, die dezelve begeert te lezen, in handen te leveren, in de ontwyffelbare verwachting, dat men in myn daarby geuit welmenent inzicht genoegen nemen en de ingeſlopen feilen der menſchelyke onvolmaaktheid, gelyk ook myne omſtandigheden ten goeden houden zal.

VOOR-

VOORBERICHT,

Vervattende het leven van den heer Burgermeester

ANDERSON.

Erhooptelyk zal het den lezer aangenaam zyn, dit werk met enige korte en ware narichten, rakende het leven van den beroemden schryver, verzelt te zien. Buitenlanders zullen daardoor zyne verdiensten ten nutte van den Staat en de geleerdheid nader leren kennen; en zo vele wakkere mannen, als in zyn gelukkig vaderland getuigen en verwonderaars zyner roemwaardige voorbeeldigheid geweest zyn, zullen thans een klein ontwerp der omstandigheden zynes levens en verdiensten alhier met des te meer genoegen ontfangen, als men, met uitsluiting van alle pluimstrykery, niets dan waarheden, offschoon geenzints alles meld, wat tot roem van wylen den heer burgermeester Anderson strekken kan.

De heer *Johann Anderson* werd den 14. Maart 1674 uit een aanzienlyk geslacht geboren. Zyn vader was de heer *Ammon Anderson*, een beroemd en voornaam koopman dezer stad; zyne moeder *Geza*, geboren *Stahlen*, een vrouw, welke haar geslacht in ongeveinsde vroomheid en zedelyke voorbeeldigheid geenzints verzaakte. Myn voornemen is geenzints, zynen roem uit het geslachtregister zyner voorouders te ontlenen, en zyn leven door hunne loffelyke bedryven een luister by te zetten, die hem overtollig waren. Alleen zal ik zyne grootvaders en grootmoeders noemen. Zyn grootvader van vaders zyde was *Andreas Ammonson*, koopman en oudste raadsheer te Gottenburg, uit wiens doopnaam, gelyk in Zweden en andere noordsche landen het bekend gebruik is, des zoons geslachtnaam, en uit den geslachtnaam van den vader des zoons voornaam gemaakt was. Zyne grootmoeder van die zyde was *Geertruid*, geboren *Oluffs*. Zyn grootvader van moeders zyde hetede *Johann Stahl* en was oberalter dezer stad. Zyne grootmoeder van moeders zyde was *Magdalena Lepetit*, uit Frankfort aan den Main.

Met de geboorte nam de zorge der ouders voor hunnen zoon een aanvang. Zy beyverden zich, zyne onnozelheid voor alle verleiding in zekerheid te stellen, en zyn teder vernuft met alle wetenschappen, waartoe het bequaam was, te bekleden. Boven al trachteden zy, den zegen des Allerhoogsten op hem te erlangen, en moest hy zich derhalven aan een vroege Godsvrucht, als de enige bron van

alle heil en een eeuwig welzyn, gewennen. In zyne tedere jaren bespeurde men in hem een goedaardigheid, vlug verstand en bequaamheid, welke voor het toekomende iets groters beloofde. Mitsdien gaf men hem by tyds aan het onderwys van wakkere leermeesters over; doch zo, dat zyne ouders hunne zorge, ter zyner opvoeding, gelyk gemeenlyk 't gebruik is, niet lieten varen, maar door hunne zorgvuldige oplettenheid den leerling en leermeesters des te opmerkzamer en naarstiger maakten. Reeds in die jaren, in welke by velen 't begrip zich naauwlyks ontdekt, ontwikkelden zich zyne talenten, en had hy de latynsche, grieksche en hebreeuwsche talen bereids in dien tyd geleert, wanneer anderen naauwlyks tot het leren derzelve treden; ook is bekent, dat hy zich de beide eerstgenoemde spraken zo zeer eigen gemaakt had, als of hy in dezelve opgevoed was. Met deze hulpmiddelen schikte hy zich tot de Godgeleertheid; doch zo, dat hy alvorens op de kennis van alle de delen der wysgeerte en wiskunde toelag. De toenmaals beroemde Godgeleerden, Dr. *Abraham Hinckelmann*, en de senior *Johan Winckler* waren, benevens andere geleerde mannen, aan wier afzonderlyk onderwys men hem toevertrouwde, zyne leermeesters. 't Besluit, om de kerk te dienen, werd ondertusschen op rypelyk overwogen gronden en niet onbedagt verandert, gelyk gemeenlyk plaats heeft by de zulken, die van de Godgeleertheid tot de Rechtsgeleerdheid overgaan; en geschiede zulks op aanraden zelfs van den Dr. *Hinckelmann*. Die voorgenomen verandering wekte zyn gelukkige vlyt noch meer op, en hy lag een nieuwe grond tot de grote wetenschap, welke hy werkelyk bereikt heeft.

In 't jaar 1694 den 24. april begaf zich de heer *Anderson* in het 21ste jaar zynes ouderdoms naar Leipzig, onder het opzicht van zyn Pedagoog, den heer *Sebastian Gottfried Starcke*, geboortig van Bockendorf in Saxen, zedert leraar der oostersche talen te Greifswalde, die wylen Dr. *Hinckelmann*, gedurende zyn verblyf in Hamburg, in 't uitgeven van zyn Alcoran de behulpzame hand geboden heeft, en wiens onderwys in de fraye wetenschappen de heer *Anderson* naby de 4 jaren ontfangen had. Van Leipzig deed hy een reize dieper in Saxen en bezichtigde de werken der kunst en der natuur zo wel in de vorstelyke kastelen als bergwerken. Zyne geschreven aanmerkingen, welke hy over de saxische zeldzaamheden gemaakt heeft, en die acht banden groot zyn, bewyzen zonneklaar, dat hy geen enkele verwonderaar derzelver geweest zy, en toen reeds een genoegzame naauwe kennis in de historien en oudheden bezeten hebbe. Zyne terugreize nam hy over Halle, weinige dagen voor de inweying der hoge schole aldaar; doch zyn gestrenge Pedagoog liet

zich

zich niet bewegen, den dag dier voorgenomen plechtigheid af te wachten. Ondertusschen bezichtigde hy alomme by de konstenaars de toebereidzelen. Na te Berlin het merkwaardigste beschouwt te hebben, keerde hy den 15. juny weder naar Hamburg.

In den Jare 1695 den eersten may begaf hy zich, op aanraden en goedvinden zyner vernufte ouders en vrienden, naar Halle. Alhier was de wakkere student onvermoeid, bestudeerde met yver het burgerlyk recht, en maakte grote vorderingen in de Staats-geschichten, 't recht der natuur en de verdere wetenschappen, die een waren Rechtsgeleerden uitmaken en onontbeerlyk zyn: ook leerde hy de fransche, engelsche en italiaansche talen; doch bleef ondertusschen geen vreemdeling in zyne moedersprake, gelyk de meeste Staatkundigen en Rechtsgeleerden ten dien tyde waren. Hy lag zich zo zeer op dezelve en hare oudheid toe, als of hier in zyne voornaamste wetenschappen bestaan zoude. Zyn vlyt, schranderheid en zedige levenswyze bragten hem by zyne leermeesters in hoogachting en liefde.

In january 1697 behaagde het de Voorzienigheid, den heer *Anderson* door de dood zynes Vaders in rouwe te stellen. Des verliet hy in alleryl het hallsch Atheen en quam den 18. der gemelde maand naar Hamburg terug. De tederheid, waarmede hy zyn vader bemind, de smertelyke droefheid, met welke dat verlies zyn hart bevangen, en de zware koude, die hy op de reize uitgestaan had, verzwakten zyne krachten zo zeer, dat hy in een gevaarlyke krankheid verviel: doch naauwlyks had hy dezelve gelukkig doorgestaan, of nam met zyne krachten ook zyn vlyt weder toe. Den 10. april verliet hy andermaal zyne magen en begaf zich naar Holland op reis. Alhier bezag hy de voornaamste plaatsen en steden, en maakte zich by de beroemste geleerden en kunstenaars bekent. Te Delft onderhield hy een vertrouwden omgang met den heer *Leeuwenhoek*, dien yverigen navorsscher der natuur, en de wonderen, welke deze opmerkzame man hem in de natuur aantoonde en die voor de ogen eerst zichtbaar werden, wanneer hy de kunst te baat nam, verwekten in den heer *Anderson* den edelen yver, om voortaan zyne ledige uren tot het onderzoeken der natuur ter verheerlyking des Scheppers te besteden. Te Leyden geraakte hy in gene mindere kennis met den beroemden Kunstenaar, den heer *Musschenbroek*, die de fraye luchtpompen en vergrootglazen gemaakt heeft. Van hier begaf hy zich ten tyde der vredehandeling van Ryswyk naar den Hage, alwaar het aanwezen van zyn vriend, onzen (door hem beleefden en noch vele verdere jaren zo waardigen) Burgermeester, den heer *Stampel*,

Justitiæ custos rigidi servator honesti:
In commune bonus.....

bei-

beide de aangenaamste gelegenheid gaf, den grond te leggen tot de doorzicht en ervarenheid, die zich in de volgende tyden by gewigtige staats-aangelegenheden by hen zo zeer ten nutte van 't vaderland kenbaar gemaakt hebben. Ik kan alhier niet voorby gaan, twe zonderlinge blyken der Goddelyke bescherming ten opzichte van den heer *Anderson* by te brengen. Den 14. may had hy de eer, by zyn Excell., den heer Envoyé van *Schrottenberg* in den Hage te spyzen. Na den maaltyd reed hy met den zoon van dien heer naar Scheveningen, en bezag aldaar de zand-duinen, welke door de natuur zo wel geplaatst zyn, dat, zonder dezelve, het neder gedeelte van Holland door de zee overstroomt zoude worden. Aan zee stonden in dien tyd, uit hoofde der fransche kapers, enige stukken kanon geplant; gelyk zich ook werkelyk een onder hollandsche vlag vertoonde, die binnen 't bereik van een kanonschoot genadert zynde, terwyl zy van de duinen nedergekomen waren en langs het strand wandelden, de duinkerksche vlag ophyste en twe schoten op hen deed, zo dat de kogels digt voorby hun snorden; waarop zy achter de naby gelegen kerk vloden, en God voor zyne genadige bewaring dankten. Weinige dagen na dit voorval ondervond hy andermaal een doorslaande blyk der Goddelyke beschutting; want als hy, de wyze van kalkbranden naauwkeurig willende beschouwen, zich in een oven had begeven, die onder reeds aan 't branden was, zonk de turf onder zyne voeten in; zulks hy byna in den vollen gloed gestort en elendig omgekomen was. Ik ga andere voorvallen, by welke hy gelegenheid gehad heeft, zynen Almagtigen behouder te loven, met stilzwygen voorby, als onder anderen, dat hy in juny uit een zware krankheid verrees. In july bereide hy zich tot zyne promotie, en bequam den 8. Augusti 1697 te Leyden de hoogste waardigheid in de Rechten, na alvorens *de juramento Zenoniano* gedisputeert te hebben. Met deze waardigheid quam hy den 28. augusti in zyn vaderland terug, en schikte zich ten dienste van den Staat met eigenschappen, die denzelven nuttig en heilzaam waren.

Naauwlyks had hy zyne huishoudelyke zaken in orde gebragt, of begon de rechten der zulken, die in de burgerlyke zamenleving door de ongerechtigheid, de arglistigheid en wrevelzucht aangetast worden, te beschutten en te verdedigen; was een practisyn zonder eigenbaat, en toonde dat het hem meer om de rechtvaardigheid der zaak, dan om door schielyke middelen en streken ryk te worden, te doen ware. Dus verwierf hy niet alleen de liefde zyner Cliënten, maar ook de achting van die ter uitwyzing zyner rechtsklachten zaten. De vaderen der stad waren ook welhaast bedacht, zich van de schranderheid van dezen man tot een nader en algemener nut te bedienen.

nen. Hy zelf had toen besloten, gene waardigheden of ampten te bejagen, maar zyne aanstaande jaren aan de wetenschappen in een schrandere en vlytige stilte toe te heiligen, ten welken einde hy het uitzicht en de hope had, 't gering getal van geleerde Domheren in Duitschland met zyn persoon te vermeerderen. Echter werd hy in den jare 1702 den 18. october tot secretaris verkoren, in plaats van den toenmaligen licent. den heer *Heinrich Sillem*, die de plaats van den overleden heer protonotaris *Albert Schulte* lic. vervult had. Hy beklede dat ampt met veel roem, en zyne grote kundigheid in de belangen van den Staat maakte hem by de uitvoering der gewigtigste besluiten noodzakelyk. De hoog wyze raad zag de verdiensten van dezen wakkeren man meer en meer in, en hy werd den 19. november 1708 tot ene waardigheid verheven, welke niet dan aan mannen toevertrouwt word, die de buitenlandsche zo wel als de binnenlandsche belangen van den Staat volkomen kennen, en aan hoven van koningen het welzyn hunner medeburgeren bewerken konnen. Tot algemeen genoegen der stad werd hy syndicus, in plaats van den heer *Wolder Scheele*, J. U. D., welke acht jaren onvervult gebleven was. Zyn arbeid in deze waardigheid nam dagelyks toe, en naar mate dezelve toenam, werd zyn yver tot 't gemeen welzyn des te groter. Mogelyk had men nooit meer zorgvuldigheid, nooit een reiner oordeel en scherpzinnigheid bespeurt, als de heer *Anderson* by de toenmalige netelige omstandigheden van 't gemene best blyken liet. Het voegt alhier geensints, het gordyn van een toneel van gebeurtenissen op te schuiven, welke een eeuwige vergetelheid waardig zyn. De heer *Anderson* beoogde alleen het gemene best, bragt het aanzien van den raad met de verligting der burgery overeen, en had gelegenheid, door heilzame raadslagen de rust der stad te helpen bevorderen, en de wetten, die door twedragt en onrust gekrenkt waren, in hunne kracht te herstellen. Zyne aanzienelyke en zwaarwigtige waardigheid van syndicus beklede hy met een onvermoeide zorge, en zonder eige nut zyner familie vyftien jaren lang. De burgery zal noch na dezen het nut moeten roemen, 't geen uit de bemoeyenissen van dezen haren vader gedurende die jaren voortgevloeit is. In de waardigheid van syndicus werd de heer *Anderson* verscheide malen in gewigtige aangelegenheden naar vreemde hoven gezonden: als in 't jaar 1711 den 6. augusti uit naam der stad, aan wylen den koning *Fredrik* den IV. van Denmarken naar de grenzen; begaf zich den 11. dito naar Lenzen, en sloot aldaar met de brandenburgsche, hanoversche en wolffenbuttelsche ministers een tractaat ten voordeele van den koophandel en de scheepvaart. In 't jaar 1713 vertrok hy den 11. februarу naar Utrecht, en

quam aldaar den 24ſten aan. Zyn edele aart verworf hem welhaaſt het vertrouwen van de keizerlyke, engelſche, franſche, ſpaanſche, portugeſche en andere hoge gevolmagtigde miniſters, en hy bewerkte niet alleen het nut van zyne vaderlyke ſtad, zo dat zy ook in het vredens tractaat beſloten werd, maar zorgde ook teffens voor den vryen handel der gezamentlyke loffelyke Hanſeeſteden. Dus had de ſtad Hamburg door het ſchrander en vernuftig gedrag van haren ſyndicus een zonderlinge ere. Na dat de vrede den 11. april tuſſchen Engeland en Vrankryk getekent was, deed hy ene reize naar Amſterdam, den Hage, Leyden en andere plaatſen, zo om zyne verrichtingen, als tot voldoening zyner weetgierigheid in 't bezichtigen der bibliotheken, cabinetten van natuurlyke zeldzaamheden, apotheken, en andere buitenlandſche zeldzaamheden. Te Rotterdam ging hy den 17. july ſcheep, en quam in een gevarelyken ſtorm den 9. auguſti te Antwerpen aan, bezichtigde vervolgens 't merkwaardigſte, zo van die ſtad als de omliggende, en keerde voorts weder naar Utrecht, van waar hy den 17. ſeptember zyne terug reize eindelyk aannam, en niet voor den 4. juny 1714 te Hamburg terug quam, als hebbende zich zo wel aan het hanoverſche als brunswykſche hof enigen tyd moeten ophouden. Ik kan niet voorby als een verwonderenswaardig bewys van de vlyt en opmerkzaamheid van dezen man aan te halen, dat zyn geleerd dagregiſter van die reize, waarin hy door een ſchrandere voorbedachtzaamheid niets het geringſte van zyne Staatsverrichtingen ſpreekt, meer dan 200 bladen groot is; hebbende daarin van dag tot dag enkel enige natuurkundige, geographiſche, mechaniſche, œconomiſche en andere merkwaardigheden, welke hy by de geleerden en konſtenaars gezien had en vroed geworden was, aangetekent.

Bereids den 7. july 1714 moeſt hy weder naar het congres van Baden vertrekken, en was aldaar in zyne verrichtingen ten voordele van zyn vaderland niet min gelukkig, dan te Utrecht. De uren, welke hem zyne bezigheden overig lieten, beſtede hy aan 't onderzoeken der natuur en de oudheden, en om zyne kennis hierin noch verder te brengen, doorreisde hy Zwitzerland, en bezichtigde de wonderen der Alpen. Van deze reize vinde ik 30 bladen vol geleerde aanmerkingen door hem geſchreven. In het midden van october quam hy weder te Hamburg terug.

Hoe gewigtig ook tot hier toe de gezantſchappen van den heer *Anderſon* geweeſt waren, trad hy echter den 6. april van 't jaar 1715 in het aanzienelykſte en gewigtigſte naar het hof van den koning *Lodewyk* den XIV. in gezelſchap den heer *Daniel Stockfleth*, toen raadsheer, en zedert burgermeeſter. De dood van dien monarch

brak

brak zyne verrichtingen af; echter had hy, na vele bemoeyingen, eindelyk den 27. september 1716 't genoegen, het voor Hamburg zo voordelig tractaat van koophandel met Vrankryk te sluiten. Gedurende zyn verblyf aan dat hof genoot hy het geluk, door de prinsen van den bloede en de vreemde ministers met een zonderlinge achting vereert te worden; ook gaven hem de *Hertog Regent* en *Madame* byzondere blyken hunner gunste en toegenegenheid. Ligt kan men begrypen, dat hy in dat koningryk, 't geen de zetel der wetenschappen en kunsten is, zyne neiging tot dezelve voldaan zal hebben. Het bezichtigen der bibliotheken en verkering met de voornaamste geleerden en kunstenaars was in zyn ledige uren zyn tydverdryf. Hy verkeerde vlytig met de geleerde benedictynen *Montfaucon* en *la Rue*, de heren *Fontenelle*, *Boiuin*, *Geoffroy*, *Jussieu*, *Maraldi*, *Cassini*, *Winslow*, *Reaumur*, *Baudelot*, *Mabudel* en andere beruchte medeleden van de academie. De manufacturen, fabrieken, gesteentens, bergstoffen, en wat voorts de kunst en de natuur zienswaardig in dat ryk voortgebragt hebben, konden zyne weetgierigheid niet ontgaan. Ik zoude in staat zyn, de waereld uit zyne handschriften, welke van deze reize over de 100 bladen beslaan, uit de natuurlere, de tuigwerkkunde, de geographie en andere wetenschappen narichten mede te delen, welke zy even zo begerig als de reisbeschryving van een *Misson*, een *Tournefort*, en een *Keisler* ontfangen zoude. In dit tydperk des levens van dezen roemwaardigen man moet ik ook noch aanroeren, dat *George de eerste*, glor. ged., welke noch als keurvorst hem in Hanover leerde kennen, zyne schranderheid in de Staatszaken hoog schattede, en zyne tegenwoordigheid zeer dikwerf by de geheimste beraadslagingen niet alleen verlangde, maar hem ook opentlyk verscheide malen geroemt heeft. Deze gunstige toegenegenheid ondervond hy noch, toen deze monarch vertrok, om bezit van den grootbrittannischen troon te nemen: want wanneer de verrichtingen van den heer *Anderson* door de dood van *Lodewyk* den XIV. aan 't fransche hof afgebroken waren, liet zyne groot-brittannische majesteit hem door den geheimen raad van *Bernstorff*, welke dien vorst naar Engeland verzelde, ontbieden, om insgelyks derwaards te komen, en aan de raadslagen en besluiten van zyne majesteit deel te nemen. Hoe voordelig deze hoge koninglyke gunste zo wel voor den heer *Anderson* als teffens voor zyn vaderland was, zag hy zich echter uit hoofde van byzondere omstandigheden verplicht, zich daar van te verschonen. De hertog *August Wilhelm van Brunswyk* schattede en beminde hem niet minder, en bragten zyne treffelyke eigenschappen te weeg, dat die grootmoedige heer hem tot zynen geheimen raad benoemde; doch onze syndicus sloeg

deze ere en gunste beleefdelyk af. Hy beminde zyn vaderland, en wilde zich enkel ten nutte van 't zelve en ter bevordering van zyn welzyn laten gebruiken. Ook beloonde hem zyn vaderland.

Den 5. february van 't jaar 1723 verkreeg hy de hoogste waardigheid der stad; werd burgermeester tot algemene vreugde van de burgery, die hem in zyne veeljarige regering niet als een heer, maar als een vader geëert had, en in den jare 1732 de oudste in waardigheid, en, na de ordening der stad, *Generalissimus*.

Het zoude bezwaarlyk vallen, de zo vele fraye eigenschappen van dezen man in hunne volle grootte te beschryven. Des te meer wenschten wy, zyn uitstekend caracter in de bondigste bewoordingen alhier te konnen ontwerpen, en zal het ons tot dat einde geoorlooft zyn, enige weinige regelen uit *Horatius* te ontlenen en ons thans eigen te maken, om een burgermeester onzer stad af te malen, dien wy in vele opzichten met de beroemste romynsche konden vergelyken, en in wien de waarheid die eigenschappen erkent, welke de vleyery van *Horatius* aan *Lollius* toeschryft: want buiten kyf was een *Anderson*.

Rerumque prudens & secundis
Temporibus, dubiisque rectus
Vindex avaræ fraudis, & abstinens
Ducentis ad se cuncta pecuniæ,
CONSULQUE *non unius anni.*

Hoe veelvuldig ook de bezigheden waren, die met zyne waardigheid gepaart gingen, konden zy echter zyne heerschende neiging niet bedwingen, maar deed deze hem alles te boven stygen. Naauwlyks had hy de rust der huisgezinnen in zekerheid gestelt, naauwlyks het algemeen nut des vaderlands bezorgt, of hy ylde naar zyne talryke bibliotheek, alwaar hy alles vond, wat zyne gelukkige vlyt begeerde, en daar hy alleen verquikking naar een afmattenden arbeid zogt. De oorsprong der duitsche sprake, de wetten en oudheden der Duitschers, en de natuurkunde waren alhier hoofdzakelyk zyn aangenaamst tydverdryf. Zyne kennisse in de duitsche oudheden word door de beroemste en grootste mannen in die wetenschap zeer dikwerf geroemt. *Leibnitz* roemt hem uit dien hoofde menigwerf in zyne brieven aan onzen onsterffelyken *Fabricius*, en verlangt zeer zyne hulpe ter opheldering van de oude duitsche wetten. *Eckard* bekent, dat onze burgermeester hem in 't vervaardigen van zyn etymologisch Wörterbuch/ of oorsprongelyk woordenboek der duitsche sprake, inzonderheid de behulpzame hand geboden heeft. Hoe hoog de grote kenner der oude duitsche sprake *Dieterich von Staden* zyne scherpzinnigheid en oordeel in dit stuk waardeerde, meld ons de vlytige heer rector *von Seelen*.

Nie-

Niemand weigerde hy zyne vernuftige hulpe; ook waren zyne geleerdheid en vermogens zyne bereidwilligheid gelyk. Wat enen aanzienelyken byſtand hy den here *Sirenius*, ſchryver van het *Dictionarium Anglo-Suethico-Latinum*, toenmaals predikant te Londen, en thans biſſchop, geboden hebbe, roemt en betuigt deze zelf in de voorrede van zyn werk.

Behalven de hulpe, die hy aan andere geleerden leende, arbeide hy ook voor zich zelven, en bewyzen de door hem nagelaten handſchriften ten overvloede. Onder dezen is het reeds ter drukpers gereed liggend *Gloſſarium Teutonicum & Allemannicum* het voornaamſte, tamelyk groot, en met de nyvrigſte zorge uitgewerkt. De daarin bewezen kenniſſe van de noordſche ſpraken, waaraan het *Schilter* en *Wachter*, onbenadeelt hunne verdienſten, gemangelt heeft, ſtrekt ten getuige zyner waardy. Het vervat hoofdzakelyk uitleggingen van de voornaamſte woorden, die by de ſchryvers der middel-eeuw voorkomen. Behalven dit vind men onder zyne handſchriften ook een groot boek *de Obſervationibus Juris Germanici, ad ductum Elementorum Juris Germanici* van wylen den heer *Heineccius*, waarin niet alleen de oude duitſche rechten uit de etymologie of oorſprong, de oudheden, en de daar toe behorende oirkonden beſliſt; maar ook de ſtellingen van dezen onſterffelyken rechtsgeleerden verder uitgebreid, en hier en daar verbetert worden. Velen zullen met my wenſchen, dat de wakkere zoon van den geleerden *Anderſon*, dien hy na zyne wyze grondſtellingen opgevoed, en die in zyne reizen door Vrankryk de roemwaarde gedachtenis van zyn vader alomme aangetroffen en ten voorbeeld gehad heeft, tyd en gelegenheid erlange moge, om de geleerde waereld niet alleen deze, maar ook de volgende werken uit zyne handſchriften te leveren: als inzonderheid zyne geleerde aanmerkingen over het *Jus feudale*, het *Jus publicum* en het *Jus ſtatutarium Hamburgenſe*. Zyn oogmerk hierin ſtrekt, om de wetten en rechten hoofdzakelyk uit hunnen oorſprong op te helderen, waar door dezelve by de uitlegging en 't gebruik geen gering licht bygezet word. De menigvuldige bezigheden der waardigheid van onzen burgermeeſter hebben hem alleen verhindert, die aanmerkingen in druk te geven. Uit dezelve oorzaken is het *Gloſſarium Linguæ veteris Saxonicæ*, 't geen wylen de geleerde gereformeerde predikant te Bremen D. *Gerhard Meyer* (dien men van den beroemden breemſchen lutherſchen godgeleerden en ſuperintendent van denzelven naam wel onderſcheiden moet) op aanraden van *Leibnitz* op zich nam, blyven liggen. De onvermoede dood van den ſchryver ſtaakte de volvoering van dit werk; echter ontvlood het het noodtlot, 't geen gemenelyk zodanige ſchriften ondergaan, namelyk, of in handen van onnozelen of

weetnieten, of in die der nydige manufcripten-jagers te vallen, welke dezelve tot afbreuk der wetenfchappen in ftof en vergetelheid begraven. Onze heer *Anderfon* werd 't zelve magtig, en doorbladede het onleesbaar en uit enige banden beftaande manufcript met zo grote zorgvuldigheid, als de fchryver zelf het ontworpen, en hy moeite gehad had, het van zyne erven te kopen. Hier en daar verrykte hy het met zyne geleerde aanmerkingen, en het zoude zekerlyk de waereld reeds voor ogen liggen, zo de menigvuldige bezigheden der ftad onzen burgermeefter vergunnen wilden, 't zelve in meerder orde te brengen, en voor een beftipte affchryving en druk te zorgen. Dit zo even gemeld *Gloffarium Linguæ veteris Saxonicæ* moet met het hier boven aangeroerde *Gloffarium Teutonicum & Allemannicum* niet vermengt, noch voor één werk gehouden worden, als welk laatfte onzen *Anderfon* alleen toebehoort. Ik ben verplicht, deze algemene erinnering te doen, vermits ik uit enige fchriften, welke my onder 't oog gekomen zyn, befpeurt hadde, dat deze werken onder een vermengt, of ook voor een en 't zelve gehouden worden.

In den aanvang van dit verhaal heb ik van de vaardigheid van den heer *Anderfon* in de oofterfche talen gewag gemaakt, waarvan ik niet nalaten kan, een byzonder bewys by te brengen. Toen zich de czaar *Peter de eerfte* in Holland bevond, en de heren Staten Generaal bevolen hadden, dien monarch, aan te wyzen al wat men in hunne provinciën merkwaardig aantreft, gaf de heer *Anderfon* zich voor een Griek uit, wiens tale hy vlug fprak, ten einde in 't gevolg van den keizer alles onverhindert te konnen befchouwen. Zyne neiging voor die talen bleek ook in zyn gantfche leven, nadien hy by zynen arbeid des zondags na 't bywonen van den opentlyken godsdienft zich altoos met de grondtalen der H. Schrift bezig hield, en allerly fpraakkundige en natuurkundige aanmerkingen over dezelve aantekende, welke noch voor handen en niet minder den druk waardig zyn. Eindelyk behoort tot de fchriften van dezen geleerden man de tegenwoordige *Befchryving van Yfland, Groenland en de Straat Davis*. Nopens den inhoud en het oogmerk derzelve, wyze ik den lezer naar de befcheide voorrede van den fchryver, voegende 'er enkel by, dat men daarin niet enkel zyne grote geleerdheid, maar ook zyne rechtgezintheid aantreffen zal, nadien hy allenthalven zyne betrachtingen over de aanbidlyke wegen der voorzienigheid in de onderhouding der waereld en der menfchen uitgeftrekt heeft. Dus verre gaan zyne fchriften. Ik zwyge van de veelvuldige geleerde briefwiffeling, welke hy met de beroemfte mannen in en buiten Duitfchland onderhield.

Een ieder fchattede zich gelukkig, in kennis te zyn met een man, wiens omgang ten uiterfte voordelig was, en gantfche geleerde genood-

fchap-

ſchappen zogten zyne vriendſchap. De keizerlyke *Academia Naturæ Curioſorum* verkoos hem in den jare 1731 buiten zyn aanzoek of weten tot haar medelid. Dewyl de ervarenſte kenners der natuur vrienden van onzen burgermeeſter waren, viel het hem te ligter zyn uitgelezen cabinet van natuurlyke zeldzaamheden volkomener te maken. Hy ontzag gene koſten, uit de drie ryken der natuur te verkrygen, al wat tot ſieraad en volkomenheid van 't zelve diende; doch was geenzints onder 't getal van hun, die meer op de veelheid dan het nut zien, en zonder verkiezing of orde alles zamen rapen. In de aanlegging volgde hy de natuur: gelyk dezelve haren rechten loop houd en hare werken van tyd tot tyd tot rypheid brengt, vind men dezelve ook in dat cabinet voor ogen geſtelt. De hombergſche ſtenen, waarvan hy meer als 1000 gedurende zyn verblyf te Parys magtig geworden is, ſtrekken 'er in tot een groot ſieraad. Deze zyn gezamentlyk copyen van de *Gemmæ*, welke in de koningl. cabinetten gevonden worden, en over welke hy teffens geleerde aanmerkingen geſchreven heeft, die door anderen noch niet in acht genomen zyn. Ik mene van zyne verkiezing en ſchikkingen genoeg te roemen, wanneer ik ſlechts zegge, dat de onlangs overleden heer *von Heucher* dezelve tot monſters genomen heeft, toen hy het koningl. poolſche en keurvorſtel. ſaxiſche cabinet van natuurlyke zeldzaamheden te Dresden oprechten wilde. Dewyl de roem van 't cabinet van dezen heer *Anderſon* zich alomme uitgebreid had, reisde niet ligt een vreemdeling, die dusdanige zaken wiſt te waarderen, door Hamburg, zonder zynen zeldzamen voorraad gezien te hebben. Onze burgermeeſter was door zyne aangeboren minzaamheid nooit iemands verlangen hinderlyk, en zy, welke by hem geweeſt waren, wiſten niet, of zy de verſtandige verkiezing van den bezitter van zo uitgelezen wonderen der natuur meer dan de heuſchheid en bereidvaardigheid, met welke hy hun alles toonde en beſchreef, roemen zouden. In hunne verhalen getuigden zy altoos zo wel het een als ander.

Gelyk de voorrechten van onzen burgermeeſter in de opentlyke bezigheden van zyn ampt en in de geleerdheid groot en pryswaardig waren, toonde zich ook zyn voorrang in zyne huishoudelyke omſtandigheden. Hy nam in den jare 1700 den 17. may tot zyne echtgenote *Margaretha*, de deugdryke dochter van den heer *Peter Weſtermann*, toenmaals decan by 't hoog-ſtift alhier, welke hem echter te ontydig en te vroeg met ene by hem verwekte dochter door de dood ontrukt werd. Het huwelyk, waar in hy vervolgens den 4. december 1702 trad met de oudſte beminde dochter van den verdienſtryken heer *Peter von Lengerken*, voormaals burgermeeſter dezer ſtad, was zo wel duurzamer als vruchtbaarder, en vermeerderden zyn huisgezin met

elf

elf telgen uit dezen gelukkigen en vergenoegden echt. Van hunne volmaakte opvoeding en ware vaderlyke voorzorge voor dezelve, ſtrekt de enigſte zoon van den geleerden heer doctor tot het dierbaarſte getuigenis, en leveren daarvan ook de gelukkige echten van vier zyner aanminnige en deugdryke dochters volkome blyken. Die de aanzienelyke heren ſchoonzonen van onzen burgermeeſter; den zo beroemden als ervaren heer koopman *Nicol. Preſent*, den hoog geleerden heer licentiaat *Conr. Dieter. Volckmann*, den zo zeer wakkeren, beminden en hoog geleerden heer licent. en amts-verwalter te Bergedorf *Joh Otte*, en den insgelyks ervaren heer koopman *Wichmann Laſtrop* kent, zal deze waarheid gaarne beveſtigen. De beide noch ongehuuwde juffers, dochters van onzen burgermeeſter, zyn nietmin vruchten van een vernuftige en zedelyke opvoeding.

By al 't geen alhier, zonder de waarheid door vlyery te verheffen, gezegt is, zal ik ten beſluite des levens van dezen beroemden man een kort ontwerp van zyn character voegen. Zyne geleerdheid blinkt in zyne ſchriften uit, en de plaatſen van ere, die hy bekleed heeft, zyn beloningen van zyne verdienſten geweeſt. Zyn gantſche leven was een aaneenſchakeling van deugd en godsvrucht, die met gevoelens gepaart gingen, welke de waardigheden niet inboezemen konnen. Hy hield het voor iets wanvoegelyks, ſlechts een ogenblik, 't geen nuttelyk beſteed konde worden, onnut te verſpillen. Het was verre beneden hem, zich een laf hartige ruſt en het walglyk vergenoegen, 't geen dezelve verzelt, te weeg te brengen, en daar door het levendig vergenoegen van den arbeid, en de edele te vredenheid te verliezen, welke de zulken, die waarlyk groot zyn, leert voor anderen te leven, te arbeiden en te ſterven. Gene toevallen waren in ſtaat, de ſtille ruſt zyner ziel te ſtoren, dewyl hy met een chriſtelyke opmerkzaamheid dezelve ſteeds afwachte. In zyn gedrag vermengde zich niets vergramts, verſtoorts, gemelyks noch verdrietigs, ja zelfs de zulken, welke zyne rechtsſpraken aanhoren moeſten, bevonden, dat alleen de gerechtigheid en geenſints de rechter 'er deel in had. Zyn omgang was zyne zinſpreuk, *Droit ſans artifice*, dat is, oprecht zonder ſtreken, ten vollen overeenkomſtig. Zyne beſcheidenheid, minzaamheid, heuſchheid, mildadigheid en oneigenbatige zorgvuldigheid voor 't welzyn zyner vaderlyke ſtad zal by dezelve in een onſterffelyk geheugen blyven. Zyn einde was zyn roemwaardig leven gelyk, en gelyk hy zelf in de geringſte dingen groot was, was hy niet minder in dezen groten en gewigtigen overgang naar de eeuwigheid. Hy beval zyne ziele met een vrolyk en geruſt geweten zynen Schepper en Heiland den 3. may 1743 in het 70ſte jaar zyn's roemryken levens.

Hamburg den eerſten October 1746. Z***.

B E-

BESCHRYVING

VAN

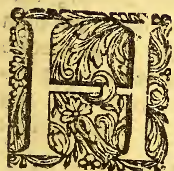
YSLAND.

NIEUWE KAART
van
GROENLAND, YSLAND,
en de
STRAAT DAVIS,
Volgens de Nieuwste en Keurigste
Waarnemingen, verhalen en dagregisters
der ervarenste Zeelieden, gelyk ook van
de Deensche bezending, met zonderlinge
Vlyt verzamelt door wylen den Heer
JOH. ANDERSON,
Voorzittend Burgerm.r en Raad der Stad
Hamburg.
EYLAND SPITSBERGEN
BAFFINS BAAY
STRAAT DAVIS
GROENLAND
YS
ZEE
EYLAND YSLAND
CALEDONISCHE ZEE
JAMES EYLAND
DISCO EYL.
Jan Mayen Eyland
Kaap Vaar wel
Staaten hoek

BESCHRYVING
VAN
YSLAND.

§. I.

Et eiland YSLAND, 't geen tamelyk hoog in de Noord-Zee legt, en den koninglyken deenschen scepter onderdanig is, zoude, volgens het gemeen gevoelen, ontrent zeventig deensche mylen lang, en een en veertig breed zyn. *Yslands legging en grootte.*

§. II. Het is een van de grootste noordelyke breuk-stukken der waereld, die weleer, en veelligt ten tyde de Almagtige het aardryk om de aanwassende zonden van het menschelyk geslacht verdorf, door een bovennatuurlyk vermogen ontstaan zyn; aangezien het daar van noch vele en blykbare bewyzen uitlevert, nadien het niet alleen van ene zeer vreemde gestalte is, en de geleden scheuring en onheelbare breuk genoegzaam aanwyst, maar ook aan alle zyden omgeven door een grote menigte afgescheurde kleine blinde, of zich even boven water vertonende KLIPPEN, die derhalven in de noordsche tale SCHEREN heten, met vele HOLMEN; dat is, kleine uitstekende GROENE, doch ONBEWOONDE eilandjes, en noch GROTER BEWOONDE eigentlyk zogenaamde EILANDEN; behalven ook van binnen of over zyn gantsch oppervlak vervult met hoge, ruwe, afgebroken en style bergen, of veeleer steenrotzen, die gedeeltelyk door nimmer smeltend sneeuw en ys vele vademen hoog bedekt zyn (*a*). *Is vol klippen.*

 Wes-

(*a*) Die hoge rotsen, of veeleer hunne hoogste toppen en spitsen, welke jaar uit jaar in met sneeuw en ys bedekt zyn, noemen de Yslanders, ge-

Weshalven het ook in het midden voor menſchen t'enemaal onbewoonbaar bevonden word, en niemand zich 'er in waagt, ten zy, 't geen nochtans zeer zelden en alleen in een wanhopig geval geſchied, een openbaar groot misdadige, of ander booswicht, zich voor de verdiende gerechtelyke ſtraf aldaar een korten tyd verſchuilt, en in de holen der bergen een elendig en kommerlyk leven leid.

Zonder gebaande Wegen.

§. III. Hier by koomt noch, dat het eiland zo vol is van rotsbrokken en ſteenhopen, die van jaar tot jaar gedeeltelyk murw gebrand, gedeeltelyk los geweekt, en mitsdien nederſtortende, vervolgens door de drift van het bergwater en de geſmolte ſneeuw en den regen, zich alomme zodanig verſpreiden, dat de wegen geheel onbruikbaar zyn; invoegen men nergens met wagens en karren kan ryden, maar op de meeſte plaatſen alleen te voet moet gaan, en op de beſte niet dan bezwaarlyk te paart voortkomen kan; weshalven men ook, om niet

lyk uit de geographiſche kaarten blykt, *Joekel* of *Joekul* (*conf. Gudm. Andreæ Lexic. Iſland.*) van het oude noordſche woord *Joekul* of *Joekle*, 't geen (*juxta Verel. in Indice Scyth. Scand.*) BEVROZEN WATER, doch inzonderheid *Nives illas perpetuas in Norwegiæ & Islandiæ montibus nunquam liqueſcentes* (in Specul. ſcil. Regio) beduit, en tot op dezen tyd door onze ſaxiſche en hartziſche berglieden, offſchoon zy zelven het niet verſtaan, niet ten onrechte gebruikt word, als zy het VITRIOOL WATER, 't geen in enige verwulfzels, of natuurlyke grotten der kopergroeven uit de ſtenen geſypert, en 't zy in afhangende groene en blaauwe yskegels, of in diergelyke op den grond ſtaande pyramiden zamengeſtremt, of als zamengevrozen is, inzonderheid JECKEL of JECKELGUT noemen, in onderſcheiding van ander Vitriool, 't geen zy in hunne bergtaal ROSENGUT heten. 't Welk den zulken niet vreemt kan voorkomen, die weten, dat de bergwerken in de noordſche landen veel vroeger dan in Duitſland begonnen zyn. *vid. Loccen. Antiquitt. Sueo-Goth. cap.* 17. En het is bewyſelyk, dat de daar toe vereiſchte kennis van dezen allereerſt naar Duitsland gekomen, doch by ons verder geoeffent en door den tyd zodanig verbetert is, dat de Noordlanders zedert weder by ons ter ſchole moeten gaan; weshalven de Zweden de duitſche bergwerktaal thans in de meeſte dingen overgenomen hebben, ten getuige van 't welke ik my gedrage tot de intreereden, door *P. O. Wollenius* onder de voorzitting van *A. Grönwald* in den jare 1725 te Upſal gedaan, geintituleert: *Argentifodinæ ut & urbis Salanæ delineatio.*

niet te ſtruikelen of te vallen, in het ryden en gaan alle mogelyke voorzichtigheid te gebruiken heeft; want zich niemand de moeite van opruiming geeft, vermits, gelyk merendeels in alle woeſte en akelige gebergtens, de inwoonders weinig gelegenheid of aanſporing tot reizen hebben.

§. IV. Uit de gezegde geſteltenis van het eiland ſpruit dan ook, dat het niet zeer volkryk is, en ſlegts aan het zeeſtrand, niet boven 4 of 5 mylen diep in 't land, bewoonde dorpen gevonden worden, (want men naar vlekken of ſteden niet vragen moet) die merendeels uit enige weinige verſtrooyde huizen beſtaan, welke wyd genoeg van elkander gelegen zyn, vermits ieder boer gebouwt heeft, waar hy wilde; dat is, ter plaatſe hy een ſtukje bequaam weiland vond, van 't welk hy rondom zyne woning zich zo veel toeëigende en naaſtte, als hy vermeinde, voor zich en de zynen nodig te hebben en te konnen beheren. Op gelyke wyze word ook noch van tyd tot tyd, als iemand zulks goedvind, zonder enig opzicht en orde gebouwt, waar door de verſtroying en wanſtalte ſteeds toeneemt. Word niet zeer bewoond.

§ V. De verdere oorzaak en reden, waarom dit eiland zo weinig bewoont word, is, dat het, vermits zyne inwendige geſteltenis, van tyd tot tyd grote en verſchrikkelyke verwoestingen onderhevig was en noch is: want nadien het genoegzaam ſlegts een enige rots, en dus de grond in de dalen zo wel als van de bergen van een kluisachtige of holle hoedanigheid is, en een grote menigte allerly vuurvattende bergſtoffen in zich bevat, is het tot aardbevingen zo geſchikt en bequaam, als enig land op den aardbodem; weshalven ook dikwerf hier en daar grote en zonderlinge aardbewegingen beſpeurt worden, waar van een ooggetuige my ene zo merkwaarde als zeldzame gebeurtenis verhaalt heeft. In den jare 1726, zo ik my niet vergiſſe, geſchiede het, dat by Schage-ſtrand (in het noordergedeelte) in enen nacht door ene hevige aardſchudding een tamelyk hoge berg zo diep wegzonk, dat in deszelfs plaats een groot diep meir ontſtond, waar tegen ten zelven tyde een meir, anderhalf myl van daar gelegen, ('t geen de inwoonders voor Is Aardbevingen onderhevig.

 gron-

grondeloos hielden, niet flegts t'enemaal uitdroogde, maar ook zyn bodem te gelyk zo hoog opgeheven werd, dat het thans hoger dan het oude daaromtrent leggend land ftaat. Ene gebeurtenis, die denkelyk ten tyde der Zondvloed vele haars gelyke gehad heeft.

De grond is vol Zwavel en Salpeter.

§. VI. Doch gelyk alzulke aardbevingen niet wel zonder hoofdzakelyke medewerking der onderaardfche vuren te begrypen zyn, gaan dezelve, als zy hier voorvallen, ook gemenelyk met geweldige en zeer fchadelyke vuurbraken verzelt. Allereerft zal ik van de AARDBRANDEN fpreken. Men heeft flegts de bovenfte laag der aarde te ontbloten, of een vierdedeel van een elle diep te graven, om terftond een grote menigte zo wel klompswyze ZWAVEL, als veel SALPETER te vinden, waar door niet alleen de vruchtbaarheid van den grond in 't algemeen grotelyks vermindert word, maar ook niet zelden door inwendige fchokking en ftoting der yzerachtige zwavelkyen aanftekingen ontftaan, die in helle vlammen uitbarften, onder of langs de aarde voortlopen, en nu eens groter, dan eens kleiner landftreken zodanig uitbranden en verderven, dat dezelve t'enemaal verfterven en voor eeuwig onvruchtbaar worden; waaruit eigentlyk te begrypen is, 't geen Deut. XXIX. v. 23. gezegt word: DAT DE HERE DE GANTSCHE AARDE der verbrande fteden met ZWAVEL EN ZOUT VERBRAND HEEFT, DAT ZY NIET BESAAIT KAN WORDEN, EN GENE SPRUITE ZAL VOORTBRENGEN. Noch voor weinige jaren; namelyk, in den jare 1729, ontftond onvermoed een diergelyke aardbrand in het noorder gedeelte van het eiland, en wel in het diftrict *Huuswick*, waar door het dorp *Myconfu* zodanig vernielt werd, dat het vruchtbaar land, kerken en huizen, beneffens fchapen, paarden en rundvee te gelyk tot affche verbrande, en de vlam zo gezwind voortliep, dat de menfchen naauwelyks door de fnelfte vlucht hun leven redden konden. Ook ftonden te gelyk zes nabyleggende kerfpels in het grootft gevaar, door dien brand geheel verdelgt te worden; doch door de genadige beftiering van God, die te midden van zynen toorn des ontfermens gedachtig is, bleef

bleef het by drie, en werd het vuur, 't geen door geen menschen raad of hulpe te lesschen was, door een zeer dikken nevel en zwaren regen gelukkig geblust (*b*).

§. VII.

(*b*) Zodanig een aardbrand ontstond uit zich zelven in den jare 1732 op het zogenaamd *Jan-Mayen eiland*, 't geen, gelyk ons eiland, ook een der noordsche waereld brokken, en het zelve t'enemaal gelyk is, hoewel gantsch onbewoond en onbewoonbaar; zynde gelegen ontrent Spitsbergen en Groenland, en volgens de gissing der schippers 6 duitsche mylen lang, doch niet merkelyk breet, strekkende zich uit het zuid westen naar het noordoosten, en zynde alomme met kleine en grote naakte klippen of rotzen bedekt. Aan zyn noordelyk einde verheft zich de Berenberg, dus genoemt naar de menigte Beren, die weleer aldaar gevonden werden, tot zodanig ene hoogte dat hy, als de lucht met wolken bezet is, met zyn kruin boven de 'er omdryvende beneden wolken reikt, en by helder weêr, volgens de verzekering der schippers, 32 mylen ver gezien kan worden. Hy is, gelyk de overige, geheel kaal, zonder kruid, lover of gras, boven altoos met sneeuw of ys bedekt, en alleen aan den voet bewassen met Lepelblad, Zuring en diergelyke, de voorby varende Groenlandsvaarders zo nodige artzenyen, door de goddelyke wyze en goedertierne weldadigheid voortspruitende uit de mest van de onbeschryffelyke menigte hier nestelende strandvogelen, die azende op de vele Meerkrabben en Garnaten, welke zich op de gronden onthouden, door hunne mest een dunne mosen aardkorst te weeg brengen. Drie mylen zuidwaards van dien berg lag den 17. may van den jare 1732 door tegenwind een naar Groenland varend schipper, genaamt Jacob Jacobsz Laab, met zyn schip, als wanneer onvermoed onder uit den berg op verscheide plaatsen grote vlammen uitbarsteden, die als een hevige blixem heen en weder schoten, verschrikkelyke slagen als een zware donder volgden, en eindelyk een zware en dikke damp gezien werd, waar over de schipper in de grootste angst en bekommering geraakte, vermits hy met zyn schip van daar wyken, noch weten konde, wat gevolgen die ontbranding zoude hebben; doch de brand duurde slegts een etmaal, gelyk de schippers spreken, dat is, 24 uren, zonder dat de berg zich boven opende, veelmin stenen of iets diergelyks uitwierp; echter bleef de dikke en zwarte rookdamp tot den 21. van dezelve maand aanhouden, wanneer de wind veranderde, en de gemelde schipper van daar zeilde; doch hem beving een nieuwe schrik, vermits 15 mylen naar zyn vermoeden, van het eiland een zo grote menigte nagevloge assche op zyn schip viel, dat de zylen daar van zwart geverwt schenen, en het scheepsdek zeer dik van 't zelve bedekt was; duchtende hy in den beginne, dat onder die assche veelligt glimmende kolen of andere vuurvattende bergstoffen vermengt mogten zyn, die zyn geteert schip zouden konnen in brand steken; doch nadien hy dezelve, hier en daar bevoelende, koud bevond, en ook door het byhouden van een brandende kaars bespeur-

Mitsdien zyn 'er vele vuurbrakende Bergen in.

§. VII. Daar en boven zyn de BERGEN wegens de te voren gezegde en noch meer andere inwendige eigenschappen (*c*) ter ontbranding noch meer en dikwils zo bequaam als gereed. Ja zy zyn het zelven, die gemeenlyk het begin der aardbranden veroorzaken. Mitsdien ziet men zelden op Ysland andere, dan uitgebrande bergen, aan en om welke men bequaam de werkingen en overgebleven tekenen van een vorigen brand bespeuren kan. Alomme is geen gewoon zand, als op andere plaatsen, maar slegts oude assche en verbrande steenstof te vinden: en noch hedendaags ontstaan niet zelden in 't gebergte vervarelyke VUURUITBERSTINGEN, 't zy de oude voormalige vuurbraken, na met den tyd inwendig een nieuwe voorraad van brandstoffen verzamelt te hebben, onvermoedelyk weder in beweging geraken en zich beginnen te ontlasten (*d*), of 't zy ook nieuwe bergen, die te voren noch niet gebrand heb-

speurde, dat niets vlamvattende onder die assche vermengt was, schepte hy nieuwen moed, en deed de assche met water van zyn schip spoelen, waar mede zyn volk zich, nadien gestadig nieuwe en meerder assche viel, 5 goede uren moest bezig houden. Ik heb iets van die assche bekomen, die licht graauw en zacht, doch, door het vergrootglas beschouwt, met vele tedere zandkorltjes of veeleer doorzichtige brokjes vermorsselde stenen vermengt is. Twe weken 'er na quam een ander schipper, genaamt Alicke Payens, landsgenoot van den vorigen, die iets van dat ongehoort geval verstaan had, aan het eiland; moed en nieuwsgierigheid genoeg hebbende, om ontrent den brand aan land te stappen, en alles naauwkeurig te beschouwen, zonder nochtans te konnen ontdekken, dat de berg zelf ergens geborsten, noch 'er iets uitgevlogen of uitgeworpen was; hebbende alleen den gantschen grond 2 mylen wegs zo hoog met assche bedekt gevonden, dat hy 'er ter helfte van zyne benen door moest gaan, en vervolgens vermoeit weder naar zyn schip keren.

(*c*) Hier van maakt *Olaus M. Hist. Gent. Septentr.* reeds gewag, als hy *Lib. II. Cap.* 2. zegt: *In Islandia montium situm & naturam esse singularem, scil. in eorum vertice nivem quasi perpetuam & in basi ignem sulphureum continuative sine sui consumtione exardescentem.*

(*d*) 't Geen zich te voren dus toegedragen moet hebben, gelyk men uit den aangehaalden *Olaus* ter gemelde plaatse bespeurt, alwaar hy schryft: *in multis locis torridæ voragines cum cinere apparent, montium combustorum, & vallium, quæ iterum tacitis incrementis sulphureis succrescentibus quasi circulari temporum spatio disponuntur ad combustionem.*

hebben, met een hevigen ſlag vaneen berſten, en door hunne uitwerping alles doen ſchrikken en beven; waar by koomt, dat niet ſlegts de haaſtig ſmeltende grote ys- en ſneeuwbedekzelen met een verſchrikkelyk geweld ſtroomswyze nederſtorten, en alles, wat naby en omlegt, overſtromen, maar ook te gelyk de navlietende geſmolten mineralen en brandſtoffen, 't geen zy aan vee, menſchen, huizen enz. onderweg ontmoeten, inzwelgen en medeſlepen, en mitsdien de beide ſchadelykſte elementen, vuur en water, met vereent geweld het land voor eeuwig in den grond verderven, en niet dan diep uitgeſpoelde groeven of ſleuven nalaten Men zwyge van de verwoeſting, die de uitvliegende en wyd en zyd gedreven puim- en andere ſtenen, benevens de noch verder ſtuivende grouwelyke menigte aſſche vele mylen wegs aanrechten. Op die wyze geraakte in den jare 1721 over de *Portlands-baay* een berg, die te voren niet gebrand had, eensklaps in een hevigen brand, als wanneer niet alleen vele vlammen en ſtenen uitgeſtoten en rondom geworpen, en te gelyk ook de te voren gezegde vrezelyke werkingen en zeer ſchadelyke vernieling van een grote ſtreek lands veroorzaakt werden, maar ook daarenboven dit zeldzaam geval gebeurde, dat, toen de berſting geſchiede, door het geweld der uitbrekende en uitgezette lucht een groot gedeelte van den berg, 't geen te zwaar was, om opgeligt te worden, op zyde en niet ſlegts een gantſche myl wegs langs het eiland tot aan het ſtrand, maar zelfs noch een myl verr' in zee voortgeſchoven, en aldaar neder gezet wierd, alwaar het, onaangezien de diepte, in den beginne wel 60 vademen boven het water uitſtak, en aldaar merendeels noch ſtaat (*e*). Toenmaals werd de aſſche door den wind niet alleen over het gantſche eiland, maar noch enige mylen verder in zee op een zeker ſchip, en dus meer dan 30 mylen gedreven. Gedurende drie

(*e*) Van diergelyke verwonderenswaardige voortrukkingen der bergen en rotzen word een voorbeeld gevonden in *Kircherus onderaardſche waereld*, IV. Boek 2. hoofdſt. C. 10. §. 2. en de *Miſcell. Phyſic. Med. Mathem.* van den heer *D. Buchner* d. 1728. *Jan. p.* 818 *ſeqq.*.

drie dagen was de lucht zodanig met assche en damp vervult, dat men de zon niet zien konde. Al de gedroogde visch, die zich toen op het eiland bevond, werd daar van geheel zwart en onbruikbaar, ja in de twe naastvolgende jaren werden door die assche, of veeleer door de 'er mede vermengde scherpachtige rotsbrokjes of zand, gelyk boven by den brand op *Jan Mayen eiland* aangemerkt is, zo verre het land en de weiden 'er van getroffen waren, de paarden en het hoornvee de bekken doorkorven en verdorven, en nadien het vuur ook het lage land, aan den voet van den berg leggende, aanstak, liep de brand alengs onder de aarde 18 mylen wegs voort, en duurde jaar en dag, aleer dezelve ophield.

Van den berg Hecla.

§. VIII. Ondertusschen houd de Berg HECLA, weleer wegens zyne zeer geweldige en vele eeuwen achter een geduurde vuurbraking zo zeer berucht, zich zedert enige jaren geheel stil. Nochtans zyn de inwoonders niet zonder reden beducht, dat hy zich, om zo te spreken, slegts herhaalt, om vroeg of laat tot hunne schaden weder des te grimmiger te woeden. Ik had gemeent, van zyne toenmalige gestalte en omstandigheden iets nader uit te vorsschen; doch men heeft my verzekert, t'enemaal onmogelyk te wezen, op denzelven, men zwyge tot aan deszelfs opening of keel, te klimmen, door de gedeeltelyk uitgeworpen en gedeeltelyk nedergestorte ontelbare rotsbrokken en de uitgespoelde groeven en sleuven, ten tyde zyner storting of uitgussing veroorzaakt, die te gevaarlyker zyn, vermits dezelve met loos sneeuw of bros ys zyn gevult.

Van een driemaal 's jaars ontbrandend Meir.

§. IX. Ongevaar een halve myl van den Hecla legt een zoet, steeds WARM, en in den winter noch WARMER MEIR, 't geen, volgens het bericht der inwoonderen, de zeer zeldzame eigenschap zoude hebben, van jaarlyks op drie onderscheiden tyden van zelven te ontsteken, gestadig 14 dagen lang met helle vlammen te branden, en na hare lessching noch enige dagen sterk te dampen of te roken. Myn koopman, die alleen om dat wonder verschynzel met eigen ogen te beschouwen, eens naar dat meir gereist was, heeft, nadien hy enige dagen te laat quam, wel gene vlammen, doch echter gelyk als

als ene zware rook aangetroffen. Het ſmert my nietweinig, dat ik, behalven het geen ik van dien man verſtaan h b, niets van dat brandend meir en zyne verhaalde omſtandigheden heb konnen ervaren, nadien dezelve zo zeldzaam en aanmerkelyk zyn, dat het te wenſchen ware, dat een natuurkundige, met de vereiſchte bequaamheden begaaft, het bezichtigde, en zo wel de geſteltenis van het omleggend oord, benevens de onderaardſche bergſtoffen of mineralen, als het meir en zynen bron, benevens den eigentlyken tyd en de geſteltenis van het weêr, wanneer de ontſteking geſchied, met naauwkeurige opmerking onderzogt; want ik my verzekert houde, dat daar door een menigte dingen ontdekt zouden worden, die de gevallen, betreffende de mineraal en warme bronnen, de zo dikwerf op enige plaatſen tot helle vlammen wordende dampen, en diergelyken, een nieuw licht zouden konnen byzetten

Deszelfs natuurlyke Oorzaken.

Inmiddels, nadien het my gedane verhaal alle waarſchynelykheid en myn verhaler alle merktekenen van een oprecht man heeft, zal ik, zo verre de my bekent geworden omſtandigheden aan de hand willen geven, myne geringe, doch natuurkundige gedachten, over de oorzaken der aangehaalde zeldzaamheden, anderen ter proeve en verbetering openleggen. Het gebeurt elders, gelyk by naauwkeurig onderzoek van de vermeende en beruchte *Fontaine brulante* naby *Grenoble* in 't *Dauphiné* (*f*), en de ontſtoke bron in *Lancashire* in *Groot-Brittannien* (*g*) gebleken is, dat niet het water, maar de zwavel-dampen, die uit den omleggenden grond ongemerkt opſteigen, zich zelven aanſteken, of door een licht laten aanſteken, en in helle vlammen branden. Nu is uit de gegronde natuurleer van den voortreffelyken natuurkundigen heer Wolff (*h*) bekent, dat de

(*f*) 't Geen gene fontein, maar een klein ſtuk lands is, alwaar men ene lichte vlam, die van brandende brandewyn niet ongelyk, uit de dode rotzen van vergane ſchalie of ley ziet flikkeren, en in de lucht vergaan. *Hiſtoire de l'Acad. des Scienc. à Paris d.* 1699. *p.* 24 *ſq.*

(*g*) *Philoſoph. Transact. No.* 26. *p.* 482 *ſſ.*

(*h*) Inzonderheid het II. deel zyner Proefnemingen, §. 142.

de opſtygende zwaveldampen, zo lange zy gering en dun zyn, ongemerkt uitwaâſſemen; dat is, door hunne ligtheid in de lucht alengs hoger ſtygen en zich verdelen; doch wanneer zy zamen gepakt en dicht genoeg geworden zyn, van zelven ontſteken, en helle vlammen uitwerpen: mitsdien beſluit ik, dat by het yslandſche meir alles aankomt op zwavelertzachtige en diergelyke dampen, die uit de gronden en oevers door het water opdringen, welke, zo lang zy ſlegts in gering getal en ſpaarzaam voortkomen, zonder dat men zulks beſpeurt, gelyk als verdwynen; doch zo dra zy van tyd tot tyd een genoegzame menigte verzamelt en uit de omleggende aardholen weder zulk een toevoeging bekomen hebben, dat zy dicht genoeg geworden zyn, zich ontſteken, en in lichte vlammen geraken, waar toe ongetwyffelt ene over het meir hangende vochte nevelige lucht veel toebrengt: aangemerkt niet alleen de natuurkennis ons leert, dat ene vochte dikke lucht de dampen te gelyk verdikt en de verdere opſtyging belet, maar ook de ervarenheid wegens de bovengenoemde franſche bron toont; weshalven deszelfs grond in den winter en by ene vochte lucht ſterker brand, dan in den zomer, waartegen het dikwerf in den heetſten tyd (die, gelyk bekent is, ene tegenſtrydige werking heeft, te gelyk de dampen verdunt en vaneen dryft), van zelf ophoud te branden (*i*). Gelyk dan ook voorts zeer natuurlyk is, dat als de voorraad der zwavelachtige en andere dampen, die uit den grond toevloeyen, verteert word, en het gevolgelyk de vlammen aan voetzel ontbreekt, dezelve noodwendig verflaauwen moeten; niet anders, dan gelyk de vuurbrakende bergen maar alleen woeden, als genoegzame brandvoorraad in hunne ingewanden gevonden word, doch, zo dra

(*i*) Dergelyken ook aan de geſtadige aardvlamming van den berg *Pietra Mala* op het Apennynſche gebergte beſpeurt werd in de *Memoires de l'Acad. des Sciences de Paris d.* 1706. *p.* 337. waar mede overeenſtemmen de proefnemingen van verſcheide *Phoſphori*, die by heldere lucht en klare zonnenſchyn geheel niet, of immers zeer langzaam, maarin het tegendeel by koele, benevelde en dikwils regenachtige lucht zeer haaſtig ontſteke n e in helle vlammen uitbreken.

dra dezelve verteert zyn, ophouden en ruſten, en niet weder beginnen, dan als hun een nieuwe voorraad uit de naburige aarde toegevloeit is. Doch dat het yſlandſche meir na de geleſchte vlammen noch enige dagen rookt, zoude ik vermoeden te ontſtaan, vermits dan noch iets van dikke aardwaſch onder in den grond overig mag wezen, 't geen noch een wyl nabrand, en, dewyl anders gene opening is, zynen dikken damp door het water opgeeft. Eindelyk is ten aanzien van dat wondermeir het zwaarſt te begrypen, hoe de toevloed der brandſtoffen alle jaren, en wel tot drie malen, in zodanig ene menigte en juiſte mate geſchied, dat zulks 14 dagen duurt, en dus gematigt kan zyn. Doch het is daarom niet t'enemaal in twyffel te trekken, nadien de natuur in de aarde vele verborgen werkingen verricht, welkers eigentlyke oorzaken en omſtandigheden geen natuurkenner kan beſliſſchen. Waarom zouden die omſtandigheden, offchoon zwaar te ontvouwe, niet zo wel mogelyk konnen zyn, als 't geen de om zyne natuurkunde verdienſtige en geloofwaardige heer Scheuchzer in de natuur Geſch. van Zwitzerland *Part. II. p.* 342. van het bad van Weiſzenburg verhaalt? dat het driemaal des daags zyne warmte verandert, en 's morgens tuſſchen 7 en 9, 's middags ten 12, en 's avonds weder tuſſchen 4 en 7 uren warmer als anders is?

§. X. Uit al het bygebragte, en nadien overal een zo grote voorraad van zwavel, bergharſt, yzerertzen en yzerachtige zwavelkyen, de eigentlyke zoogſters van het warme water, voorhanden zyn, die vermoedelyk ſteeds zonder ophouden te zamen vlieten en in beweging geraken, is het niet te verwonderen, dat zo vele WARME VYVERS en BRONNEN op verſcheide plaetzen van ons eiland gevonden worden. Een zeker ſchipper, die in de *Jokuls-Fiord* (Baay) lag, heeft boven op de *Jokul*, een grote rots, die ſterk dampte, en wier aardryk zo warm was, dat men 'er naauwlyks de hand op houden kon, een tamelyke vyver met byna kokend water gevonden; doch geen vlammen by dag noch nacht gezien. In het gebied van *Huuswick*, niet verre van de plaats, alwaar de bovengenoemde brand haar begin nam, word een hete bron gevonden, die alle quartier

'Er zyn vele hete Bronnen.

tier uurs driemaal opborrelt, en in den beginnen een weinig, welhaaſt noch hoger, en eindelyk geheel opſtygt, zodanig weder driemaal daalt, en dat ſpel beſtendig nacht en dag by verwiſſeling herhaalt. De meeſten dezer Bronnen zyn zo brandheet, dat men rundvlees 'er in gaar koken kan, 't geen zonder enige toeſtel of vaatwerk op ene korte, hoewel de eetluſt niet ſterk opwekkende wyze in het water zelf, door het vleeſch ſlegts aan een touw te binden, kan geſchieden (*k*), of op ene omſtandiger, echter ſmakelyker manier (*l*), wanneer men het in een ketel met koud water legt en in den waaſſem hangt, op dat dezelve 'er tegen ſpelen en het koken te weeg brengen kan. De heer Me... verhaalde, dat niet verre van zyne baay zeven warme bronnen naby elkander gelegen waren, welke met groot geweld opborrelden, waarby een man woonde, die jaar uit jaar in zyne ſpyze op gene andere wyze zodede dan in een bron, die boven een enige opening had, waarin hy vleeſch, in een linnen doek genaait, en ook grutten en diergelyken, in 'er inhangende ketels gaar kookte.

Goed tot Baden. Die Bronnen zelfs maakten by hunne overloping of overvloejing ene matige beek of kleine vloed, in welkers klaar en laauw water (offchoon 't in den beginnen het hoofd, ongetwyffelt door zyne medevoerende zwavelachtige uitwaaſſemingen, enigzints bedwelmt maakte) het in 't algemeen aangenaam en gezond te baden was. Op het zelve onthielden zich ſteeds zekere zwarte vogelen met lange ſnebben, de ſnippen niet ongelyk, die 'er gemeenlyk op zwommen. en vermoedelyk hun voedzel van de 'er in zynde wormen, ſlakken en diergelyken zogten; doch of 'er viſch in was, wiſt men my niet te zeggen, waar aan ik echter te minder twyffel, nadien ik weleer in de laauwe waterkommen, waarin de warme baden te *Bourzet* by Aken hunnē uitlozing hebben, meer als een zoort viſſchen, byzonder Karpers, opgemerkt heb, die daarenboven, ge-

(*k*) 't Geen *Zorgdrager* gedaan heeft: *Opkomſt der Groenlandſche Viſſchery* 7. Hoofdſt.

(*l*) Gelyk D. *Biorn Philoſ. Transact.* No. III. p. 238 bericht.

gelyk my een voornaam man aldaar berichtede, zelfs wegens de vruchtbare laauwheid des waters groter en ſmakelyker zyn, dan die verre van daar in koud water gevangen worden.

En gezond te drinken.

In 't algemeen heeft de ervarenheid overlang de deenſche kooplieden geleert, dat gelyk die warme, alzo ook de overige bronwateren van dit eiland, nadien zy alle, ofſchoon de een meer dan de andere mineraalachtig is, zeer gezond en heilzaam te drinken zyn (*m*).

Geſteltenis van het Gebergte, waar in vermoedelyk Marmer is.

§. XI. Het GEBERGTE beſtaat uit ZAND- en ander RUUW GESTEENTE. Na alle vermoeden zyn in het zelve Marmerlagen te vinden, nadien diergelyken niet alleen in Zweden en Noorwegen gevonden worden, maar men ook by wylen op het ſtrand van dit eiland kleine ſtenen van marmeraart aantreft, die bezwaarlyk van de rotzen op enig afgelegen vaſt land afgeſcheurt, en door de zee tot aan Yſland geſpoelt konnen zyn; gelyk dan ook in de verzameling van Eeckhof te Lubek, die thans in handen van den konſtlievenden heer Burgermeeſter Munter is, een rood en een groen Marmer gevonden word, 't geen uit Yſland gebragt zoude zyn. Maar, wie heeft het afgebroken? In het land is 't den ſchamele huislieden ten gebruike niet nodig, en vreemden begeren het niet, nadien zy het van andere plaatzen beter; dat is, harder en glanziger, en daarenboven nader by en tot geringer prys konnen bekomen, vermits bekent is, dat zodanige geſteentens in de koude waereldsdelen tot de vereiſchte hardigheid niet geraken, en gevolgelyk zich zo wel niet laten polyſten, dan 't

(*m*) My koomt hier te binnen 't geen *Busbequius Legat. Turcic. Epiſt. I. p.* 17. meld, en een naauwkeurig onderzoek verdiend, namelyk: *illud quoque, dum Budæ eram, videre juvit, fontem, qui eſt extra portam, qua iter eſt Conſtantinopolin, in ſummo mire ferventem: in cujus tamen fundo natantes deſpicias piſces, quos inde niſi coctos eximi poſſe non putes.* Ik verbeelde my, dat veelligt het water onder op den grond koud is, doch een van op zyde uit de aarde toevloeyende warme ſtroom 'er over heen loopt, en vermits dezelve, als ligter, genoegzaam door het koude water gedragen word, zo gezwind rolt, dat zy van hare warmte het water op den grond niet veel mededeelt, en mitsdien de viſſchen onder zeer bequaam 'er in leven konnen.

't geen in warme landen afgehouwen word, 't geen te gelyk zo wel van de geringe als edele ſteenzoorten te verſtaan is. En ik kan met verſcheide proeven bewyzen, dat de verſteningen zelfs in Aſia tot veel groter hardigheid, dan in Europa, geraken

De Kristallen zyn ſlegt.

§ XII. De KRISTALLEN, waar van men by wylen toevallig in de natuurlyke rotsholen het een of ander ſtuk gevonden heeft, vallen alhier ook zeer week en broos, weshalven daaruit niets gemaakt kan worden.

Behalven dat κατ' ἐξοχὴν Islandica genoemt word.

Ondertuſſchen is van ene byzondere eigenſchap het zoort, 't geen hier en daar doch voornamelyk aan een berg by *Roerſioerde* gevonden word, en onder den naam van *Cryſtallus Iſlandica* bekent is, nadien het de letters, en alles, wat men 'er door ziet, twevoudig of dubbel vertoont; welke eigenſchap uit de gronden der natuur- en wiskunde niet ligt ten genoegen te ontvouwen is; weshalven verſcheide der geleerdſte lieden zich het hoofd 'er over gebroken hebben (*n*),

Deszelfs eigentlyke hoedanigheid.

Doch het is geen Kriſtal, maar een *Lapis Specularis* van de hardſte zoort, of een *Selenites rhomboidalis*; dat is, volgens de taal der bergmannen, ene SPAATART, die ook GLINZERSPAAT of SPIEGELSPAAT, naar het onderſcheid der plaatzen, genaamt word, gelyk ik dan zelf, als my onlangs ter myner begeerte enige Spaatarten van Clausthal op den Harz gezonden werden, het geluk gehad heb, daar onder een zoort, dat mede verdubbelde, doch niet zo helder als de yſlandſche is, te ontdekken, waar naar voor my niemand gezogt had.

§. XIII.

(*n*) Dus heeft *Erasmus Bartholinus* in den jare 1670 te Coppenhage daar van ene verhandeling uitgegeven, en *Huigens* in zyn diepzinnig werk van het licht, in den jare 1690 te Leyden gedrukt, zeer wydlopig 'er over gehandelt. Vermits ook in de pylvormige *Talc*, of veeleer *Lapis Specularis*, 't geen de fynſte Plyſterſteen is, en de berg *Montmartre* by Paris uitlevert, door den groten *La Hire* ene gelyke werking is waargenomen, heeft hy zyne aanmerkingen en gedachten insgelyks de geleerde waereld medegedeelt in de *Memoires de l'Academie des Sciences de Paris d. An.* 1710. *p.* 341 *ſeqq.*

§. XIII. De vuurbrakende bergen werpen, als zy woeden, twe zoorten van PUIMSTEEN uit; namelyk, een GRAAUWE en een ZWARTE, die echter beide onzuiver zyn. Puimſteen.

§. XIV. Dat in het gebergte METALEN konnen wezen, vermoede ik niet zonder grond, nadien men my niet alleen bericht heeft, dat men by wylen YZERACHTIGE *Marcaſite*, gelyk ook toevallig ZWAVELKYEN, aantreft, en dikwerf ADELAARSTENEN vind, die in 't gemeen yzerachtig zyn (*o*), maar ook daarenboven in *D. Worms Muſeum p.* 123 leeſt, dat hem LOUTERE YZERBROKKEN uit Yſland voor zyne verzameling van naturalia gezonden zyn. Doch wat het, behalven yzerſteen, voor eigentlyke metalen geeft, is niet te zeggen; nademaal men, zo veel ik te weten heb konnen komen, noch nergens gegraven, of de aarde ter naſpeuring ontbloot heeft, 't geen naar alle vermoeden ook nimmer ondernomen zal worden, zo wel wegens de onbewerkbare, ruwe en gevaarlyke gebergtens, als wegens het aldaar ontbrekend en tot den bergbouw niet te ontbere brand- en werkhout. Ook vermoedelyk Metalen.

§ XV. Aan BERGHARSTEN en AARDPEKKEN, *Bitumina*, ontbreekt het geenzints, 't geen uit velerly blyken af te nemen is, als by voorbeeld uit de TURF; want offchoon deze niet veel gevonden word, en in het zuiderdeel zeer ſlegt is, door haar veel zwavel ſchielyk verbrand, en grouwelyk ſtinkt, heeft men echter hier en daar, als in *Havenſioerd*, ene goede, zwarte, zware en vaſte Turf, waar van zich de inwoonderen tot hun enigen brand bedienen. Iemand heeft my van een ZEETURF verhaalt; doch waar van hy, des ondervraagt zynde, niets verder wiſt te zeggen. Bergharſt.

§. XVI. De aanwezenheid van het aardpek word noch meer bewezen door het ZWART AMBER, *Gagathes*, waar van men by wylen ſtukken vind, die, aangeſtoken zynde, als een licht bran- Zwart Amber.

(*o*) *Jacobæus in Muſ. Reg. Cap. I. Sect.* 7. *n.* 62. brengt uit de *Schedis Gudmundi Islandi* by, dat van dezelve 60 zoorten, en daar onder enige van zeer byzondere eigenſchappen gevonden zouden worden; doch waar van men met recht nader bewys kan vergen.

branden, en door de Yslanders tot bygelovige dingen gebruikt worden, vermoedelyk van hunne Catholyke voorouderen by overlevering onder zich behouden, vermits die steen ten dezen tyde noch onder de Catholyken tot het zelve einde in gebruik is (*p*). Dat Amber is naar het uitterlyk aanzien, en gedeeltelyk ook volgens den leemachtigen aart zeer gelyk, doch in hardigheid en overige geaartheid zeer ongelyk, aan een zekeren pekzwarten en glanzigen steen, dien de Denen ZWART AGAAT noemen, en, nadien bywylen daar van tamelyk grote stukken gevonden worden, ter verkoping medenemen. Dezelve is ongemeen hart, zulks het, gelyk een Agaat, vuur slaat, doch ongetwyffelt eigentlyk een zuiver, glad, zeer leemachtig en door een sterk aardvuur zamengesmolte ertzschuim, of verglazing; want als men op dunne plaatsen slaat, springt het gelyk glas, en de afvallende scherven hebben ene glazige gedaante, waar tegen niet stryden kan, dat het vuur in heeft, nadien zelfs de in een groot vuur zamengesmolte vaste ertzschuimen enige vonken geven; en ik bezit uit Lisbon zodanig een schuim, 't geen zo hart is, dat het zich als een spiegel laat polysten, en, tegen staal geslagen, veel sterker vuur dan het yslandsche geeft. In Coppenhagen heeft men voor den laatst overleden koning uit een groot stuk van dien steen een schaal met een deksel vervaardigt, waar aan de kunstenaar, zegt men, tot in het vierde jaar gearbeid zoude hebben; want het, aangemerkt zyne broosheid, ene byzondere bequaamheid en behoedzaamheid vordert. Een goed vriend heeft een stuk 'er van aan een signetsnyder gegeven, om 'er een cachet in te graveren, doch 't geen niet gelukken wilde; veelligt door de onbequaamheid van den meester; vermits immers de zwarte agaat-coralen, die de vrouwspersonen in den rouw om den hals en in de oren dragen, gelyk ook hechten van messen enz. daar van in menigte gemaakt worden. Dien steen beschouwende, is my in gedachten gekomen, dat hy welligt de eigentlyke *Lapis Obsidianus* der ouden zoude konnen zyn; want deszelfs omschryving dit Yslandsch ertz-

(*p*) *Cæsius de Mineralibus Lib. III. Cap. 7. Sect. 16.*

ertzſchuim in alle delen zo gelyk is, als het een ey het ander. *Plinius* (*Hiſtor. Nat. Lib. XXXVI. Cap*, 26. *ſ. Sect.* 67) zegt: *in genere vitri & Obſidiana* (*ſcil. pocula*) *numerantur ad ſimilitudinem lapidis, quem in Æthiopia invenit Obſidius, nigerrimi coloris, aliquando & tranſlucidi, craſſiore viſuatque in ſpeculis parietum pro imagine umbras reddente &c.* en noch duidelyker (*Iſidorus Lib. XVI. Origg. c.* 15) *eſt niger interdum & virens, aliquando & tranſlucidus craſſiore viſu &c. & Cap.* 4. *Obſidius lapis niger eſt, tranſlucidus & vitri habens ſimilutudinem. Ponitur in ſpeculis parietum propter imaginum umbras reddendas.* Dus is onze yſlandſche pekzwart en glanzig; doch wanneer het in bladen van een geſpouwen word, is het HALF doorzichtig, doch dover en duiſterer, dan glas, hoewel het zelve zeer gelyk; ja ene wezentlyke verglazing. Ook kan het in dikachtige bladen tot het bekleden der wanden gebruikt worden, vermits het enigzints ſpiegelen, en duiſtere ſchaduwfiguren vertonen zoude. Wel is waar, dat het zich zo wel niet laat klieven en ſnyden, dan het oude, waar van Plinius zegt, dat beeldwerk en cachetten gemaakt wierden, doch het kan een harder zoort, dan de yſlandſche, of de Romeinen beter ſteenſnyders, dan de Denen, geweeſt zyn.

§. XVII. Onder de bovenſte laag der aarde word, gelyk boven gezegt is, alomme, inzonderheid in moerasſige dalen en poelen by hopen, ja menigmaal klompen ter grote van een vuiſt GEWASSE ZWAVEL (*Sulphur nativum*) gevonden, en ſlaat aan de rotzen zo ſterk en dik uit, dat men dezelve alle twe of drie jaren door een ſchraapyzer afkrabben en verzamelen kan. Deze natuurlyke Zwavel heeft men in vroeger tyden naarſtig verzamelt en uitgevoert. Ook was noch voor weinig jaren een zeker perſoon, door den koning bevoorrecht, te Huswickhawen, alwaar dezelve noch meer, dan op andere plaatſen van het eiland, te vinden is, die aldaar op de zwavelbergen zo veel te zamen bragt, dat hy op eenmaal twe tot drie hondert gevulde tonnen naar Coppenhagen konde zenden, alwaar dezelve op de gewone wyze gezoden en gezuivert wierd; doch thans is, gelyk te voren meermalen, het Zwavel zamelen weder geſtaakt, Zwavel.

vermits het de boeren niet gaarne zien, en bezwaarlyk tot het verzamelen te bewegen zyn; aangemerkt het de visschery, waar van zy de meeste nering hebben, nadelig is.

Word door de Visschen geschuuwt. Want de bevinding leert ('t geen my zeer aanmerkenswaardig toeschynt) dat niet alleen, wanneer aan het strand Zwavelertz gewasschen en van stof gereinigt word, de visschen verlopen, maar ook, zo dra een schip, waarin enige Zwavel geladen is, op de rede legt, 'er voor vlieden. Ja een visschersboot, waar aan maar iets van dezelve buiten aangesmeert is, verjaagt de visch, alwaar hy koomt; weshalven de visschers, die elkander wangunstig zyn, bywylen aan den een of anderen boot een weinig Zwavel smeren, of in ene verborge spleet versteken, wel wetende, dat met zodanig een boot niet veel gevangen zal worden, by 't welk ik tot meerder opheldering dezer aanmerking noch moet voegen, dat de inwoonders van de faroische eilanden het schadelyk zoort walvisschen, 't geen hunne boten dikwerf omwerpt, en door hun TROLD HUAL genaamt word, op deze wyze verjagen, dat zy in de voorsteven hunner boten een gat boren, daarin Bevergeil (*Castoreum*) steken, en het gat voorts met een prop toeslaan. Anderen voeren een stuk hout met zich, waaraan zodanig Bevergeil gehegt is, en werpen het op den visch, zo dra hy hun nadert, als wanneer hy in 't zelve ogenblik als een steen naar den grond zinkt, 't geen ook de menschen, die Bevergeil aan 't lyf hebben, zoude bejegenen, waar van te lezen is *Bartholin. Cent. II. Histor. Anatomicar.* 17 en *Luc. Jacobsœn Debes Færroæ p.* 168; welke schryver uit het bericht dier lieden 'er noch byvoegt, dat zy, by gebrek van Bevergeil, spanen van Geneverhout medevoeren, en 't zelve de visschen toewerpen, 't geen dezelve werking; namelyk, dat de visch wegzinkt, doed.

Gelyk ook de Kalk. Ik heb ook voor zeker gehoort, dat een schip met Kalk geladen, of van buiten 'er mede besmeert, insgelyks ongemeen van de visschen geschuuwt word. Hier uit blykt, met wat een scherpe reuk en fyne smaak ook het geslacht der visschen door den alwyzen Schepper tot het vinden van dienstige en vermyding van ondienstige dingen begaaft moet zyn.

Doch

Doch de grond dezer afkeer by de vifſchen, zo veel de Zwavel, het Bevergeil en het Geneverhout betreft, is veel ligter te begrypen, dan wat de Kalk aangaat; want van de Zwavel is bekent, dat zy zo ſterk uitwaſemt, dat als een kleine verſchgebroken klomp van dezelve ſlegts 24 uren in een beſloten kamer gelegen heeft, men hare ſtinkende uitdamping genoegzaam en niet zonder aandoening ondervind; waaruit van zelven volgt, dat het de ſtank van de Zwavel is. Zo ook heeft het Bevergeil en Geneverhout, gelyk men weet, een ſterke en onaangename reuk, die de viſſchen verdryft; doch de Kalk heeft geen zo merkelyke en ſterk riekende uitdamping, en mitsdien zoude ik denken, dat offchoon de zinnelyke aandoeningen der dieren veel ſcherper dan die der menſchen zyn, het nochtans niet zo zeer aan de reuk van de ingeladen Kalk moet toegeſchreven worden, dan wel aan den ſcherpen ſmaak van het water, door de by het inladen ſtortende, of aan het ſchip geſmeerde Kalk veroorzaakt, dat de viſſchen te rug wyken.

§. XVIII. KEUKENZOUT vind men niet overal, ik mene, zoutgroeven noch ſteenzout. Gebrek aan Zout.

§. XIX. Op het gantſche eiland worden ook gene BOMEN gevonden, behalven in deszelfs noorderlyk deel. Gelyk een voornaam koopman uit Coppenhagen my verhaalt heeft, dat hy tuſſchen *Huuswick* en *Olſioerd*, ontrent 6 mylen van elkander gelegen, een Berkenboſch van drie vierde myl gevonden heeft, welks Bomen niet hoog, en derzelver ſtammen ſlegts een arm dik waren; en een ander zegt, dat by *Thing Oere-Kloſter* noch een zeer kleine boſſchadie, merendeels uit Berken beſtaande, overig is, doch dat deze zo ſlegt en laag zyn, dat men, op een klein landpaard zittende, aan hunne kruin kan raken. Slegts langs de weiden heeft men enige weinige lage WILGEBOMEN, en hier en daar KLEINE STRUIKEN en kreupel-bosjes van Braambeziën, Geneverbomen en diergelyken, die door de inwoonders ſpaarzaam gehakt, en alleen gebruikt worden, om voor de weinige ſmeden, die op het eiland wonen, kolen te branden. In vroeger tyden moeten alhier geen boſſchadien ontbroken hebben, nadien niet alleen de oude berichten zulks getui- Ook aan Bomen.

 gen,

gen, maar ook hier en daar noch overblyfzels van oude wortelen te zien zyn; daarenboven vind men, een weinig diep in de aarde gravende, veel vergaan hout, 't geen zeer blaauw en hart is.

Doch goede Weiden en Gras.

§. XX. Offchoon de vruchtbare aardkorst of lage ongemeen dun is, vind men, inzonderheid aan de noordzyde, aan de beemden en wateren goede VEE-WEIDEN, alwaar het GRAS wel ene halve elle hoog wast, en met zeer vette en welriekende kruiden vermengt is, waar door het vee vet en smakelyk word. 't Geen het vee en de schapen niet afeten, word tot wintervoeder gewonnen, en wel op ene zeer kommerlyke wyze, nadien de grond overal ongemeen hobbelig en steenachtig is; zulks men gene grasseissen, maar alleen kleine kromme sikkelen gebruiken kan, waar mede het gras slegts in een geringe menigte uit de spleten en groeven tusschen de rotsbrokken en steenhopen voorzichtig afgesneden moet worden; weshalven, en vermits hun werktuig daarenboven van een zeer slegt maakzel is, in een dag niet veel gevordert word.

Gelyk ook enige gezonde Kruiden.

§. XXI. Ook mangelt het niet aan GEZONDE KRUIDEN, by voorbeeld, LEPELBLAD, (*Cochlearia*,) en noch minder aan ZURING (*Acetosa*) die de wyze en alzints werkzame goddelyke voorzienigheid naar vereisch van die luchtstreek en hare gewone ziekten, aldaar in byzondere grote, deugd en kracht doet groeyen. My is van hunne wenschelyke uitwerking, onder vele anderen, de volgende zeer aanmerkelyke proeve verhaalt. Een schip in den jare 1700 van Tranquebar terug komende, 't geen, 't zy uit onbedrevenheid der stuurlieden, of gierigheid van den kapitein, die de kosten der ververscching wilde sparen, de kaap de Goede hoop voorby gezeilt was, en, nadien van de manschap niet boven 5 of 6 meer in staat waren, om den scheepsarbeid te verrichten, genoodzaakt werd, Ysland aan te doen, viel gelukkig in *Holmshaven*, alwaar de kapitein het schip op het strand wilde doen lopen, toen ter rechter tyd een yslandsvaarder, aldaar in lading leggende, die aan zyne vlaggen zag, dat het een Deen was, het met een gedeelte van zyn volk te hulp quam, het anker deed vallen en het schip beveiligde. Vervol-

gens

gens bragt men het zieke volk aan land,'t geen, offchoon het, behalven enig Lepelblad, niet als Zuring in warme Melk en een weinig Schapenvleefch nuttigde, nochtans velen binnen acht en de anderen binnen veertien dagen zo fris en gezond werden, dat zy huppelden en fprongen, en in minder dan vier weken na hun komft weder fcheep gaan, zelven hun anker lichten, en die lange en bezwaarlyke reize voorts vrolyk voleinden konden. Ook weet al ons volk, 't geen ooit naar Groenland geweeft is, de kracht dier kruiden niet genoeg te roemen; want dezelve groeyen in gelyke, zo niet meerder, deugd, op Jan Mayen eiland, Spitsbergen enz.; en nadien onze matrozen, als zy op de hoogte van die eilanden komen, zich gemeenlyk zodanig van het fcorbut aangetaft vinden, dat alle hunne tanden in den mond los worden, en zy bezwaarlyk in ftaat zyn, hunne dienften te verrichten, zoeken zy, zo dra mogelyk is, land, om die kruiden te bekomen, waar door zy zich terftond herftellen, en genoegzaam een nieuw leven en nieuwe krachten verkrygen. Men heeft my van noch een ander kruid verhaalt, 't geen alleen op zekere plaatfen waft, zonder het te konnen benoemen of befchryven, doch dat het, in melk gekookt, natuurlyk als gerften grutten fmaakt, en *Jacobæus in Muf. Reg. P. J. Sect. 6. n. 6 & 7.* gedenkt noch twe voortreffelyke en heilzame kruiden, als *Herbæ Avium Iflandiæ*, *Fuglar-gras*, of *Akur-Lodar-gras* en *Mufci catharetici-Iflandiæ*, *Fialla-gras*, of *Fioeru-gras*.

§. XXII. Aardvruchten willen 'er doorgaans niet wel groeyen, gedeeltelyk wegens den onvruchtbaren grond, en gedeeltelyk wegens de te ftrenge koude en doordringende noorde winden; weshalven men het te meermalen, doch te vergeefs, met rapen, wortelen en diergelyken bezogt heeft. In het tegendeel gene Aardvruchten.

§. XXIII. Noch minder kan men het Veld-bebouwen en Koorn zayen; want offchoon men de ftenen met veel moeiten uitlezen, en den grond door beploegen en meften goed maken wilde, zoude nochtans de zomer of de warme tyd zo lang niet duren, dat iets ryp konde worden, en mitsdien weten de gemene en arme lieden van geen brood. En geen Koorn.

§. XXIV.

Van de Zee- en Meirge-waffen.

§. XXIV. Van ZEEGEWASSEN konde men my flegts een *Alga marina*, ZEENESTEL, met name noemen, 't geen zo wel verfch, als by gebrek van hooy gedroogt, het vee, voorgeworpen word, en, hoewel vet, nochtans te gelyk onfmakelyk vleefch geeft. Doch in kommerlyke tyden word dit kruid, een weinig gerooft, door de menfchen ten fpyze gebruikt. De meermaals aangehaalde *Jacobæus d. l. n.* 5. befchryft het onder den naam van *Alga Saccharifera Iflandiæ*, en geeft 'er een afbeelding van. Het zoude gezwellen verwekken, en, als men 'er veel van eet, fterk openende zyn. Het is te beklagen, dat de kruidkenners, inzonderheid onze Duitfchers, wegens de ongelegenheid der zee, en mitsdien by gebreke van bequame gelegenheid, zich tot noch toe niet ernftig op de verzameling, onderfcheiding en befchryving der zeegewaffen toegelegt hebben, of toeleggen konnen; want nadien ik my deswegens enigzints gelegen heb laten zyn, en dezelve, zo veel my mogelyk was, verzamelt, heb ik opgemerkt, dat zy by een Godzoekend liefhebber der natuur ene nieuwe verwondering en veel genoegen konnen verwekken; namelyk, wanneer men hunne onbefchryffelyke, en voor den onkundigen ongelofelyke menigte, verfcheidenheid, afbeelding, verwe, groey zonder wortelen enz. in acht neemt, en daarby overweegt, dat niets, dan goed en nut, uit de hand van den wyzen Schepper gekomen is; ik wil zeggen, dat ook deze geheel onnut fchynende gewaffen niet alleen zo vele en veelerly levende fchepfelen ten voedzel, maar ook merendeels den menfchen zelfs zo wel tot fpyfe, voornamelyk in tyden van gebrek, als tot krachtige artzenyen, wanneer zy dezelve, alleen uit begeerte naar vreemde en koftbare dingen, niet verachteden, veelvoudig zouden konnen dienen voor alle anderen; heeft de naarftige *M. Martin* in zyne lezenswaardige *Defcription of the Weftern Iflands of Scottland*, daar van zeer byzondere en merkwaarde aanmerkingen verzamelt, en dezelve p 148 fqq., den kiefchen ter befchaming, in 't licht gegeven, om te betogen, dat de inwoonders, die in grote eenvoudigheid op die afgelegen eilanden leven, zich het weinige, dat hun gegeven is,

ten

ten nutte weten te maken. Van harde of CORAALACHTIGE ZEEGEWASSEN wiſt myn berichter te zeggen, dat enigen van dezelven op de gronden gevonden wierden; doch konde hen niet noemen of beſchryven, nadien hy, volgens zyne eigen belydenis, 'er nooit naar gezien had. Ten minſten zal aldaar een zoort van *Pori cervini Imperati p.* 630 gevonden worden, 't geen men op de rotzachtige zeebanken van de niet verre van daar leggende hitlandſche eilanden overvloedig vind, en in myne verzameling *Madrepora erectior punctata & ramoſa, cornua cervina æmulans* heet.

§. XXV. WILDE DIEREN, zo edele of eetbare, als onedele of roofdieren, ziet men hier niet, vermoedelyk, vermits dit eiland van alle kanten zeer verre van het vaſte land afgelegen is. BEREN komen zomtyds in het voorjaar, als de wind 'er naar is, uit Groenland met de losgaande ysvelden aan de noordkuſt aandryven; doch men is gewoon, ontrent dien tyd 'er tegens te waken, en, zodra men ſlegts één beſpeurt, met opontboden manſchap 'er op los te gaan, en niet te rusten, voor men dezelve gevelt heeft; vermits die gevaarlyke dieren welhaaſt in de onbeklimbare gebergtens vermeerderen, en zo wel onder de verſtrooide en onbeſchut wonende boeren, als de in het wild lopende ſchapen enz. veel ſchade veroorzaken zouden. Gene wilde Dieren.

§. XXVI. Op die wyze moeten de VOSSEN van elders aldaar ingeſlopen zyn, die zich overal by hopen op het eiland bevinden. Dezen zyn hier nooit rood, maar weinigen van dezelven zwart, en de overigen doorgaans in den zomer blaauwgraau, en in den winter wit. Hunne vellen vallen in den winter, als zy het meeſte en vaſtſte hair hebben, het beſt; weshalven de Yſlanders dezelve dan naarſtig vangen, en wel, uit aangebore afſchuuw van ſchietgeweer, met uitgezette netten of vangyzers, die gelyk een kleermakersſchaar gevormt, en met een dood lam ten lokaas voorzien zyn. Buiten dien tyd leggen de inwoonders, nadien de Voſſen de ſchapen zeer ſchadelyk zyn, kraanogen (*nuces vomicæ*) in honig geweekt, die zy, anders niets zoets te eten bekomende, zeer begerig inzwelgen. Behalven Voſſen.

D §. XXVII.

Geſteltenis hunner Paarden.

§. XXVII. De PAARDEN vallen hier, gelyk in alle noordelyke geweſten, klein, kort en gedrongen, 't geen ongetwyfelt voornamelyk toe te ſchryven is aan de zamentrekkende of perſende eigenſchap der koude, die den wasdom belet (q). Echter zyn zy ſterk en levendig, en te gelyk boosaartig en bytachtig. Men moet zich verwonderen, wat zy konnen uitſtaan; doch zy worden wel degelyk door de ongemakken verhard, nadien zy jaar uit jaar in in het open veld onder den bloten Hemel blyven, en 's winters onder de ſneeuw zowel, als 's zomers, hun voeder zelven moeten zoeken, waar toe zy alleen de weldaad van de natuur genieten, dat zy met byzondere ſtyve, lange en dikke hairen, allermeeſt tegen den wintertyd, bedekt zyn.

De Schapen.

§. XXVIII. De SCHAPEN, die mede zeer klein zyn, hebben met de paarden het zelve geluk en gemak, want zy, zo min als deze, 's winters noch 's zomers in een ſtal komen, maar zich op het veld onder de overhangende rotzen, in de natuurlyke bergholen, en voorts zo zy beſt konnen, behelpen moeten, en zelven zorgen, waar hun verblyf en voedzel te vinden (r). Zy houden zich ſteeds by de paarden, en volgen de-

(q) Het zelve beſpeurt men aldaar ook in de andere landdieren. In het tegendeel geraken die dieren in de zoeler landen, wegens de alles uitdyende warmte, tot groter wasdom, gelyk men aan de kamelen, lewen, neushoornen (*rhinoceros*) en inzonderheid de vrezelyke elefanten opmerkt; doch waar van het lynrecht ſtrydige in de viſſchen gevonden word, wier grootſte zoort, inzonderheid de walviſſchen, alleen in 't noorden voortkomen.

(r) Van het deenſche eiland *Ferroe*, 't geen niet verre van Yſland gelegen is, uit 17 of 18 grote en kleine eilanden beſtaat, en in de lengte 15, en in de brete 10 deenſche of noordſche mylen beſlaat, is bekent, dat aldaar, vermits het gebergte niet hoog, maar laag, en met weinig ſneeuw bedekt is, zeer goede weide zyn, en 'er derhalven meer Schapen dan op Yſland geteelt worden; doch die ook zonder enige hoede door de wildërniſſen zwerven. Van dezelve word verhaalt, dat zy in den winter onder de een weinig overhangende klippen en rotzen, inzonderheid aan de zuidzyde, hun toevlucht nemen, en niet alleen aldaar, zo dicht het hun mogelyk is, zamenkruipen, maar daarenboven dikwerf in zulke voegen verwiſſelen, dat de binnenſte meer en meer de buitenſte, en deze, als zy weder

dezelve in den winter geſtadig, op dat zy, als het zo ſterk gevrozen heeft, dat zy met hunne kleine pootjes niet door konnen komen, wanneer de paarden ergens ene opening getreden, of iets voor zich omver gehaalt hebben, een weinig van de ontblote mos mogten bekomen; ook eten zy uit groten honger, gelyk men dikwerf opgemerkt heeft, zelfs het hair van de paardenſtaarten. Als het met een ſterken wind ſneeuwt, lopen zy ſteeds uit het gebergte met den wind af naar het ſtrand, en dikwerf uit domheid in de zee, waar door een groot getal van hun omkoomt. Bywylen, als veel ſneeuw valt, beſneeuwen zy geheel en al, als wanneer zy in grote kudden zamen lopen, de koppen onder zich byeen ſteken, en het op de ruggen laten ſneeuwen; doch bevriezen 'er zodanig onder, dat zy zich niet meer redden konnen. Als dan eten zy uit razenden honger elkanders wol, en behelpen zich zo lange, tot zy uitgegraven worden, 't geen de boeren niet verzuimen haaſtig te doen, zo dra zy vernemen, waar zodanig een kudde ſtaat, beſpeurende zulks wel haaſt uit den damp, die te midden dier kudde door de ſneeuw, waardoor hy zich, vermits zyne warmte, een kleine opening als een ſchoorſteen maakt, in de hoogte ſtygt. Voorts zyn zy ook met grover en wreder WOLLE gedekt, 't geen eigentlyk van de ſtrenge luchtſtreek en het ſlegte voeder hervoort koomt, vermits bekent is, dat hoe milder de luchtſtreek, en hoe beter de weide is, hoe fyner en zachter de wolle der Schapen en het hair der geiten valt (*s*); doch welke hun echter naar de wy-

der doorkout zyn, de binnenſte worden; ja als de grond zo hard bevrozen is, dat zy met hunne poten de heide of mos niet meer opkrabben konnen, van honger de een des anders wolle eten, en zich mitsdien zeer kommerlyk generen. *Vide Laurizen Wolff Norrigia illuſtrata p.* 196. De bewoonders van die eilanden konnen ook zaad winnen, doch niets dan gerſt bouwen, waar van zy (zegt men) voor een ton zaaykoorn 20 tot 30 tonnen granen inzamelen.

(*s*) Om dit te beveſtigen, zal ik hier ſlegts aanhalen, 't geen *Busbequius de Legat. Turcic. Ep. I. p. m.* 57. van de koſtbare geiten in klein Aſien aanmerkt, die met ſchone, fyne en lange hairen gedekt zyn: *Gramine*, zegt hy,

ze voorzienigheid van den goeden Schepper, die een ieder zyner fchepzelen naar hunne omftandigheden hun nooddruft verzorgt, dus ook tegen de aldaar aanhoudende ftrenge en doordringende koude tot een te vafter dekzel verftrekt. Nooit worden zy gefchoren, vermits zy jaarlyks nieuwe wol verkrygen (die midden in den zomer ontrent St. Jan, als hun een gering dekzel genoeg is, uitvalt) en de oude wol over het gantfche lyf los word; mitsdien is men gewoon, vermits de wol dikwils zeer verwart en ineen gewaffen is, hun dezelve te gelyk als een overkleed van de vacht te ftryken; wordende zy tot dat einde gejaagt en opgevangen. Alsdan begeeft een harder zich met de afgerichte honden op een heuvel, en geeft met zyn hoorn een teken, waarop de honden zich verdelen, en de Schapen van alle kanten uit de klippen en wilderniffen in een zekere omtuining of ftaketzel dryven, 't geen vooraan wyd uitgezet is; doch, op dat zy niet zouden konnen ontvluchten, naar achter allengs enger word.

Die hier Hoornen hebben.

Niet min is opmerkelyk, dat de yflandfche Schapen in 't algemeen, zowel de Oyen (*t*) als de Rammen, niet alleen grote en gekliefde HOORNEN, maar ook gemeenlyk meer als 4, ja zelfs tot 8 (*u*), en onder dezelve menigmaal enen recht voor den kop uitftekenden Hoorn hebben; waar tegen het, door zyne hoornen anderzints in 't algemeen zogenaamd hoornvee, dezelve aldaar geheel ontbreekt, 't geen gelegenheid geeft te

hy, *pafcuntur per eos campos exili & ficco, quod ad lanæ tenuitatem multum conferre certum eft. Nam conftat, alio tranflatis non manere eandem, fed una cum pabulo mutari, totasque ita degenerare capras, ut vix agnoscantur.*

(*t*) Dit is in de noordfche woefte landen zo ongemeen niet; gelyk *Olaus Magnus Hift. Lib.* 17. *cap. I.* getuigt. *Habet*, zegt hy, *tota feptentrionalis regio magnorum arietum ut & ovium multitudines, in quibus & fœminæ cornua gerunt arcuata.* 't Zelve merkt *Martin* ook aan in de Schapen op de ruwe weftelyke eilanden van Schotland, in zyne bereids aangehaalde befchryving *p.* 19.

(*u*) Diergelyke word ook van de Rammen op het eiland Gottland door *Olaus Magnus* ter aangetogener plaatfe verhaalt.

te giſſen, dat alle de Schapen zonder onderſcheid met Hoornen gewapent zyn, om dat zy, als gaande dolen, dezelve tegen de vele en grote roofvogels niet ontberen konnen, waar tegen het rundvee, nadien het van alzulke roofvogels niets te vrezen, en van wilde verſcheurende dieren geen gevaar heeft, gevolgelyk gene Hoornen ter verwering gebruikt, en daar mede, als onnodig, niet belaſt is. Doch wat de eigentlyke en natuurlyke oorzaak dezer zeldzaamheid zyn mag, is niet zeer ligt te beſeffen (*w*).

(*w*) 't Is bekent, dat de hairen, wolle, klaauwen en hoornen, die alle in 't gemeen van ene natuur zyn, by de viervoetige dieren (gelyk de vederen der vogelen en de ſchubben der viſſchen) uit overvloedige ſappen hunnen oorſprong hebben; en, offchoon zy als uitwerpſelen aangezien worden, echter buisachtige lighamen zyn, die op de wyze der planten uit vele holle pypjes beſtaan, en tot zekere lengte, brete enz. evenredig waſſen (*conf. Memoires pour ſervir a l'hiſtoire Nat. des Animaux, p.* 129 *ſeq.*) Voorts is bekent, dat die ſappen, naar de eigenſchap van het voedſel, de vertering der ſpyſen, en de overige lighaams geſteltenis der dieren gericht en geſchikt zynde, zo veel onderſcheiden hairen en hoornen by de een en andere voortbrengen. Dus ontſtaan uit koele waterachtige ſappen, weke en lange hairen, of hoornen: uit hete en krachtige, korte gedronge en harde. De mannen hebben gemeenlyk kort, gekrult en ſterk, doch de vrouwen week, lang en ſlegt hair. Stieren, wiens bloed en zaadſappen in volle kracht zyn, hebben korte, dikke en vaſte, doch de oſſen, door het ſnyden verzwakt, dunne, weke en lange hoornen; (*conferri huc meretur Plot. Nat. Hiſt. of Staffortshire ch.* 7. §. 58 *ſq.*) Dus waſt een hanenſpoor, een kapoen voor in den kop gezet, tot een ongelooflyk langen en krommen hoorn. Voorts leert de ervarenheid, dat het vee, in ſchrale, magere geeſt-weiden gaande, korte, doch in vochte vette beemden grazende, grote wyde hoornen hebben. By dit alles is de luchtſtreek ook niet uit te ſluiten. In koude en weinig uitdampende landen, vind men het vee, wegens de veelheid der ſappen, met grote, doch in warme landen, alwaar door de ſterke uitdamping de ſappen ontbreken, met kleiner of geheel geen hoornen voorzien; waarmede overeenſtemt, 't geen in de *Voïage du Chev. Marchais en Guinée & Cayenne*, door de *P. Labat* beſchreven, *Tom. III. ch.* 8. aangemerkt word; namelyk, dat het vee, uit Europa overgebragt, aldaar kleiner en dunner hoornen, dan in Europa, en de rhebokken zo min hoornen als de geiten zelven hebben. Wanneer nu het bereids aangehaalde overwogen word, koomt my niet onwaarſchynlyk voor, dat het rundvee uit het gering en ſlegt voedzel, 't geen het in Yſland geniet, zo vele en overvloedige ſappen niet bekoomt, dat daar uit hoornen voortgebragt

En op enige plaatſen beter gehoed worden.

Op enige plaatſen beſtaat alle have in Schapen, weshalven de boeren 'er aldaar meer acht op geven. Dezen jagen alleen de Hamels in 't gebergte; doch houden de Oyen zo veel by huis, als doenlyk is. Om de Lammeren te beter te konnen hoeden, hebben zy de gewoonte, de Rammen, die ſteeds met de Schapen herom lopen, door een onder den buik gebonden ſtuk linnen het ontydig beſpringen te beletten, en dat linnen alleen tegen den tyd af te laten, dat de te werpen Lammeren gras genoeg in 't veld konnen vinden, 't geen eerſt tegen Pinxter geſchieden kan. De geworpen Lammeren worden aanſtonds getekent, waarom dan ook een ieder de zynen, vermits zy alle door malkander moeten lopen, met een eigen en byzonder teken merkt.

Doch door de Ravens worden vervolgt.

Die tedere diertjens zyn veel gevaar onderhevig van de grote pekzwarte Ravens, die in de wilderniſſen ongemeen ſterk toenemen, nadien dezen dikwerf, zonder dat het verhoed kan worden, op dat zwakke vee vallen, het allereerſt de ogen uitpikken, op dat het te minder zoude konnen ontkomen, en het vervolgens t'enemaal verſlinden; offſchoon de boeren, zo dra zy zulks beſpeuren, niet verzuimen, toe te ſchieten, en de Ravens verjagen; doch het Lam, vermits het, zyn voeder niet konnende zoeken, elendig omkomen moet, ſlagten, en het het zachte vel afſtropen, 't geen de peltery geeft, die in Denmarken en Holſtein onder den naam van Schmaaskin of Schmaasken (x) verkogt en zeer veel door lieden van een middelbaar vermogen gedragen word.

Hoe een ieder zyn recht Schaap weder bekoomt.

Tegen den ſlagttyd, als zy gezint zyn, de Hamelen te vangen en te ſlagten voor de ſchepen, die in de vleeſchhaven in la-

bragt konnen worden en groeyen, en dat in het tegendeel de Schapen, die naar hunnen aart voedzel genoeg hebben, vermits het voeder krachteloos en de luchtſtreek vochtig is, lange en weke hoornen voortbrengen. Of ik hier op het rechte ſpoor ben, mogen zy beſliſſen en deswegens een beter oordeel vellen, welkers beroep het is, de natuur, en wel byzonder het ryk der dieren, te beſtuderen.

(x) Dat is, *Pellicula*, kleine velletjes, *à Danico* Smaa, *Iſl.* Smæ, *Sued.* Sma, *Sax.* Schmætſch, *exilis*, *parvus* & *Iſl* & *Angl.* Skin, *Dan.* Skind, *pellis*, *cutis*.

lading leggen, worden dezelve op de te voren gemelde wyze met honden te zamen gedreven, in tegenwoordigheid van alle de rechters, op dat gekyf en twist verhoed, en niemand bevoordeelt mogte worden, en ook een ieder vergunt, de zynen, volgens zyn merkteken, naar zich te nemen.

Wat in hunne magen gevonden word.

In de magen der geslagte Schapen vind men niet zelden een ronde KOGEL, ter grote van een kaatsbal, die inwendig met wol, mos en diergelyken gevult, en uitwendig door een lichtgraauw slymerig taay of hard vlies of huid omgeven is; waarvan ik ene uit Noorwegen onder den naam van *Tophus Ovinus Norwagicus* in myne verzameling bezitte. Die kogel ontstaat ongetwyffelt uit de wol en andere onverteerbare dingen, die de Schapen zomwylen uit groten honger inzwelgen, en word eensdeels door de gestadige schokking der maag, die, gelyk bekent is, door hare kruiswyze over den andere leggende vliesjes onophoudelyk heen en weder bewogen word, zamen gerolt, geperst, gewentelt, en in een kogelachtige gestalte gebragt, en anderdeels, als 'er gestadig meer hairen bykomen, door de maagslym allengs verbonden, vergroot en eindelyk met de hartachtige huid omgeven (*y*).

Geiten zyn hier niet.

§. XXIX. GEITEN konnen alhier niet gehouden worden, vermits hun het zo zeer geliefde loof van struiken en jonge bomen t'enemaal ontbreekt.

De Ossen en Koeyen zyn klein, en hebben geen Hoornen.

§. XXX. OSSEN en KOEYEN vallen niet groter dan het kleinst geestvee in Duitsland; hebben, gelyk bereids gezegt is, gene Hoornen, en genieten alleen het voorrecht, door de huislieden in den winter mede onder 't dak genomen en met het

zo

(*y*) Diergelyke uit hairen zonder vlies zaamgebakke kogels worden in matelyke grote ook hier te lande in de magen der geslagte Ossen en Koeyen gevonden, welke vermoedelyk hunnen oorsprong nemen, dat die dieren, als zy aan de leme wanden der boerenhuizen leggen, de leem, die tot hechting of vastigheid met hairen vermengt is, lekken, kaauwen en inzwelgen; gelyk ook, dat zy, als het hun ergens jeukt, met hunne scherpe tongen die plaats schuren, en daarmede de jeukt verdryven, als wanneer aan de slymerige tongen enige losse hairen blyven kleven, die kaauwende ingeslikt, en vervolgens op de gezegde wyze zamenklevende tot een kogel worden.

zo kommerlyk gewonnen hooy, of, by mangel van het zelve, met het gedroogd zeegewas Zeeneſtel ſpaarzaam gevoed te worden.

De Koe-melk word tot artzeny gebruikt.

§. XXXI. De MELK is de voornaamſte artzeny der Yſlanders, en word daarom ook, zodra zy van de koe koomt, door gene anderen, dan alleen kranken, genoten. Anders bedienen zy zich in 't gemeen van huy of wey (*Serum lactis*) tot hun beſte drank; weshalven zy 'er zeer zuinig mede omgaan, en gewoon zyn, dezelve, als zy goor, zuur en drabbig word, door water te verdunnen, te verlengen, en een weinig de onſmakelykheid te benemen.

Hoe de Boter behandelt word.

§. XXXII. Zy maken veel BOTER; doch, zo veel my bewuſt is, geen Kaas. De Boter kaarnen de meeſten voor en na zo hairig, als zy uit ongereinigde melk in een zamengenaaide ſchapenvacht gemolken is, en leggen dezelve dus op; weshalven een vreemdeling die Boter niet ligtelyk door de keel zoude konnen krygen. Ja, vermits zy 'er geen zout in konnen doen, word zy welhaaſt zo groen, zwart, kantig, ſterk en onſmakelyk, dat men dezelve naauwlyks met herſmelten enz. den deenſche matrozen eetbaar maken kan.

Hoe het Vee word geſlagt.

§. XXXIII. Hunne MANIER, OM HET RUNDVEE TE SLAGTEN, heeft ook iets byzonders. Zy kollen het niet voor den kop, menende, dat daar door het bloed in 't vleeſch ſtremt, en mitsdien niet lopen kan; maar ſteken het een dun penmes diep in den nek, waar door het ter aarde valt; als dan trekken zy de poten gezwind met ſtrikken zamen, en openen de keel, op dat al het bloed zoude uitvlieten. Het ingewand word door de Yſlanders allereerſt, zonder veel te reinigen, genuttigt, en het dier zelf afgehakt. De ſtukken worden niet met zout gewreven, maar ſlegts twemaal door zeewater gehaalt, en dan in de lucht, op dat zy winddroog zouden worden, en vervolgens in hunne hutten over hunne haardſteden gehangen, om dezelve te roken, en te meer te doen drogen. Dus behandelen zy hun geſlagt half verrot en half ſtinkend vleeſch, tot zy het voorts opeten. Die het beter willen maken, en 'er de middelen toe hebben, kopen een weinig zout, ſnyden, als het ge-

ſlagt dier noch onafgehakt hangt, op drie of vier plaatſen een diepe ſnede in het vleeſch, en doen in iedere opening een kleine hand vol zout, zich verbeeldende, dat het dus zelf, zo veel nodig is, door het gantſche beeſt trekt, en het vleeſch, wanneer 'er vervolgens wind en rook by koomt, zeer wel bewaard word. Op de beide gezegde wyzen handelen de ingezetenen ook met het ſchapenvleeſch, als zy het voor hun huisgezin ſlagten.

§. XXXIV. ZWYNEN konnen alhier niet opgebragt worden, nadien, zomin op het veld als in de huizen, genoegzaam voeder voor dezelve te bekomen is. HONDEN en KATTEN heeft men 'er. Hebben geen Zwynen, maar wel Honden en Katten.

§. XXXV. DUIVEN en ander tam PLUIM GEDIERT konnen 'er, wegens de langdurige ſtrenge koude, gebrek aan voeder, en de menigte roofvogels van allerly zoort, niet gehouden worden. Enige weinige meer bemiddelde, en derhalven kieſche, hebben geſtadig een paar Hoenderen in huis, die zy met kleingeſneden hooy, onder een weinig roggemeel met water vermengt, kommerlyk opvoeden. Tam Pluimgediert is hier niet.

§. XXXVI. Het edel LANDGEVOGELT beſtaat, zo veel ik heb konnen ervaren, in Wachtelen, grote Snippen, als onze Houtſnippen, en de Berg-hoenen, RYPEN (z) genaamt. Dezen zyn de SNORIPER op de lappiſche Alpen, die zich (a) ſteeds op het land houden, meer lopen dan vliegen, en mitsdien niet bezwaarlyk te vangen zyn. Zy hebben, om de ſtrenge koude te konnen wederſtaan, geheel ruige met vederen bewaſſen poten, waarom zy of haar's gelyken by de geleerde vogelbeſchryveren (b) *Lagopedes*, doch in Duitſland en Zwitzerland ook SNEEUWHOENDEREN genaamt worden. Wat Gevogelt zy hebben.

§. XXXVII. Van ROOFVOGELS is 'er ene onbeſchryffelyke menigte en verſcheidenheid, als grote ARENDEN, GIEREN, HAVIKKEN, VALKEN, UILEN, RAVENS en andere Roofvogels.

(z) RIUPA. *Perdix montana. Gudm. Andr. Lexic. Iſland.*
(a) *Vid. Scheffer. Lapponia cap.* 19. *circa finem.*
(b) *Vid. Geſn. de Avibus Lib. III. p.* 576.

dere meer, die aldaar gedeeltelyk namen en gedeeltelyk geen namen hebben.

Arenden. § XXXVIII. De Arenden zyn 'er van verſchillende zoorten, die, gelyk op andere ſchaars bewoonde noordelyke eilanden (c) de inwoonders aan hun jong vee zeer grote ſchade toebrengen. Enigen derzelve zyn zeer ſterk en ſtout. In 't algemeen doen zy den menſchen niet ligt leet; doch als zy van een aangedreven lyk menſchen vleeſch geſmaakt hebben, zyn zy 'er wel eens zo begerig naar geworden, dat zy onderſtonden, kinderen van vier of vyf jaren weg te nemen, en door de lucht naar hunne neſten te ſlepen.

Havikken. §. XXXIX. Havikken heeft men 'er meer, dan een zoort. Van de kleinſten heb ik eens een levend bekomen, die iets kleiner als een duif, bont; geelbruinachtig op den rug, met een zwartachtige zoom om alle de vederen, en wit onder den buik was. Zie fig. 1. Dezelve zat by de duiven en at met haar, doch wiſt zich door zyn gezicht, en vermits hy, als zy onderſtaan dorſten, hem tena te komen, nu en dan eens toepikte, zo ontzaggelyk te maken, dat geen van haar, hoe hongerig zy zyn mogten, de vermetelheid hadden, met hem in den ſchotel te pikken, voor hy geheel geſpyſt had.

Valken. §. XL. Niet minder worden hier, inzonderheid aan de noordzyde, meer als een zoort Valken van verſcheide grote en verwe gevonden. Deze houd men tot de jagt de dapperſte en bequaamſte van geheel Europa; weshalven de koning van Denmarken jaarlyks een zyner valkeniers met een paar bedienden naar Yſland zend, om zo wel voor zyne jagt, als ten ſchenkadie aan vreemde vorſten, alle goede Valken, die hy bekomen kan, te vangen, en naar Coppenhagen te brengen; waar voor de koning, namelyk, voor een graauwe Valk 5, voor een

(c) *Wallace* in zyne *Deſcription of the Iſles of Orkney*, *pag.* 47. gewaagt 'er van, en voegt 'er by, dat men te dier plaatſe een wet heeft, volgens welke hy, die een Arend dood, door ieder huis van het kerſpel, waar in de roofvogel geveld is, met een hoen beſchonken moet worden.

over Bladz. 34.

FIG. I.

FIG. II.
Bladz. 36. beschreven.

een graauwe en witte 10, en voor een ſpierwitte (*d*) 15 daalers betaalt.

De Valken worden gevangen met afgerichte vogels, die op het veld in koyen zitten, van een ongelofelyken afſtand de Valken ontdekken, en daar van door ſchreeuwen een teken geven aan hunne meeſters, welke in een bedekt boſchhuttje zitten loeren, en een roer- of lokduif doen fladderen, op welke de Valk, zo dra hy haar gewaar word, ſchielyk uit de lucht nederdaalt; doch, als hy ter aarde koomt, door een over hem zamenſlaand net levend gevangen word. Hoe dezelve gevangen worden.

Als het ſchip, waar mede de gevangen Valken overgebragt zullen worden, zeilvaardig is, worden enige oſſen en ſchapen voor dezelve geſlagt, en hun vleeſch op het ſchip aan maſten, wand en ſtaken opgehangen. Ook neemt men noch enig levend vee mede, om onderweg, als een klein eiland aan te doen is, van tyd tot tyd geſlagt te worden. Doch wanneer het mogelyk mogt wezen, ergens in te lopen, zeilt men niet voorby, maar voorziet zich aldaar van verſch vee, 't geen uit weliger weide koomt, op dat de Valken van diergelyk vleeſch beter als van het ander mogten dyen. Ter voeding word maar alleen het mager vleeſch, waar van men het vet zorgvuldig afſcheid, genomen, in dunne repen geſneden, en met oly en eyeren vermengt. Ook worden zy alle morgen op zekere wyze gekamt of gereinigt, en voorts in alles zeer wel en naarſtig opgepaſt. Hoe zy naar Coppenhage werden gebragt en te ſcheep behandelt.

In het ſchip worden zy gekapt, niet op den bodem, maar byzondere vaſtſtaande ramen van tedere houte latten gezet, die

met

(*d*) De witte zyn de zeldzáamſte, en veelligt ook de dapperſte; waar van een zo wel fraye als een naaukeurig onderzoek wel waardige plaats by Olaus M. Lib. 19. Hiſt. Sept. c. 23. ſtaat: *SUBALBIDUS*, zegt hy, *unguibus & roſtro AUDACIUS advolando ferit, non ita falcones NIGRI, qui TARDIORES ſunt, quia corpora nigra ſeu fuſca poroſa ſunt, de facili evaporantia ſpiritus, qui ſunt vehicula virtutis, tuncque laſſantur & debilitantur, quamvis ſint agilia per naturam. E contra autem alba frigida confertas habent carnes, & quia ſunt multi humidi, multorum ſunt ſpirituum & propter carnium confertionem non cito evaporantia, & ideo diu durant in labore.*

met kleine aardzoden belegt, en boven op met grof doek bekleed zyn, op dat zy zacht en koel zouden zitten, vermits anderzints, als de poten heet worden, in dezelve ene podagrifche ziekte ontftaat. Over het ruim, tuffchen de ramen en latten, worden in de fchuinte digt by een netten gefpannen, op dat de Valken, als het fchip door de zee fterk flingert en fchokt, allerwegen een vaften voet konnen zetten, of wel vallende, zacht nederkomen en geen ongemak lyden. Deze omftandigheden heb ik van iemand, die eens als onderkoopman op een fchip, waarin koninglyke Valken waren, naar Coppenhagen overging.

Uilen. §. XLI. Uilen heeft men 'er ook van onderfcheiden zoorten, als Katuilen, Hoornuilen, Steenuilen enz. Over veertig jaren bequam ik ene zeer witte, die een geel kringetje in de ogen had, en ik toen, zo goed ik konde, aftekende, en thans, in koper gefneden, alhier vertone. Deze had vermoedelyk op de hoogte van Yfland zyn ruft willen zoeken op een uit Groenland herwaards kerend fchip, doch was op het zelve gevangen. Als men hem in een kamer op de tafel zettede, en een levende duif 'er by infloot, fprong hy aanftonds op dezelve, rukte met den bek enige vederen uit, en at eerft van achter door den rug het hart op, voorts het overige ingewand, en eindelyk het vleefch, doch van het laatfte niets, dan na dat hy bevorens de vederen merendeels uitgeplukt had.

Ravens. §. XLII. Van de Ravens is bereids te voren enig gewag gemaakt, en daar uit hunne fchadelykheid genoegzaam af te nemen. Men befpeurt op verfcheide kleine onbewoonde eilanden, aan Yfland leggende, dat op ieder dier eilanden maar een paar oude Ravens gevonden word, welke het voor zich alleen behouden, en zodanig verdedigen, dat het alle de anderen, van elders naderende, afbyt en terug jaagt (e)

§ XLIII.

(e) *Vid. Wolff. Norrigia illuftrata p.* 225. Ik heb te minder zwarigheid gemaakt, dit te verhalen, nadien iets diergelyks door D. *Martin* in zyne meermaals aangehaalde *Defcription of the Weftern Islands of Schottland* van drie

§. XLIII. Strand- en Watervogels zyn 'er in zo ene grote menigte en verscheidenheid, dat gene der inwoonders zelve hen alle kent, veel minder met namen benoemen kan. Men ziet op afgelegen plaatsen, of onbewoonde eilandjes, klippen, die t'enemaal wit van vogeldrek schynen: ook bedekken zy genoegzaam met vele zwarmen of hopen de zee tot op 12 of 18 mylen van het eiland; zulks men aan hun allereerst bespeurt, dat men zo naby gekomen is. Het geringst gedeelte dier vogelen overwintert op het eiland, want de meesten, gelyk zy in 't voorjaar komen, ook tegen den winter, ongetwyffelt naar warmer plaatsen, vertrekken. Men vermoed niet ten onrechte, dat die vogels zo een bequaam eiland zoeken en beminnen, gedeeltelyk om het overvloedig voedzel, 't geen een ieder van hun zoort aan allerly visschen, krabben of garnaten, gewormte en diergelyken, uit de milde hand van den algemenen voorzorger, in de zee naar hun smaak en nooddruft onophoudelyk vind, als gedeeltelyk wegens de vele onbeklimbare klippen, waarin zy met veel zekerheid voor menschen en vossen nestelen en broeyen konnen. Van die vogelen leggen enigen gestadig op het water, en weten door duikelen hun voedzel te verkrygen; anderen blyven met hunne uitgespreide vleugelen op de lucht zweven, en loeren uit de hoogte, of niet de een of andere visch het oppervlak der zee naderen, en zich buiten het water begeven zal, die zy dan, zo dra zulks geschied, door hun ongemeen scherp gezicht aanstonds in 't oog krygen, als wanneer zy gelyk een pyl nederschieten, en niet ligt de visch missen. Van verscheide dier watervogels heeft men ene beschryving en afbeelding in *Martens reize naar Spitsbergen en Groenland.* Zy, die ik deswegens gevraagt heb, hadden

Water-vogels.

drie kleine eilandjes, *p. 47. p. 60.* en *p. 66.* bericht word; namelyk, dat op ieder van dezelve slegts een paar Ravens zich onthouden, die alle naderende roofvogels met groot geweld, gevecht en geschreeuw terug jagen, en zyn eigen jongen, zodra zy genoeg vliegen konnen, met hevig byten uitdryft. Ja hy getuigt ook het zelve van twe paar Arenden op twe onderscheide eilanden *pag.* 26 en 299.

den 'er geen byzondere acht op geslagen, en konden my mitsdien niet veel bericht geven.

Zee-Meeuwen. Alleen verhaalde men, dat een grote ZEEMEEUW een zekere welsmakende visch, RUNMAGEN genaamt, en een Karper niet ongelyk, uit de zee haalt en te lande brengt, 'er niet anders dan de lever van eet, en de overige visch voorts leggen laat; dat ook het boeren volk zich dezelve wel ten nutte weet te maken, en de kinderen geleert heeft, zo dra zy gewaar worden, dat de Meeuwen met zodanig een visch te lande komen, toe te lopen, hen van dezelve af te jagen, en den visch hunne ouderen te brengen.

Eetbare Strand-vogels. §. XLIV. Onder de eetbare en ten delen welsmakende Strandvogels zyn de voornaamste, de ZWANEN, GANZEN, ENDEN, DUIKELAARS enz. welke onfeilbaar in 't voorjaar komen.

Ganzen. §. XLV. Onder de Ganzen is een zoort, iets groter dan een grote End, alhier MARGEES genaamt, 't geen zo menigvuldig is, dat men by duizend op een plaats vind. Een ander zoort, HELSINGER geheten, valt aan de oostzyde van het eiland neder, en is by zyn komst, ongetwyffelt door de afgelegde lange reize over zee, zo mat, dat men alsdan wel duizend te gelyk doodslaan kan.

Enden. §. XLVI. Onder de zoorten ENDEN zyn velen, als de Stokenden en anderen, goed en eetbaar, doch de meesten, als de Kriek-enden enz. wegens hunnen traanachtigen smaak zeer onaangenaam en walgelyk; doch waar aan de Yslanders zich niet storen, maar alles, wat zy op de klippen beklouteren, of uit de zandheuvelen graven konnen, in de pot werpen, en op hunne wyze gekookt, zonder enige afkeer, als zy hongeren, naar hunne grage magen zenden. Onder de nutste is de EYDER-END (*Isl.* AEDURFUGL, *Narv.* AEDDER, *Anas plumis mollissimis* Worm.) Deze is zo groot, als een gemene gans, en word door *Worm. in Museo p.* 302. beschreven. Onder zyne borst heeft zy de zachte en kostbare pluimvederen EIDERDONS, by de Duitschers EDDERDUNEN genaamt. Doch het beste is het zogenaamd LEVEND DONS, 't geen niet alleen de meeste uitdyings kracht heeft, maar ook het duurzaamst is. Dus

Dus noemt men zodanige vederen, welke die vogel zich in den broeityd uitplukt, om daar mede zyn neſt, uit kleine biesjes zaamgevlochten, tot gemak en warmte van zyne eyeren en jongen te vullen; weshalven de Yſlanders, die naby de ſcheren en eilandtjes wonen, alwaar de Enden zich voornamelyk onthouden, de neſten, als de jonge Enden uitgevlogen zyn, naarſtig zoeken, dat Dons of die pluimvederen voorzichtig wegnemen, en, dewyl zy vol mos en ſtroo zyn, op horden drogen en reinigen. In het tegendeel zyn van geen deugd, die op andere tyden, en inzonderheid een doden vogel uitgeplukt worden; vermits zy vet zyn, en welhaaſt vervuilen. Doch van het verzameld Eiderdons blyft zeer weinig in het land. Het meeſte word, vermits het redelyk duur uitgevoert kan worden, aan de deenſche kooplieden verkogt, die het medenemen en met goed voordeel niet alleen in Denmarken, maar noch meer buiten 's lands verkopen. Hier van kan *Luca Debes Færoa reſerata*, *p.* 127 nagelezen worden. Men heeft my van dien Eydervogel noch deze byzondere eigenſchap verhaalt, dat hy niet alleen gemenelyk vele en langwerpige donkergroene eyeren legt, maar ook, als men een ſtokje van een half el lang midden in het neſt ſteekt, ('t geen enigen doen, vermits de eyeren van een ongemeen aangenamen ſmaak zyn) hy buiten gewoonte legt, en niet ophoud, dan tot dat het boveneinde van het ſtokje met eyeren bedekt is, op dat hy 'er boven op zoude konnen zitten, waar door de vogel zich zodanig verzwakt, dat hy 'er van ſterft.

§ XLVII. Enige der DUIKELAARS zyn ook eetbaar; doch velen niet. Duikelaars.

§. XLVIII. De LOMMEN (Liomen, *Colymbi ſpecies*) is een ſchone vogel, ter grote van een gans, met een zwarten ſmallen bek en kleine vleugels, weshalven, en vermits hy geſtadig vetter, dikker en zwaarder word, hy zo bezwaarlyk vliegen, als wegens zyne te ver achterwaards ſtaande poten gaan kan. De Yſlanders geven voor, dat niemand ooit zyn neſt gevonden heeft, en hy zyne eyeren onder zyne vleugelen uitbroeit; doch zulks koomt hervoort, vermits hy niet aan de zee, maar, tot Lommen.

ze-

zekerheid en gemak, op afgelegen plaatſen, en wel op of naby zoet water zyn neſt legt, ten einde hy, op de eyeren zittende, zoude konnen drinken, of anders, zulks vereiſcht wordende, te gemakkelyker en ſpoediger 'er uit en in zoude konnen komen. Dit heeft my iemand betuigt, die twemaal het geluk en de gelegenheid gehad had, zulks met eigen ogen te beſchouwen (*f*).

Geyervogel. §. XLIX. De GEYERVOGEL (Geirfugl) (*g*) *Merganſer Aldrov.* word zeer zelden gezien, en maar alleen op de beneden aan de weſtzyde leggende klippen, naar hem de Geirfugl-Skeer genaamt. De bygelovige Yſlanders menen, dat als die vogel zich vertoont, zulks altoos een zonderlinge en grote gebeurtenis voorſpelt, en men heeft my verzekert, dat in het jaar van het overlyden van den koning Fredrik IV., als wanneer men te voren in vele jaren gene beſpeurt had, verſcheiden van dezelve gezien zyn.

Van de Neſten der Watervogels. §. L. Het is aanmerkenswaardig, met wat ene voorzichtigheid de WATERVOGELS hunne NESTEN op de ſteilſte rotzen en voordeligſte plaatſen op veelerly wyzen weten te leggen en zodanig te verſteken, dat men dezelve of geheel niet vinden, of niet dan met de grootſte moeite, ongemak en lyf- en levensgevaar beklouteren kan (*h*). Waarby voorts de kundigheid dier Vogelen noch meer te verwonderen is, met welke zy, offſchoon zy gemenelyk haar voedzel zeer verre moeten zoeken, niet alleen de plaats hunner neſten wedervinden, maar ook een ieder het zyne onder zo vele honderden, ja dikwils dui-

(*f*) Van dien vogel hebben *Worm. Muſ. p.* 304 en *Willugb. Ornitholog. p.* 259 iets aangetekend. De gemelde vogel is in grote, geluid en geaartheid gelyk aan enen anderen, door de Yſlanders HUUBRYRE, en door die van Ferroe IMBRIM genaamt. *Mergus Maximus Ferrenſis Wormii in Muſ. p.* 303. In de Orcadiſche eilanden *Embergooſe, Sibbald. Scot. illuſtr. prodr. p.* 11. *lib.* 3. *c.* 6. van welke zeer fraye berichten te vinden zyn in *Luca Jacobſoen Debes Ferroa, p.* 128.

(*g*) *Vid. Worm. p.* 300. *Willugb. p.* 253.

(*h*) Waar van by voorbeeld zeer fraay te lezen is, 't geen *D. Steinkuhl* deswegens van de Noormannen verhaalt in zyne *Topographia Norwegiæ p.* 117 *ſeq.*

duizenden, die malkander in 's menschen oog t'enemaal gelyk schynen, zonder missen konnen onderkennen (*i*).

§ LI. De EYEREN zyn (gelyk gemeenlyk ook die der wilde zoetwater vogels) groengeel verwig met zwarte of bruine vlekken, 't geen tot enig nadenken gelegenheid geeft, en ook van dikker schalen, dan de eyeren der landvogelen, ongetwyfelt wegens de ruuwheid der luchtstreek en nabyheid der zee, op dat, wanneer de broeyende wyfjes, door de afgelegenheid van hun voedzel, 't geen dikwerf gebeuren kan, een wyltyds afwezend moeten zyn, aleer zy weder naar hunne nesten konnen keren, de inwendige warmte inmiddels niet zo ligt zoude verminderen, de uitwendige koude lucht 'er in dringen, en het kuiken omkomen (*k*). De meesten dier eyeren zyn welsmakende, en van een zo goed gebruik, dat daar door het gemis der eyeren van het tamme pluimgediert volkomen en overvloedig vergoed word; 't geen de Denen, welke de eyeren tot allerly gebruik noch meer als de Yslanders gewoon zyn, by hun verblyf aldaar byzonder te stade koomt. Van hunne Eyeren.

§. LII Thans ga ik over tot het hoofd- en voornaamst gedeelte dezer beschryving; namelyk, de ryke en byzondere zegen, dien dit eiland van den goeden God aan de onuitputtelyke menigte van zo vele en menigerly grote en kleine welsmakende en nutte ZEEVISSCHEN geniet, nadien dezelve zich alhier noch in hunne volmaakste deugd en onverzwakte kracht bevinden; want het een door de ervarenheid bekende onwedersprekelyke waarheid is, dat hoe verder naar het Noorden de Van de grote menigte Zeevisschen.

(*i*) Waar van *Zorgdrager* zeldzame en lezenswaardige aanmerkingen aangetekend heeft in zyne *Groenlandsche visschery II. deel*, 14. *hoofdstuk. Bladz.* 153 en volgende.

(*k*) De graaf *Marsili* merkt noch daarenboven van de eyeren der watervogels aan, dat in dezelve veel meer wit, dan in die der landvogels is; vermits het jonge broet wegens de vochtigheid en koude, die uit het naaste water op 't zelve valt, langer tyd, dan dat der laatstgenoemden, tot hunne rypheid nodig heeft, en derhalven het wit, waar uit de jongen, zo lange zy in 't ey zyn, gelyk bekent is, alleen hun voedzel trekken, te meer gebruiken. *Danub. Pannon. & Mysic. Part. V. p.* 124.

de Visch gevangen word, hoe beter, vetter en duurzamer dezelve is; gelyk ook, dat de Visch zich te midden van den winter of in de strengste koude in zyn besten en volmaakbsten stand bevind. Weshalven ook de Bergers en Drontheimers den Visch niet dicht aan de kusten vangen, maar denzelven van de verste Noormannen, of Noorwegers, die hem zo hoog in 't Noorden vangen, als zy met hunne vaartuigen immer komen konnen, jaarlyks kopen; welke Noormannen onmiddelyk naar Kersmis in zee steken, en de Vischvangst beginnen (*l*) gelyk onze Yslanders ontrent Vrouwendach daar mede een aanvang maken. De onmeetbare diepten onder de Noordpool zyn de rechte geboorteplaatsen der Zeevisschen, alwaar zy teffens hunne voedzaamste spyze en besten wasdom hebben; waar tegen zy, hoe verder daar van verwydert, by hunne uittogt meer en meer in ondiepe wateren komen, op de gronden en banken zo veel voedzel niet vinden, en ook, door de gestadige en verre reize afgemat, krachteloos en mager worden. Doch hier by ontdekken zich vele zonderlinge blyken der wyze en goede schikkingen van den groten Schepper en Onderhouder aller dingen; want gelyk in de grondeloze diepten, die daarenboven door vreesselyke nimmer smeltende ysvelden besloten zyn, de menschen hen ongestoort en ongevangen zouden moeten laten, moet hun hunne overmatige vermeerdering zelve noodzaken, de diepten te verlaten, en den menschen op ondiepe bevischbare gronden te gemoet te komen; gelyk ook, vermits aldaar zo overvloedig voedzel niet te vinden is, de honger hen dwingt, aan den angel te byten, op dat de volkeren, aan de Noord-zee wonende, niet alleen rykelyk hun onderhoud verkrygen, maar nadien hun andere door de vreemdelingen begeerde koopmanschappen grotelyks ontbreken, ook voorraads genoeg zouden erlangen, tot den benodigden en te gelyk voordeligen handel met het overige Europa.

Den

(*l*) Vide Peder Clauson Norriges Beskrievelse/ in den jare 1632 te Coppenhage gedrukt, 't geen C. S. K. H. D., dat is, *Christian Steinkuhl, Hafn. D. sub titulo: Topographia Norwegiæ* in het Hoogduitsch overgezet heeft, *p.* 113.

Den bewoonderen van het eiland Yſland, 't geen de uit het Noorden afkomende ſcholen in den weg legt, komen de Viſſchen in gewenſchte deugd van alle kanten toevloeyen, en dringen in hunne fiörden of bayen met alle winden. Van dezelve zal ik ſlegts de voornaamſte, nutſte en te kennen nodigſte zoorten aanhalen; doch de namen, eigenſchappen en het nut der anderen overlaten aan die meerder gelegenheid, tyd en kundigheid heeft, des vroed te worden, en de geleerde waereld in omſtandige beſchryvingen mede te delen.

§. LIII. Ik make met de kleinſte zoorten den aanvang, by namen, den HARING, KABELJAUW, LENGE, WYTING, DORSCH, SCHELVISCH, ZEEBOT, HEILBOT en SCHOL. Hunne verſcheide zoorten.

§. LIV. De HARING, (*) of de GEKROONDE VISCH, gelyk hem onze lieden (de Hoogduitſchen) noemen, heeft met volle recht wegens zyn onuitſprekelyk nut, 't geen zich op de een en andere wyze over het grootſt gedeelte van de bewoonde waereld uitſtrekt, den voorrang. Dezelve is alomme zo bekent, dat men hem niet behoeft te beſchryven (*m*), maar ſlegts te noemen, om een ieder te doen begrypen, wat Viſch gemeend word. Doch hoe vele zoorten 'er van dien Viſch mogen wezen, is op verrena zo bekent niet, vermits dezelve noch niet genoegzaam onderzogt, veelmin duidelyk beſchreven is. Wat Yſland betreft, wete ik wel, dat alle deszelfs bayen zodanig met den beſten en vetſten Haring vervult zyn, dat, zo het gering getal en onvermogen der inwoonders het niet belettede, dezelve daarmede welhaaſt en bequaam de voordeligſte handel zouden konnen dryven. Doch de onder- Haring.

ſcheide

(*) De heer Anderſon noemt te dezer plaatſe den Haring HEIRING, om dat, zegt hy, niet ſlegts de uitſpraak, maar ook de eigenſchap van dien Viſch zulks alzints vordert, vermits hy nimmer alleen maar altoos heirswyze. door alle zeên trekt, weshalven hem ongetwyffelt ook die duitſche naam gegeven word; doch welk gevoelen van den geleerden ſchryver wy aan andere overlaten, goed- of af te keuren.

(*m*) Die ondertuſſchen ene beſchryving begeert, kan dezelve by *Schoenevelde Ichthylogie p.* 37. *Willougb. Ichthyol. p.* 219. en by anderen vinden.

ſcheide zoorten heb ik, vermits niemand zich 'er op toelegt, onmogelyk vroed konnen worden; alleen wiſt men my te zeggen, dat bywylen een zoort voortkoomt, 't geen drie vierde delen van een elle lang, en de dikte van drie vingeren breed is. Veelligt is dit het zoort, door de viſſchers HARING KONING genaamt, en 't geen voor den heirvoerder en leider der grote zwarm gehouden word (*n*).

Deszelfs onderſcheiden zoorten.

Wat zoorten inzonderheid bekend zyn, en waarmede meer of minder handel gedreven word, blykt uit het hier onder aangehaalde (*o*).

Wat zyn Voedzel is.

De viſſchers wenden gemeenlyk voor, dat de Haring alleen van de ſlymerigheid des waters leeft; doch zulks word duidelyk wederlegt, nadien de Haring niet ſlegts tanden in den bek heeft, die tot het waterſlikken t'enemaal onnodig zouden zyn, maar veeleer een gewis blyk uitleveren, dat zy hun dienen tot het vaſthouden der viſſchen en diergelyken, die zy tot hun voedzel vatten en inſlikken moeten; behalven dat de naſpeurende bywylen ook andere dingen in hunne magen vinden. Dus heeft *Neukranz* (in zyn *Opuſ-*

(*n*) Van deze geeft *Martin* in zyne meermaals aangehaalde beſchryving *of the Weſtern Iſlands of Schottland p.* 143. het volgende bericht: Viſſchers en anderen, zegt hy, hebben my verhaalt, dat 'er een Haring is, welke alle, die zich in een zeeboezem onthouden, voert, en werwaards hy zich wend, ſteeds door de gantſche zwarm gevolgt word. Deze voerder heteden de viſſchers de koning der Haringen, en als zy hem by geval vongen, wierpen zy hem zorgvuldig weder in zee, vermits zy het voor een klein *crimen læſæ majeſtatis* (*petti treaſon*) hielden, een viſch van zodanig enen naam te doden.

(*o*) Tot deze behoren de SARDYNEN der Noord-zee (*Chalcides, Bellonii de Aquatil. p.* 170.) die door de Engelſchen *Pilchards* (*Ray Synopſis Piscium, p.* 104.) en door de Franſchen *Celerins* genaamt worden, welke de *Sardines*, (of, gelyk men in Venetië zegt) *Sardelle* der Middelandſche Zee zeer naby komen: gelyk ook de Engelſche SPROTT of *Spratt*, welke eigentlyk het jonge broet van Haringen of Sardynen (*Ray c. l. p.* 105.) en gerookt ene zeer aangename ſpyze is. Niet minder de STROMLINGE van de bothniſche zeeboezem. Van de zogenaamde STUMHARING, STAFFHARING en PELZERS, zie *Schonev. d. l. p.* 39 *ſeq.*

Opuſculum de Harengo p. 28.) in één maag dikwerf meer dan 60 kleine byna halfverteerde krabben en garnaten getelt, en *Leeuwenhoek*, naar luid van zyn 97. brief, ten tyde de visſchen Kuit ſchieten, vele eyertjes in de darmen der Haringen gevonden.

't Is geenzints onnut, na te ſpeuren, van waar doch de onbegrypelyke grote heiren en zwarmen Haringen oorſprongelyk zyn, die jaarlyks gevangen worden, en wat loop zy houden. Zoveel weet een ieder, dat zy uit het Noorden afkomen, en vervolgens, in verſcheide armen verdeelt, hunnen loop door de Noord zee nemen. Doch dit is ſlegts een gebrekkelyk begrip. Tot noch toe heeft men hun niet verder dan de ſchetlandſche, of, gelyk wy zeggen, de hitlandſche eilanden te gemoet gegaan, alwaar de Hollanders zich jaarlyks ontrent St. Jan by Fayrhill en Boekenes met hunne buizen laten vinden, om de omſtreeks dien tyd dik aandringende zwarm, welke uit het Noorden afkoomt, door middel hunner uitgeworpen netten, die zy de zwarm in den loop door twe buizen dwars te gemoet voeren (waar door een ongelooflyke menigte op eenmaal gevangen kan worden) te vangen, te kaken, intezouten, en daar mede, behalven hun vaderland, ook een groot gedeelte van Europa te verzorgen (*p*). Doch ik

heb-

(*p*) Ik acht het niet ongereimt, te dezer gelegenheid kortelyk een eigentlyk bericht van de hollandſche Haringvanſt te geven. De buizen, by Hitland zamen gekomen, nemen hunnen cours noord noordweſt, en werpen St. Jans nacht, den 25. Juny, na 12 uren het eerſte net by Fairhill uit. De viſſchery geſchied alleen 's nachts, op dat men een gedeelte van de aankomende Haringzwarm aan zyn blikkeren (voornamelyk veroorzaakt door zyne ogen en de ſterk glanzige ſchubben, waar mede hy bedekt is) te beter zoude konnen beſpeuren, en hem het net recht dwars voor ſpannen; ten anderen, op dat ook de Viſch, die door het vuur, dat is, het licht der lantaarnen op de ſchepen (van welk voordeel men zich mede op de dalmatiſche kuſten tot de Sardynen vangſt met nut bedient, *Spon's reize door Italië bladz.* 51.) aangelokt word, en derwaards ylt, de netten te minder mogte zien. Die netten, welke zeer lang zyn, moeten op ene zekere maat, door de overheid bepaalt, met enge mazen gebreid worden, op dat de Viſch daarin met zyne kaken zoude blyven hangen,

en

hebbe my de moeite gegeven, denzelven noch veel verder na te ſpeuren, en hem ook niet alleen om Yſland, maar ook noch hoger en onder de Noordpool gevonden. Myne onderzoeking grond

en voorts van goede hennip vervaardigt wezen. Thans worden zy merendeels van grove perſiaanſche zyde gebreid, vermits diergelyke netten drie jaren konnen duren: ook werden zy alle, zodra zy bereid zyn, met den rook van eikenhoutſpanen bruin geverwt, om dezelve des te onkennelyker te maken, gelyk ik eens te Amſterdam opgemerkt heb. Voor den 25. Juny, vermits de Viſch te voren noch niet volkomen goed is, en, zonder garſtig te worden, niet verre te vervoeren zoude zyn, mag men geen net uitwerpen, waar toe de ſchipper, Stuurman en matrozen zich, volgens den inhoud der byzondere placaten, voor hunnen afvaard uit Holland moeten verbinden, en by hunne terug komſt met eden verklaren, dat zulks noch door hun, noch hunnes wetens door anderen geſchied is, waar van men een ieder ſchip, 't geen met den eerſten Haring elders verzonden word, een byzonder getuigenis mede geeft, om ter plaatſe hunner beſtemming te vertonen, op dat niemand bedrogen mochte worden, of die voordelige handel in verval geraken. En dit punt is zo gewichtig, dat zulks by het verdrag in den jare 1609 tuſſchen de grote Viſſchery in Holland en de ſtad Hamburg geſloten, niet alleen van de kant der eerſtgenoemde, maar ook van de zyde der ſtad, voor zo veel hare af te zenden buizen betreft, wel uitdrukkelyk bedongen is.

Van St. Jan tot Kruisverheffing word onder Schotland by Bockeneſs en Sereniat, en van Kruisverheffing tot Ste. Catharine by Yarmouth geviſcht, en heeft men by placaten verlof, daar mede, zo men zulks goedvind, tot den laatſten December voort te varen.

Gedurende de eerſte drie weken, namelyk van den 25. Juny tot den 15. July, word al de gevangen Haring onverdeelt in zoorten onder elkander in tonnen gepakt, en door welbezeilde vaartuigen, den buizen nagezonden en JAGERS genaamt, overgenomen, en zo ſpoedig mogelyk naar Holland gebragt; weshalven men dezelve JAGERS-HARING noemt. Na dien tyd word de Viſch, zo dra hy binnen ſcheeps boord en gekaakt is, zorgvuldig in drie zoorten onderſcheiden, die men MAATJES- VOLLE- en SCHOOT-HARING heet, en een ieder van dezelve afzonderlyk gezouten, en in byzondere tonnen gepakt. In de MAATJES-HARING word noch zo min melk als kuit gevonden, en is wel vet, doch niet duurzaam. VOLLE-HARING word het zoort genaamt, 't geen vol melk of kuit en in zyn volkomen ſtand is. SCHOOT-HARING (geſchoten Haring) Ylen-Haring (*contracte pro Ydele, dat is*, ledige) gelyk ook HOL-HARING (hollen Haring) is die geleegt is, of kuit en melk geſchoten, ten minſte dezelve zo los heeft, dat hy op het ſchieten ſtaat (welke toeſtand met een byzonder woord KUITZIEK en MELKZIEK benaamt word) weder ſlegter is, en zo lang niet duurt, als de Volle-Haring. Met

de

grond zich zo wel op enige my medegedeelde berichten, als de volgende grondſtelling. Ter plaatſe, alwaar de grote en kleiner viſchzoorten, welkers gemeenſte en geliefſte voedzel de Haring is, zich in ene byzondere menigte en vettigheid bevinden, aldaar moeten noodwendig de Haringen zich in een grote overvloed onthouden. Nu zyn my, en wel van de grootſte zoorten, de ZEEHONDEN of Hayviſchen, de BRUINVISSCHEN of ZEEVARKENS, en van de Walviſchzoorten, behalven de VINVISCH (die derhalven by de Noormannen SILDHUAL of SILDQUAL; dat is, HARINGWALVISCH, heet) de zogenaamde NOORDKAPERS inzonderheid bekend, in wier magen ſteeds een groot getal ingezwolge Haringen gevonden worden.

Ik zal ſlegts inzonderheid den laatſten gedenken, en van denzelven teffens een merkwaarde omſtandigheid bybrengen. Hy onthoud zich voornamelyk op den uitterſten noordelyken hoek van Noorwegen, de Noordkaap genaamt, waar van de Groenlanders hem zynen naam gegeven hebben, ongetwyffelt wegens Noordkaper.

de beide laatſtgenoemde zoorten komen de buizen, zo dra een ieder zyn lading heeft, of niet meer te vangen is, voor en na t'huis, alwaar alle de drie zoorten, aleer men dezelve verder verzend, geopent, op nieuw gezouten en zodanig aangevult worden, dat men uit 14 zeetonnen 12 nieuwe tonnen, die een laſt heten, maakt. Van de hollandſchen Haringvangſt ſpreekt *Happel. Relation. Curioſ. Tom. II. p. 53 ſeq.* en Marperger Kaufman. Magaz. p. 597. De voornaamſte en beſte Haring, die thans in Hamburg gebruikt en van daar door het Ryk verzonden word, is de hollandſche, welke uit die Provincie ontboden, doch in Hamburg, aleer dezelve verder gaat, door daar toe beſtelde en beëdigde waarderers, wrakkers en pakkers weder geopent, op de hollandſche wyze gezouten, herpakt, gewrakt, en naar zyne eigenſchap en deugd volgens eed en plicht met zekere cirkels en tekenen, door de overheid daar toe verordent, gemerkt word. Doch de byzondere deugd en ſmakelykheid van den hollandſchen Haring, waarin hy alle de Haringen, door de overige natien gevangen en toebereid, overtreft, ſpruit eigentlyk daar uit, dat de Hollanders den Viſch terſtond levend voor het mes, en zo even zy gevangen word, kaken (dat is, de kiewen, *Branchiæ*, uitſnyden) zorgvuldig toebereiden, ende des nachts gevangen noch voor den volgenden nacht in eiken houte tonnen met tuſſchen beide geſtrooit grof ſpaanſch of portugeeſch zout geſchikt leggen, of pakken, waartegen de overige natien in deze en gene ſtukken zuimachtig zyn.

gens de geweldige Haringtogt, die aldaar voorby en by Noorwegen afvlied. Niet minder huisveſt hy ook, om zo te ſpreken, in grote menigte rondom Yſland. En dat zulks ook om gene andere redenen, dan de hier zo menigvuldig te vinden Haring geſchied, blykt zonnenklaar, nadien hy, gelyk ik met zekerheid onderricht ben, wanneer hem hongert, niet alleen de Haringen, die in de bayen en inhammen der zee verſtrooit zwemmen, zamen dryft, en voor zich henen naar het ſtrand jaagt, maar ook, na hy, zo veel nodig of mogelyk was, byeen gebragt heeft, door middel van een kleine wending van zyn groot lighaam een merkelyke draaikolk in het water verwekt, en daar door die ongelukkige diertjens zodanig te zamen en tot zich brengt, dat hy dezelve als dan door ene ſterke inademing by gantſche tonnen vol met een tamelyk geweld in zyne open kaken, en zelfs kleine viſſchers boten, als zy in de draaikolk vervallen, met het voortvlietend zog inhaalt of zuigt, en in zyne wyde maag verzwelgt (*q*). Doch dat deze

(*q*) Dit Walviſchzoort, of een ander, 't geen zich insgelyks met den Haring voed, noemden de Yſlanders weleer SYLDRECKE (*Gudm. Andr. Lexic. Iſland*) dat is Haringmeeſter, en (by *Verel. Lex. Sc. Scand.*) is het SILDRAEKI *balenæ ſpecies, quæ haleces ex profundo in ſinus & breviæ compellit*, gelyk ook *D. Martin* in zyne *Deſcription of the Weſt-Iſlands of Scottl. p.* 5. aanhaalt, dat by die eilanden in de haringbayen een menigte Walviſſchen van verſcheide zoorten gevonden worden, die myns bedunkens wegens de ondiepte der gronden gene andere dan Noordkapers, Potskoppen en Bruinviſſchen konnen wezen. In de *Philoſoph.. Tranſact.* N 387. Art. 2, alwaar onder anderen van de Walviſchzoorten by Nieuw-Engeland bericht gegeven word, heet een derzelve *Fin-Back-Whale* naar de hem achter op den rug $2\frac{1}{2}$ tot 4 voeten hoog ſtaande vin of zenuwachtige en vleeſchachtige flosvederen, waarna hem onze en de hollandſche Groenlandsvaarders ook Vinviſch heten. Vid. *Martens Spitsbergreiſe* Cap. II. En van deze word in de aangehaalde *Tranſactions* aangemerkt, dat hy de makrelen, haringen en diergelyke kleine viſſchen door dezelve natuurlyke liſt, waar van de Noordkaper zich bedient, by enige honderden teffens inzwelgt. Dus bericht ook Kæmpfer in zyne beſchryving van Japan. I. B. 11. hoofd. dat een zoort Walviſſchen door de Japonezen *Iwaſicurn*, dat is, volgens zyne uitlegging, SARDYN ETER genaamt, zich aldaar in menigte ophoud.

Voorts

deze zo wel als de overige Haringflokkers zich ook teffens by Spitsbergen, en zo hoog onze Groenlandvaarders ooit gekomen zyn, laten vinden, getuigen dezelve eenftemmig, waar toe de naarftige *Martens* in zyne geloofwaardige reisbefchryving ten bewyze genoeg is. Dus dan moet by de Noordpool een grote menigte Haring zyn, 't geen ik voorgenomen heb te bewyzen. Onder de kleiner Haring-eters verfta ik de KABELJAUW en zyn geflacht, de LENGEN, SCHELVIS enz. vermits my bekent is, dat niet alleen onze hilgelandfche viffchers by bevinding geleert hebben, dat, het zekerfte aas dier Viffchen, waar aan zy het liefft byten, de Haring is, maar ook onze Groenlandsvaarders getuigen, dat, als zy diergelyke viffchen tot hunne verquikking by Spitsbergen en daar omtrent vangen willen, zy by gebrek van verfche of natuurlyke flegts een van wit blek verbeelden Haring daar toe met vrucht gewoon zyn te gebruiken. Waarby ik, als tot myn oogmerk zeer dienftig, niet nalaten kan, aan te halen, 't geen *Denys* in zyne *Defcription de l'Amerique Septentrionale*

Voorts heb ik alhier ene kleine aanmerking, my zelve te binnen gefchoten, niet willen verzwygen. Iemand, die het reeds aangehaalde leeft, kan lichtelyk invallen, hoe het mogelyk zy, dat de Haringen en diergelyke Viffchen door hunne vervaarlyke en onverzadelyke vervolgers niet geheel verdelgt en in zee uitgeroeit worden. Doch zulks nadenkende, blykt welhaaft, dat het de wyze Onderhouder der fchepzelen behaagt heeft, dat de kleine vifchzoorten in een onbegrypelyk getal zouden vermenigvuldigen, daar in het tegendeel de gezegde andere zeedieren jaarlyks flegts één, ten hoogften twe jongen telen; als mede, dat het groter zoort van hun geflacht, 't geen zodanige Vifcheters meer dan de helft in grote overtreft, zich op ene andere wyze voeden moet; dus is het grootfte zoort, de eigentlyke SPITBERGSCHE WALVISCH, zo wel door de vele hairachtige bladen of zogenaamde baarden, waar mede zyne kaken vervult zyn, als door zyn enge keel het vifchflikken belet; weshalven hy zich voornamelyk met kleine krabben of garnaten, en een klein vet waterdiertje moet behelpen, offchoon hy nochtans geen gebrek lyd, maar overvloedig gedeit. De *Tang hual* moet van *Tang* (*Angl.. Tangle*) een Zeegewas, *Fucus marinus*, en anderen van ander voedzel leven. Gelyk op het land de vleefchetende dieren ook geenzints zo fterk, als de anderen vermenigvuldigen, en de vreefchelykfte onder dezelve, ik mene de elefant en rhinoceros, die veelligt anderzints de boffchen large ledig gemaakt zouden hebben, zich met flegte kruiden en de tedere takjes der bomen moeten vergenoegen.

(waarin hy hoofdzakelyk breedvoerig en met alle geringe omſtandigheden de vangſt en toebereiding der *Moluë*, 't geen een Kabeljauw-zoort is, beſchryft) *Tom. I. p.* 162 & 228 verhaalt; namelyk, dat de vangſt zeer overvloedig is, alwaar men vele *Makrelen* en Haringen vind, waar mede zy het beſt geaaſt worden, en *Tom. II. p.* 191. dat als men door te ſterk visſchen de *Moluë* verjaagt, men ook de Haring enz. verdryft, en *p.* 195, dat als de Haring en diergelyken van de ene ſtreek naar de andere trekken, de *Moluë* dezelve ook terſtond volgt. Uit welk alles onwederſprekelyk blykt, dat nadien de Kabeljauwen enz. in Groenland niet alleen overvloedig zyn, maar zich zelfs door den ſchyn van een Haring laten vangen, het aldaar en noch hoger op vol Haringen moet wezen, 't geen opgeheldert, ja ten vollen geſtaaft word, door ene diergelyke aanmerking, by *Zorgdrager* in zyn aangetoge werk II. deel Hoofdſt. II. uit eigen ondervinding gemaakt, die teffens betuigt, dat hy zelve een menigte Haringgraten by de vogelnesten aan de groenlandſche klippen heeft zien leggen (*r*).

Verder bewys, dat de Haring uit het verſt af gelegen Noorden koomt.

Doch nadien ik, gelyk thans bewezen is, de Haring zo hoog noordwaarts ontdekt heb, is my, by verder nadenken, in gedachten gekomen, dat zelfs in het allerdiepſt Noorden het recht en eigentlyk vaderland, om zo te ſpreken, der Haringen en andere met hem in gezelſchap zwemmende kleiner viſchzoorten is, en wel, vermits zy aldaar onder de nimmerſmeltende ysvelden, die jaarlyks in dikte en grote toenemen,

(*r*) Het mangelt ook in de Yszee boven Aſia aan geen Haringen, gelyk zulks niet alleen op te maken is, uit de verſcheide zich aldaar bevindende Walviſchzoorten, en byzonder de zodanigen, als te voren uit Kæmpfers Japan aangehaalt zyn, maar ook van den ruſſiſchen gezant Ysbrand in zyne reize naar China p. 131. verhaalt word, ſchryvende hy aldaar, dat boven *Kamſchatka* in de rivier *Salazia* vele ſchone Haringen en diergelyken gevangen worden. Aan de kaap de Goede hoop, of aan het uitterſte eind van Africa, laten zich dikwerf mede Noordkapers en Bruinviſſchen zien, gelyk *Kolbe* in zyne wydlopige beſchryving van die Kaap I. Deel bladz. 243 getuigt; doch aldaar is ook onder anderen het HARINGZOORT, door de hollandſche matrozen HARDER genaamt, niet zelden te vinden, gelyk hy in 't zelve deel bladz. 234 verhaalt.

men, en zich wyd en breed uitſtrekken, de meeſte ruſt tot ſchieten en de zekerſte verblyfplaats tot wasdom van hun broed genieten; want het kennelyk is, dat verre onder zodanige ysvelden en in die grote diepten de Hayen, Kabeljauwen en diergelyken, wegens bezwaarlyke ademhaling niet zeer gemakkelyk, de hun nadelige viſchzoorten, by gebrek van de voor hunne dierlyke longen benodigde verſche en friſſche lucht, geheel niet, en noch minder de viſſchers met hunne belaging 'er by komen of hunne diepe ruſt ſtoren konnen. Behalven dat voorts zeer natuurlyk en gemakkelyk te begrypen is, dat nadien die Viſch zich zo verwonderlyk vermenigvuldigt, deszelfs getal ter plaatſe, alwaar hy van menſchen geheel niet, en van roofviſſchen zo weinig beledigt word, welhaaſt dermaten de overhand moet nemen, dat hy aldaar zyn volkomen voedzel niet heeft, maar genoodzaakt word, zo dikwerf de bevinding toont dat zulks geſchied, talryke colonien of heirtogten, om zo te ſpreken, af te zenden, die zich in de open zee begeven, en hun voedzel verder zoeken moeten: van welke, na een groten welhaaſt hier na aan te wyzen omweg, veelligt een overig gedeelte of zyn afkomſt weder naar de Noordpool terug keert, en aldaar het geſlacht helpt vermeerderen. Ik twyffele geenzints, dat, zo men in de begonne naſpeuring van de wonderen der natuur naarſtig wilde voortvaren (en och of deze regelen daar toe enige gelegenheid en aanſporing mogten geven) ook dit en meer andere dingen door den tyd eigentlyker ontdekt zouden worden.

Ondertuſſchen wil ik niet verzwygen, wat wysheid en liefdadige ſchikking van onzen groten en goeddoenden Schepper ik, my aangaande, in de zo weinig betrachte loop of ſtreek der Haringen beſchouwe, aanmerke, verwondere en pryze; namelyk, dat Hy, de heer van het geſchapene, de bereids genoemde en meerder, ja wie weet hoe veel groter en kleiner Zeeviſſchen zodanig ene natuur ingeſchapen heeft, dat zy zo wel aan andere in het Noorden geteelde kleine Viſſchen, als byzonder aan Haring (*s*) hunne bequaamſte en liefſte ſpyzen vin-

Wat loop of ſtreek hy houd.

(*s*) Merkwaardig ſchryft *M. Martin d. l. p.* 349. *Wherever they are, all other fish follow' em and Whales and Seals in particular: For the larger fish of*

vinden, en op dat zy zich daar van, als het bequaamſt middel, om hunne onverzadelyke vraatluſt te voldoen, zouden konnen bedienen, zo wel dezen kleinen doch ongelooflyk nutten Viſch, gelyk hen zelven, door alle zeën verdeelt, en aan alle kuſten leid. Want zodra de Haring van onder het ys, of uit de grondeloze diepten, op de reeds gezegde wyze te voorſchyn koomt, zyn die grote, groter en grootſte viſchzoorten tot vulling van hunne hongerige magen 'er welhaaſt ontrent, houden dezelve door hunne geſtadige beangſting en vervolging van alle kanten in hoge, brede en zeer dichte ſcholen (*t*) byeen, jagen die ook van daar ſteeds voor zich heen, en dryven dezelve als een ſchichtigen weerlozen viſch van de ene zee tot de andere (hoewel deze eigentlyk gene andere, maar alleen andere benamingen dragende delen van den groten Oceaan zyn) en van de ene kuſt tot de andere, vermits hy, om zyne grote vervolgers te ontvluchten, zowel tot zyn eige zekerheid en een ruſtplaats tot zetten, als voor zyn broed, zo lang het noch teder is, een ongeſtoorde verblyfplaats te vinden (*u*) in de zee-

of all kinds feed upon Herring; dat is, waar maar Haringen zyn, volgen hun alle andere Viſſchen, byzonder Walviſſchen en Zeehonden. Want de grootſte viſchzoorten leven alle van Haring.

(*t*) Die eigenſchap en inwendige drift hebben alle kleiner viſchzoorten, 't geen wel zeer natuurlyk, doch wegens het groot nut niet onaangemerkt voorby te gaan is; namelyk, zy zyn gewoon, uit vreze voor hunne vervolgeren, en om zich te redden, zo dicht als immer mogelyk is byeen te zwemmen en in ſcholen ter hoogte van bergen zamen te dringen (die ook door de hun dikwerf ontmoetende Noormannen *juxta Topograph. Norweg. citat.* FISKEBERGEN of VISCHBERGEN genaamt worden) 't geen teffens gelegenheid geeft, dat zy door de viſſchers te bequamer en in groter menigte gevangen worden. Iets diergelyks bemerken wy by het ſleeswykſche eiland Hilgeland aan onze niet min vervolgde krabben, garnaten of garnelen (*Squillæ gibbæ Rondelet.*) die vermits zy van onder en op zyden door de ſchelviſſchen en anderen, wiens voornaamſte voedzel, en van boven door de meeuwen (welkers gemeenſte ſpyze zy mede zyn) gejaagt en beangſt worden, mede in grote klompen of dikke hopen byeen vluchten, en mitsdien in zo grote menigte de hilgelandſche Viſſchers ten deel worden.

(*u*) *Plin. Nat. Hiſt. Lib. IX. Sect.* 35. *Nam in ſtagna & amnes transeundi ple-*

zeeboezems of op de zandplaten, ja tot in de monden der vloeden poogt te vluchten, zich genoegzaam voor de deuren der inwoonders begeeft, en beide ten ſpyze en tot koophandel in onbegrypelyke menigte aanbied; waar door de hem nazettende grote en kleiner jagers, zo verre de grote hunner lighamen, en de diepte van het water gehengen wil, dezelve inwoonders teffens aangeboden, en, als zy ſlegts toetasten willen, in de handen gelevert worden.

Echter is hier by aan te merken, dat zowel de kuiters, om hunne grote reize te volbrengen, zich, zodra zy gezet hebben, weder in zee begeven, als het broed, zodra het enige krachten bekomen heeft, insgelyks uit natuurlyke drift, en om zyn groot oogmerk te vervullen, naar de zee ylt (*w*).

Van de Jaarlykſche loop derzelve.

Doch om dit alles noch duidelyker en verſtaanbaarder te maken, zal ik de JAARLYKSCHE LOOP DER HARINGEN, voor zo verre men daar van zekere berichten heeft, van plaats tot plaats aanwyzen, en teffens tonen, op wat tyd een ieder volk dien zegen deelachtig word, en de wyze op welke het zich denzelven ten nutte maakt.

De hoofdzwerm van den enen vleugel, die zich naar het weſten wend.

In het Noorden breekt de HOOFDZWARM reeds vroeg in het voorjaar uit, waar van de ene VLEUGEL zich weſtwaards wend, en met de maand maart wegens de vervolging der vele grote Viſſchen van rondomme, en van de ſtrandvogels van boven, zich in zo dikke en dichte ſcholen naar het eiland Yſland begeeft, dat men niet alleen aan de zwartheid en het wemelen van het water, nadien zy door angſt tot aan het oppervlak van het zelve dringen, en dikwerf ſchynen, 'er uit te willen ſpringen, hunne komſt van verre beſpeurt; maar ook, als men dezelve te gemoet vaart, en met een hoos, waar mede de zeilen uit de zee begoten en nat gemaakt worden, of diergelyk een holachtig werktuig 'er inſlaat, onfeilbaar op eenmaal ene tamelyke menigte van dezelve geſchept en op-

plerisque piscibus evidens ratio eſt, ut tutos fœtus edant, quia non ſint ibi, qui devorent partus fluctusque minus ſæviant.

(*w*) *Conf. Neukrantz de Haringo p.* 17.

opgehaalt kan worden. Of die vleugel, welke zich naar Ysland wend, te voren een gedeelte naar de terreneuffche banken zend, en waar de reſt van het aan de weſtkuſt van Ysland nederſtortend heir blyven mag, is alleen het alziende oog van den Almagtigen bekend. Ondertuſſchen is het zeker, dat aan alle de zyden van het eiland de zeeboezems, bochten, bayen of fiorden daar van vervult zyn, en teffens, behalven de natrekkende koſtelyke andere eet- en nutbare kleine en groter Visſchen, inzonderheid de Noordkapers (die wegens hunne grote zich niet vertrouwen verder in de Noord-zee te volgen) derwaards gevoert, en genoopt worden, dat oort voor hunne rechte woonplaats te verkiezen, waar van Zorgdrager na te lezen is.

De andere zich naar het ooſten wendende vleugel.

De TWEDE GROTE en beſt bekende ooſtelyke VLEUGEL (waar van ook echter in het voorbyſtreven een gedeelte naar de ooſt- en zuidkuſten van Ysland nederdaalt) ſtort, door de hem volgende Bruinviſſchen, Kabeljauwen enz. voortgedreven, ſteeds verder benedenwaards in de Noord-zee; doch zodanig, dat daar van een AFGEZONDERT GEDEELTE, namelyk het OOSTELYKE, zyn ſtreek naar de Noordkaap (*x*) en verder naar de gantſche noorweegſche kuſten (*y*) benedenwaards neemt, hoe-

(*x*) Zorgdrager meld in zyne te meermalen aangehaalde Bloeyende opkomſt der aloude en hedendaagſche groenlandſche viſſchery II. deel 7. Hoofdſt. bladz. 97. dat ontrent St. Jan de bayen by de Noordkaap van jonge viſſchen, inzonderheid Haringen, wemelen en krielen, en hy zelf by Loppe en Curoy verſcheidemalen met opmerking gezien heeft, dat het water zich daar van op zommige plaatſen byna als levend vertoonde. Ja dat hy daar van vele troupen by malkander boven water heeft zien ſcholen, niet alleen by honderden, maar duizenden teffens in een ſchool en 'er met de ſloep door geroeit, met lenzen 'er in geſchoten, en dus enige gevangen heeft, zulks zomtyds twe te gelyk aan de lens bleven hangen.

(*y*) Te dezer tyd is de nering en vangſt by Noorwegen geenzints zo groot, als in vorige tyden, toen de hoofdſtreek derwaards ging, en jaarlyks enige duizend ſchepen uit Denmarken, Duitſchland, Vrieſland, Holland, ja zelfs uit Schotland, Engeland en Vrankryk naar de havens van Noorwegen quamen, om den gezouten Haring van daar af te halen, en zich en hunne naburen van denzelven te voorzien; doch welke overvloed ontrent den jare 1560 het ſterkſt vermindert zoude zyn, gelyk in de aange-

hoewel een gedeelte zynen loop langs dezelve gestadig vervolgt, tot het door de Sond in de Oost-zee vervalt, terwyl het andere, zodra het de noordspits van Jutland ontmoet, zich aldaar in tweën splitst, en met ENEN ARM aan de oostzyde van Jutland afloopt (z), doch door de Belt zich met die in de Oostzee (a) welhaast weder vereent, terwyl de TWEDE ARM aan de

Twede GEDEELTE. Twede DEELS, ene arm. Twede arm.

gehaalde *Topogr. Norw. Cap. 5. p. 29 sq.* bericht word; ook heeft tot dien tyd het HANSE-STADTSCHE COMPTOIR TE BERGEN zich by dien handel zeer wel bevonden, doch de vermindering merkelyk ondervonden. Thans komen van daar wegens de Rothschaars noch durende BERGERVAARDERS BROEDERSCHAP jaarlyks noch wel enige honderd lasten gezouten Haring naar Hamburg, Bremen en Lubeck, doch dewyl dezelve op verre na zo vet en goed niet is, als de Visch, die daar tegen over by Hitland en Schotland gevonden, ook geenzints zo zorgvuldig als door de Hollanders geschikt, gevlyt en gezouten, en daarenboven in vurenhoute tonnen (die den Visch een onaangenamen bysmaak geven) gepakt word, is het vertier, en gevolgelyk ook de winst niet zeer groot. In de verenigde Provincien is bereids in den jare 1620 by placaat verboden, enigen Haring binnen de klippen van Hitland, Yrland en Noorwegen te vangen en te zouten, veelmin van die lieden te kopen, by confiscatie van zodanigen Haring, en een geldboete van 300 Caroli guldens.

(z) By Ahlburg word inzonderheid jaarlyks veel Haring gevangen en gezouten, in tonnen naar de kusten der Oostzee en Hamburg ter verkoop gebragt; doch vinden geen vertier, vermits een ieder, die de veel beter hollandschen betalen kan, denzelven liever neemt.

(a) Met de Haringvangst en handel aan DE KUSTEN DER OOSTZEE is het kortelyk dus gelegen: Toen de Haringstreek noch sterker naar Noorwegen quam, is van denzelven ook op de KUSTEN VAN SCHONEN zodanig ene menigte gezouten en verzonden, dat men een goed gedeelte van Europa daar mede verzorgde. Want toenmaals was, gelyk *Olaus Magnus Hist. Nat. Septentr. Lib. XX. c.* 28. verhaalt, de zwarm zo dik, *ut non solum retia piscantium lacerarentur, sed etiam in agmine illo bipennis vel lancea militaris in medio piscium immissa firmaretur.* 't Welk ook onder anderen gelegenheid gaf, dat te Hamburg het SCHONENVAARDERS GEZELSCHAP in bloey quam, en den Haringhandel sterk dreef, 't geen noch ten huidigen dage onder dezelve benaming duurt, zyne voogden, opzienders en opperopzienders ter bestiering, en zyn eigen beëdigden pakker, wrakker en waarderer in bediening heeft, en eigentlyk den Haringhandel, hoewel slegts maar alleen met den hollandschen Haring, als de beste en gangbaarste waren, blyft voortzetten, vermits de vangst onder Schonen van overlang een einde genomen heeft. Dus werd verderop langs de-

de weſtkuſt van Jutland afdaalt, en naar Sleeswyk, Holſtein

de gantſche ZWEEDSCHE KUST, gelyk ook onder FINLAND en ESTEN geen goede Haring gevonden noch gevangen. In den *Sinus Bothnicus* vind men een zoort zeer kleinen en drogen, offchoon anderzints elen en welſmakenden Haring, STRÖMING of STRÖMLING (*Halec Bothnicus Neukranz de Hareng. p.* 19.) genaamt, in een ongelooflyke menigte *Ol. M. d. b. lib XX. c.* 29. De Finnen vangen dezelve noch hedendaags zo menigvuldig, dat zy zeer gezwind daar van een grote menigte verſchalken, die zy noch levend op het ſtrand in grote hopen nederſtorten, en dus naar het getal der manſchap onder malkander verdelen. Doch in Weſterbothen werpt men denzelven in grote vaten en tonnen, zout hem wel, roert hem met een ſtok onder een, en laat hem dus 24 uren ſtaan, tot het bloed uitgetrokken is en hy ſtyf geworden is, waarop men hem den volgenden dag weder uitneemt, in allerlei kleine tonnetjes verdeelt, en voorts aldaar verkoopt, of wanneer men 'er gelegenheid toe heeft, in de nabuurſchap verzend. *Ol Rudb. fil. de Ave Selav. p.* 98. Ook pleeg men de kleinſte Haringen gezouten in bakovens te drogen, en ten geſchenk aan buitenlandſche Correſpondenten te verzenden, gelyk ik my erinnere, dezelve in myne tedere jeugd gegeten, en welſmakende bevonden te hebben. Doch thans, nu de tongen kieſſcher en darteler geworden zyn, behoeft men met dezelve zo min als met Raff en Reckling naar Duitſchland te komen.

Op de tegenovergelegen kuſten der Ooſt-zee word de togt veel talryker gevonden, werwaards hy dan ook zyn vervolgers, inzonderheid de Dorſchen, die niet, gelyk de groter Kabeljauwen, voor de engte van de Sond en Belt ſchromen en terug blyven, maar hoopswyze volgen, en by Lubeck het vetſt en lekkerſt worden, met zich voert; weshalven op de kuſten van SLEESWYK en HOLSTEIN *circa æquinoctium vernum* genoeg Haringen worden gevangen. *Schoeneveld Ichthyol. p* 37. doch welkers deugd vermindert, behalven dat men ook op die plaatſen met het inzouten en toebereiden niet te recht geraken, of tegen de Hollanders markten kan, waarom zy verſch gegeten of immers gerookt, en dierhalven aldaar tot geen Koopmanswaren gebruikt worden. Onder de laatſtgenoemde zyn de KIELERBUCKING of BUCKLINGEN en de FLICKHARING byzonder ſmakelyk en wel gezogt. Beneffens dezen komen op de MECKLENBURGSCHE KUSTEN de Buckling en Flickharing, die aldaar op de wyze, als men in de *Annales Wratiſlav. d.* 1720. *Menſ. April. Cl. IV. Art.* 4. omſtandig en lezenswaardig verhaalt vind, toebereid worden. Waarop de POMMERSCHE volgen. Van deze laatſten ſpreekt Neukranz in zyn den Haring ter ere geſchreven *Panegyricus p* 42. dusdanig: *Slesvicenſes ſaporis ſunt eximii, quibus nihilo inferiores ſunt Stralæſundenſes, ab his Roſtochienſes, mox Wismarienſes; ultimum locum Lubecenſes occupant ob fundi ſterilitatem.* Wyders worden ook op de PRUISSISCHE kuſten en by

ſtein (*b*), het ſtift Bremen en Vrieſland (alwaar dezelve weinig gevangen, immers geen handel 'er mede gedreven word) voortylt, tot hy door Texel en het Vlie in de Zuider-zee (*c*) dringt, en na dezelve omtogen te hebben, weder ter voleinding zyner grote reize, naar de Noord-zee terug keert. Waartegen de TWEDE grote, weſtwaards zich wendende AFZONDERING, die thans de allerſterkſte is, in begeleiding der Bruinviſſchen, Hayen, Kabeljauwen, Lengen enz. welhaaſt naar de HITTLANDSCHE en ORCADISCHE EILANDEN (alwaar, gelyk te voren gezegt is, de hollandſche Haringbuizen 'er inzonderheid op paſſchen) en naar SCHOTLAND ſtreeft, alwaar hy op nieuw een ſcheiding ondergaat, en met een TAK aan de ooſt-

De Weſtlyke afzondering van den ooſtlyken vleugel.

Hare ene tak.

by Dantzig Haringen gevonden; doch zyn zeer mager, en deugen en duren gezouten niet, maar dienen alleen om te roken. *Gabr. Rzaczynsky Hiſt. Nat. Poloniæ Tr. 6. Sect. I. §. 3.*

(*b*) Offchoon zy zich in geen zo groot ene menigte laten vinden, dat zy tot koopwaren zouden konnen verſtrekken, ſpyzen zy nochtans velen, en brengen ten minſte ene overgrote menigte van de ſmakelykſte Kabeljauwen, Schelviſſchen, Dorſſchen enz. mede, die zich by het ſleeswykſche eiland Hilgeland op de menigerly en bequame gronden, beneffens vele andere eetbare, ja lekkere viſchzoorten, waar van men zeer ligt een geheel boek zoude konnen beſchryven, ophouden en meſten, op welke zy ten bekwamen tyde door de inwoonders in grote menigte gevangen, en met goed voordeel op de Elbe en Wezer verkogt worden.

(*c*) Werwaards zy de hun nazettende Potskoppen en Bruinviſſchen tot zelfs in het Y met zich trekt. *Zorgdrager 2. deel bladz. 96.* Doch ten beſte van den groten Haringhandel is op zware ſtraffen verboden, die Haring in te zouten, maar moet tot Strobukking gemaakt worden, gelyk dan die Tybukking of Ybukking bekent is, die in november en december gemaakt, wel zeer vet en aangenaam valt, doch alleen in Holland en de naaſtaangrenzende oorden vertiert word, vermits zy wegens hare vetheid niet duurzaam, en derhalven ter verzending onbequaam is. In february, maart en april word zy, vermoedelyk de gantſche Zuider-zee doorkruiſt hebbende, en thans op hare terug kering naar de Noord zee zynde, weder onder Noordholland voor Enkhuizen, Monnikendam en Hoorn gevonden, gevangen en tot STROBUKKING (by de Hollanders STRANDBUKKING en ENKHUIZER-BUKKING genaamt) toebereid, en thans magerer en duurzamer zynde, in goede menigte naar Hamburg, Bremen enz. ontboden en verzonden, en van daar door het Ryk vertiert.

ooſtkuſt van Schotland (*d*) nederdaalt, om Engeland trekt, en onderweg ook mede aanzienlyke zwarmen den Vrieſen, Hollanders, Zeeuwen, Brabanders, Vlamingen (*e*) en Franſchen voor de deur zend; doch met den ANDEREN TAK den Schotten op de WESTZYDE, en den YREN toeylt, (die hy zich rondom. hun eiland mededeelt, offchoon zy beide 'er geen ander gebruik van maken, dan dat zy hem verſch eten, en de hem

Twede tak.

(*d*) Yverige patriotten in Groot-Brittannien hebben ten allen tyden hunne landslieden door opwekkende geſchriften en mondelinge vertogen getracht te bewegen, zich te benaarſtigen, den hun door Godt eigentlyk en voor hunne deuren verleenden zegen niet zo onverantwoordelyk, als geſchied, te verzuimen, en door de Hollanders voor den mond te laten weghalen; ook heeft men in later tyden aan het engelſche hof, om de vereniging van het koningryk Schotland met de engelſche kroon in den beginnen te bereiken, en vervolgens te vaſter te verbinden, alle moeiten aangewend, om den ſchotſchen gezouten Haring in den handel buitenſlands in aanzien te brengen, ten welken einde inzonderheid met de ſtadt Hamburg zowel door de koningin Anna, als den koning George I., beide glor. gedachtenis, byzondere verdragen opgerecht, en door het vereende parlement met dankzegging beveſtigt zyn; ook heeft men hun in Hamburg alle gemak, gelyk ook eigen beëdigde pakkers en wrakkers toegeſtaan; doch zulks wil tot noch toe niet gelukken, gedeeltelyk vermits de Schotten denzelven te vroeg, en aleer het noch tyd is, vangen, en gedeeltelyk en inzonderheid, nadien zy ſlegts met kleine boten in zee lopen, te naby het land viſſchen, en den Haring niet voor het mes doen ſterven, veelmin terſtond, zo dra dezelve voor en na gevangen word, binnen ſcheepsboord inzouten, maar in de boten werpen, als dezelve vol zyn, naar land varen, en dan eerſt den Viſch op het ſtrand kaken en zouten, als wanneer, vermits gemeenlyk meer dan 24 uren verlopen, de gevangen Viſch inmiddels reeds merendeels door zyne weekheid, aan het verderven geraakt, en mitsdien in ſmaak en duurzaamheid reeds iets verloren heeft; doch het ſchynt, dat zy van jaar tot jaar meerder vlyt willen aanwenden.

(*e*) De Vlamingers hebben zich niet alleen voor vele jaren zeer ſterk op de Haringvangſt gelegt, maar ook de beſte wyze, om dezelve te handhaven en te zouten, uitgevonden; doch door den Godt mishagenden langdurigen religieoorlog, en de daar door veroorzaakte grote verandering in den koophandel geheel krachteloos, en zelf uit zee geraakt zynde, zyn de Hollanders, gelyk in meer andere ſtukken, alzo ook in die viſſchery en handel in hunne plaats gekomen, hoewel echter de hollandſche Haring onder de kooplieden in Neder-Saxen tot op dezen dag wegens de wyze der toeruſting VLAAMSCHE HARING of Flamiſcher Haring genaamt word.

hem najagende andere Viſſchen zich beſt mogelyk ten nutte maken) en eindelyk, na dat de reeds gezegde verdelingen van de twede grote afzondering in het Canaal weder vereent zyn, hunne overigen door de viſſchers niet gevangen, en door de roofviſſchen niet verſlonden reſt, die gewis noch verbazend groot is, in de Weſt-zee ſtort, en zich aldaar, naar het gemeen zeggen, verlieſt, of veeleer, en om beter te ſpreken, op de kuſten niet verder, of zeer weinig (*f*) beſpeurt word, maar volgens alle vermoeden, ſchichtig voor de warme landen, naar zyn geliefd Noorden, en oorſprongelyk vaderland terug keerd.

O onuitſprekelyke rykdom der Goddelyke mildadigheid en zorge, die alleen in dezen enigen onaanzienlyken kleinen Viſch door zyn woord enen zo heerlyken zegen gelegt heeft, dat hy niet ſlegts zo vele millioenen vreſelyke, grote en kleine Viſſchen verzadigt en voed, maar daarenboven ook noch vele honderd duizend menſchen gedeeltelyk tot ene aangename ſpyze verſtrekt, en gedeeltelyk door zyn vangſt, toebereiding, verkoping en verzending overvloedig onderhoud en winſt verſchaft, en echter niet verdelgt kan worden (*g*).

 §. LV.

(*f*) *Maillet* in zyne *Deſcription de l'Egypte Lettre IX. pag.* 25. merkt als iets zonderlings aan, gelyk het ook is, dat in de maanden december, january en february zich in Egypten by Groot Cairo Haringen vertoonden en lieten vangen; doch nergens anders, noch by *Roſette* noch *Damiate*; ook niet in de Middelandſche zee.

(*g*) Om deze grote onerkende weldaat van Godt in een noch heller daglicht te ſtellen, zal ik by overzetting hierby voegen, 't geen daar van in de nieuwe en koſtbare *Atlas maretimus & commercialis*, in den jare 1728 in de engelſche tale te London gedrukt, wydlopig gezegt word, en in het volgende beſtaat: Ongevaar in het begin van juny, en volgens verſcheide aankondigingen, zowel in de lucht als het water, uit welke de inwoonders van het eiland Schettland (of Hittland) het vermenen te konnen beſpeuren, koomt aldaar uit het Noorden een onuitſprekelyke en ongelooflyk grote zwarm of heir Haringen aandringen. De plaats van waar zy komen, en genoegzaam huisveſten, leggen, zetten en zich vermeerderen, is onbekent; doch dat hun getal oneindig groot is, zal welhaaſt uit het volgende ten genoegen blyken, offſchoon het echter ſlegts een zwarm uit den ſtam en een overvloed is, die van een noch groter

Kabel-jauw. §. LV. Het naast na den Haring verkies ik billyk de KA- BEL-

ter terug blyvende menigte, by gebrek van ruimte, genoegzaam uitgesloten, en tot het elders zoeken van zyn voedzel en verblyf jaarlyks afgezonden word; ook is het onbekent, of enige van dezelve tot het uitbroeden van nieuwe recruten voor het volgende jaar naar hun vaderland keren, ten minste komen dezelve uit hun vaderland, waar zulks ook wezen mag, zo overvloedig, en vol vruchtbaar kuit, dat men zeggen kan, dat een Visch tien duizend anderen medebrengt. Hun kuit, schieten zy in Zee by Engeland, want gelyk zy vol derwaards komen, zyn zy lange te voren, aleer zy weder van daar scheiden, geheel ledig. Hun getal behoort in waarheid onder de *Infinita naturæ*, dat is, overtreft alle getallen, en wanneer men volgens enige wyze van rekenen daar van spreken wil, kan men niet anders zeggen, dan dat hun getal groter dan dat der sterren aan den Hemel is. Zy breken uit ter plaatsen daar de zee genoegzaam op haar breetst is, en de uitbreiding van hun heir kan naar allen schyn zo veel ruimte beslaan, als gantsch Groot Brittannien, Yrland mede ingesloten, bevat. Ongetwyffelt moeten zy zeer enge zamen dringen, vermits zy zuidwaarts komen, en zich genootzaakt vinden, tusschen de kusten van Groenland en de Noordkaap door te boren, welke streek voor hun slegts een enge straat is, ofschoon dezelve op de vlakte van den aardkloot ene wyte van 200 mylen (*leagues*) uitmaakt. Wanneer zy zich verder benedenwaards begeven, en hunne talloze scholen door de in den weg leggende groot-brittannische eilanden (die zy vermoedelyk aan de gronden en ondiepten der Noordzee, welke ongetwyffelt niet veel anders dan de oppervlakte gestelt zyn, gewaar worden) ene scheiding ondergaan, moeten zy zich noodwendig in twe gelyke of ongelyke delen verdelen. Het een dier delen wend zich westlyk of zuidwestlyk, laat Schettland en de orcadische eilanden ter linker zyde, en begeeft zich naar Yrland, alwaar het zich weder splist; zulks dat een tak zich aan de brittannische eilanden houdende, zuidelyk nederwaards door het kanaal van St. George of het yrlandsche kanaal streek houd, en tusschen Engeland en Yrland nederwaards in de Savernzee valt, alwaar het weder by zyne te voren verlaten vrienden koomt; terwyl het twede gedeelte, by gebrek van ruimte, zich westlyk en zuidwestlyk zwenkt, door de yrlandsche- en West-zee nederwaards schiet, steeds langs de kusten blyvende, het zuidstrand van Yrland omtrekt, en, door ene kleine wending naar het zuidoost, zyn gezelschap, 't geen, gelyk gezegt is, door het yrlandsch kanaal nederwaards afgezakt is, wederom ontmoet.

De twede arm der eerste grote in het Noorden voorgevallen verdeling, welke zich een weinig tegen het oost- en zuidoost wend, valt nederwaards in de duitsche of Noord zee, en streeft in een gestadige houding de grootbrittannische kusten, Schettland en voorts de kaap van Bucaness en de kusten, van Aberdeen voorby, vult onder weg met zyne ontelbare menigte alle zeeboezems, bayen, rivieren enz. niet anders, dan of hy van de hand des

BELJAUW, als den Viſch, die hoofdzakelyk en alleen de be-

des Allerhoogſten geleid en beſtierd wierd, om den nooddruftigen ten ſpyze, en den koopman ten voordeligen handel te moeten verſtrekken. Vervolgens wend hy zich iets zuidelyks, ſtreeft voorby Dumbar, en word, na enen omzwaay om den hogen oever van St. Tabbs en Berwick genomen, en de diepten gekozen te hebben, eerſt weder by Scarborough gezien, en in een dikken hoop niet eerder, dan op de yarmoutſche banken by Engeland vernomen, van waar hy naar den mond der Theems, en voorts door het brittanniſche kanaal zynen weg neemt, doch verder niet meer gezien word.

Om nu weder tot de Haringvangſt te komen, zo heten de HOLLANDERS dezelve allereerſt by Schettland (dat is Hittland) met ongevaar 1000 of 1500 buizen welkoom (waar van de byzondere omſtandigheden nader, en zoveel ik door naarſtig navragen heb konnen ervaren, hier voren bladz. 45. en volgende bereids bygebragt zyn.

Zodra de Haring by Schotland aangekomen is, en door zyne uitbreiding over alle zanden en banken, zich alle havens, bayen en boezems aanbied, verzuimen de Schotten niet, denzelven in grote menigte te vangen, te bereiden, in te zouten en naar enerly marktplaatſen met de Hollanders te verzenden, waarin zy, vermits de Hollanders denzelven eerſt te huis moeten brengen en herpakken, dezen dikwerf voorkomen, en ook met hun tot een evengelyken prys verkopen. Na dat de Schotten aan de noordzyde van de Tay in zulker voegen met hunne vangſt gereed zyn, verſchynen de viſſchers boten uit Dumbar enz. onder dezelve, en doen mede daaruit menig een ryken trek, die zy naar Edinburg en andere grote ſteden te land brengen, en daarmede dat koningryk ten delen verſch bedienen; doch 'er ten delen *Red-Herring*, dat is gerookten Haring, op de yarmouthſche wyze, van maken. Wanneer dan eindelyk de Haring, gelyk hier boven gezegt is, by Yarmouth weder te voorſchyn koomt, en zich, om zyn voedzel te zoeken, over de zandbanken verſpreid, word hy in ene verwonderenswaardige menigte, zowel door de Engelſchen als Hollanders en Franſchen geviſt, onder welke die van Yarmouth alleen jaarlyks ontrent 50000 tonnen vangen, en tot *Red-Herring* toebereiden, die in hunne ſtad en de naaſtaangrenzende graafſchappen verbruikt word. Van hier ontwyken gedurende de viſſchery grote zwarmen, die naar den mond der Theems trekken, en aldaar door de viſſchersſmakken uit London, Foulkſtone, Dover, Sandwich enz. zowel voor de ſtad London, en andere aan dezelve rivier leggende ſteden, als voor de kuſten van Kent en Suſſex gevangen worden, terwyl de HOLLANDERS ten twedenmaal hunne buizen uitreden, en beneffens de FRANSCHEN, BRABANDERS, VLISSINGERS en anderen de uiterſte yarmouthſche banken beviſſchen. Eindelyk vervalt de Haring in de enge zee, alwaar de FRANSCHEN van de ene en de WEST ENGELSCHEN van de andere zyde hem weder te gemoetkomen, waarna hy ſchiet, en verder niet gezien noch geacht word.

Aan

woonders van het eiland Yſland voed. Dezelve is zo be-

kent,

Aan de andere zyde van Groot-brittannien gaat het dien armen viſch geen hair beter. De kooplieden van Glasgow, Aire, Galloway enz. gelyk ook die van Londonderry, Belfaſt, Carrickfergus, Dublin enz. gaan aldaar op hem los, en die van Lewes en de weſtlyke eilanden laten hem geen ruſt, tot hy dat kanaal, als genoegzaam door de ſpitsroede lopende, nederwaards doorvliedende, de Savern-zee bereikt, alwaar hy op nieuw door de engelſche kooplieden van Devonshire aangetaſt, en van Minhead tot Barnſtapel, Beddiford enz. weſtwaards tot aan de ſteden der noordkuſt van Cornwal vervolgt word, die van hem, behalven 't geen binnen 's lands verteert word, vele 1000 tonnen vol inzouten, en naar Spanje en de Middelandſche zee verzenden, 't geen hem ook van de kooplieden in Pembrock enz. en op de gantſche kuſt van South-wales wedervaart, waarop hy, alsdan zettende, niet verder vervolgt word, maar zich in de diepte tot zyn gezelſchap begeeft, en niet weder te voorſchyn koomt. Waar hy voorts blyft, en of hy weder naar het Noorden keert, dan in de grondeloze diepte der Weſt-zee den groten Zeeviſſchen ten deel word, of wat hem voorts bejegenen mag, is t'enemaal onbekent. Doch by zo verre iemand mochte vermoeden, dat te dezer tyd de Haring zo goed als weggevangen of uitgedelgt zoude konnen zyn, is het tegendeel terſtond uit de overgrote menigten zwarmen, die in de Savern-zee aan de weſtlyke en zuidlyke kuſten van Engeland en Yrland by hunnen aftogt noch gezien worden, zo kenbaar, dat men veeleer vermenen zoude, dat het veelvuldig geleden verlies geenzints te beſpeuren is; ondertuſſchen zyn enige van gevoelen, dat het getal, 't geen alle de viſſchers van Europa van hun onderweg gevangen hebben, tegen hunne eerſte uit het Noorden afkomend heir zoveel als één tegen een millioen te rekenen zy; waarby daarenboven zeer gelooflyk is, dat de verſchrikkelyk vele en grote roofviſſchen, als Vinviſſchen, Bruinviſſchen, Zeehonden en diergelyke van hun noch een veel groter menigte, dan alle de reedsgenoemde Viſſchers verſlinden.

Op de kuſten van Noord-America word de Haring mede gevonden, doch geenzints by zo grote hopen, als in Europa; ook word hy verder zuidlyk niet dan aan de vloed van Carolina gezien. Of deze een gedeelte van de aanvangelyke zeer grote zwarm zy, die by de eerſte aankomſt op de groenlandſche kuſten, in plaats van met het overig gezelſchap zuidooſtelyk te gaan, veelligt naar de noordweſtlyke kuſten van America afgeweken is, dan of hy de reſt van gene zy, die, gelyk gezegt is, het kanaal van Engeland doorwandelt heeft, is niet te zeggen. Nochtans is bekend, dat de Haring, ten minſten in een merkelyk getal, in gene zuidlyke ryken, als Spanje, Portugal of de zuidlyke delen van Vrankryk, zomin als op de kuſten aan den Oceaan, in de Middelandſche zee, noch ook op de africaanſche kuſten gezien worden, juiſt als of het dien viſch verboden

den

kent, dat ik hem niet behoef te beschryven, en zyn vleesch

zo

den ware, zich derwaards te begeven, op dat die landen daar van uit Engeland voorzien zouden worden; weshalven dan ook de kooplieden van Devonshire en Cornwal denzelven op ene byzondere wyze door PAKKEN en PERSSEN toeberyden, en naar Spanje, Venetië, Livorno en andere oorden van Italië in grote menigte verzenden, gelyk in de aangetoge *Atlas Marit. p.* 104 te lezen is.

Tot klaarder bevatting van het thans bygebragte kan ik niet onaangeroert laten, hoedanig de Engelschen den zogenaamden RED HERRING, dat is roden Haring, naar de bruine verwe, die hy door den ROOK bekoomt, gelyk den ingezouten WITTEN HARING, naar zyne natuurlyke zilver verwe, die hy behoud, benoemen, en denzelven op de volgende wyze te Yarmouth vervaardigen; namelyk, dat men hem (zo dra een boot vol gevangen is) te lande brengt, en, na dat de kiewen en het ingewand uitgesneden zyn, met spaansch zout wel gezouten, in tonnen werpt, en enige malen doorroert; dat men hem, na dat hy 16 of ten hoogsten 24 uren 'er in gestaan heeft, weder uitneemt, met water afspoelt, en in enige daar toe gemaakte grote hutten op stokken over lange latten hangt; dat men daar onder een vuur van zeer kort gespleten hout maakt, en het alle vier uren op nieuw aansteekt, op dat hy dus, vermits alles dicht en de ingang gesloten is, geheel doorroken zoude, en dat men eindelyk de te verzendene zes weken daarin laat hangen, en als dan in tonnen pakt. (*Vid. Latius Willughby Hist. Pisc. p.* 220.)

Nadien ook in den aangetogen *Atlas Maritimus alleg. loc.* een omstandig en tot myn oogmerk niet ondienstig bericht van de voordelige grootbrittannische visschery der SARDYNEN, of, zo zy die Visschen zelven noemen, *Pilchards*, gevonden word, zal ik my de moeite niet laten verdrieten, het merkwaardigste uit te trekken, en vertaalt hier te laten volgen. Die Visschen vertonen zich voornamelyk op de kusten der beide westlyke graafschappen Devon en Cornwal, en brengen dezelve meer voordeel toe, dan enige andere zeevisch. Hunne eigentlyke tyd duurt van het begin van augustus tot allerheiligen, of den eersten november. Men geeft voor, dat zy een klein vischje, *Britt* genaamt, vervolgen, en daar door in de monden der rivieren en havens geraken. Zy komen met den vloed, en zwemmen zo na aan het oppervlak des waters, dat men hunne komst reeds van verre door het gewemel van het water gewaar kan worden. Men vangt dezelve op twederly wyzen, weshalven hunne visschers gedeeltelyk DROVERS, gedeeltelyk SAYNERS heten. De DROVERS passen op den groten zwarm, als dezelve in de monden der rivieren en de havens koomt, en ontfangen hem met wyde vierkante dwars tegen den stroom der vloed uitgezette netten, waar door wel van den dikken hoop vele ter zyden en boven over ontkomen, doch alles, wat tegen het net stoot, verstrikt en gevangen word. De SAYNERS visschen in de open

zee,

zo welſmakend, dat het alomme (*b*) voor een aangename ſpyze gehouden word.

Zyn

zee, en klagen ſteeds over de anderen, dat zy de viſſchery bederven, aangemerkt hunne bewegende netten zeer weinig vangen, en genoegzaam den zwarm breken, verſtroyen en van het ſtrand verdryven, waar by noch komen zoude, dat hun vangſt geen goede koopmans waren geeft, vermits de Viſch, door het gezwind ophalen en trekken uit de enge mazen der netten, gequetſt word.

Sayn heet een groot net, 't geen niet anders, dan die op de rivieren gebruikt worden, gemaakt, doch veel langer is, invoegen, daar deze ſlegts 30 tot 40 vademen lang zyn, zodanig een zeenet menigmaal zich tot 5 a 600 vademen uitſtrekt. Dezelve worden door drie of vier wyde boten, waar van ieder ten minſte met zes mannen bezet is, beſtiert. De boten begeven zich met de netten in zee, en trekken dezelve naar de plaats, alwaar zy de togt der Viſſchen verwachten; doch richten zich hierin naar het teken, 't geen hun van een verheven heuvel gegeven word door enige lieden, die op denzelven geſtelt zyn, en zy Balkers of Huers, dat is, aanwyzers en roepers noemen; want dezen van de klippen den loop of den ſtreek, die de viſch houd, aan het gewemel van het water welhaaſt beſpeuren, en door roepen, pypen, het zwayen van een vlag, of wat anders, tuſſchen hun afgeſproken mag zyn, het teken geven, waarna zy, die zich in de boten bevinden, hunnen arbeid richten, en de netten dus uitwerpen en ſtellen, dat zy dezelve den aankomende Viſſchen dwars tegen zetten. Zodra de netten volkomen uitgeſpannen zyn, roeyen enigen langs een omweg tot achter den viſchzwarm, ſlaan alsdan met hunne riemen in het water, en jagen alzo de Viſſchen in het net. Vervolgens brengen zy de einden van het net te zamen, en trekken het, 't zy in zee, alwaar zy de vangſt in hunne boten werpen, of wel eerſt op het ſtrand, welke laatſte manier, wanneer het ſtrand zonder klippen en niet te ſteil is, als de voordeligſte boven de andere verkozen word, vermits zy op de laatſtgenoemde wyze zeer dikwils op eenmaal 3 tot 400 tonnen vol Viſch (ik mene niet in ene trek, maar uit enen zwarm) konnen bekomen.

Die *Pilchards* worden als Haringen gepakt en̄ geperſt, en naar de Straat in Spanje, Italië en de Levant met goed voordeel verzonden.

Op wat wyze het inzouten, roken en pakken van die Viſch geſchied, kan omſtandig gelezen worden by *Willugb. c. l p.* 223 *ſeq.*

(*b*) By ons (te Hamburg) heet dezelve Kabbelau, by de Hoogduitſchen Bolch, by de Hollanders Kabeljauw, by de Denen, als zy zich door ons willen doen verſtaan, Kablag, anderzints gaat dezelve by hun onder den gemenen geſlachtnaam van Torsk mede door, by de Engelſchen Cod, Codfisch, en op enige plaatſen Keeling. *Aſellus major vulgaris*, *Schoeneveld.*

Zyn voedzel, gelyk wy, aan die voor onze Elbe by Hilgeland gevangen word, bevinden, is allerly visschen, inzonderheid Haring, en ook grote en kleine Kreeften. Zyn voedzel.

Men kan zich niet genoeg over de onbegrypelyke verdouwingskracht verwonderen, die in de magen van deze en andere huns gelyke zeevisschen gevonden word. De ingezwolge visschen worden binnen zes uren verteert, 't geen ik uit het volgende bespeurt heb. De visschers van het zo even gemelde eiland zetten de haaklynen tot de Schelvisschen voor den tyd van zes uren in zee uit, vermits men zich deswegens naar het ty, dat is eb en vloed, schikt, waarin, gelyk bekent is, van zes tot zes uren een verandering geschied. Als nu, onmiddelyk na het nederzinken van het aas, een Kabeljauw een Schelvisch, die te voren 'er aan gevangen is, inslikt, bevind men, by het ophalen, den Schelvisch reeds verteert, en de haak, die te voren in hem stak, nu in de Kabeljauw vast; zulks men deze daar aan ophalen kan; doch wanneer de Kabeljauw, eerst kort voor het ophalen van de haaklyn, een daar aan hangenden Schelvisch inslikt, laat hy zich wel in den beginnen mede ophalen, vermits hy zyn roof niet gaarne verlaat, maar bespeurende, buiten het water getrokken te worden, den ingezwolgen visch gewillig glippen, en valt dus af en ontkoomt. Nochtans is zyne sterke verdouwing noch duidelyker te bespeuren, wanneer hy grote Kreeften ingeslokt heeft, hoewel men zo bestipt niet weten kan, of hy tot de vertering, wegens den harden huid van dezen, een langer tyd, dan tot die van den Schelvisch nodig heeft; ondertusschen bleek uit het bericht, my door de oudste en bedrevenste visschers op Hilgeland gedaan, dat de schalen in de magen eerst aangetast, en zo rood geverwt waren, als wanneer de Kreeften in water gezoden zyn, waarna zy tot een dikke pap uitdyen, en eindelyk geheel en al verteert worden (*i*). Heeft eene voortreffelyke verdouwingskracht.

(*i*) Even gelyk de Zeeschilpadden in en met de schalen door de Krocodillen verteert worden, volgens de aanmerking van *P. Feuillet* in zyne *Continuat. du Journal des Observat. Physiques*, *p.* 375.

Hoe dezelve gevangen word.

De Yſlanders vangen dien viſch met haken, waaraan zy een ſtuk van een uitgebroken moſſel, of de verſch uitgeſnede rode kieuwen der te voren gevangen Kabeljauwen hechten; doch zy byten noch beter op een ſtuk warm raauw vleeſch, of het hart van een even te voren geſchoten vogel, als een meeuw en diergelyken, waar mede een viſſcher veeleer 20 viſſchen, dan een ander neffens hem met het gewone aas één enigen vangen kan; weshalven ook zoortgelyke konſtgrepen, wegens het te groot voordeel, op den rechten viſchtyd door een koninglyke verordening verboden zyn. Als de bovengenoemde viſchtogt eerſt aankomt, is de menigte der viſſchen zo groot, dat zy zich met de rugvinnen boven het water vertonen, en alsdan byten zy zelfs op een blote yzere haak, waar aan geen aas gehecht is.

Wanneer de viſchtyd is.

De rechte viſchtyd begint van Lichtmiſſe, of den 2. February, en duurt tot SS. Philippus en Jacobus, of den 1. May, als wanneer de warmte beginnende, de viſch niet meer op den duur toebereid kan worden.

De manier van viſſchen.

Men beſpeurt, dat al de viſch zyn ſtreek tegen den ſtroom neemt. Het viſſchen geſchied in zee, of in diepe bayen by dag; doch in de ondieptens, die niet boven de tien vademen water hebben, of wanneer de ſterke branding der zee tusſchen de ſcheren het uitlopen belet, by nacht. De beſte en ſmakelykſte viſch word in de open zee op 40 en 50 vademen, alwaar hy overvloedig voedzel heeft, gevangen. Waar tegen die onder het land en in de viſchbayen gevangen word, geenzints zo vet, goet en eel is.

Van denzelven word tweërly zoort van Stokviſch gemaakt.

Van den gevangen viſch weten de Yſlanders tweëerly zoorten Stokviſch (*k*) te vervaardigen, die zo goet, ſmakelyk en eel valt, als nergens anders.

De

(*k*) Ik gebruik hier het woord Stokviſch *in ſenſu generico*, vermits men in Opperduitſchland alle gedroogde viſch met deze van de oudſte drogenswyze herkomende naam gewoon is te benoemen. Het is namelyk by de noordſche volkeren een zeer oud gebruik, hunne viſch, die hunne voornaamſte en meeſte ſpyze is, ter beter bewaring, tegen den tyd, dat

De eerfte zoort, die van FLACKEN, dat is KLIEVEN (*l*) of OPSPLYTEN, FLACKVISCH geheten word, is de Flackvifch.

dat zy niet viffchen konnen, hart te drogen; weshalven dan, vermits de vifch zo hart als een STOK gedroogt is, of naar de fterke zamentrekking, aangemerkt men hem rond droogt, DE GEDAANTE VAN EEN STOK bekoomt, de Duitzers gelegenheid genomen hebben, hem in hunne tale gemeenlyk STOKVISCH te heten. Ongetwyffelt heeft men den eerften en meeften Stokvifch uit Noorwegen bekomen, van waar noch huiden ten dage de meefte gebragt word. Aldaar maken hem de Noormannen inzonderheid van Kabeljauw en Dorfch. Hoe zy denzelven vangen, toebereiden en drogen, kan uit de aangehaalde *Topograph. Norweg. p.* 113 feqq. omftandig blyken. Den vervaardigden vifch, brengen zy in grote vaartuigen naar Drontheim en Bergen ter markt, van waar hy voorts verder verzonden word. De zoorten, welke men thans aldaar toebereid, zyn 1. de ROTHSCHAR, Deenfch ROTSKARING, 't geen van ROT, *radix*, en SKARA, *findo*, den naam draagt, aangemerkt hy geheel tot aan den ftaart gekliefst word, vermits de vifch, na dat de kop afgefneden en het ingewand 'er uit gehaalt is, in den rug opgefneden, de ruggraat uitgenomen, en dus ook in den buik tot den ftaart gekliefst word, dat 'er TWE HANGEN uit worden (*Olaus M. c. l. Lib. XXI. Cap.* 2 zegt: *Ventres in bicubitales ligulas inftar funium abfciffas.*) Het befte zoort van deze heet Zartfifch/ vermits het veel ëler dan de overige is, en word in het byzonder van de onder het land gevangen DORSCH vervaardigt. Echter lopen 'er ook zomtyds op die wyze gedroogde LENGEN onder, welke noch de allereelfte zyn. Deze Zartfifch word meeft naar de catholyke landen verzonden, en in de ryke kloofters gegeten. 2. De RUNDFISCH of RONDVISCH. Deze word niet gekliefst, maar hem alleen de buik opgefneden, het ingewand 'er uitgehaald, en vervolgens aan een dun touwtje by den ftaart opgehangen, als wanneer hy zamenkrult, rondachtig droogt, en derhalven in den handel RUNDFISCH of RONDVISCH genaamt word. Van deze zoort gaan de befte naar Holland, en de flechtfte naar Bremen.

De RUNDFISCH of RONDVISCH kan alleen in het voorjaar toebereid worden, als de lucht fterk doordringd, en in ftaat is, de gantfche vifch te drogen; doch by warmer jaargety is men verplicht, den vifch, op dat de wind 'er beter zoude doordringen en hem konnen drogen, te klieven, dat is ROTSCHEER te maken. *Conf. Topograph. Norweg. cit. loc. Jons Laurizen Wolff. Norrig. illuftrat, p.* 62 fchryft: om waaren Lader de tørres rund / men Sommerfisken flecke de / oc faa Kalles den Rotskäring; dat is. In de lente laten zy hem rond drogen; doch de zomervifch klieven zy, en mitsdien word hy Rotfchär genaamt.

(*l*) Flaka *eft difcindo*, Flak, *Tomus, differtum, veluti cum pifcis in tomos*

de eelſte, lekkerſte, ſmakelykſte en koſtbaarſte.

Hoe dezelve toebereid word.

Hy werd op de volgende wyze toebereid: Zo dra de viſſchers met een goede vangſt aan land komen, werpen zy den viſch op het ſtrand. Hunne vrouwen, die welhaaſt by de hand zyn ſnyden denzelven den kop af, openen den buik, halen het ingewand 'er uit, en **flacken** hem terſtond; dat is, ſcheuren of klieven hem van den buik af tot beneden toe open, en halen 'er de ruggraad van den nek tot op drie leden (*vertebræ*) onder den navel uit. Als de vrouwen zulks verricht hebben, ſlepen zy zowel de afgeſneden koppen, om ten ſpyze te zoden en de afgekloven graden daar na tot brand te gebruiken, als byzonder de lever, om tot het maken van traan aan een zyde te leggen, op hunne ruggen naar huis; waar tegen de mannen, inmiddels uitgeruſt en zich naar mate van hun vermogen met brandewyn gelaafc hebbende, den geflackten viſch in lage of dunne kleine hopen neffens en op malkander werpen, doch alles zonder zout, en denzelven dus drie of vier weken, naar dat de wind hun gunſtig is, of fyn, doordringend en beſtendig waait, laten liggen, en een weinig uitgeſten. Voorts maken zy vierkante banken van ſtrandſtenen, waarop zy den viſch, om te drogen, ſtuk voor ſtuk wiſſelswyze neffens elkander uitſpryden, en vooral de huidzyde naar boven gekeert, op dat de regen de binnen zyde niet treffen en vlekken verwekken zoude. Als het weêr droog is, en de noordenwind ſterk waait, kan de viſch in drie dagen droog genoeg worden. Wanneer de viſch nu droog is, ſtapelen zy denzelven in hopen, huizen hoog, op elkander, en laten hem dus ongedekt voor regen en weêr ſtaan,

mos oblongos ſecatus eſt. Gudm. Andr. in Iſland. Lexic. Arent Berg Danm. oc Norg. Herligh. bladz. 273 ſchryft: De lefve af intet andes/ end deris Fiskery/ ſom neſten gandske beſtar udi Forſek/ Lenger och Hellflynder/ aff huilke de faſt ingen ſalte/ men flicke och torre; dat is: Zy (de Noordlanders) leven van niet anders, dan van hunne viſſchery, die geheel van Dorſchen, Lengen en Heilbotten beſtaat, waar van zy gene inzouten, maar klieven en drogen.

ſtaan, tot zy hem op zyn tyd aan de deenſche kooplieden verhandelen, die denzelven by de aflevering op gelyke wyze opſtapelen, en tot St. Jan liggen laten, als wanneer dezelve ingeſcheept word.

De twede zoort, die de Yſlanders van de Kabeljauw maken, word Hengfiſch of HANGVISCH van HANGEN of OPHANGEN genaamt. 2. De Hangviſch.

Deze word in den beginnen op gelyke wyze, als de Flackviſch, behandelt; behalven, dat men hem niet in den buik maar in den rug opklieft; en na dat de ruggraat 'er even zo verre als van den Flackviſch uitgehaalt, en een opening ter lengte van een vierde gedeelte van een el boven aan de borſt tot het ophangen geſneden is, word hy ook, gelyk de reeds genoemde, ter uitgeſting op de aarde gelegt. Terwyl zulks geſchied, rechten zy van kleine rotsbrokken vier wanden op, doch zonder enig verband, en geheel doorluchtig, op dat de wind 'er te beter door ſpelen kan. Dezen bedekken zy voor den regen alleen met ſlegte dunne planken en groene zoden, en als de viſch uitgegeſt is, nemen zy denzelven van den grond op, trekken hem door de ingeſnede opening over houte latten of ſtangen, en hangen hem dus, de ene lat neffens de andere, om te drogen, op. Vervolgens nemen zy den winddrogen viſch weder van de latten af, en leggen hem, als hier boven gezegt is, in grote hopen of ſtapels. Hoe deze behandelt word.

Ondertuſſchen is een merkelyk onderſcheid tuſſchen den viſch, die op een ſtrand, alwaar men ſtenen genoeg, en een ander, alwaar men maar alleen zand heeft, op het blote zand gedroogt word; want de eerſtgenoemde word vaſter, witter en duurzamer; waar tegen de andere, vermits hy alleen op de uitgeſneden ruggraden in plaats van op ſtenen gelegt word, ſmet, en mitsdien geenzints zo duurzaam als de eerſtgemelde is. Onderſcheid in het drogen.

Wel is waar, dat een ieder, die ſlegts alleen de omſtandigheden en werking van een zoel, laauw en vochtig klimaat kend, moeite zal hebben te begrypen, hoe het mogelyk zy, dat een zo grote, vette, geheel zonder zout dus ſlegt behandel- Van waar het koomt, dat de Stokviſch

zonder zout bewaart word.

delde, en onder den bloten Hemel opgeſtapelde viſch niet verrot, maar zo duurzaam word, dat hy ook 'er na in andere waerelds oorden lang bewaart kan worden; doch wanneer men in rype overweging neemt, hoe doordringend alhier de koude, byzonder ten tyde van de toebereiding van dezen viſch, is, hoe zuiver de lucht (*m*) en hoe opdrogend de ſchrale ſcherpe noordewind (waar door de vochtigheden, als de INWENDIGE OORZAAK van de beſchimmeling en verrotting, geheel verdreven worden) alhier is, en, ten minſte ten tyde van de toebereiding van den viſch, gene grote vliegen gevonden, en ook de weinige die komen mogten, door de ſterke viſchreuk afgeweert worden (gevolglyk ook de wormen en maden, als de UITWENDIGE OORZAAK der verderving ontbreken) is de mogelykheid der bewaring van dezen dus gedroogden viſch zeer wel te begrypen, en de weldaad, die deze lieden in hunne ondragelyke en alleen quaad ſchynende ligging en weêr beſchermen moet, met verwondering op te merken.

Andere manier om van Kabeljauw Stokviſch te maken.

Op het eiland Weſtmanoe maakt men den Kabeljauw ook op de noorweegſche wyze (zie de aantekening bladz. 66) tot ROTHSCHAER. Namelyk de viſch word beide in den rug en buik geheel tot dicht aan den ſtaart geſpleten of geklieft, zulks daar uit twe alleen aan den ſtaart zamenhechtende hangen of zyden worden; vervolgens op de te voren gezegde wyze op den grond ter uitgeſting gelegt, en voorts, om te drogen, in de gemelde ſteenhutten, doch zonder dak, bloot over de latten geſlagen, en dus opgehangen, waar mede dezelve welhaaſt vervaardigt is. Doch die Rothſchaer word binnen 's lands ge-

ge-

(*m*) Van de zuivere en drogende lucht der Yſlanders ſchryft *Olaus M. c. l. Lib.* 1. *c.* 2. *Aër-ſemper frigidus eſt & ſerenus-tantaque eſt aëris temperies, ut piſces nullo ſale conditi, ſed ſolo aëre ſiccati toto decennio à putrefactione durent.* En dit gaat zo verre, dat de Noordlanders ook, door de lucht en den wind, zelfs vleeſch zo droog konnen maken, dat het duurt; gelyk dan in de *Topogr. Norw. cit. p.* 15. gezegt word, dat men de wilde ganzen, doch wel inzonderheid twe zoorten vogelen, de ene LEYER, die zeer vet is, de andere SKRAB genaamt, in den wind droogt, en in plaats van brood gebruikt. *Add. Jons Lauritzen Wolff Norrigia illuſtrata, p.* 198.

geten, en zeer zelden verzonden, vermits deze lieden met de buitenlandſche Rotſchaerhandelaars geen koophandel gewoon zyn te dryven, maar veeleer alles, wat hun ontbreekt, van de Noorwegers, met welken zy in oude kenniſſe, onderling vertrouwen en verbintenis leven, laten komen.

Ook word 'er Labberdaan van toebereid.

Dus bereiden ook de hollandſche lorrendrayers op hunne ſchepen van den Kabeljauw, die zy by dit eiland vangen, LABBERDAAN (*n*) op de volgende wyze; namelyk, zy ſnyden den viſch alleen den kop af, en den buik open, en halen 't ingewand 'er uit, waarna zy hem met veel grof zout beſtroyen en in tonnen leggen.

En hier mede zal ik afbreken, vermits uit het reeds gezegde het oneindig nut (*o*) der Kabeljauwen genoeg blykt; behalven, dat zulks, uit het geen voorts van de overige van hun geſlacht te volgen ſtaat, noch verder openbaar zal worden.

Lenge.

§. LVI. Dus is de LENGE (*Aſellus longus*, *Engl. Ling. Willougb. Hiſt. Piſc. p.* 175. *Dän.* Lenge) een zoort van Kabeljauw; doch ſmaller en langer, dan de te voren eigentlyk zogege-

(*n*) *Aberdaine, Habberdeen, i. e. Aſellus Aberdonenſis*, gelyk hem *Willoughby* noemt, ongetwyffelt, vermits hem de Schotten allereerſt op die plaats toebereid en verzonden hebben; zo als dan ook de Schotten op hun eiland, gelyk de Yren aan de noordweſt- en ooſtkuſt van het hunne, jaarlyks de Kabeljauw in menigte vangen en tot Labberdaan toebereiden, welke inzonderheid voor de matrozen op de ſchepen dient.

(*o*) Ik zal hier noch iets byvoegen, om te tonen, dat niet alleen alles van dien heerlyken viſch gebruikt kan worden, maar dat ook een vernuftig en ſteeds zyn voordeel betrachtend koopman zelfs veracht ſchynende dingen tot een nut voorwerp zyner handeling weet te maken. Namelyk de Noormannen verzamelen, als zy den Kabeljauw tot het bereiden van Stokviſch behandelen, de kuit en het ingewand van denzelven zorgvuldig byeen, en brengen het naar Drontheim en Bergen, alwaar de kooplieden, en, inzonderheid ter laatſtgenoemde plaatſe, onze zogenaamde Bonden van het hanseatiſche comptoir, gelyk my de hoofdlieden der Bergervaarders alhier verhaalt hebben, 't zelve kopen, en behoorlyk gewrakt en gepakt in grote partyen, gedeeltelyk lynrecht, en gedeeltelyk over Hamburg naar Nantes zenden, vermits de Franſchen zich daar van met groot nut en wel zodanig tot de vangſt der Sardynen weten te bedienen, dat zy het uiteen geplukt tuſſchen hunne netten ſtroyen, waarnaar de Sardynen zeer begerig en met hopen komen zwemmen.

genaamde Kabeljauw, waar van hy ook zyne benaming in alle talen draagt, hebbende ene byzondere vette en welsmakende kuit, en een zeer voortreffelyke lever.

Daar van word ook tweërly zoort Stokvisch vervaardigt.

Van die Lenge word ook beide FLACK- en HENGFISCH, of HANGVISCH, op de te voren gemelde wyze vervaardigt; doch die geenzints zo goed is, dan die van Kabeljauw zelfs toebereid, en derhalven gemeenlyk alleen door de inwoonders tot hunne mondkost gebruikt word; 't geen te meer verwondering baard, nadien de Noorwegers hunnen eelsten en kostbaarsten RUNDVISCH op de te voren gezegde wyze daar van weten te bereiden. Zo groot is het onderscheid van den visch, als hy zich op enen anderen grond onthoud, of ander voedzel geniet enz. en zo zeer koomt het ook op ene goede handgreep aan.

Doch alhier geen Klipvisch.

Gelyk het dan ook den Yslanders niet gelukken wil, KLIPVISCH (die, vermits hy op de klippen of banken van gladde strandstenen gedroogt word, dien naam draagt) daar van te bereiden, nadien hy zeer slegt uitvalt en ligt verderft, en mitsdien niet verzonden word.

Die nochtans de Hittlanders daaruit weten te bereiden.

Daar nochtans de niet verre van daar gelegen Hittlanders in staat zyn, hunnen voortreffelyken Klipvisch van denzelven te bereiden (*p*). Veelligt wil de goddelyke zorge, die over alle men-

(*p*) Op de hittlandsche eilanden word de beste en duurzaamste KLIPVISCH, de gemeenste zoort van de KABELJAUW, en de eelste van de LENGEN, toebereid. Die toebereiding geschied op de volgende wyze: De inwoonders hebben aan het strand grote vierkante houte kisten staan, ieder van welke ontrent 500 visschen bevatten kan. In dezelve leggen zy den gevangen visch, na dat de kop, het ingewand en de ruggraat 'er afgesneden en uitgehaalt is, geschikt op elkander, stroyen 'er veel grof spaansch zout tusschen, en laten dezelve dus 7 of 8 dagen doortrekken; vervolgens leggen zy hem onder houte perssen, die zy met stenen en diergelyken bezwaren, op dat hy plat gedrukt worde. Na dus 10 dagen daar onder geperst te zyn, leggen zy hem op het strand (doch zo hoog, dat de zee 'er niet aan spoelen kan) op bankjens van harde, gladde en reine strandstenen, waar mede de zee een tydlang gespeelt, en dezelve gerond en gepolyst heeft, *Zingels* door de Hollanders, en *Gallets* door de Franschen genaamt, neffens elkander te drogen. Zo dra hy door den kouden wind en de zon genoegzaam gedroogt is, stapelen zy hem in hunne pakhuizen

menfchen waakzaam is, en zyne wyze alwetenheid, welke het ene oort dit en het ander dat verleent, dat de Yslanders zich met hunnen Flack- en Hangvifch zullen vergenoegen, waar mede zy zich naar hunne nooddruft voeden, en die anderen hun niet namaken konnen, en dat zy den Noorwegeren hunnen Rundvifch, gelyk ook den Hittlanderen de eigentlyke en voordelige toebereiding van den Klipvifch, als het voornaamfte middel van hun beftaan en eigen kleinood, zullen overlaten.

§. LVII. De SCHELVISCH, eigentlyk SCHELFVISCH, by de Engelfchen HADOCK genaamt (*Onos* of *Afinus antiquorum*, *Afellus tertius f. Aeglefinus Rondeletii*, *Aeglefinus vel Aegrefinus Bellonii*) is van één geflacht met den Kabeljauw, doch van geen zo goeden fmaak, blyft ook veel kleiner als deze, en heeft alleen kleine voelbare fchubben; waar tegen alle de andere Kabeljauwzoorten glad en ongefchubt zyn (q). Schelvifch.

§. LVIII. De WYTING, of WITTING, naar zyn witachtigen rug dus genaamt, (Eng. WHITIG, *Afellus candidus*, *Afellus mollis major five albus Willoughb. p.* 170 by onze Hilgelanders *Gaatjens*) koomt den Schelvifch nader, dan den Kabeljauw, Wyting.

K

huizen opeen, en dekken hem met allerly bedekzelen, op dat geen vochte lucht, of wind, waar door hy flymerig word, 'er by zoude konnen komen. Gelyk hy dan ook voorts in de fchepen, waar mede men hem vervoert, zo veel mogelyk, gedekt en voor lucht en wind bewaart moet worden; want hoe bedekter en duifterer hy ligt, hoe beter en duurzamer hy blyft. In de maand february word aldaar de befte Kabeljauw, en in augufti de befte Lengen gevangen, en tot Klipvifch toebereid.

(q) Enigen zyn van gevoelen, dat deze vifch dus den naam draagt, vermits zyn vleefch, gezoden zynde, meer dan anderen van zyn geflacht SCHELFT of SCHELFERT; dat is, in dichte ronde SCHELFBLADEN of fchalen, gelyk die der uyen, van een berft, en genoegzaam bladert, 't geen zeer aangenaam voor het gezicht gehouden word, en de eetluft opwekt; doch ik mene, dat hem dien naam gegeven is van de kenbare fchubben, waar mede hy zich van alle anderen van zyn geflacht onderfcheid, nadien de Hollanders en ook onze nederduitfche zeelieden en viffchers de vifchfchubben SCHELFEN, en het fchrappen van den vifch, den vifch SCHELFEN, of SCHELFEREN (*desquamare piscem*) noemen. *Conf. Kilian. Etymologic. Teuton. Linguæ.*

jauw, is langachtig van lyf, heeft fcherpe tanden en zeer lekker vleefch; doch wil zo weinig, als de Schelvifch, tot goeden Flack- en Hangvifch dienen, en onder de echte koopwaren niet gerekent worden, behalven daar men denzelven niet genoeg bekomen kan (*r*).

§. LIX.

(*r*) Ik ben van gevoelen, dat deze WYTING de eigentlyk zogenaamde *Moruë* zal zyn, offchoon men de *Moluë*, die op de terreneuffche banken gevangen word, in Paris gemeenlyk ook *la Moruë* noemt, en *Rondelet* ze zelfs onder een vermengt; want de *Moluë* of *Merluche* (*Merlucius quasi maris Lucius*) *Angl.* *Cod* of *White-fish*, Holl. *Bakkeljauw*, is meer een Kabeljauw zoort; hoewel ik tot noch toe de rechte eigentlyke kenmerken, waar door zy van onze Kabeljauw onderfcheiden word, niet heb konnen vroed worden; vermits de natuurkundigen op die plaatfen niet komen, en het zeer moeyelyk valt, van viffchers iets beftipts, eenftemmigs en zekers te ervaren. Ondertuffchen kan ik niet nalaten, in het voorby gaan aan te tekenen, dat deze vraatzuchtige vifch het byzonder voordeel ('t geen veelligt menig een wellustige vraat wel wenfchen zoude te genieten) van de natuur verkregen heeft, dat hy, volgens zyne onvoorzichtige zwelgzucht, een ftuk hout, of iets anders onverdouwelyks, ingeflokt hebbende, zyn maag uitfpuuwt, voor zyn bek omkeert en ledigt, en voorts, als hy dezelve in het zeewater heeft uitgefpoelt, weder inhalen en ter behoorlyke plaatfe brengen kan; gelyk zulks *Dionys* uit eigen bevinding betuigt in zyne *Defcript. des Cotes de l'Amerique feptentrionale Vol. II. p.* 181, waar in hy de gantfche viffchery en toebereiding der viffchen by Terreneuf tot zelfs de allergeringfte omftandigheden befchryft, en teffens aantoont, dat de *Moluë verte* of *blanche*, en de *Moluë feche*, of *Merluche*, van een en denzelven vifch toebereid, en flegts naar het onderfcheid der bereiding dus onderfcheidentlyk benaamt word. Echter zy geweten, dat de *Moluë verte*, die zodra de vifch flegts recht gefneden, terftond fcheep gebragt, en bloot, zonder enig vaatwerk, op den bodem in het ruim gefchikt op elkander gelegt en op de plaats gezouten word, in der daad niet anders is, dan een gezonte Kabeljauw, by ons onder den naam van LABBERDAAN bekent; en de *Moluë feche*, die kleiner dan de eerftgenoemde is, en aan het ftrand eerft ingezouten, vervolgens in de zee afgefpoelt, voorts op horden ter aflekking gelegt, hierna aan het ftrand op fteenbanken, om te drogen, uitgefpreit, verder tot het volkomen uitdrogen op hopen geftapelt, en eindelyk in het fcheepsruim op elkander geladen, en alzo naar Vrankryk gebragt word, onze KLIPVISCH t'enemaal gelyk is.

Hoe de vangft en toebereiding van dien vifch door de Engelfchen gefchied, heeft *Herman Moll* op zyne nieuwe fraye kaart van noord-America in enige figuren afgebeelt. In weft-Engeland is eigentlyk de redery

tot

§. LIX. De DORSCH (Deenſch Torsk / by den Pruiſſchen Pomuchheln / *Aſellus varius ſ. ſtriatus*) is de kleinſte Kabeljauw zoort, en met de tederſte ſchubben bekleed, die men met de hand, ja, als hy gezoden is, zelfs tuſſchen de tanden niet voelen kan. Zyne verwe is graau en enigzints goudverwig, met vele bruine of zwarte vlekken en ſtrepen verſiert. Zyn vleeſch is zeer lekker; inzonderheid van de zodanigen, die in de Ooſt-zee, en wel ontrent Lubeck, gevangen worden, welke in den zomer lichter van verwe, doch in den winter donkergraau zyn. De deenſche onderkooplieden op Yſland zyn gewoon, dat zoort ook bywylen te doen drogen, tot Flackviſch toe te bereiden, en alsdan Tietlings te noemen. Dezelve word zeer eel en lekker, en ſlegts tot geſchenken voor grote en voorname lieden in Coppenhagen gebruikt, en mitsdien zelden elders anders verzonden. Dorſch.

§. LX. De KOOL (Eng. COLEFISH, *Willoughb. Ichthyol. p.* 168. *Aſellus niger*, *Carbonarius*) naar zyne bruine verwe dus genaamt, is ook een Kabeljauw zoort, ſlegts een weinig kleiner, dan dezelve, en hem voorts zeer gelyk; doch zo mager en ſlecht van ſmaak, dat de Yſlanders hem niet gebruiken konnen; weshalven zy hem, vermits het hun aan beter zoort geenzints ontbreekt, nooit eten. Hy word by de Noordkaap in menigte gevonden (*Zorgdrager Groenl. Viſſch. bladz.* 97.) vermits hy inzonderheid naar Noorwegen ſchiet. Aldaar heet hy Sey / Graaſey / Stifisk en ook Ofs / en word in overvloed gevangen; namelyk, als hy door de Walviſſchen vervolgt en zodanig beangſt word, dat hy dikwerf op het droog land loopt. Echter eten hem alleen de arme lieden, en hangen zyne ongemeen grote lever op, om 'er traan van te ko- Kool.

tot die viſchvangſt. De ſchepen, welke men tot het vangen van dien viſch, en, om hem naar Engeland over te halen, afzend, worden *Newfoundland-Ships*, of in der matrozen taal *Newfoundland-Men*, gelyk ook *Bankers* genaamt; doch die derwaards gaan, om den bereiden Viſch te kopen, en lynrecht naar Spanje, Italië enz. ter wederverkoop te brengen, *Sack-men* geheten *Vid. Atlas Marit. & Commerc.*

koken. Ten beſten der behoeftigen is ook in Bergen de pryſſelyke verordening gemaakt, dat onze (hamburgſche) hanſeſtadſche kooplieden hem hunne bedienden niet geven mogen, op dat hy de ſchamele lieden, die thans de grootſte voor één Lubſch ſchelling bekomen konnen, niet te duur worde. De hilgelandſche viſſchers vangen en brengen hem ook bywylen naar Hamburg, doch vinden weinig aftrek.

Botten en Schollen. §. LXI. Van andere viſſchen, offchoon hier doorgaans groter en vetter, dan elders anders, gelyk de BOTTEN en SCHOLLEN, die alhier zo vet zyn, dat zy, gedroogt, welhaaſt roodachtig op de graad en garſtig worden, en mitsdien in de handeling en tot verzenden niet dienen, maar alleen door de Yſlanders verſch worden gegeten, en andere diergelyken, zal ik de vele byzondere door my verzamelde berichten, ter vermyding van een verdrietige wydlopigheid, tot ene andere gelegenheid beſparen.

Heilbot. §. LXII. Alleen zal ik kortelyk den HEILBOT gedenken, die, daar hy by ons in onze Noord Zee ſlegts tot 120 of 130 ponden aanwaſt, by Yſland zo groot is, dat hy tot 400 ponden weegt. Die HEILBOT, Deenſch Helleſist / Noorw. Helleſlynder of Queite / Franſch *Flaitan* of *Flettan*, by de weſt Engelanders *Holibut*, in noord Engeland *Turbot* of *Turbut*, *Hippogloſſus Rondel. & Geſn.* is de allergrootſte Botzoort en van een vreeſſelyke gedaante, heeft onder en boven een dubbele ry, enigzints kromme en binnenwaards gebogen, zeer ſcherpe tanden, een grote ſtyve tong, en boven dezelve recht voor de ſlonk in het verhemelt twe ronde, uit vele ſpitsachtige tandjes beſtaande, en derhalven zeer rouwe plaatſen, en op zyne kieuwen ſpitze ſcherptens, met drievouwige kieuwendekzels of oren. Men giſt doorgaans, dat, vermits hy zo breed en plat is, doch teffens gene evenredige dikte of ronte, noch genoegzame gezwindheid, als andere grote langronde viſſchen, heeft, om zich ſchielyk te wenden, en andere viſſchen na te ylen enz. hem deze ongemene voorraad van ſpitzen, haken en tanden gegeven is, ten einde zyn roof, daar hy by koomt, te minder te miſſchen, en, 't geen hy gevat heeft,

heeft, te beter vast te houden en te vermeesteren, vermits hy niet alleen Haringen, maar ook Schelvisschen, Dorschen en andere grote visschen opsnapt en inslokt. Voorts is die Bot, zowel in uitwendige lighaamsgestalte en flosvinnen, als inwendig met het ingewand, andere Botten t'enemaal gelyk; ook heeft hy, offschoon zo groot zynde, gelyk deze, geen luchtblaas; weshálven hy zich ook zo weinig als dezelve zonderling in de hoogte begeven, of sterk en verre zwemmen kan, maar zich, gelyk de overigen van zyn geslacht, meest op den grond onthoud. Om welke redenen aan hem het vel zeer kennelyk en zichtbaar is, waar mede alle visschen van denzelven aart, boven anderen, voorzien zyn, op dat zy, wanneer zy zich, als slechte zwemmers, by een ontstanen storm tot een vastheid in het zand graven, gelyk zy gewoon zyn te doen, dat vel voor de ogen konnen trekken, en dezelve daar door voor het schuren en snyden van het scherpe zand bewaren (*s*). Zy hebben een welsmakend, doch, wegens de grote en overmatige vetheid, zeer zwaar te verdouwen vleesch.

Van dien visch word in de noordsche landen en Neder-Saxe alleen de bekende Raf en Rekel (*t*) gemaakt; doch die, vermits zy een gezonde en aan zeevischvet gewende maag vereischt, Daar van word Raf en Rekel gemaakt.

(*s*) *Conf. Leeuwenh. Missiv. d. 22. Juny 1704.*

(*t*) Rav / Raf / Ysl. Rafur / zyn de flosvinnen, die diep uit den rug met het vet uitgesneden, een weinig ingezouten en voorts winddroog gemaakt worden. Rekel / of Rekling / Ysl. Riklingr / zyn langachtige striemen van den huid en het vet, die boven van den staart langs den rug afgesneden, mede ingezouten en in den wind gedroogt worden. De beste Raf en Rekel koomt uit het uitterste Noorwegen van Andenäs, Tromsen en uit Finmarken. De Noormannen vangen den Heilbot als de Kabeljauwvangst voorby is, en begeven zich tot dat einde met grote boten in zee. 's Nachts, wanneer het alsdan licht is, liggen zy op de vangst, doch niet langer, dan tot St. Jans dag, vermits de visch daarna, dewyl de lucht zeer warm word, wegens zyne grote vetheid niet wel gedroogt en bewaart kan worden. *Ramus* Noriges Beskr bladz. 252. De Franschen weten ook hunne *Flaitans*, die zy op de terreneufsche banken vangen, de flosvinnen, gelyk Raf, uit te snyden. Vid. *Denys Descript. cit.* Tom. II. p. 260.

eischt, en de waereld thans kiesscher geworden is, weinig meer gemaakt, en noch minder buiten 's lands verzonden word.

Makrelen. §. LXIII. Voor ditmaal zal de MAKREEL (*Scomber Rondel. Bellon.*) die in gestalte den Haring niet ongelyk, doch groter en tot 1½ voet lang is, het besluit maken. Versch gezoden of gebraden smaakt hy hun, die vischvet lieven, zeer wel, doch anderen enigzints walgelyk. De Ysanders geven zich zynenthalven gene moeite. Hy gehoort tot het reizend vischzoort, of 't geen een grote reize voleindende, zich mitsdien vele ryken en volkeren aanbied. Men heeft my willen verzekeren, dat hy den winter in 't Noorden doorbrengt, en zich tegen de lente voorby Ysland, Hitland, Schotland en Yrland naar de spaansche Zee begeeft; dat een gedeelte voorby Portugal en Spanje in de middelandsche Zee valt, en het ander gedeelte zich in april onder Vrankryk, in may in het Kanaal onder Engeland, in juny by Holland en Vriesland, en in july op de jutsche kusten vertoont, alwaar het zich om de Noordspits zwenkende, een zwarm naar de Oost-Zee zend; doch de rest voorby Noorwegen naar het Noorden terug keert. Aangemerkt die visch voor den koopman van geen dienst is, en gevolglyk niet zeer gezocht word, heb ik in dit stuk tot gene volkomen zekerheid konnen geraken, maar my met het getuigenis van twe op Hilgeland wonende ervaren en opmerkzame visschers moeten vergenoegen.

Walvisch. §. LXIV. Onder de grote vischzoorten staan de WALVISSCHEN (*u*) boven aan. Onder dezelve waagt zich de grote groenlandsche (die door de Ysanders Slettbakr, door de Noormannen Slitbakker / dat is Vlakrugge, Glatgerugde, vermits zyne effen van alle vinnen of flosvinnen ontblote rug, *Balena vulgaris edentula, dorso non pinnato Raj.*; ook wel *Sandhual* genaamt word) wegens zyne ongemene grote, niet ligt tot aan

(*u*) Van welke eigentlyk in myne beschryving van Groenland gehandelt word.

aan het eiland Yfland, maar houd zich, uit affchuuw voor de ondiepe gronden, in de grondeloze dieptens by Spitsbergen en onder de Noordpool terug. Daar tegen huisveft, als reeds gezegt is, te menigvuldiger en beftendiger in dit oort de NOORDKAPER, die den groenlandfchen in lighaamsgeftalte, en ook wegens de baarden in den bek zeer gelyk, hoewel veel kleiner en fmaller is. Dezen Walvifch weten de Yflanders zich voortreffelyk ten nutte te maken, nadien hy hun, aangemerkt zy hem, by gebrek van bequame vaartuigen en gereedfchappen, in de volle zee niet aandoen konnen, ene bequame gelegenheid, om hem meefter te worden, zelf aan de hand geeft.

Want aangemerkt hy, gelyk bereids gezegt is, de Haringen in de bayen of zeeboezems volgt, en, om dezelve te meer ter vulling zyner hongerige maag op te fnappen, tegen den wal dryft, gebeurt het bywylen, dat hy, uit een te grote begeerte en drift, op zo ondiepe plaatfen (*w*) en banken vervalt, waar van hy niet weder terug keren kan (*x*), of brengt ten minften door zyne jagt te weeg, dat de Yflanders hem zelf jagen, en op de banken dryven en verfchalken. Het laatfte gefchied op de volgende merkwaarde wyze. Zo dra zy befpeuren, dat zodanig een Walvifch de Haringen vervolgt, werpen zy zich fpoedig, met harpoenen, fpieffen en meffen voorzien, in hunne boten, en roeyen hem van achter zo digt, als immer mogelyk is, op het lyf. Hierop, als de wind naar het ftrand waayt, ftorten zy een menigte allerly, tot dat einde medegenomen, bloed uit hunne boten in zee, laten het door den wind naar den vluchtenden vifch dryven, en roeyen ook langzaam na, als wanneer de vifch, zich vervolgt ziende, en zeewaards willende keren, doch het bloed gewaar wordende, 't geen hy fchuuwt (*y*), zich veelliever, dan 'er door te zwemmen, weder

Hoe zy hem vangen.

(*w*) Die door de Yflanders met een eigen naam *Hual-vag* (*juxta Verel. in Lexic. Scyth. Sc. ex* Yfl. Rekab) genaamt worden.

(*x*) Gelyk dit ook *Olaus M. Hift. Gent. Septentr. Lib. XXI. c.* 15. aanmerkt.

(*y*) Of die fterke afkeer hervoort koomt, dat hy dat bloed aanmerkt als

der wend, en naar het land ylt, doch ten laatſten noodwen-dig, 't zy op het zand, of tuſſchen de ſcheren ſtrand. Wanneer de wind van het land waayt, roeyen de viſſchers den Walviſch na, werpen, als hy omkeren wil, onophoudelyk uit hunne boten ſtenen naar hem in het water, en maken teffens een groot geſchreeuw, geklop en geraas, waar mede zy den viſch zo ſchuuw maken, dat hy ſteeds vooruit ſtrandwaards vlied, en ten laatſten, by gebrek van water, moet blyven leggen (z).

Zo dra de viſch zo verre gelopen heeft, dat hy op de ene of andere wyze vaſt geraakt, en niet weder terug keren kan, omringen de viſſchers hem met hunne boten, geven hem ſteek

als het bloed van een wyfje, vermits de wyfjes maandelyks een zo gro-
te menigte verliezen, dat de zee daar van geverwt word, op welken tyd
zy ook een zeer ſtinkend water uitblazen. (*Vide P. Feuillé Journal des*
Obſervations Phyſiq. &c. faites en Ameriq. Tom. I. p. 393. dan dat hy dat
vergoten bloed aanziet voor dat van een zyns gelyken, die bereids ge-
dood is, en, volgens de onverwinnelyke aangebore vreze van alle le-
vende ſchepzelen voor hunne vernieling, en drift tot hun levens behoud,
den weg, van waar het gedreven koomt, angſtig vermeid, en'er voor vlied,
om niet in een gelyk verderf te vervallen, laat ik aan zyne plaats, of-
ſchoon ik het laatſte vertrouwe; want *Plinius* reeds het bloed ſchuwen
der viſſchen aangemerkt heeft, als hy ſchryft: *Piſces maxime piſcium*
ſanguinem fugiunt. Hiſt. Nat. lib. X. ſect. 90, en ('t geen ik den naarſtigen
navorſchers der natuur, die niets in de natuur hun nadenken onwaardig
achten, ter overweging hierby voege) de opmerkzame D. *Martin* in zyne veel-
vuldig aangetoge beſchryving der weſtlyke eilanden by Schotland p. 143,
als een gemene door gantſch Schotland bekende ervarenheid, bybrengt:
That, if a Quarel happen on the Coaſt, where Herring is caught, and that
Blood be drawn violently, than the Herring go away from the Coaſt, wi-
thout retuining during that Seaſon. This, they ſay, has been obſerved in
all paſt ages, as well as at preſent. Dat is; dat als een gevecht aan het
zeeſtrand, alwaar men Haring vangt, voorvalt, en bloed vergoten word,
de Haring zich als dan van de kuſten weg begeeft, en dat jaar niet we-
der terug keert; dit, zegt men, zoude zo wel in vroeger als deze tyden
opgemerkt zyn.

(z) Ik verneme, dat van deze beide, uit achtgevende opmerking van de natuur der viſſchen ſpruitende, kunſtgrepen zich ook de viſſchers op het eiland Feroe met voordeel bedienen, als welke met de Yſlanders een gelyk gebrek en mangel aan werktuigen hebben.

ſteek op ſteek, tot hy doodbloed en ſterft; vervolgens ſnyden zy al het SPEK, zo veel hun mogelyk is, van den viſch, en ook, vermits zy gene ſpysverachters zyn, een tamelyke menigte van het VLEESCH, 't geen zy beide met zich naar huis nemen (*a*).

Van deszelfs Baarden.

De BAARDEN (*b*), nadien zy zeer klein zyn, en derhalven door de Denen niet zeer begeert worden; ook door de Yslanders, wegens hunne ſlechte werktuigen, niet wel uit den viſch gehaalt konnen worden, laat men zitten, en met den romp, het aas of kreng (*c*), gelyk onze Groenlandsvaarders zeggen, in zee dryven.

L Het

(*a*) Het koomt merendeels op de gewoonte aan, dat men het vleeſch der Walviſſchen niet voor eetbaar houd. Onze Groenlandsvaarders, die niet ongewoon zyn, een ſtuk van een ſterken en enigzints traanachtigen zeeviſch te nuttigen, betuigen, dat een ſtuk van een jongen Walviſch, zo lang hy verſch is, zich zeer wel laat eten. Het vleeſch der vinviſſchen, die bywylen in het vervolgen der haringen op de hoogſte noorweegſche kuſten ſtranden, of anderzints bezet worden, word by ponden verkogt, en van het gemeen boerenvolk gaarne gegeten, die zeggen, dat het als rundvleeſch zoude ſmaken. *Lucas Jacobſon Debes* zegt in zyne *Faereis*, of deenſche beſchryving van Färöe, bladz. 160 van de inwoonders van dat eiland, dat zy het ſpek van den kop van den Walviſch met zwart zout, of de aſch van gedroogt en verbrand zeekruid (*Tang*) zouten, en voorts op een zeer droge plaats ophangen, als wanneer het zich, gelyk ander ſpek, vertoont. Ook zoden zy het verſch vleeſch, 't geen als rundvleeſch uitziet en riekt. 't Geen zy niet vermannen konnen, ſnyden zy in lange repen, en maken het winddroog. De vreemdelingen zouten ook wel ſtukken van den ſtaart in, die, vermits dezelve veel malſer is, gelyk gezoute oſſenpoten ſmaken. Kæmpfer in zyne beſchryving van Japan II. boek 11. hoofdſtuk, maakt gewag van zes zoorten Walviſſchen, welker vleeſch door de Japonnezen even zo, gelyk dat der andere viſſchen, ter markt gebragt, ook het ingewand van dezelve ingezouten, en voorts, 't zy gezoden of gebraden, gegeten word.

(*b*) Deze zyn de hoornachtige en op de hoeken zeer hairige bladen, de ſabelklingen byna gelyk, die den Walviſch aan de zyden van het bovendeel zyner kieuwen zitten heeft en benedenwaards hangen, uit welke, door het reinigen van de hairen en het kakenvleeſch, klieven enz. het zogenaamd BALEIN gemaakt word.

(*c*) De oude Hollanders zeiden *Karonje*, de Franſchen *Charogne*, 't geen met malkander veelligt uit χαρονεῖα afſtamt.

Van zyn Spek en daar uit komend Traan.

Het SPEK werpen zy in oxhoofden of tonnen, en laten het een vierde deel jaars 'er inleggen, en van tyd tot tyd smelten en uitlekken. Dat gedurende dien tyd van zelf uitdrupt, is het fynste en beste TRAAN (*d*), 't geen afgeschept en ongekookt niet alleen opgenomen, en aan de Denen verhandelt, maar zodanig ook verzonden en verbruikt word. Onze kooplieden heten het: KLARE TRAAN. Het overblyvend koken zy tot een dik en bruin Traan, 't geen derhalven ook in

(*d*) Dit woord betekend de uitgelekte vischoly, en is in dien verstande vermoedelyk door de noordlykst gelegen Russchen, van wien men, gelyk bekend is, allereerst het Traan onder die benaming bekomen heeft, geleert en behouden. Daarmede stemt overeen *Clem. Adami Navigat. Anglor. ad Moscovit.* (*in Republ. Moscov. p.* 36.) *mittunt*, schryft hy, & *aquilonares Russi oleum a Barbaris* TRAIN *dictum, quod in flumine Una dicto conficiunt.* Zo zegt ook *Olaus M. Hist. Sept. lib. II. cap.* 17., *quam pinguedinem* (*marinarum belluarum*) *vulgari eorum* TRAAN, *aut Lyse, a lucendo vocant, quia lampadibus immissa clarissime lucet.* Naar de kracht van het woord heet *een* UITDRUPPENDE VOCHTIGHEID of OLYACHTIGHEID by de noordsche volkeren TRAAN. Want zo is *Sax.* TRAAN of TRANE (*Belg.* TRANE, *Germ.* THRANE) 1. *Lacryma e glandulis lacrymalibus destillans.* 2. *Lacryma arborum, Gummi s. Resina vid. Kiliani Etymolog.* 3. *Oleum piscium ex frustulis dissectis destillans.* Alzo heet ook *Sax.* TAAR (*Germ.* ZAHRE, *Otfr.* ZAHARI) *lacryma. Den.* TAAR of TAARN *Lacryma, it. stilla aquæ & olei. Ist.* TAR *lacryma, guttula, stilla. Gudm. Lexic. Angl. Sax.* TEAR *lacryma* & TERO, *gummi, gluten, Angl.* TAR. A. S. TARE & TEOR, *Germ.* TEER, THEER, *Goth.* THIOR. *Suec. Tiäre, pix liquida.* Daar toe behoort ook niet minder de uit koemelk gedrukte vettigheid, de BUTTER, namelyk BU-TERE AS. *Butere à* BU en TERE: te weten BU, *Goth. bos, vacca Verel.* (*unde nostr.* BU-OS en BU-KOE, βοῦς &c.) Gelyk dan van overlang beide de Latynen en Grieken, zonder van het stamwoord reden te konnen geven, BUTYRUM en βούτυρον gezegt hebben, welke laatste τυρεῖν, τυρεία enz. uit de reeds aangehaalde *harmonia linguarum* eigentlyk verstaan kan worden. Waarby ik noch zal aanmerken, dat ook dat hier voorkomend woord uit het oosten zyn oorsprong heeft; want gelyk in Europa T en Z, alzo worden in Asia ט en צ in verscheide tongvallen veelvuldig verwisselt. Dus heet de Harst, inzonderheid Terpentin, die door de natuurlyke dringing, of konstige splyting, drupswyze uit een boom vloeit עְרִי צְרִי en צֳרִי, vide *Hilleri Hierophytic. lib. I. c.* 45 en by de Arabieren TZARA *fluxit, manavit.* TZIRWA en DSARU *Lacryma arboris s. resina.*

in de handeling BRUINE TRAAN word genaamt.

Hier by zy ook geweten, dat het allerbeſt zoort van Traan, onvermengt gelaten wordende, dat gene is, 't welk uit de LEVER van Kabeljauwen, Hayen en andere viſſchen lekt; weshalven de Yſlanders alzulke lever in tonnen verzamelen, en daarin ongevaar zes weken laten leggen en ſmelten, waarna zy het dus van zelf uitgedropen Traan afſcheppen en ongekookt onder het te voren gemeld klare Traan, tot deszelfs verbetering, mengen; vervolgens het overblyfzel uitkoken, by het bruin Walviſch traan gieten, en zodanig het een met het ander aan de deenſche kooplieden verhandelen (*e*). Van een ander zoort van Traan.

§. LXV. De BRUINVISCH of het ZEEVARKEN (*f*) is een in de Noord-Zee bekende viſch, uit het Walviſchgeſlacht, van 5 tot 8 voeten lang. Het is niet nodig, denzelven te beſchryven, vermits men thans daar van zeer beſtipte ontleedkundige beſchryvingen heeft (*g*), waar op ik my alleen mag beroepen. Of van dien viſch meer dan een zoort gevonden word, heeft men my niet weten te zeggen, doch koomt my zeer gelooflyk voor, vermits men in noord-America twe Bruinviſch.

(*e*) De Noordlanders maken het ook veel van de lever der Dorſchen en Kabeljauwen, die zy tot hun Stokviſch klieven, vermits zy dezelve in de lucht leggen, en de vettigheid 'er uit laten druppen. En de Franſchen, die, 't geen zy van anderen zien, zeer gezwind weten na te apen, verzuimen niet, op Terreneuf diergelyken uit de lever hunner *Moluë* te trekken. *Dionyſ. c. I. Tom. II. pag.* 104. Dus heeft ook Moll op zyne reeds gemelde grote kaart van noord-America zodanig een pers, als de Engelſche aldaar tot dat einde gebruiken, doen afbeelden en vertonen.

(*f*) Yſl. SUINHUAL of SUINHUALLUR, ook WITINGER, Noorw. MARSUUN of NISER, Deenſch BRUNSKOP (wegens zyn dikachtige ronde kop (gelyk ook SPRINGHUAL of SPRINGER (wegens zyn gewoon ſpringen by een nakenden ſtorm uit de zee) *Gall.* MARSUIN, *Angl.* PORPESSE of PORPUS. *Scot.* SEA-PORK, PHOCAENA *Rondel.* TURSIO *Bellon.* DELPHINUS SEPTENTRIONALIUM Schonev.

(*g*) *Vid. Ephemerid. Nat. Curioſ. Dec. I. an.* 3. *p.* 22. *Lowthorp Abrigdm. &c Vol. II. p.* 839 *ſeq. & nuperrime Supplem. I. Annal. Wratiſlau. Art. XI.*

van dezelve heeft (*h*). Zyn vleesch is alzints eetbaar; want de Schotten op de Westeilanden (*i*) eten hem doorgaans, en zeggen, dat het zowel een gezonde als zeer voedzame spyze is, en de Franschen maken op Terreneuf van zyn vleesch worsten (*k*); doch hy word meest om zyn spek, offschoon hy het zelve niet veel heeft, gevangen, vermits door het groot verval der groenlandsche vischvangst het Traan thans zeer schaarsch en mitsdien duur is. Ondertusschen is hy, wegens zyne ongemene gezwindheid in het zwemmen en springen, zeer bezwaarlyk te bekomen, by zo verre hy niet by toeval, door zyn onverzadelyke begeerte naar haring, daar toe zelf gelegenheid geeft (*l*), waar door de goede Yslanders ook

(*h*) Namelyk het ene en wel het grootste geheel wit, zo groot als een koe, wiens spyze allerly visch is, doch de liefste makrelen, haringen en sardynen; gevende één tot twe quartelen Traan. Het twede heet *Poursille* en word in alle zeën gevonden, zwemt steeds schaarswyze, en is goed te eten. *Dionys. d. l. Tom. II. p.* 258.

(*i*) *Martin d. l. p.* 269.

(*k*) *Dionys.* ter reeds genoemde plaatse.

(*l*) Waar van *Arend Berendsen Berg* in zyn zelden voorkomend Boek: Dännemärkische und Norwegische Herrlichkeit genaamt, bladz. 298 de volgende aardige aanmerking maakt: Dat hårder oc undertiden / sansom anno 1625. at unge Huale / som forfolgde oc jage effter Sild / dem forlöbe ud Fiörden oc snefre Bugte / huor Bönderna dem Blifwe waer / oc sätte Garn nedem fore / saa at de da Sild i storr mengd saa velsom samme unge Springhuale kunde jage paa landet oc fange / saa som i bemelte aar / da de Ved 2 Myl weigs sunden Bergen paa den tid oc sted / staa daune Springhual wid 17 eller 18 jagede i land enz. Dat is: Het gebeurt by wylen, als a. 1625, dat wanneer de jonge Walvisschen den haring vervolgen en jagen, hy voor hun heen in de bayen en zeeboezems loopt, 't geen de boeren welhaast gewaar worden, die denzelven netten spannen, waar door zy niet alleen de haring in grote menigte, maar ook teffens enige jonge SPRINGERS of BRUINVISSCHEN te land konnen jagen en vangen, gelyk in het gemelde jaar ongevaar twe mylen aan gene zyde van Bergen op éénmaal en op één plaats 17 of 18 van zodanige Bruinvisschen te lande gedreven wierden. Waarby uit *Christ. Eyrer van Haimendorfs* reisbeschryving door het beloofde land bladz. 149 by te voegen is: De kleine jongens staan aan den oever met hunne werpnetten, en als de Delfinen aan den oever

ook geen byzonder voordeel bejagen zouden, zo het met dien visch niet daar benevens dus zeer byzonder en aanmerkenswaardig gelegen was, dat hy, hun ten besten, jaarlyks in de maand juny, door het wassen van een vliesje voor de ogen, blind wierd, op welken tyd zy, vlytig willende zyn, van denzelven dikwils tot drie honderd, door jagen en dryven op het strand, 't geen zy als dan niet zien en derhalven ook niet vermeiden, in hun geweld konnen bekomen.

§. LXVI. Van de HAYVISSCHEN of ZEEHONDEN (*Canes marini Galeis*) vangen de Yslanders alleen het grootste zoort (m) om hun spek en lever. Hun SPEK heeft de byzondere eigenschap, dat het lange goed blyft, en zich, gelyk het varkensspek, hart laat drogen; weshalven het door de Yslanders Zeehonden.

oever komen, en de visschen voor denzelven naar het land vlieden, werpen zy het net en vangen tamelyk veel. Zulks is zeer aangenaam te zien; want de Delfinen helpen hun genoegzaam visschen, en ondertusschen vangt de Delfin ook en spyst zich, nadien geen visch in zee is, die meer door de kleine visschen gevreest word, dan de Delfin, waarom hy ook *Cacciatore di Mare* (zeejager) word genaamt. Zy komen zeer dicht aan het land.

(m) CANIS CARCHARIAS LAMIA, TIBURONUS, *Isl.* HAACKAL (ab HACKA *avide & ictibus more canino vorare*, *Gudm. Andr. Lexic.*) *Dan.* HAAFISK, *it.* HAWKAL. *Gall.* REQUIEM, *Angl.* THE WHITE SHARK. *Martin Descript. of the West Isl. of Scottland p.* 385 meld, dat de visschers de grootste Hayvisschen SETHS, en de kleiner SILLUCKS noemen. *Martens* geeft van de grote ene beschryving in zyn *Spitsbergsche reisbeschryving cap.* 3. *n.* 8. en zegt, dat hy 2 tot 3 vademen lang zoude worden. Doch de beste en te gelyk ontleedkundige beschryving heeft men den *P. Feuillée journ. d'Obs phys. vol. I. p.* 171 *seq. & in continuat. p.* 109 te danken. Even denzelven visch, of veeleer een iets kleiner, noemen de Noordlanders HAAKARING of HAAKIERLING. *Vide Aut. Topograp. Norw. p.* 115 *& Jon. Ranii* Norriges Beskrivelse p. 252. Vermits hy des nachts het best staat en het meest byt, werd hy ook van kersmis, als de langste nachten zyn, met een haak aan een keten van twe ellen lang, op dat hy de lyn niet zoude afbyten, gevangen. Hy heeft een zeer grote lever, uit welke alleen tot 12 ponden Traan gemaakt word. Van zyne eyeren, die hy in zyn eyervlies vele heeft, weten de Noordlanders goede pankoeken te bakken, die zy HAAKAGE noemen. *Mus. Reg. P. I. Sect. III. n.* 6.

als ſpek gedroogt, gebruikt en tot Stokviſch gegeten word. Gemeenlyk kookt men 'er traan van. De lever is zo ongemeen groot, dat men met een van dezelve een quarteel (dat is een vat van 64 hamburgſche ſtubgen) vullen kan (*n*). Ook kan men uit het DUNNE VLEESCH van den onderbuik dunne riemen ſnyden, die, als zy gedroogt zyn, en een jaar of iets langer gehangen hebben, tot alle de vettigheid 'er uitgelekt is, zich zodanig laten toebereiden, dat zy gelyk oſſen verhemelte ſmaken, 't geen my een aanzienlyk koopman uit Coppenhagen, die voor dezen te meermalen in Yſland geweeſt is, verzekert heeft.

Zwaartviſch. §. LXVII. Dikwils laat zich alhier ook een ZWAART- of veeleer ZAAGVISCH zien, die een takachtig en een dubble kam gelykend zwaard voor den kop en boven den bek ſtaan heeft (*o*). Ook heeft de heer M... K...., welke vele jaren op *Weſtmann-oe* gewoont heeft, my verhaalt, dat in die zee noch een ander door de zeevarende lieden alzo genaamt ZOORT VAN ZWAARTVISSCH gevonden word, die een daar voor aan te zien krom zwaart of ſabel (welke in der daat veeleer een gekromde paal gelykt, en met vleeſch en vel, gelyk een andere vin, overtogen is) aan het einde van zyn rug heeft. Ik zal van denzelven hierna in de beſchryving van Groenland op zyn plaats handelen. Ondertuſſchen is het verwonderenswaardig, dat die anderzints vrezelyke dieren, de Walviſſchen, zo dra zy een zoort viſſchen van dien aart van verre beſpeuren, zeer angſtig worden, ſpringen en ylings vlieden; gelyk dan

(*n*) *Martin* zegt ter reeds genoemde plaatſe, dat een lever van een grote Hay alleen een ſchotſche pint, dat is byna vier engelſche maten Traan uitlevert, en dat zodanig een lever in een ketel, half vol water, gekookt, en kokende de opkomende en overlopende traan afgeſchuimt en in een ton gedaan word.

Hoe voorts de levertraan gemaakt word, zie in de not. *e* op bladz. 83.

(*o*) PRISTIS ſ. SERRA PISCIS, *Angl.* THE SAWFISH. *Willughby Hiſt. Piſc. Lib. III. cap.* 14. *Mart.* Spitsberg. reize cap. 6. n. 7. van zyn gevecht met de Walviſſchen. *Vide Dionyſ. deſcript. cit. Tom. II. p.* 268 *ſeq.*

dan ook de Robben voor hun vrezen, en dikwils op het land naar de menſchen ſpringen, om hun te ontgaan, waar van ter gemelde plaatſe ook de reden gemeld zal worden.

§. LXVIII. Voorts voege ik ter verder onderzoek hierby (*p*) 't geen ik van de ZEEBULLEN, ZEESTIEREN en ZEEKOEYEN uit den mond van twe geen oog- maar oorgetuigen gehoort heb; namelyk, dat dezelve met den kop een Os, doch met het lyf en de poten een Rob of Zeehond gelyk zyn, en dikwils met hun bulken te weeg brengen, dat de landkoeyen tochtig en als dol dat geluid volgen. Zeebullen en Koeyen.

§. LXIX. Van de ROBBEN of ZEEHONDEN zal ik in de beſchryving van de ſtraat Davis verder ſpreken. Robben.

§. LXX. Van de ZOETWATER-VISSCHEN heb ik niets byzonders aan te merken.

By *Holm*, in de *Ellera*, by *Kleppee*, gelyk ook in andere diepe bayen, waarin beken of kleine rivieren van het gebergte vallen, worden ZALMEN gevonden, die tegen de grootſte watervallen opzwemmen, en zich dikwerf ongeloofelyk hoog tegen dezelve verheffen. Dezen zet men zogenaamde Zalmkiſten, die uit dicht neffens elkander geſlagen ſtaketzelen beſtaan, dwars in den weg, waar door zy wel naar boven ſtygen, maar niet weder te rug keren konnen: Als de Zalm op zyn vetſt en beſt is, zet men een ſchakel, of gemeen zoort van netten, in de rivier, en dryft hem 'er in. Vermits hy niet terug keren kan, ſpringt hy, de een hier, de andere daar, op zyde uit en op den oever, alwaar hy van de 'er neffens gaande boeren gevat, en van denzelven bywylen 200 ſtuks gevangen worden. Zalmen.

§. LXXI. SLANGEN worden op het gantſche eiland niet beſpeurt; hoewel gewis niet uit ene byzondere eigenſchap van het land, maar vermits dezelve wegens hare verre afgele- Slangen zyn hier niet.

(*p*) Men kan van dit STRANDQUAG (Strandvee) gelyk het deenſche boerenvolk het noemt, nalezen, 't geen *Jacob. in Muſ. Reg. Dan. P. I. Sect.* 3. *n.* 49. uit *de Act. Med. Philoſ. Haunienſ.* aanhaalt.

gelegenheid van alle vast land aldaar niet wel komen, en, door de alhier heerschende ongemeen strenge koude, die, gelyk bekent is, tegen de natuur van die dieren stryd, aldaar niet duren konnen.

Ook weinig Ongediert. §. LXXII. Aan dezelve hevige en langdurige koude, benef-fens het gebrek aan bomen en bosschen, is mede toe te schryven, dat men van geen, of ten minsten zeer weinig, ONGEDIERT of INSECTEN weet. Alleen wist men my van HUISSPINNEN te zeggen, die zeer gemakkelyk in de huizen der inwoonders voortkomen, en ook van HORSSELEN en PAARDENVLIEGEN (*Oestra, Asili*) welke in de neusgaten en aan den binnenrand van het *Foramen ani* der dieren hunne eyeren leggen, en dezelven door de warmte der dieren laten uitbroeden (*q*). Als het geregent heeft, komen een zo grote menigte dauwwormen (*lumbrici terrestres*) te voorschyn, om de versch gevalle vochtigheid ter hunner verquikking te zuigen, dat de inwoonders wanen, dat dezelve geregent zyn.

en Muizen. §. LXXIII. MUIZEN worden hier ook niet veel gevonden, vermits zy, wegens de doordringende koude en gebrek aan voedzel; in de dunne en met zwavel vervulde aardlagen, waar onder de rotzen zyn, niet leven konnen. Het kerkhof van het oude klooster Widoe heeft de eigenschap, dat, als men Muizen op het zelve nederzet, dezelve terstond dood blyven, volgens het verhaal van iemand, die zulks te meermalen beproeft, en betuigt heeft, het dus een waarheid bevonden te hebben. Doch het is zeker, dat hier van geenzints de heiligheid dier plaatse, door de voormalige catholyke wying, of enige lang verrotte overblyfzels der aldaar mogelyk begraven heiligen, maar slegts een aldaar, meer dan elders, sterke en dik-

(*q*) Gelyk deze tot noch toe onbekend gebleven wyze van uitbroejing van diergelyke Vliegen uitgevonden, en met alle veranderingen en ontzwagtelingen omstandig beschryft *Vallisnieri Esper. e Observ. intor. all Origin. de var. Insect. p. 96. seq.* en *Racolt. di var. Tratt. p. 1. seq.* en *Ragion. int. all' Estro de Buoi &c.*

dikke opſtyging der zwaveldamp, de enige en ware oorzaak zy (*r*), 't geen te meer te vermoeden is, vermits byna over het gehele eiland onder de bovenlaag der aarde de zwavel zich zeer zichtbaarlyk uitgebreid heeft, waar van ongetwyffelt dit kerkhof een groter voorraad, dan andere plaatſen, ten deel is geworden; 't geen door een natuurkundigen, 't zy door een licht, by zoverre het niet te gevaarlyk was, of door de reuk en het graven ontrent die plaats nagevorſcht zoude konnen worden. Myn verhaler had, gedeeltelyk uit eigen beweging, en gedeeltelyk ter begeerte van verſcheide goede vrienden, enige pakjens van die aarde naar Coppenhage mede genomen, doch bevonden, dat dezelve aldaar de 'er over gehouden Muizen geen het minſte letzel toebragt, ten klaren bewyze, dat alles aan de gezegde zwaveldampen, die hy niet had konnen mede nemen, toe te ſchryven is.

§. LXXIV. Aan de noordzyde van het eiland kan men van half juny tot den laatſten july het LIGHAAM DER ZON, niet alleen boven den Horizont, maar oogſchynelyk haar onderrand meer als een mans hoogte boven het oppervlak der zee verheven zien. Te middernacht ſchynt zy iets groter, en zo roodachtig, als by ons, wanneer zy ondergaat; doch geeft zo veel licht, dat men alles ten vollen, gelyk by dag, zien kan; daartegen is haar lighaam in january t'enemaal onzichtbaar, behalven dat men boven aan de tegenoverſtaande hoge bergen een klein ſchynzel ontwaar word, en heeft men alsdan, ongetwyffelt door de wederomkaatzing, een ſchemering, *Wanneer de Zon dit eiland zonder onder te gaan beſchynt, en wanneer niet.*

M

(*r*) Hier in verſterkt my het bekende, en dit t'enemaal gelyk zynde verſchynzel der *Grotta di Cane* by *Pozzuolo*, waar in een ſterk uit den grond opſtygende zwaveldamp, ter hoogte van een voet boven de aarde, aan een op den grond gedrukten hond, of ander levend dier, een gelyke werking doet. *Ray Obſerv. made in a Journ. tro'. Italy* &c. p. 275. Desgelyks heeft ook in een kelder, niet verre van de Brodelbron te Schwalbach. *D. Pechlin. Lib. III. Obſerv. Phyſ. Medic.* 44. en de Graaf *Marſili* by Altſohl in Hongarye uit een aardbuil of ſpleet aangemerkt, en deze laatſte terſtond met een experiment zodanig een door kunſt nagemaakte damp van dat verſchynzel opgeheldert. *Danub. Tom. I. p.* 94 *ſeq.*

ring, of dag, van anderhalf uur of zeven quartiers. Waarby aan te merken is, dat alhier zo wel de toe- als afneming van het licht zeer ſpoedig, en ten minſte de helft gezwinder als in ons land geſchied.

Van het Noorder licht. §. LXXV. In de lange nachten genieten deze lieden ene byzondere weldaad van God, door het nu meer bekend wordend, en dikwerver, als voormaals, ook ons, ja andere noch verder van den Noordpool gelegen landen, tot een ieders verwondering vertonend NOORDERLICHT, nadien zich het zelve, zodra de dagen beginnen te korten, vertoont, en, na mate deze afnemen, in geduurzaamheid en ſchynzel kennelyk toeneemt; ja gedurende den gantſchen winter geſtadig licht; doch met het langen der dagen allereerſt weder vermindert. Zodra de lucht van ſneeuw of regen zuiver, onbeneveld en niet onſtuimig, of met een woord, als de Hemel zeer helder is, word men na zonnen ondergang en ſchemeravond terſtond dat licht gewaar, 't geen byna den gantſchen nacht, en wel zo helder flikkert en ſpeelt, dat het de volle maan in haar beste ſchynzel niet alleen evennaart, maar haar menigwerf overtreft. Het ontſtaat aldaar altoos in het noorden of noordwesten, ſlaat naar het zuiden over, en vervult niet zelden de gantſche lucht. Het weêr mag den vorigen dag geweeſt zyn, zo het wil, nochtans vertoont zich het NOORDERLICHT, zo de lucht 's nachts helder en bedaart is. Zyne gewone verwe is witgeelachtig.

Of men daaruit van het te verwachten weêr oordelen kan. Nadien dat licht zo dikwerf verſchynt, is gemakkelyk op te maken, dat men daaruit niet te wel en zeker het daarop volgend weêr kan voorſpellen; ten minſten zouden, aleer men daar toe met enigen grond konde komen, noch vele en meer dan een jaar zorgvuldig gemaakte aanmerkingen, beneffens waarnemingen van den toeſtand der lucht door den Barometer enz. vereiſcht worden, die de aan dat oort wonenden niet in ſtaat zyn te maken; ondertuſſchen is aldaar het gemeen zeggen en vermoeden, dat als dat licht bleek en geelachtig ſchynt, het droogte en vorſt, en in het tegendeel als het roodachtig is, regen en wind aanduid. Ten minſten zoude het

het zeker wezen, dat als dat licht zich ongemeen ſterk en ſchietende vertoont, daarop gemeenlyk, 't zy ſterke wind of ſtrenge vorſt, volgt (*s*).

Het is my zeer aanmerkelyk voorgekomen, dat de oudſte Yſlanders, gelyk my geloofwaardig bericht is, zich over de thans zo menigvuldige verſchyning van dat licht verwonderen, en zeggen, dat men het in vroeger tyden aldaar zo dikwerf niet gezien heeft; 't geen my alzints gegrond toeſchynt, vermits het ook voorheen in andere oorden van Europa nooit zo veelmalen, als nu in later tyden, gezien is, offchoon men nochtans in het midden en tegen het einde van de vorige eeuw reeds genoodſchappen der wetenſchappen zo wel in Engeland als in Vrankryk, en daar onder naarſtige ſtarrekundigen gehad heeft, die 's nachts de hemelloop vlytig naſpeuren, en echter diergelyke aanmerkelyke luchtverſchynzels zelden waargenomen hebben. Veelligt brengen deze door my nageſpoorde en alhier bygebragte omſtandigheden, met de overigen, die bereids in druk zyn, vergeleken, iets tot nader ontdekking van dat licht toe (*t*). Het ſchynt thans menigvuldiger als voor dezen.

Zo veel ziet men, dunkt my, klaar en overtuigend, dat het zelve niet anders kan ontſtaan, dan door gezwinde ontſtekingen van vele zwaveldampen, die, vermits zy zo verre zichtbaar zyn, zich hoog in de lucht moeten bevinden. Dat ook daartoe in het Noorden voorraad genoeg en overvloedig gevonden word, blykt genoegzaam, uit 't geen ik te voren van het Van waar het ontſtaat.

(*s*) 't Is aanmerkenswaardig, als in de *Philoſoph. Transactions N.* 399 verhaalt word, dat dit Noorderlicht in het noorder deel van Engeland gemener is, dan elders, en aldaar *Streamers*, *Merry Dancers*, of *Petty Dancers* genaamt word, dat men daaruit ook vermeend het weêr te konnen voorſpellen, en dat, wanneer dat licht groenachtig is, zulks ſtormachtig weêr, en geel zynde, helder weêr en droogte zoude aankondigen.

(*t*) 't Is te hopen, dat wy door den tyd van het gezelſchap te Petersburg, gelyk de meeſte en beſte aanmerkingen, ook de naaſttreffende oorzaken der wording van dat vuurſpel aan den Hemel te verwachten hebben, vermits de heer *Meyer* in het eerſte deel zyner Commentariën p. 35 en volgenden daar toe bereids een roemwaardig begin gemaakt heeft.

het eiland Yſland en van Jan-Mayen eiland bygebragt heb- Vermits nu de vele vuurbrakende bergen, de aardbranden, en de warme wateren van de giſtingen, die in het binnenſte dezer landen plaats hebben, getuigen, is ook te gelyk kennelyk, dat van en uit dezelve de zwaveldampen in onuitputbare menigte geſtadig naar de hoogte gezonden worden. Doch gelyk in de warmer en heter luchtſtreken diergelyke zwaveldampen, offchoon naby de aarde, of, als zy een weinig hoger gekomen zyn, zich ontſteken, en in weerlichten, blixem en ſtralen opſtygen, alzo geſchied het van zelven, dat zy onder den Noordpool, wegens de grote op het aardryk leggende koude, meerder ruſt en gemak genieten, om omhoog te ſtygen, of ook deswegens langer tyd te gebruiken, aleer zo vele ontſtoken dampen weder te zamen gedreven worden, dat een werkelyke ontſteking geſchieden kan, tot eindelyk hoog in den Dampkring hun een genoegzame menigte van allerly zoort ontmoet, die door een vochtige koude zodanig zamengeperſt en verdikt word, dat zy in brand geraakt, en, gelyk een luchtvuur, helle ſtralen van zich geeft.

Het dondert in den winter menigvuldiger en ſterker dan in den zomer.

§. LXXVI. Gelyk het dan ook op dien grond, naar myn vermoeden, hervoort koomt, dat men aldaar gedurende den zomer nooit, of immers zeer zelden, en daartegen in den winter te meerder en heviger DONDER heeft.

Vele Dwaallichten.

Gelyk ook, dat men ten zelven tyde, als het ſneeuwt, zeer vele en menigvuldige DWAALLICHTEN en *Ignes lambentes* ziet, waar toe op een eiland, alwaar men zo veel met zeeviſſchen en traan omgaat, de ſtof gewis niet ontbreken kan. Die vlammetjes zyn gewoon, aan alle ſtaven en ſtokken, yzere ſpykers, de maſten, raan en het wand der ſchepen, de hoeden en mutzen, en waar zy zich voorts aan hechten konnen, te blyven hangen. En de eenvouwige en blode Yſlanders (gelyk ook elders het domme volk) zyn, offchoon zy niet branden konnen, noch ooit voor hunne ogen branden, 'er angſtig voor; ja ſluiten, zodra zy dezelve gewaar worden, haaſtig en beſchroomt de deuren hunner woningen, op dat dit ſchynvuur niet naar hun haardvuur, ('t geen zy vermenen

dat

dat geſchieden kan) mochte trekken, zich met het zelve verenen, en alles in vlamme gezet worden.

§. LXXVII. In het laatſt van den zomer laten zich dikwils RINGEN en BYZONNEN aan den Hemel zien, die, gelyk men aldaar aanmerkt, ſteeds van zeer ongeſtuimig weêr gevolgt worden, waar over men zich niet verwonderen moet, vermits alhier de gantſche geſteltenis der bovenlucht daar toe vatbaar en bequaam is; 't zy dat tot hare verſchyning gladde ysvormige ysdeeltjes in de wolken, gelyk enigen; of cylindriſche hagel, gelyk Huigens, Wolf en andere willen, vereiſcht worden. Byzonnen.

§. LXXVIII. Eigentlyk hebben de Yſlanders alleen TWE JAARGETYDEN, zomer en winter, die beſtendig duren, en met elkander verwiſſelen, zonder dat men de elders beſpeurende zoele tuſſchentyden, lente en herfſt, ontwaar word. Echter heeft men meer winter, dan zomer, en in den zomer ſneeuwt en hagelt het bywylen. In den zomer kan het nu en dan zo heet zyn, dat men genoodzaakt is, alle klederen af te leggen, als wanneer in den nacht daarop een zo ſtrenge en doordringende koude volgt, dat men zich niet genoeg dekken kan, en, als men ontwaakt, alles rondom met ſneeuw bedekt ziet. In den winter valt veel SNEEUW; doch met een ooſtelyken wind ſneeuwt het zo ſterk, dat het land en de huizen met elkander gelyk gemaakt worden. Alhier zyn ſlegts twe Jaargetyden.

Ene ongemene KOUDE doet zich, gelyk men my bericht heeft, niet dan in de maand april gevoelen; denkelyk, vermits de zon ten dien tyde het langſt van dit eiland verwydert geweeſt is, en ook wel wegens den teffens aanhoudenden noorden wind, die als dan meerder en gevoelbaarder ysdeeltjens (*u*) van de verder onder den Noordpool gelegen ysbergen bybrengt. De grootſte koude is in April.

§. LXXIX. Dat het op dit eiland altoos ſterk en wel ongeſtadig en veranderlyk WAAYT, zal niemand verwonderen, die Van het weêr.

 zyne

(*u*) *Conf. Supplem. II. Annal. Wratiſlav. p. 71.*

zyne ligging een weinig overweegt. Dikwils bulderen dezelve zeer hevig, en perssen en dryven de golven ongelooflyk hoog. Met de noordweste winden heeft men 'er (ten minsten aan de zuidkust) schoon, daar tegen met de zuidwesten slegt weêr, en met de zuidzuid-oosten den meesten storm.

Van de Eb en Vloed.

§. LXXX. Eb en Vloed (*w*) hebben zy, gelyk anderen in en aan de Noord-Zee lager gelegene, twemaal in 24 uren, en met de alomme gewone veranderingen, naar de verwisseling der maan: hierby zouden dezelve zo geregelt en zwaar zyn, dat, offschoon de winden hevig wayen, nochtans gene merkelyke verandering of verhaasting bespeurt word. De Vloed koomt uit het oosten, en de Eb uit het westen. De gemene vloed klimt tot 12 voeten hoog.

Gestelt-heid van het zee-water.

§. LXXXI. Het Zeewater is, zo ik verneme, by Ysland veel zouter, dan wel lager in de Noord-Zee, waar van de oorzaak zoude konnen wezen, dat niet alleen door de strenge vorst de zee zeer sterk uitdampt (*x*); maar ook een groot gedeelte van het onzoute water van het oppervlak zich in wyde ysvelden verzamelt en bevriest; behalven, dat noch een gedeelte van het zelve, vermits zyne ligtheid, door de gestadige hevige en droge winden verstuift en verwaayt; weshalven het overige water, door de by alle deze steeds terug blyvende zware zoutdeeltjens, noodwendig te zouter bevonden moet worden. Gelyk als onder de hete luchtstreek het zeewater veel zouter (*y*) als in zoeler oorden is, vermits de zon, door hare overgrote en lynrecht nedervallende hette, ene gelykvormige, ja

(*w*) By de Yslanders, **flod og fiara** (dat is vloed en strand) de Noorwegers **flod og fiare/** en de Denen **flod og ebbe** genaamt.

(*x*) Zie *Wolfs* werking der natuur §. 250. **Thummigs versuch** 1. deel, 1-4.

(*y*) Ik volge hier in de zeer waarschynlyke aanmerkingen der Engelschen. Zie *Lowthorp. Abridgm. vol. II. p.* 297, en den heer *de Bruin* in zyne reize over Moscovië bladz. 401. offchoon de *P. Feuillée* het tegendeel door zyne waterschaal bevonden wil hebben, volgens zyn *Journal des Observ. fait. en Ameriq. p.* 177 & 190.

ja noch sterker werking op de onzoute lichte deeltjens van het zeewater, door bestendiger en gestadiger uitdamping, oeffent. De gezegde byzondere zoutheid heeft echter mede haar zonderling nut; want zy, benevens de bestendige beweging en speling der zee, welke door de steeds blazende strenge winden, en zware Ebben en Vloeden bewogen word, de oorzaak is, dat het ys aan de zuid- en westkust zo dik niet word, en zo lang niet duurt, als elders, en hoger naar het noorden; waar door de elendige inwoonders, wier gantsche levensbestaan allermeest van de vischvangst komen moet, het voordeel genieten, te vroeger, en bereids in january daar toe te konnen geraken, en mitsdien tegen de onbequame warmer maanden met de bereiding en het drogen van den gevangen visch gereed te zyn,

Van de luchtstreek van Ysland, en de lighaams gesteltheid der inwoonders.

§. LXXXII. Het eiland is voor de inboorlingen, die van kindsbeen aan het weêr aldaar gewend zyn, ZEER GEZOND; ook zyn deze van GOEDE LEVENSKRACHTEN, en konnen alles wederstaan, vermits zy, van de geboorte af, slegt en zober zyn opgebragt, en tot een harden, ruwen, rusteloze, ja zuren arbeid verplicht worden (z). Zy worden ook (gelyk gemenelyk de zulken, die in een eenvouwige onbezorgtheid by enerly slegte spyze en gestadige sterke lighaams oeffening hun leven doorbrengen) niet alleen STOKOUD, zulks menig een 100 jaren bereikt, maar genieten noch daarenboven een frisschen werkzamen ouderdom, en weten weinig of niets van de zwak- en krankheden, die de gryze jaren van andere menschen gemeenlyk aankleven. Doorgaans zyn zy WELGEMAAKT, en hebben schone, witte en gezonde TANDEN; 't geen in hunne luchtstreek en by de slegte spyze, die zy genie-

(z) My valt hierby in, wat Cæsar van de *Sueviers de Bello Gall. Lib. III. Cap.* 1. zegt: *Neque multum frumento, maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus. Quæ res & cibi genere & quotidiana exercitatione & libertate vitæ (quod a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit & immani corporum magnitudine efficit.*

nieten, ten hoogſten te verwonderen, doch een gewis teken van een gezonde lighaams geſtalte is, en ongetwyffelt aan de zuivere lucht, waarin zy leven, hunne goede verdouwing, die door de geſtadige ſterke lighaamsbeweging bevordert word, en dat zy geen zout of iets gezouten eten, toegeſchreven moet worden. De VROUWEN zwichten in hartheid en ſterkte voor de mannen niet, baren ligt, baden zich, zodra zy gebaart hebben, en lopen terſtond weder heen.

Zy zyn weinig ziektens onderhevig; weshalven 'er geen Genees- of Heel-meeſters zyn.

§. LXXXIII. Van Koortzen en diergelyke ZIEKTENS hoort men niet veel (*u*), 't geen ik aan de reeds genoemde heerlyke kruiden, koſtbaar mineraalwater, dat zy dagelyks onwetend drinken, de ſteeds luchtreinigende winden, de zuivere, droge en langdurige koude, hunne aangebore hartheid, en de gezegde goede verdouwing toeſchryve. Derhalven weet men 'er van gene Geneesmeeſteren. Wanneer iemand ziek word, is zyn gantſche laafnis goede melk, zo als dezelve van de Koe koomt, een weinig tabak, die men hem te kaauwen geeft, en een rykelyke ſlok brandewyn, om de maag te herſtellen. Heelmeeſters heeft men 'er, ten minſte zo wyt de perſonen, die ik geſproken heb, geweeſt zyn, en zo veel men my bericht heeft, thans geheel niet. De gewone hartheid brengt te weeg, dat men een ongemak niet veel acht, en de wonden helen ook hier zeer ligt van zelven, ongetwyffelt wegens de koude en zuivere lucht, die de vochten niet zo zeer in beweging brengen, noch het koude vuur zodanig bevorderen, dan de dampige en zoele lucht in warmer landſtreken gemeenlyk doen.

Hoe zy hunne kinderen opbrengen.

§. LXXXIV. Den KINDEREN word niet langer dan acht, of ten hoogſten, wanneer zy enigzints zwak zyn, veertien dagen de moeders borſt gegeven. Naderhand legt men dezelve op de aarde, en zet 'er een ſchoteltje met laauwe huy of melk

(*a*) *D. Blörn* merkt in zyn antwoord aan het koninglyk engelſch genoodſchap der wetenſchappen in de *Philoſoph. Tranſact. No.* 111. *p.* 238 aan, dat de gemene landziekten colyk en melaatsheid zyn; 't geen gemakkelyk te begrypen is, als men de ongure ſpyzen en onreine levenswyze der Yſlanders in aanmerking neemt.

melk by, waarin een, met garen omwonden, hol pypje, of dikke vederſchacht, geſtoken, en een weinig brood, als men het heeft, tot verſterking van het kind, gelegt word. Als het kind ontwaakt, of een teken van honger geeft, keert men het naar den ſchotel, en geeft het het pypje in den mond, op dat het daaruit naar zyn nooddruft zuige; maar wanneer zy het ten doop, of anderzints over land hier of daar brengen, geven zy het een lapje, met huy doortrokken, in den mond, op dat het zyn voedzel verkryge. Na verloop van drie vierde deel jaars moet het kind de ſpyzen, die de ouders genieten, mede eten. Van bakeren, wiegen en oppaſſen weet men geheel niets. Met de veertien dagen ſteekt men het kind reeds in de klederen, laat het op den grond leggen, en zich wentelen en keren, tot het zich zelven oprecht en begint te gaan. Dus zorgeloos, ſlegt, kommerlyk, ruuw en ongemakkelyk worden die arme kinderen van de eerſte dagen hunnes ſteeds moeyelyken levens gehouden, gewent en als gehart. Niettemin ziet men onder de Yſlanders doorgaans rechte lyven en onverwrongen ledematen; weshalven het zeer zeldzaam is, een gebrekkelyk menſch onder hun te vinden, waar uit klaar blykt, hoe voorzichtig en liefdadig de natuur werkt, als zy ſlegts vertrouwt en vryheid gelaten word.

Van de toebereiding hunner Spyzen.

§. LXXXV. Te voren heb ik ter loops gezegt, dat hunne SPYZEN ſlegt, en hun vaatwerk onrein is, waarby ik nu voegen moet, dat de toebereiding noch erger, walchelyker en naauwlyks menſchelyks zy. Het volgende zal ten overtuigend bewys verſtrekken. Hunne dagelykſche ſpyze is by de meesten het vleeſch, 't geen aan de afgeſneden Kabeljauw-Dorſch- en andere viſchkoppen blyft zitten. Dit, of ook nu en dan een paar ſtukken van den viſch zelven, werpen zy, als zy daar van eten willen, in een ketel, doen 'er een weinig zeewater by, en ſlingeren het, als het naauwlyks een wyl gezoden is, zonder zout, men zweige enige andere kruideryen, gretig binnen. Schapen- en ander vleeſch zetten zy, die het hebben, in een weinig zoet water op het vuur, eten het ook zonder zout (*b*)

(*b*) Hierin de Lappen gelyk, die ook alles zonder zout eten. *Scheffer. Lap.*

en noch niet half gezoden. Daarenboven nuttigen zy niets, 't zy vifch of vleefch, verfch gevangen of onlangs gedood, maar werpen alles te voren een tydlang weg, tot het enigzints begint te rotten; want het anderzints de gevoelloze opperhuit hunner tongen niet aandoet, maar hun onfmakelyk voorkoomt. Zelfs vermeerdert hun vuur de affchouwelykheid hunner fpyzen. Weinigen van hun hebben enige turf, en noch weiniger hebben hout, als 't geen zy alleen van de bomen bekomen, die hun nu en dan uit het Noorden, en vermoedelyk uit Rufland, alwaar dezelve door ftormen en watervloeden nedergevelt worden, toedryven. Gemeenlyk gebruiken zy alleen vifchgraden, en ook wel beenderen, met een weinig dikken droefem van traan (*c*) begoten, om te heller te branden. Hun lekkerfte gerecht is een fchaapskop, waar van zy alleen de wol afgezengt en denzelven dus onder de affche van hun heslyk vuur te braden geftoken hebben, die zy dan, gaar zynde, met huid en al wat 'er aan is, tot op de beenderen afkluiven. Zy zyn, gelyk de uitterfte Noordlanders in 't algemeen (*d*) zeer grote liefhebbers van BOTER en VET, zelfs het traanachtig Hayfpek,

Lapponia cap. 18. *Martiniere in itener. per Septentr. cap.* 17.

(*c*) Dat is traanhef; want onze lieden noemen de hef FAEX, Druß/ Holl. DROESSEM VAN WYN, OLY enz. de Zwitzers Truſe / Wynhef TRUOSINA, *amurca olei, Gloff. Florentin. II. MSt. Biblioth. noftr. pub. AS.* DROS, *fordes*, DROSNE, *faex*. Dit woord ftamt af van een oud Duitfch wortelwoord, waar van noch het fpoor in *Ulphil. Verfion. Gothic.* gevonden word. By denzelven is 't DRAUSJAN *ex alto deorfum præcipitera Luc. I.* 52. en DRAUS *Matth. VII.* 27. of DAUS *Luc. II.* 34 *cafus, it. ruina.*

(*d*) 't Is aanmerkelyk, dat alle de noordelykfche volkeren zo gaarne vet eten. Van de LAPLANDERS en GROENLANDERS is zulks enigzints bekent *Pechlin III. Obf. Phyf. Med.* 38. Van de Wilden in NOORD-AMERICA bericht insgelyks *Denys Hift. Nat. de l'Ameriq. Sept. cap.* 23. *p.* 362, en de Jefuit *Laffitau* in zyn Tract. *Mœurs des fauvages Ameriq. comparés aux mœurs des premiers temps Tom. II. p.* 91 verhaalt van de IROQUOISEN en anderen: Zy drinken de oly van Beren, Zeehonden of Hayviffchen, Alen en dergelyken, zonder zich te ftoren, hoe kantig die oly of traan geworden mag zyn. Ja de talk is voor hun een recht *Ragoût.*

ſpek, en de lever- en walviſchtraan niet uitgeſloten.

Gebrek aan Brood.

§. LXXXVI. Nadien zy zelven geen akkerbouw hebben, en de meeſten onder hun, door onvermogen, het meel niet kopen konnen, 't geen door de deenſche kooplieden aangevoert word, hebben zy geen **Brood**; maar bedienen zich, in plaats van het zelve, van onverkoopbaren drogen Stokviſch (*e*), doch ongezoden en ſlegts een weinig gebeukt. Allerliefſt eten zy een ſtuk van dien viſch met boter (als zy die hebben) of, by gebrek van dezelve, met Hayviſchſpek, of ook met traan of talk beſmeert. Een ander zoort word ook wel uit een tuſſchen het gras zelve in het wilde waſſend zoort koorn gemaakt; doch is zeer ſlecht en voor vreemdelingen niet te eten.

Van hun Drank.

§. LXXXVII. Hun **Drank** is het water, 't geen zy, gelyk boven gezegt is, zeer gezond en aangenaam hebben, inzonderheid word het water geroemt, dat door de kracht der zonne van de ys- en ſneeuwbergen ſmelt en afvlied (*f*). Buiten dit

(*e*) 't Geen ook het Brood der Laplanders is. *Scheff. Hiſt. Lappon. pag. m.* 194, gelyk mede de noordlykſte Noorweger *Jons Lauriſſen Wolff Norrig illuſtr. pag.* 198. Haffre icke Brød altid / men for Brød bruge de coordkiod oc tør Fisk / som de tørre udi Winden / oc det kalder de effter dewis Landwis Skerping: dat is, zy hebben niet altoos Brood, maar gebruiken daar toe gedroogt vleeſch, of gedroogde viſch, die zy in den wind drogen, en naar hunne landswyze Skerping heten. Insgelyks meld ook *Marc. Paul. Venet.* van de arabiſche provincie Aden pag. 163. *fiunt etiam ab incolis* PANES BISCOCTI EX PISCIBUS, *idque in hunc modum: Concidunt piſces minutim atque continuunt in modum farinæ: & poſtea commiſcent & ſubagitant quaſi paſtum panis, atque ad ſolem deſiccari faciunt, & vivunt ipſi & jumenta ipſorum de illis panibus fictitiis per totum annum.* Zo ſchryft ook *Gemelli Careri* in zyne *Voïage autour du monde Tom. II. pag.* 319. van de bewoonders der eilanden Lundi en Augon in de perſiſche zeeboezems; *qu'ils n'ont de meilleur aliment, que des ſardines. Ils les font ſecher au ſoleil & elles leur tiennent lieu de pain pendant toute l'année.*

(*f*) Ik kan zulks des te eerder geloven, vermits ik in Zwitzerland in 't Grindelwald door eige bevinding geleert heb, dat by zware afgematheid en hevige dorſt, niets verquikkelyker is, dan het drabbig of dik water, 't geen van den geſmolten ſneeuw der daargelegen ys- of ſneeuwbergen koomt afzakken. Waarvan de Hr. *D. Scheuchzer* in zyne Nat. Geſch. van Zwitzerland Part. III. N. 29. met groot oordeel veel goeds meld.

dit drinken zy Huy of Melk. Bier bekoomt de gemene man niet; ook konnen het de bemiddelden, by gebrek van kelders, niet lang voor den ſtrengen vorſt bewaren. Enige gegoede lieden handelen van de deenſche kooplieden voor hun mond bywylen een weinig Franschen wyn, doch ſtorten denzelven in onrein, ja dikwerf zodanig vaatwerk, waarin zy huy en zelfs traan gehad, en 't zelve te voren niet gereinigt hebben; weshalven die wyn zich welhaaſt omwerpt, en troubel, dik en ſtinkend word. Doorgaans is hun liefſte drank Brandewyn, waarin zich jong en oud, mannen en vrouwen, zeer ſchandelyk misgaan. By hunnen zwaren en gevaarlyken arbeid te water, of te land, is dit hun trooſt, aanſporing en oogmerk, dat zy iets vangen en vervaardigen mogen, waar tegen zy, by de naaſte komſt der deenſche ſchepen, den beminden Brandewyn ruilen konnen, en wanneer zy hunnen wenſch erlangen, houden zy niet eerder op, dan tot al de verkregen voorraad verteert is, en eerder hervatten zy ook hun beroep en arbeid niet.

Van hunne Kleding. §. LXXXVIII. Met den reeds gezegden toeſtand der ſpyze en drank koomt alzints de Kleding en Woning overeen. De een beſtaat in groof linnen, by ons Paklinnen genaamt, in een ſlegt wolle zelf gemaakt laken, 't geen Wadmel (g) heet, en in ongelooyt leder, dat door het beſtryken met viſchlever ſteeds gemoedig gehouden word. Van hunne dracht en kleding heb ik ſlegts zo veel ervaren, dat de mannen en vrouwen linnen hembden, of veeleer onderkouſſen en broeken uit een ſtuk dragen, die den mannen tot over, doch de vrouwen alleen tot aan den navel reiken. Daar boven hebben zy broeken, gelyk ook wambuſſen van Wadmel of ſchaapsvellen. De vrouwen dragen witte klederen van die Wadmel/ op de wyze van de jegenwoordige *Andriennes* gemaakt, onderrokken, die voor open en ſlegts met haakjens ge-

(g) Isl. Vadmål *eſt pannus ruſticus ſ. vulgaris. Burillum Gudm. Andr. in Lexic.*

gehegt zyn, en daar over een klein ſchootje. Het hoofd word verſiert door een ſpitzig torenswys bindzel van anderhalf el hoog, onder van grof en daar over van fyner linnen, 't geen, hoe voornamer iemand is, hoe dikker om het hoofd gewonden word. Dat ſieraad word door de ongehuuwden, ter onderſcheiding, door een zyde bindzel onder om het hoofd vaſtgehecht. De meeſten dragen rode wolle kouſſen. De ſchoenen der mans- en vrouwsperſonen zyn lappen van ongelooyt leder, ſlegts om den voet geſlagen, en met riemen van ſchaapsdarmen vaſtgeſnoert, waar op het ongemakkelyk genoeg te gaan is.

§. LXXXIX. De WOONHUISJES zyn klein, en van een zeer eenvouwige bouwkunſt. Men doet dezelve, tot meerder hechtheid en warmte, enigzints in de aarde zinken. De vier wanden worden uit den grond met ſtenen of rotsbrokken opgetrokken, en met tuſſchen geworpen aarde verbonden. De hoogte derzelve is gemeenlyk van $3\frac{1}{2}$ ellen, de lengte van 12 tot 14 ellen, en de brete zo gering, dat wanneer een lang man in het midden ſtaat, en de armen uitſtrekt, hy met de toppen zyner vingeren gemeenlyk de beide zywanden bereiken kan. Boven op word een zeer laag dak van dunne houte ſparren gezet, en daar over drie latten geſlagen, waaraan men ſplinters of geſpleten hout hecht en vaſtmaakt, alles van boven met groene zoden gedekt, die in het voorjaar bewaſſen, en door de kleine wortelen zich zo vaſt aan malkander verbinden, dat de warmte van binnen 'er zo min uit, als de regen en ſneeuw van buiten 'er indringen kan. Vooraan laat men een lage opening tot den ingang, die met een ſlegte houte deur geſloten word, en in het dak zes of zeven gaten, tot het verkrygen van licht, waarin kleine hoepels, met pergament ſtrak overtogen, in plaats van venſters, gezet worden. Hier toe nemen zy eigentlyk de *tunicæ allantoideæ* van Oſſen of Koeyen, by hun Hinne (*b*) genaamt, die, zodra dezelve uit het dier ge-

Van hunne woningen.

(*b*) *Conf. Barthol. Act. Med. Haffn. Vol. V. Obſ.* 45. Het woord Hinne is

genomen zyn, allereerſt op een bert, zo ſterk doenlyk is, geſpannen, vaſt gekleeft, en dus gedroogt, vervolgens door vocht weder afgeweekt, en eindelyk, zo ſtrak mogelyk, over zodanige hoepels geſpannen en vaſtgehegt worden, waar mede dezelve tot gebruik gereed zyn. Des nachts, of by gevreeſt onweêr, worden die venſters met kleine blinden overdekt. De bemiddelden hebben glasvenſtertjens, doch ſlegts twe in het gantſche huis, en in ieder van dezelve niet meer als zes kleine ruiten. Aan de ene zydenwand word in de lengte een hut van planken tot zodanig een hoogte van den grond vaſtgemaakt, dat het rundvee in den winter daar onder geborgen kan worden. Zodanig zyn ook de BEDSTEDEN voor de huisgenoten, zo vele 'er zyn, waarop dezelve ſlegts een weinig hooy nederſchudden, en zich onder een deken van **Wadmel**/ bywylen met ſchaapsvellen gevoedert, moedernaakt en in zulker voegen neffens elkander 'er op nederleggen, dat ter plaatſe de een zyn hoofd legt, de ander neffens hem zyne voeten ſteekt; ſtaande ſlegts alleen een klein plankje, of een ſtuk van een enkel deel recht op, ter afſcheiding, tuſſchen hen, die niet byeen behoren. Hoe fraay die woningen gemeubileert moeten zyn, laat zich genoegzaam zelf giſſen; als ook hoe grouwelyk het 'er in ſtinken moet.

Hunne Gemoedsgeſteltenis.

§. XC. 't Geen ik tot noch toe van het ſlegt voedzel en de zo zuren, als verdrietige, ſlegts enig en alleen de krachten des lighaams oeffenende levenswyze der Yſlanders bygebragt heb, is zodanig geſtelt, dat dezelve by die beeſtachtige menſchen gewis gene zonderlinge edelaartigheid uitwerken kan, mits-

is eigentlyk Deenſch, en hèet in 't Yſlandſch *Hinna*, voorheen *Himna* (*Vid. Gudm. Andr. Lexic.*) ſtamt af, gelyk ook het Latynſche *Hymen*, en der Grieken ἄμνιον van het oude *Himen* of *Himmen*, bedekken, af. Van hier koomt by de noordſche volkeren het woord *Hinnen*, der Duitſchen **Himmel**/ dat is, de Hemel alles bedekkende, als mede by de Brunswykſche Boeren, 't woord **Himmet**/ en by den Holſteiners **Hemmet**/ in 't verkort **Hemmt** of **Hembde**/ een kleed, 't geen het lighaam naaſt by bedekt, 't geen men nog verder zoude konnen uitleggen.

mitsdien zyn zy van nature BLOHARTIG, en deugen tot geen ſoldaten; ja men kan hen niet bewegen, een geladen geweer af te ſchieten. De koning, hun heer, heeft het te meermalen met hun zowel op de vloot, als by de landtroupen, bezogt; doch hen allen, vermits zy nergens toe te gebruiken waren, met het afſcheid: NERGENS TOE BEQUAAM, naar huis gejaagt. Waarby noch koomt, dat offschoon men vermenen mocht, dat zy het alomme veel aangenamer, bequamer en beter, als in hun vaderland, moeſten vinden, zy nochtans zo zeer als enig volk, met de ZUCHT TOT HUN EIGEN VADERLAND behebt zyn; gelyk men voorbeelden heeft, dat uit zodanig een vaderlands liefde by velen niet alleen ziektens, maar zelfs de dood veroorzaakt is (*i*) en wel niet flegts by de zulken, die tot den moeyelyken ſoldaten dienſt gedwongen, maar ook by de zodanigen, die door de deenſche kooplieden medegenomen en tot het leren van den koophandel geſchikt waren. Dus ſterk is de drift der gewoonheid, en de zoetigheden ener onbedwonge vryheid. Te beklagen is het nochtans, dat dezelve in dat land, gelyk ik te voren verhaalt heb, al te verre gaande is, 't geen dan ook te weeg brengt, dat de Yſlanders van herten luy en eigenzinnig zyn. Zy arbeiden niet, dan uit noodzakelykheid, en zyn met hunne landswyze zo ingenomen, dat, wanneer men hun ook betere zoorten, korter handgrepen, en bequamer werktuigen tot den arbeid aanbied, zy dezelve verwerpen, en halſtarrig by de oude verblyven.

§. XCI. Daarom laten zy ook geen den minſten yver tot kunſten en wetenſchappen blyken. Nochtans moet men niet denken, dat zy van nature dom en onbequaam zyn. Veeleer is

Zy hebben geen luſt iets te leren.

(*i*) Iets diergelyks verhaalt van de niet beter levende LAPPEN *Scheffer. cap.* 3. en van zyne ZWITZERS *Scheuchzer* Natuurl. Geſch. van Zwitzerland No. 15 en 16. alwaar hy teffens hierover uit de gronden der natuur- en artzenykunde, zo veel zyne landslieden betreft, zeer fraye gedachten opgeeft.

is bekent, dat enigen uit hun geleerde mannen zyn geworden, en anderen, die buiten 's lands geweest zyn, geleert hebben, vaardig te schryven en te rekenen, in goud te arbeiden, tabaksdozen te maken enz. Alleen ontbreekt hun de lust en wil. Zy willen steeds verblyven by 't geen zy hunne ouderen en voorouderen hebben zien maken, en waar toe hun de uitterste nood dwingt; doch tonen daar toe niet onvernuftig of onbequaam te zyn. Zo verre het tot hunnen nooddruft vereischt word, is een ieder manspersoon een schrynwerker, timmerman, scheepsbouwer, smit enz. en een ieder vrouwspersoon een kleermaakster, een naayster. Daartoe houden en brengen de ouders hunne kinderen van der jeugt aan op. Het spruit ook, myns erachtens, uit enige bequaamheid, als men uit slegte stoffen en met onbequame werktuigen alles, wat men nodig heeft, naar behoef vervaardigen kan. Van TYD- of UURREKENING weten zy niets, maar richten zich naar de eb en vloed (*k*), of naar de zon, wanneer zy dezelve konnen zien.

Hunne Handtering. §. XCII. De gewone en gemene HANTERING dezer lieden bestaat in de vangst en toebereiding van den Stokvisch, of, voor zo verre het land daar toe gelegenheid geeft, in de veehoedery. Betreffende de VISCHVANGST en hare TOEBEREIDING, daar van is het merkwaardigste hier boven bereids aangetekend. Hunne VISCHBOTEN maken zy van wagenschot (*l*), dat is, zeer dun gekliefde eiken planken, zo ligt, dat

(*k*) Ongetwyffelt hebben ook andere noordsche volkeren zich in hunne tydrekening daarna gericht; en het koomt vermoedelyk daaruit voort, dat de Neder-Saxen eb en vloed DE TIDE, de tyd, en de engelschen *Tide* noemen.

(*l*) Deze zeer dunne planken worden van eyken bomen gemaakt. En word alhier het slegtste zoort gemeent, 't geen tot het bekleden der wanden, als men dezelve met tapyten behangen wil, en anderzints gebruikt word. Echter vind men een noch beter zoort, 't geen eigentlyk van de beste wortelen geklieft, en vermits het (gelyk het wortelhout of Maser) gemeenlyk fraye gevlamde aderen heeft, door de schrynwerkers tot overdekken of bekleden van het houtwerk gebruikt word. Van de gevlamde aderen koomt ook by de Hollanders en Nederduitschen die benaming. Het WAGENSCHOT heet eigentlyk Wellenschuß / Wasserschuß / en de plan-

dat zy door twe mannen op de ſchouderen gedragen konnen worden. Vermits zy alle, weder te land komende en aldaar verblyvende, genootzaakt zyn, dezelve, om door het geweld der golven niet geſloopt, of weggeſpoelt te worden, zo hoog op het ſtrand te ſlepen, dat de naar gelegenheid van den wind te verwachten vloed dezelve niet bereiken kan, vermits zy ankers noch dreggen hebben, om die boten vaſt te leggen. Wanneer zy hunne vaartuigen een wyl tyds op het water willen veſtigen, bedienen zy zich, in plaats van een anker, alleen van een zwaren ſteen, met een gat 'er in, waar door een dikke ſtok geſlagen is, en laten denzelven op den grond vallen, op dat het vaartuig, door middel van het uitſtekend einde van den ſtok, enigermaten vaſt legge. Op enige weinige plaatſen hebben zy enigzints ſteviger en groter vaartuigen, gelyk de hilgelandſche viſſchers ſchuiten zyn, met een maſt en zeil van paklinnen.

Hunne Veehoedery.

§. XCIII. De VEEHOEDERY verwekt hun, om zo te ſpreken, gene grote bekommering Die op *Weſtmann-oe* jagen hunne ſchapen op de naby gelegen met gras bewaſſen kleine eilandjes, op dat zy dezelve, als zy willen, zonder moeite weder zouden konnen opvangen. Wat voorts van de veehoedery en het ſlagten wetenswaardig zy, is bevorens ten genoegen aangetoond.

planken dus: *Lignum undalatum maris criſpantis undas imitans.* Waar mede *Kilian. in Etymol. Teuton. Lingu.* overeenſtemt, als hy zegt: WAEGHESCHOT *eſt lignum, quod ſponte fluctuantis maris undes imitatur.* WAEGHENSCHOTTEN, *contabulare aſſeribus tigrinis; veſtire parietes tabulis.* WAAGE by de Hollanders, Wage by de Nederſaxen, en Wege by de Hoogduitſchen is WELLE, *fluctus maris*, WAGE, *aqua Otfr. I.* 3 24. WAGO *Vorago Gloſ. Rhab. Maur.* WAG *fluctus maris Rhythm. G. S. Annon.* § 15. WAG, WAGE *Lacus Otfr. III.* 9. 34. *Tatian. Harm. cap.* 19. Het grondwoord is WAGAN *motitare*, waar van by *Ulphil.* WAGID *commotus eſt*, WAGA een Wieg. *Cunæ Otfr. I.* 20, 26 en in *Gl. Flor. II. MSt. Biblioth. Hamb.* Wage / *libra.* Iſl. Waga *vehor.* WAGN Wagen / *carrus*, gelyk in alle noordſche Dialecten, VOGUER Gall. In later tyden WEGEN. *Not. ker. Pſ.* 37. ja reeds *Otfr. IV.* 30, 13 ſie wegitun iro haubit. *Luth. in Ep. ad Eph.* WEGEN en WIEGEN, *it. AS.* WEGEN, *&c. ap. Somner.* Sax. Wege / Germ. Wiege / *cunæ*, WEGEN *librare* enz.

Hoe zy hunne vellen bereiden.

§. XCIV. Alleen zal ik hier noch byvoegen, hoe zy gewoon zyn, de afgetogen vellen, naar hunne manier, en zonder van loyen te weten, te bereiden.

Als het vel noch warm en verſch is, ſlaan zy het geſtadig op hunne naakte knien, en ſchrappen met een mes de hairen of wolle 'er af; 't geen wel zeer armhartig, doch zo gezwind en behendig toegaat, dat men zich 'er over verwonderen moet. Hierop hechten zy alleen dit afgeſchrapte vel, zo ſtrak en vaſt hun doenlyk is, aan een wand, en laten het winddroog worden, als wanneer het tot allerly gebruik reeds bequaam is. Al 't geen zy van leder of pelteryen aan het lyf dragen, ſmeren zy alle vier of vyf dagen met zeer traanachtige viſchlever, waar door het wel tamelyk gemoedig, doch teffens in zodanig een krachtige uitdamping gehouden word, dat geen deenſch koopman, voornamelyk als hy de eerſtemaal by hun koomt, hen wegens de traanſtank en verdere vuiligheid naby zich dulden kan, maar, wanneer hy hun ſpreken wil, zulks in de ope lucht en boven den wind ſtaande doen moet. Strekkende weder ten bewyze der gewoonte, dat die menſchen alzints en geſtadig in zodanig een ſtank en beeſtachtige ontygheid leven en verkeren konnen, waarin tederer opgevoede gewiſſelyk krank zouden worden en omkomen.

Van hunnen verderen arbeid.

§. XCV. Mannen, Vrouwen en Kinderen, als zy niet met den Stokviſch onledig zyn, arbeiden in de wolle, en bryen hembdrokken, handſchoenen, kouſſen enz. In het land heeft men GENE WEVERYEN, dan die, waar door het voorheen gemelde **Wadmel** gemaakt word.

Hoe zy Vollen.

Het VOLLEN geſchied ſlegts in warme pis, en wel zo armhartig als onkunſtig. Het laken treden zy opgerolt den gantſchen dag met de voeten, en de kouſſen en handſchoenen kneden zy een geruimen tyd met de handen. Het moet een ſterk en geoeffend kaerl zyn, die in één dag een hembdrok of drie paar kouſſen bereiden kan. De vrouwen, vermits zy geen zeep hebben, WASSCHEN met aſſche en pis. Dus ook weten zy door de pis uit een koperen ketel koperrood te trekken, en daarmede te VERWEN.

§. XCVI.

§. XCVI. Wie zoude denken, dat die menfchen zo liftig en bedrieglyk konden zyn, dat men zich in den koophandel voor hun hoeden moet? En nochtans leert het de bevinding. Van hunnen Handel.

Om een volkomen begrip van hunnen KOOPHANDEL te geven, moet ik zeggen, dat het gantfche eiland veertien zogenaamde VISCHHAVENS en acht VLEESCHHAVENS heeft. Genen leggen in het noorder- en oofter, en dezen in het zuider- en wefterdeel van het zelve. Beiden worden van tyd tot tyd door den koning alleen aan kooplieden binnen Coppenhagen verpacht, die hunne onderkooplieden derwaards zenden, en ook wel bywylen de een en de anderen aldaar laten overwinteren. Dezen zyn het, die met de inboorlingen allen handel dryven, en nadien de vifchhavens, alwaar goed voordeel te behalen is, zeer ligt hunne pachters vinden; doch de vleefchhavens, alwaar gene byzondere winft gedaan kan worden, onbezogt zouden blyven, heeft de koning, als een gemene landsvader, op dat een ieder gelegenheid zoude konnen vinden iets te verdienen, of zyn nooddruft in te ruilen, de wyze en heilzame verordening gemaakt, dat een koopman, die tot het pachten genegen is, by twe vifchhavens altoos een vleefchhaven in zyn pacht moet aanvaarden, waar door dezelve alle, behalven één, die men ook beft mogelyk poogt te verpachten, aan den man geraken. De naaft aan de vleefchhavens gelegenen brengen den afgezondenen der pachters te zyner tyd hunne SCHAPEN te koop, en wel een goed Schaap voor 40 visfchen, een flegter naar evenredigheid. Enigen brengen ook OSSEN, doch niet veel, en word een Os, als hy goed is, op 10 tot 15 Schapen gerekent; een flegter geld flegts 8. Dat vee laten de onderkooplieden door Yflanders flagten, die daar voor den kop en het ingewand ten loon verkrygen. De flagttyd is jaarlyks tegens het einde van augufti en het begin van feptember, vermits als dan het gras, door de naderende koude, geel en krachteloos begint te worden, en het vee mitsdien afneemt. Het vleefch word op de deenfche wyze afgehakt, gezouten, in tonnen gekuipt, en naar Coppenhagen of elders verzonden. De boeren der vifchhavens verhandelen

hunnen GEDROOGDEN VISCH, als Flack- en Hangviſch aan de onderkooplieden op gelyke wyze. Men neemt gemeenlyk gene andere, dan van Kabeljauwen gemaakt, in de handeling aan; maar wanneer dezelve niet genoeg gevangen zyn, moet men ook, die van Lengen en andere viſſchen bereid zyn, in betaling aannemen.

Hoe de betaling geſchied.

§. XCVII. Alle BETALINGEN geſchieden aan de Yſlanders door de Denen, 't zy met medegebragte waren, of in baren gelde, welk laatſte nochtans weinig in gebruik is. Op het eiland is geen ander geld gangbaar, dan deenſche kronen, en in plaats van klein geld bedient men zich van Stokviſch.

Men koopt en handelt by Viſſchen.

Dus worden ook alle contracten, kopen en handelingen in VISSCHEN geſloten, en boek en rekeningen in viſſchen gehouden (*m*) namelyk een ſpecie-daler geld altoos 48 viſſchen; en enkele kroon is door den koning op 15, en een dubbele op 30 viſſchen geſtelt. Een viſch rekent men op de zwaarte van 2 ponden, en 2 ponden viſch maken altoos een ſchelling lubſch uit. 10 Ponden noemt men een Föhrung. Een lyspont doet alhier 16 gemene ponden. Een arbeidsman bekoomt 10 viſſchen of 10 ſz. lubſch ten dagloon enz.

§. XCVIII.

(*m*) By die gelegenheid heb ik mede verſtaan, dat men op de naaſtby leggende faroiſche eilanden (alwaar de koning van Denmarken op de hoofd- en algemene marktplaats, Torshaven, een ſchout en landrechter houd, en, vermits 'er geen pachter is, de handel aldaar zelf dryft, of dat eiland jaarlyks met het noodwendigſte van Coppenhagen doet verzorgen) op gelyke wyze handelt, en alles naar Skins/ dat is, ſchaapsvellen, koopt en rekent; namelyk een Skin tot 4 ſz. Dansk. of 2 ſz. lubſch offchoon dezelve in der daat nooit uitgegeven of ontſangen worden. Dat gebruik koomt hervoort, vermits het zelve eiland enig en alleen van zyne ſchapen beſtaat, en dezelve aldaar in zo groot ene menigte zyn, dat menig een boer wel 2000 ſtuks bezit. Behalven het ſchapenvleeſch, 't geen ingezouten verzonden word, levert dat kleine eiland ook een menigte nachthembdrokken en mutzen, ganzevederen en eiderdons, gelyk ook wolle kouſſen, enige rothſchaer, talk en traan. De inwoonders dragen geen ſchoenen, maar wolle kouſſen met zo dikke zolen, dat zy daarop een geruimen tyd konnen gaan.

§. XCVIII. De waren die Ysland geeft, en van daar afgescheept worden, zyn: Uitgaande waren.

Flakvisch.
Hangvisch.
Enige gedroogde Lengen en Schelvisschen.
Gezouten Schapenvleesch.
Enig gezouten Ossenvleesch.
Klaar en bruin Traan van Walvisschen en allerly Vischlever.
Enige Boter en Talk.
Vele gebreide grove koussen, handschoenen, hembdrokken, mutzen en diergelyken.
Blaauwe Vossen.
Schmaaskin, of jonge Lamsvellen.
Schapenvellen.
Eiderdons.
Ruwe Zwavel.

De yslandsche waren konnen in alle de havens van het koningryk Denmarken en onderhorige landen tolvry ingebragt worden.

§. XCIX. De in te brengen waren, die Ysland gebruikt, zyn: Inkomende waren.

Yzer.
Hout.
Koorn-brandewyn.
Meel.
Wyn.
Zout.
Grof linnen.
Een weinig Zydenstof.
En wat voorts de een of ander bemiddelde tot zyn huishouden begeren mag.

Die waren worden maar alleen door de Denen, met uitsluiting van alle vreemdelingen, ingebragt, en aan den Yslanders in Die maar alleen door de

Denen ingebragt worden. in ruiling voor hunne landwaren overgelaten, vermits dezelve niets met baren gelde betalen, 't geen zy ook zeer zelden hebben.

De levensmiddelen hebben hunne zekere taxe. Doch op dat de Yslanders, die hunne nooddruft van niemand, dan die pachters, hebben konnen, niet overschat en naar willekeur gedrukt mochten worden, heeft de koning van Denmarken de genadige voorzorge voor hun, dat hy den kooplieden van tyd tot tyd een zekere tax voorschryft, volgens welke zy hun alle de invoerende levensmiddelen en waren moeten verkopen, en dezelve op de boete van 1500 dalers geenzints te buiten gaan mogen.

De Gewichten en Maten zyn op den hamburgschen voet gestelt. §. C. Ik heb aangemerkt, dat alle GEWICHTEN en MATEN alhier doorgaans op den HAMBURGSCHEN voet gestelt zyn, 't geen een kenbaar blyk uitlevert, dat de Hamburgers in vroeger tyden inzonderheid op Ysland moeten gevaren, en den handel aldaar eerst recht gevestigt hebben, gelyk dan ook voormaals een eigen BROEDERSCHAP DER YSLANDSVAARDERS (die *Kopmanni observantes Reisas in Islandiam* in de oude documenten genaamt word) in de stad Hamburg gevonden werd, waar van tot noch toe enige overblyfzels voor handen zyn. Thans willen de Denen gene vreemde natien, zo min als de Hamburgers, vergunnen, aldaar te handelen; doch jaarlyks laten zich aldaar een tamelyk getal hollandsche schepen vinden, (die de Denen als lorrendrayers behandelen) welke het boerenvolk steelswyze den beminden Brandewyn en andere nodige waren toevoeren, en daar tegen weder goeden Stokvisch en Traan inruilen (*n*). Die loze lieden weten, vermits de amptman gene gewapende schepen by der hand heeft, en der kooplieden schepen geen tyd hebben, op dezelve te passchen, alle naar hun wil door te sluipen. Op dat zy ook hunne sluikeryen des te beter bedekken, en noch meerder voordeel, dan zy by de Yslanders vinden,

(*n*) Zy dryven ook jaarlyks dergelyken verboden handel op het eiland Feroe.

den, behalen mogen, leggen zy, in ſchyn, een tamelyke wyte van het eiland in zee, en vangen Kabeljauw, van welke zy op de te voren gezegde wyze op hunne ſchepen Labberdaan maken, en daar mede naar Holland, en by wylen ook naar Hamburg zeilen.

§. CI. In Yſland word enig en alleen de oeffening van de EUANGELISCH LUTHERSCHE RELIGIE gedoogt, en gene van een andere belydenis aldaar gedult; behalven dat enige weinigen, die uit catholyke voorouders afſtammen, de een en andere bygelovige gebruiken behouden, welke zy in het geheim oeffenen.

De Religie is Lutherſch.

§. CII. Het eiland word in twe BISDOMMEN verdeelt, waar van de ene biſſchop zyn zetel te *Halar*, en de ander te *Skalholt* houd (*o*). By ieder van dezelve is een latynſche ſchool, en een drukkery, in welke nu en dan een geeſtelyk boek in de landtale gedrukt word. Een biſſchop heeft jaarlyks 1200 dalers, die hem in koopwaren aangewezen worden, en hy uit de BISSCHOPS-TOL ontfangt, waar toe een ieder boer jaarlyks 10 viſſchen levert. Andere predikanten bekomen ten hoogſten maar 100 dalers; ja onder dezen zyn 'er, die ſlegts 4 dalers ter bezolding genieten; doch de geeſtelyken hebben ook een aandeel aan de VISCHTIENDEN, hoewel veelzints onderſcheiden. Op enige plaatſen bekomen zy ⅔, op anderen hebben zy in een ieder boot, die om te viſſchen uitloopt, twe loten, dat is zo veel, als anderzints twe der viſſchers tot hun aandeel van de vangſt ontfangen. De zulken, die zo weinig inkomſten hebben, dat zy daar van niet beſtaan konnen, moeten op dezelve wyze, als de andere boeren, hun brood zoeken, mede ter viſchvangſt gaan, en hun aandeel Stokviſch bereiden, om dezelve te konnen verhandelen, waarin hun te minder hart-

Kerkelyke verdeling.

(*o*) Hier kan men verder nazien de *Diſſert. de Iſlandia ſect. I. th.* 2. door den Yſlander *Theod. Thorlac* onder de voorzitting van *Ægid. Strauch.* in den jare 1666 te Wittenberg gehouden, waaruit nochtans, vermits dezelve ſlegts uit andere boeken, en wel zonder genoegzame behoedzaamheid uitgeſchreven is, weinig trooſt gehaalt kan worden.

hartheid wedervaart, vermits zy zich doch in andere dingen het boerenvolk gelyk ftellen.

Van hunne Kerken.

§. CIII. By den zo kenbaren armoedigen toeftand der inwoonders konnen ook de KERKGEBOUWEN niet koftbaar zyn. Zy zyn op gene andere wyzen, dan de gemene huizen der boeren, gebouwt; namelyk, gedeeltelyk in de aarde gezonken, van op een geftapelde rotsbrokken, met aarde en kalk verbonden, en met graszoden bedekt. Zelden zyn zy groter, dan de gemene bezoekkamers in onze landen, en zo laag, dat een man, overeind ftaande, byna met zyne vingers aan het dak reiken kan; doch daar tegen is ook aan te merken, dat zy, wegens de fteeds vele en hevige over het eiland fnorrende winden niet hoog gebouwt konnen worden. De Denen hebben het eens beproeft, en een hoog gebouw boven de aarde, op een effen vlakte, naar de deenfche wyze, van metzelwerk opgetrokken, doch den volgenden winter is het door de ftormwinden weder nedergevelt, en men genoodzaakt geworden, naar lands gebruik op nieuw een kerk, gedeeltelyk in de aarde gezonken en zeer laag, te bouwen. Het binnenfte koomt met het buitenfte volkomen overeen, en toont weinig of niet, 't geen naar een kerk gelykt. Hy, die het naaft 'er by woont, en gemeenlyk enige opzicht over het gebouw heeft, zet, ter beloning van zyne moeiten, zyn kisten en krameryen, gelyk men zegt, 'er in, op welke gedurende den Godsdienft de gemeente, zich in plaats van ftoelen, nederzet. Echter konde dit ligt genoeg zyn, wanneer men, gelyk van de eenvouwige flegte gefteltheid der eerfte chriftenen, hier ook zeggen konde: HOUTE KERKEN, GOUDE PREDIKERS! en het hoofdoogmerk der Kerkenhuizen; namelyk, het onderwys en den wasdom in het Geloof, en een Godzaligen wandel, daarin geoeffent en geleert wierd; doch het is te beklagen, dat het hier met geen dingen flegter, dan met het chriftendom geftelt is.

Gefteltheid der Predikanten.

§ CIV. De GEESTELYKHEID deugt, in het algemeen gefproken, niets. De meeften hebben niets geleert, komen zelden verder, dan de biffchoppelyke fcholen, en lezen naauwlyks

lyks het latyn. Daarenboven is dezelve ten hoogſten ongebonden, en aan den Brandewyn ſchaamteloos en zonder mate verſlaaft. Niet zelden koomt de predikant zo beſchonken op den predikſtoel, dat hy terſtond 'er weder afklimt, en de koſter uit een poſtil de gemeente iets voorlezen moet. Menigmaal geraken de leraar en toehoorders (want zodanige voorbeelden niet dan alzulke gevolgen hebben konnen) voor de predikatie met malkander in zulk een toeſtand, dat men den Godsdienſt voor die reize moet uitſtellen.

§. CV. De JEUGD word weinig, en ſlegts voor een korten tyd, ter ſchole gezonden, veeleer doorgaans door de ouderen, zodra dezelve ſlegts een weinig de handen roeren kan, by zich behouden, en tot allerly huis- en anderen arbeid gebruikt; doch daar by teffens door het woeſt en heilloos voorbeeld van dezen tot een godloze navolging verlokt, en in den grond verdorven. Wel is waar, dat zy wegens de vele gevaarlykheden, die zy ſteeds op de zee onderworpen zyn, reeds in het achtſte of negende jaar ten avondmaal gaan; doch met wat onderwys en voorbereiding is ligt te giſſen. De Opvoeding der Jeugd.

§. CVI. De gantſche hoop weet dus weinig van God en zyn gebod. De meeſten zyn bygelovig, en zweren zo ligt, dat menig een geen zwarigheid maakt, voor een paar mark tegens zyn naaſten bloedverwant een valſchen eed te doen. Zyn kyfachtig en boosaartig, wraakgierig, doorſlepen en loos, onmatig, geil en ontuchtig, bedrieglyk en diefachtig. Ja wat ondeugden kan men niet vermoeden van lieden, die tomeloos, zonder uitwendige opzicht, in de grootſte ongebondenheid, in het wild en op de zee, onder geſtadige gelegenheden om ongemerkt, en mitsdien ſtraffeloos, hunne begeerte te voldoen, leven, en daarenboven aan de vruchtbaarſte moeder van alle gebreken, de dronkenſchap zo ſterk, geſtadig en doorgaans verſlaaft zyn? Ik zwyge, wat bywylen, om ſtaatkundige redenen, door de vingeren gezien, of alhier gedoogt moet worden, 't geen my niet betaamt te beoordelen. Ik zal alleen ene gebeurtenis bybrengen: voor weinig jaren, als het eiland door een beſmettelyke ziekte, of aanſtekende dodelyke Gebreken der Ouderen.

builen, byna uitgeſtorven was, gebeurde het, dat men, tot te ſpoediger wederbevolking van het zelve, vermits weinige uit andere landen des konings een begeerte betuigdén, derwaarts over te gaan, de jonge dochters vergunde, haar vaderland met zes onechte kinderen, onbenadeelt hare maagdelyke ere, te vermeerderen. Doch nadien die goedwillige ſchepzelen zich te geriefiyk en te ongebonden betoonden, zag de overheid zich welhaaſt verplicht, haren ſchandelyken yver te beteugelen, en daar toe, zo ik het mag geloven, een ſtraf, de misdaat gelykformig, doch die ik niet noemen durf, te gebruiken.

Huwelyks plechtigheden.

§. CVII. Hunne HUWELYKEN voltrekken zy, volgens hunne gemoedsneigingen en toeſtand, met weinig plechtigheden. De bruid en bruidegom worden door de beiderzyds naaſte vrienden naar de kerk gebragt, en aldaar door den prieſter getrouwt. Vervolgens treden deze drie naar het boven einde der kerk, en zetten zich tegen den wand, langs welken de vrienden zich ter beide zyden ſtellen. De bruid laat zich een beker met Brandewyn geven, (want gene byeenkomſten, veel minder een zo plechtige, door hen, zonder dat boven alles geſchat hertsverheugend vocht, gehouden worden) en brengt denzelven hare naaſte nabuur toe, die zy teffens, door een haaſtige leging van den beker, een aanſporend voorbeeld geeft. De bruidegom doet ook insgelyks aan zyne zyde, en dus gaat de beker zo lang rond, als men denzelven in de hand, en zich zelven op de been houden kan.

Zy zyn liefhebbers van het Schaakſpel.

§. CVIII. Nadien zy, als de viſchtyd voorby is, menige ledige uren en vele lange nachten hebben, doch niet gaarne meer, als onvermydelyk vereiſt word, arbeiden, leggen zy zich op het SPEL, inzonderheid het SCHAAKSPEL, waarin zy, gelyk hunne deswegens beroemde voorvaderen, grote meeſters zyn; en op een zeker KAARTSPEL, welks eigentlyke hoedanigheid ik, door onervarenheid in dergelyke dingen, niet wel begrypen kan.

Van hunne wyze

§ CIX. Het DANSSEN, waar van zy grote liefhebbers zyn, geſchied op ene ouwerwetſche eenvouwige wyze. Mannen

nen en vrouwen ſtaan tegens malkanderen en huppelen en vallen, zonder van plaats te veranderen, by verwiſſeling van het ene been op het ander, 't zy naar de gezangen der ouden (die in aangename weder herinnering van vroeger tyden de jeugd thans met genoegen daar in behulpzaam zyn) of naar het geluid van een ſmal ſpeeltuig, met vele ſnaren, welke met de ene hand gedrukt, en met de andere geroert worden. van Danſſen.

§. CX. Van 't geen eigentlyk de waereldlyke Regering betreft, zal ik, volgens myn tegenwoordig oogmerk, ſlegts in 't korte bericht geven. Zyne koninglyke majeſteit van Denmarken heeft, als landsheer, alhier een AMPTMAN, die nochtans geen edelman, maar gemeenlyk ſlegts een ſecretaris, of ander verdienſtig of gelieft bediende van een groot miniſter van het hof is, welke dat aanzienlyk ampt uit gunſte, of ter beloning van zyne getrouwe dienſten verzogt heeft. Deze woond op de weſtzyde te *Beſteſtet Kongsgaard*, geniet 400 dalers jaarlyks van den koning, en noch meer als eens zo veel aan toevallige inkomſten. Hy is de opperrechter in burgerlyke en halsſtraffelyke zaken. Naaſt den amptman is des KONINGS-BAILLUW, die terzelver plaatſe by hem woond, en jaarlyks 200 dalers bezolding trekt, waar voor hy alle pachtgelden, en andere inkomſten van het gantſche land voor de koninglyke kamer moet innen en verrekenen. Van de burgerlyke Regering.

§. CXI. De VERPACHTINGEN van alle de havens beloopt jaarlyks twintig duizend dalers, en de VERHURINGEN, welke de koning van zekere hem toegeſtane gebouwen trekt, bedragen noch acht duizend dalers. Van enige landſtreken bekoomt de koning ook ⅓ van de ingevoerde viſchtienden. Daarenboven geeft een ieder onderdaan, die boven 20 dalers (het zy weinig of veel) in vermogen bezit, aan den koning jaarlyks eens voor al 40 viſſchen. Voorts zyn drie *Lowmen* (*p*) landrichters of ſchouten, (landsdommer by den De- Hoe hoog de inkomſten des konings van dit eiland belopen.

(*p*) *Iſl.* Logmadr. *Goth.* Lagmadr. *St. Ol.* Saga *c.* 70. *ap. Verel.* JUDEX PROVINCIALIS. *Suec.* Lagman/ en Lagſaga *eſt* DISTRICTUS *vel*

Denen) waar van ieder zyn landstreek of ampt, en noch vier en twintig Syslomen (*q*), waar van ieder een dorp of klein gebied onder zich heeft, dergelyken by de Denen Herreds dommere genaamt worden.

Van hunne Wetten. §. CXII. Het richtsnoer, waarna geoordeelt word, is een oud Rechtsboek of *Statut* (*r*) in de yslandsche tale beschreven,

vel JURISDICTIO PROVINCIALIS JUDICIS *ap. eund. Verel.* Het heet RECHTSMAN, of richter, die het recht spreekt van Lag / Lage / 't geen by den *Goth. Succ. Lex*, *jus*, *statutum* heet, en door de Denen LOW uitgesproken word. A. S. Laga / of Laha / *lex*, LAGU, *jus*. LAGBRECA, *transgressor legis*, LAHBRICE (Wetbreuk) *legis violatio*. LAH-MAN *legis peritus &c. apud Somner. vocab. Ang. Sax.* welk alles van het stamwoord Legen / *ponere*, *imponere* voortvloeit, en is Lage / Auflage / zetting, de verordening en het recht, 't geen de overheid den onderdanen oplegt, om 'er zich in hun doen en laten naar te richten.

(*q*) *Isl.* Sysla madr. *Toparcha*, van Sysla / *Provincia*, *Officium. Gudm. Andr. Lexic.* 't geen van Sysla / *curare*, bezorgen, bestieren afstamt. *Olau. sag. . . . c.* 58. *ap. Verel in Indic.*

(*r*) 't Geen van den noorweegschen koning *Magno Lagabæter* (dat is wetverbeteraar) gegeven, in de oude yslandsche tale geschreven noch door den *Laysaga* (rechtspreker) *Jona* in den jare 1280 of 1281 naar Ysland gebragt en ingevoert (van welke het noch *Jons-bok*, *Codex Jonæ* genaamt word) en ook eindelyk te Skalholt gedrukt is. Voor 't welke mede aldaar noch oude wetten in gebruik geweest zouden zyn, die ene *Ulfiotus* (omtrent den jare 926) gegeven had. Vide *Arii Thorgilsis filii cognomento Froda i. e. Polyhistoris Schedas cap. III. ibique Bussæum in Not.* By deze gelegenheid is aan te merken, dat de jegenwoordige yslandsche tale op verre na zo zuiver niet meer, dan de oude, maar met vele noorweegsche en deensche woorden, eindegingen enz. vermengt is. Voorts weet men, dat de oude noordsche tale (Norðno malo / of Norænu Tongu) men noeme dezelve met *O. Sperling. in Comment. de lingua Danica*, den heren Denen ten gevallen, de ouddeensche, of met *Verelius* en andere zweedsche uitgevers en uitleggers der verscheide oude Saga / de oudgothische (*Gautamaal*) en oudzweedsche, zich het allerlangst op dit afgelegen eiland en in *Feroe* in hare oude zuiverheid, zonder vermenging met nieuwgemaakte of vreemde woorden en spreekwyzen, behouden heeft. *Vide Worm. Literatur. Runica cap.* 27. *p.* 137. Zynde het te beklagen, dat zy in later tyden, en inzonderheid zedert de te voren verhaalde grote sterfte, door de invoering van vele vreemdelingen, een dodelyke stoot bekomen heeft, en ook noch dagelyks door de gestadige verkering met de Denen, als hare overheid, meer en meer verdrongen en verbastert word.

ven, het zogenaamd Christna-Rätten of *jus Ecclesiasticum* en Storndommen / of Richterboek, 't geen door *Fredrik* II. bevestigt is, beneffens enige nieuwer koninglyke *Rescripta*. Wyle de koning *Fredrik* IV. zoude zekere ervaren personen opgedragen hebben, een nieuw wetboek te ontwerpen, en alles op den noorweegschen voet (waarop zyn majesteit het, wegens de overeenkomst, gestelt wilde hebben) te vervaardigen; doch waar mede het noch niet tot stand gekomen is. Inmiddels doen de richters volgens de reeds gemelde rechten in zulker voegen recht, dat zy zich, zo veel de erfvolgingen en vaste goederen, inzonderheid de stamgoederen, betreffen, naar het Low-buch / in geestelyke zaken merendeels naar het Christna-Rätten / en voorts ook in de *formalia* en misdaden naar het *Codex Christianus*, en Stora Dommen / doch anders naar de van tyd tot tyd gevolgde koninglyke Rescripten, Edicten en Landsgebruiken richten, 't geen niet zonder

word. Wie de oorsprongen en afleidingen, gelyk ook de eigentlyke beduidingen en de verwonderenswaardige zamenhang der tegenwoordige noordsche talen wat dieper ingezien heeft, weet, wat byzonder licht de weinige overblyfzels geven, die men noch van de oude yslandsche of noordsche heeft. Zy is niet alleen de sleutel tot de runische, gothische (by zo verre deze niet in zich zelven yslandsche zyn) maar ook tot de noorweegsche, deensche en zweedsche, en toont vele verloren woorden aan, en de verwandschap met dezelve in de neder- en opperduitsche, hollandsche, engelsaxische en engelsche talen, ja toont ook meer, dan men menen zoude, de verwandschap van alle de gezegde tongvallen met de oostersche talen; want zy is de Asamaal / of de tale, welke de *Asaæ* onder *Othinus* enz. uit Asië met zich naar het Noorden gebragt hebben. Waar van omstandiger en zeer veel gesproken word in de *D. O. Sperling. commentar. pag.* 38 uit het *Cod. Reg. Dan. Eddæ Islandicæ. Add. Peringskiold. Not. ad Vit. Theodoric. Reg. Gothor. pag.* 353 *seq.* Daarom was het te meer te wenschen, dat men een volkomen en volledig woordenboek van de oude yslandsche tale had, of ten minste, dat het met de hand geschreven yslandsche woordenboek volledig was, of weder herstelt konde worden, 't geen in de koninglyke Bibliotheek te Coppenhagen gevonden word, en uit verscheide boekdelen in Folio bestaat; doch waar-aan, zo ik weleer van wylen den baron van Sparwenfeldt verstaan heb, een paar woorden ontbreken, als wanneer men gewis in staat zoude zyn, in dit stuk zeer vele tot noch toe ongelooflyke dingen de geleerde waereld voor ogen te leggen.

verwarring gefchieden kan (*s*). Echter zullen, volgens alle vermoeden, hier te lande onder de ingezetenen weinig gewichtige proceffen ontftaan. Voor dezen heeft men de een of andere tuffchen de biffchoppen en konings-bailluwen gehad, die by hoger beroep onmiddelbaar aan den koning gebragt zyn. Dergelyke hoger beroepen vallen nochtans zeer zelden voor, en zyn koftbaar.

Van de Doodftraffen, en wie de Executie verricht.

§. CXIII. De Executien, beide in halsftraffelyke en burgerlyke zaken, verrichten de onderrichters zelven. Het Onthalzen gefchied met een byl Het Hangen aan een groten yzeren koevoet, of zogenaamden yzeren boom, die in de fpleet van een klip geflagen, en de ftrafschuldige daar aan opgehangen word, welke gemeenlyk een goede wyl fpartelt, aleer hy den geeft geeft. De vrouwen, die de dood verdient hebben, worden alle in een zak verdronken.

Befluit.

§. CXIV. Ten befluite zal ik een verhaal hier byvoegen van een Yflander van 14 of 15 jaren, dien de heer *M...r* eens van daar gebragt had, om te tonen, hoe die menfchen zich gedragen, wanneer zy genoegzaam in een nieuwe waereld geftelt worden. Die jongeling, als het fchip naby het niet verre van den mond der Elbe gelegen eiland Hilgeland,'t geen het eerfte land was, 't geen hy, na zyn afvaart van Yfland, in 't oog verkreeg, voorby zeilde, had de kerken en huizen aldaar voor zo vele klippen en rotzen aangezien, en zich niet willen laten overreden, dat dezelve door menfchen handen gemaakt waren. Als hy in Glukftad aanquam, had hy niet geweten, wat van de huizen en de vele vengters te maken. Naar Hamburg gebragt, en door de ftraten geleid wordende, ftond hy verbaaft en verftomt, wende het hoofd fteeds van de ene naar de andere zyde, en befchouwde de grote ge-

(*s*) Het valt niet moeyelyk te giffen, dat het niet anders zyn kan dan de heer Juftitieraad Hoier in zyne *Idæa Icti Danica p.* 1. §. 7. fchryft: *Quæ omnia efficiunt, ut jurifprudentia Iflandica, maxime autem proceffus fit longe perplexior apud illos, quam in omnibus reliquis Danici aut Norvagici regni provinciis.*

gebouwen ſtarogende. Zyn heer, in zyn gedrag vermaak ſcheppende, nam hem mede in de Opera, om te zien, hoe hy zich in dezelve gedragen, en wat hy 'er van oordelen zoude. By het muziek had hy allerly *grimaçen* gemaakt. Als men het gordyn optrok, zat hy als verwezen, zonder de ogen van het toneel af te wenden, of een lit te bewegen, veel min een woord te ſpreken. Wanneer, naar gelegenheid van het ſpel, een groten draak op het toneel quam, uit wiens open kaken enige vermomde duivels hervoort ſprongen, die een Ballet begonnen te danſſen, kroop hy ylings als een blixem onder de bank, en konde, onaangezien alle vertogen en redenen, niet bewogen worden, weder voor den dag te komen, maar bleef aldaar ſteeds zitten: het was louter duivels werk, menſchen handen konden dergelyken onmogelyk hervoort brengen; hy had vleſchelyke duivels gezien, en wilde met dezelve niets te doen hebben. Waarom men hem op die plaats gebragt had? Men zoude doch, om 's Hemels wille, weder naar buiten gaan, aleer de duivel nader quam, en dergelyken. Naauwlyks was hem zedert te beduiden, dat de *acteurs* menſchen, en de vertoningen dus door menſchen handen gemaakt waren, doch hy nooit te overreden, dat die vermomden geen ware duivels waren geweeſt. Voorts was hy welhaaſt kundiger geworden, had in korten tyd zeer wel leren ſchryven en rekenen, en zich in des koopmans dienſt vernuftig getoont; weshalven zyn heer zich alle moeite gaf, om hem voort te zetten, en ergens in Holſtein of Denmarken te veſtigen; doch alles te vergeefs, weshalven die heer ten langen laatſten, om de aanhoudende zucht en begeerte van dien jongeling naar zyn vaderland, buiten het welke men hem nooit recht vrolyk had gezien, genoodzaakt werd, hem, op dat hy in geen krankheid vervallen mogt, weder naar huis te zenden, alwaar hy noch leeft, zich in alle onreinheid gezond bevind, en zyne zaken zeer wel beſtiert.

Dit is alles, wat ik van Yſland heb konnen zamenbrengen. Het zal my lief zyn, en ik wenſche, dat een ander, die meer

meer kundigheid , gelegenheid en ledigen tyd heeft, zich de moeite zal geven , het den groten Schepper ter ere , en den opmerkenden ter onderricht en vergenoeging, te vermeerderen, en te verbeteren.

BESCHRYVING
VAN
GROENLAND
EN DE
STRAAT DAVIS.

INLEIDING.

Et is thans waereldkundig, hoe wylen de Koning FREDRIK IV. van Denmarken, volgens deszelfs veelvuldig betoonden yver voor de uitbreiding van het Euangelium, ook by de GROENLANDERS IN DE STRAAT DAVIS, met dat oogmerk twe volkplantingen met verordende predikanten op bequame plaatsen gesticht heeft. Zo dra my hier van, gedeeltelyk uit de gemene, gedeeltelyk uit byzondere berichten, iets ter oren quam, heb ik my benaarstigt, zo wel van de omstandigheden van zodanige volkplantingen, als inzonderheid van de gesteltenis dier landen en hunne inwoonders, waar van men tot noch toe weinig kennisse had, eigentlyke, omstandige en genoegzame berichten, zo veel enigzints doenlyk was, te erlangen. Inzonderheid heb ik schippers by my doen komen, die voor het genoodschap in Bergen, en zedert voor den laatst overleden Koning CHRISTIAAN VI. derwaarts gevaren, en langer dan een jaar daar te lande, en onder de Wilden doorgebragt hebben. Na ik van dezelve zeer naauwkeurige, goede en tot meer dan een gebruik nodige berichten ontfangen, en door vragen verkregen had, en daar by bespeurt, dat door de zodanigen, die nader zyn, en groter bequaamheid hebben, iets volledigs te verzamelen, nooit, buiten het noch onvolmaakt werkje, 't geen in de Deensche tale, onder den titel: Det Samle Grönlands nye Perlustration / in den jare 1729 te Coppenhage in octavo in 't licht gekomen is, iets de waereld is me-

degedeelt, heb ik befloten, byzonder mynen Duitſchers ten gevalle, 't geen ik deswegens waarachtig ervaren had, met enige aanmerkingen, op ene verhooptelyk niet onaangename noch onnutte wyze, in de volgende bladen door den druk gemeen te maken. Doch dewyl de aangelegde volkplantingen niet ſlegts het hoofdwerk zyn, maar men ook, 't geen men van het land en deszelfs inwoonders weet, hun te danken heeft, moet ik billyk van dezelve allereerſt handelen.

BESCHRYVING VAN GROENLAND EN DE STRAAT DAVIS.

§. I.

Een yverig predikant in Drontheim, genaamt HANS EGEDE, welke een byzondere drift by zich gevoelde, om de arme blinde Groenlanders tot de kennisse van den waren God en zynen Heiland te brengen, verliet in Noorwegen zyn standplaats, die, offchoon wel slegts middelmatig, echter verre boven een kommerlyke en elendige zending naar Groenland te schatten was, en begaf zich in den jare 1718 naar Bergen, en voorts in den jare 1719 naar Coppenhagen, alwaar hy zich de uitterste moeite gaf, om zyn voornemen en voorslagen, die hy te voren bereids enige malen door derwaards gezonden memorien bekent gemaakt, doch 'er geen voldoenend antwoord op bekomen had, thans beter voort te zetten, en tot een wenschelyken stand te brengen; maar trof alzints zo vele en niet qualyk gegronde bedenkelykheden en zwarigheden aan, dat hy in die vreemde onderneming niet naar wensch slagen konde. Wel is waar, dat enigen in Bergen zich lieten bewegen, zo wel uit christelyke goedwilligheid, om de bekering van zo vele elendige Heidenen te ondersteunen, als door de vlyende hope, enig voordeel by die lieden te behalen, vermits de Walvisch zedert enige jaren van Spitsbergen sterk verlopen was, en in de Straat Davis in tamelyke menigte gevonden werd, onder malkander een genoodschap aan te gaan, om een volkplanting op een bequaam eiland onder koninglyk octrooi, wanneer het zelve te verwerven was, op te rechten, doch in Coppenhagen betoonde zich byna niemand genegen, daar aan deel te nemen, waar toe de aanhoudende lange oorlog ook een onverwinnelyke hinderpaal was. Ondertusschen deden de bergsche kooplieden voor zich zelven de een en

Eerste deensche volkplanting in Groenland (of in de Straat Davis).

andere pogingen, die door de verbeelde hoop niet verminderden. Eindelyk was hy zo gelukkig, dat de koning in den jare 1721, zyne allerhoogſte toeſtemming verleende, en zo wel hem, predikant, als het koopmans genoodſchap in BERGEN het vereiſchte octrooy uitvaardigde en gaf. Tot meerder bevordering van dat werk werd een lotery uitgeſchreven, waarin de pryzen gedeeltelyk in baren gelde, en gedeeltelyk in actien, dat is, in een of meerder aandelen in het Straat Davis genoodſchap en de redery op de nieuwe Walviſchvangſt beſtonden; doch zoude door de ſlegte beſtiering der bewindslieden, en vermits de zaamgebragte penningen welhaaſt alle verſmolten, dat werk daar door zeer weinig bevordert zyn; weshalven op 's konings bevel, alle ſteden, zo wel als den geeſtelyken en waereldlyken bedienden in de koningryken Denmarken en Noorwegen, een ordentelyke ſchatting werd opgelegt, die dan ook, gelyk ligt te denken is, een toereikende ſomme gelds opbragt, waar mede in de zaak een goede aanvang gemaakt, en allerly vereiſchte noodwendigheden, tot oprechting en onderhoud van een nieuwe Colonie, verzorgt konden worden. In het gemelde jaar 1721 vertrokken de eerſte ſchepen naar Groenland, om een bequame plaats ter nederzetting te zoeken, in te nemen, met de Wilden ook kenniſſe te maken, en zo veel mogelyk een handel te beginnen, met welke ſchepen de blyde geeſtelyke zich zo ſpoedig op de reize begaf, dat hy ook zyne hoogzwangere vrouw, die even zo veel yver en luſt, als hy, tot die reize betuigde, zo veel tyd niet liet, dat zy alvorens aan land verloſte.

Wat weg zy namen, en waar zy eerſt aanlanden.

§. II. De reize werd genomen van Bergen, achter Yſland om, naar de ooſtkuſt van het oude Groenland; namelyk, naar den zogenaamden Statenhoek, gelegen op de hoogte van 60 graden, alwaar zy 7 of 8 mylen breed ys vonden; weshalven zy noch 30 of 40 mylen weſtwaarts zeilden, voorts ſteeds noordwaarts ſtevenden, en eindelyk aan de rechter hand den wal, of het land, op 64 graden zochten, alwaar zy op 64 graden 7 minuten een eiland vonden, op het welke zy zich, vermits het tot hun oogmerk bequaam ſcheen, den 3. july 1721 nederzetteden, en het, zo goed mogelyk, inrichteden. Dit eiland legt in

in den mond der BAALS-RIVIER, en heet by de Groenlanders KANGREMIJUNE, doch de Denen hebben het, na hun ſchip, de Hoop genaamt, en vol goede hoop, Gothaab / Gudhop / dat is, GOEDE HOOP geheten. Zyne grote ſtrekt zich niet veel verder, dan een grote myl in den omtrek, uit, en het legt ſlegts twe mylen van het vaſte land.

§. III. De reden, waarom men het ter woning verkoos, was, dat de koude aldaar in den winter redelyk draaglyk is, en mitsdien zo wel des zomers als des winters een goed getal Wilden en inwoonders, die in hunne taal KALALEN heten, zich aldaar geſtadig onthouden, by welke men waarſchynlyke verwachting hebben konde, zo wel in de religie als handel een goed begin te maken. Waarom zy dat eiland voor anderen verkozen.

§. IV. Doch toen men beſpeurde, dat de Walviſch zich aldaar niet in de gehoopte menigte bevond, maar veel hoger noordwaarts te zoeken was, zettede een twede volkplanting, met een predikant, genaamt ALBERT TOP, van Sogen, uit Noorland, of het noorder gedeelte van Noorwegen, geboortig, die in de lente van den jare 1723 te Coppenhagen als groenlandſche zendeling tot prieſter geordent was, zich noch 45 mylen hoger opwaarts in de Straat Davis op een eiland neder, 't geen zo wel by de Groenlanders als Denen NEPISSENE geheten, en in de zogenaamde wyde baay op ongevaar 67 graden gelegen is. Dat eiland legt ontrent 30 mylen van het groot eiland DISCO, en dus zeer naby de VISCH-PLAATS, en de WALVISCH EILANDEN, op de nieuwe paskaart van LAURENS FEYKES HAAN aangewezen, alwaar de rechte Walviſch in de maanden february en maart in grote menigte gevonden, en ook door de Groenlanders gevangen word, van waar hy voorts weſtlyk zynen loop benedenwaarts naar de americaanſche kuſten neemt. De twede volkplanting zoekt een andere plaats.

§. V. Onaangezien die voordelige legging; wilde het echter met die volkplanting zo weinig, als met de eerſte, naar wenſch gelukken. Wel is waar, dat men, zo veel het werk der bekering betreft, met de Groenlanders tamelyk wel en zonder merkelyke zwarigheden ſlaagde, behalven die, de landstale veroorzaakte, niet alleen, vermits die in zich zelve moeyelyk te vatten Beiden zyn in hun voorgenomen handel en doelwit niet

gelukkig geweeſt.

ten is, maar ook, nadien die elendige menſchen religie noch godsdienſt kennen, ja zelfs geen woorden hebben, om God en geeſtelyke dingen, of 't geen naar religie zweemt, uit te drukken, aangemerkt dezelve geheel niets van een God of Schepper weten, en met gantſch gene vooroordelen ener religie, van hunne ouderen geleert, behebt zyn, ook gene afmanende prieſters hebben, en mitsdien, door de aangebore nieuwsgierigheid van alle menſchen, met begeerte horen, en zonder moeite aannemen, 't geen hun goed en verſtandig voorgeſtelt word. Wat een uitwendig deugdzaam leven betreft, had men veeleer van hun te leren, dan zy te leren waren, en hun alleen deszelfs waren grond, omtrek en oogmerk volgens aanleiding van de heilige ſchrift aan te tonen; doch de verwachte voordelen in den handel, waren, gelyk men zich voorgeſtelt had, niet te vinden.

Oorzaken daar van, 1. vermits zy zich de Walviſchvangſt niet alleen eigen konden maken.

§. VI. 'Er zyn eigentlyk maar twe bronnen, waar uit dezelve te dezer plaatſe te ſcheppen is. De ene is de Walviſchvangſt, of de daar van te verkrygen traan en baarden; de ander den handel met de ingebore Groenlanders, of zogenaamde Wilden te land; doch de vangſt van den Walviſch, die alhier zeer groot is, heeft de compagnie niet alleen, ja hare ſchepen zyn de minſte, nadien voor meer dan anderhalf honderd jaren de Straat Davis door de Hollanders (*a*), Hamburgers en andere volkeren bezocht, en wel inzonderheid zedert, vermits de Walviſch van Spitsbergen, alwaar hem, om zo te ſpreken, gantſch Europa vervolgde, byna geheel verjaagt is, in menigte bevaren en beviſt word. Wel is waar, dat men had mogen denken, dat nadien de deenſche volkplantingen de viſchoorden zo naby zyn, en de Walviſch, volgens waarnemingen, zich reeds in january en february in de DISCO-BOCHT, en by het zo-

(*a*) Dezen hebben wy de kaarten van dat oort, en de van tyd tot tyd gemaakte verbeteringen te danken, hoewel aan derzelver volkomenheid noch zeer veel ontbreekt. Onder dezelve is de beſte, de reeds genoemde grote kaart van *Laurens Feykes Haan*, door *Gerard van Keulen* uitgegeven, nevens de gemelde *Haans beſchryving van de Straat Davis, van de Zuidbaay tot aan het eiland Diſco, Amſterdam* 1719, welke naar zeemans ſtyl, met aanwyzing van de gantſche vaart, de mylen, ankergronden enz. getekend is.

zogenaamd NEPISSENE vertoont, die coloniften ten minften veel vroeger, als alle vreemdelingen, die zich eerft in het laatft van maart derwaarts begeven, by dezelve zouden konnen komen, en dezen te voren viffchen; doch de ervarenheid leert, dat de vreemdelingen even zo vroeg, en dikwerf noch vroeger, op de vifchplaats konnen zyn, dan zy zelven; want zy zyn des winters niet alleen met veel langdurend ys ingefloten, maar moeten noch een gunftigen wind afwachten, die het zelve van hun wal en ftrand dryft, aleer zy van land en in de open zee by de Walviffchen komen konnen; en wanneer ook een dergelyke wind het ys vroeger, als wel anders, van de kuften dryft, is de vorft aldaar noch zo ftreng, dat de roeyers op de floepen met de riemen in de dollen (of roeypennen) een zo luid gerucht maken, 't geen door het befmeren met fpek, vet, talk of dergelyken niet te verhoeden of te beletten is, dat de Walvifch, die een zeer fnel gehoor heeft, daar door genoegzaam gewaarfchouwt en fchuuw gemaakt word; waar by noch koomt, dat, gelyk de Groenlanders berichten, al het viffchers gereedfchap, door de te ftrenge doordringende koude, zo hart en ftyf word, dat het zich niet behandelen laat. Ja deze koude is dan noch zo hevig, dat de lieden van de volkplanting, dezelve in de open vaartuigen onmogelyk wederftaan konnen, maar tegen den nacht weder naar het land keren moeten. Zo veel nu daarenboven de vangft betreft, is het zonneklaar, dat het genoodfchap in Bergen, vermits zyne viffchery zo weinig inbrengt, niet vermogend kan zyn, zo vele fchepen, als eigentlyk daar toe vereifcht worden, zelf byeen te brengen en uit te reden; want het koomt by de vangft in dat oort op de veelheid der fchepen aan, vermits de wind op die zee dikwerf verandert, en nu eens uit het ooften, dan weder uit het weften waayt, waar door enkele fchepen in de ongelegenheid geraken, dat, als hun een van zodanige winden op het lyf waayt, en het ys toedryft, de Walvifch, die open water hebben moet, verdreven, en hun de vangft onmogelyk gemaakt word; waar tegen, wanneer enigen van hun een maatfchappy maken, of in gelyke delen vif-

Waarom de Hollanders daarin beter flagen.

fchen,

ſchen, en gedeeltelyk zich naar de ene, en gedeeltelyk naar de andere zyde houden, de wind mag wayen hoe hy wil, ten minſte een gedeelte van dezelve het water geheel open, en gelegenheid tot de vangſt heeft. Dit nemen de Hollanders, die zo ſterk varen, in acht, en verkrygen ook daar door alle jaren, gelyk bekent is, hunne zo goede vangſt. Velen in de verenigde provincien provianderen ook de ſchepen voor 9 maanden, doen den viſch zelfs op de americaanſche kuſten vervolgen, en de viſſchery tot het einde van de maand auguſti voortzetten.

Twede oorzaak, vermits zy ook den handel te lande niet alleen dryven konnen.

§. VII. Geen minder zwarigheid ontmoeteden zy in den handel, die aan land met de Wilden gedreven zoude worden; want van dezen ook hebben de nyvre Hollanders zich niet minder van tyd tot tyd by alle gelegenheid bedient, en dryven denzelven noch. Wel is waar, de redery in Bergen heeft, na men op het gezegde eiland voet gezet, en de volkplanting opgerecht had, op allerly wyzen getracht, dien inlandſchen handel alleen meeſter te worden, en de vreemdelingen 'er van uit te ſluiten. Tot dat einde wilde men een kleine veſting op de zuidkuſt van het eiland Disco aanleggen, doch die de ruime zee niet zoude hebben konnen beſchieten en beſtryken. Vervolgens werd in overleg genomen, twe fortreſſen, de ene op een der Walviſch eilanden, en de andere op een der Honden eilanden te bouwen; doch daar door was ook, vermits zy zo verre van elkander liggen, dat de doorvaart met kanon niet beſtreken kan worden, het doorſluipen niet geheel te beletten; weshalven men van dien voorſlag afzag. Waar by noch quam, dat de Wilden veel liever met de Hollanders, dan met de Denen handelen, vermits gene hun beter en frayer koopwaren veilen, en dezelve veel beter koop geven en geven konnen, dan de Noormannen; weshalven het ook hierin aan een toereikend voordeel ontbrak, om het gantſche werk te onderſteunen, en den koopman in Denmarken en Noorwegen aan te lokken. Daartegen was het hier mede zo ſlegt gelegen, dat de menſchen op de volkplantingen geen genoegzame gelegenheid hadden, zelfs voor hunne perſonen, hun levensbeſtaan door hun-

hunne visschery en handel met de inboorlingen te vinden en te verdienen, maar door hunne principalen van huis met alles wat tot levensonderhoud en nooddruft behoort, gestadig en op nieuw voorzien moesten worden.

§. VIII. Om welke redenen wylen zyne koninglyke majesteit Christiaan VI welhaast na het aanvaarden zyner regering goedvond, het bergsche genootschap op te heffen; waarom in den herfst van den jare 1731 alle de lieden, die men naar de beide volkplantingen overgebragt had, voor zo veel dezelve noch in leven waren, na dat zy de vensters hunner huisjens met planken toegenagelt, en de sleutels op de deuren gestoken hadden, alle met zak en pak weder van daar vertrokken, behalven alleen de getrouwe predikant Egede, die zyne verzamelde kudde, wier getal op ontrent 500 beliep, niet verlaten wilde, maar met 18 deensche lieden, die hy overrede, het by hem uit te houden, op het eiland de Hoop verbleef, in het vast besluit, van daar niet te wyken; waar by hy standvastig volharde, tot ene ongeneeslyke gemoeds en lighaams krankheid hem in den jare 1736 noodzaakte, zyn post te verlaten, en naar Coppenhagen terug te keren. Om welke redenen de laatst overleden koning van Denmarken dat bergsche genoodschap weder ophefte.

§. IX. Ondertusschen doet de koning voor rekening van de kamer jaarlyks twe schepen naar de Straat Davis vertrekken; veelligt met het hoofdoogmerk, om eenmaal een opening aan te treffen of uit te vinden, waar door men weder aan het oostergedeelte van het oude voor verloren geachte Groenland zoude konnen komen. Zo lange de volkplantingen geduurt hebben, is ook daar toe veel moeyten aangewend, en geen gering geld besteet. Doch jaarlyks vertrekken noch twe schepen derwaards.

§. X. Ik zal daar van, zo veel ik van een zeer vernuftig schipper, die daar toe inzonderheid gebruikt was, verstaan heb, hier kortelyk aantekenen. Dat de nieuwe volkplanting aan deze zyde der westkust van het oude Groenland gelegen was, blykt hier uit klaar, dat men aan deze zyde van de Baals-rivier op het land verscheide ruïnen van oude muren vind, en op 60½ graden, even binnen den Statenhoek, niet alleen het muurwerk van een vervallen kerk, met het Men heeft zich steeds veel moeite gegeven, aan de oostzyde van het

oud verloren geacht Groenland te komen; doch tot noch toe vergeefs.

noch kenbaar choor en de overblyfzelen van een autaar, maar daarenboven een groot ſtuk van een metale klok, welke de vinder naar Coppenhagen bragt, gevonden heeft. Zo ook beſpeurt men noch enige, offchoon zeer weinige, en wel in later tyden eerſt geleerde, noordſche woorden in de taal der Wilden, en die Wilden weten te zeggen, dat hunne voorouderen van elders aldaar gekomen zyn, en menſchen, die voor hun het land bewoonden, dood geſlagen hebben, tot geheugen van 't welke zy noch een plaats aanwyzen, waar op een grote ſlag geſchied zoude zyn, die deswegens noch den naam *Piſikslarbick*, dat is, plaats alwaar men met bogen ſchiet, behouden had. Doch het is voornamelyk naar de ooſtzyde dat men heen wil; want aldaar is voor dezen de hoofdzetel der Chriſtenen, volgens de aanwyzing der oude jaarboeken en geſchichten, geweeſt (*b*) en niet onwaarſchynlyk te vermoeden, dat, zo men derwaards komen konde, zo al niet noch vele afkomelingen der oude Chriſtenen, immers noch een aantal gebouwen, gelyk ook goede documenten en dienſtige narichten, beneffens een bewoonbaar land gevonden zouden worden. Uit de zee aan de ooſtkuſt te komen, ſchynt thans volſtrekt onmogelyk. Hem, die my dat bericht gaf, is het eens in zo verre gelukt, dat hy tot op 2 mylen aldaar quam, doch verder te geraken was hem, door het voorleggend beſloten ys, geheel onmogelyk geweeſt; ja hy had zwarigheid en moeite gehad, weder terug en zich uit het losdryvend ys weder in de open zee te arbeiden. Er liggen, namelyk niet alleen langs de kuſten, zeer enge ſcheren in verſchrikkelyke menigte, waar achter en tuſſchen alles met ys geſtopt is, maar 'er dryft en ſtaat ook buiten voor dezelve tot op enige mylen in de zee geſtadig jaar uit jaar in, zeer veel dryfys, 't geen van den Noordpool, Spitsbergen enz. onophoudelyk afkoomt, door den ſtroom en den wind tegen de kuſten gedreven, en ook alleen bywylen iets daar van door een

(*b*) In dit ooſtelyk gedeelte (Oeſter-Bygd) zoude geweeſt zyn: één bisdom, 30 klooſters, 12 kerſpels en 190 bewoonde dorpen.

een zeer ſterken ſtroom voorby den Statenhoek gezet word. De gezegde ſchipper had by gelegenheid, dat hy alhier dachte door te ſluipen, doch niet konde, zich veel moeite gegeven, de op de kaart aangewezen reſt van het verzonken EILAND VAN BUS te vinden; hebbende meer dan twe maanden aldaar doorgebragt, en naar alle zyden in de 50 mylen gekruiſt; doch geen ſpoor van land, maar alomme een grote diepte gevonden, en alleen op ene kleine lengte, onaangezien de diepte van 100 vademen, een onbegrypelyke branding, waar door het water aldaar hoger ſtond, dan rondom in de zee, en een groenachtig water, beneffens een menigte dryvend groen lis beſpeurt. Is het niet waarſchynlyk te vermoeden, dat in den grond warme ſpringbronnen zullen zyn, welke die opſtyging en beweging van het water veroorzaken?

Alzo weinig heeft men van de weſtzyde 'er in konnen komen.

§. XI. Maar, nadien zich zo weinig hoop opdoet, den naaſten weg door het ys naar het land te vinden, heeft men te zorgvuldiger getracht, van de weſtzyde en dus van achteren over land 'er in te komen. Doch aldaar word op de weſtkuſt, de gantſche lengte langs, een keten van rotzen gevonden, die met nimmer ſmeltende ſneeuw en ys bedekt, en de 'er tusſchen gelegen dalen ook daar mede dermaten vervult zyn, dat het wegens de nederſtortingen, de grote holen en ſpleten, en het brokkelig valſch ys t'enemaal onmogelyk is, 'er over te komen. De gemelde ſchipper had het op allerly wyzen beproeft, en zelfs op de lange houte voetplankjens, waar van, gelyk bekend is, de Lappen en anderen zich tot de wintertochten bedienen (*c*), doch wegens de gezegde omſtandigheden niet zeer verre in het land voort konnen komen; maar, na dat hy één van zyn volk (die zich noch iets verder vooruit waag-

(*c*) *Sued.* Skidher / *Norw.* Skier / by de oude Yſlanders Skydi en Oendrur genaamt, 't geen zeer aartig *Magn. Olaus in Eddam-Iſland.* beſchryft by *Steph. in not. ad Saxon. Grammat. p.* 126, die dezelve ook in houtſnede afgebeelt vertoont. *Add. Scheffer. Lappon. cap.* 20.

de, en voor zyn ogen verzonk, wiens ſchryen en kermen hy wel hoorde, doch niet by hem konde komen) verloren had, zonder dien elendigen en buiten hoop, hem ooit weder te zien, terug moeten keren. Ook is langs de kuſten, zo wel opwaards, zo verre men ſlegts komen konde, als benedenwaarts tot op 60 graden, met een groten boot te meermalen bezocht, om ergens door een vloed of ſtraat door te komen, doch tot noch toe alles te vergeefs. Ondertuſſchen is by die gelegenheid ('t geen ik ter verbetering van de Geographie niet nalaten kan aan te merken) gebleken, dat de zogenaamde STRAAT VAN FORBISSER, of een dwalend voorgeven, of dezelve thans met ys en ſneeuw zodanig gevult en bedekt is, dat zy niet meer te kennen, veelmin te paſſeren zy. En om de waarheid te zeggen, vind men ook in de voorhanden zynde beſchryvingen van Groenland, die echter de zeeboezems, bochten en hoeken omſtandig en eigentlyk genoeg aanwyzen, gantſch geen engtens of ſtraten, die het land van een zouden delen. Ook weten de daarom ſtreeks wonende Groenlanders, die daarover naauwkeurig ondervraagt zyn, niets het geringſte van een doorvaart te zeggen, gelyk dan ook de zogenaamde BERENZOND op verre na zo diep in het land niet gaat, als op de gemene kaarten aangetekend ſtaat, veelmin door het zelve; daarenboven is dezelve ondiep en met lis bezet, waar onder zich veel viſch onthoud.

Ondertuſſchen is het zeker, dat 'er menſchen inwonen.

§. XII. Voorts heeft men van de inwoonders verſtaan, dat verder op naar het noorden zich menſchen onthouden, die veel wilder dan zy zyn, en geſlagt menſchenvleeſch eten zouden, welkers hutten met *Narwal* of eenhoorn-hoornen, in plaats van ſtylen, opgezet en gehegt waren. Want die arme menſchen begeven zich bywylen, uit honger gedwongen, en om hunnen koſt te vinden, in hunne grote vrouwenboten, zodanig, dat zy ſteeds onder het land blyven, wel 100 noordſche, dat is, over de 150 duitſche mylen van hunne woningen naar het noorden, en dus veel hoger dan de Denen met hunne vaartuigen komen konnen. Zy verhalen ook, dat enigen van hun noch hoger en verder, dan hunne grote vaartuigen komen kon-

konnen, geweeſt zyn; zulks zy het tegenoverliggend land van America zo naby waren, dat, wanneer ten dien tyde aldaar menſchen geſtaan hadden, zy hun bequaamlyk zouden hebben konnen toeroepen; doch niet by dezelve komen, vermits een ſtroom van water tuſſchen de beide oevers doorvlietede, die zo hoog viel en zo ſterk ruiſte, dat men denzelven enige mylen wegs horen konde.

§. XIII. Om nu nader tot de landsbeſchryving te komen. In de Straat Davis zyn de kuſten vol ſcheren, en ook kleine en groter eilandjens, die alle uit rotzen beſtaan, en zeer hobbelig zyn. In het vaſte land gaan grote en diepe zeeboezems en bayen, die gedeeltelyk monden der rivieren, en gedeeltelyk goede reden en havens uitleveren. Het vaſte land is ook alomme vol rotzen, waar van de hoogſte ſteeds met ſneeuw en ys bedekt, en de dalen daar mede ook alle vervult zyn. Beſchryving van het land aan de Straat Davis.

§. XIV. De Luchtstreek is, zo verre de deenſche volkplantingen gekomen zyn, noch redelyk dragelyk, doch het Weer zeer onbeſtendig. In den Zomer ſchynt de zon helder en warm, weshalven het op het vaſte land, alwaar geen nevel valt, aangenaam en beſtendig licht is; doch rondom en op de eilanden hangt een geſtadige vochtige en koude nevel, waar door men de zon weinig geniet; maar in de maand auguſti is geen nevel, en alsdan ook op de eilanden helder en fraay weêr. Op die eilanden en in de zee beſpeurt men ook in een kleine tuſſchenwyte grote veranderingen in het weêr. Het regent niet dikwils, noch veel. Zelden dondert het, en zeer bedompt; ja zelfs in het gebergt is het geluid geenzints zo ſterk, als in andere oorden, 't geen vermoedelyk aan de dikke lucht, de jagtſneeuw en het brokkelig ys toegeſchreven moet worden. Hevigen ſtorm heeft men hier zelden, en wanneer zulks voorvalt, duurt dezelve niet lang. Het kan op de zee ſtormen, zonder dat men op het land veel 'er van gewaar word. De zwaarſte ſtormen hebben zy uit het zuiden. De gewone Winter is alhier voor de Denen en Noorwegers redelyk dragelyk geweeſt, waar toe dient, dat zy een klaren doorſtaanden vorſt hebben. De luchtſtreek.

ben. Den ſtrengſten vorſt bekomen zy met een noordooſtelyken wind, die gedeeltelyk van het land, 't geen met ſneeuw en ysbergen vervult is, en gedeeltelyk van de wyd zich uitſtrekkende ysvelden, die voor de ooſtkuſt liggen, overkomen en de afgebroken ysdeeltjens in groter, ja dikwils zulk een menigte, dat zy gelyk een dikken regen of nevel in den zomer aan te zien zyn, toevoeren, en daar door de ſtrenge en ſnydende koude veroorzaken (*d*).

Het ſtille weér brengt te weeg, dat het hier vroeg toevrieſt; en het ys, dat achter de ſcheren in de kleine bayen of boezems ligt, duurt gemeenlyk tot in het laatſt van may, vermits de golven der zee daar by niet komen en het breken konnen, maar het aldaar liggen blyft, tot de zon het door haar kracht bros maakt, breekt en ſmelt.

§. XV.

(*d*) Dit koomt den in warmer landen wonenden zo ongelooflyk voor, dat zelfs geleerden 'er aan willen twyffelen. Tot meerder opheldering van het zelve zal ik hier aanhalen, 't geen de heer prooſt *Jens Chriſtiaan Spidberg* te Chriſtiaanſtad in Noorwegen daar van gedenkt (*Vid. Suppl. II. Actor. Wratiſlau. Art.* 4. *p.* 71.) Niemand zal lochenen, zegt hy, dat de lucht tegen het noorden des winters met ontelbare ſneeuw- en ysdeeltjens vervult is, welke dikwils zo groot en gevoelig zyn, dat zy by een ſterken wind iemand als ſcherpe roeden in het gezicht ſlaan; ja men kan dezelve niet alleen voelen, maar ook zien, als het zeer koud is, en de zon helder ſchynt, wanneer men duidelyk de menigte der ys deeltjens, als zo vele duizende glinſterende ſterretjens, beſchouwen kan, 't geen ook de enige oorzaak is, waarom de noordewinden kouder en doordringener dan anderen zyn, vermits zy de met SNEEUW bedekte hoogſte bergen tegen het noorden eerſt overſtygen moeten; weshalven zy zich daar mede BEZWANGEREN, en zo aangevult, die *particulæ ſ. lamellæ niveæ & glaciales* met zich brengen, welke zodanig een gevoelige KOUDE by ons verwekken. *Zorgdrager Groenl. viſſchery II. deel* 11. *hoofdſt. bladz* 72. ſchryft van Spitsbergen: de ryp valt 'er gelyk kleine puntige SNEEUWDEELTJENS in zee, waar door ze zomtyds als van ſtof bedekt word. Deze kleine ſpitze ſneeuwdeeltjens vallen kruislings op elkander, en door de koude lucht voortgezet, vermeerderen ze zich zodanig in en door de lucht, dat ze in menigte neervallen, en de zee als met een vlies of dun ys bedekken. Deze door koude bevrozen neveldeeltjens kan men, by helderen zonneſchyn en vriezend weêr, glinſteren zien; want anders vallenze, als de dauw onzichtbaar neer enz. Hier van heeft ook zeer dienſtige aanmerkingen *J. Perry* in zyn *Etat preſent de la Grande Ruſſie*, *p.* 68-72.

§. XV. Van juny tot in augufti is het lighaam der zon geftadig boven den Horizont. Des middernachts vertoont zy zich, wegens haren lagen ftand en de opftygende aarddampen, waar door zy fchynt, enigzints roodachtiger, dan by ons, als zy des avonds ondergaat; doch fchynt nochtans zeer hel, en by klaar weêr is het zo licht, als op den middag.

Zy hebben zonnefchyn, zo wel in den Zomer,

§. XVI. Doch hoe aangenaam zulks in den zomer wezen mag, zoude het in het tegendeel den inwoonderen aldaar ondraaglyk zyn, wanneer zy in den winter ook zo lange in een dikke duifternis zouden zitten; weshalven de wysheid en menfchenliefde des alomtegenwoordigen Gods, die geen plekje op den aardbodem, hoe klein en verre afgelegen het ook wezen mag, buiten zyne toeverzicht laat, daar voor meer dan op ene wyze gezorgt heeft. Ik heb van verfcheiden gehoort, dat men niet alleen den 21. december, zynde den kortften dag, de zon ¾ van een uur aan den Hemel gezien, maar ook door behulp van de wederomkaatzing harer ftralen in de dikke dampen van den dampkring, die de morgen en avondfchemeringen veroorzaakt, de dag enige uren lang geweeft is. Men zoude, volgens de gemene leerftellingen van de Geographie en Aftronomie, denken, dat het lighaam der zon, zelfs ontrent dezen tyd, op deze Pools hoogte boven den Horizont niet hervoort konde komen; doch een ervaren fchipper heeft my omftandig bericht, en daar beneffens ernftig verzekert, dat hy op 66 graden 30 minuten een kleinen berg gezogt, en na deszelfs hoogte boven het oppervlak der zee naarftig gepylt, ook de miswyzing van het Compas (welke in dat oort zo wel op het land, als op de zee, zeer merkelyk is) gade geflagen te hebben, op denzelven de hoogte der zon volgens de kunft genomen had; als wanneer hy na aftrek zyner hoogte, en de wederomkaatzing bevond, dat de zon werkelyk boven het oppervlak der zee, en dus boven den Horizont verheven geweeft was.

Als in den Winter.

§. XVII. De Nachten genieten ook niet alleen het maanlicht, en het wederfchynzel van het door de aanhoudende fter-

Gelyk ook Maan-

en Noorder-licht. ke en heldere vorſt verharde witte en genoegzaam flonkerende ſneeuw en het ys, maar ook by de nieuwe maan, en zo lang dezelve niet ſchynt, beſtendig het aangenaam, en de volle maan zelfs overtreffend NOORDERLICHT, of ſchynzel, waar van in de beſchryving van Yſland omſtandig geſproken is.

Wat zy in hunne huizen branden tot licht en vuur. §. XVIII. En nadien deze menſchen zich gedurende den winter, vermits buiten voor hun weinig of niets te doen valt, merendeels in hunne duiſtere woningen blyven onthouden, doch geen talk tot licht, noch ſpanen tot fakkelen hebben, zyn, in plaats van dezelven, hunne Wal- en andere viſſchen van zo veel te meer ſpek voorzien; zulks zy daar van overvloedige voorraad van traan tot hunne lampen, noodwendig licht tot alle hunne bezigheden, en teffens genoegzaam vuur tot het verwarmen hunner woningen en het toebereiden hunner ſpyzen erlangen konnen.

Byzonnen worden alhier dikwils gezien. §. XIX. Het in andere landen zo zelden gezien wordend luchtverſchynzel der BYZONNEN, laat zich hier jaarlyks meer als eens zien; doch tot geen geringe bekommering van de op de zee zynde, vermits de ervarenheid, volgens eenſtemmig verhaal der ſchippers, geleert heeft, dat daar op altoos hevige ſtorm volgt.

Eb en Vloed heeft men alhier ook. §. XX. Men heeft hier ordentelyk EB en VLOED, die zich ook naar de verandering van de maan richt, hoewel men 'er zo vaſt, als wel elders, niet oprekenen kan. De vloed trekt van het ooſten naar het weſten. By ſtorm kan dezelve tot 7 of 8 vademen ſtygen.

Hoe de Grond geſteltis, en wat'er waſt of niet. §. XXI. De GROND beſtaat in de dalen en vlaktens uit enige MOER of TURFAARDE, waarop hier en daar, vermits dezelve door de vogelmeſt zeer vet is, lang gras en verſcheide goede kruiden waſſen. Men heeft beproeft, enige aardgewaſſen te planten. Kruid of Kool gelukte tamelyk wel, ook de Rapen; maar Wortelen zyn, zo dra zy boven den grond quamen, vergaan. Van de Thym is aangemerkt, dat zy zeer klein en kort bleef, en, als de nachtvorſt 'er op viel, ſmaak en reuk verloor. Granen te zayen, is wegens de te kor-

korte zomers en aanhoudende koude, onmogelyk. BOMEN ziet men niet, behalven op het vaſte land aan verſcheide bayen enige ſtruiken van Berken, Elzen en Wilgen, waarom de volkplanting het grootſt gebrek aan brandhout lyd. De ſchryver van de aangehaalde *Groenlandſche Perluſtratie* zegt, dat 60 mylen zuidwaards van de volkplanting de Hoop aan een baay een bosje ſtaat, waar van de bomen twe vademen hoog en een arm dik zyn. Voorts vind men hier en daar enige Geneverſtruiken (Genebertråre), een zoort zwarte Aalbeziën (Kråkebår), noch een ander zoort kleiner Aalbeziën (Tyttebår), een byzonder goed zoort van Braambeziën (Multebår), doch die door den nevel niet ryp word, en de Kraakbeziën (Blockebår) by de Noorwegers genaamt.

§. XXII. Wat het gebergt betreft, het zelve is tot noch toe niet onderzogt. Men vind vele AMIANTBERGEN, waar van de ader redelyk breet, en het vlas lang, gemoedig, en zeer wit is. Het is te verwonderen, dat die bergſtof zich in de grootſte menigte en van het beſte zoort in de noordlykſte landen laat vinden (*e*). Doch wy kennen hare eigen- Van Amiantbergen.

S 2

(*e*) Van de SYBERISCHE heeft men de volgende keurige berichten in de Hamburgischen zeitungen van het jaar 1729. No. 58 gevonden, waarin tefſens gemeld word, hoe het vlas tot ſpinnen toebereid word. „ In het „ jaar 1720 is een boer in het diſtrict van den commiſſaris *Nikita Demibow*, behorende tot het ſyberiſche landſchap Werchoturſky, 't geen „ den naam van de ſtad Merchotura draagt, die ontrent 600 werſten van „ de ſtad Tobolsky noordweſtwaarts gelegen is, naaſt aan de rivier Tu- „ ra, welke zich van daar in de Tobol ontlaſt, op den zogenaamden „ Schelkowa Gora of Zydenberg, naaſt aan de rivier Tagil, welke in de „ Tura valt, waar aan de werktagilskiſche yzerfabriek gelegen is; by „ toeval, als hy uit vogelſchieten ging, op een ſtuk van dergelyke ſte- „ nen geraakt, en had het zelve, nadien het hem byzonder vreemt voor- „ quam, terſtond den gemelden *Nikita Demibow* getoont. Deze deed daar „ mede verſcheide proefnemingen, en bevond, dat het een eigentlyk *Asbeſtus*, en wel van het beſte zoort was, waaruit men tamelyk fyn ly- „ waat en fraay papier konde vervaardigen. De inwoonders des lands „ noemden den ſteen Kameni-Schelk of den zyde ſteen, veelligt vermits „ zy de vezeltjens van den ſteen voor een zoort van zyde hielden, waar „ van ook de berg den naam verkregen heeft, welke zich tot aan den „ oe-

genſchap te dezer tyd niet genoeg, om de eigentlyke oorzaak, waarom? te konnen vinden. Wat ons daar van bekent is,

„ oever der rivier uitſtrekt, en 5 werſten lang, doch ſlegts 30 vademen „ breed is. Aan de andere zyde van den berg zoude een ſteile rots zyn, „ die honderd en meer vademen hoog is. De *Asbeſtus* word bloot in den „ berg gevonden, tuſſchen een donkergroenen ſteen in zekere aderen, die „ nu eens minder dan eens meer dan een duim in de dikte hebben, en „ van den wortel tot aan de ſpits in ene rey doorgaan. Tot het her„ voort brengen van den ſteen worden holen in den berg gegraven, en „ met buskruid gevult, 't geen by de aanſteking den berg van een doet „ ſpringen. Als zulks geſchied is, doet de *Asbeſtus* zich met geringe „ moeite, door middel van een hamer, van de overige ſtenen afzonde„ ren. De gedachte groenachtige ſteen, tuſſchen welke de *Asbeſtus* ge„ vonden word, is in zich zelven van een ongemene vaſt- en hardheid, „ en heeft ook byzondere aderen, die hem in verwe ongelyk zyn. De „ *Asbeſtus* nu, wanneer men hem vervolgens bearbeiden en 'er lywaat „ uit vervaardigen wil, is men aldaar gewoon, in kleine ſtukken te ſlaan, „ en wel in de dwarſte en niet naar den draad zyner vezelen, die in de „ lengte gaan. Zodanige ſtukken worden als dan met den hamer zo lang „ geſlagen, en met de handen gewreven, tot zy tot een wolle worden, „ 't geen vervolgens gehekelt, geſponnen, en tot lywaat bewerkt word. „ Doch vermits de hier beſchrevene manier en wyze, om den *Asbeſtus*-ſteen „ in draden te ſpinnen, en lywaat 'er van te vervaardigen, enigzints van „ de anders bekende behandeling afgaat, achten wy het nodig, 't zelve me„ de aan te tekenen. Men laat den ſteen een tyd lang in warm water we„ ken, bearbeid hem vervolgens met de handen, en plukt hem uit een, tot „ 'er een zachte aarde uitvalt, die als kalk uitziet, en het omgeſchudde wa„ ter t'enemaal wit als melk maakt. Die aarde is het middel, 't geen de „ vezeltjens van den ſteen byeen houd; weshalven men zulks noch eens, „ gelyk te voren, doet, en al het water afgiet, tot het zyne natuurlyke „ verwe behoud, en ten blyk dient, dat geen meer vreemde kalk- of „ aardachtige deeltjens met de vezeltjens van den ſteen vermengt zyn. „ Vervolgens neemt men al de ſtoffe uit het wasvat, en zuivert dezelve „ wel, vermits vele dier vreemde deeltjens gewoon zyn, zich aan den „ bodem te hechten. De gereinigde vezeltjens breid men alsdan op een „ korf of zeef uit, op dat het water te ſpoediger aflope, en de ſtoffe „ te eerder droge. Vervolgens neemt men twe brede kammen met enge „ tanden, gelyk die, waar van zich de hoedemakers en lakenwevers be„ dienen, om de wolle te kammen. Daarmede kamt men de vezeltjens „ zacht uit een, en behoud dezelve tuſſchen de beide over malkander ge„ legde kammen, dat ſlegts de uitterſte einden daar van buiten uit ſteken. „ Die kammen, welke als dan op een tafel of een bank vaſt gemaakt „ worden, moeten derhalven op die wyze tot een ſpinrok dienen, en om „ die

is, is, dat het een ſmakeloze ſteenachtige ſtoffe zy, die zich in oly laat weken, en zo buigzaam maken, dat zy in draden geſponnen kan worden. De heer Egede verhaalt in zyne beſchryving van oud Groenland bladz. 40. uit eigen bevinding, dat dit ſteenvlas, zo lang het zyne olyachtige vochtigheid heeft, als een licht brand, en in zyne hoeveelheid niet vermindert, gelyk hy zelf beproeft ſchynt te hebben (*f*).

„ die vezeltjens in een draad te ſpinnen, gebruikt men een kleine en dun„ ne klos, die zich ligt laat drayen, en boven met een haak voorzien is. „ Aan den haak hecht men een fyn geſponnen draad van gemeen vlas, „ waar mede men de vezeltjens van den *Asbeſtus* door het omdrayen van „ de klos poogt te verenen. Doch men houd daarby een kom oly ge„ reed, om daar mede de vingeren, in plaats van ſpeekſel, by het gemeen „ ſpinnen, te beſmeren. Daar door worden de vingeren in goeden ſtaat ge„ houden, vermits de *Asbeſtus*-draden anderzints den huid grieven en „ quetſen; ook ſtrekt zulks, om de draden in zich zelven gemoediger „ en weker te maken. Dus dan volgen de draden elkander, en laten zich „ met zo tamelyke ſpoed winden, dat men 'er voorts een zoort van ly„ waat van weven kan. Doch dewyl de ingeſponnen vlasdraden daar „ mede noch vermengt blyven, brand men dezelve in het vuur uit, op „ dat het lywaat rein en geheel zy.

Van een Amiantgroeve in de HOOGLANDEN van SCHOTLAND heeft men ene beſchryving in de *Philoſophical-Transactions N.* 333. *Art.* 6 *ſeq.* waar in onder anderen merkwaardig is, 't geen van de onderſcheide verwe van den ſteen verhaalt word; namelyk dat de BLAAUWACHTIGE veel grover; doch de WITTE en RODE van een fyner aart is. Van een HONGAARSCHE GROEVE, *vide Marſil. Danub. Tom. III. pag.* 65.

(*f*) Ik heb my verwondert, als ik zag, dat de boeren in het pyreneſche gebergt, veeleer dan de geleerden, welken zich deswegens veel moeite gegeven hebben, het geheim om dat ſteenvlas te ſpinnen, offchoon op een grover wyze, weder uitgevonden hebben. Zy maken daar van geldbeursjens, kouſſenbanden enz. Ik kan daar van een beurs in myn cabinet tonen. Hoe de Tartaren het zelve ſpinbaar maken, is in de voorgaande note aangewezen, die een veel fyner draad, en mitsdien ook fyner linnen, als gene, daar uit weten te bereiden, waar van ik een kleine proeve, my van den heer DE BRUIN (door zyne ſchone reisbeſchryving genoeg bekent) geſchonken, bezitte. Onder de geleerden heeft het nieuwſt en beſt daar van gehandelt, en de manier, om het te ſpinnen, ontdekt de heer *Mahudel* in zyne geleerde *Memoire du Lin incombuſtible* onder de *Memoires de Litterature tirés des regiſtres de l'academie des inſcriptions & belles lettres Tom. IV. p.* 634 *ſeq.* Het enig bekent overblyfzel van der ouden onver-

Van 't gemene Geberg-te.

§. XXIII. Noch meer GEBERGTE beſtaat uit een zogenaamde Weekſteen/ dat is, weekſteen, gelyk de heer Egede ſchryft, een onvolkome Marmer, van verſcheide verwen, als groen en rood, ook geheel wit, met zwarte vlekken, welk laatſtgenoemde zoort dieper, dan het eerſte, zoude leggen. Hier uit maken de Wilden, vermits het niet zeer hart is, hunne lampen, kookpotten en dergelyken. Ook word een zogenaamd geſteente menigvuldig in Noorwegen gevonden, en de brokken, welke ik 'er van bekomen heb, zyn graauw en glanzig, enigzints talkachtig, en komen het Gangebirge/ 't geen de noorweegſche berglieden Grauglimmer noemen, en onzer berglieden Greisgeſtein is, zeer naby; behalven dat het zo vaſt niet is, en meer talkachtige ſchilfers heeft.

Waarin waarſchynlyk metalen verborgen zyn.

§. XXIV. Uit dat geſteente, 't geen het laatſtgenoemde edele Gangebirge zo naby koomt, en een ander, dat ik niet gezien, maar verſtaan heb, dat het, wanneer men'er op ſlaat, terſtond als een klok klinkt, zoude ik giſſen, dat hier goede erts, ten minſte koper en zilver moet zyn. In welk vermoeden ik noch meer geſtyft worde, als ik verneme, dat men een gebergt op enige plaatſen groen en blaauw uitgeſlagen gevonden heeft. De Heer Egede gewaagt ook van een gevonden brok, die als loot-erts uitzag. Yzerſteen of yzeraarde vind men ook doorgaans in het land; doch waar vind men dezelve op den aardbodem niet? weshalven het geen wonder is, dat, volgens het bericht van Egede, aan den zeeboezem *Junnulliarbik*, een ZOORT BRUINRODE VERWE, en ROODAARDE met WITTE VLEKKEN, elders een gele VERWE met RODE

ADE-

verbrandbaar lywaat is, 't geen, waar van *Don Montfaucon* in zyn voortreffelyk *Diarium Italicum p.* 450 gedenkt: *in vinea quadam* (1702) *detecta eſt urna grandior marmorea, in qua tela ex amiantho confecta. Eſt lini genus, quod asbeſton Græci vocitant, tela vero palmis Romanis* 9 *longitudine*, 7 *latitudine pari ratione atque hodierna tela noſtra contexitur, filis cannabinæ telæ more, denſioribus, ſed uſu detrita....... eſtque ipſa tractabilior, tactuque lenior ipſo ſerico panno &c.* Dat en hoe in verſcheide oorden papier 'er van gemaakt word, doch het ene een weinig fyner, dan het ander, is een bekende zaak.

ADEREN, het Cinaber gelyk, doormengt, en noch op ene andere plaats een ſchone BRUINRODE VERWE gevonden word. Men zegt ook, dat een bergkundige door den koning derwaards gezonden zoude zyn, om aldaar enige ontdekkingen te doen, van welke veelligt met den tyd iets vernomen zoude konnen worden. Doch men vinde, wat men wil, het gebrek aan hout zal alle ondernemingen ondoenlyk maken. De meergemelde Egede verhaalt ook van ene proeve van STEENKOLEN, die zy, welke tot het bezichtigen van de Disco-bocht afgezonden waren, daar te lande gevonden en terug gebragt zouden hebben. Wanneer zulks verder nageſpoort wierd, zoude het ongetwyffelt met den tyd tot merkelyk voordeel der volkplanting, ten minſte tot vervulling van het ontbrekend hout konnen dienen.

§. XXV. Het ZOET WATER word als zeer goed en gezond geroemt, 't geen gedeeltelyk uit de geſmolte ſneeuw van de bergen afſtroomt, en gedeeltelyk uit dezelve ontſpringt, en dikwerf, als het zo magtig is, ſchromelyke en landverdervende overſtromingen veroorzaakt. Ontrent de plaats, alwaar de Straat van Forbiſſer gemeenlyk geſtelt word, vind men een warme bron mineraalwater, 't geen, volgens het bericht der Groenlanders, in den winter zo heet zoude zyn, dat, als men grote ſtukken ys 'er inwerpt, dezelve aanſtonds ſmelten, en het rondom den rand des winters en zomers groen is. Dat water zoude een wrangen ſmaak en een ſterken reuk hebben. Goed water.

§. XXVI. Op het vaſte land bevinden zich HAZEN, die zeer klein, en in den zomer graauw, doch in den winter geheel wit zyn. Gelyk ook een klein zoort wilde HARTEN, vermits de beſtendige koude die dieren belet, alhier tot hunne rechte grote te geraken. De laatſte heten by de Noordlanders Reensdyr/ doch zyn de Reën of Reëndieren der Laplanders geheel niet, maar veeleer onze Harten gelyk; inzonderheid wat hunne klaauwen betreft. Het is het zelve zoort, 't geen op Spitsbergen gezien word, ook graauw van verwe, ofſchoon men nu en dan enigen vind, die geelachtig zyn. De kro-

Wat Dieren men op het land vind.

Wilde.

kronen zyn t'enemaal met een dikken ruwen huid overtogen, en hebben aan ieder zyde 3 of 4 takken, die platachtig zyn, en de Reëndieren nader, dan de Harten, komen. Zy zyn grover van lighaam, dan onze Harten, en vermits zy vreselyke koude moeten wederſtaan, van enigzints ruige hairen. Hunne bronstyd is alhier ook in october, als zy het vetſt zyn, en mitsdien op dien tyd door de Groenlanders het meeſt gejaagt worden. Zedert verminderen zy welhaaſt, en trekken ongetwyffelt naar zachter oorden, van waar zy des zomers weder terug komen. Onze Groenlandsvarers merken aan, dat de Harten op Spitsbergen in de maand auguſti het vetſt zyn, en een van hun heeft my verhaalt, dat hy eens in die maand een ſchoot, die 60 ponden talk tuſſchen vel en vleeſch had; doch daarna nemen zy, by de lange nachten en hevige vorſt, ſteeds meer en meer af, tot in juny, als het jonge kruid weder hervoort koomt, en zyn op het laatſt zo doodmager en dun, als of al het vleeſch weggeſmolten was, doch 't geen in korten tyd op nieuw genoegzaam weder zo geweldig aanwaſt, dat het dier reeds in auguſti tot de te voren gemelde vetheid toeneemt. Het kruid, 't geen het eigentlyk eet, heeft een rond blad, dat niet groter dan een halve drieling, doch zeer dik, en van een redelyk bitteren ſmaak is. Maar ik moet hierby niet verzuimen, de Goddelyke alwyze voorzienigheid aan te merken, die zich daarin openbaart, dat, tegen den aart van andere landen niet alleen deze Harten, en de overige viervoetige dieren, als Voſſen en Beren, maar ook de Vogelen, en de Walviſchzoorten, in dit koude waereldsdeel boven over het vleeſch, of tuſſchen het zelve en het vel, zeer vet zyn, en die dieren een zeer mager bruin vleeſch hebben, doorgaans met meer bloed vervult, dan de dieren en vogelen in de warme landen; waaruit niet moeyelyk te oordelen is, dat het veelvuldig bloed in die ſchepzelen, tot het wederſtaan der hevige koude, een onbeſchryffelyke hette te weeg brengt, en het vet, 't geen het vleeſch van boven omvat, zowel de uitdamping der inwendige warmte, als het indringen der koude van buiten grotelyks beletten en verhinderen moet. Voorts hebben onze lieden

den ook by de Harten noch deze byzondere eigenſchap van dit oort aangemerkt, dat offchoon het gedurende den tyd, dat zy aldaar zyn, geſtadig, gelyk men weet, dag is, zy nochtans beſtipt des nachts ten 11 uren aftrekken, of zich ter ruſt verſteken, en ten 2 uren 's morgens weder te voorſchyn komen en zich vertonen. En gelyk zy dan ten dien tyde zeer weinig ruſten, maar ſteeds, als men hen ontdekt, etend gevonden worden, om in twe maanden zo veel in vetheid, gelyk gezegt is, toe te nemen, hebben zy veel voedzel nodig. De VOSSEN zyn blaaugraauw, wit en zwart, ook zwartbruin, en grover en ruiger van lighaam, dan in warmer landen. Zy weten dezelve met zekere uitgezette vallen te vangen. Op het vaſte land laten zich bywylen witte BEREN zien; doch die welhaaſt door de Groenlanders verdelgt worden. Zy zyn de onze niet, maar wel de ſpitsbergſche met de langachtige wolfskoppen gelyk, waar van *Martens* in zyne *reisbeſchryving van Spitsbergen IV. deel* 4. *hoofdſt. n.* 3. ene beſchryving en afbeelding geeft. De BEREN zyn alhier, uiterlyk aan te zien, den wolven gelyk. Ik heb den opgezetten balg van een ſpitsbergſchen wolf gehad, wiens kop klein en ſpits, het lyf langachtig met dikke, wrede, lange aſchgraauwe hairen, de ſtaart kort, de poten zonder gewrichten, en de klaauwen lang en ſtyf waren.

§. XXVII. Van tamme dieren hebben zy gene, dan HONDEN, doch die alleen tam zyn, wanneer men dezelve jong daar toe gewend, en zy by huis gehouden konnen worden, anderzints zyn zy wild en zeer bytachtig. Op de na hun genaamde HONDEN-EILANDEN (waar van een ieder ontrent een myl groot, en met gras bewaſſen is) onthouden zich meer dan 4000 van die dieren, welke de Groenlanders gewoon zyn des winters met wier of zeegras, tang, moſſelen en dergelyken, ook met robbenſpek, doch zeer ſpaarzaam (vermits zy het zelven tot hun onderhoud noodwendig gebruiken) te voederen; want die arme menſchen eten die honden winddroog, en ook verſch, vermits zy hun vleeſch zowel des zomers als des winters onder de ſneeuw en het ys bewaren. Zy jagen en ſchieten Tamme.

dezelve gelyk ander wild. Dit zoort van honden is ſpits van kop en neus, en heeft hoge ſpitſe oren. Zy konnen niet blaffen, maar alleen knorren en huilen, daar by zyn zy blode, en geenzints tot de jagt bequaam. KATTEN hebben de Groenlanders geheel niet, en vrezen voor dezelve, wanneer zy die by de Denen zien, gelyk zy mede een byzondere afſchouw en vreze voor de ZWYNEN betuigen, wanneer zy dezelve by hunne gaſten vinden. Ook hebben zy gene Katten nodig, vermits zy Ratten noch Muizen hebben, behalven een korten en dikken Aardrat, die zeer weinig gevonden word. SLANGEN en dergelyk giftig gewormte kan hier te lande niet duren, waar van de oorzaak in de beſchryving van Yſland gezegt is.

Land-vogelen. §. XXVIII. Van LANDVOGELEN hebben zy gene eetbare, dan de RYPEN, waar van in de zo even aangehaalde beſchryving melding is gedaan. Dezelve zyn wit, met zwarte vlekken op de vleugelen en ruige poten, neſtelen zeer hoog aan de klippen, en leven van het zelve rond gebladert kruid, waar mede de Harten en Reën zich op de te voren gezegde wyze generen. Een opmerkend commandeur van onze Groenlandsvarers had enige malen, als hy hunne neſten zag, beſpeurt, dat zy in dezelve van de medegenomen ſpyze een gedeelte afzonderden en bewaarden, om gedurende den winter, als zy alhier verblyven, en niets voor hun te bekomen is, daar aan de nodige nooddruft te vinden. Voorts ziet men ook EXTERS, MUSSCHEN, en een witten vogel, die een weinig groter dan een Diſtelvink is, in de maand maart in grote menigte gevonden word, en zeer fraay zingt, gelyk ook ARENDEN en lichtgraauwe VALKEN.

Water-vogels, en hoe deze zich voor de roofvogels en andere roofdie- §. XXIX. Van STRAND en WATERVOGELS is daar tegen ene verbazende menigte. Hier worden alle de zoorten gevonden, die *Martens* in zyne meermaals aangehaalde Spitsbergſche reisbeſchryving IV. deel 2 hoofdſt. n. 3. beſchryft, en noch vele anderen. Ik heb bereids het een en ander, die vogelen betreffende, in de beſchryving van Yſland bygebragt. Doch nadien ik van enige ſchippers, die lange op Groenland gevaren hebben, noch verſcheide byzonderheden en aanmer-

kin-

kingen, door hun aldaar gemaakt, zo wegens de zorgvuldigheid van enigen dier vogelen, om hunne neſten met de mogelykſte zekerheid aan te leggen, hunne jongen te water te brengen enz. te weten ben gekomen, zal ik dezelve ten genoegen der natuurbeminnaren hier byvoegen. Het is namelyk hier alles vol roofvogels en roofdieren, Beren, Voſſen en dergelyken. De laatſtgenoemden zyn hier ook zo liſtig, als in de warmer geweſten; doch vermits zy in deze met ſneeuw en ys bedekte landen, wat tot vulling hunner hongerige magen vereiſcht word, noch minder dan elders vinden, belagen zy de weerloze vogelen des te nyveriger; weshalven dezen ook aan hunne zyde te meer op hunne hoede zyn, en zo veel mogelyk allerly behoedmiddelen te werk ſtellen. De LUMBEN, die op eenmaal niet meer dan twe jongen voortbrengen, neſtelen aan den top der hoogſte rotzen, waar aan ergens van een ſteen ſlegts zo veel uitſteekt, dat zy 'er met moeite opzitten konnen; zulks hun de Voſſen aldaar niet beklimmen, noch de roofvogels niet dan zwevende en zeer moeyelyk bykomen, en zy zich, aan de rotzen vaſthoudende, tegen dezen te beter met byten en kraauwen verweren konnen. Zo dra de jongen tot enigen wasdom geraken, worden zy door de ouden te water gebragt, alwaar zy door het duikelen volkomen zekerheid en hun voedzel vinden, en wel zodanig, dat een der ouden onder vliegt, op dat, zo een jong onmagtig wierd, het zeer zacht op den rug van den ouden mogt vallen, en niet op de ſtenen of harde aarde nederſtorten, en dus verpletteren, of gewis den ſteeds loerenden Voſſen ten deel worden; terwyl de andere oude, by zo verre zich ergens een roofvogel vertoont, ter zyner afwering tot aan het water ſteeds boven het jong blyft zweven. Wanneer onvoorzichtig een jong uit het neſt, of anders by toeval op den grond valt, dragen het de ouden zodanig ene liefde toe, dat zy het niet verlaten, maar beſt mogelyk verdedigen, en zich gemeenlyk door de Voſſen laten verſlinden, of van de menſchen, wanneer dezen toeſchieten, doot ſlaan. Zo dra die vogels maar eens met de jongen de zee bereikt hebben, keren zy nooit weder naar land, maar een ieder der ouden

ren weten te hoeden;

den neemt een jong by zich, leert het door zyn voorbeeld duikelen en zyn voedzel zoeken, zwemt ook zodanig ſteeds meer en meer met het zelve van het land en op het water voort, tot hy daar mede in zachter en min duiſterer geweſten, dan dit, en die hy vermoedelyk in America vind, geraakt, van waar zy gezamentlyk tegen den zomer weder naar Groenland terug komen. De ouden, die hunne jongen door een toeval verloren hebben, of door ouderdom tot telen onbequaam zyn, komen niet op het land, maar houden zich geſtadig in hopen van 60 tot 100 ſterk op de zee; doch begeven zich ook in auguſti alle weg. Wanneer men een jong neemt, en het hun in de zee toewerpt, ylen zy 'er na toe, en willen, als om ſtryd, alle het jong hebben; zulks zy onderling geweldig byten en kampen, wie het behouden zal. Maar zo de rechte moeder 'er by koomt, en zich het jong toeëigent, laten de anderen af en het welhaaſt varen. Andere vogelen zetten zich, een ieder na zyne gewoonte, enigzints lager aan de ſteile rotzen, en zoeken in de ſleuven of kloven, door het nederſtorten van enige ſtukken veroorzaakt, gelyk ook op alle plaatſen, alwaar ſlegts een hoekje van een ſteen uitſteekt, een plaatsje, om te broeyen. De kleine ROTTJENS, of RATTJENS (gelyk zy door de Hollanders en Hamburgers genaamt worden, vermits zy zo zwart van verwe en klein zyn, dat zy jonge Ratten gelyken, en ook als dezelve piepen) zoeken mede beneden aan de nedergeſtorte rotzen, onder de brokken, en zo naby het zeeſtrand als doenlyk is, enge en diepe gaten tot neſten, ſluipen, zo dra hunne jongen enigzints vliegen konnen, met dezelve tuſſchen en onder die nedergeſtorten rotsbrokken en ſtukken (op dat geen vyand hun bykomen mogt) naar het water, en zwemmen met dezelve ſteeds verder voort. De DUIVEN, die de wilde Duiven in lyfsgeſtalte en vlugt t'enemaal gelyk zyn, neſtelen ook, gelyk de anderen, in de kloven der ſteenrotzen; doch zoeken, zo veel mogelyk, de zulken uit, die met water omgeven zyn, of uitſtekende hoeken in de zee hebben, op dat hunne jongen, wanneer zy ſterk genoeg zyn, teffens met hun uit de neſten, zonder dat een

dier

F. de Bakker fecit 1759.

dier of roofvogel dezelve bereiken kan, onmiddelyk in zee konnen geraken. Op gelyke wyze neſtelen ook de door ons zogenaamde PAPEGAYEN, ofſchoon zy met dezen niets dan den ſnavel gemeen hebben. Noch verhalen onze lieden, dat de Mallemukken, Papegayen en Duiven, wanneer zy een ſtuk ſpek of vleeſch van een doden viſch willen afrukken, met de uitterſte ſpitſen hunner enigzints uitgeſpreide vleugelen, en met hunne brede endepoten het water ter wederhouding drukken, en dus met de ſnavel een ſtuk losbreken en inzwelgen. Wie doch heeft hun die kunſtgreep geleert? Dit is 't, wat ik van dat zoort vogelen met zekerheid heb konnen ervaren, waar mede ik my te meer heb moeten vergenoegen, vermits geen geleerd opmerker op dergelyke plaatſen koomt, en ik ook geen van die dieren levend heb konnen magtig worden, om 'er zelf aanmerkingen over te konnen maken.

§. XXX. Alleen ben ik in het jaar 1733 zo gelukkig geweeſt, een levenden MALLEMUK, die met een uit de Straat Davis terug komend ſchip herwaards gebragt was, te bekomen. Wat ik aan denzelven waargenomen heb, zal ik, beneffens deszelfs afbeeldzel, hier byvoegen, in hope, dat zulks de liefhebbers der natuur, die zich alles ten nutte weten te maken, niet onaangenaam zal zyn. Ik deed hem enigen tyd, ter ontdekking van zyn aart, op de plaats lopen, en eindelyk, om hem naauwkeuriger te beſchryven en te openen, worgen. Beſchryving van een Mallemuk.

Hy ſcheen van een harde natuur te zyn, gelyk zulks ook in een ruuw en koud land alzints vereiſcht word, vermits hem allerly weêr en de ſpyze zeer aangenaam was; was noch jong, derhalven by my noch merkelyk groter geworden, en zoude waarſchynlyk lange geleeft hebben, zo myne begeerte, om hem in volkomen welſtand inwendig te zien, zyn leven niet verkort had.

Hy was zeer gulzig, zo wel ontrent allerly viſch, als inzonderheid raauw vleeſch. Alles, wat hem voorgeworpen werd, ſlokte hy gretig binnen, en wel de viſſchen geheel, en het vleeſch in grote brokken, en ontlaſte ſchielyk de *Excrementa*, die, gelyk

 van

van de andere roofvogels, altoos dun waren, waarna hy weder nieuwe eetluſt verkreeg, en alles verſlond, wat hem voorquam. Onbeſchroomt ging hy op klein gediert, als Ratten enz. los, en tegen wat groter, als Katten enz. verweerde hy zich dapper, ſloeg met den groten ſnavel fris toe, en als hy een kat by den ſtaart vatten konde, neep hy haar zodanig, dat zy vreeſlyk ſchreeuwde; weshalven alle dergelyke dieren, als zy hem zagen, vluchteden. Alleen voor menſchen was hy vreesachtig, doch niet ſchuuw, en ontrent den genen, die hem voeder gaf, tam en mak genoeg. Als ik hem enige dagen by een ſchilder gegeven had, om hem uit te tekenen, en hy weder t'huis gebragt werd, liep hy zo gezwind naar myn koetzier, die hem veel goeds deed, als of hy zich verheugde, weder by bekenden te komen, gelyk hy dan ook gedurende den tyd, dat hy by den ſchilder geweeſt was, niet ſterk eten wilde, en ſteeds treurig zat. Als hy bedreigt of bang gemaakt werd, inzonderheid door een witten doek, ſchreeuwde hy zeer luid en met een helle keel.

By naauwkeurige beſchouwing vond ik zyne gantſche LENGTE van de ſpits van zyn ſnavel, tot aan het einde der ſtaartvederen, een paryſchen voet en 7 duimen; den ſnavel tot aan den kop $1\frac{3}{4}$ duim; den ſnavel met den kop $4\frac{3}{4}$ duimen; den hals 6 duimen, die hy ſteeds verkort droeg, doch uitrekken konde, en den ſtaart $7\frac{1}{2}$ duimen: zyne hoogte, als hy recht op ſtond, was 8 duimen, de lengte der poten met den ſchenkel $8\frac{3}{4}$ duimen; doch als de vogel ſtond, had hy alleen de hoogte van $6\frac{3}{4}$ duimen, en de onder poot maar $2\frac{1}{2}$ duimen. De SNAVEL, die recht voor uit ſtond, was na mate van den vogel ſmal, en merendeels onbedekt, hoornachtig en zwartgroenachtig, het overige met een vedervel overkleed; zulks zyn gantſche inſnyding 3 duimen lang was. De bovenſte ſnavel was, zo verre hy blood ſtond, dikker dan de andere, en gelyk als met een bekleedzel voorzien, voor met een haak gekromt, in welke de gantſche rechte onderſnavel ſloeg en zich ſloot. Die onderſte had noch na voren toe een driehoekigen knobbel, gelyk ook anderen van zyn geſlacht hebben, en *Willugby* TUBERCULUM

ſ.

ſ. PROMINENTIA ANGULARIS noemt, en voorts meent, dat het dient *ad eam (mandibulam) roborandam, quo fortius & firmius piſces retineat. Ornitholog. Lib. III. Sect.* 3 *Membr.* 2. *Tit.* 4. *cap.* 1., gelyk de ſnavel ook in 't algemeen zeer krachtig ſcheen te wezen, en fyne ſterke ſpieren had. In het bovengedeelte van den ſnavel ('t geen my tot noch toe in geen andere vogels voorgekomen is) waren vier NEUSGATEN, als in het onbeklede gedeelte twe langachtige en ſmalle, en in het met vederen bewaſſen gedeelte noch twe rondachtige en groter, gelyk zulks in de hier bygevoegde afbeelding te zien is.

De KOP was plat, en enigzints langwerpig. De OGEN tamelyk groot en helder, de OOGAPPELEN pekzwart met een enigzints lichter kringetje omgeven, de OREN wyd en open. Deze vogelen zyn zeer dik van VEDEREN, die aan den kop en in den nek wit en graauw, aan den hals, borſt en buik enigzints witter, op den rug, de vleugelen en de ſtaart, wit, licht en donkergraauw, zwart en bruingeel onder een vermengt zyn, 't geen hun een aartig bonte gedaante geeft. Dezelve zitten ongemeen diep en vaſt in den huid, waar by noch koomt, dat de ſchaft aan denzelven, en byzonder aan de grote, ongemeen ruig en enigzints gedraait is. Onder de grote vederen bevind zich een dekzel van dichte PLUIMVEDEREN, gelyk de Zwanen, ja byna als de Eider-Enden hebben, 't geen den vogel tegen het water en de koude beſchutten moet. De VLEUGELS waren wel enigzints ſmal, doch teffens zeer lang, ſterk en met vele vederen voorzien. De gantſche wytte ſtrekte zich, wanneer zy uitgeſpreit waren, van de ene ſpits tot de andere, ter lengte van 3 voeten, $8\frac{3}{4}$ duimen uit, waartegen de rug tuſſchen de hechting der vleugelknokken ſlegts 2 duimen had. De STAART was mede dik en dicht van vederen, zat plat en breedachtig, gelyk een kleder veger, die de vogel aartig uitſpryden, en 'er mede ſpelen konde. De POTEN en KLAAUWEN waren lichtgraauw, een weinig roodachtig, aan dezelve drie grote tonen, en achter een veel kleiner. De drie voorſten waren door een dubbel vel, 't geen zich met een mes van een deed klieven, aaneen gehecht, en hadden zwarte, ſmalle

voor

voor aan rondachtige en menſchelyke nagels, doch aan de achterſte een kleine vogelklaauw. Na dat de vederen uitgeplukt waren, werd noch een teder dun velletje over den gewonen huid gevonden, dergelyken men ook weleer (*Vide Memoir. des Mathem. & Phyſiq. d.* 1693. *p.* 177 *ſeq.*) aan den Pelicaan, of den Kropgans opgemerkt heeft, waarmede die zware vogel ongetwyffelt door den alwyzen en goeden Schepper boven anderen begiftigt is, om zo wel ter zyner verlichting, als tot het bequaam matigen zyner vlucht in het ſtygen en dalen, vermits hy daar tuſſchen veel lucht vat, dezelve naar vereiſch te konnen vermeerderen of verminderen. Boven op het vleeſch lag hier en daar het vet, gelyk in het koude Groenland het vet der vogelen doorgaans over hun vleeſch zit, en daarby hun mager vleeſch met meer bloed, dan dat der vogelen elders, vervult is; 't geen doet oordelen, dat zulks hun een grote warmte, die zy ook wel nodig hebben, te weeg brengen moet. De BORSTSPIEREN waren ſterk en dik, en de grote vleugelen zeer evenmatig naar de verre vlucht die deze vogelen zo wel van de neſten over de zeer wyde ysvelden, tot het verkrygen van hun voedzel, als, by het naderen der lange nachten en ſcherpe koude, naar een warmer en lichter, ongetwyffelt verre afgelegen, geweſt volvoeren moeten. De TONG was ſmal, glad, 1¾ duim lang, en aan den wortel met enige ſpitsachtige enigzints ſtyve hairen bezet, dergelyken ook achter de opening van de longpyp (*rima laryngis*) ſtonden, en beide tot derzelver dekzel en beſchutting, by gebrek van een ſtrotlapje (*Epiglottis*), dienden. De ringen der *Trachea*, of longpyp, waren geheel en geſloten rond, vermits die vogel tot zyn geluid, 't geen ſlegts in ene toon beſtaat, geen verandering of ſpeling van dezelve, gelyk de zingende vogels, gebruikt. Aan het beneden einde was dezelve, gelyk gemeenlyk by de vogelen, in tweën geſpleten, en met twe dikke kraakbenige ringetjes verſterkt, waar van de armen zydwaarts in de LONG gingen. Deze beſtond niet zo zeer uit twe *Lobi* of uitterſte delen, als wel (zo veel ik zien konde, vermits ik het borſtbeen, om het geraamt op te zetten, niet gaarne quetzen wilde) uit

twe

twe onderſcheiden en onderling geen gemeenſchap hebbende ſtukken, waar van een ieder een byzondere long maakte, die, gelyk een goudbeurſe, boven eng en onder wyd, gevormt, en rood geelverwig was. Het HERT, 't geen ¾ duim lang was, en ſlegts ene kamer had, lag geheel boven over de Lever, en niet tuſſchen de *Lobi*. De LEVER was na mate van den vogel zeer groot, en had ook een grote Galblaas. De MILT was 2 duimen lang en donkerbruin van verwe, gelyk de Lever. De MAAG was als een zak van dikke en vaſte vliesjens, inwendig vol zeer diepe rimpelen. Ik vond 'er geen ſpyze meer in, en ook geen blyk van maagzap. Niet verre van de *Pylorus*, of beneden opening der Maag, zat aan het gedarmt een *Viſcus* van gedaante, gladheid en *conſiſtentie* natuurlyk als een ſnoekslever, 't geen na alle vermoeden het *Pancreas* zal zyn. Het *Meſenterium* was met ongemeen veel bloedvaten doorweven. Het GEDARMT der Maag tot aan het uitterſte einde maakte 3 voeten 4 duimen uit. De NIEREN lagen aan de beider zyden ter gewone plaatſe, en waren van dezelve geſtalte als die der andere vogelen: boven ieder lag een tamelyk grote eyvormige bal, welke de bruine verwe der Nieren had; doch dien ik liever voor de *teſticulen* wilde houden, als ik maar verzekert was, dat men in andere vogelen dergelyken, en wel van die verwe, aantreft, vermits ik anders in myn vogel geen *teſticulen* vond, en dezelve nochtans (gelyk het gebrek van een eyerſtok toonde) van het mannelyk geſlacht was. Noch beſpeurde ik aan de uitgenomen OGEN ene brede, het vierdedeel zyner ronding beſlaande, ſpier, wier eigentlyk gebruik ik niet weet te raden. De *Sclerotica*, of het harde oogvlies, was ongemeen hard en vaſt. Het cryſtallyne vocht was ſpheriſch, dergelyken de ontleedkundigen te Paris ook aan de Cormorant, of water-Rave, waargenomen hebben, vermoedelyk om te beter onder water te konnen zien, vermits de Mallemuk, even gelyk gene, ook onder het water zyne ſpyzen zoeken moet, en de viſſchen gemeenlyk hun cryſtallyn vocht van dezelve gedaante hebben. Het vergrote ook de letters, wanneer men 'er door zag, zeer veel.

Wanneer ik al het te voren aangehaalde te zamen neem, kan ik niet anders oordelen, dan dat deze Mallemuk een eigentlyke MEEUW was, aangezien de merktekenen, die de vogelbeschryvers van het Meeuwengeslacht gewoon zyn te geven, als de sterkte, langachtigsmalle, spitze en vooraan enigzints gekromde snavel; de langwerpige neusgaten, de lange en geweldige vleugelen, de tedere poten, en het op zich zelven ligte, doch met veel vederen dik en dicht bedekt lyf, beneffens de gulzigheid, het schreeuwen en de gezelligheid met de menschen enz. aan myn vogel insgelyks volkomen te vinden waren.

Ik bediene my voorts van de vryheid, welke men gewoon is aan iedereen te vergunnen, die allereerst een Dier, Vogel enz. beschryft, en geef dezen vogel den volgenden naam: *Larus marinus maximus ex albo, nigro & fusco varius, Groenlandicus*: een bonte Groenlandsche Meeuw van het grootste zoort (vermits hy groter dan een grote End was) met wit- zwart- en bruingele vederen, met een rechten voor aan den boven kinbak slegts een weinig gekromden snavel, en achter kruiswys over elkander geslagen vleugelen.

De naam MALLEMUKKE, of hollandsch MALLEMOKKE, 't geen zo veel als ZOT DIER of DOM BEEST beduid, en van MAL, MALLE, *stupidus*, *stultus* en het oude duitsche woord MOKKE *scropha* (gelyk men ook noch in Holland een onrein vrouwspersoon een VUILE MOKKE noemt) afstamt, is hem door de hollandsche Groenlandsvarers, om zyne domheid, gegeven, vermits hy, eens op een Walvisch gevallen zynde, zich aan denzelven zonder wyken uit overmatige gulzigheid vast houd, en doodslaan laat.

Van dezelven is meer dan een zoort.

§ XXXI. Ondertusschen moet noch meer dan een zoort van Mallemukken zyn, vermits de gene, die door *Martens* in zyne spitsbergsche reize IV. deel. 2. hoofdst. n. 11. beschreven word, in meer dan een stuk van den onzen verschilt. 't Geen ook te eerder zyn kan, als die benaming van de matrozen slegts in het wilde gegeven is, en van een eigenschap ontleent, die meer dan een zoort gulzige en zeer hongerige vogels gemeen hebben.

§ XXXII.

§. XXXII. Voorts zyn hier ook menigerly GANZEN en ENDEN, inzonderheid EYDER-ENDEN, Aederfugle / welke alle te gelyk tegen den zomer, of met de naderende lange dagen, zich naar Groenland, maar tegen den winter en de lange nachten weder na America of andere gewesten begeven, alwaar zy meer licht en zachter weêr genieten. Uit het bericht van enigen, die te Spitsbergen overwintert hebben, blykt (by *Zorgdrager* III. deel 10. hoofdst. bladz. 223.) dat de aftogt met het begin van october geschied. Noch meer zoorten van Watervogels.

§. XXXIII. In de kreken en beken worden FORELLEN en veel KREEFTEN, doch noch meer ZALMEN gevonden. In een rivier, die in de Baals-bocht valt, heeft men eens 18 tonnen Zalmen gevangen; ook vangt men 'er vele ELFTEN, of Lachsauen / welke, naar myn vermoeden, de door de Noordlanders zogenaamde Rothfischen zyn, die in Noorwegen Auen heten. Wat Visschen gevonden worden in de Kreken en Beken.

§. XXXIV. De zee is ongemeen ryk in allerly visschen, doch Oesters heeft men 'er niet, maar wel zeer schone MOSSELEN en grote KREEFTEN (*Paguri*) (g). Van de kleiner vischzoorten vangen de Wilden inzonderheid de Lodden / een klein Haringzoort, in het noorweegsch Lodder genaamt, doch dat noch meer den Grondeling gelykt. Deze worden door hun menigvuldig in fuiken gevangen, en tot hunne winterspyze op de rotzen gedroogt. Ook heeft men 'er vele KABELJAUWEN, ROGGEN, SCHOLLEN en HEILBOT, in het noorweegsch Queter geheten, en die alhier zo groot valt, dat men van één gantsche tonnen vullen kan. In de Zee.

§. XXXV. Van de Zeevisschen, die de natuurkundigen onder Van de Zeevisschen.

(g) Aan de wyfjens, die om hare schaamdelen te bedekken, een breder staart dan de mannetjens hebben, ziet men, wanneer dezelve opgeheven worden, de beide teelleden, aan ieder zyde een, gelyk ook de scheden der lyfmoeder inwendig zeer duidelyk. De mannetjens hebben ook twe manlyke. Parende, doen zy beide de staarten aan een zyde, leggen zich op elkander, en hangen *post insertionem* zo vast te zamen, dat men met de een den ander opheffen en wegdragen kan.

der het geſlacht der grote viſſchen rekenen, heeft men hier en in de overige zeën onder den Noordpool ene ongelooflyke menigte, en ik gelove, dat geen zoort derzelve zy, die hier niet te vinden is; want hier heeft de milde voorzienigheid van den Schepper hun voedzel (waar van hier na meer geſproken zal worden) toebereid, en voor hunne zeer hitzige en vette lighamen is geen andere luchtſtreek bequaam, wegens hun vet, 't geen, wanneer de zon hun meer op de ruggen brandede, welhaaſt ſmelten zoude. Derhalven zal ik gelegenheid nemen, om van dezelve enigzints uitvoeriger te handelen, en hunne natuurkundige beſchryving, zo veel mogelyk, in een beter licht te ſtellen, dan tot noch toe door anderen geſchied is, doch voornamelyk aanleiding geven, op dat men van tyd tot tyd daarin tot te meerder kenniſſe gerake.

Hun merkelyk onderſcheid van andere viſſchen.

§. XXXVI. Dat viſchgeſlacht onderſcheid zich merkelyk van andere viſchzoorten; want het heeft van dezelve niets, dan de uitterlyke geſtalte, komende zyn inwendige, ja zyne gantſche geſchapenheid, met de landdieren overeen. Het heeft warm bloed, ſchept adem door middel van een long, en kan derhalven niet lang onder water blyven: het teelt op ene dierlyke wyze, brengt levende jongen voort, en ſtilt dezelve met zyn melk en zog: Daar ook de andere viſſchen hunne flosvederen uit graten beſtaan, die met dunne tuſſchenhuidjens aan malkander gehecht zyn, hebben de Walviſſchen daar voor gewrichten, gelyk een menſchenhand met vingeren verbeeld (*h*), met ſpiertjens of veel zenuwachtig vleeſch bekleed, en met zulk een dikken huid en zwoort als het overige lyf bedekt, welke ook daarom ter onderſcheiding door onze en de Hollandſche Zeelieden VINNEN (*i*) genaamt worden, waar tegen de anderen

(*h*) Men kan een aftekening der vingewrichten van een Bruinviſch zien by *Major in Miſcell. curioſ. Medico-Phyſ. Lib. IV. p.* 25. en van een anderen viſch van dat geſlacht by *Sachs Monocerolog. p. 79 ſeq.* weshalven dezelve ook in de Kunſt- en Naturalien-Cabinetten voor de gewrichten der handen van Meermenſchen plegen gewezen en uitgegeven te worden.

(*i*) Van het oude duitſche woord Finne / A. Sax. Finna / Angl. Fin / Dan. Finder / Suec. Feen / Lat. PINNA, een Flosveder.

ren floßen of floßfedern heten; doch hierin heeft de wyze Schepper voor hun zeer wel gezorgt, vermits gemene FLOSVEDEREN voor hun veel te zwak geweest zouden zyn, om hunne styve lighamen te wenden, of in het nederzinken den last van het nadringend zware lighaam te wederstaan, en de storting te verhoeden; gelyk dan dit gezamentlyk vischgeslacht daarenboven noch een breden, horizontaal op het water leggenden, dikken Staart heeft, die ongetwyffelt ook inzonderheid geordent is, om de vinnen te hulp te komen, en te verhoeden, dat die visch, welke wegens zyne plompen en zwaren kop of voorste gedeelte, tegens het overige lyf te rekenen, een grote overwicht heeft, wanneer hy naar den grond wil, niet te haastig over en nederwaarts op de rotzen storte, maar langzaam zinken en zynen val matigen zoude konnen.

§. XXXVII. Eindelyk heeft het Walvischgeslacht boven andere visschen noch dit byzonder, dat zyn dierlyk vleesch rondom tamelyk hoog met een zeer taay, zenuwachtig en poriachtig of sponcieus spek ('t geen de engelsche visschers *Blubber* noemen) bedekt en omgeven is. Tot wat einde dit alles van den alwyzen en almagtigen Schepper verordent zy, blykt ten dele, uit 't geen deswegens te voren van de Harten is aangemerkt. Op dat men ook hierby de verdere Goddelyke oogmerken tot deszelfs lof erkennen moge, zal ik den duitschen lezer alhier noch de fraye gedachten mededelen, die de scherpzinnige, geleerde en vrome *Ray* van het nut van dat byzonder spekdekzel in de *Philosoph. Transact.* (*k*) heeft doen lasschen. Hy oordeelt, eerstelyk, dat het het koude water een zekere wytte van het bloed, 't geen werkelyk en voelbaar warm is, afhoud; dat het ten twede de uitwaasseming der warme dampen uit het bloed belet, en gevolglyk de natuurlyke hette van den visch behoud, en ten derde, dat het ook het plompe lighaam van den visch, 't geen in zich zelf te zwaar mogte zyn, om zich te bewegen en te zwemmen, ter verlichting en tot een tegen-

Waarin inzonderheid de Walvis van andere visschen onderscheiden is.

(*k*) *Vid. Lowthorp Epitom. Vol. II. p.* 839.

genwicht verſtrekt. Waar by ik ene byzonderheid voegen zal, die ik van onze Groenlandsvarers verſtaan, en noch by niemand, myns wetens, aangemerkt gelezen heb, offchoon ik het volle naricht daar van tegenwoordig noch niet geven kan. De Walviſch heeft een groot wyd gedarmt, 't geen onze lieden den HOOFDDARM noemen, en dus beſchryven, dat hy van de keel nederwaarts gaat, offchoon zy teffens zyne lengte en legging (vermits zy den viſch zeer zelden openen, noch zich aan zyn ingewand gelegen laten leggen) niet weten te bepalen. Hy is zo wyd, dat een volwaſſen man 'er in kruipen kan, en te gelyk tamelyk dik. Als men een ſtuk 'er van uitgetrokken had, had men daarin geen ſpyze noch drek, gelyk in de rechte darmen, maar ſlegts een weinig ſlym of quyl gevonden, dergelyken men ook alleen in de maag vind. Wanneer de viſch een wyl dood geweeſt is, verheft hy zich uit het water, en om dit te verhoeden, ſteken zy een Lens, of yzere Lans, by de vinnen in den viſch, en pogen een gat in den gemelden hoofddarm te maken, met het gevolg, dat wanneer zy dezelve treffen en openen, 'er niet weinig lucht uitgaat, en te weeg brengt, dat de viſch weder dieper in het water zinkt, 't geen my doet denken, dat die Darm een groot luchtbehoud is, welke de levende viſch, na 'er veel of weinig in is, ligter of zwarer, en gevolglyk tot opheffen en zwemmen bequaam maakt, en mitsdien van een gelyken dienſt, als de luchtblaas in andere viſſchen. My is te binnen geſchoten, dat ik in de Dorſchen een aan den rug vaſtzittende luchtblaas gevonden heb, die van boven van de keel nederwaarts tot voorby den aars liep, en hun tot een gelyk behulp verſtrekte. Wat ik voorts van dezen viſch noch merkwaardig ervaren mogt, zal ik niet verzuimen, by het verhaal der byzondere zoorten aan te merken.

Derzelver verſcheide verdeling in veelerly

§. XXXVIII. 'Er zyn, gelyk gezegt is, veelerly zoorten Walviſſchen. De verdeling der eerſte zoort konde zyn in die BLAASGATEN, en die NEUSGATEN hebben. Onder de zodanige, die door Blaasgaten of Pypen ademen, hebben enigen twe, als de eigentlyke Walviſch, de Vinviſch enz. en anderen

deren flegts één gat, als de Cachelot. Die Neusgaten hebben komen zelden voor. Onze fchippers hebben dezelve nooit in Groenland noch in de Straat Davis gezien, en ik zoude het fchier voor verdicht gehouden hebben, zo niet, behalven *Faber* (*l*), de door zynen *Prodromus historiæ Naturalis Scotiæ* welbekende en geloofwaardige *D Rob. Sibbald* in zyn zeer zelden voorkomende *Balænologia nova* van twe onderfcheiden zoorten, die op de fchotfche kuften geftrand waren, melding gedaan had (*m*). Voorts verdeelt men dezelve natuurlykft en kenbaarft in de zulken, die een VLAKKEN, en in de zodanigen, die een UITGEWASSEN RUG hebben. Een vlakken rug heeft de eigentlyke Walvifch en de Noordkaper. Een uitgewaffen rug hebben en wel (1) met ene VIN de Vinvifch, de Jupiter, of (2) met een of meer BUGHELS, de Zwaartvifch onzer Groenlandsvarers, de americaanfche Pflockfisch enz. Voorts hebben de Walviffchen BAARDEN, gelyk de Groenlandfche, Noordkaper, Vinvifch enz. of TANDEN. De laatften hebben, 't zy flegts (1) enen Tand, als de zogenaamde Eenhoorn, of (2) vele en onder dezelve, 't zy maar ALLEEN of meeft in de ONDERKAAK, als de Cachelot en de Witvifch, of in BEIDE DE KAKEN, als de Potskop, de Dolphyn, de Bruinvifch enz. zoorten waar van 15 aangehaalt worden.

§. XXXIX. Onder de genen, die Baarden en een vlakken of gladden rug hebben, is de voornaamfte, en waarom alle uitredingen gefchieden: DE RECHTE GROENLANDSCHE WALVISCH, *Balæna vulgaris edentula, dorfo non pinnato. Ray Balæna major laminas corneas in fuperiore maxilla habens, fiftula donata, bipennis, Sibbald.* Ifl. Slettbakr/ Dan. Slichtebak/ Vlakrug, gelyk ook Sand-hual. Het is een plompe en dikke vifch, wiens kop het derde gedeelte uitmaakt, gelyk men deszelfs afbeelding by *Martens* in zyne fpitsbergfche reisbefchryving, die de

Als 1. de by uitftek zogenaamde Groenlandfche Walvifch.

(*l*) Die niet te min *ex* αὐτοψία van enen met twe vinnen fchryven wil. *Vid. Willugb. Hift. Pifcium, Lib. II. cap.* 4.

(*m*) Als 1. *Balæna tripennis, nares habens cum roftro acuto & plicis in ventre*, en 2. *Balæna tripennis, maxillam inferiorem rotundam & fuperiore multo latiorem habens.*

de beste is, vind. Hy word 60 of 70 voeten lang. De vinnen aan de zyden zyn 5 tot 8 voeten lang, en de staart, die horizontaal ligt, doch aan de beide zyden iets in de hoogte gekromt is, zulks hy een ⌣⌣ verbeeld, 3 of 4 vademen breed, waar mede hy, zich op de zyde geworpen hebbende, geweldig slaan kan. De huid is glad en zwart, doch in enigen met wit en geel, inzonderheid op de vinnen en den staart, sierlyk gemarmelt: de buik wit. Met den staart roeyt de visch zich voort, en wel zo gezwind, dat het, als men de vreselyke grote en zwaarte van den visch overweegt, ten hoogsten te verwonderen is. De vinnen gebruikt hy alleen, om zich te wenden; doch het wyfje bedient 'er zich ook noch van, als zy vlucht, om hare jongen met dezelve voort te slepen, door de vinnen achter de uitstekende vleugelen, of einde van den staart der jongen te slaan. Onmiddelyk onder den huid, die slegts zo dik als papier of dun pergament, en het zwoort, 't geen een vinger dik is, ligt het spek onmiddelyk boven over het vleesch 9 tot 12 duimen dik, zynde schoon geel van verwe, zo de visch gezond is; doch het vleesch in zich zelven mager en hoog rood. Aan de bovenkaak zitten aan de beide zyden de baarden die tamelyk scheef benedenwaarts in de onderlip, als in een schede sluiten, en de tong van beide zyden genoegzaam omvatten, gelyk zy dan ook op hunne scherpe kanten met hairen of vezelen voorzien zyn, op dat zy aan de ene zyde de lippen en tong voor het kerven en quetsen bewaren, en teffens aan de andere zyde het ongediert, 't geen de visch inslurpt en tusschen de bladen der baarden tot zyn voedzel vermaalt, als in een net opvange en houde, tot de visch het inzwelgt. De baarden zitten als orgelpypen in de kaken, de allerkleinste en kleiner voor en achter, de grootste in het midden, welke laatste 6, 8 en meer voeten lang zyn. De tong zit meest vast, en eigentlyk is het alleen een groot stuk spek, waar mede men enige tonnen vullen kan. Het oog is niet groter, dan een osseoog, en het gedroogd crystallyne vocht als een grote erwete. Zy zitten in het achterhoofd, alwaar het zelve het breedst is, van waar zo wel de kop voor, als het lyf achterwaarts, steeds smaller word,

op dat zy enigzints voor en achter zich konnen zien , en den visch zo veel te nutter zyn ; doch eigentlyk zitten dezelve zodanig, dat zy voornamelyk daar mede over zich heen , en wat boven hun is, zien konnen, als waar toe zy dezelve het meest gebruiken; want vermits zy zich ter hunner zekerheid gaarne onder het ys ophouden, doch zonder lucht te scheppen'er niet zeer lange onder duren konnen ,loeren zy boven zich, waar het licht doorvalt, en het ys mitsdien het dunst is, en dringen tegen het zelve (en wanneer het ontrent een elle dik is) met hun kop zodanig, dat het aldaar bersten en hun de nodige frissche lucht ter inademing doorlaten moet, vermits zy anderzints tot dat einde alle van onder het ys zouden moeten hervoort komen, en zich steeds aan het uitterste gevaar bloot stellen. Ter beschutting van de ogen heeft de dierlyke Walvisch, tegen den aart van alle andere visschen, oogleden en winkbrawen, gelyk de landdieren. Hier by, en vermits hy zo zeer, beide van de zwaartvisschen en de menschen, vervolgt en gedood word, en zyn geslacht niet sterk vermeerdert, heeft de wyze voorzorge van den goeden Schepper hem ook met een ongemeen scherp en wyd gehoor, ter zyner redding, voorzien. Wel is waar, dat men aan den kop uitterlyk geen het geringst spoor van oren of oorlappen ontdekt, die hem ook in het zwemmen hinderlyk zouden zyn, en allerly moeyelyke toevallen onderhevig maken; doch zodra de opperhuid van den kop weggenomen word, vind men recht achter de ogen en een weinig lager een zwarte vlek, en op die plaats een tedere pyp, waar door ongetwyffelt het geluid tot aan het trommelvlies dringt; want door dezelve boren of stoten de matrozen met een bootshaak ongevaar twe ellen diep op de *Cochlea*, *cavitas cochleata buccinata*, *antrum buccinosum*, gelyk de ontleedkundigen spreken, 't geen een byzonder ter gehoor dienend been, en door hun WALVISCHOOR genaamt is (*n*), welke zy, wanneer de visch

X reeds

(*n*) Dezen heten gemeenlyk in de Apotheken *Lapides Tiburonis* of *Lapides Manati*, en worden daar voor, byzonder in de landsteden, gantsch ver-

reeds een wyl dood geweest is, en een weinig rot (want in een versch gedoden zit het te vast) met die haken, om aan de apothekers of drogisten te verkopen, uitscheuren, doch daar door enigzints quetzen. Iets meer of eigentlyker is my tot dezen tyd van de ledematen en inwendige gesteltheid van den kop van dezen visch niets bekent geworden, vermits noch niemand, die de ontleedkunde verstond, of zich daar aan te oeffenen lust had, 'er toe geraakt is. Dit is ook de oorzaak, dat men weinig van de inwendige delen van zyn lighaam en het ingewand te zeggen weet; behalven het gene ik hier voren §. XXXVII. van den zogenaamden hoofddarm bygebragt heb. Wanneer zy een doden visch, die door de rotting reeds open geborsten is, vinden, zien zy wel iets van zyn gedarmt, 't geen, na het verhaal van onze lieden, uit negen onderscheiden huiden, die men den een na den anderen aftrekken kan, en waar tusschen ieder reis enige vetheid gevonden word, bestaan zoude; doch waarop zy geen acht geven. Zyne *Excrementa* nemen enigen bywylen 'er uit, vermits dezelve als een enigzints vochte zinnober poeder uitzien, ook een rode en op lywaat enigen tyd durende verwe geven, en niet zeer onaangenaam rieken zouden. De uitwendige teelleden zyn by de mannetjens een roede van 6 voeten lang, welke lengte, wegens hunnen dikken buik, wel nodig is. Dezelve bevat onder 7 of 8 duimen in haar Diameter, doch boven naauwlyks een duim, zo spits loopt dezelve toe. Zy trekt zich geheel in het vast

verkeerd verkocht. *Conf. Worm. Mus. p.* 58. Daar men aan de ene kant behoorde te overdenken, dat die beide dieren zeer merkelyk van elkander onderscheiden zyn, nadien de *Tiburo* een rechte visch, namelyk de Zeewolf, of grote Hay, maar de *Manati* (*Lamantin*) een viervoetig water en landdier, of groot zoort Robben is, waar van *Labat* ene beschryving geeft in zyne *Voïag. aux isles Franç. de l'Ameriq. P. II. pag.* 59 *seq.* en deze benen geen de minste overeenkomst met andere zogenaamde vischstenen hebben: anderdeels maar alleen de Groenlandsvarers, van wien men dezelve koopt, behoeft te vragen, van waar zy dezelve bekomen hebben. Doch alzo is ook in het stuk der medicynen noch veel onzekerheid, verwerring en duisterheid.

vaſt lighaam, en ligt daarin als in een ſchede bewaart, gelyk dan ook de opening van dezelve met muskelen, als een ſluitſpier, vaſt geſloten is, op dat zy niet aan den grond der zee in het zwemmen gequetſt worde. Het teellit der wyfjens is dat der viervoetige dieren gelyk, doch ook zeer vaſt geſloten. Beneffens het zelve zit aan ieder zyde een borſt of pram, die gewoonlyk plat zyn, doch door de moeder, wanneer zy haar jong te zuigen geven wil, van 6 tot 8 duimen in de lengte, en van 10 tot 12 duimen in de rondte, tot gemak van het jong, uitgedrongen konnen worden (*o*). De vermenging geſchied, volgens eenſtemmig bericht onzer Groenlandsvarers, zodanig, dat zy beide op hunne brede en plat liggende ſtaarten als ſtaan, met opgerechte lighamen tegen malkander ſtoten, en zich boven door middel hunner vinnen aan een ſluiten. Echter bericht *P. Dudley* in de aangehaalde *Tranſactions* de volgende andere (doch vermoedelyk alleen aan zekere zoorten gewone) wyze: het wyfje, zegt hy, werpt zich op den rug, en buigt haar ſtaart terug; het mannetje ruſt op denzelven, en word van haar met hare vinnen als omarmt en vaſtgehouden. Zy vermengen zich, volgens zyne aanmerking, ſlegts alle twe jaren. Een bezwangerde zoude 9 of 10 maanden dragen, en is dan het vetſt, voornamelyk ontrent den rytyd. De vrucht zoude, ſlegts 17 duimen lang zynde, reeds volkomen gebeeld en wit, doch wanneer zy voldragen is, doorgaans 20 voeten lang en zwart zyn. Gewoonlyk brengen zy maar een jong, zelden twe, voort. Wanneer de moeder haar jong ſtillen wil, werpt zy zich op zyde in het oppervlak des waters, en laat het zuigen. De melk is als koemelk. Zy draagt zeer grote zorg voor haar jong, 't geen zy, vervolgt wordende, door middel harer vinnen op de bovengezegde wyze tegen zich gedrukt voortſleept, en ook, offſchoon gewond zynde, niet verlaat; ja, als zy zich naar den grond begeeft, onaangezien het gevaar, en alhoewel zy een half uur onder het water kan blyven, nochtans

(*o*) *Vide Philoſoph. Tranſact. N.* 387. *Art.* 2.

om het jong, 't geen zo lang zonder verſſchen adem niet duren kan, veel gezwinder weder naar boven koomt. Gelyk zulks door den boven bygebragten *Dudley* aangetekend is (*p*). De Walviſſchen blyven een ieder by hun zoort, en vermengen zich met geen ander. Voorts houden zy zich ſteeds in grote hopen byeen, en verrichten zodanig alle hunne grote reizen. Het gewormt, waar van de Walviſch alleen leeft, behalven wat hy van zeer kleine viſſchen in het zog mede inſlurpt (*q*) ſchynt geenzints genoegzaam ter verzadiging van een zo groot dier, en nochtans word het 'er zo vet van, dat het in vetheid zyn gelyken niet heeft. Ik heb alle bedenkelyke moeite aangewend, om enigen dier wormen in *liqueur* te bekomen, op dat ik dezelve naauwkeuriger zoude konnen beſchouwen en beſchryven, doch wegens de ongelooflyke nalatigheid der zulken, die op de vangſt uitgaan, tot heden daar toe geenzints konnen geraken.

II. De Noord-kaper.

§. XL. De NOORDKAPER, die door onze en de hollandſche

(*p*) Zy zuigen een jaar lang, en worden als dan door de engelſchen *Short-heads*, dat is KORTKOPPEN genaamt. Zyn zeer vet, zulks zy 50 vaten traan geven; doch de moeder zeer mager. Twejarigen heten Stunts, dat is DOMLINGEN, vermits zy na de ſpening dom zyn, en dan geven zy ſlegts van 24 tot 28 vaten. Vervolgens heten zy Schulfisch / SCHEDELVISCH, wanneer hunne ouderdom niet meer bekent is, maar alleen uit de lengte hunner Baarden gegiſt moet worden. *Transact. cit.*

(*q*) *Vid. Martens Spitsb. reize* 12 *hoofdſt. n.* 2. *Zorgdrager Groenlandſche viſſchery* II. deel 6. hoofdſt. bladz. 87 en volgende, waar by ik voegen zal, 't geen *Chriſtiaan Bullen* in zyn gehouden journaal van het voorgevallene op de reize naar de Noord-zee, Groenland en wyders in den jare 1667, te Bremen in het volgende jaar in quarto gedrukt (*cit. ab Hasæo diſquiſ. de Leviath. Jobi*) ſchryft: De ſpyze van den Walviſch zyn kleine wormen, die alhier dik in het water dryven, zwart, zo groot als een graauwe erwete of kleine boon, rond geformeert, gelyk een hoorntje, met kleine ſubtile kunſtige vleugelen, dun gelyk een velletje zyn; zulks men dezelve niet vatten kan, en waar mede zy zwemmen. Hun naam is WALVISCHAAS, en zy ſmaken als raauwe Moſſelen. Hun reuk is, gelyk wanneer men met de handen lang in ongekookte ſuiker gearbeid heeft. Die reuk blyft lang aan de vingeren zitten. Dat aas ontfangt de Walviſch met zyn grote bek in menigte, maalt het met zyne Baarden aan ſtukken; 't geen aan hem bevonden is.

ſche Groenlandsvarers naar het noordlykſt voorgebergt in Noorwegen, de NOORDKAAP geheten, dus benaamt word, vermits hy zich in een grote menigte aldaar onthoud, of zy hem aldaar het eerſt en het meeſt aantreffen, is den eigentlyken Walviſch in alles gelyk, behalven dat hy zo wel van kop als lyf ſmaller en kleiner (nadien hy maar 10, 20 tot 30 quartelen ſpek, en zeer kleine Baarden uitlevert, gelyk *Martens* betuigt) ook mitsdien veel vlugger en gezwinder, doch ook zo veel te gevaarlyker als gene is. Zyn huid is ook zo fluweelzwart niet, als de eigentlyke, maar enigzints witter, en zyne kaken minder langachtig, doch ronder. Ik wilde hem noemen: *Balæna minor edentula dorſo non pinnato.* Op deze zoort en de naaſtvolgende worden de *balani* gevonden, waar van nader geſproken zal worden; doch niet op de grote Walviſſchen. 't Geen my van dien viſch merkwaardig voorgekomen is, heb ik in de beſchryving van Yſland, vermits hy zich in de yſlandſche bayen ſteeds bevind, bladz. 78 en volgende aangehaald.

§. XLI. Nu volgen die BAARDEN en te gelyk een UITGEWASSEN RUG hebben. Onder dezen koomt eerſt voor de VINVISCH, na zyn achter op den rug naar den ſtaart verheven ſtaande VIN alzo genaamt. Engelſch mede *Finfish*, Franſch *Gibbar. Balæna major edentula corpore ſtrictiore dorſo pinna mucronata notabili.* Hy is zo lang, ook wel langer dan de rechte Walviſch, doch veel ſmaller en langachtiger (*r*), ook veel vlugger, en, wanneer hy ook noch zo lange vervolgt word, niet zo haaſt moede te maken als de grote Walviſch, ook veel kwaadaartiger, en wegens zyn heftig ſlaan met den ſtaart en de vinnen veel gevaarlyker, als dezelve. Zyn huid is zo fluweelzwart niet, als die van den Walviſch, maar als de zeelt; zyn buik wit; zyn vin op den rug $2\frac{1}{2}$ tot 4 voeten hoog, recht op ſtaande en ſpits; doch de zyvinnen ieder 6 of 7 voe-

III. De Vinviſch.

(*r*) Zie deszelfs verdere beſchryving beneffens de afbeelding by *Martens ſpitsbergſ. reisbeſchryving* IV. deel. cap. 11.

voeten lang, en mitsdien langer dan die van den Walvisch (*s*). Hy heeft veel minder spek, dan de rechte met den vlakken rug. Zyn Baarden vallen ook korter, daarby knobbelig en slegt. Zyn keel of strotis veel groter, dan de anderen, want hy leeft van Haring, Makrelen en andere visschen.

IV. De Jupiter-visch.

§. XLII. Van dezelve zoort is de JUPITER of JUPITER-VISCH, welke benaming ongetwyffelt hervoort koomt van de by andere gebruikelyke benaming *Gubartes* of *Gibbartas* (*t*), die ook uit een andere, by de Biscayers ten minsten voor deze gebruikelyke, benaming *Gibbar* verdorven (*u*) is. Ondertusschen kan ik noch niet recht eigentlyk en met volkomen zekerheid zeggen, wat Walvisch de zeelieden onder den naam van *Jubartes* verstaan. Nochtans zal ik, wat ik van den Jupiter heb konnen ervaren, aanhalen, of uit deszelfs vergelyking met het geen anderen van de *Jubartes* geschreven of verhaalt hebben, een duidelyk begrip gemaakt zoude konnen worden. Die Jupiter

(*s*) *Philos. Transact. N.* 387. *Art.* 2. *p.* 258.

(*t*) *Rumpf* verhaalt in 't voorby gaan, dat een Walvisch in Groenland zonder tanden door de matrozen *Gibbartas* genaamt word, doch geeft'er geen de geringste beschryving van *Amboinsche Rariteit kamer p.* 280. In de *Philosophical Transact. N. I. p.* 12. word van een zekeren by de *Bermudas* gevangen jongen Walvisch (*Cubs*) gesproken, die achter zeer scherp, gelyk de nok van een huis, doch de kop zeer plomp, en vol grote builen aan de beide zyden, de rug zwart en den buik wit was. Waar by zyne wonderbare gezwindheid en sterkte, beneffens het grouwelyk geschreeuw, 't geen hy, tot hunne verwondering maakte, gedacht word, met byvoeging, dat men één van over de 100 voeten lang gevangen had, en dat dezelve het zoort zeer naby quam, 't geen *Jubartes* heet, zonder tanden, en langer dan de groenlandsche Walvisschen, doch niet zo dik, en dat hy maar weinig en slegt spek als gebonde vleeschnat had.

(*u*) Zo veel is zeker, dat de *Jubartes* een zoort Vinvisschen is, even zo lang als en noch wel langer dan de groenlandsche visch, doch smaller. *Rondelet de Piscibus Lib. XVI. cap.* 12. den Vinvisch onder den naam van BALÆNA VERA beschryvende, zegt: *Eam Santones belluarum piscatores vocant* GIBBAR *a gibbero dorso. i. e. in tumorem elato, in quo est pinna. Hæc balænis vulgo dictis minor non est, sed minus spissa, minusque obesa, longiore & acutiore rostro &c. vorat aphyarum turmas.* Uit deze *Gibbar* is ongetwyffelt *Jubartes* door buitenlandsche Walvischvisscheren gesmeet,

piter is, zo als ik uit den eigen mond van den commandeur of ſchipper, die in den jare 1723 één gevangen had, en enige andere berichten verſtaan heb, niet zo dik van kop als de rechte Walviſch, maar van een veel ſmaller of ſpitſer en langer kop en bek, en ook achter ſcherper en ſpitſer van lyf; heeft twe blaasgaten, en fluit by het uitblazen, gelyk een menſch, met den bek, doch veel ſterker; 't geen de eigentlyke Walviſch niet doet. Zyne lengte gelykt, ja overtreft bywylen, die van den eigentlyken Walviſch, offchoon die, welke deze ſchipper gevangen had, maar 50 tot 60 voeten lang was. Zyn huid legt hem genoegzaam los op het lyf met vele vouwen en kreuken. Hy is zwartblaauw van verwe. Op den rug heeft hy een ſtompe niet veel gekromde en 2 voeten verheven vin, weshalven hy tot het geſlacht der Vinviſſchen behoort; doch heeft daar achter noch een bughel, die veel lager en enigzints langachtig is. Als de in den jare 1723 gevangene gewond was, had hy ongemeen hevig en gelyk een geſlagt wordend varken geſchreeuwt. Dezelve had geen tanden, maar Baarden gehad, die ſlegts kort van 1½ ook 2 voeten, en onder zeer breed, zulks zy een driehoek ſchenen, wit en broos waren; gelyk hy ook maar 14 quartelen en daarby dun waterachtig ſpek gaf, 't geen by het uitbranden verrookte en niet tot Traan werd. Hy mag heten: *Balæna major corpore ſtrictiore edentula, dorſo pinnato.* Voorts was dezelve zeer kwaadaartig, en daar de gemene Walviſſchen voor hunne vervolgers vluchten, was hy de ſloep nageylt, en had ook drie mannen uit dezelve, en zo deerlyk geſlagen, dat zy hun leven verloren (*w*). Die viſch was doenmaals een paar, waar van de een den anderen niet verlaten wilde, maar, na dat de een gedood was, de ander zich 'er overgelegt en verſchrikkelyk gewoed had. Ten beſluite is aan te merken, dat aan dezen viſch, inzonder-

(*w*) My dunkt, dat deze beſchryving, met die, bladz. 166 in de noot (*t*) uit de *Philoſophical. Transact.* getrokken, zo naauw overeen koomt, dat beiden, zo niet euerly viſch, ten minſten enerly zoort ten voorwerp hebben.

derheid onder den gorgel, op den nek en rug, ja zelfs op de vinnen, een menigte grote en kleine ZEE-EKELS (*Balani*) (*x*) of POKKEN diep in den huid en het fpek zaten, en waarin zich wormen onthielden, die een geelachtigen huid of dekzel over zich hadden. Het gefchied meer, dat dergelyk Moffel- of fchelppokken zich, volgens het bericht onzer Groenlandsvarers, op de gantfch oude viffchen zetten (*y*); gelyk men dan ook de *Conchæ Anatiferæ*, BERNACLEN SHELS genaamt, gemeenlyk aan lang in het water gelegen hout, en doorgaans de infecten in menigte niet anders als aan oude dorrende bomen vind.

§. XLIII.

(*x*) BALANUS, GLANS MARINA. EKELEN, PUISTEN, Rumpf. vulgo POKKEN, PEDICULUS CETI, *Boccon. Recherch. p.* 287 & 293. BALANUS, BALÆNÆ CUIDAM OCEANI SEPTENTRIONALIS ADHÆRENS, *Lifteri Hift. Conch. Lib. III. Sect.* 3. In myne inrichting der Hoornen en Schelpen befchryf ik dezelve dat zy zyn: *Teftæ non tortiles certo loco affixæ, fubrotundæ, vertice valuato, quibus animalculum multis cirrhis inftructum inhabitat. Rob. Sibbaldi in Philofoph. Transact. N.* 308. *Art. I.* befchryft zeer omftandig alzulk een *Balanus* met de daarin wonende dieren, die met meer andere op een aan de fchotfche kuften gevangen Walvifch gevonden waren, en geeft 'er een afbeelding van. 'Er word ook een zoort van *Balani*, of pokken, op de Moffelen gevonden, waar in een diertje woond, met die op de Walviffchen van eenerly geflacht, namelyk een zoort van een *Polypus* of veelpoot, volgens de figuur, die *Leeuwenh. Ep.* 83. *p.* 716 *feq.* afgebeeld en befchreven heeft. Het is een vermaak te zien, hoe die diertjens na het wegtrekken van de deurtjens hunner huisjens, hunne vele met ringetjens voorzien en met ontelbare vezeltjens *Villi*, (die ongetwyffelt hunne *Bronchiæ* zyn, en tot afzondering der lucht van het water dienen) bezette halsjens, als zy ademen, wiffelswyze nu lang uitflaan, dan weder opkrullen (als de kapelletjens en uiltjens hunne tongen) en binnen hunne huisjens trekken. Deze gelykfchynende diertjens en *Polypi* huisveften ook in de zogenaamde *conchæ anatiferæ. Sibb. Scot. illuftr. prodrom. Part. II. Lib.* 3. *cap.* 12. *Berre Icon. Plant. p.* 133. *Philofoph. Transact. N.* 137. *pag.* 925. die zich ook op de Walviffchen zetten. *Phil. Transact.* **N. I.** *pag.* 13.

(*y*) *Ces coquillages marquent, felon les Indiens, la vieilleffe de ces animaux (Baleines) parce que leurs peaux s'etant endurcies par le nombre des années deviennent, difent-ils, prefqu'infenfibles, de maniere, que de petits poiffons enfermés dans leurs coquilles trouvant de quoy fe nourrir aux queuës des Baleines, ils s'y attachent aifement. P. Feuillée journal des Obfervat. Phyfiqu. Vol. I. pag.* 397.

§. XLIII. De Paal of Staakvisch, *the Bunch-or Hump-back-Whale* op de kusten van Nieuw-Engeland, kan heten: *Balæna major edentula pro pinna paxillum in dorso gerens.* Dezelve heeft een *Bunch* of Bult, in de gestalte van een paal of staak, die achterwaarts staat, ter plaatse de Vinvisch zyn vin draagt. Deze is een voet hoog, en zo dik als een mans hoofd. De zyvinnen zyn tot 18 voeten lang, zeer wit van verwe, en staan ter halver lyf. Het spek koomt dat der Walvisschen zeer naby, en de Baarden zyn ook niet veel waardig, offschoon een weinig beter als die der laatstgenoemden (z). V. De Paal of Staak-visch.

§ XLIV. De Knobbelvisch, *the Srag-Whale* op de kusten van Nieuw-Engeland genaamt (a), is in plaats van de vin op de hoogte van zyn rug met een half dozyn knobbelen of bulten bezet. Ik zoude hem noemen: *Balæna major edentula dorso versus caudam nodoso.* In gestalte en veelheid van het spek koomt hy den rechten Walvisch het naast by. Zyn Baarden zyn wit, die niet willen splyten. VI. De Knobbelvisch.

§. XLV. En hier mede kome ik tot de Walvischsoorten, die Tanden hebben, waaronder een Tand heeft de Narhwal/ Μονόδυς, in 't gemeen *Monoceros*, de Eenhoorn, Eenhoornvisch (b) by de Groenlanders Towack genaamt. Dat dit een Walvischsoort zy, is genoeg af te nemen, vermits hy vinnen en een staart gelyk een Walvisch heeft, met blaasgaten in den nek, ter ademhaling, en met spek over het VII. De Narhwal/ of de Eenhoorn.

Y

(z) *Philos. Transact. N.* 387. *Art.* 2. *p.* 258.
(a) *Philos. Transact. d. l.*
(b) Dat de vooruitstekende Tand geen Hoorn, maar veeleer een eigentlyke Tand zy, is door anderen bereids met vele gronden bewezen. Ook heeft men slegts om daar van overtuigt te worden, derzelver gelykheid met de Tanden der Cachelotten en der Walrussen in het water in acht te nemen, en op het land met de Tanden der Elephanten, en inzonderheid van het dier *Babi Rousa* beide uit het boven kakenbeen recht uitgewassen (*Vid.* beschryving by *Grew. Mus. P. I. p.* 27 *seq.*) of boven achter over krom als Hoornen gebogen Tanden, waar mede het zich des nachts aan een hogen tak van een boom hangt. *Valentyn beschryving der dieren van Amboina* bladz. 268, ongetwyffelt om te zekerer voor Tygers en dergelyke dieren te slapen.

het gantſche vleeſch, gelyk deze viſch, voorzien is, en ook levende jongen zoogt enz. Zyne eigentlyke geſtalte is tot noch toe niet geheel beſlecht, vermits onze lieden hem zelden gezien, en noch zeldener met opmerkende ogen beſchouwt hebben. De vrucht, die uit een twehoornig wyfje voor enige jaren geſneden en herwaarts gebragt werd, was noch te jong, en door onvoorzichtige droging zo zeer ingekrompen, dat men 'er zich geen rechte verbeelding van maken konde. De ſchippers, die de Straat Davis vlytig bevaren, hebben my willen verzekeren, dat de Eenhoorn ſmal van lyf, en in geſtalte den Steur veel meer gelyk, doch niet zo ſpits van kop is. De huid is glad en zwartachtig, by enigen appelgraauw, gelyk *Martens* (*c*) bericht; de buik wit. Hy had ſlegts twe vinnen en een gladden rug; ſpek had hy ook niet veel, waar van een Traan koomt, die dunner is, en ook zo onaangenaam niet riekt, als die van den Walviſch. Een van 20 ellen, wiens langer Tand van 7 voeten was, had alleen 1½ ton ſpek gegeven. Uit den ſnuit aan de linker zyde gaat de lange gedraayde tand, die in de zee met allerly onzuiverheid, als met een ſchede, overtogen zoude zyn, en bywylen t'enemaal groen ſchynen. Aan de rechter zyde is dezelve iets korter, ſtomper en dicht toe (*d*). Zo de yſlandſche biſſchop, die aan *Wormius* (*d*) narichten gaf, recht gemeten heeft, had een viſch van 30 ellen en iets daar over een Tand, die 7 ellen uitſteekt. Voor dezen hebben de goede lieden, welke den Tand voor een Hoorn aanzagen, uit het voorbeeld der Hinden en Reën gewaand, dat de wyfjensviſſchen geen Hoornen of Tanden hadden (en welke waan onze groenlandſche commandeurs merendeels noch byblyft) en daar uit voorts gegiſt, dat de Bruinviſch de *Phocæna* of *Delphinus Septentrionalis* ('t geen doch een eige

(*c*) *Vid. Spitsberg. Reize, IV. deel 6. hoofdſt. n. 6.*

(*d*) Ene anatomiſche beſchryving van het bovendeel van den kop geeft *D. Sachs* in zyne *Monocerologia*, *Raceb.* 1676. 8.

(*e*) In zyn *Muſeum* p. 282. Ik heb in myne verzameling twe Tanden, die geheel en ongeſchouden zyn.

eige ſoort op zich zelven is, die mannetjens en wyfjens onder zich heeft) het wyfje van den Eenhoorn was (*f*). Doch zo weinig de wyfjens der Walruſſchen, of Elephanten de uitſtekende lange Tanden ontbreken, zo weinig ontbreekt het ook de Eenhoornnin 'er aan. Ja, die in den jare 1684 door een hamburgs commandeur gevangen werd, had twe Tanden (*g*). Maar dewyl ik van dit twetandig wyfje gewag maak, kan ik niet nalaten, hierby te voegen, dat offchoon verſcheiden vermoeden, als of de Narhwal gewoonlyk twe Tanden, en de eentandige zyn tweden alleen door een toeval verloren had, ik deswegens nooit overtuigt zal worden; want de grote zeldzaamheid ſtaat in den weg (*h*) dat men altoos alleen viſſchen

 met

(*f*) *Sachs d. l. p. 79.*

(*g*) In dat jaar 1684 had de commandeur Dirk Peterſen op het Schip, genaamt de gulde Leeuw, het geluk, dat wyfje te vangen, en het opper hoofdbeen met de daarin ſtekende beide Tanden naar Hamburg te brengen, alwaar die zeldzaamheid noch by een onbeampt perſoon te vinden is. De beide Tanden ſteken neffens elkander, en wel recht voor den kop ter wyte van 2 duimen, doch verwyden zich zodanig, dat zy aan de ſpitſen 13 duimen vaneen ſtaan. De linker Tand heeft de lengte van 7 voeten en 5 duimen, en aan den kop de rondte van 9 duimen. De rechter is 7 voeten lang, en aan den kop 8 duimen dik. Beiden ſteken 1. voet en een duim in den kop, en is deszelfs been 2 voeten lang, en een en een half voet breed.

(*h*) Men weet noch van het hoofd van een Eenhoorn met twe Tanden, dat in Amſterdam gezien is. Zie *Zorgdrager Groenlandſche Viſſchery bladz.* 9. en van 't geen den heer *Ticho Laſſen Tichonius*, Profeſſor te Coppenhagen, in den jare 1706 gelegenheid gaf. *Exercit. Hiſtorico-Critica* onder den titel: *Monoceros piſcis haud monoceros* te ſchryven. Hoewel het laatſte noch twyffelachtig blyft, en de toekomende verdere uitvoering van den ſchryver het allereerſt klaar en bewyſlyk zoude hebben moeten maken, of het gevonden kleine been een eigentlyke Tand zy, of waarſchynlyk dat hy nooit had konnen uitwaſſen. Want 'er is ſlegts een *prodromus* en een *Exercitatio* in het licht gekomen, en daar mede door de gevolgde dood van den ſchryver dat werk blyven ſteken. Ondertuſſchen, nadien ook die beide ſtukjens zeer zelden te bekomen zyn, heb ik ter opmerking en te gelyk tot opheldering van 't geen van dezen viſch geſchreven is, uit dien *prodromus* de ingevoegde kopere plaat hier mede den beminnaren der natuurkunde wel willen voor ogen leggen, vermits de beſchryving, welke de heer Laurenzen *in Muſeo regio*, (waar in dit been van den kop gelevert word) *Sect. III. n.* 1. daar van geeft, en de afbeelding geheel ongenoegzaam is.

met een Tand aantreft; behalven dat aan den kop, dien men bywylen bekoomt, geen het geringfte fpoor van een afgebroken Tand gevonden word, maar veeleer de andere zyde van den fnuit dicht befloten en bewaffen. Zy zyn gezwinde zwemmers, vermits zy zich met hunne ftaarten voortroeyen, en met de vinnen, die echter daarenboven wegens hunne kleinheid onbequaam fchynen, naar vereifch wenden. Zy zouden bezwaarlyk geharpoeneert konnen worden, zo zy niet fchaarswyze zwommen, en, als men hun nadert, dicht by elkander, en wel zodanig zamendringen, dat de achterften den voorften de Tanden op den rug leggen, en daar door zich zelven verhinderen, dat zy niet gezwind naar den grond duikelen en weg geraken konnen, waar door een of twe van de achterften gefchoten en gevangen worden.

Eindelyk is my het geluk dus gunftig geweeft, dat in den jare 1736 een Eenhoornvifch of Narhwal in de maand february in een fmakfchip naar Hamburg gebragt werd, die met een hogen vloed op de Elbe geraakt, doch by een fchielyke eb geftrand, en, na hevig getobt en zich vermoeit te hebben, eindelyk afgemaakt was.

De vifch was van geftalte meer dik dan langachtig, met een ftompen kop, een reiskoffer niet ongelyk; had aan de linker zyde een uitftekenden Hoorn, twe kleine vinnen of fioffen, en een breden horizontaal op het water liggenden ftaart.

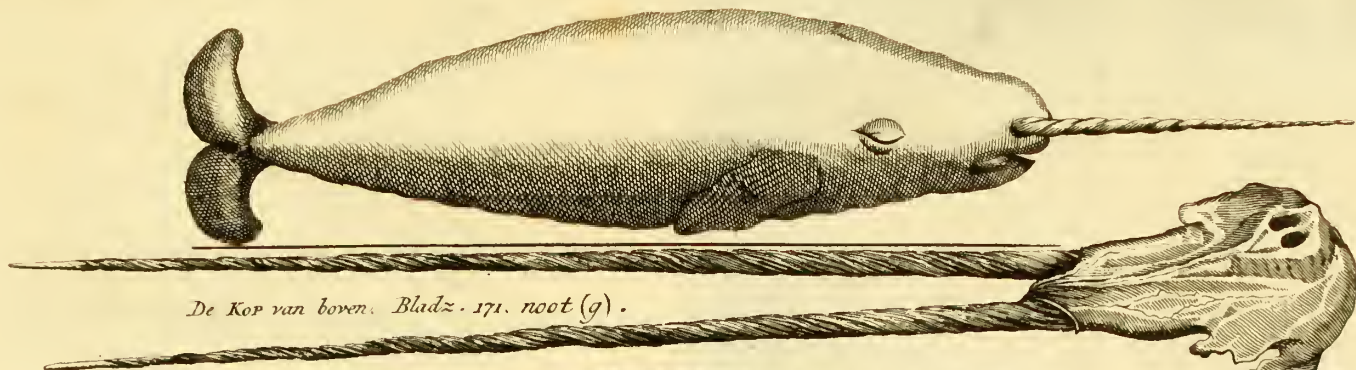
De huid was fneeuwit, met ontelbare zwarte vlekken, en als men door hare gantfche dikte, die niet geringe was, fneed, door en door gemarmelt, de onderbuik geheel wit en alomme glanzig, ook in het bevoelen zo zacht als fluweel.

De gantfche lengte van den rand van den fnuit of kop tot aan het einde van den ftaart $10\frac{1}{2}$ paryfche voeten en 11 voeten 8 duimen hamburger maat.

De Hoorn, of veelliever de Tand, ftont 5 voeten 4 duimen paryfche maat uit den kop.

Een ieder vin had flegts 9 duimen in de lengte en geen twe vlakke handen in de brete; doch de brete van den plat liggenden ftaart bedroeg 3 voeten $2\frac{1}{2}$ duimen.

De

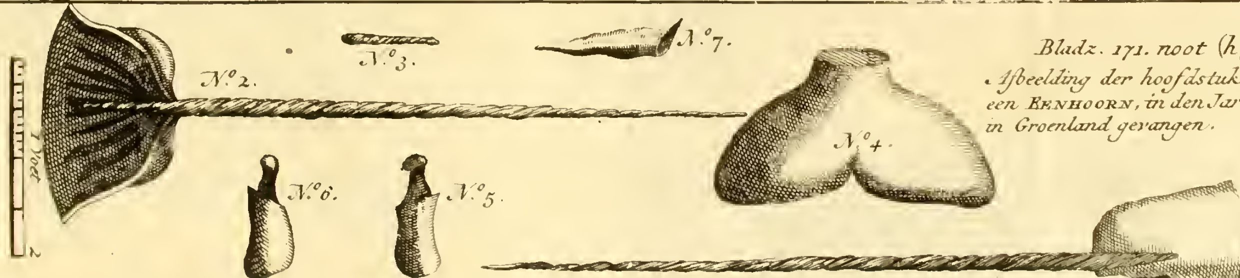

De KOP van boven. Bladz. 171. noot (g).

Bladz. 174. Afbeelding van een jonge EENHOORN in den jare 1684 in de moeder gevonden; zynde naauwlyks $\frac{1}{8}$ groter dan de nevensstaande afbeelding, en, volgens het bericht der hierin ervaren Schippers, noch niet ter helfte voldragen.

Bladz. 171. noot (g). De KOP van onderen.

Bladz. 171. noot (h).
Afbeelding der hoofdstukken van een EENHOORN, in den Jare 1706 in Groenland gevangen.

N.° 1. De KOP met 2 Hoornen of Tanden. N.° 2 Het boven gedeelte van de Harssenpan met de grote zowel als kleine Tanden by de opening van den KOP allereerst ontdekt. N.° 3. De alleen verholen TAND in gedaante en stoffe de grote t'enemaal gelyk. N.° 4. De STAART van den VISCH. N.° 5. De rechter VIN van boven. N.° 6. De linker VIN van onder. N.° 7. Het TEEL-LIDT.

De Tand, die lings gedraait was, quam aan de linkerzyde uit de bovekaak recht boven de opper lip. De rechter zyde was dicht toe en met de gantſche huid geheel overtogen, en bevoelende geen de geringſte holte in 't been van den kop te beſpeuren.

De bek zat zeer diep benedenwaarts, en de onderlip was ſmal en kort, ja de gehele bek zeer klein, vermits de inſnede niet veel meer dan een hand breed was, zonder enige Tanden, alleen de rand van den bek een weinig hart en ruig, de tong ongevaar een hand breed. Boven op den kop was een blaasgat, 't geen als met vleeſch gevoedert en met een klapvlies, dat geopent en geſloten konde worden, voorzien was, door welk gat de viſch het ingeſlurpt water by de uitademing weder uitſpuiten konde.

De ogen zaten diep nederwaarts en ſlegts een weinig hoger, dan de bek, hunne opening was zeer klein, en met een zoort van oogleden voorzien.

Het was een mannetje, doch de roede quam niet buiten de opening van het lighaam.

Dit is alles, wat ik daar van uitterlyk konde waarnemen, vermits de viſch in een ſmakſchip vaſt geperſt lag, en zeer bezwaarlyk te beſchouwen was; weshalven het ook moeite koste, de hier bygevoegde afbeelding te bekomen, offſchoon ik daar toe meer dan een ſchilder gebruikt heb. Ik had hem zeer gaarne geopent, om zyn ingewand naauwkeurig te bezien en te beſchryven; gelyk dan ook tot zyne ontleding bereids ſchikkingen gemaakt werden; doch een verſchil tuſſchen den amptman en den landheer, en ook tuſſchen den laatſtgenoemden en de viſſchers over den eigendom van den viſch ontſtaan, veroorzaakte, dat hy onvermoed van hier weg en weder naar de plaats gebragt moeſt worden, alwaar hy gevangen was. Ondertuſſchen word ook ene beſchryving en bericht van denzelven viſch in de Hallische Anzeigen van den jare 1736 No. XIX. gevonden.

Voorts ſchynt het, als of meer dan een ſoort van Eenhoornen in de zee zouden zyn. Eens zyn dergelyke gladde of ongedraai- *Van dezelve*

zyn meer, dan een foort.

draaide Hoornen of Tanden naar Hamburg gebragt (*i*), die myns erachtens van een enigen vifch waren. Men dachte wel, dat het Hoornen of Tanden van ongebore Eenhoornen waren; doch ik weet van geen dier in de gantfche natuur dat met Hoornen ter waereld koomt. Een opmerkend commandeur, die een zwangere heeft zien openen, 't geen een zeldzaam geval is, heeft my ook verzekert, dat die vrucht zonder Hoornen was; ja het fchynt my ook zelfs onmogelyk; want naar allen vermoeden zoude gedurende de dracht of in de geboorte de baarmoeder door dergelyk een pen gequetft moeten worden, Aan de te voren verhaalde vrucht, in den jare 1684 uitgefneden, werd dergelyken ook geheel niet befpeurt, en ik heb een gedraaiden Eenhoorntand, die niet zeer lang is; waaruit men ziet, dat van de eerfte jeugd af aan de Tanden aan de bekende Eenhoornen reeds gedraait hervoort komen (*k*).

Zy zyn een blyk, dat de rechte Walvisfchen zullen volgen.

Eindelyk merke ik noch aan, dat de Groenlandsvarers de Eenhoornen voor een blyk van hun navolgende Walviffchen houden, en, dezelve ziende, zich tot de jagt gereed maken; vermits de bevinding geleert heeft, dat waar zich Eenhoornen laten zien, ten zelven tyde of niet verre van daar ook altoos Walviffchen gevonden worden; 't geen vermoedelyk van daar koomt, dat zy van foortgelyk aas leven, en zich mitsdien ook op enerly banken onthouden; want offchoon hunne Bekken zeer verfchillende zyn, nadien de Eenhoorn geen Baarden als de Walviffchen heeft, is deszelfs Bek nochtans zo gefteld, dat hy wegens gebrek aan Tanden geen vifch noch iets hards vatten, veelmin kaauwen kan, maar het Walvifchaas fchynt eigentlyk zyn gewoon voeder te zyn. En nadien zyn bek

(*i*) *Vide Sachs Monocerolog. p.* 95 *feq.*

(*k*) Ik mag hier niet aanhalen den zeer byzonderen Eenhoornvifch, waar van in *Rochefort Hift. Nat. & morale des Ifles Antilles cap.* 18 gedacht word; want zo die gantfche Hiftorie niet verdicht is, gelyk fchynt, is het geen eigentlyke Eenhoorn; maar een gantfch andere aart van viffchen, namelyk met flosvederen, fchubben enz. geweeft, dergelyken anders nergens voorkoomt.

bek zo klein is, gebruikt hy de hairige baarden niet, welke de Walvifch om zyn vervarelyke keel nodig heeft.

§. XLVI. Nu volgen zy, die ONDER den bek VOL TANDEN; doch BOVEN GEEN of ZEER weinige BAKTANDEN hebben, als de CACHELOTTEN (*l*) Holl. CAZILOT, gelyk ook de POTVISCH, POTWALVISCH, by enige NOORDKAPERS (*m*) genaamt, *Cete dentatus*, *Clus.* Van welke enige DIKKE en BOVEN PLATRONDE, enige SMALLER KROMME en SIKKELACHTIGE TANDEN hebben. Onder de diktandige hebben enige KLEINER, andere GROTER TANDEN. Dat Walvisgeflacht is te merkwaarder, vermits het, behalven de beide koftbare heelmiddelen, de *Sperma ceti* (WALRATH, Holl. WALSCHOT, gelyk ook WITTE AMBER, ZEESCHUIM en VISCHMIST, Franfch *Blanc de Baleine*) en de AMBERGRIES, AMBER by zich heeft. In de Straat Davis en by Spitsbergen bevind zich alleen het foort met de kleine dikachtige en ftompe Tanden, die een dikken kop, twe lange zyvinnen, een kleine hoogte, gelyk een vin, achter aan den rug en een zeer breden ftaart van 12 of ook wel 15 voeten hebben. *Balæna macrocephala tripennis, quæ in mandibula inferiore dentes habet minus inflexos & in planum definentes. Sibbald.* Doch worden by gantfche hopen en fchaarswyze gevonden. Een oud ervaren commandeur heeft my verhaalt, dat hy eens in Groenland zulk een zwarm zag aankomen, voor wel-

VIII. De Cachelotten.

(*l*) Deze benaming koomt van de Biscayers, als de eerfte en befte Walvifchvangers, voort. In de *Ephemerid. Nat. Curiof. Cent. I. Ann.* 1. *Obferv.* 136. *p.* 303. ftaat: *qui in Bajonna, Byaris, & in infula S. Johannis de Luca* CACHALUT.

(*m*) Vermits zy by de Noordkaap zo menigvuldig zyn, dat men bywylen honderden ziet zwemmen. Aldaar had men ook allereerft enigen gevangen. Zie *nafpeuring van den Leviathan en Jobs boek door Theod. de Haaze, vertaalt en vermeerdert door Wernerus Köhne I en II. toeg.* alwaar bladz. 240 gezegt word: Dat voor enige jaren zodanig een vifch te Sluis dood was komen aandryven, dien men *Noord-kaper* noemde, uit wiens hoofd zeker Doctor hadde gehaalt tweërly *Sperma*; het eerfte fyn, en het ander wat grover.

welke één groter, meer dan 100 voeten lang, als een koning zwom, die, als hy zyn ſchip gewaar werd, door een ſterk, al de andere overtreffend en als klokken door elkander klinkend geblaas, waar van het ſchip ſchudde en beefde, den hoop een teken gaf, waar op zy alle vluchten en wegzonken. Noch meermalen en in groter hopen worden zy by de Noordkaap en onder Finmarken gevonden; doch die, vermits hunne wildheid, en nadien zy ſlegts een of twe plaatſen boven de vinnen hebben, waarin men een harpoen werpen kan, en ook, aangemerkt hun zenuwachtig ſpek, maar weinig Traan geven, niet veel gevangen worden. Dat viſchſoort is zo dik, plomp en zwaar niet, dan de rechte Walviſch, maar ſmaller, ligter en mitsdien gezwinder, kan ook langer onder water verblyven, doch is teffens ſtyver en vaster van benen, weshalven het niet zo veel en ſterk ſlaan kan, als de Walviſſchen. 'Er zyn twe ſoorten, die volgens het bericht van onze lieden, welke die beide gezien hebben, elkander in lighaams geſtalte en Tanden geheel gelyk, maar alleen daar in onderſcheiden zyn, dat het een iets groenachtig van verwe is, en een hard dekzel van benen over zyn harſſenpan draagt, waar tegen het ander boven graauw, aan de buik wit van verwe is, en alleen een taay huiddekſel, een vinger dik over zyn harſſenpan geſpannen heeft. Een der hamburgſche commandeurs, die in den jare 1727 een Cachelot van het laatſte ſoort ving, verhaalde, dat dezelve alleen voor een blaasgat had, waardoor hy het water recht vooruit blies. Op den ſnuit had hy veel en meer dan een el dik, doch recht op den dikken kop onder de huid ſlegts maar drie vingeren dik ſpek, waarop dat taay dekſel der harſſenen ter dikte van een vinger volgde, Het brein zelf had in 28 kameren of vakjens gezeten, die hy de een na de andere had geopent en geledigt. Het *Sperma Ceti* was zo klaar als brandewyn geweeſt, en had, na het uitgeſchept was, naar ſneeuwvlokken geleken. Het ſpek van den gantſchen viſch was korlachtig van *Sperma*, en in het zelve hadden veel holen met zodanig *Sperma* vervult geweeſt. Het aanmerkelykſt, 't geen hy 'er byvoegde, was, dat de viſch
ach-

achter op den rug tegen den ſtaart drie boggels had, waar van de eerſte 1½ voet, de twede ½ en de derde en achterſte ¼ voet hoog waren. Wanneer zy te gronde wilden gaan, wierpen zy zich alle eerſt op de rechter zyde, en ſchoten dus op zyde naar de diepte. Ik ben in den beginnen van gedachten geweeſt, dat zy, die een zacht dekſel hadden, iets jonger waren, en het dekſel met de jaren verharde, en benen werden; doch de commandeur, die den zo even gemelden viſch gevangen had, heeft my verzekert, dat dezelve zyne volkomen grootte en een lengte van 26 tot 27 ellen had, waar tegen de terzelver tyd door een hollandſch viſſcher neffens hem gevangene groenachtige met een knobbelig dekſel ſlegts 40 voeten lang was. Ook had hy van den zynen 36 quartelen ſpek bekomen, waar by hy noch aanmerkte, dat de Cachelot, als de bek geſloten is, een dikke tong heeft, doch welke, als hy denzelven opent, zodanig ingetrokken word, dat zy zich geheel verlieſt. Ik heb een voor- en achtertand van hem uit dien Cachelot bekomen. Een hollandſch ſchipper had voor korte jaren het geluk, by de Noordkaap een viſch van dat ſoort te vangen, uit wiens verhaal, door de in de voorgaande note aangehaalde *Köhne* medegedeelt, ik dienſtig oordele, het een en ander tot nutte vervulling van de hiſtorie der Cachelotten hier by te voegen. De kop, zegt hy, maakte de helft van den viſch uit, en had ene byzondere geſtalte, byna als de kolf van een ſnaphaan, of het omgekeerd voorſte gedeelte van een ſchoenleeſt. Voor op den neus had hy alleen een blaasgat; achter op den rug een boggel, een vin gelykende (*n*); veelligt had die ſchipper den platten langachtigen bult niet opgemerkt. In den bovenkaak had hy alleen aan de ene zyde 3 of 4 kiezen of baktanden, en voorts ſlegts holen of kaſſen, waarin de Tanden van de onder-kaak paſten; doch de onder-kaak zat rondom vol Tanden, waar van de grootſten voor aan, en de kleinſten

 ach-

(*n*) Ene verdere beſchryving van dezen viſch, en ook na alle vermoeden deszelfs beſte afbeelding, vind men by den in de naaſtvoorgaande aanmerking aangehaalden Köhne.

achterwaarts ſtonden, en, uitgebroken, de gedaante van een dikke komcomber hadden (*o*). Vermits aan dezen viſch het inwendige van den kop het merkwaardigſte, en voor dezen noch van niemand zo naarſtig, dan van dien commandeur, opgemerkt is, die den vorengenoemden predikant zyne aanmerkingen medegedeelt heeft, zal ik een uittrekſel 'er van hier by voegen. Na dat de huid weggenomen was, werd het ſpek ongevaar ter dikte van een handbreed gevonden, en daar onder een dik, taay, hard dekſel van vaſte zenuwen, dat in plaats van een harſſenpan dienden: hierna volgde een twede afzondering uit dergelyke zenuwen een hand breed dik, welke van den ſnuit tot in den nek over den gantſchen kop uitgeſpannen was, waar door het eerſte gedeelte van den boven kop van deszelfs twede gedeelte geſcheiden werd. Die eerſte kamer werd de klapmuts genaamt, en beſluit de koſtelyke ware, namelyk het zeer teder brein, 't geen ik niet ten onrechte *Cerebellum* noemen zal, en waaruit het beſte *Sperma Ceti* vervaardigt word. In die kamer beſtaan de kaſſen of vaten uit een ſtoffe, die een dik floers gelykt, en uit dezelve had de ſchipper 7 quartelen van het koſtelyk breinoli zeer heller en wit geſchept; 't geen op water gegoten als kaas runde en zamenliep, en, 'er van afgeſchept, weder zo vloeybaar als te voren werd. Op die kamer volgt de andere, welke op het bovenſte gedeelte van den bek ruſt, en, naar de grote van den viſch, 4 tot 7½ voeten hoog is. In dezelve word weder ſpermatiſch brein ('t geen ik *Cerebrum* noeme) in kleine vaten of cellen uit een ſtoffe, de eyerſchalen niet ongelyk, en niet anders dan de Honig in de raten gevonden. En uit deze kamer kan men niet alleen het brein, zo veel 'er in is, nemen, maar zodra men dezelve ledig gemaakt heeft, verzamelt zich het *Sperma* uit het gantſche lighaam door een grote ader langzaam weder in dezelve; invoegen men het 'er uit ſcheppen kan, welk alles wel eens 11 quartelen bedragen heeft. Al de breinkaſſen van de beide

(*o*) Köhne d. l. §. 10 & 11.

de kameren zyn wel met dunne vliesjens omſloten; doch door derzelver tedere gaatjens of *pori* loopt van het brein een geſtadige invloed in de ogen, oren en andere delen. Ja een grote ader of buis ſtrekt zich onder den ruggraat van den kop tot aan den ſtaart uit, welke aan den kop de wytte van een mans lende, en achter by den ſtaart ſlegts van een vinger uitmaakt. Deze moet aan den gevangen Cachelot by het afſnyden van het ſpek en anderzints zorgvuldig in acht genomen worden; want by zo verre men in denzelven de geringſte opening maakt, zoude al het *Sperma* uitvlieten. Die ader is de bron van de grote kracht, die in dat ſoort van viſſchen gevonden word, nadien uit dezelve vele honderden kleine vatjens of buisjens hunnen oorſprong nemen, die het harſſenſap door den gantſchen viſch leid, en zyn vleeſch, ſpek, ook zelf het traan, 't geen 'er uit gekookt word, ſpermatiſch maakt *(p)*. De Tong is na de grootte van den viſch zeer klein, maar daar tegen de keel of ſlonk des te groter, en wel zo wyd, dat 'er een gantſche os bequaamlyk door kan; gelyk dan ook in een maag allerly grote riſten en graden, wel 7 of meer voeten lang van half verteerde ſchepzelen gevonden zyn. Onze lieden hebben van enen weleer 40 grote quartelen ſpek geſneden. Het vleeſch, 't geen zeer hart is, beſtaat uit grove draden, en is met veel dikke en ſtyve zenuwen doorvlochten; gelyk dan ook deze viſch zeer weinig plaatſen heeft, waar door een harpoen dringen kan. Ik moet hierby noch aanmerken, vermits de natuurkundigen het tegendeel willen beweren, dat de wyfjens zo wel als de mannetjens ſpermatiſch brein in den kop hebben *(q)* 't geen ook alzints met de natuur overeenſtemt, nadien zy beide immers brein moeten hebben, en by geen ſchepzel het onderſcheid van het geſlacht teffens een onderſcheid in den aart van het brein maakt.

 Doch

(p) Een zeker verſtandig en geloofwaardig ſchipper heeft my betuigt, by de ontdekking van den viſch hier en daar in het vleeſch membraneuſe ſakjens, met *Sperma* gevult, zelf gezien en beſpeurt te hebben.

(q) *Köhne ib.* §. 17.

Doch een soort met groter en breder Tanden zyn die op de kusten van Nieuw-Engeland gevangen worden. Men heet dezelve aldaar *Sperma Ceti Whale* (*r*) en by de Bermudas *Trumpo* (*s*). Hunne Tanden zyn (gelyk op de laatstaangehaalde plaats gezegt word) als de Tanden van een kamrad in een molen; 't geen gewis een recht wel getroffen uitdrukking is, of gelyk den arm, daar hy aan de hand zit (*t*). *Dudley* (*u*) zegt, dat zy graauw van verwe zyn, een boggel op den rug, en een ry elpenbene Tanden van 5 of 6 duimen in den bek hebben. Hy spreekt van een van 49 voeten, wiens kop 12 tonnen *Sperma Ceti* gegeven had. De Traan uit hun spek is klarer en zoeter, dan dat der Walvisschen; zy zyn veel tengerer dan deze, en wanneer zy gequetst zyn, werpen zy zich op de ruggen en verweren zich met den bek. Die visschen geven niet alleen het *Sperma Ceti*, maar ook het *Amber*, 't geen een nieuwe en zeer schone ontdekking is, welke der ouden beuzelary en twist, die men tot noch toe van deszelfs oorsprong lezen mag, t'enemaal overhoop werpt. Ik zal uit de *Philosophic. Transact.* No. 387 p. 267 het nodigste hier by voegen: ,, Het ,, Ambergries word maar alleen in de *Sperma-Ceti-Whales*; ,, dat is, Cachelotten gevonden, en bestaat uit ballen of ko- ,, gelachtige lighamen van onderscheide grootte van 3 tot 12 ,, duimen in haar diameter, die 1½ tot 20 ponden zwaar val- ,, len, en in een wyden eyvormigen zak of blaas, welke 3 tot 4 ,, voeten lang, en twe of 3 voeten diep en wyd is, los ligt. ,, De gemelde blaas heeft de gedaante van een osseblaas, noch- ,, tans aan het einde spitser, of gelyk een lange blaasbalk, die ,, de grofsmeden gebruiken. Aan dezelve zitten twe buizen, ,, waar van de een steeds spitser in en door de gantsche lengte ,, der roede gaat; maar de andere hare opening in het ander ,, ein-

(*r*) *Philos. Transact. N.* 387. *p.* 259.
(*s*) *Philos. Transact. N.* 7. *p.* 132.
(*t*) *Hi habent diversos dentes, qui ejus crassitiei sunt, cujus carpus manus humanæ*, gelyk zulks in enen brief uit de Bermudes geschreven in *Ephemerid. Nat. Curios. cit. loc p.* 306 uitgedrukt word.
(*u*) *Philos. Transact. N.* 387. *pag. cit.*

„ einde van den zak heeft, en van de nieren herkoomt. Die „ zak ligt recht over de tefticulen, die meer dan een voet lang „ zyn, en de lengte benedenwaarts tot aan den wortel der roe- „ de ongevaar 4 of 5 voeten onder den navel en 3 of 4 over „ den aars liggen. Dezelve is geheel vervult met een donker „ oranje verwige vochtigheid, die niet wel zo dik als een oly „ is, en dezelve reuk heeft, ja noch fterker riekt, dan de „ amberkogelen, welke 'er los in dryven en zwemmen. Het „ inwendige van den zak is met dezelve verwe, welke die voch- „ tigheid heeft, fterk en donker, gelyk ook het canaal der „ roede, geverwt. Die kogelen fchynen, zo lang de vifch „ levend is, zeer hard te zyn, dus dat dikwerf by het ope- „ nen van den zak brede holle fcherven of fchalen, die van „ gelyke ftof en vaftigheid en van de kogelen afgefchilfert „ zyn, gevonden worden; de kogelen zelven zyn als uit ver- „ fcheide bedekzelen of fchorffen, de fchalen of huiden der „ uyen niet ongelyk, die de een de andere omvat, te zamen „ gezet. Nooit heeft men boven 4 kogelen in een zak gevon- „ den, en als men eens een van 20 pond vond, die de groot- „ fte was, welke ooit voorquam, waren geen andere meer in „ den zak. Dit Ambergries zoude maar alleen in oude volwas- „ fen viffchen, en, zo men in 't algemeen meend, niet dan in „ de mannetjens gevonden worden". Hier mede is het be- flecht, dat het *Amber* in dit Walvifchfoort zynen oorfprong neemt; doch wat het zy en waaruit het ontftaat, is noch zo zeker niet. Een geleerd man is van gevoelen, dat de meerge- melde zak de urinblaas en de amberkogelen een verdikking uit de vette en ftinkende deeltjens der daarin befloten vochtig- heid zoude wezen; vermits dezelve (bladz. 162), als zy eerft uitge- nomen worden, vochtig en van een ongemeen fterke en geen on- aangename reuk zyn; waarby ik ene kleinigheid, die weleer tot allerly vragen en verkeerde antwoorden gelegenheid gegeven hebben, niet onaangeroert zal laten. In de Amberftukken wor- den dikwils kleine zwarte fpitfche fnavels gevonden, die glasach- tig en voor fcherven van gebroken moffelen of flakwormtjes aan- gezien zyn. Voor dezen heeft men dezelve voor fnavels van

 klei-

kleine vogelen gehouden, en daar uit zeldzame besluiten wegens den oorsprong van het *Amber* gemaakt; doch thans heeft de meergenoemde *Dudley*, lid van het koninglyk groot-brittannische genootschap, getoont, dat die snavelen van zekere kleine visschen zyn, *Squid* genaamt, welke dat Walvischsoort in menigte, als zyn meeste voedzel, inslokt.

Kæmpfer heeft ook van (*x*) twe Walvisschen melding gedaan, die Amber in hunne ingewanden hadden, en op de kusten van Japan gevangen zouden zyn, waar van de ene *Fianfiro* en de andere *Mokos* heteden; doch hy beschryft dezelve niet, en wat hy anders daar van bybrengt, schynt zeer verdacht.

In den jare 1720, den laatsten dag van dat jaar, gebeurde het, dat by een hevigen storm en zeer hoog water, een Cachelot van dat soort op de Elbe geraakte, en, vermits hem door de 'er op volgende eb het water te veel ontliep, op de gronden zitten bleef; als wanneer, nadien hy door het geweld der op hem stotende baren gedood werd, het boerenvolk hem naar Wischhaven, een dorp iets meer dan een myl van Stade gelegen, sleepten, en van zyn spek, zo veel men konde magtig worden, beroofden. Vermits geen natuurkundige zich ten dien tyde de moeite gaf, dien visch te beschouwen en te ontledigen, heeft de natuurkunde het voordeel van die zeldzame gebeurtenis niet genoten, die zy had konnen genieten; ondertusschen, op dat ook het weinige, 't geen ik gedeeltelyk uit het verhaal van die den visch gezien hebben, gedeeltelyk uit nader beschouwing van de weinige stukken, die van denzelven naar Hamburg gekomen zyn, heb konnen opmerken, niet verloren ga, zal ik het zelve hier aantekenen, in hope, dat het den natuurbeminnaren niet onaangenaam zal zyn. Zyne lengte was 60 tot 70, en zyne hoogte 30 tot 40 voeten, doch zyne gestalte, gelyk de afbeelding van een van zyn soort by *Jon-*

(*x*) *History of Japan B. II. chap.* 8 en *Append. V. p.* 46 en volgende.

Jonſton Lib. V. de piſcibus Tab. XLII. voorſtelt, hoewel men zich 'er in vergiſt heeft. De kop was na gelegenheid van den viſch ongemeen groot, en deszelfs bovendeel, tegen het onderdeel gerekend, zonder evenredigheid, hoewel alleen na het uitterlyk aanzien, maar gewis niet na het wyze oogmerk van den Schepper; want daarom heeft de kop van die viſch zo groot moeten zyn, op dat hy de ruime kas in zich zoude konnen beſluiten, waarin hy de niet alleen tot zyn nooddruft, maar voornamelyk ook ter genezing van de menſchen (inzonderheid in de ruwe noordelyke geweſten, alwaar de borſtziektens menigvuldig zyn) zo noodzakelyke als nutte ſchat van zyn brein in genoegzame menigte met zich dragen en bewaren moet; gelyk dan ook, als de gezegde boeren den kop onverſtandig geklooft hadden, dat brein als een dikke vochtigheid 'er uitgelopen was, uit welke een apothekar alhier, die 'er iets van bekomen had, volgens de regelen der kunſt gemakkelyk het beſte *Sperma Ceti* maakte. De onderkaak had aan de beide zyden 25 Tanden, die byna een ſpan wyd de een van de ander, en een weinig ſcheef voorwaarts ingezakt zaten. Het uit den kaak gezaagde ſtuk, 't geen ik kogt, bevattede, zonder de huid en het ſpek, een goeden voet in 't vierkant. Het tandvleeſch was, gelyk het verhemelte, ſneeuwwit en van een zeer taay zamenweeſſel als een paardenhoef, van boven met een gerimpelde en ingekerfde ſchors bedekt, die zo vaſt was, dat men dezelve voor rotsachtig zoude hebben aangezien, waar van ik noch een ſtukje in *Liqueur* tonen kan Als ik myn ſtuk, om 'er de Tanden te gemakkelyker uit te halen, in water op het vuur had doen zetten, had het 12 uren geſtadig gekookt, aleer men het met een mes iets konde verwrikken, en het vleeſchachtige van het been los maken. Doch ten laatſten werd het als gekookt oſſenverhemelt, doch zonder quade reuk of ſmaak, zulks men het met een weinig zout zonder afkeer konde eten. De beide Tanden, welke ik 'er van bezitte, zyn de ene 6½ duimen lang, 8 duimen in de ronte dik, de andere 6¾ duimen lang, en in de dikte als de vorige, doch platter. Boven hebben zy een tamelyk brede vlakte; doch die niet te meten is:

(twe

(twe jaren 'er na heb ik een veel groter Tand bekomen, die 7 duimen lang en $8\frac{1}{2}$ duimen dik en platachtig is, maar dezelve moet van een andere en veel groter Cachelot, als waar van ik nu ſpreek, gekomen zyn). Of achter in den bovenkaak enige Tanden geweeſt zyn (gelyk uit het bovenaangehaalde gelooflyk is, doch door de ſchippers gelochend word) daarnaar had men by dezen viſch niet gezien, offchoon het van zelf in de ogen viel, dat de bovenkaak overal even zo veel groeven had, als zich in den onderkaak Tanden bevonden; nadien dezelve, als de bek geſloten was, een ieder zich als in een ſchede voegden. De ogen waren zeer klein, en het gedroogt cryſtallyne vocht was niet groter, dan dat der rechte Walviſſchen, of als de kogel van een gemene vogelſnaphaan. Die viſch had over zyn lyf ten minſten $1\frac{1}{2}$ handen breed ſpek onder de huid boven over het vleeſch gehad, waarna het boerenvolk alleen had getracht, en als zy het afgeſneden hadden, om het tot Traan, 't geen toen zeer duur was, uit te branden, hier en daar verkogt; doch men had hem niet geopent, veelmin naar zyn maag of ingewand gezien, maar vleeſch en benen laten dryven; ook heb ik het genoegen gehad, dat de gehele ſtaart, aan den rug afgehouwen, naar Hamburg gebragt, en voor geld getoont wierd; waar door ik gelegenheid bequam, over denzelven de een en andere aanmerkingen te maken. Dezelve was enigermaten driekantig, en zyn uitterſte rand in het midden als een halve maan, doch zeer weinig ingedrukt. Aldaar, namelyk aan het breedſte einde, was hy, van de ene ſpits tot de andere gerekend, acht goede hamburgſche voeten breet, en op het midden gerekent 5 voeten en 8 duimen lang. Aan het einde, alwaar de ſtaart aan den rug gezeten had, was hy in zyne ovale ronte 16 voeten 4 duimen dik. De huid was zwart, doch enigzints muisvaal, en met het zwoort gerekent op verre na zo dik niet, dan die der gemene Walviſſchen, van buiten zacht gelyk fluweel in het bevoelen, en inwendig aan de vleeſchzyde zeer gekerft. Het vleeſch was verſch, ſchoon root, doorgaans taayachtig of grofdradig, met vele zenuwen doorwaſſen; voorts zeer ſterk en vaſt, 't geen te meer nodig is, ver-

vermits in den gantſchen ſtaart gene benen zyn, maar ſlegts het uitterſt einde van den ruggraat van 1½ el, uit enige vierkante allengs kleiner wordende zachte wervelbenen beſtaande, zich in den ſtaart uitſtrekt, waar door alle beweging van denzelven naar vereiſch verricht word. My dunkt, dat de vaſtheid van het vleeſch aan dezen Cachelot daaruit was af te nemen, dat het zelve, onaangezien het weêr toenmaals vochtig en zacht was, nochtans enige weken zonder verrotting duurde, en ook geen walchelyken ſtank van zich gaf, offchoon het, om 'er noch enige Traan uit te trekken, met het ſpek gekookt was. De daaruit gekookte Traan brande in de lamp, zonder ſtinkenden damp, met een zo helle en reine vlam, als een witte waſchkaars. Dat de ſchone breinoli zich door den gantſchen viſch verſpreiden, en denzelven door en door ſpermatiſch maken moet, heb ik overtuigend konnen beſluiten, vermits men my uit de uitterſte ſtukken van zyn ſtaart, waar mede ik het deed beproeven, goed zuiver *Sperma Ceti*, offchoon in geen grote menigte, hervoort bragt. Uit de overgebleven kanen (*y*) had men voortreflyk lym gekookt (*z*).

§. XLVII. Het TWEDE, doch veel zeldzamer, dan het eerſt, voorkomend ſoort der CACHELOTTEN, is dat, welk SMALLER is, en rechte boven ſpitſe Tanden heeft. *Balæna macrocephala in inferiore tantum maxilla dentata, dentibus acutis, humanis non prorſus abſimilibus, pinnam in dorſo habens.* Vermits zodanig een Cachelot, of Cazilot door de Bremers ongevaar op de hoogte van 77½ graden gevangen, en door den Heer *de Haze* (*a*) wel beſchreven is, zal ik my van deszelfs naricht bedienen.

IX. Twede ſoort der Cachelotten.

Aa

(*y*) Dat is het zenuwachtige, 't geen na de uitkoking van het vet te rug blyft. *Cremium eſt, quod remanet in patella aridum de carnibus poſt pinguedinem liquefactam. Joh. de Jenua in Catholica.*

(*z*) Men kan tegen 't geen van dezen Walviſch gezegt is, naſlaan, 't geen *Zorgdrager Opkomſt der Groenlandſe Viſſchery*, op het einde van bladz. 284 van den Potviſch of Cachelot meld.

(*a*) Een zeer beroemd natuurkundige en berucht profeſſor en predikant te Bremen, in zyne zeer geleerd beſchreven *Disquiſitio de Leviathan Jobi & ceto Jonæ*. Brem. 1723. 8.

nen. Die visch was 70 voeten lang, hoewel men 'er ook van 80, ja 100 voeten heeft, die gevolglyk groter dan de eigentlyke Walvisschen zyn. Zyne verwe was donkergraauw (*nigricans*), onder den buik allengs witachtig. De kop groot en verschrikkelyk, den kolf van een snaphaan, of het voorste deel van een schoenleest (waar van de afbeelding te zien is) redelyk gelyk, en maakte byna de helft van het gantsche lighaam uit. Voor aan het uitterste gedeelte van zyn voorkop had hy maar ene opening, waar uit hy water blies. Hy had geen zo brede ook zo wyden bek als de Walvisch, maar een veel wyder slonk, vermits dezen visch een gantschen Hayvisch van 12 voeten lang weder uitgespogen had. De onderbek, die, tegen het bovengedeelte te rekenen, niet groot was, was echter op zich zelven niet klein, want het blote been van de onderkaak hield 16½ voeten, die achter wyder was, doch allengs spits toeliep. Hy had 52 grote boven spits toelopende Tanden, de menschelyke niet ongelyk, die gelyk de tanden in een zaag stonden, en ieder 2 ponden wogen. In den bovenbek waren even zo veel gaten, waarin dezelve, een ieder als in zyn eige kas of schede, sloten, en ook de gantsche onderbek zowel in de bovenste paste, dat hy door dezelve t'enemaal bedekt en ingevat was. De ogen waren glimmend en geelachtig, doch klein, gelyk by de andere Walvisschen. De tong spits, rond en vurig, hoewel na de grote van den visch maar klein. Naast aan den kop zaten twe vinnen, waar van ieder slegts 1½ voet lang, doch in ieder been der vingeren 7 gewrichten of leden waren, daar in die der Walvisschen slegts 5 gevonden worden. Boven op den rug stond niet alleen een hoge boggel, maar ook naby den staart een kleiner, gelyk een vin. De huid was naauwlyks een halve vinger dik, doch, vermits zy over een zeer vast zenuwachtig vleesch gespannen is, ondoordringelyk, weshalven de visch alleen op weinig plaatsen met den harpoen gewond kan worden. Uit zyn kop had men 10 quartelen brein gehaalt, 't geen gewis niet weinig is, en daar van *Sperma Ceti* gemaakt.

X. Derde §. XLVIII. Het DERDE en allerzelzaamste soort der CA-

CHE-

CHELOTTEN is dat ſmalle, kromme en ſikkelvormige Tanden in de onderkaak heeft. *Balæna macrocephala, in inferiore tantum maxilla dentata, dentibus arcuatis falciformibus, pinnam in dorſo habens* (*b*). Van dat ſoort ſtrandeden den 2. december 1723 by een geweldigen ſtorm en ongemeen hogen watervloed 17 in den mond van de Elve op de zee-banken by 't zogenaamd nieuw werk voor Ritzebuttel op hamburgſch grondgebied. Doch dewyl ik van dezelve niets ter opmerking bybrengen kan, dan 't gunt de toenmalige amptman en raadsheer *L**n in liters ad Ampl. Senat.* meld, zal ik daarvan een uittrekzel alhier mede delen, nadien noch geen ſchryver, zo verre my bekent is, 'er van iets aangetekent heeft. ſoort der Cachelotten.

,, Dat die van Cuxhaven, wanneer zy om de Scharhoren by ,, Oſtertill gekomen waren, op het winterzand veertien en ,, noch enige van 't zelve ſoort, in alles zeventien grote vis- ,, ſchen vonden, welke men Cachelotten noemt, en die in ,, alle delen overeen kwamen met de afbeelding, die *Zorgdra-* ,, *ger* in zyne *Groenlandſche Viſſchery* bladz. 162. van enen ,, geeft. Van deze Viſſchen was de helft van 't mannelyk en ,, de andere helft van 't vrouwelyk geſlacht; zulks men meen- ,, de, dat zy uit geilheid, en om op de lage gronden te ſpe- ,, len, derwaards gekomen waren, doch door de eb en ooſten ,, wind overvallen zynde, hadden moeten ſtranden. By de aan- ,, komſt van die van Cuxhaven, ſcheen het, als of aldaar zo ,, vele kleine hollandſche ſmak-ſchepen lagen, waarby zich ,, hunne ſchuiten ſlegts als boten vertoonden. De lengte der ,, viſſchen was 40, 50, 60 tot 70 voeten, en dewyl zy op ,, hunne zyden lagen, konden 8 mannen in een gelid op dezel- ,, ve ſtaan. Hun kop was boven de ogen de grootſte bak- ,, ovens gelyk. De vinnen, ſtaart en bovenkaken quamen in

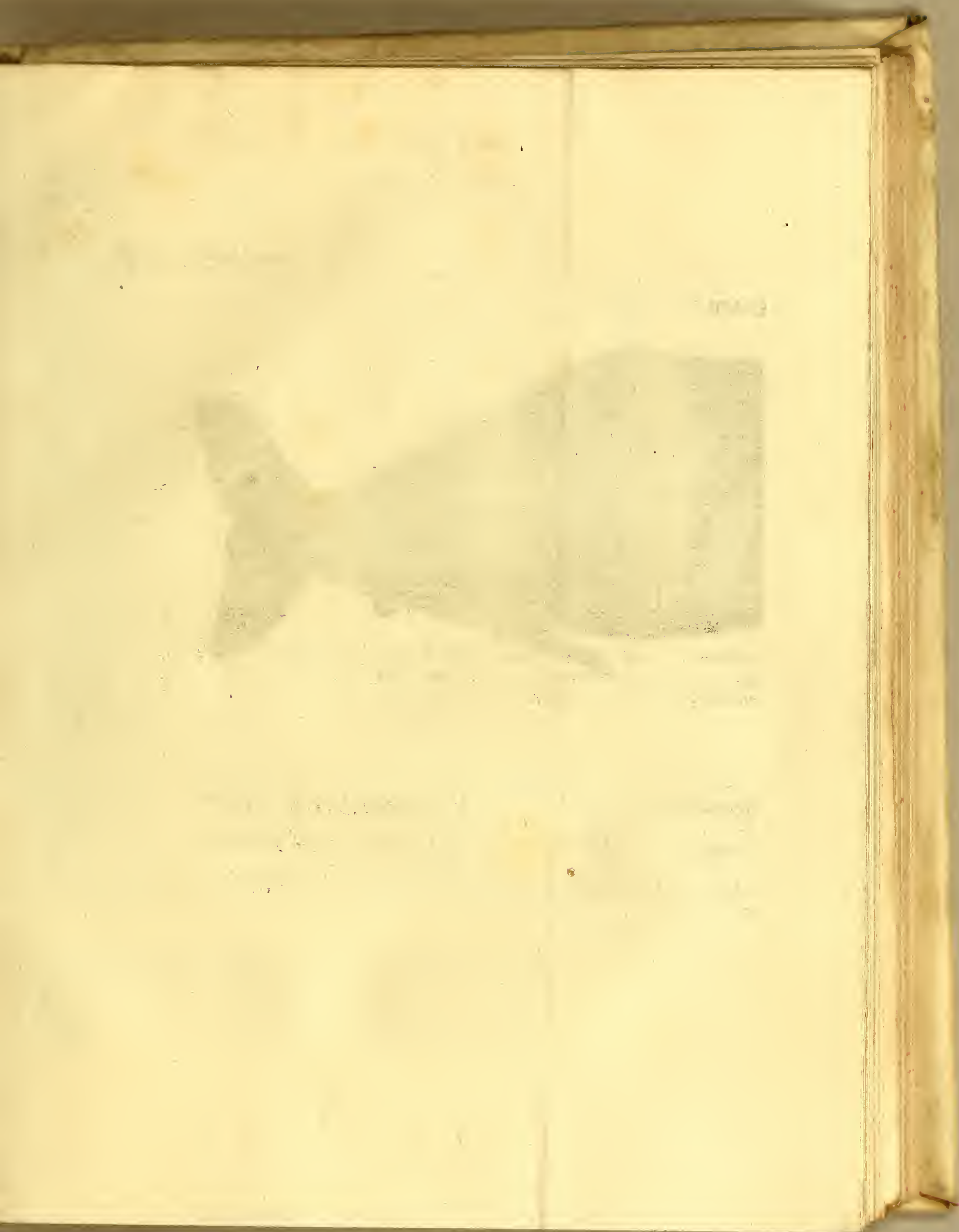
 ,, al-

(*b*) Sibbald heeft van enen gewag gemaakt, die dezen zeer gelyk, doch niet zo groot was, en in plaats van de vin een lange flosveder had. *Balæna major in inferiore tantum maxilla dentata, dentibus arcuatis falciformibus ſpinam pro pinna longam in dorſo habens.*

„ alles met de gemelde afbeelding van Zorgdrager overeen. De „ onderkaak, die iets korter, dan de bovenkaak, en van gelyke „ breedte van ontrent 12 duimen, en van voren rond was, had „ 42 TANDEN, welke uit de kaken ontrent een vinger lang ſta„ ken, en als een kegel, of veelliever wolfstand, onder 2 vin„ geren dik, in een gekromde ſpits toeliepen, en ook in de ka„ mers en kaſſen der bovenkaak ſloten. Deze viſſchen lagen „ alle op ene zyde, met den kop naar het noorden, en naaſt „ ieder mannetje een wyfje, en werden by de aankomſt van „ die van Cuxhaven noch zo warm bevonden, dat zy eerſt „ dien nacht geſtorven moeſten zyn. Hunne VERWE was „ bruin, hun HUID een halven vinger dik, hun SPEK, de„ wyl het noch zo verſch lag, by enigen een quartier, by „ anderen 2 quartieren dik, en zo wit, dat men het, zo het „ onder varkens-ſpek gemengt geweeſt ware, niet zoude heb„ ben konnen onderſcheiden. Naar de mening van enige Groen„ landsvarers, zoude zulk een viſch, wanneer zyn ſpek aan „ beide de zyden had, konnen afgeſneden worden, 40 tot „ 50 quartelen gegeven hebben. Uit den kop hadden enigen „ 4, 5 en meer tonnen breins of raauw *Sperma Ceti* getapt, „ en noch niet alles 'er uit halen konnen. Doch dewyl de „ viſch niet omgewend konde worden, hadden de ſpekſny„ ders denzelven moeten verlaten en aan den vloed overge„ ven, die hen alle van een gedreven had enz.

Hier by moet ik noch voegen, dat de kromme Tanden, welke ik van dezelve bekomen heb, 7¾ duimen hamburgſch lang waren, en onder aan het dikſte einde 7 duimen in de rondte. Doch die viſſchen hadden, 't geen noch door niemand opgemerkt is, gene loutere ſpitſe oogtanden, maar vermits dezelve tot kaauwen niet bequaam zyn, achter noch enige (ik weet niet hoe vele) baktanden van 5 duimen. Dezen zyn ook wel een weinig in de gedaante van een halve maan, doch in het midden 4¾ en boven 3 duimen in de rondte; ook loopt het boven einde niet in ene, maar in verſcheide ongelyke ſpitſen en oneffenheden toe, op dat zy in 't kaauwen de ſpyze des te beter vermorzelen en vermalen konnen. Of deze viſſchen ook

ach.

over Bladz. 189.

Ware en eigentlyke afbeelding van de CACHELOT; *die den 24 January 1738 naby S. Peter in Eydersted gevonden is, en 48 voeten lang, 12 voeten hoog en in de ronte 36 voeten dik was.*

achter in de bovenkaak enige baktanden hadden, heeft men my niet konnen zeggen. Echter twyffele ik daaraan geenzints, vermits andere Cachelotten met dezelve voorzien zyn, en hun nooddruft zulks ſchynt te vorderen, nadien de onderbaktanden zo veel korter, dan de oogtanden zyn, mitsdien niet tot aan de bovenkaak reiken, en derhalven, ten ware anderen van boven hun te gemoet en te hulpe komen, buiten ſtaat zyn, het groot geweld, 't geen tot kaauwen vereiſcht word, aan te wenden. In den jare 1738 wilde het geval, dat niet verre van St. Peter, in het eiderſtandſche, een Cachelot ſtrande, die in de onderkaak voor aan den ſnuit ene, en op iedere zyde 25, dus in alles 51 ſikkelvormige Tanden had. Dezelve was 48 voeten lang, 12 voeten hoog, en op zyn dikſt in de rondte 36 voeten; had achter op den rug naby den ſtaart een knobbel van 4 voeten lang en anderhalf voet hoog. De vin was 4 voeten lang en anderhalf voet breed, de ſtaart 12 voeten breed, het luchtgat 1½ voet lang, en het mannelyk teellid aan het lyf 1½ voet in de rondte. Ik ben een tekening van denzelven magtig geworden, welke ik, zo zy is, alhier mededele.

§. XLIX. Het laatſte Walviſchſoort, dat alleen onder Tanden heeft, is de WITVISCH, *albus piſcis cetaceus* Raj. Ik wilde zetten: *Balæna minor alba in inferiore maxilla tantum dentata ſine pinna in dorſo* (c). Dezen worden in de Straat Davis in den zuidbocht gevangen, zyn den rechten Walviſch tamelyk gelyk, uitgenomen dat hun kop veel ſpitſer is; hebben ook den bult aan den kop gelyk de Walviſch, insgelyks gene vinnen op den rug, maar wel aan ieder zyde ene, die tamelyk lang is. Hun ſtaart koomt ook overeen met dien van den Walviſch. Men zegt, dat zy maar een blaasgat hebben; doch in de harſſenpan, die ik bezit, zyn duidelyk 2 gaten. Echter zoude

XI. De Witviſch.

(c) Sibbald heeft ook wel enen in zyne beſchryving, doch die van den onzen zeer onderſcheiden is, nadien de zyne een ronden, doch de onze een ſpitſen kop, de zyne neusgaten, doch de onze een blaasbuis heeft. Dierhalven heb ik ter onderſcheiding het bywoord *alba* 'er ingevoegt.

de het konnen wezen, dat zy boven in een vleeſchachtige buis te zamen lopen, en dus maar enen ſtraal uitwerpen. Hunne verwe is geel wit, waarom zy door de Groenlandsvarers Witviſſchen genaamt worden. Hunne grootte is 2 of 3 mans lengte; doch zy hebben ſlechts een of 2 quartelen ſpek in, en dat daarenboven noch zo week, dat den ingeſchoten harpoen 'er dikwerf weder uitſlipt. Hierom geeft men zich zelden de moeite, jagt op hen te maken (*d*): doch men ziet hen zeer gaarne, vermits men hen, wanneer zy zich in menigte vertonen, voor een teken van een haaſt aanſtaande goede Walviſchvangſt houd. Uit het been van den kop, 't geen ik magtig geworden ben, heb ik opgemerkt, 't geen door niemand aangehaalt is, dat zy onder in den muil aan iedere zyde agt kleine, een weinig gebogen, boven ronde en platachtige Tanden hebben, die gelyk als op den rug liggende in de kaak ſteken. Ik heb met vlyt nagevorſcht, doch kan gene kentekenen vinden, dat zy in de bovenkaak ergens enige Tanden of achter aan enige baktanden hebben, gelyk ook gene der groenlandſche ſchippers, welke ik 'er na gevraagt hebbe, zich herinneren konnen, dergelyken in de bovenkaak opgemerkt te hebben. Het ſmert my, dat myne harſſenpan, gedurende den tyd, dat ik op reis geweeſt ben, zeer beſchadigt geworden is; zulks ik daar van gene volkome aftekening heb konnen laten maken, noch dezelve alhier mededelen.

XII. De Potviſch.

§. L. Nu zyn noch overig die Walviſchſoorten, welke boven en onder in den muil Tanden hebben. De Butzkopf, by de Hollanders Putskop of Potvisch, by de Engelſchen Grampus, Flounders-head, Raj. en by de Schotten Northcaper (gelyk Sibbald aanmerkt) genaamt, *Orca* Bellon. & Rondelet. *Porcus marinus major*, Geſner.; by my: *Balæna minor utraque maxilla dentata, pinnam in dorſo gerens.* Deze heeft een zwarte en donker bruine gladde huid en is wit onder den buik. Zyne lengte ſtrekt zich uit tot 20 voeten,

(*d*) Zie Martens Spitsberg. Reiſe, Part. IV. c. 6. n. 5.

ten, en geeft 15, zomtyds ook meer quartelen ſpek. Zyn kop is van voren BOT, dat is ſtomp, gelyk als zich een omgekeerde boot van voren, of als een pot vertoont, waar van hy by de Neder-Saxen en Hollanders den naam draagt; doch hy heeft een muil of ſnuit, die een weinig uitſteekt, van voren en achteren even dik, en waar door hy van het Zeevarken of den Tonyn onderſcheiden is, wiens ſnuit van achteren dik is, doch naar voren ſpitſer toeloopt. Zyn lighaam is ſlechts kort. Hy heeft, zo men my verzekert, vier Tanden aan iedere zyde, en enige baktanden; doch boven ſlechts kleine Tanden; voorts een blaasgat in den nek, op den rug een grote vin gelyk het Zeevarken, en twe voorſte vinnen, als die van den Walviſch, dien hy ook in opzicht tot den ſtaart gelyk is (e).

§. LI. De BRUINVISCH, het ZEEVARKEN of de TONYN, gelyk Martens wil, by de Yſlanders Suinhual of Witing, by de Denen Brunskop / om zyn plompen kop, en Springhual / dat is Springer, by de Franſchen *Marſouin* of *Souffleur*; by de Engelſchen *Porpus* of *Porpeſſe*; by de Schotten *Seapork*; by Rondelet en Geſner. *Phocæna*; by Bellon. en Scalig. *Phocæna* of *Turſio*; by Schoneveld *Delphinus Septentrionalis*, en by my: *Balæna minor*, *utraque maxilla dentata*, *pinnam falcatam in dorſo habens*. De verwe van dezen viſch is zwart op den huid, wit aan den buik, en zyne lengte van 5 tot 8 voeten. Volgens *Willughby* heeft hy het blaasgat op den kop, en koomt hierin, gelyk ook in 't opſperren van den muil, naaſt aan den Putskop, behalven dat de ſnuit meer naar een varkensmuil gelykt. De muil zit boven en onder vol ſcherpe kleine Tanden. De rugvin, die midden op den rug ſtaat, is naar de kant van den ſtaart als een halve maan uitgeholt. De buikvinnen zyn gelyk die van den Walviſch, zo ook de ſtaart, behalven dat hy denzelven in de gedaante van een ſikkel heeft (*f*). 't Geen

XIII. De Bruinviſch.

(e) Zie *Martens* Spitsberg. Reiſe, Part. IV. c. 6. n. 4.
(*f*) Zie *Martens* d. I. cap. 6. n. 3. Willughby *Hiſt. Piſc. Lib. II. cap.* 3.

Geen voorts in dezen visch aanmerkelyk is, vind men in de Beschryving van Ysland bladz. 83 en volgende.

XIV. De Dolphyn. §. LII. De DOLPHYN, of, gelyk hem onze schippers in de Noord-zee noemen, Tummeler / en de Hollanders TUIMELAAR, van tuimelen of springen (g), 't geen hy inzonderheid doed, wanneer onstuimig weêr aanstaande is. *Delphinus antiquorum*, de Dolphyn der ouden, by de Noorwegers Nyssa geheten; kan ook genaamt worden: *Balæna minor utraque maxilla dentata, dorso pinnato, Delphinus vulgo dicta.* Deze visch is het Zeevarken zeer gelyk, behalven dat de snuit van den Dolphyn meer vooruit steekt en snavelachtiger is. Hy is van voren dik, van achter smal, heeft twe blaasgaten, doch boven het voorhoofd een opening in de gedaante van een halve maan, waar in de beide stralen zamenlopen, en door ene pyp in een zwaren straal opgedreven worden. De vin op den rug is hoog na mate zyner grootte, de staart ligt horizontaal, als die van den Walvisch (h). De noordelykste Noorwegers maken een soort van *Caviar* van zyne eyeren. In de westzee is de Dolphyn alomme smaller, en den steur (behalven dat de snuit van dezen te spits is) zeer gelyk.

XV. De Zwaardvisch. §. LIII. De ZWAARDVISCH der Groenlandsvarers, die noch door niemand, zo veel ik weet, beschreven is. Ik verstoute my, hem te noemen: *Balæna minor utraque maxilla dentata, pinnam gladio curvo similem in dorso habens.* Deze visch heeft een stompen kop, gelyk de Putskop of Potvisch, en den muil vol kleine doch scherpe Tanden; blaast water, en heeft een horizontaal liggenden staart, gelyk de Walvisch. Aan het ein-

3. in de *Memoires du Chevalier d'Arvieux Tom. III. pag.* 400. word gemeld, dat de jongen van 6 of 7 ponden zwaar, goed om te eten, doch die tot voller grootte gekomen zynde (wanneer zy gemeenlyk 8 tot 10 ponden wegen) groof, taay en van een slechten smaak zyn.

(g) *Tuimelaar, sic dicta a mirabili agilitate seu mobilitate, qua se in maris superficiem frequentissime vibrat. Kilian. Etymologia Teuton.*

(h) Voeg 'er by *Willughby Hist. Pisc. Lib. II. cap.* 2. Noch beter echter is de afbeelding en ontleedkundige Beschryving van den Heer Dr. *Kulmus in Supplem. I. Actor. Vratislav. art.* 11.

einde van zyn rug zit het zogenaamde Zwaard of de Sabel, waar van hy zyn naam draagt (*i*). Het is 1½ tot 2 ellen hoog, een half el tot 3 vierdedeel onder aan den rug breed, doch boven veel ſmaller, naar de kant van den ſtaart tamelyk terug gebogen, dik en krom; zulks het veeleer een gekromden enigzints ſpits gehouwen paal gelykt, daarenboven noch met de huid en het zwoort overtogen, gevolglyk ten enemaal onbequaam, om 't zy den Wal- 't zy enigen anderen viſch daar mede een ſteek of ſnede toe te brengen. Echter kan hy hem met den muil genoeg beſchadigen; te weten dus: enigen van hun (want zy gemeenlyk by kleine ſcholen zwemmen) rand den Walviſch aan, beangſtigen hem, en ſcheuren hem gantſche ſtukken uit het lighaam, waar door hy zodanig afgemat en verhit word, dat hy den muil enigzints opſpert, en de tong, zo veel hy kan, uitſteekt. Naar deze ſchieten zy in een ogenblik, vermits het hun daarom het meeſt te doen is, en zy anderzints weinig of niets van den Walviſch eten, of, uit hoofde van de dikke huid, iets van zyn vleeſch afſcheuren konnen. Doch ſchieten, zodra hun doenlyk is, hem in den muil en rukken de tong geheel uit, van waar het koomt, dat onze lieden nu en dan een doden Walviſch vinden, die van zyn tong berooft en daar aan geſtorven is. Onze Groenlandsvarers zien die Zwaardviſſchen menigwerf by Spitsbergen, ook in de Straat Davis, alwaar zy 10 tot 12 voeten lang worden. Zomtyds zyn ook wel kleinen of jongen zelfs by Hilgeland gezien. Men kan hen, om hunne grote gezwindheid, onmogelyk vangen, ten ware men een jongen met een ſnaphaan treffen konde. Een ervaren ſchipper, dien ik vroeg, tot wat nut hy meende dat den viſch die paal ſtrekken konde, oordeelde niet onwaarſchynelyk, dat hem dezelve in 't zwemmen tot ſtuiten of ophouden en diergelyke te ſtade koomt.

Ik twyffele geenzints, of de op de kuſten van Nieuw-Engeland zich onthoudende, en door de Walviſchvangers aldaar zo

 ge-

(*i*) Voeg 'er by, Beſchryving van Yſland, bladz. 86.

genaamde *Killaers* (*k*) dat is WALVISCH-DODERS, zyn dezelve zo even door my beschreven Zwaardvisschen, doch daaromstreeks van een groter slag, namelyk van 20 tot 30 voeten lang. Want van hun word gemeld, dat zy in beide de kaken Tanden hebben, die in elkander sluiten, en hun een vin van 4 tot 5 voeten hoog tegen 't midden van den rug zit: Zy zwemmen altoos by scholen van een dozyn met elkander, en vallen den jongen Walvisschen als de Bulhonden een te vervolgen Stier aan. Enigen hechten zich aan zyn staart, om hem het slaan met denzelven te beletten, terwyl anderen zyn kop aandoen, en hem daar aan byten en slaan, tot het arme dier, dus verhit, de tong een weinig uitsteekt, waarop als dan enigen zyne lippen, en, zo mogelyk, zyne tong trachten te grypen. Wanneer zy hem eindelyk gedood hebben, vreten zy voornamelyk van zyn tong en kop; doch verlaten hem, zodra hy begint te stinken. Deze *Killaers*, of Doders, zyn van een zo onverwinnelyke sterkte, dat wanneer enige sloepen met elkander een doden visch voortslepen, een enige dier Doders, welke 'er zyne Tanden in zet, vermogende is, den Walvisch in 't ogenblik weg en met zich naar den grond te rukken. Zomtyds heeft men deze visschen gevangen en goede traan van hun gemaakt.

Van 2 viervoetige Zee-Dieren.

§. LIV. Eindelyk zal ik van noch twe VIERVOETIGE ZEE-DIEREN spreken, namelyk van den Walrus en den Zeehond, of Rob.

1. Van den Walrus.

De WALRUS (*l*) *Rosmarus*, is den Zeehond in gestalte des lig-

(*k*) Zie *Philos. Transact.* N. 387. p. 265.

(*l*) Dat is ZEEROS, of ZEEPAARD, gelyk hem de Engelsaxen Hors Whal (*ab* Hors, *equus*, Sax. Hors *sive* Ors, Allem. Hors & Whal, *Wall cete*) geheten hebben. De Russchen noemen hem Morss, de Engelschen *Seakow*, de Franschen *Vache marine*, en die op de Noordamericaansche kusten, alwaar hy in menigte gevonden word, *Vache marine* of ook wel *Bête à la grande Dent*. Zie *Dionys. Description des cotes de l'Amerique Septentrion. Vol. II. pag.* 256. De Hollanders, welke naar Groenland varen, heten hem WALRUS of WALROS; doch anderen, die in de

lighaams zeer gelyk; doch groter, dikker en zwaarder (*m*). Zy hebben vier poten of (zo onze zeelieden dezelve ter onderſcheiding noemen) Vlaaren (*n*) welke niet zo zeer dienen om te gaan, als wel tot zwemmen, gelyk dan ook de vingeren of tonen alomme met een huid bedekt en tuſſchen aan gevult, doch van voren met klaauwen gewapent zyn. De huid is een duim dik; de hairen zyn kort, wreed, bruin en bruingeel; de kop dik, plomp en van voren plat. Aan het voorhoofd heeft hy twe blaasgaten. De muil is met dikke ſtyve borſtels als een baard voorzien. Hy heeft drie Tanden onder en vier boven. Behalven dezen ſteken ook uit de bovenkaak noch twe lange een weinig gekromde ſchone Tanden, welke de beſte Elephants Tanden in hard- en witheid over-

de Indien gereiſt en hier of daar dergelyken gezien hebben, noemen dezelve Zeeleeuwen; doch ten onrechte: want de Zeeleeuwen veel kleiner oogtanden hebben, en veeleer een zoort van grote Zeerobben of Zeehonden zyn, welke met den kop en de gele verwe van het lighaam den Leeuwen gelyken. *Valentyn Beſchryving van de Kaap* bladz. 125 (in zyn groot werk van Ooſt Indien) Kolbe in zyne Beſchryving van dat voorgebergte 1. deel bladz. 242, en de *Anonymus* of naamloze, door *Hazæus* in zyne *Diſſ. Philolog.* VII. §. 12. aangehaalt. De *Manati* of *Lamantin*, gelyk de Franſchen ſpreken, in de Weſt-Indien, heeft veel overeenkomſt met den Walrus, en is met hem van enerley geſlacht.

(*m*) Beſt heeft van deze Zeedieren geſchreven *Martens* in zyne Spitsbergſ. Reiſe Part. IV. cap. 4. n. 5., alwaar hy een tamelyk goede afbeelding van dezelve geeft. De oude Noorwegers en Yſlanders hebben niet alleen uit zyne lange Tanden heſten van meſſen, geveſten van degens enz. gemaakt, maar ook uit de dikke en taye huid riemen tot ſcheepszeilen geſneden: gelyk de oude *Ohtherus* zulks in zyn *Periplus* door *Baſſaus* uitgegeven § 5. en aldaar in de aantekening verhaalt. Dezelve *Ohtherus* zegt ook §. 6. dat de ſchatting, die de Finnen ten zynen tyde hunnen Koning gaven, beſtond on deora fellum and on fugela fetherum and hwales bane and on them ſhip rapum the beoth of hwales hyde geworht and of ſeoles. Dat is: in dierenvellen, vogelvederen, walviſchbaarden en ſcheepszeilen, die uit Hual- (waaronder hy den Walrus verſtaat) en Zeehonden-huiden gewerkt en bereid werden.

(*n*) Vleugelen, van het Saxis woord Flåra / waar van het *Diminutivum* VLERKEN by de Hollanders gebruikelyk is, en vleugelen van vogelen betekent.

overtreffen. Zy zyn niet recht rond, maar platachtig, ook niet gantſch glad, maar een weinig ruuw. De rechter Tand is altoos een weinig langer en groter dan de linker. Dewyl deze Dieren niet beſtendig in het water duren konnen, maar dikwerf te land moeten komen, doch inzonderheid ſteile klippen en afgebroken ysvelden zoeken, waarop zy met hunne korte en zydtwaards zittende poten onmogelyk klimmen, noch hunne zware en logge lighamen na zich ſlepen konnen; heeft hun de alwyze en goede Schepper deze lange Tanden gegeven, om dezelve in den grond of het ys te ſlaan, en zich dus op en over het gladde ys te trekken. Vermits daarenboven hunne ſpyze een zoort van Moſſelen zyn, welke wel een half el en dieper in den modder ſteken, dienen hun ook die uitſtekende Tanden als tot ſnavels, om den modder aan een kant te ſtoten en de Moſſelen 'er uit te halen. Eindelyk konnen zy zich met dezelve geweldig verweren en vervarelyk rondom zich houwen. Na hunne grootte is ook, gelyk niet zwaar valt af te meten, de grootte en lengte hunner Tanden gevormt. Myn zal. vader was eens een paar magtig geworden, welke ieder 2 paryſche voeten en een duim in de lengte, en aan het dikſte einde 8 duimen in de rondte hadden; hoedanige ik zedert dien tyd nergens meer gezien hebbe. Ik bezit noch een van dezelve; doch heb den anderen onlangs, om zyne zeldzaamheid, aan een voornaam heer voor het keizerlyk kunſt Cabinet vereert. Zeldzaam is het te vinden, die recht grote, en noch zeldzamer, die twe volkome en gezonde Tanden hebben. Voor vele jaren heb ik een gantſchen tamelyk groten kop van een paryſchen voet en 10½ duimen, niet alleen met 2 gezonde Tanden, maar ook met het vleeſch en de huid, in pekel gezouten, bekomen. Dewyl hy dus niet lange goed te houden was, deed ik hem afkoken, en heb de benen van dien kop noch in myne geringe verzameling hangen. Hiervan een afbeelding. Wat aan hem eetbaar is, heeft Martens aangemerkt. Een commandeur heeft my eens gezegt, dat hy met zyn volk van de nieren gegeten had, en zy alle daar van bedwelmt in 't hoofd

ge-

geworden waren, 't geen echter niet lange daar na met zware hoofdpyn verdwenen was.

§. LV. De ZEEHOND, *Phoca*, gemeenlyk ROBBE, ook wel Salhund, by de Denen Sålhund; by de Noorwegers Kaabe; by de Engelschen *Seal* of *Sealhund*; by de Franschen *Veau de mer*; in Noord America *Loup marin*, en by de Groenlanders Pusa genaamt, word tamelyk wel by *Martens* (*o*) beschreven en afgebeelt, is daarenboven een zeer bekend Dier. In het jaar 1724 bekwam ik een kleinen opgezetten Zeehond, die in de Straat Davis gevangen was. Zyn kop was klein, maar natuurlyk gelyk die van een Hond, welken men de oren glad afgesneden heeft. Hy had enige baardhairen, gelyk een knevel, die glad, styf en op een gantsch zonderlinge wyze gedraayt zyn. De bovenlip sloeg een weinig over de onderlip. De hals was dun en weinig langachtig; doch het eigentlyk lighaam kort, van voren dik met een brede borst, achterwaards veel smaller en geheel spits uitlopende. Zyne vier poten waren kort, en in gedaante als ganze poten; hadden gene Benen, maar slechts gelyk een dikke lap van ruighairig leder. Aan de voorste poten waren 5 lange zwarte klaauwen, welke met de spitzen uit den voorsten rand van 't vel een weinig vooruit staken. De poten zelven waren zonder benen, en zo kort, dat wanneer hy op het land lag, hy uit hoofde der rondheid van zyn buik dezelve slechts even roeren en een weinig naar voren slaan konde, gelyk hy zich dan ook kommerlyk, offschoon gezwind genoeg, voortsleepte: want zy eigentlyk tot roeyen en zwemmen in 't water geschapen zyn. De achterste poten stonden achter uit, en wel de brede einden perpendiculair als de staarten der visschen. Zyne hairen waren kort en styf. Over den rug had hy bruine strepen en vlekken; voorts was hy graauw wit en onder aan den buik geel. De staart was niet langer, dan de stomp van een Ree. Ik heb dit Dier een weinig naauwkeurig gemeten, ten

2, Van den Zeehond.

(*o*) Spitsbergs. Reise *c.* 1. *n.* 4.

ten einde het by gelegenheid tegens anderen van elders in zee te vergelyken. Het gantſche Dier was van de ſpits van zyn ſnuit tot aan de bovenſpits der vleugel aan de achterſte poot 2 paryſche voeten 4 duimen lang; de kop enkel $3\frac{1}{3}$ duimen lang, en boven over dwars $2\frac{1}{3}$ duimen breed; de hals $2\frac{1}{2}$ duimen; de dikte of hoogte, voor by de voorſte poten gemeten. $8\frac{1}{6}$ duimen, en de breedte aldaar over den rug 9 duimen; de borſt een weinig hoger 9 duimen; achter, daar de achterſte poten zaten, was de dikte in haar diameter $3\frac{1}{6}$ duimen; de ſtaart $3\frac{3}{4}$ duimen; de voorſte poot aan den voorſten hoek $3\frac{3}{4}$ duimen, aan den achterſten $1\frac{1}{2}$ duim, in de breedte boven $1\frac{5}{12}$ duim, en onder $2\frac{1}{3}$ duim; de achterſte poot lang $4\frac{1}{4}$ duimen, boven een weinig breder dan een duim; doch onder $6\frac{1}{4}$ duimen (*p*). Zy groeyen in de Straat Davis tot zodanig een grootte, dat zy twe mans lengte bereiken, en hebben wel vier vingeren dik breed ſpek boven op het vleeſch liggen, waar van zeer goede traan koomt.

Tot de vangſt derzelve worden enige ſchepen uitgeruſt, en Robbenſlagers genaamt.

§. LVI. Thans, nu deze tot een zo hogen prys geſtegen en de Walviſchvangſt gemeenlyk zo ſlecht is, worden enige kleine ſchepen naar Groenland en de Straat Davis op de Robbenvangſt uitgereed, die men ROBBENSLAGERS noemt, dewyl door dezen de Zeehonden inzonderheid opgezogt, en op het ys, wanneer zy liggen te ſlapen, overvallen worden, daar zy dezelve, door hun voor den neus te ſlaan, alwaar zy zeer teder zyn, doden, of met kleine ſtevige lenſen of pieken afmaken.

Zyn den inwoonderen aldaar tot allerly gebruik zeer dienſtig.

§. LVII. Den wilden inwoonderen in de Straat Davis zyn de Zeehonden de allernutſte dieren, want zy hun niet alleen met hun vleeſch tot voedſel (*q*), en met hun bloed tot artzeny, maar

(*p*) Een naauwkeurige en fraye ontleding van dit Dier, door de Koningl. Franſche Ontleedkundigen te Parys gemaakt, vind men in de *Memoires pour ſervir à l'hiſtoire des Animaux p.* 93 en volgende: waar by men voegen kan het 10. Artikel in het I. Supplement der breſlauſche verzameling.

(*q*) Van de Zeehonden in Noord-America en hunne vangſt zie *Denys des*

maar ook met hunne huiden tot kleding, tot bouwing hunner fchuiten enz., met hunne pezen en darmen tot venfteren, zeilen, ja tot nayen en binden, met hunne benen tot allerley huis en jagtgereedfchap, en tot meer ander gebruik dienen, 't geen men niet alles optellen kan. Zo veel goeds fteekt in een enig fchepzel, wanneer de overvloed van veelerly fchone zaken, welke den menfch wellustig, kiefch en vadzig maken, geen plaats heeft; maar gebrek en honger hem aandryven bedacht te zyn, hoe het weinige, dat hy heeft, tot allerly gebruik bekwaamft aan te wenden (*r*).

§. LVIII. Alvorens ik van de Robben of Zeehonden fcheide, zal ik noch van ene byzondere zeldzaamheid gewag maken. Een voornaam en geloofwaardig fchryver (*s*) namelyk bericht, dat in groot Tartaryen in het zoete en helder meer Baikal ('t geen de Ruffchen ten onrechte *More*, dat is zee, noemen, nadien het enkel een verzameling van verfcheide zoete vloeden is) een grote menigte derzelve gevonden worden. Dewyl ik nu zulks, zo veel ik weet, by niemand elders aangetroffen had, werd ik des te meer aangezet, by den zeer weetgierigen en Berg-ervarenen heer Heidenreich (dien het ruffifch Opperberg-Collegie te Petersburg door gantfch Siberien en Tartaryen tot aan de chinefche grenzen gezonden heeft, om zo wel nieuwe bergwerken op te zoeken, als ouden na te fporen en te verbeteren) daar naar te vernemen. Deze verzekerde my, dat zulks de zuivere waarheid was, en hy die Dieren zelf op de plaats met zyne ogen gezien had; ja voegde 'er noch by, dat

Men vind dezelve ook in groot Tartaryen.

des Cotes de l'Amerique Septentrion. Tom. I. p. 64 en volgende, alwaar hy ook aanmerkt, dat de jongen veel vetter zyn, dan de ouden, en dat hunne Traan fris, goed om te eten, en even zo bequaam, als boomoly, om te branden zy, vermits het niet ftinkt. Dezelve fchryver maakt *Tom. II. ch.* 17. gewag van noch een kleiner zoort, van welks vleefch en traan de Wilden een byzondere lekkerny maken, en met de traan hun hoofdhair befmeren.

(*r*) *Quæ virtus, & quanta, boni, fit vivere parvo, Difcite.* Horat.

(*s*) In zyn verandert Rufland p. 80.

dat zy die in de Ooftzee volkomen gelyk, doch enkel een weinig kleiner zyn; ook dat, dewyl zy niet beftendig onder 't water duren konnen, hier en daar in het ys, wanneer het meer toegevrozen is, openingen weten te behouden, om tot het zoeken van nooddruft uit en in te komen. De daarom ftreeks wonende Tartaren en Ruffchen fchieten hen met driehoekige Harpoenen, en gebruiken van die Dieren niets, dan de traan, in hunne lampen tot licht. Ik heb nagedacht, hoe zy in dat meer gekomen mogten zyn, en opgemerkt, dat hunne voorouderen zeer bequaamlyk met de daarin ook gevonden wordende Steuren uit de Yszee de *Denifei* op en door de *Tunguske* in het meer geraakt, en verdwaalt konnen zyn. Nu is het te verwonderen, dat hun nageflacht niet alleen in zoet water voortgekomen, maar zelfs tot een zo aanzienelyke grootte en vetheid gedeid is. Hieruit ziet men duidelyk, hoe vermogende de gewoonte zy, die met de eerfte jeugd een aanvang neemt; 't geen by verder nadenken veelligt gelegenheid tot het een en ander verder nuttig onderzoek zoude konnen geven.

Van de Inboorlingen, hunne geftalte en ligHaams geftelt-heid.

§. LIX. Nu zal het tyd zyn, tot de redelyke Schepzelen, de INBOORLINGEN VAN DE STRAAT DAVIS, die men gemeenlyk de Wilden heet, te komen. Dezelve zyn door den bank, zo wel de vrouws- als mansperfonen, kort en gedrongen van lighaam, daarby wel geproportioneert van ledematen, vet en gezet, vol van aangezicht, 't geen echter een weinig plat is: gelyk ik ook aan dien Groenlander befpeurt heb, die voor enige jaren herwaards gebragt werd.

Door den bank hebben zy zwarte en flechte hairen, bruine en rode aangezichten, doch zulks niet van nature, maar van hunne vuile, ontyge en haveloze manier van leven, vermits zy veel met traan en fpek omgaan, en met ongewaffchen handen hun aangezicht wryven, niet anders, dan gelyk de bekende Heidens zich door fmeren met allerly vet roodbruin maken: want zy niet alleen blank geboren worden, maar men zelfs zomtyds onder hun, inzonderheid onder de vrouwsperfonen, blanke en gantfch niet onaartige aangezichten vind, welkers aan-

aanminnigheid weleer enigen der derwaards gekomen colonisten zo zeer bekoorde, dat zy dezelve ten vrouwe begeerden. Zy zyn zelden met enige natuurlyke gebreken behebt, maar hebben doorgaans onverminkte ledematen, en zyn van een gezonde lighaams gesteltenis; weten ook, gelyk de schryver van de groenlandsche Perlustratie zegt, van gene kinderpokjens en dergelyke krankheden. Doch uit het naricht van deze zending, door hem naderhand uitgegeven, blykt, dat in den jare 1733 een gedoopte Groenlander, die door de pokken in Denmarken aangetast was, zyne landslieden had aangestoken, waar door enige honderden weggerukt waren, nadien, ter oorzake van de grote koude dier luchtstreek, de pokken niet hadden konnen doorbreken, en het hun daarenboven aan artzenyen en oppassing mangelde; en dat de overige hun leven niet, dan door de vlucht en het vermeiden der kranken, gered hadden.

§. LX. Aan de andere kant zyn zy gemeenlyk met de landziekte, het Scorbut of Blaauwschuit, enige zelfs met een zo boos soort van 't zelve behebt, dat het met witte bladders en vlekken, als bloemen, uitslaat; waartegen zy, behalven Lepelblad, noch een ander kruid, 't geen een dikbladerigen bloem en zeer scharpen smaak heeft, met nut gebruiken; waar van de Denen de kracht ook hoog roemen. Zy hebben noch Wondhelers noch Geneesheren. Wanneer iemand een wonde ontfangt, word over dezelve een ledere riem gebonden, waaronder de quetzuur gemeenlyk zo wel geneest, als of de beste plaaster 'er op gelegt ware. Enigen onder hun vind men, die *Angekoken* genaamt worden, en zich voor Toveraars, Waarzeggers en Artsen uitgeven, en het domme volk by den neus leiden. Wanneer iemand krank is ('t geen zy *Domick* noemen) maken zy allerly zotte potsen en gebaarden, welke inderdaad een eigentlyk gochelspel zyn, en gedragen zich, als of zy een pees van enig Dier, of iets dergelyks, uit de lydende plaats halen, 't geen zy tonen, en voorgeven, dat de krankheid veroorzaakt heeft; doch dat dezelve nu geheelt is (*t*).

Van hunne Kunst om Krankheden te genezen.

 En

(*t*) Waarvan de heer Egede in zyne te meermalen aangehaalde Beschryving

En dewyl de kranken merendeels door hunne goede en fterke lighaams geftelteniss, gelyk ook door de inbeelding, dat dit een waarheid zy, genezen, vinden die bedriegers tamelyk veel geloof, en verdienen op die wyze hun nooddruft. Dezelve hangen ook den kinderen, als mede zomtyds volwaffe lieden fnoeren, als *pater nofters*, van zeker foort van Benen gemaakt, en andere dingen om den hals (*u*), het domme volk diets makende, dat, die dezelve dragen, gezond blyven. Men vind onder hun oude lieden, en zoude hun getal waarfchynlyk veel groter zyn, wanneer zy door hunne levenswyze dagelyks niet zo vele gevarelyke toevallen onderworpen waren.

Van de Taal van het land. §. LXI. Hunne TAAL is zeer zonderling en zo vreemd, dat ik niet weet, waar dezelve t'huis te brengen: zo ook hunne uitfpraak, dewyl zy den mond wonderlyk trekken, en door een gantfch eige wyze van de tong tegens het verhemelte, de tanden enz. te flaan, een onnabootsbaar geluid geven, 't geen alzints zeer bezwaarlyk te vatten, en noch bezwaarlyker door letters uit te drukken is. Ik heb het geluk gehad, door mededeling van een hoog en aanzienlyk perfoon een klein deenfch en groenlandfch Woordenboekske magtig te worden, 't geen de meergemelde prediker *Egede* opgeftelt had, en ik met een duitfche verklaring der woorden en enige weinige byvoegingen als een Aanhangzel dezer Befchryving mededeel. 'Er zyn wel enige weinige woorden, als *Kinneka*, een kind, *Kona*, een vrouwsperfoon; *Noria*, eten, welke men onbezwaarlyk te recht kan brengen: zo ook heeft de fchryver der Perluftratie enige noordfche woorden; als *Quan*, de wortel Angelica, in het noordfch Quanne; de vifch *Nife*, by de Noren Nifa; Kolleck/ een lamp, by de Noren Kolle genaamt, enz. aangemerkt. Echter is dit alles weinig, en kan door den omgang met vreemden in latere tyden aangenomen en in zwang gebleving van Oud-Groenland voorbeelden bybrengt, welke hy zelf gezien, en de geoeffende bedriegeryen ontdekt heeft.

(*u*) Dezen noemen zy *Angvoak*, en kan men deswegens by den heer Egede breder onderricht vinden.

bleven zyn. Doch de Taal in haar zelve heeft geen de minſte overeenkomſt met de noordſche, oud-gothiſche of yſlandſche, fin- of laplandſche Talen; ja niettegenſtaande het noordelykſt gedeelte van America zo naby hun ligt, vind ik echter geenzints, dat zy met het geen *la Hontan* en anderen van de ſpraken der wilde volkeren in en ontrent Canada enz. aantekenen, enige de geringſte verwandſchap heeft. Offchoon ons ook *Strahlenberg* in zyn noord- en ooſtelyk deel van Europa en Aſia een *Tabula polyglotta* der Talen van twe en dertig Tartaarſche Volkeren gegeven heeft, vinde ik niettemin onder die alle mede gene de minſte gelykheid, ik wil niet zeggen afſtamming in de groenlandſche *Dialect* of taaluitſpraak. Ondertusſchen heeft my een kundige in die Taal verzekert, dat hare grootſte aangenaamheid in de klank, en veel aartigs en nadrukkelyks in hare zegswyzen en uitdrukkingen gelegen zy. Zy ſchynt ook gantſch zo ruuw niet, als men by een zo ruuw en eenvouwig volk, gelyk de Wilden zyn, verwachten zoude; maar veeleer voorheen door lieden, welke meer opmerking en ledigen tyd, dan zy, gehad hebben, met vlyt opgeſtelt te zyn, inzonderheid wanneer men den aart, buigingen enz. hunner *Verba*, of werkwoorden, overweegt, gelyk ook wat gebruik zy van de *Pronomina ſuffixa*, of aan gehechte voornaamwoorden, weten te maken, dat zy een *Dualis*, of twevoud, hebben en diergelyken (*x*).

(*x*) Ik zal ter proeve en verwondering van de liefhebbers der Talen een uittrekſel uit de groenlandſche *Collectanea*, of verzamelingen, door den vromen en vlytigen prediker Egede in den jare 1725 gemaakt, en my door de goede hulpe van een voornaam vriend in ſchrift ter hand gekomen, met een duitſche overzetting derzelve by deze Beſchryving voegen. Die verzamelingen beſtaan uit een klein Woordenboekske, 't geen in het Aanhangzel onder den letter A. gevonden word, en tegen de *vocabula*, of namen, die *Thom. Borrichius* weleer in de *Act. Med. Haffn. Vol. II. p.* 11 *ſeq.* heeft laten zetten, nagezien konnen worden; en de *Appendix formularum* enz., of het Aanhangzel der wyzen van ſpreken. Wyders in de *Formula Conjugandi*, of het voorſchrift der buiging van de werkwoorden te vinden onder letter B.; voorts in enige gronden van de christelyke Godsdienſt, by wyze van vragen en antwoorden voorgeſtelt, waaruit ik de tien Geboden, het Gebed des Here, en noch een ander Gebed ge-

Volgens het bericht van den fchryver der Perluftratie in het I. hoofddeel word merendeels enerley Taal door het gantfche land gefproken. Zo hebben ook de vrouwsperfonen een byzondere uitfpraak voor zich, nadien hare woorden gemeenlyk op een N uitgaan.

Van hunne Kleding.

§. LXII. Betreffende de KLEDING der Groenlanders, dezelve word van Reën- en Robbenvellen, welke zy door veel kloppen met ftenen, en met pis, traan en dergelyken enigermate bereiden, ook wel uit vogelhuiden gemaakt, en met draden genaait, welke zy uit de darmen van Robben en andere viffchen, na dat zy dezelve opgeblazen en opgefpleten hebben, weten te fnyden. Over de borft, naaft aan het lighaam, dragen zy een vel van Eiderenten, de zagte pluimzyde binnenwaards.

1. Der Mannen.

De MANNEN hebben een engen rok van Reën of Robbenvellen met armen en een kap, gelyk een monnikskap, welke rok hun tot aan de knien reikt, en zo wel van achteren als voren een nederhangende flip heeft. Des zomers dragen zy het ruige buiten en des winters binnenwaards: ook dragen zy enge broeken tot om hunne lendenen, insgelyks kouffen

getrokken heb, onder letter C.; in enige aanfpraken, waarvan ik de voornaamfte en tot meer dan een gebruik nutte §. 9 en 10. in het Aanhangzel onder letter D. mededeel. Eindelyk heeft hy uit het eerfte boek van Mofes de beide eerfte Hoofdftukken en enige Euangelien, zo goed hy konde, in de groenlandfche fprake overgezet, van welk boek ik het eerfte hoofdftuk onder letter E., en uit de Euangelien de Boodfchap van den Engel aan Maria, Luc. I. v. 26 en volgende onder letter F. geplaatft heb. Waarby ik noch moet aanmerken, dat ook de *præpofitiones* en *conjunctiones*, of voorzetfels en voegwoorden in deze Taal, uit *Af-* en *Suffixæ* of aangehechte deeltjens beftaan, by voorbeeld: *Sumit*, van waar? *Sumat*, werwaards? *Jefumit*, van Jefus; *Jefumut*, naar Jefus. *Killac Nunalo*, Hemel en Aarde; *Guditog*, en God. Dewyl de groenlandfche Taal gene woorden hebbende, om de voornaamfte woorden, tot den Godsdienft en de geeftelyke dingen behorende, uit te drukken, had de goede man dezelve uit de noorfche moedertaal moeten ontlenen, als: *Gud*, God; *Engelijæ*, Engel; *Synd*, Zonde, *Helligforfuach* (van Hellig) heilig; *Velfigninch* van Velfigne zegenen enz.

ſen of laarſen met het ruwe binnenwaards. Enigen bedienen zich ook van gevolde yſlandſche kouſſen, welke zy van de Denen enz. handelen. Hembden noch ietwes anders van linnen hebben zy niet, dewyl by hun noch Hennip noch Vlas waſſen kan, en hunne armoede hen buiten ſtaat ſtelt, enig lywaad van de Denen te kopen. Doch wanneer iemand een hembd vereert word, trekt hy 't zelve over zyne gewone kleding aan, en pronkt daar mede, als met een zonderling ſieraad. Wanneer zy naar zee, en inzonderheid ter Walviſchvangſt gaan, trekken zy over hunne klederen een gantſch hembd of overtrekſel, uit wambes, broek, kouſſen en ſchoenen in een ſtuk beſtaande, 't geen van gladde Robbenvellen zonder enig hair gemaakt en met darmen zo dicht aan een genaait, ook alomme zo vaſt toegeſnoert is, dat geen water 'er doordringen, noch het zwaar maken kan. Daartegen hebben zy boven aan de borſt een kleine met een pen geſloten opening, waar door zy 't zelve, door inblazing, met zo veel wind konnen aanvullen, dat zy niet zinken, ja ter halver knie in 't water over einde gaan konnen, ook zich door matiging der lucht, na 't hun goed dunkt, op den grond laten nederdalen, en weder naar boven ryzen: zulks een geloofwaardig ſchipper my verzekert heeft, dat hy het niet alleen zelf verſcheide malen met eigen ogen had beſchouwt, en hen het een of ander in zee van den grond doen ophalen, maar ook een matroos gehad, die, na zich een weinig geoeffent te hebben, insgelyks op het water gaan en voortwandelen konde.

De KLEDING DER VROUWEN is niet zeer verſchillende van die der Mannen; behalven dat hare rokken enigzints wyder en hoger op de ſchouderen zyn, om hare kinderen, die zy altoos, waar zy gaan of ſtaan, op den rug met zich voeren, daarin des te bekwamer te konnen dragen. In den zomer hebben zy korte broeken; zulks hare benen en knien merendeels bloot zyn; doch des winters lange, die tot over de knien reiken (y). De vrouwen binden hare hairen in een bos zodanig

II. Der Vrouwen.

(y) Om daar van een beter begrip te hebben, kan men nazien de afbeeldin-

nig op, dat zy eerst 'er onder een band leggen, alsdan het hair 'er over slaan, en het noch eenmaal binden, zulks het rond, dik en styf moet opstaan. In dezen bos vlechten zy tot sieraad allerley glascoralen, welke zy ook in de oren, om den hals en de armen, ja ook zomwylen op de schoenen hangen. Enige vrouwen, welke zich mogelyk by de mannen bekoorlyk willen maken, nayen zich zelven met een draad, die zy alvorens wel door het roet harer lampen getrokken hebben, tusschen de ogen, op de wangen, aan de kin en ook aan de oren, in mening, dat het fraaiste sieraad is, met allerly kleine naden tusschen vel en vleesch te gaan, waar van de zwarte kentekenen, wanneer de wond geheelt is, bestendig overig blyven, en even alzo uitzien, als my een persoon toonde, die zich dergelyken op den arm had doen nayen, gelyk de bekende beeltenissen, welke enigen, die het H. Graf bezien, zich op den arm laten tekenen (z). Men heeft my, als iets zekers, gezegt, dat dat versiersel die schepzelen, wanneer zy anderzints niet hesselyk zyn, aartig genoeg staat. Is het niet een grote ere voor het mannelyk geslacht, dat de vrouwelyke kunne gewillig zo veel uitstaat, om zich by de mannen aanminnig te maken? Offschoon de groenlandsche vrouwen enige acht op versiering schynen te geven, zyn zy echter even zo morssig, als de mannen, want de enen zo wel als de anderen zeer onrein leven, en zich zeer zelden, of wel zomtyds in hun eigen water wasschen.

§. LXIII.

dingen der mannen en vrouwen, als de beste, die Jacobæus en Laurenzen in 't *Museum Reg.* Part. II. Sect. 2. n. 81. Tab. I. hebben doen stellen.

(z) De russische gezant Ysbrand Ides meld in zyne reize naar China bladz. 37 van de Tartaren. *Nisovier Tungusi* genaamt, welke hy onderweg aantrof: zy zyn ook liefhebbers van schoonheit, en om die te vermeerderen, versieren ze hunne aangezigten, het voorhooft, de wangen en kinnen over al net op de volgende wyze. Zy doornayen de huid met allerhande beeltenissen; den draad smeren zy met een zwart vet, en na dat de draad enige dagen in de genaaide wonde is geweest, trekken zy dien wederom daaruit; alsdan blyft het genaaide teken staan, en men ziet 'er weinige, die zulks niet hebben.

§. LXIII. Zy hebben tweërley zoort van WONINGEN, als ene voor den winter, en de andere voor den zomer. Hunne WINTERHUIZEN zyn de grootſten, welke zy tegen den winter, of wanneer zy lange op ene plaats menen te blyven, oprechten: en dit is eigentlyk het werk der vrouwen. Zy bouwen dezelve vierhoekig van ſtenen en afgevallen rotsbrokken, welke zy met tuſſchen ingeworpen mos of turfaarde weten vaſt te maken, en zo dicht te verbinden, dat geen wind 'er indringen kan. Zy laten dezelve niet ligt hoger dan twe ellen uit of boven den grond opryzen, maar het overige tot meerder vaſtigheid en beſchutting tegen wind en koude in den grond zinken. Boven op de muren leggen zy enige latten, en bedekken dezelve, in plaats van een dak, met aarde zoden of graslagen; ook zetten zy 'er enige venſters in, die zy uit opgeſpannen en in de lengte met pezen dicht aan een genaaide Robben- of andere viſchdarmen vervaardigen, waar door het licht valt, en de woning lichter, dan men vermoeden zoude, maakt. De ingang word onder de aarde als de loop van een Mol gegraven; echter, op dat de wind en koude niet in het huis mogten vallen, niet recht uit, maar krom en lang. De buiten opening is altoos naar de zee gekeert, op dat zy, 'er uit komende, dezelve, als de voornaamſte bron van hun levensbeſtaan en nooddruft, terſtond in het gezicht mogten krygen, en zien, of zich ergens iets opdoet, om aan werk te geraken. Voor den ingang hangt, in plaats van een deur, een vel, en wanneer men door die duiſtere gang op de knien of zeer gebukt gekropen heeft, koomt men in het midden van het huis uit. In zodanig een huis, 't geen niet veel meer dan 20 voeten in het vierkant heeft, wonen, vermits zy niet kyfachtig zyn, en geen dienſtboden houden, of gene meubelen bezitten, die de ruimte te eng maken, dikwerf 7 of 8 huisgezinnen, inzonderheid bejaarde en gehuuwde kinderen, bloedvrienden en zwagers byeen; gelyk dan ook alles, wat geviſcht of gejaagt word, hun alle gemeen behoort, en in goed vertrouwen verteert word. Aan ieder zyde van het huis hebben zy een ſlaapſtede van hout of planken, op ſtenen, een halve el

Van hunne Woningen.

el boven de aarde verheven, die, in plaats van bedden, met ruige Reevellen belegt zyn, waarop ieder huisgezin zyn eigen ſlaapplaats heeft, welke van de anderen door een 'er tuſſchen geſpannen vel van 2 ellen hoog afgeſcheiden is. Die van een huisgezin zyn, ſlapen zodanig zamen, dat man en vrouw byeen, de zonen aan de zyde van den vader, en de dochters aan de zyde van de moeder liggen. Voor de ſlaapſtede heeft een ieder huisgezin zyn eigen keuken ſtaan, welke in niets anders dan een lange lamp, uit de te voren beſchreven Weekſteen gehouwen, beſtaat; want in dezelve is een diepe ſleuf gemaakt, waarin men, door middel van een met ſpek en traan wel doorkneed vaſt ineen geperſt pit van gedroogt mos, met traan begoten, een zachte, niet flikkerende of ſpringende, en weinig damp verwekkende vlam onderhoud. Over dezelven hangt een ketel, aan de latten vaſt gemaakt, waarin alles gekookt word; weshalven die lamp zowel tot het koken der ſpyzen, als het verlichten en verwarmen der huizen dient; ook hebben enigen daarenboven de wanden, zo ik my niet vergiſſe, met ruige pelteryen, waar van de hairzyde binnenwaarts gekeert is, bekleed; waarom het in die hutten zo warm is, dat men van de geſtrengheid van den winter dus weinig ongemak gevoeld, dat de bewoonderen, mannen en vrouwen, zo lange zy in dezelve zyn, ſteeds met het bovenlyf naakt zitten. Ondertusſchen hebben die woningen voor vreemdelingen een onlydelyk gebrek, ik mene de afſchouwelyke ſtank van het daarin byeen gelegt half verrot vleeſch, de viſſchen en traan, welke ſtank zo hevig is, dat men meent te bezwyken; men zwyge dat alles vol luizen is. Vreemden, die by hun komen, offſchoon zy van hunne natie zyn, vermits zy elkander 10 mylen in het rond bezoeken, laten zy niet by zich ſlapen, maar wyzen dezelve ene byzondere plaats met een plank daar toe aan. By hunne huizen maken zy kleine kuilen, die zy met ſtenen opzetten, en daarin de in den zomer gedroogde Lodden en het Zeehonden vleeſch tot winter voorraad opleggen. 't Geen zy in de herfſt en winter vangen, leggen zy op den bloten grond onder de neeuw, en bewaren het dus voor het verderf. Als

zy

zy niet meer ter zee konnen gaan, ſlepen zy hunne vrouwenboten aan hunne huizen, leggen dezelve omgekeert op vier palen, en bedekken daar onder hunne pelteryen, en andere waren van waarde. De WINTERHUIZEN betrekken zy in october, en verlaten dezelve weder in het begin van may, 't zy voor een tyd, wanneer zy in de nabuurſchap blyven, of wel geheel en al, als zy van plaats veranderen, en een beter geweſt zoeken, alwaar meerder te vangen of te jagen is, als wanneer de verlaten woningen die genen ten deel worden, welken na hun by toeval aldaar komen. Hunne ZOMERWONINGEN zyn ligte tenten van gladde Robbenvellen, twe vellen over elkander gehangen, geheel rond, boven in de ſpits niet groter, dan een gemene hut. Dezelve worden met houte ſtaken opgezet, en heeft een ieder huisgezin zyne eigen, waarin het zich behelpt. De vermogenſten onder hun behangen of voederen hunne tenten van binnen met ruige Ree- of andere vellen. Die tenten zouden in der daat ſierlyk gemaakt zyn en veel reiner, dan hunne huizen gehouden worden, zulks dezelve zich zeer wel laten bewonen. Een ieder huisvader heeft ook in zyn tent een lamp, en een ketel, tot het koken der ſpyzen, 'er over hangen. Als zy met hunne grote of vrouwenboten in zee gaan, voeren zy hunne tenten mede.

§. LXIV. Gelyk deze Groenlanders in hunne eenvouwigheid zonder veel omſlag en volgens de natuur leven, weten zy ook by hunne Verlovingen en Huwelyken van gene wydlopigheden, plechtigheden of ceremonien. Een mansperſoon eiſcht ſlechts, dat een meisje naar 's lands gebruik zich op den haar opliggenden huisarbeid, inzonderheid het nayen en kleermaken, verſta, en deze vraagt enkel, of een vryer een bekwame, vlytige en gelukkige viſſcher of jager zy. Dewyl ook gene vryſter een bruitſchat aanbrengt, en geen vryer iets te vermaken heeft, begrypt men ligt, dat zich aan beide zyden gene zonderlinge zwarigheden opdoen, noch veel onthalens nodig zy. Doch by deze gelegenheid openbaart zich een blyk van de aangeboren ſchaamte, en (indien ik dus ſpreken kan) natuurlyken welſtand van de vrouwelyke kunne. Vol- *Van hunne Verlovingen.*

gens het 12. hoofddeel der Groenlandſche Perluſtratie van den te meermalen aangehaalden ſchryver (die in dit ſtuk beter bericht geeft, dan ik ergens elders heb konnen bekomen) word de gantſche zaak op de volgende wyze begonnen , behandelt en volbragt. Wanneer een jong gezel willens is, in den echt te treden, en noch ouders in leven heeft, openbaart hy hun zyn voornemen, en geeft hun te kennen, op welke perſoon hy verlieft is , offchoon hy het meisje daar van noch geen woord geſproken heeft. Indien het met den zin der ouderen is, en het meisje hun wel aanſtaat, beloven zy hem, dat zy haar zullen laten halen, waarop zy twe of drie oude vrouwen afzenden, welke zich naar de ouders van de vryſter, of indien dezelve niet meer in leven zyn, naar hare bloedverwanten begeven. By dezen gekomen zynde, ſpreken zy niet terſtond van de vryagie , maar beginnen een ander geſprek , roemen echter, daar het pas geeft, den vryer, hoe bequaam hy zy, en wat geluk hy in de vangſt hebbe. Eindelyk komen zy tot de zaak, en verzoeken van de ouderen het meisje, zonder haar zelfs het geringſte deswegens te zeggen. Indien de vryſter tegenwoordig is, gaat zy terſtond heen, en gedraagt zich, als of zy niets van diergelyke reden weten wil. Terſtond daar op ſtaan de ouders het verzoek toe , geven het ja-woord , roepen het meisje weder binnen en geven haar de zaak te kennen. Deze rukt daarop haar hairbos los , trekt denzelven in de ogen, begint te wenen, zegt noch ja noch neen op de zaak , maar gedraagt zich veeleer of zy niet wil. Doch zulks helpt haar niets, nadien de oude vrouwen haar onder den arm nemen en met zich wegvoeren. Wanneer zy in 't huis koomt, daar zich haar toekomende man ophoud, zit zy ſteeds by haar zelve en weent, en word haar in den beginnen niets van haren bruidegom geſproken , maar de bloedverwanten vertrooſten haar en zeggen, dat zy noch vergenoegt en vrolyk zal worden, zodra zy maar een weinig beter kennis met haren bruidegom gemaakt heeft. Na dat zy dus een wyl by haar zelve gezeten en geweent heeft, ſpreekt haar ten laatſte de bruidegom aan, en verzoekt haar, naaſt zyn zyde te willen komen liggen; 't geen

zy

zy dan, na ernſtig aanzoek, veelligt uit de aan beweging gerakende neiging der natuur, eindelyk doet. Anderen daartegen, welke zich op generley wyzen willen laten overreden te blyven, lopen weder naar huis by hare ouders, die haar niet terug zenden, maar wachten, tot een bode van den bruidegom koomt, om haar weder af te halen. Doch indien zy dus twe of driemaal van haren man wegloopt, laat hy, om eens vooral een einde van de wederſpannigheid te maken, ten laatſten een zak vervaardigen, waarin de weggelopen of al te blode bruid door de afgezonden oude vrouwen geſtoken, de zak boven zodanig, dat niet dan haar hairen 'er uithangen, toegeſnoert, en zy op die wyze weder naar 't huis van haren bruidegom geſleept word: waarna zy dan eindelyk willens onwillens by hem blyft.

§. LXV. Het is ook zonderling, dat dit volk zonder een wet desaangaande te hebben, uit natuurlyke eerbaarheid of oude gewoonte, waar van zy zelven zo min den oorſprong als grond weten, zich van hunne magen tot in den derden en vierden graad onthouden, en dezelve niet trouwen. In 't gemeen heeft een ieder ſlechts ENE VROUW, 't geen by het louter gebrek aan wetten, waarin deze menſchen leven, des te meer te verwonderen is, dewyl gemeenlyk de neiging der verdorve menſchelyke natuur tot de begeerte des vleeſches, en gevolglyk tot de veelwyvery meer dan tot enige andere zonden aanprikkelt, ook hedendaags bezwaarlyk een ander Heidenſch volk gevonden word, by 't welk dezelve niet in zwang ga. Echter vind men nu en dan een onder hun, die twe vrouwen heeft, niet zo zeer uit geilheid; want zo men hem vraagt, waarom hy daar toe gekomen is, antwoord hy zonder bewimpeling, en gelyk het by hem ligt, dat de ene bequamer dan de andere is, en hy ze beiden onderhouden kan. Hunnen echt komen zy heilig na, en heeft men nooit gehoort, dat een man het met ene andere dan zyne eige vrouw gehouden hebbe. Echter is de Echt geenzints zo onverbreeklyk, dat niet ſomwylen een man van zyne vrouw, wanneer zy niet naar zyn zin is (gelyk gewis welligt door hunne wyze van vryen gebeu-

Van hunne Huwelyken, en hoe zy zich in den Echt gedragen.

ren kan) SCHEIDEN en een andere zoude nemen. Zo zy kinderen by den anderen hebben, ziet de man veel door de vingeren, en blyft by haar tot haar dood. Ondertusschen zoude men zich niet verbeelden, hoe zeer deze anderzints eenvouwige menschen hun mannelyk voorrecht over hunne vrouwen weten te tonen. De man zet zich het eerst aan 't eten, en laat zich door zyne vrouw bedienen, welke niet durft toetasten, voor dat hy verzadigt en opgestaan zy. Zomwylen, wanneer zich madame niet wel gedraagt, zwayen ook stokslagen; doch zyn zy daarna terstond weder zo goede vrienden als te voren. Wanneer een der echte lieden sterft, hertrouwt de overgebleven weduwenaar of weduwe, naar 't hem of haar goeddunkt.

Van de opvoeding hunner Kinderen.

§. LXVI. Het is ligt op te maken, dat dit soort van vrouwvolk hartvochtig, zo wel in als na het baren zyn moet; ook bevind men dit alzo; want men haar noch voor noch na van barenswee hoort klagen. Doch de natuurlyke moederlyke genegenheid jegens hare kinderen heeft by haar in den hoogsten trap plaats, nadien zy dezelven ene ongemeen grote liefde toedragen, en hen met de uitterste zorgvuldigheid oppassen. Zo lange zy klein zyn, dragen zy dezelve alomme, waar zy gaan of zitten, op den rug (die den kinderen in plaats van een wieg dient) en stillen hen met hare borsten, tot zy 3, 4 of meer jaren oud zyn. Van hunne OPVOEDING maken zy, gelyk ligt te begrypen is, weinig werks (*a*): want men hen nooit hunne kinderen hoort bestraffen; maar zy hen hunnen eigen wille laten involgen. Niettemin bespeurt men in hun, wanneer zy groot worden, gene zonderlinge neiging tot ene onbehoorlyk grote ligtvaardigheid; en offchoon zy gene zonderlinge gehoorzaamheid, in zo verre de uiterlyke beleefdheid betreft, jegens hunne ouders betuigen, vermits zy niet beter geleert noch opgevoed zyn, tonen zy echter ook gene wederspannigheid noch moedwil in de uitvoering van het een of an-

(*a*) Zie Samle Grönl. nye *Perlustration*. p. 47.

ander, dat zy hun bevolen hebben. De jonge knechtjens en meisjens blyven by hunne ouders, tot zy in den echten ſtaat getreden zyn. Daarna zorgen zy voor zich zelven; doch de ouders en kinderen verlaten elkander nooit, maar blyven ſteeds in één huis by elkanderen.

§. LXVII. De Groenlanders konnen zich naar alles ſchikken, ongelooflyk honger lyden, wanneer de nood zulks vereiſcht; doch ook vervaarlyk vreten, wanneer zy voorraad hebben. Zy houden genen bepaalden tyd tot hunne maaltyden, en eten, als hun de honger of eetluſt bekruipt, doch hun beſte maal houden zy des avonds. Velen ſtaan ook des nachts op, als zy ontwakende eetluſt beſpeuren, en gaan eten. Zy komen nooit in enes anderen huis, indien zy 'er iets te doen hebben of iemand ſpreken willen, zonder terſtond aan 't eten te vallen. Ondertuſſchen zyn hunne SPYZEN en de toebereiding derzelven gantſch niet aantrekkelyk. Vleeſch en viſch is alles, wat zy konnen hebben, dewyl hun land niet anders voortbrengt; namelyk Vleeſch van Reën, Harten, Zeehonden, en allerley land- en watervogels en viſſchen, die hun uit het zoete water of uit de zee voorkomen, ook Walviſſchen, doch inzonderheid hunne kleine **Lodden** / die byna als onze Grondelingen zyn. Het vleeſch eten zy nu eens raauw, namelyk wanneer het half verrot of op de klippen in de zon (*b*) gedroogt is, dan eens gekookt; want zy zeer harde en taye ſpyzen, ja zelfs in tyd van nood, riemen van het leder hunner klederen en oude ſchoenen, een weinig in water gekookt, kaauwen en verdouwen konnen; weshalven zy de een zo wel als ander ſtompe afgebeten tanden, gelyk de boerenhonden hebben. Verſchen viſch eten zy altoos gekookt; drogen echter ook veel, als Elften en dergelyken, inzonderheid de **Lodden** (welke in de maanden may en juny in menigte gevangen worden) in de zon tot hunne wintervoorraat. Gedroogden viſch eten zy ongekookt en in plaats van brood. Hunne ſpyzen koken zy in enkel water, zonder zout ('t geen

Van hunne Spyzen en derzelver toebereidzelen.

(*b*) Zie Beſchryving van Yſland, in de Noot (*m*) bladz. 70.

zy niet hebben) flechts des zomers in het veld met een weinig vet, fmeer of traan, en des winters in hunne huizen met Robbenfpek. Het koken gefchied in een uit weekfteen gehouwen, ook wel in een rood of geel-koperen ketel, wanneer zy zodanig een by handel verkrygen konnen, over een grote ftenen lamp, waarvan hier boven melding gedaan is. Hun vuur maken zy door middel van twe ftukken hout, waarvan het een als een wigge in het ander geftoken, en met een riem zo fnel gedraait word, dat door de hevige beweging het ene ftuk houts in brand geraakt. Zodra de fpys naar hunne wyze gekookt of half gaar is, gieten zy allereerft het nat af en drinken het zelve; fchudden vervolgens het gekookte in fchotelen, die nooit gewaffchen worden, of zo zy dezelven niet hebben, op de blote aarde, welke zy met hunne voeten betreden, en zwelgen het dus in. Hunne grootfte lekkernyen ftellen zy in 't bloed der Robben of Zeehonden, welke daarvan meer dan andere dieren voorzien zyn. Wanneer zy die dieren vangen, zyn zy bezorgt, 't zelve niet alleen door de fchielyke toeftopping der wonden in te houden, maar ook naderhand beft mogelyk 'er uit te krygen. Zy geven daarvan niets aan hunne vrouwen, maar behouden het enkel voor zich, 't zy om het te drinken, wanneer zy daarvan een goeden voorraad hebben, of een weinig 'er van over hunne fpyzen te gieten, (om dezelve een *haut gout à la Groenlandienne* te geven) indien de voorraat gering is.

Van hun Drank.

§. LXVIII. Hunne Drank is klaar Water, gelyk het de lieve God gefchapen heeft. Lange heeft het geduurt, aleer zy van de fpyzen der Denen iets wilden eten; doch naderhand hebben zy, welke enige omgang met hun gehad hebben, dezelve leren eten. Zommige heeft men ook overreed, Brandewyn te drinken, waarvan zy veel verdragen konnen, aleer zy dronken worden, ongetwyffelt (*c*) uit hoofde van de menigte vets, waarmede hunne magen bezet zyn, waar door de

(*c*) Gelyk de Schryver der Groenlandfche Perluftratie p. 39 aanmerkt.

de geesten van den Brandewyn zodanig gedempt worden, dat zy niet konnen opstygen. TABAK ROOKEN heeft men hun niet konnen leren, vermits hun zulks te bitter en te scharp op de tong voorkoomt.

§. LXIX. Thans zal het insgelyks tyd zyn, enig bericht te geven, hoe zy hun levensbestaan en nooddruftig onderhoud erlangen. Dit geschied door VISSCHEN en JAGEN, waarin de handtering en bemoeinis der mannen enig en alleen bestaat, en hun de vrouwen ook, zo veel zy konnen, behulpzaam zyn. Hun VISSCHEN geschied nu en dan wel eens in stromen en beken; doch weinig en zelden: het meesten echter in zee, voornamelyk op Wal- en ook andere visschen, die hun de zee levert. Het JAGEN doen zy in zee, op Robben of Zeehonden en Watervogels; te land op Reën, Hazen, wilde Honden en Patryzen. In beide gelegenheden betonen zy zich niet alleen onvermoeit, vaardig en behendig, maar hebben ook by hunne armoede en gebrek aan behoorlyke werktuigen, zo wel uitgedachte en toebereide gereedschappen, en in 't gebruiken derzelven zo schrandere en genoegzame manieren en voordelige behendigheden, dat men zich by een naauwkeurige beschouwing daarover niet genoeg verwonderen kan.

Van hunne Handtering.

§. LXX. Ik zal met hun Vischtuig of VISCHGEREEDSCHAP een begin maken. Weleer gebruikten zy Angels van been; doch hebben dezelve thans van yzer, welke zy van de Denen of Hollanders magtig geworden zyn. De Netten, welke zy op de vloeden gebruiken, zyn van lange smalle uit Walvischbaarden dun gesneden repen of riemen gemaakt, waarmede zy vaardig weten om te gaan, en voortreffelyk te vangen; weshalven ook de Denen betuigen moeten, dat daarmede beter, dan met hunne hennippe garen, te visschen is. Zy hebben ook uit Reënpezen gevlochte Schepnetten met enge mazen, waarmede zy de Lodden scheppen (*d*). Hunne Harponen of Harpoenen (*e*), met welke zy de Robben en Walvisschen schieten, heb-

Van hunne Visch-gereedschappen.

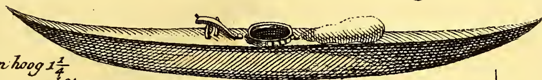
(*d*) Zie *Groenl. Perlustratie* p. 33.
(*e*) Is de naam der Werpspies of Pyl, welke op den Walvisch geschoten

hebben getakte ſpitſen van been; doch die dezelve beter voorzien willen of konnen, zetten noch een yzere ſpits voor de bene. En nadien deze ſchamele menſchen geen ander hout hebben, om 'er hunne gereedſchappen van te maken, dan 't geen hun van de americaanſche kuſten by geval toedryft, of door de Denen of Hollanders overgelaten word, en ook noch een groot gebrek aan yzer lyden, zyn zy zo behendig en voorzichtig, dat zy midden aan de harpoenſtok een opgeblazen Robbenblaas (*Avata* door hun genaamt) hechten, op dat, zo dezelve niet wel treffen of uitſcheuren mogt, zy niet verloren gaan, maar dryvend op het water gevonden, geviſcht, en weder gebruikt zoude konnen worden. Daarenboven zyn die ſpitſen dus geſtelt, dat zy, naar vereiſch der omſtandigheden, in allerly ſtokken geſtoken, met riemen van leder en balein vaſtgehecht, en mitsdien genoegzaam verveelvuldigt konnen worden. De Harpoenen, die zy op de Walviſch ſchieten zyn tamelyk groot, en de ſtokken tot te betere indringing zwaar, ook in de rondte noch met een tap van been voorzien, om den duim 'er achter te leggen, en het werpen des te nadrukkelyker te volvoeren. Hier by hebben zy ook langer en zwaarder ſtokken met grote ſpitſen 'er aan, die zy, gelyk onze lieden de lenzen, tot ſteken gebruiken. Behalven dezen hebben zy noch een groot ſoort van werppylen, om grote Robben en Walviſſchen te ſchieten, aan welkers ſtokken boven twe bladen, van Walrustand gemaakt, in plaats van vederen gehecht zyn, om een te zekerer, gewiſſer en nadrukkelyker ſchoot te doen. Noch gebruiken zy, om de Watervogelen, die zeer loos zyn, te ſchieten, een ſoort van pylen, die

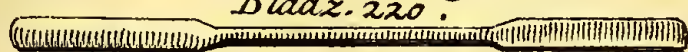
ten word. De Franſchen zeggen *harpon*, en de Engelſchen *harping-iron*. Waarſchynlyk koomt dat woord van 't Griekſch ἅρπη, waarmede een hakig geweer, 't geen de ouden reeds by de vangſt hunner zogenaamde Walviſſchen gebruikten, by *Oppian.* ἁλιεύτιϰ, Lib. V. v. 152., te kennen gegeven word. 't Geen, om noch verder te gaan, van het Hebreeuwſch הֶרֶב een werpſpies (*Vid. omnino Bochart. Hierozoic. P. II. L. 5. cap. 15 ſeq.*) afſtammen kan.

Een Groenlands VAARTUIG, met de daar toe behorende WINDBLAAS en LYN-Werktuig. Bladz. 217.

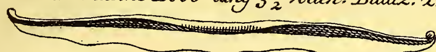
lang 20 $\frac{1}{2}$
breet 1 $\frac{3}{4}$
in de midden hoog 1 $\frac{1}{4}$
de opening...... 1 $\frac{1}{3}$ Voeten.

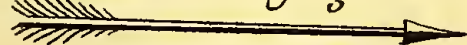
De daartoe behorende RIEM, lang 4 $\frac{1}{2}$ Voeten. Bladz. 220.

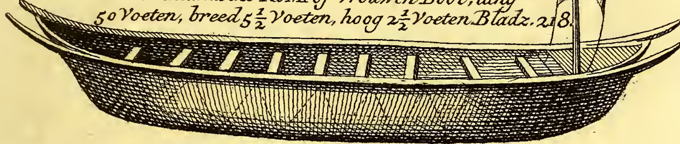
Een Groenlandsche BOOG lang 3 $\frac{1}{2}$ Voeten. Bladz. 222.

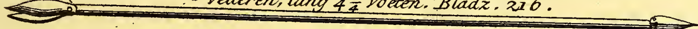
De PYL'er toe, lang 1 $\frac{2}{3}$ Voet.

Een Groenlandsche KONA of Vrouwen Boot, lang 50 Voeten, breed 5 $\frac{1}{2}$ Voeten, hoog 2 $\frac{1}{2}$ Voeten Bladz. 218.

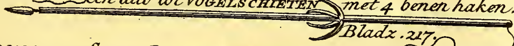
Een Groenlandsche WERPSPIES met een bene punt en bene vederen, lang 4 $\frac{1}{4}$ Voeten. Bladz. 216.

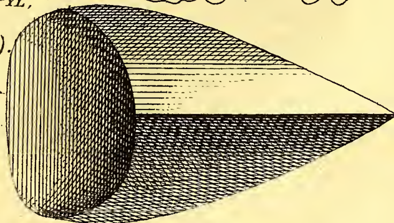
Een dito met een BLAAS, a 4 Voeten. Bladz. 216.

Een dito tot VOGELSCHIETEN met 4 benen haken. Bladz. 217.

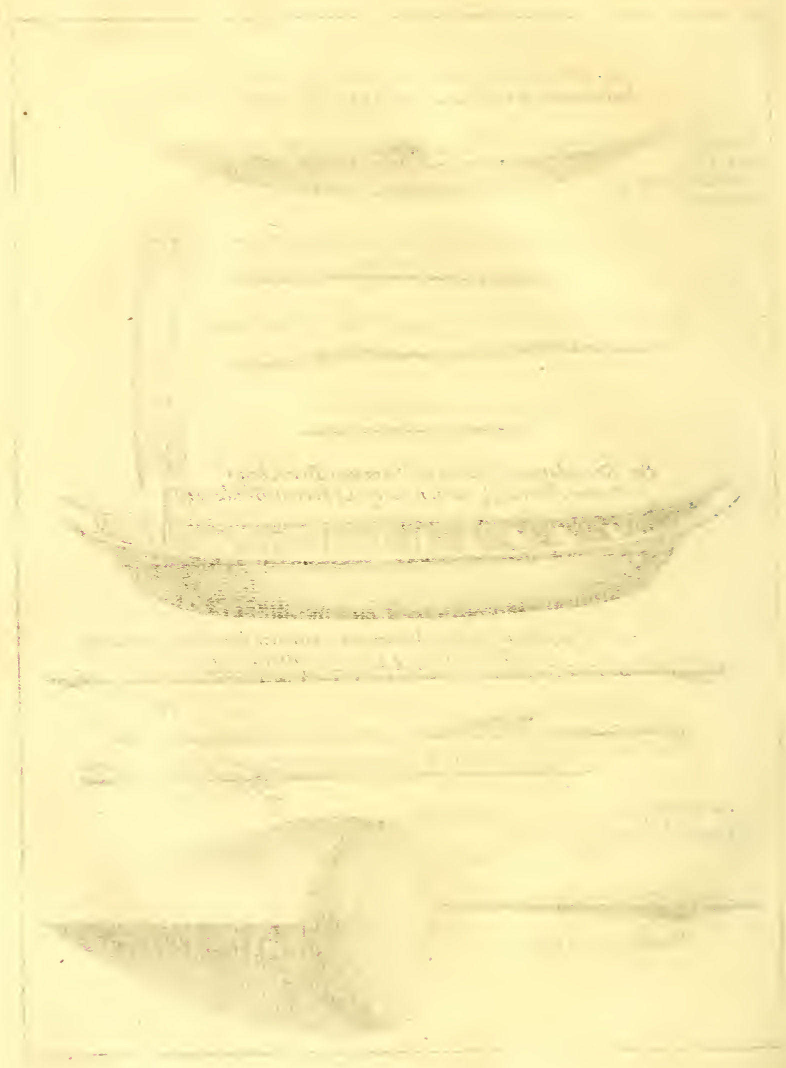

Eigentlyke grote van een STENE PYL, in een Walvisch gevonden. Bladz. 222 Noot (i).

Dezelve in Profil.

die niet ſlegts voor aan de ſpits met een ſcherp been, maar ook te midden in het vierkant met noch vier ingekerfde ſpitſe haken van benen voorzien zyn, op dat, wanneer de vogel, by het zien aankomen van den pyl, gezwind dalen of ryzen, of op de een of andere zyde een weinig ontwyken, en dus de voorſte ſpits miſſen mogt, echter een der middelſte, op alle gevallen gerichte, en met weerhaken voorziene ſpits, zoude treffen; weshalven hun het werpen zelden mislukt, aangemerkt zy van kindsbeen af door geſtadige oeffening wel hebben leren treffen. Op dat daarenboven de ſchoot des te rechter ga, en te dieper indringe, hebben zy aan deze en andere werppylen een zeker driehoekig werktuig uitgedacht, 't geen onder breed en boven ſpits, in het midden langs de lengte met een kleine ſleuf, waarin het boven eind van den pylſtok gelegt word, en boven aan met een kleinen nagel van been voorzien is, die boven op het eind van den pyl of de werpſpies vaſt ſteekt, en, als de ſchutter met de hand aan een zwik, in dat werktuig gemaakt, trekt, een zo veel te krachtiger nadruk geeft.

§. LXXI. Twederley Vaartuigen hebben zy, om ter viſchvangſt te gaan en te varen, werwaards zy beſt hun beſtaan vinden; een KLEIN, 't geen alleen voor de mans-, en een GROOT, 't geen voor vrouws- en mansperſonen dient. Het kleine is een langachtige ſmalle ſloep gelyk, en ſlechts voor een perſoon gemaakt. De bodem beſtaat uit enige lange houte ribben, met dergelyke dwarsribben, door ſmalle riemen van balein verbonden en zaamgehecht: waar over vellen van Robben of Zeehonden, met draden van pezen dicht benaait, getrokken zyn (*f*).

Van de Vaartuigen, waar van zy zich ter viſchvangſt bedienen.

(*f*) Deze is een der oudſte en eenvoudigſte wyze van ſcheepsbouw, welke men ook alomme by de volkeren der 3 oude bekende waereldde- len aantreft, gelyk na te ſlaan is by *Scheffer de Milit. Naval. Veter. cap.* 3. *p.* 26 *ſeq.* waarby men ook de ſchryvers voegen kan, die *Haſæus Diſſert. de Leviathan Jobi cap.* 4. §. 12 *ſeq.* aanhaalt, welke die wyze ook in de H. Schrift in den hebreeuwſchen grondtext ontdekt hebben. Iets nieuws deswegens vind men in *cit. Muſ. Reg. Dan. P. II. Sect. II. num.* 31.

Die Boten zyn zo ligt, dat een man den zynen, werwaards hy wil, met zich dragen kan. Behalven deze kleine hebben zy ook, gelyk gezegt is, GROTE BOTEN, die zy ter onderfcheiding VROUWENBOTEN heten, dewyl de vrouwen in dezelven meeftentyds roeyen, of vermits zy gedeeltelyk 'er mede hunne reizen doen, wanneer zy zich met vrouw en kinderen, zak en pak in dezelve begeven, en een bequamer woonplaats zoeken, of ook ter Walvifchvangft gaan, waartoe zy hunne vrouwen medenemen, om zo wel de fpyze te bereiden, en hun andere handreiking te doen, als wel om hunne gehele hembden of windhoudende overtrekfels, wanneer hier of daar een gat in dezelve geraakte, terftond te herftellen. Deze Boten zyn eigentlyk open pramen, voor en achter fpitsachtig, ondiep en met een hogen rand of boort. Zy worden, gelyk de kleine, van dikke houte ribben gemaakt, insgelyks met balein verbonden, en met leder overtrokken. Ook befmeren of bepekken zy dezelve met oud Robbenfpek, inzonderheid de fleuven of naden, die zy vlytig en geftadig toefmeren; zulks zy eindelyk gantfch vaft en dicht worden. Voor aan tuffchen de voorfteven hebben zy een kleinen maft met een zeil, 't geen uit gefpouwen en gedroogde darmen van Walviffchen ftriemswyze met draden van Reënpezen of darmen te zamen genaait, lang, doch flechts 3 of 4 ellen breed is, zonder touwen, om te braffen, of dergelyken; weshalven zy daar mede niet recht onder den wind zeilen konnen, vermits de Boten fmal zyn en ligt omflaan. Ondertuffchen konnen zy met dezelve gezwind fpoeden, en voert zodanig een Boot 20 en meer menfchen met hunne bagafie en tenten, ook wanneer de vangft goed geweeft is, noch daarenboven een menigte Walvifchfpek en Baarden. Des niettemin zyn zy op hun zelven zo ligt, dat zy door enige mannen over het land of ys gedragen konnen worden. Wanneer zy ter vangft willen uitgaan, maken zy al hun gereedfchap gereed, en trekken hunne daar toe byzondere gemaakte klederen aan. Indien het op de Robben en Vogelvangft gaat, fteken zy de kleine harpoenen of fpitfen aan de 'er by behorende ftukken vaft, en binden aan dezelve met

een

een lange lyn van leder een toebereide en opgeblaze Robbenhuid, waar van de kop, poten en ſtaart afgeſneden, en alle hairen glad afgeſchrapt, vervolgens alle openingen met darmdraden zo dicht toegenaait en bezorgt zyn, dat zy wind houden kan. Alleen is ineen ingehecht en uitgeholt been een kleine opening, met een bene pen geſtopt, waar door men den wind inblazen en uitlaten kan. Met deze opgeblaze huid hebben zy het voordeel, dat wanneer een harpoen, waaraan zy vaſt zit, in een Rob geworpen word, dees daar door niet naar den grond duiken kan, maar terwyl hy ſpartelt en tobt, den jager tyd en gelegenheid geven moet, hem nader by te komen en de reſt te geven (*g*).

(*g*) Dit is mede gene nieuwe of ongewone uitvinding; maar hebben reeds voor oude tyden de viſſchers in de Weſtzee aan de lynen, waar aan de haken of angels, welke zy tot de Walviſchvangſt gebruikten, vaſt waren, dergelyke wyde met den mond opgeblazen ledere zakken gehad, welke zy tot het zelve einde achter na wierpen, wanneer de viſch naar den grond wilde gaan. *Oppian.* ἁλιευτ. *Lib. V. v* 177 *ſeq.*

Ὁι δὲ ὁι ὁρμιῇ προςαρηρότας ἐυρέας ἀσκὺς
Πνοιῆς ἀνδρομένης πεπληθότας ἔνθυς ἐς ὕδωρ
Δυομένῳ πέμπυσιν . . . .

Dat is: zy, de viſſchers namelyk, echter werpen de aan een lyn gebonden wyden en met den menſchelyken adem opgevulden lederen zak den in het water zinkenden viſch terſtond achter na.

Waarna in de volgende verſen op een aangename wyze beſchreven word, hoe de getroffen viſch met den zak of blaas, welke hem geſtadig noodzaakt voor den dag te komen, ſpartelt en woelt: ook geeft *S. Baſilius*, die zelf by zodanig een vangſt geweeſt is, daarvan *Homil. X. in Hexaëmeron* een veel omſtandiger beſchryving. Doch ik kan alhier niet onaangeroert laten, dat de *Cete*, waarvan beide die ſchryvers ſpreken, geen eigentlyke Walviſch, maar een Haay of Zeehond, en zogenaamde *Canis Carcharias* zy, gelyk zulks eensdeels uit zyn aangehaalden voerer of metgezel, ὁμόςολος ἰχθὺς, *vide Oppian. v.* 67 *ſeq.* (waarvan ook daarenboven Tachard in zyne Reisbeſchryving van *Siam Lib. I. p.* 31. en van de oorzake, waarom hy zich by den groten viſch houd, gewag maakt) anderdeels en voornamelyk uit den haak met het aas, waaraan geen Walviſch byt, *v.* 135 *ſeq.*, en uit de beſchryving zyner drie ryen Tanden (τριςοιχεὶ) *v.* 325 *ſeq.* ten overvloede blykt.

Op den Boot of het klein ſchuitje word voor de zitplaats van den viſſcher een klein hout met benen gehecht werktuig, gelyk de afbeelding toont, vaſtgemaakt, waarom de lyn van de harpoen ordentelyk gewonden, en vervolgens achter de zitplaats de gemelde aan het ander einde van de lyn gebonden Robbenhuid, opgeblazen of met wind aangevult, gelegt word. De viſſcher trekt over zyne gewone klederen, of een gedeelte derzelve, een wambes met de armen en het keursje van gladde Robbenvellen, 't geen hy rondom zich vaſt maakt, ten einde al het water, 't geen hem tegens het lighaam ſlaat, terſtond weder aflope. Daarenboven heeft hy ook wel zodanig een broek aan. Voor het hoofd ligt, om de ogen tegen de zon te bedekken, een houte VOORHOOFDBLAD of VOORHOOFDSCHERM, 't geen van geſtalte als een halve boog en aan de hoeken met benen ſierlyk genoeg vaſt gemaakt is (*b*) tot zodanig een wytte, dat het genoegzaam om het gantſche voorhoofd tot achter de oren ſluit. Alsdan zet hy zich in zyn klein ſchuitje plat op zyn aars, met de benen recht voorwaards ſtekende, en ſtopt de opening van zyn zitplaats rondom met zyne klederen en Robbenvellen zo dicht en vaſt toe, als immer mogelyk is. Nevens hem aan beide zyden legt hy zyne werppylen, en maakt dezelve vaſt. In de hand neemt hy ſlechts een riem van vurenhout, welke aan beide einden een blad of ſpaan heeft, die hoog en breed is, op de einden, ter meerder ſtevigheid en duurzaamheid, met een rand van benen beveſtigt. Met denzelven weet hy zich niet alleen zeer ſnel voort te roeyen en in evenwigt te houden, maar ook, wanneer hy omgeworpen word, zich weder over einde te helpen. Het is ongelooflyk, als men het niet gezien heeft, hoe ſnel die vaartuigen door het water ſchieten. Ik heb eens iemand gehad, die daarin varen konde, en was niet in ſtaat, met een an-

(*b*) Waarſchynelyk hebben de oude Gothen ook zodanig een gedragen, 't geen in de *Hiſtoria Gothrici & Rolfi cap.* 26. *p.* 161. *Enniſpaung* (*Suec.* Ænneſpang) *frontale* genaamt word.

anderzints snelle sloep, waarin vier kaerls uit alle hunne krachten roeyden, hem in te halen. Zy konnen 10 tot 12 noordsche mylen op een dag afleggen, en by storm en holle zee, wanneer onze boten en sloepen niet uit durven komen, onbeschroomt varen; want zy met de golven op en neêr gaan, en het niet achten, wanneer een baar over hen heen slaat, nadien het water nergens by hun indringen, gevolglyk op hun niet vatten kan; en zo zy geheel t' onderste boven geworpen worden, deert hun zulks niet, vermits de meesten zo behendig zyn, dat zy met behulp van hunnen riem zich weder oprechten en over einde helpen konnen. Echter is daar toe meer bequaamheid, sterkte en oeffening nodig, dan men menen zoude. Tot noch toe heb ik onder vele jonge en fluksche lieden slechts één gevonden, die zich in zodanig een schuitje recht op houden, en, onaangezien het zwenken, voortroeyen konde. Doch nooit heb ik enen gezien, die, omgeslagen zynde, zich weder konde oprechten, of over einde helpen; want zodra men buiten het evenwigt geraakt, word men zodanig topzwaar, en valt zo gantschelyk om, dat men met het hoofd lynrecht nederwaards hangt. Desniettemin weten het velen der Groenlanders te doen, en zyn enige jonge waaghalzen onder hun zo behendig, dat zy den riem op den nek leggen, denzelven met beide de handen alzo liggende aangrypen, en zich zelven met kracht omwerpen, en ook aan de andere zyde, zonder de handen los te laten, of enige verandering met den riem te maken, weder te voorschyn brengen en oprechten, 't geen echter iets zeldzaams is, en zelfs onder hun voor een groot konst- en meesterstuk gehouden word.

§. LXXII. Tot de WALVISCHVANGST behoort enige meerdere toerusting. Zy trekken daartoe hun geheel wambes of overtrekfel aan, waarvan hier boven breedvoeriger gesproken is, hangen ook een groot mes, om spek te snyden, met een slypsteen aan hunne zyde, nemen de grootste harpoenen, werppylen en lenzen, en aan de harpoenen grote blazen, van de grootste Robben gemaakt, voorts hunne grote Boten en vrouwen mede. Zodra zy een Walvisch ontdekken, gaan zy

Hoe zy met de Walvischvangst omgaan.

in hunne kleine ſchuitjens van alle kanten op hem los, en wel met zodanig een drift, dat men 'er zich over verwonderen moet. Zy zoeken hem door de harpoenen aan enige blazen vaſt te krygen; want hoe groot ook zulk een dier is, word het echter door enige van die blazen, om hunne ligtheid en tegenſtand, opgehouden en verhindert, naar den grond te zinken. Wanneer het hun gelukt, zodanig een Walviſch als het ware te arreſteren, naderen zy hem met lenzen, en zien hem zo vele ſteken toe te brengen, dat hy, door 't verliezen van te veel bloed, ſterven moet. Alsdan werpen zy zich in hunne met wind naar behoren opgeblazen wambeſen of gantſche overtrekzels in zee, en zwemmen naar den viſch; blyven ook dus dobberend, dewyl zy niet zinken konnen, by en rondom denzelven, tot zy het ſpek afgeſneden hebben, 't geen zy terſtond in hunne grote Boten werpen. Daarenboven weten zy, onaangezien hunne ſlechte werktuigen, de Baarden, of ten minſten het grootſte gedeelte derzelve, uit den muil te halen, tot ſchaamte onzer ſpekſnyders en matrozen, welke zo velerly grote en koſtbare werktuigen daar toe nodig hebben.

Van hunne Jagtgereedſchappen.

§. LXXIII. Tot de LAND-JAGT gebruiken zy, naar de eerſte, oudſte en algemene wyze van alle volkeren der waereld, Bogen en Pylen (*i*). De Bogen zyn lang, uit americaanſch vu-

(*i*) Ik moet alhier van een zeer zeldzaam ſtuk gewag maken, 't geen ik in myn Cabinet bezit. In 't jaar 1696 ving een onzer Groenlandsvarers een Walviſch, in wiens ſpek men een ſtene punt van een pyl vond, zynde aan alle de hoeken zeer ſcherp geſlepen, en de ſteen zeer hard. Dezelve ſchynt een *Lapis Nephriticus*, ten minſten een groenachtige Jaſpis te zyn. De geſtalte koomt overeen met de yzere punten, die de Wilden der Straat Davis voor aan hunne werppylen hechten. Of zy zodanige ſtene ſpitſen gebruikt hebben, aleer zy yzere hadden, of zich met bene behielpen, heb ik niet konnen ontdekken. Ten minſten moet de myne van noch verder afgelegen of americaanſche onbekende Wilden, by welke noch gene Hollanders of anderen, die hun yzer konden aanbrengen, gekomen zyn, in den Walviſch geſchoten, en de ſchaft of ſtok, waarin zy geſtoken heeft, verloren of afgebroken wezen.

vurenhout gemaakt, gelyk ook de Pylen, welke gedeeltelyk voor de Patryzen zonder ſpitſen, ten delen voor de Harten en Reën met benen ſpitſen of punten voorzien zyn. De vederen zyn van Ravenvederen. Met dat geweer begeven zy zich te veld, en zoeken zo lange, tot zy een dier aantreffen. Indien zy een of meer Harten beſpeuren, omringen zy dezelven met volk (aangemerkt zich de vrouwen en kinderen by gantſche hopen mede ter jagt begeven) zulks zy nergens weg konnen, behalven in het water, of anderzints naar een plaats, alwaar zy met hunne Bogen en Pylen oppaſſen en gereed ſtaan, om te ſchieten. Men zegt ook, dat zy goede boogſchutters zyn.

§. LXXIV. Buiten dit viſſchen en jagen weet men by deze Wilden van gene andere handteringen, ja zelfs niets van HANDWERKEN. Want ieder mansperſoon maakt zyn nodig viſch- of jagtgereedſchap zelf, en dit is ook het enigſte, waarmede zy zich eigentlyk en alleen op het land bezig houden. Het overige, als nayen, kleermaken, en huizen bouwen en oprechten, is het werk der vrouwen. Beide zyn in hunnen arbeid zo bequaam en vernuftig, dat, wanneer men derzelver aartigheid, bruikbaarheid en nuttigheid beſchouwt, men bekennen moet, dat zy andere zich meer inbeeldende volkeren daar mede beſchamen.

'Er zyn geen handwerklieden in het land.

§. LXXV. Buiten dit behoeft men volgens hunne opvoeding en levenswyze gene KUNSTEN noch WETENSCHAPPEN by hun te zoeken. Zy konnen niet verder dan tot 21 tellen, en weten van 't geen voor hunnen tyd geſchied is, in 't geheel niets, noch te zeggen, hoe oud zy zyn, vermits zy gene andere tydrekening, dan naar de maan kennen; en ook in dit ſtuk ſlechts zo veel weten, als tot hun handtering nodig is: gelyk zy dan naar de maanrekening elkander beduiden, wanneer de Walviſch of wanneer de Cachelot koomt; ook wanneer deze of gene viſch zich op de kusten laat vinden en vangen. Dus hebben zy zelfs dit de Denen in den beginne vroed gemaakt, en nooit in hunne opgave gefeilt. Daarenboven zyn by hun enige weinige kenbare

Mangel aan Kunſten en Weetenſchappen.

bare STERREN, waarnaar zy zich waarschynlyk op hunne reizen by nacht richten, en te recht weten te komen (*k*), byzondere namen gegeven, gelyk *Egede* in zyne Beschryving van Oud-Groenland getuigt. De Wagen (dit zal ongetwyffelt de GROTE BEER, *Ursa major* zyn), zegt hy, noemen zy *Tugta*, dat is, een Rendier; de NOORDSTAR (Noordpool, *Ursa minor*) *Kaumorsok*, dat is, een die van de Robbenvangst terug koomt, vermits het schynt, als of hy uit de zee stygt en voor den dag koomt. Het ZEVEN GESTERNTE, *Killukturset*, vermits deze Sterren zo naby elkander staan, dat het schynt, als of zy aan elkander gebonden waren. Die schryver voegt 'er

(*k*) Gelyk naar deze zelve Sterren, aleer het Compas uitgevonden was, de ouden voorheen inzonderheid hunne cours stelden. *Homerus* zingt *Odyss. E.* van zynen *Ulysses*.

— ὁ πηδαλίῳ ἰθύνετο τεχνηέντως
Ἥμενος, ὐδέ οἱ ὕπνος ἐπὶ βλεφάροισιν ἔπιπτε,
Πληιάδας τ' ἐσορῶντι καὶ ὀψὲ δύοντα Βοώτην,
Ἄρκτον θ' ἣν καὶ ἅμαξαν ἐπίκλησιν καλέουσιν
Ἥ τ' αὐτοῦ στρέφεται καὶ τ' Ὠρίωνα δοκεύει
Οἴη δ' ἄμμορόν ἐστι λοετρῶν Ὠκεανοῖο
Τὴν γάρ δή μιν ἄνωγε Καλυψὼ δῖα θεάων,
Ποντοπορευομέναι ἐπ' ἀριστερὰ χειρὸς ἔχοντα.

— ipse temonem gubernabat artificiose
Sedens, neque ei somnus palpebris incidebat,
Pleiadesque contemplanti & tarde occidentem Bootem
Ursamque quam & currum cognomento vocant.
Quæ ibidem vertitur atque Orionem observat.
Sola vero expers est aquarum Oceani.
Etenim ipsam jusserat Calypso diva dearum
Ponto navigare, ad sinistram manum habentem.
En *Virgilius Georgic. I. v.* 137.
Navita tum stellis numeros & nomina fecit,
Pleiadas Hyadas claramque Lycaonis Arcton.
Zo ook *Æneid. III. v.* 516 *de Palinuro:*
Sidera cuncta notat tacito labentia cœlo;
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,
Armatumque auro circumspicit Oriona.

'er noch by, dat zich de Groenlanders van het WEERLICHT en het NOORDERLICHT ('t geen altoos by helder weêr alomme in de lucht gezien word) inbeelden, dat het zielen der afgestorvenen zyn, welke gins en herwaards lopen, en met elkander den bal kaatsen.

Gelyk ook haar Koophandel onder elkander.

§. LXXVI. Dat de Groenlanders noch minder enigen HANDEL of Koopmanschap onder elkander dryven, spreekt van zelven. Een ieder huisgezin, of de huisgezinnen, welke zich by elkander houden, verschaffen zich zo veel mogelyk hun nooddruft, en zyn gelukkig genoeg, wanneer zy dezelve rykelyk magtig worden. Dus heeft een ieder wat een ander heeft, en niemand bezit iets overvloedigs, veel min iets byzonders, 't geen hy den anderen zoude konnen byzetten. Wat daarboven tot gemak en nut dienen kan en verlangt worden, moeten zy ten allen tyde van vreemden verwachten, die toevallig by hun komen.

Geringe Handel met buitenlanders.

§. LXXVII. Doch de HANDEL MET VREEMDEN heeft ook weinig te beduiden. 't Geen de Wilden aan hunne zyde opbrengen en leveren konnen, bestaat in Walvischspek en Baarden, Eenhoornhoornen, Reën- Vossen- en Robbenvellen. Hiervan echter konnen zy, naar hunne omstandigheden, geen groten overvloed hebben. 't Geen zy van de buitenlanders begeren, bestaat in enig grof wolle goed en linnen, yslandsche gevolde koussen en wanten, kopere of blikke ketels, messen, scharen, naaynaaldens, als mede tafels, kassen, houte tafelborden, mouten (*l*), delen, planken, spaansche balken, enig yzer en dergelyken. Gelyk deze echter eensdeels gene dingen van zonderlinge waarde zyn, anderdeels ook de weinige en behoeftige inwoonders daarvan terstond hunne nooddruft erlangen, is ligt te gissen, dat met en by deze lieden geen grote Handel te dryven is. Waarby daarenboven noch koomt, dat zelfs geen ene buitenlandsche natie tot noch toe in staat geweest is, met uitsluiting der overigen den

(*l*) *Groenl. Perlustratie* cap. 10. p. 39.

den geringen handel met de inboorlingen voor zich zelve te behouden, veelmin de markt noch verder bedervende ſluiphandelaars en lorrendrayers af te keren.

Derhalven kennen en gebruiken zy ook geen Geld.

§. LXXVIII. Door deze omſtandigheden heeft noch kent men alhier geen Geld: want men het nergens toe beſteden kan. Hier zyn goud en zilver noch in hunne natuurlyke waarde, namelyk naar hun gebruik en nut, dat is, in gene.

Maar yzer is van waarde.

Daartegen behoud het yzer, het geen alhier de beide grondoorzaken van allen prys, te weten nut en ſchaarsheid heeft, zyne wezentlyke waarde. Men heeft wel eens een Groenlander een ſtuk goud van enige ducaten, en daar benevens een paar naainaaldens of een hakbort (als waarmede onze kinderen ſpelen) met een paar ſnaren, om te klinken, voorgelegt, wanneer hy het laatſtgenoemde of de naaldens koos; want naainaaldens weten zy te gebruiken, en wegens het hakbort behoeft men zich mede geenzints te verwonderen, vermits zy grote liefhebbers van de muziek en het zingen zyn (*m*).

§ LXXIX.

(*m*) Het is merkwaardig, dat men ten allen tyde, ook by de anderzints eenvoudigſte en wildſte volkeren, een ſoort van Vocaal- en Inſtrumentaal muziek vind. De oorzaak daarvan moet, dewyl dezelve zo oud en algemeen is, zonder twyffel in de menſchelyke natuur zelve haren grond hebben: ook toont zich dit by een weinig nadenkens gantſch duidelyk. De menſch is, na dat hy door den val der eerſte voorouders de eigentlyke oorzaken van de geruſtheid en vrolykheid des gemoeds verloren heeft, en daarentegen beide naar ziel en lighaam in onluſt, zwakheid, vermoeienden arbeid enz. geraakt is, van nature tot vreze, zwaarmoedigheid, traagheid en treurigheid geneigt; weswegens hy noodwendig iets ter zyner opwekking gebruikt. Ook is ligt te giſſen, dat de eerſte menſchen, die beſt geweten hebben, waar van zy afgevallen waren, en mitsdien ook van de zwaarmoedigheid over de verandering het levendigſt gevoel gehad hebben, terſtond op allerly en teſſens ook uitwendige middelen bedacht zyn geweeſt, om hunne droeſſenis te verdryven, en hun neergeſlagen gemoed op te wekken. Dewyl zy nu waarſchynlyk beſpeurden, dat het lieffelyk kwinkeleren der zangvogelen hen innerlyk aandeed, en hun gemoed een weinig verligte, is het gelooflyk, dat zy welhaaſt begrepen hebben, dat het de verſcheidenheid en verheffing der tonen was, welke deze zonderlinge kracht en werking met zich bragt, en daar-

op

§. LXXIX. Wanneer zy te zamen komen, moet 'er getrommelt, gezongen en gedanft worden. Eerft zetten zy zich aan 't

Van hunne verkering, muziek en danfen.

op terftond weder begonnen hebben, niet alleen hunne ftem te oeffenen, maar ook ter meerder opwekking allerly klinkende werktuigen uit te denken, en meer en meer te verbeteren. Hierin beruft het goed gebruik van de muziek, welke ongetwyffelt by de vrome nakomelingen van Adam in zwang ging en Gode niet onbehagelyk geweeft zal zyn. Doch gelyk het ten allen tyde pleeg, liet het de verdorve, en door de zoete melodie ontfpannen aart der menfchen daarby niet beruften, maar misbruikte, 't geen tot verkwikking in treurigheid en aanmoediging in den arbeid behoorden te dienen, tot opwekking en aanprikkeling der wellust, en verwekking van zondige begeerlykheden. Ja men maakte 'er welhaaft een eigentlyk handwerk van, gelyk wy Gen. IV. v. 21 zien. dat Jubal, de gelykaartige zoon van den uit Caïns huis gefproten liederlyken Lamech, daarvan reeds ten zynen tyde zodanig zyne bezigheid maakte, dat *deze de vader was van alle die harpen en orgelen bandelen.* Ondertusfchen is die kunft in haar gedoogd gebruik met Noachs huisgezin mede in de Arke gegaan, en 'er weder uitgekomen zynde, ook met het toenemend menfchelyk geflacht over den gantfchen aardbodem uitgebreid, en van tyd tot tyd verder verbetert. Wy vinden daarvan alomme de merktekenen, inzonderheid in het ooften, alwaar men daarmede de onluftigheid verdryft, en zich tot den arbeid aanmoedigt. Want zo ftaat by Jerem. XXXI. v. 5. *Men zal planten en daar by op pypen fpelen* (NB. volgens de overzetting van Lutherus, die de fchryver gebruikt) en in het tegendeel cap. XLVIII. v. 33. *men zal geen Druiven treden met vreugden gefchrey*, om gene andere plaatfen by te brengen. Zo getuigt ook *Chardin* in zyne *Voyages Tom. I. p.* 127: dat het in het ooften byna een algemeen gebruik is, zich door het gezang tot den arbeid aan te moedigen; dat, ten blyke, dat zulks uit loomheid van geeft zo wel als vadzigheid van lighaam ontftaat, men opgemerkt heeft, dat dat gebruik meeft naar de kant van 't zuiden in zwang gaat; dat by voorbeeld in de Indiën de matrozen geen touw zouden konnen aanroeren, dan zingende, noch het zelve in de hand nemen, dan in 't midden van 't gezang; dat de Kamelen en Offen gewoon zyn op het gezang geleid te worden, en dat na mate hun laft zwaarder is, men des te fterker en aanhoudender moet zingen. Zyne eige woorden zyn: *C'eft une habitude prefque univerfelle dans tout l'Orient de s'animer au travail par le chant. Et ce qui marque, que cela naît de pareffe d'efprit auffi bien que de molleffe du corps, c'eft, qu'on obferve, que cette habitude eft la plus forte du coté du midi. Aux Indes, par exemple, les mariniers ne fçauroient remuer une corde, qu'en chantant, ni la prendre même, qu'au milieu du chant. Les chamaux & les bœufs ont accoutumé d'etre menés au chant, & felon que leur charge eft pefante, il faut chanter plus fort & plus*

con-

'tseten, en vreten meesterlyk; daar na staan zy op, om te spelen. Zy hebben, namelyk, een zoort van TROMMEN, welke niet anders zyn, dan een weinig brede en rond te zamen gezetten hoepelen van benen van dieren, waar over een vel strak is gespannen, en waaraan, vermits alleen de bovenzyde overtogen is, van onder met een stok een geraas gemaakt word. Die Trom neemt een in de hand, stelt zich in het midden, en de overigen rondom hem. Welhaast begint hy de Trom te roeren en te zingen van hunne vischvangst, jagten, reizen en wat hem voorts in de gedachten schiet, naar zekere wyzen, die hun bekent zyn, en gezegt worden, enigzints aartig te luiden, en maakt ook allerly kluchtige grimassen, gebaarden en sprongen; wordende hy, die zulks het zotst doen kan, altoos voor den besten man gehouden. De overige aanwezende mannen en vrouwen stemmen hierin overeen, en huppelen ook wel van het ene been op het ander. Als de een vermoeit is, treed de ander in zyne plaats, neemt de Trom, en zet het spel voort, tot zy alle moede worden; ja alles, wat zy met malkander te spreken, te handelen, of af te doen hebben, geschied by het trommen en zingen. Wanneer zy een togt of vangst zullen ondernemen, word zulks op die wyze afgesproken. Als iemand gaarne iets wil verruilen of vertuisschen, veild de trommelslager dat ding, en zegt daarby, dat dit of dat 'er voor begeert word; als dan iemand onder den hoop

constamment. Echter heeft men ook het nut der muziek by geestelyke oeffeningen, waarin 's menschen gemoed noch groter traagheid, dan in het lighaamlyke, bespeuren laat, getracht te erlangen, en 't zelve daarom by den Godsdienst te baat genomen: gelyk het dan ook inzonderheid by de Joden, die naar hunnen aart noodwendig iets uitwendigs en sterk aandoenende vereischten, op een uitnemende wyze ingestelt is; 't geen de heidensche volkeren, gelyk men weet, vlytig nagevolgt hebben. Ook zal een ieder by zich zelven bevinden, hoe sterk een geestelyk lied aandoed, wanneer het met een aangename melodie gepaart gaat, en door medestemming van de ene of andere bequame musikale Instrumenten (doch zonder een schouwburgsche buitensporigheid, welke de ydele driften gaande maakt, en ten hoogsten slechts het wellustig oor vergenoegt) noch verder in 't gemoed gedrukt word enz.

hoop de ruiling aanſtaat, geeft hy zyn toeſtemming door een ſlag op den aars van den trommelſlager, waarmede de ruiling richtig en vaſt is (*n*). Wanneer de een den ander misdaan heeft, beſpaart de beledigde zyn wraak tot de Trom. By de eerſte gelegenheid, als een gezelſchap, om zich vrolyk te maken, byeen koomt, neemt hy de Trom, treed in den kring, en klaagt trommende, huppelende en zingende de omſtandigheden van zyn wedervaren, en maakt zyn wederparty deerlyk uit. Deze verantwoord zich op gelyke wyze, en zingt den anderen de waarheid toe, waar over het volk lacht, en dus is de twiſt geëindigt, waar na de partyen weder als goede vrienden naar huis gaan. Gewis een lof- en navolgenswaardige manier, om, alwaar geen recht noch richter gevonden word, de twiſten te beſlechten, waaruit men ziet, dat in de natuurſtaat niet alles door het zwaart beſlecht moet worden, maar dat naar den aart der menſchen noch door andere ſchrandere of laakbare middelen de zaken te beſliſſen zyn. Ook hebben de Denen, na zy de landtale enigzints kundig geworden waren, dikwerf moeten horen, dat hun een trommelſlager, als zy gekomen waren, om den Groenlanderen het hunne te ontfutſelen, hunne vrouwen te verleiden, en dergelyken meer, de waarheid zingende ſchamper onder den neus wreef. Daarentegen heeft men ook dikwils beſpeurt, hoe aangenaam hun hunne Trom moet zyn; want als een Deen dezelve neemt, 'er een weinig op ſpeelt en daarby zingt, ſtrekt hun zulks tot zodanig een vreugde en welgevallen, dat zy niet weten, wat liefde hem daar voor weder te bewyzen. Ook heeft het vrouwvolk noch een kring of rondendans, waarin zy elkander by den hand houden, zingen, en nu eens voor dan achter zich en in een kring rondom huppelen. Wanneer vreemdelingen aankomen, die hun aangenaam zyn, beginnen de vrouwen aan het ſtrand onder malkanderen luſtig te zingen, en dezelven daar mede te ver-

(*n*) Zie *Groenland. Perluſtratie* p. 50, als mede Egede beſchryving van Oud-Groenland.

verwelkomen. Het jonge manvolk heeft noch veelerly ſpelen en oeffeningen, als het balſlaan des winters by het maanlicht en anderen, die men my niet recht wiſt te beſchryven; waar by zy wonderbare proeven hunner behendigheid, bequaamheid, vlugheid en ſtoutmoedigheid geven, als waarop voornamelyk by hunne ſpelen hun toeleg gericht is, die daar door ſchrander, onberiſpelyk, ja nut worden.

Het leven der Groenlanders in den waren natuurſtaat.

§. LXXX. Aleer ik deze beſchryving ſluite, moet ik noch iets van het GEDRAG en de ZEDEN der Groenlanders, van hunnen POLITIEKEN TOESTAND en van hunnen GODSDIENST aanmerken, nadien zo vele uitzonderingen, waarna de menſchelyke handelingen in het gemeen gewoonlyk afgemeten worden, by die Wilden voorkomen, dat zy een gantſch byzonder en zelf ontſtaan volk ſchynen te zyn, dergelyken noch in geen deel der bekende waereld ontdekt ſchynt te wezen. Van hunne geboorte af, leven zy in de allergrootſte vryheid. In hunne kindſche jaren ondervinden zy niets van enige tucht of beſtraffing der ouders; wanneer zy volwaſſen zyn niets van de banden van enige wetten, doch allerminſt van een overheids bedwang. Een ieder leeft zo hy wil, zorgt voor zyn onderhoud, zo hy het verſtaat, en de gelykheid is zo groot, dat de een den ander niets tegen te werpen, min te bevelen heeft. Ik maak geen zwarigheid te zeggen, dat die lieden in den eigentlyken ſtaat der natuur en der vryheid leven; doch zodanig enen, die denzelven geheel niet gelyk ſchynt; want velen, die van het recht der natuur ſchryven, zulks in hunne *Syſtemata* gemeenlyk afkeuren, en op de afſchouwelykſte wyze afmalen (*o*).

§. LXXXI.

(*o*) *Cicer. de Invent. Lib. I. cap. 2. Fuit quondam tempus, quum in agris homines paſſim beſtiarum modo vagabantur, & ſibi victu ferino vitam propagabant, nec ratione animi quicquam, ſed pleraque viribus corporis adminiſtrabant. Nondum divinæ religionis, non humani officii ratio colebatur; nemo legitimas viderat nuptias, non certos quisquam inſpexerat liberos, non jus, æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inſcitiam cœca atque temeraria dominatrix animi cupiditas ad ſe explendam* vi-

Van hunne zeden.

§ LXXXI. De Groenlanders zyn eenvouwig, doch niet dom, ongeleert, doch aan hunne gemoedsneigingen niet verslaaft, aan gene gezelschappen verbonden, doch gezellig, vreed- en behulpzaam (*p*). Uitwendige plichtsplegingen en welgemaniertheid vind men by hun niet veel. De een betuigt tegen den ander geen eerbied, en het koomt hun wonderlyk te voren, als zy by de Denen zien, dat de een den ander hoger dan zich zelven acht, en dat de een beveelt, de ander gehoorzaamt. Wanneer zy elkander bezoeken, groet de aankomende den huiswaard niet, en deze heet den ander niet welkoom, maar wyst hem alleen de plaats, waar hy zich nederzetten kan. Als de vreemde weder weg gaat, geschied het ook, zonder dat wederzyds een woord gewisselt word; en dus is de gantsche verkering, die zy met malkander hebben, in allen delen en by alle gelegenheden gesteld; waaruit men ziet, dat vriendschap zonder complimenten en zonder reverentien bestaan kan. Zy zyn zeer onrein en smullig, bemorsschen hunne

viribus corporis abutebatur, &c. 't Geen ik een Heiden ten goede kan houden. *Hobbes de Cive cap. X*, §. 1. is van een gelyke verbeelding: *extra civitatem fructus ab industria nemini certus: in civitate omnibus. Denique extra civitatem imperium affectuum, bellum, metus, paupertas, fœditas, solitudo, barbaries, ignorantia, feritas: in civitate imperium rationis, pax, securitas &c.* welke woorden de voortreffelyke Puffendorff enigzints onvoorzichtig de zynen gemaakt, en in zyn *Compendium de officio hominis & civis Lib. II. cap.* 1. §. 9. gestelt heeft. 't Geen echter grondig wederlegt word door den schranderen en oordeelkundigen rechtsgeleerden *Titius Observ.* 461 *seq.*, wiens tegenwerpingen en strydige stellingen door 't gedrag onzer Wilden ten vollen bevestigt en opgeheldert worden. Het is inderdaad onnodig, zeldzame voorstellingen te baat te nemen, nadien men buiten dat grond genoeg heeft, het voorrecht van een betere opvoeding, burgerlyken staat en vooral christelyken Godsdienst aan te pryzen; zo maar de beter onderwezenen naar de regelen der ware wysgeerte, echte staatkunde en goddelyke openbaring leefden.

(*p*) Zy zyn gelyk Demonak by Lucianus van rechtschapen eerlyke lieden zegt: *ποιοῦντες ἑκουσίως διὰ τὸν λόγον, ἃ νῦν ἄκοντες διὰ τὸν νόμον.* Zy doen van zelven, volgens de neiging des vernufts, 't gunt anderen onwillens door dwang der wetten doen. Seneca spreekt niet onaardig van zulke lieden, zeggende: *non erant illi sapientes viri, etiamsi faciebant facienda sapientibus.*

ne klederen, handen en aanzicht met vischspek, traan en andere vetheden, en wasschen zich zelden; ook wasschen zy hun vaatwerk en schotelen nooit, als de honden dezelve afgelekt hebben, Zy schromen niet, in de tegenwoordigheid van anderen een wind te laten vliegen, of voor hunne ogen hun gevoeg te doen. Anderzints zyn zy in hunnen omgang vriendelyk en vrolyk, en hebben gaarne, dat men met hun scherst (q); want van nature zyn zy tot droefgeestigheid geneigt, laten, alleen zynde, het hoofd hangen, en zuchten dikwils, zonder dat zy, naar de oorzaak gevraagd wordende, daar van eigentlyke en byzondere redenen konnen geven. Zy hebben een gevoel van hun elendig, onrustig, arbeidzaam, moeyelyk en gevaarlyk leven, en zien geen beterschap te gemoet. Ja hoe kan het anders zyn, nadien zy geen grond tot troost uit de wysgeerte, veelmin uit den Godsdienst kennen,

Vele feilen zyn hun onbekent.

§. LXXXII. Voorts leven zy onder elkander in de grootste verdraagzaamheid en enigheid, weten van geen haat, nyd, vyandschap, vervolging, gekyf en stryd, en noch minder van slaan of geweldadigheid, straatrovery, moord of doodslag, ook nooit van oorlog met de naburen, waarom hun schietgeweer niet daar toe, maar alleen ter jagt (r) bequaam is. Van hoeren of hoerery hoort men niets; zelfs houden de ongehuuwden zich kuisch, en verlokt of verleid niemand een ander tot ontucht. De Denen hebben weleer het een of ander jong meisje op de proef gestelt, maar altoos te vergeefs. Hunne weinige natuurlyke neiging tot vleeschelyke lusten blykt daar door klaar genoeg, dat zy, gelyk hier voren aangemerkt is, zelden twe vrouwen nemen, 't geen hun echter geheel vrystaat. De echte lieden blyven zo naauw aan elkander verbonden, dat men van echtbreuk geen voorbeeld heeft. Den eigendom kennen zy, en de een laat den ander, wat hy heeft of vangt;

(q) Zie *Groenlands. Perlustratie* p. 53.

(r) *Arma cessant; incruentæque humano sanguine manus, odium omne in feras vertunt.* Senec. Epistol. 90.

vangt; doch diefftal en roof is iets onbekents. Alles ligt en ftaat open: men heeft gene deuren noch floten, kiften noch kaffen, en men hoort ook niet, dat de een den anderen ergens in bedriegen of bedotten zoude.

§. LXXXIII. Ondertuffchen hebben deze lieden gene Wetten, om hen te leren, wat zy doen of laten moeten; veel min, die hen daar toe verbinden, maar zy zyn hun zelven een Wet, en hebben derhalven noch bedienen zich van gene Overheid, als die ter handhaving van de wetten, ter befchutting der goede en ftraffing der quaden verordent is (s).

Zy hebben noch Wetten noch Overheid.

§. LXXXIV. Mynes erachtens is het niet onopgemerkt over het hoofd te zien, maar alzints ten uitterfte aanmerkenswaardig, dat deze lieden, welke noch opvoeding, noch fcholen, noch zedenkundige boeken, noch leraars, ja niet dan een zelfsgevormt en onbefchaaft begrip hebben, uit een inwendige natuurlyke neiging, welke zich reeds vroeger dan het begrip by hun bevind en van 't zelve weinig nut trekt, zo veel boos, onnuts en fchadelyks achterlaten, en daartegen zo veel goeds, nuts en heilzaams in 't werk ftellen. Dit is buiten twyffel noch een

Natuur- en Staatkundige redenen, waardoor zy buiten twyffel verplicht worden, onder elkanderen vreedzaam te leven.

(s) Dus heeft *Joh. Barclajus* niet ten onrechte geoordeelt, als hy *Argen. Lib. I. cap.* 15. zegt: *fi contineri fua fponte intra fines juftitiæ poffet genus humanum, tunc in pari omnium pietate non fupervacanea modo, fed injufta effent imperia, quæ cives jam fponte æquiffimos ad inutilem fervitutem adigerent.* Ook geloof ik, dat wanneer Boecler de Groenlanders gekent hadde, hy *ad Grotium Lib. I. c. 3. p.* 200. zo algemeen en befliffend niet zoude gefchreven hebben: *ordo imperandi & parendi omni naturæ rationali ita deftinatus eft, ut focietas & multiplicatio fine eo cogitari nequeat.* Maar konnen verdorven menfchen door hunne geaartheid en omftandigheden zo verre komen, dat zy zonder overheid beftaan konnen, zo zouden de nieuwe leraars van 't recht der natuur en volkeren niet zeer dwalen, wanneer zy ftelden, dat de volmaakte menfchen in den ftaat der onfchuld gene burgerlyke wetten noch overheid van noden hadden. Doch helaas! de Groenlanders alleen leven in zodanige gelukkige eenvouwigheid, armoede en omftandigheden, dat zy zonder de beheerfching ener overheid onder elkander te recht konnen komen. De overige bewoners der bekende waereld zyn daartegen zo geaart, dat men God niet genoeg danken kan, dat hy den overheid-ftand ingeftelt, en denzelven met het medegedeelt gezag en recht ter ftrafoeffening voorzien heeft enz.

een klein overblyffel van het ingefchapen Goddelyk evenbeeld. Doch wanneer men zulks, als het ware, met het licht van een opgehelderd vernuft befchouwt, bevind men, dat het by deze Wilden niet recht geoeffent of aangewend, maar veeleer noch verduiftert word; nadien zy niet tot de rechte tedere banden of plichten komen, maar flechts by de allergroofte gehoudenheden of zodanige plichten blyven, zonder welke de uitwendige ruft niet behouden kan worden, noch de omgang met zynes gelyken of de menfchelyke zamenleving beftaan. Daarenboven zyn hunne omftandigheden zodanig geftelt, dat zy hun tot de gezegde deugden, of veelliever tot onthouding van de daar tegen overftaande ondeugden, niet alleen gelegenheid geven; maar hen zelfs daartoe aandryven en dwingen. De onkunde van het quaad, en het mangel aan middelen ter aanprikkeling, zo ook van fnode en quade voorbeelden, maakt, dat in deze eenvouwigheid blyven. De ruwe luchtftreek, de weinige voorraad van het nodige, en de moeyelyke wyze van 't zelve te bekomen, houd hen in te vredenheid en gelykheid. Dewyl niemand meer weet noch heeft dan de ander, heeft hy ook gene reden, zich boven den anderen te verheffen, en deze gene beweegoorzaken, hem enige meerderheid in te willigen. Vermits een alleen niets uitrechten kan, moet hy trachten, de anderen ten vrienden te behouden, hun byftand bieden, om byftand van hun te genieten. Des moeten zy ook, 't geen zy gevangen hebben, dewyl de een zo goed als de ander is, en de een zo veel moeite als de ander aangewent heeft, gelyk delen. Een ieder moet den anderen het zyne laten, anderzints nam deze hem op zyn beurt het zyne af. Gekyf, twift en vyandfchap moeten zy vermeiden, want dezelve geen ander einde hebben, dan dat zy elkander zouden aantasten. Het land is zo elendig en ontoegangelyk, hun getal zo gering, hunne gantfche gefteltheid zo ongefchikt daar toe, of, om beter te zeggen, zy hebben gantfchelyk niets, 't geen naar enige krygstoerufting gelyken zoude, dat zy op anderen onmogelyk verwinningen konnen maken, en by hun ftaat het alzints zo flecht, dat niemand de luft bekruipen kan, hen te overheren.

ren. Hunne arbeidzame levenswyze verdryft hun de wellust, ja hun ontbreekt alle sterke drank, die by andere volkeren meest tot aanprikkeling derzelve dient enz. En op die wyze spruit hunne schynbare deugdryke wandel niet zo zeer uit een inwendige aansporing, als wel uit de uitwendige omstandigheden, waarin zy zich bevinden.

§. LXXXV. Ook openbaart zich inderdaad onder deze zo eenvouwig levende lieden hier en daar het zaad des quaads, 't geen in de herten aller stervelingen gewortelt is. Want zy achten de Denen minder, dan zich zelven (*t*); beelden zich in, dat

Hunne quade aart openbaart zich jegens vreemdelingen en buitelanders.

(*t*) My is een ware en zo in dit als andere opzichten merkenswaardige gebeurtenis verhaalt. Men had een groenlandschen jongeling mede naar Coppenhagen genomen, en op de best vriendelykste wyze behandelt, op dat hy zyne landslieden een goed gevoelen van de deensche natie inboezemen mogt. Toen die jongeling in de nieuwe volkplanting weder quam, en men goedvond, dat hy met een Wildin trouwen zoude, ten einde zich daar door by zyne landsgenoten des te aangenamer te maken, zag hy naar een welgeschapen en verstandig meisje om, en liet de ouders om haar verzoeken; doch ving slip: ook toen hy haar zelf aansprak, gaf zy hem, wel is waar, zo veel te kennen, dat zyn persoon en de uit Denmarken medegebragte fraye dingen haar wel aanstonden; doch betuigde hem teffens ronduit, dat zy niets van hem aan- noch hem nooit ten man nemen wilde. Men konde lange de oorzaak van een zo onvermoede weigering niet ontdekken. Eindelyk bragt men het door veel moeite zo verre, dat zy met haren broeder naar de deensche volkplanting quam, en na dat men, al wat mogelyk was, aangewend had, om haar gemoed te verwinnen, en achter de oorzaak van haar bestendig neen te komen, betuigde zy ten laatsten aan een Deen, die hare taal spreken konde, dat zy tot den haar opgedragen party niet besluiten konde, enkel en alleen, vermits zy in overweging nam, dat de bruidegom, die zich by haar aangegeven had, welligt binnen korten sterven konde, en dat, zo hy voor haar overleed, zy van honger en kommer zoude moeten omkomen, vermits de Denen haar alsdan niet zouden achten, en de Groenlanders haar noch minder weder by hun nemen, dewyl zy den Denen, gelyk hun zelven bekent was, gene genegenheid, maar wel ene grote geringachting toedroegen. Gelyk zy zich dan ook niet eer tot het huwelyk liet bepraten, dan tot men haren broeder door allerly goede woorden en beloften overhaalt had, haar te overreden; onder de vaste verzekering, dat hy, zo zy weduwe mogt worden, haar niet verstoten, maar voor het onderhoud van haar en hare kinderen bestendig zorgen zoude.

dat de andere volkeren van hun afkomftig zyn, en wanneer zy jegens hun een goede mine maken, gefchied zulks enkel uit vreze, vermits zy hen voor moediger en fterker, dan zich zelven, houden. Inzonderheid word over de onverwinnelyke halfterrigheid en eigenzinnigheid der Groenlanders, voornamelyk harer vrouwen, zeer geklaagt. Ook zegt men, dat zy gene zwarigheid maken, den Denen, wanneer zy het heimelyk doen konnen, iets te ontnemen. Indien hun van dezen een weldaad gefchied, laten zy gene erkentenis noch dankbaarheid blyken. Daarenboven heeft men my verhaalt, dat toen twe jaren voor het aanleggen der volkplanting een fchip ter ontdekking derwaards gezonden werd, en een der deenfche matrozen zich te verre onder hun waagde, enigen van hun hem terftond nedergeworpen, verfcheide gaten in het lyf gefneden, en het bloed met grote begeerte 'er uitgezogen hadden: waarvan men echter zedert niets vernomen heeft. Maar wanneer men nu hieruit den toeftand van een menfch, die geheel aan zich zelven gelaten is, rypelyk overweegt, en daarby aanmerkt, hoe flecht hy op den weg van 't goede en der deugd vordert, moeten de zo genaamde befchaafdere volkeren met de allereerbiedigfte dankbetuiging de grote weldaad erkennen, die de ware beminnaar der menfchen hun bewyft, daar hy niet alleen het overblyffel van het hun ingefchapen goddelyk evenbeeld door zo vele leraren op hoge en lage fcholen, als het ware, opklaart en opheldert; maar ook, door zyne aanfporing tot het zedelyke, het gantfche begrip der natuurlyke wet, ook wat aan deze noch tot volkomenheid ontbreekt, door zyn geopenbaart woord, en door zo vele 't zelve verklarende predikatien hun duidelyk, volftandig, overtuigend en opwekkend voor ogen legt: ja (op dat ik het tot Godes lof 'er noch byvoege) daarenboven, dewyl de menfch niet alleen tot dit leven gefchapen, maar noch een oneindig beter toeftand voor hem bewaart is, en al het aangehaalde hem tot de erlanging en genieting van denzelven niet brengen kan, hem een Middelaar voorftelt en aanwyft, die hem de noch verder hier toe nodige lere geopenbaart, de ware

krach-

krachtige hulpmiddelen ontdekt, en eindelyk door zyn eigen dood 's menschen gebrek vervult en te wege gebragt heeft, dat zy zo wel hier in het tydelyke geruſt, vergenoegt en gelukkig, als hier namaals in het tydeloze zalig en eeuwig leven konnen.

§. LXXXVI. Zo heerlyk en trooſtelyk als deze kennis voor ons is, zo droevig en verſchrikkelyk is het daarentegen, dat deze, anderzints zo goedaartige ſchepſelen, zonder God in de waereld, dat is, zonder enige wetenſchap en kennis van hunnen enigen Schepper en Weldoener leven, in zo verre, dat zy zelfs in hunne taal geen woord hebben, waarmede dit allerhoogſt wezen te konnen benoemen; maar zy, welke door de Denen enig beter onderricht bekomen hebben, verplicht geweeſt zyn, het woord *Gud* van hun te ontlenen, en in hunne taal over te nemen. Het is ten hoogſten te verwonderen, en niet te begrypen, gelyk men voortyds aangemerkt heeft (*u*), ook de ervarenis der latere tyden, en de geſtadig gedane ontdekking van zo vele voorheen onbekende landen zulks bewaarheid, dat geen volk, hoe afgelegen, hoe eenvouwig, hoe ruuw en wild het ook zyn mag, gevonden word, by 't welk men niet enige wetenſchap van God heeft aangetroffen, offchoon het noch zo verduiſtert, verdorven, dwalend, ja tot afgódery verkeerd is; hoe het desniettegenſtaande mogelyk zy, dat eigentlyk de Groenlanders zo gantſchelyk alle kennis van God ontberen. Ik heb my zelven langen tyd daar van niet konnen overreden; doch het eindelyk moeten geloven, vermits alle, die ik heb geſproken, my zulks verzekeren, ook de ſchryver der Groenlandſche Perluſtratie, die de Beſchryving van oud Groenland van den wakkeren en vromen predikant Egede tot zyn grond legt, in zyn laatſte hoofddeel insgelyks betuigt, dat het in waarheid alzo zy. Echter is het zeker genoeg,

Zy weten van genen Godsdienſt, noch hebben enig het minſte begrip van een Godheid.

(*u*) *Cic. Tuſcul. Quæſt. Lib. I. cap.* 3. *Quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam ſit immanis, cujus mentem non imbuerit Deorum opinio. Multi de Diis prava ſentiunt; id enim vitioſo more effici ſolet; omnes tamen eſſe vim ac naturam divinam arbitrantur.*

noeg, dat hunne voorouders weleer enige kenniſſe van God en den Godsdienſt gehad hebben. Doch hoe zy dezelve dus gantſchelyk hebben konnen verliezen, is des te onbegrypelyker, vermits immers de ouders, ten minſten de moeders, gewoon zyn, 't gunt zy van dergelyke dingen begrypen, hunne kinderen altoos in te prenten. Ook zoude men niet hebben konnen vermoeden, dat zy niet ten minſten allengs weder, gelyk by andere zeer wilde volkeren plaats gehad heeft (*x*), de ogen hemelwaards zouden geſlagen, en de weldaden, die zy by voorbeeld van de zon zo voelbaar genieten, erkent, en daarom aan dezelve enige eerbied bewezen hebben. Doch dus weten deze lieden niets het allergeringſte van enige Godheid, afgoden-beelden, of betuiging, die naar enigen Godsdienſt gelykt. Ieder dag van de week, maand, of het jaar, is hun zo onheilig als de ander. Zy mogen opſtaan of liggen gaan, zich aan het eten zetten, of hun maaltyd gedaan hebben, nochtans beſpeurt men niet, dat zy enige de minſte aandachtige gebaarden maken, veelmin enig gebed doen. Offchoon een geboren word, trouwt of ſterft, kan men echter by hun geen het minſte bewys ontwaar worden, dat naar Godsdienſt zweemt.

Zy verbeelden zich, dat alles, zo als het is, van eertyds geweeſt, en van zelven ontſtaan zy. Werpt men hun tegen, dat het onmogelyk zy, dat die heerlyke geſchapenheden, als de zon enz., genen maker gehad zouden hebben, daar zelfs ge-

(*x*) *Cæſar de bell. Gallic. Lib. VI. cap.* 21. *Deorum numero eos ſolos ducunt (Germani) quos cernunt & quorum operibus aperte juvantur, Solem, Vulcanum & Lunam.* 't Geen ook en meer ander van de heidenſche Yslanders gezegt word. Het luid zeer ſtichtelyk, dat van een der eerſte bezitters van Yſland, namelyk *Thorkel*, bygenaamt *Mana*, dat is Maan, verhaalt word, dat hem zyne heidenſche landsgenoten dien bynaam ſpotswyze gegeven hadden, en wel om gene andere oorzake, *quam quod a Lunæ aſtrorumque opificio admirabili aliquid de inviſibili opifice colligendum ſtatuiſſet, qui quoque jam moriturus, ſe in locum ſoli adverſum efferri fecit, commendando ſe in manus illius Dei, qui ſolem creaverat. Landrama P. I. cap. 9. Arngr. Jona Specim. Iſlandic. Sect. I. cap. 1.*

gene van hunne ſchuitjens van zelven ontſtaan, antwoorden zy wel, dat zy zulks niet begrypen konnen, doch hem echter niet kennen, noch weten, wie hy zy. Enigen voegen 'er uit een dwaze inbeelding van hunne natie by, dat het dan een *Kallak*, dat is een van hun volk geweeſt moet zyn, die den hemel en de aarde gemaakt heeft.

§. LXXXVII. Inmiddels komen echter by hun enige, ongetwyffelt van hunne oudſte voorvaderen afſtammende, gebruiken voor, die den ſchyn van een BYGELOOF hebben, als de hier voren gemelde quade en dwaze verbinding der beſchadigde ledematen, het aanhangen van enige halsbanden of andere dingen, als ſtukken van oud hout, vogelklaauwen, ſnavels van Raven, om voor krankheden bewaart te worden, of gelukkig te zyn (*y*) en dergelyken. Doch men beſpeurt niet, dat zy daarby enig uitzicht of hope op een bovennatuurlyke of duivelſche kracht hebben; maar zy doen zulks enkel hierom, dewyl zy het anderen dus zien doen en gehoort hebben, dat het goed of dienſtig zy. Echter moeten zy aan TOVERAARS of TOVERY geloven; want wanneer in den jare 1734 een Groenlander zyne dochter en oudſten zoon, dien hy ongemeen beminde, door de toen woedende en aanſtekende ziekte verloor, ſloeg hy een vrouw, die voor een toveres gehouden werd, op de plaats dood, uit een dwaze verbeelding, dat zy met hare tovery zyn kind van kant geholpen had, in welke verbeelding het hem had geſterkt, nadien de jonge op zyn uitterſte liggende voorgaf, dat de gedaante van dat wyf altoos voor hem ſtond, over hem toverde, en, zo hy zeide, hem doodde. De heer Egede meld in zyne beſchryving, door verder onderzoek ontdekt te hebben, dat de Groenlanders menen, dat zo dra de menſch ſterft, de ziel, die zy *Targneck* noemen, uit hem ten hemel vaart, doch het lighaam in de aarde blyft en verrot. Dit ook is de oorzaak, waarom zy by den afgeſtorvenen, wanneer zy hem begra-

Het tegendeel is uit enige hunner bygelovig ſchynende gebruiken niet op te maken.

(*y*) Zie Groenl. Perluſtrat. p. 57.

graven, het visch en jagtgereedschap leggen, 't geen hy in zyn leven gebruikt heeft, vermits zy zich verbeelden, dat die sterven, elders, alwaar een menigte Reën te jagen en Robben enz. te vangen zyn, weder leven; doch waar, en hoe lange, weten zy niet, veel min, dat het lighaam ook eenmaal weder op zal staan. Derhalven ware het wel te wenschen, dat deze elendige menschen in de gronden van den waren Godsdienst onderwezen wierden; te meer, dewyl zy, wat men hun van God en zyne beschutting en zegen, van een toekomstig beter leven enz. zegt, met lust aanhoren, gewillig aannemen, en 'er zich mede troosten. Ook is daar mede reeds een roemwaardig begin gemaakt. Wat daar toe gelegenheid gegeven hebbe, en hoe het daarmede afgelopen zy, heb ik reeds in 't begin dezer Beschryving §. I. bladz. 125 en volgende gemelt. Nu echter de volkplantingen voor 't grootste gedeelte vernietigt en enige predikers van daar vertrokken zyn, de nieuwbekeerden en noch niet recht bevestigden ook welhaast naar lands gebruik verstrooit zullen geraken, is het te duchten, dat de geringe wetenschap van God, den Heiland der waereld, en van den Godsdienst, welke hun aangebragt is, in weinige jaren weder in vergetenheid vervallen, en deze ongelukkige hoop in de duisternis en elende, waarin dezelve ligt, helaas noch lange blyven zal (z).

Van het begraven en betreuren hunner Doden.

§. LXXXVIII. Nu blyft overig, dat ik van het BEGRAVEN en BETREUREN HUNNER DODEN gewag maak. Zodra iemand onder hun gestorven is, nemen hem de naasten van zyn geslacht, en bestellen hem met veel rouwgeklag en geween ter aarde. Het lyk leggen zy in een graf van zoden aar-

(z) Ik moet hier by noch melden, dat een handschrift van den vromen predikant Egede, onder den titel: Begyndelsens Elemender til den Christlige kundskab for den Grønlandske *Cathecumener*, *hoc est*, *Elementa Christianæ religionis pro catechumenis lingua Groenlandica cum versione Danica Ao.* 1724. *a Dn. Johanne Egede Missionario Danico in Groenlandia scripta*, in 8vo, in de Catalogus der Daneskioldsche Bibliotheek gevonden, en daar uit voor de koninglyke Bibliotheek gekocht is.

aarde en ſtenen, in zyn volle kleding, plat op de aarde, breiden een paar vellen over 't zelve, en bedekken het voorts met zoden aarde en vele ſtenen. Nevens den afgeſtorven leggen zy het hem behoort hebbende viſch en jagtgereedſchap, als zyn ſchuitje, boog en pylen, werppylen enz.; want de overig blyvende zich, wat den afgeſtorven toebehoort, in genen dele aanmatigen. Ook houden zy den doden voor zo onrein, dat gene, dan zyne naaſtbeſtaanden, hem durven aanraken, gelyk zy hem dan ook alleen op den rug naar 't graf moeten dragen. Zy betreuren hunne doden zeer. De bloed en zwagerverwandten komen in den beginnen driemalen des daags, naderhand echter zo menigwerf niet, maar dikwils en zelfs een gantſch jaar door te zamen, zetten zich neder, leggen het hoofd in de handen, de ellebogen op de kniën, betreuren dus en bewenen den doden. Ingeval de afgeſtorven gene bloedverwandten noch vrienden heeft, laat men hem onaangeroert op de plaats liggen (*a*), daar hy verſcheiden is. De oorzake daar van is de zo even aangehaalde onreinheid, die buiten de allernaaſte verwandten, zo zy menen, alle de overigen beſmet.

§. LXXXIX. Ten beſluite zal ik myne giſſingen wegens de afkomſt van dit zo zonderling volk ter verdere overweging alhier byvoegen. Ik oordeel, dat de voorvaders van dit volk uit het noorden van Aſien van de ſamojeedſche of ſyberiſche Tartaren afſtammen, en, naar de wyze der vruchtbare noordſche volkeren, verjaagt en verplicht geweeſt zyn, een nieuwe woonplaats en verblyf met verdryving der oude bezitters te zoeken. Gelyk zy dan veelligt door Nova Zembla (*b*) hunnen weg genomen zullen hebben, en in het ooſter gedeelte van Groenland, (dewyl de dalen alstoen zowel aldaar als in

Van waar dit Volk zyn oorſprong heeft.

(*a*) Zie *Groenlandſ. Perluſtratie* p. 48.

(*b*) Dit heeft des te eer konnen geſchieden, dewyl, gelyk thans zeker ontdekt is, Nova Zembla door een landengte aan de ooſtzyde by den mond der Oby aan Syberië vaſt gehecht is. Zie Strallenbergs noordelyk en ooſtlyk gedeelte van Europa enz. in de Inleiding. pag. 17.

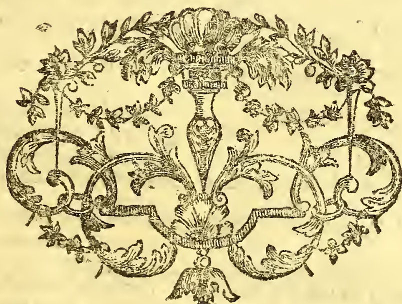
in het wefter gedeelte met zo veel fneeuw en ys, als hedendaags, niet gevult, noch de zeeboezems, die zy overfteken moeften ; met zo veel ys, als thans, bezet zyn geweeft) gedrongen zynde, de aldaar gevonden Chriftenen vermoort, zich in hunne plaatfe nedergezet, een gedeelte der hunnen naar 't wefterdeel van Groenland gezonden, en dezen de aldaar wonende Chriftenen niet beter behandelt zullen hebben. De gefchichtfchryvers noemen deze nieuwe gaften de wilde Skrellingen/ en zeggen, dat de Chriftenen door hun verdelgt zyn; doch melden niets van hunne afkomft. De Wilden in de Straat Davis zeggen onder elkander, dat hunne voorouders, toen zy daar te lande quamen, de inboorlingen dood floegen; doch van hunne afftamming weten zy noch minder bericht te geven, als van welke zy door de ysbergen en yszee meer en meer afgezondert zyn, waar door zy hunnen ouden Godsdienft en alles vergeten hebben. Ondertuffchen grond zich myn vermoeden op de vele overeenkomften, welke ik tuffchen de wilde Groenlanders en de gemelde fyberifche of famojeedfche Tartaren, zo in lighaams geftalte, als dragt en levenswyze vinde (*c*). De nifovifche Tangufi hebben riemen met een blad aan ieder einde, doornayen ook hunne aangezichten met figuren (*d*), gelyk de Groenlanders. De heer baron van Palmberg, die als koninglyk zweedfche gouverneur van Finland geftorven is, heeft my verhaalt, dat wanneer in het begin van den laatften oorlog de Ruffchen in Lyfland vielen, en ook zyn kerkdorp plunderden, zy dergelyke Tartaren by zich gehad hadden, die zynen predikant, een jong en wel gezet man, zodra zy hem in het oog kregen, tegen de aarde hadden geworpen, op verfcheide plaatfen van zyn lighaam wonden gefneden, en als Tygerdieren daaruit het bloed gezogen: 't geen anderen ten dien tyde mede wedervaren was. Zodanig een

(*c*) Zie de Bruins Reizen over Mofcou enz. cap. 11. en Ysbrand Ides Reize cap. 19. p. 116.

(*d*) Ysbrand Ides cap. 1. p. 37 en volgende.

een onmenſchelyk gedrag jegens een deenſchen matroos, heb ik hier boven van de wilde Groenlanders verhaalt: ook zoude men by naauwer onderzoek meer andere dergelyke overeenkomſten en kentekenen konnen vinden. Doch dit late ik aan anderen overig, die daartoe meer ledigen tyd hebben, en yle naar het

E I N D E.

AANHANGZEL

Letter A.

DICTIONARIOLUM,

OF

Deenſch, Hollandſch en Groenlandſch

WOORDENBOEKSKE.

NB. De Accenten of geluidtekenen, welke boven de Groenlandſche woorden, en inzonderheid boven de mede-klinkers gemeenlyk geſtelt worden, heeft men alhier by mangel van zodanig ſchrift ſlechts hier en daar aangewezen.

NOMINA SUBSTANTIVA

of

ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN.

I. Hoofdſt. van God.

Gud / God, *Gud.*
Gud Fader / God de Vader, *Gud Augutta.*
Guds Sohn / Gods Zoon, *Gudib Nianga.*
- - -, de Verloſſer, *Sarnickſach.*
Gud den Hellig Aand / God de Heilige Geeſt, *Gudib Anarſáb.* dat is Gods Adem, hebbende zy geen ander woord, om 't wezen van een Geeſt uit te drukken.
Skaberne / de Schepper, *Senarſoe.*
Skabning / de Schepping, *Senach.*
Herren / de Heer, *Nallegársnach.*
Præſten / een Prieſter, *Pelleſte.*
- - - -/ een Engel, *Engelip.*
Diefvele / de Duivel, *Tongarsne.*

II. Hoofdſt. van de Waereld.

Himmel / de Hemel, *Killach.*
Jorden / de Aarde, *Nuna.*
Soelen / de Zon, *Sackanach.*
Soelſkin / Zonneſchyn, *Sachanacpoé.*
Soelen gaer nede / de Zon gaat onder, *Sackanach terripoch.*
Soelen gaer op / de Zon gaat op, *Sackanach nuioch.*
Maane / de Maan, *Kaumeh.*
Stierne / het Geſternte, *Ulloiach.*
Lyſz of Dag / het Licht of de Dag, *Kavoch.*
Dag / de Dag, *Ullach*, ook *Ulluit.*
Morckit / Duiſter, *Taack.*
Natt / de Nacht, *Unnuach.*

III. Hoofdſt. van 't Vuur.

Ild/ het Vuur, *Ignach.*
Gniſt/ Vonken, *Ignitſet.*
Ildſteen een Vuurſteen, *Ignectant.*
Lampe/ een Lamp, *Kollech.*
Røgen/ de Rook, *Igga*, ook *Iſſeck.*
Utſchluchtskull/ uitgedoofde Kolen, *Auma.*
Aſke/ Aſſche, *Ackſa.*

IV. Hoofdſt. van de Lucht.

- - - -/ de Lucht, *Silla.*
Skyer/ Wolken, *Nuja.*
- - - - -/ een heldere Lucht, *Allacknach.*
Damp of Taage / een Nevel, *Pyoch.*
Regn / de Regen, *Skielluch.*
Det regner/het regent, *Skiellupoch.*
- - - -/ Hagel, *Netakornet.*
Snee / Sneeuw, *Aput*, ook *Kanich.*
Sterck Froſt / ſterke Vorſt, *Irſe.*
Draabe/ Droppelen, *Gute.*
- - - -/ Droogte, *Sarmeck*, ook *Sicko.*
Torden/ Donder, *Kallach.*
Vind / de Wind, *Annoe.*

V. Hoofdſt. van het Water.

Vand / het Water, *Imack.*
Bech / een Beek, *Koveitſiach.*
Elſv/ een Rivier, *Kock,*
Hafv / de Zee, *Imach tarajoth.*
Strøm / de Stroom, *Sarbach.*
Bølge / een Baar, *Malich*, ook *Ingulich.*

Floed/ de Vloed, *Uglipoch.*
Fiere/ de Eb, *Dinipoch.*
Bûg Jalwieg / een Zeeboezem, *Kangertluck.*
Øe/ een Eiland, *Kickertach.*
Sund / een Zee-engte, Straat, *Tunnua.*
Skier/ Scheren, *Jekarloch.*

VI. Hoofdſt. van de Aarde.

Jord of Muld / de Aarde, *Ipſouch.*
Bierge/ het Gebergte, *Kackarsnach.*
Høye/ een Hoogte of Heuvel, *Kackat.*
Slet-Marck/ vlak Land, *Nachſeitſinch.*
Eng of Greſz/ een Weide, *Iquit.*
Sand/ Zand, *Sickait.*
Moſſe / Mos, *Oryt.*
Ertz/ Bergſtof, *Ignach.*
Steene / Stenen, *Ujacker.*
Blyer eller Tin / Loot of Tin, *Ackerloch.*
Jern/ Yſer, *Sauvich.*
Kaaber of Meſzing/ Koper of gekalamynt Koper, *Kangiſach.*
Vetteſteen/ een Wetſteen, *Silich.*
Talgſteen / Talckſteen, *Ukaſiſach.*
Skiell/ Muſchel / een Schelp, Moſſel, *Uilloch.*
Kroig Sølfr/ - - - -, *Kiblekujach.*

VII. Hoofdſt. van Bomen en enige Aardvruchten.

Træn of Skofv / Hout of Boſchadie, *Opich.*
Roed/ een Wortel, *Socleit.*
Blade of Løfv / Bladen of Loof, *Pilloch.*

Afhuggen Træer of Stock / afgehouwen Hout, *Kesuk.*
Herpix / Hars, *Kutsoik.*
Enebær træe / Jeneverbeziën, *Avallakajarset.*
Lyng / - - -, *Paunakarsit.*
Blaa Bære / de Vrucht van de Myrtenboom, *Kiutarngèt.*
Kråcke Bær / een zoort van zwarte Kruis- of Doornbezien, *Pognech.*
Tyltte Bær / een zoort even als Doornbeziën, *Kingurnet.*
Multe Bær een zoort van Braambeziën, *Okjornch.*
Quaun / Angelica-wortel, *Quaun.*

VIII. Hoofdst. van Dieren.

Et Diur / een Dier, *Nersut.*
Reensdiur / een Rendier, *Tucktu.*
Biörn / een Beer, *Nennoch.*
Ræv / een Vos, *Kakaka.*
Haare / een Haas, *Ukallich.*
Eenhörn / een Eekhoorntje, *Tuach.*
En Hund / een Hond, *Kimmech.*

IX. Hoofdst. van Vogelen.

Fugell / een Vogel, *Tingmiach*, ook *Piarenejkach.*
Vinger / een Vleugel, *Sulluit.*
Eg / een Ey, *Mènnich.*
Unge / een Jong, *Piarach.*
Ryre / Sneeuwhoen (Lagopus) een witte Vogel ter grootte van een Duif, *Akeirsit.*
Rafun / een Rave, *Tulluach.*
Oern / een Arend, *Nechtoarlich.*
Falcke / een Valk, *Kicksoiarsuach.*
Gaas / een Gans, *Nerlech.*
Anden / een Eend, *Kachletong.*

Maage / een Meeuw, *Naviat.*
Lomme of Lumbe / - - -, *Apa.*
Tiiste / - - -, *Sarbach.*
Eder Fugel / een Eider-End, *Mévelech.*
Orm / , *Koperloch.*
Loppe / een Vlo, *Pillectach.*
Luus / een Luis, *Komach.*
Myg / een Mug, *Ipperget.*

X. Hoofdst. van Visschen.

Fiskt / een Visch, *Negpia*, ook *Aulijauket.*
Valfiskt / een Walvisch, *Arbach.*
Hualfiskt Barder / Walvisch Baarden, *Sokaeb, Cachelotte: Kiotelic.*
Lax / - - -, *Ekalac.*
Torsk / Dorsch of Kabeljauw, *Ovach*, ook *Saólich.*
Ulcke / een Knorhaan, *Kanaisoch.*
Flynderer / een Schol, *Okóetach.*
Quete of Queite / Heilbot, *Netaenach.*
Kaabe / een Rob, Zeehond, *Pusa.*
Rødfisk / een zoort van Zalm, *Sullupauket.*
Rogelkald / - - -, *Nepiset.*
Steenbiid / een Lamprei, Visch die zich by de Klippen en Rotzen onthoud, *Kiutilich.*

XI. Hoofdst. van den Mensch.

Et Mennske / een Mensch, *Innut.*
Et liider Barn / een klein Kind, *Mecklitungut*, ook *Nalluvianguach.*
Ung Person / een jong Persoon, *Innursutveisiach.*
Gammel Mand / een oud Man, *Utockach.*
Pige Barn / een Meisje, *Niviachsach.*

Pige /

Pige / een Maagd, *Niviachseisia.*
Quinde / een Vrouw, *Agna*, ook *Kóna.*
Gammel Quinde / een oude Vrouw, *Agna koechseisia.*

XII. *Hoofdst. van 's Menschen Lighaam.*

Legeme / een Lighaam, *Timà.*
Hofvet / het Hoofd, *Niackoà.*
- - / de Hals, *Kongesiá.*
Achsell / een Schouder, *Tuvich.*
Strube / de Keel, *Iggera.*
Nacke / de Nek, *Tunnusoà.*
Bruſt / de Borſt, Boezem, *Ecksarroà.*
Bröſt / een Borſt, *Ivienga.*
Bröſt / Vorter / Tepels, *Milloæ.*
Ryg / de Rug, *Kulleg.*
Bug / de Buik, *Nais-act.*
Nafvell / de Navel, *Kallitzia.*
Bludhell / - - -, *Usna.*
Arm / een Arm, *Tallich.*
Albue / de Elbogen, *Ickusià.*
Säde / de Zyde, *Tullimaot.*
Haand / de Hand, *Aksfeit.*
Högre Hand / de rechter hand, *Fallicpià.*
Venſtre Hand / de linker hand, *Saumia.*
Flad Haand / de Palm van de Hand, *Itumà.*
Lofve / 't Hol van de Hand, *Kapsurí.*
- - - / een Vinger, *Tickara*, ook *Aksfeit.*
Nägell / een Nagel, *Kuckich.*
Led / een Lid, *Naukusikà.*
Huffte / een Hoofd, *Sibbia.*
Hierne / de Harſſenen, *Karachsà.*
Hofvet Haar / het Hoofd-hair, *Nutkietcka.*

Oern / een Oor, *Siuta.*
Anſicht / het Aangezicht, *Kinag.*
Pande / het Voorhoofd, *Kavoæ.*
Oege / de Ogen, *Irsich.*
Oege Steen / een Oog-appel, *Kimmerà.*
Oegen Laage / de Oog-leden, *Isanamià.*
Oegen bryne / de Wenkbrauwen, *Kubtuæ.*
Näſſe / de Neus, *Kingà*, ook *Kingera.*
- - - / de Mond, *Kanerà.*
Kinder / de Kaken, *Ulluæ.*
Tand / een Tand, *Kiutich.*
Hage / de Kin, *Tobluæ.*
Läber / de Lippen, *Karloch.*
Tunge / de Tong, *Ockà.*
Näfve / de Vuiſt, *Erechpeí.*
Ryghéen / de Ruggraat, *Kuipickaka.*
Ribbeen / een Rib, *Tullimisika.*
Been / 't Gebeente, *Saungà.*
Hud / de Huid, *Amiag.*
Kiöd / het Vleeſch, *Neka.*
Indvolle / het Ingewand, *Inneloæ.*
Hierte / het Hert, *Umattà.*
Mafve / de Maag, *Na.*
Läver / de Lever, *Tinnoà.*
Blåre / de Blaas, *Avactact.*
Mengſt-Skare / de Drek, *Annach.*
- - - / de Pis, *Koch*, ook *Koct.*
Rumpe / de Aars, *Nulloch.*
Bloed / het Bloed, *Auck.*
Been / een Been, *Kanah.*
Laar / het dik van 't Been, *Oppetich.*
Knäe / de Knie, *Sæckoæ.*
Ankler / de Enkels, *Tinnumusoà.*
Häll / de Hiel, *Kimmia.*
Foed / de Voet, *Isickaka.*
Foedſoele / de Voetzolen, *Attügne.*

Foed-

Fodbladt / - - -, *Iſagei.*
Tæer / de Tenen, *Ingoei.*
Stor Tæer / de grote Tenen, *Puttoà.*
Under Hælen / onder Hakken, *Magnei.*
Siælen / de Ziel, *Tagneit.*

XIII. Hoofdſt. van Huisraad en Klederen.

Fiske Redskab / Viſchgereedſchap, *Auliſaut.*
- - - - / al het Gereedſchap tot de Viſchvangſt en Scheepvaart dienend, word met één woord genaamt, *Puſenut.*
Angell / een Angel, *Karluſa.*
Garn / een Net, *Kachſutich.*
Bue / een Boog, *Peſikſe.*
Piel / een Pyl, *Kachſuth.*
Børse / een Zak, *Aulemich.*
Grude / - - -, *Uſut.*
Blachkidel / een blikke Ketel, *Kibliſoch.*
Oele / Bier, *Karjutich.*
Træ Bach / een houte Schotel, *Pogetach.*
Skie / - - -, *Allaxich.*
Tönde / een Ton, *Neppathit.*
Stoel of Bench / een Stoel of Bank, *Iſiatach.*
Kande / een Kan, *Emungeſoch.*
- - - / een Glas, *Kaumerſoit.*
Sax / een Schaar, *Keijutich.*
Sym Naadl / een Naalde, *Meckul.*
Knappe Naadl / een Spel, *Kuckelich.*
Sye Ring / een Vingerhoed, *Teckeriack.*
Kiortel / een Rok, *Annoach.*
Skind Kiortel / een ledere Rok, *Kappiteich.*

Buxer / een Broek, *Karlich.*
Knapper / Knopen, *Nautich.*
Hoeser / Kouſſen, *Alekenich.*
Handske / Handſchoenen, *Ackatich.*
Husve / een Kap, *Neſſach.*
Traad / een Draad, *Acktucnarach.*
Skoe / Schoenen, *Iſiamach.*
Stöffler / Laarſen, *Kamich.*

XIV. Hoofdſt. van een Huis en deszelfs Delen.

Boelig Platz / een bebouwbare Plaats, *Innà.*
Huus / een Huis, *Iglòé.*
Telt / een Tent, *Tappach.*
Dor / de Deur, *Mattua.*
Nögell / een Sleutel, *Mattuachſaut.*
Gulff / de Vloer, *Nettach.*
Vindue / een Venſter, *Iggelach.*
Löfft / de Zolder, *Kalliah.*
Sper / de Sparren, *Pupelich.*
Oexe / een Byl, *Aglimaut.*
Nafver / een Boor, *Keiblorach*, ook *Ketula.*
Sag / een Zaag, *Plechtut.*
Bord / een Boord, Rand, *Seitiliach.*
Oefve / een Oven, *Kirſarbiach.*

XV. Hoofdſt. van Smitsgereedſchap.

Smed / een Smit, *Sabbipoh.*
Bløse Balg / een Blaasbalk, *Sabbichsàh.*
- - - / een Hamer, *Kautach.*
Spitzor / een Staaf Yzer, *Kiklach.*
Fiil / een Vyl, *Ajomich.*
Jern / Yzer, *Sauvich.*

XVI.

XVI. Hoofdst. van Reizen en Varen.

Vey / een Weg, *Ackusinak.*
- - -/ een Reize, *Kammooch.*
Staf / een Stok, *Ajaupia.*
Baad / een Boot, Sloep, *Umiach.*
En liden Baad / een kleine Boot, *Kajah.*
- - - - - - -/ een grote vrouwen Boot, *Kunikaijah.*
Skib / een Schip, *Ummiachsuach.*
Seigl / een Zeil, *Dingerlaut.*
Master / de Masten, *Napparaut.*
Aarer / Riemen, *Pautich*, ook *Eputà.*
Styrr / het Roer, Stuur, *Akkota.*
Tosv / - - -, *Aklunach.*
Râe / een Spriet, *Senneruta.*
Florg / de Vlag, *Arbolisa.*

XVII. Hoofdst. van Schryfgereedschap.

Bog / een Boek, *Eructoeroch*, ook *Machpersech*, *Aglecket*, Schrift.
Pen / een Pen, *Suluch.*
Tungemaal / Taal, Spraak, *Okasé.*

XVIII. Hoofdst. van Verwandten.

Slechtsskab / Verwandschap, *Illoe.*
Fader / een Vader, *Attáta*, *Angutta.*
Moeder / een Moeder, *Agnah*, ook *Okooch.*
Fruchtsommelig Quinde / - - -, *Nartusoch.*
Sôn / een Zoon, *Nianga*, ook *Ernerk.*
Dotter / een Dochter, *Pannia.*
- - -/ een Schoon-vader, *Seckia.*
Fader Broeder / een Oom van Vaders zyde, *Akà.*
Broder / een Broeder, de oudste, *Angejuoà.*
Broder / een Broeder, de jongste, *Nuka.*
Sôster / een Zuster, *Noyà.*
Sôszkind / een Zusters Kind, *Kalangei.*
Born / een Kind, *Kittongei.*
Forâldern / Voorouders, *Angejokait.*
Liudebarn / Kindskinderen, *Nalluvianguach.*
Herre / een Heer, *Nallegach.*
Tiener / een Dienaar, *Kibgà.*

XIX. Hoofdst. van verscheide Koopwaren.

Kiobmansskab / Koopmanschap, *Neokitichsach.*
Speill / een Spiegel, *Taractoch.*
Perler / Paarlen, *Sappáne.*
Kiste / Kisten, *Itlabich.*
Kaardekling / de kling van een Degen, *Pennamich.*
Knisv / een Mes, *Ingelich*, ook *Sanich.*
Skaal / een Schaal, *Poyetach.*
Etskafvjern / - - - -, *Uglemich.*
Puppetôge / Poppengoed, *Pinsemich.*
Et-Menskebillede / een Menschen Beeld, *Innuerach.*
Et Malet Billede / een geschilderd Beeld, *Astiliach.*

NOMINA ADJECTIVA

of

BYVOEGELYKE NAAMWOORDEN.

En ander / een ander, *Aipà.*
Alle og Enghver / alle en een iegelyk, *Tomarmic.*
Altformeget / almagtig, *Káit.*
Beedskna / beter, *Sernekau.*
Blind / blind, *Tackpeisoch.*
Bludferdig / bloedgierig, *Iktotoch.*
Bedröfvet / bedroeft, *Alliusatach.*
Dum / Taus / dom, *Okaisoch.*
Döfv / dol, *Tussiliiæactoch.*
Elendig / elendig, *Piarà.*
Fiendsk / vyandig, *Kigagnakau.*
Fremmet / vroom, *Kabluniach.*
Feed / vet, *Poellekàu.*
Faae / weinig, *Ikkekau.*
Fuld / vol, *Ullikartoeh.*
Furchtsamlig / vreesachtig, *Nartusoch.*
Ferstandig / verstandig, *Sillakaetoch.*
Gammel / oud, *Innekoakau.*
Glad / vrolyk, *Tappactoch.*
Hvid / wit, *Kakoctut.*
Hoye / hoog, *Teckekau.*
Halt / lam, *Sebbutsach.*
Haard / hart, *Magnars.*
Heslig / heslyk, *Pinneitsorsuach.*
Hungrig / hongerig, *Kalikau.*
Halfvdelen / half, *Ilà.*
Hvorstor / hoe groot, *Kannoch.* ook *Angitisoch.*
Hastig / gezwind, haastig, *Tueviokau.*
Hvasz / ujefven / oneffen, *Maneekau.*
Hvasz / skarp / scharp, *Ippicpoch.*
Hvordan / - - -, *Kannocktoch.*
Hvormange / hoe veel, *Kapsevic.*
Jefva / schlet / eenvoudig, slecht, *Mennipàh*, ook *Mennipoch.*
Jdelig / een iegelyk, *Ipsalioch.*
Klar / klaar, *Kaamersoch.*
Hvorsomhelst / - - -, *Samé.*
Krum / boyet / krom, gebogen, *Navingarsoch.*
Karrig / gierig, wrekkig, *Erligtougoach.*
Kort / kort, *Neakau.*
Konstig / konstig, *Angekoch.*
Kloeg / schrander, *Sillakactoch.*
Lad / luy, *Tigach.*
Lanpsom / langzaam, *Tuevekau.*
Lang / lang, *Teckekau.*
Lang der fra / verre van daar, *Ungesekau.*
Liden / klein, *Mickersunguach.*
Led / ligt, *Okichpoc.*
Loynagtig / leugenachtig, *Seiglotorsuach.*
Mager / mager, *Sellokau.*
Mett / middelmatig, *Kastilekau.*
Mild / mild, *Samivoch.*
Nyn / nieuw, *Neuteisiach.*
När / ved / naby, *Sannianė.*
Nogle / enige, *Illei.*
Ofventill / boven op, *Povanè.*
Ofverflödig / overvloedig, *Amarleken.*
Som er magentil / - - -, *Illactut.*
Raadt / - - -, *Okangisoch.*
Rund gafve meld / - - -, *Erlitougilach.*
Rüg / ryk, *Pissæckichforsuach.*
Rod / rood, *Aupallátach.*
Saa mange / menigerley, *Imanenich.*
Salt / zout, *Tarcoch.*

Snef=

Sneſve / trang / gedrongen, eng, *Tettopa.*
Skaldet / . - - , *Nya, Kangiſoch.*
Sterch / ſterk, *Nekoakau.*
Slibrig / glibberig, *Koaſſekau.*
Sød / zoet, *Tirugaſnukakau.*
Uhvaſz / ſtomp, *Ipkekan.*
Saa ſtor / zo groot, *Taima angitiſoch.*
Skarp / Hvaſz / ſcharp, *Ippechkau.*
Skiøn / ſchoon, *Pingakau.*
Saadan / zodanig, *Emaitoch.*
Skalchegtig / ſchalkachtig, doorſlepen, *Akpalingnach, unaſſuach.*
Tretzanktiſch / ſtrydig, *Kaſſekau.*
Tør / dor, *Pennakau.*
Tung / Svar / zwaar, *Okimaakau.*
Tom / lår / ledig, *Nungatoch.*
Tynd / ſmaal / dun, ſmal, *Saakauù.*
Tørſtig / dorſtig, *Immerekau.*
Ublue / onbeſchaamt, *Iktongilach.*
Ung / jong, *Innuſutoch.*
Vittig / wys, *Sillakactoch.*
Uvittig / dwaas, *Sillakangillach.*
Vred / fortørnet / boos, toornig, *Ningaetoch.*
Vaad / - - - , *Kuſſikau.*

ADVERBIA of BYWOORDEN.

Ja / ja, *Ap*, ook *illam.*
Ney / neen, *Nagge.*
Ja ſaa / ja voorwaar, *Songong.*

PRONOMINA of VOORNAAMWOORDEN.

Jeg / ik, *Uanga.*
Du / gy, *Ibbli.*
Hand / hy, *Una, Ubba, Tauna.*
Vi / wy, *Uagat.*
I / gylieden, *Illipſe.*
De / zy, *Ocko, Tauko.*
Det / het, *Macko.*
Noget / iemand, *illec.*

GETALLEN,

1 *Attauſe.*
2 *Marluc.*
3 *Pingaſut.*
4 *Siſſimat.*
5 *Tellimat.*
6 *Arbonec.*
7 *Arlech*, of *Arbonec marluc.*
8. *Arbonec, pingaſut.*
9 *Kollinilloet.*
10 *Kollit.*
11 *Arkanget.*
12 *Arkanget marluc.*
13 *Arkanget pingaſut.*
14 *Arkanget ſiſſimat.*
15 *Arkanget tellimat.*
16 *Arbaſanget.*
17 *Arb. marluc.*
18 *Arb. pingaſut.*
19 *Arb. ſiſſimat.*
20 *Arb. tellimat.*
21 *Ugna.*

VERBA of WERKWOORDEN.

A.

Aabner / openen, *Matuerpoc*, NB. in de derde perſoon.
Aander / gevoelen, *Anakſatopoch.*
Achter / achten, menen, *Nallecpoch.*

Ablyder (waarſchynelyk) gehoorzamen, *Inertipoch.*
Aelder / - - -, *Nerriocb.*
Aeldis / *Innokoellopoch.*
Afbröder / afbranden, *Opà.*
Afbryder / afbroeyen, *Nappuà.*
Affüler / aftrekken, *Piglaytopà.*
Afhugger / afhakken, *Kippuà.*
Afkratzer / afkrabben, *Killiacto-poch.*
Afſkiller / afſchillen, *Auvicapoch.*
Antender / aanſteken, *Ekickackpà.*
Arbeyder / arbeiden, *Senoà.*
Attraaer / begeren, *Piomooch.*

B.

Båſver / beven, *Seiucpoc.*
Bårer / dragen, *Tynracpoch.*
Bange våre / bevreeſt worden, *Eiſikanga.*
Bårud / uitdragen, *Annicpà.*
Bancker / aan de deur kloppen, *Kaupach.*
Bedecker / bedekken, *Mattuàh.*
Beder / befaller / gebieden, bevelen, *Inneppà.*
Beder / bidden, *Inchſiapoe.*
Bedrofver en / iemand bedroeven, *Aliuſapà.*
Bekommer / bekomen, *Pyà.*
Beleer en / iemand beledigen, *Iglugtiga.*
Berömmer / beroemen, *Oſouropoch.*
Beſeer / bezien, *Irſigà.*
Beſkirrmer / beſchermen, *Sarnià.*
Beſkylder / beſchuldigen, *Paſſuà.*
Beſöger / beſoeken, *Tickerapoch.*
Beſpytter / beſpuwen, *Kiſſapoch.*
Betaler / betalen, *Ackillerpoch.*
Büder / bieden, aanbieden, *Kæeckà.*
Bier efter / ergens naar wagten, *Utáekya.*
Binder / binden, *Killarchſopoch.*
Blåſer / blazen, *Salluapoch.*
Blüder giör / vervrolyken, *Imangecpoch.*
Blifver feed / vet worden, *Puellopoch.*
Blifver warm / warm worden, *Kiſſalapoch.*
Blifver kaald / koud worden, *Kiaglagpoch,*
Blifver vreed / boos worden, *Ningapoch.*
B.öder / bloeden, *Meitſapoch.*
Bluis ved / zich ſchamen, *Iktópoch.*
Boyer / buigen, *Niuktipoch.*
Bortgaar / voortgaan, *Aulapoch.*
Brå.ider / branden, *Opà.*
Bruge / gebruiken, *Attopà.*
Bryder af / afbreken, *Nappuà.*
Bryder ned / nedervellen, *Perpà.*
Bytter / byten, *Tauſorpà.*

C.

Circkler / met een kring aftekenen, *Kapiropà.*

D.

Dagis / het word dag, *Kaulapoch.*
Danzer / danſen, *Ketichpoch.*
Dier / gedyen, nut zyn, *Mellupoch.*
Dö:r / doden, *Tokolechpoch.*
Drager aanden / adem halen, *Anaſatochkimackpà.*
Drager fra / wegdragen, *Aulapoch.*
Drager ſkoe af / ſchoenen afdragen, afſlyten, *Kamillapoch.*
Drå:rr / treffen, *Tockopa.*

Dri-

Dricker/ drukken, *Imacpoch.*
Drifver hen/ voortdryven, *Ajactapoch.*
Drömmer/ dromen, *Sinitopoch.*
Dryber/ droppelen, vloeyen, *Gussillapoch.*

E.

Efftersölger/ navolgen, *Malicpà.*
Eyer/ toeëigenen, of eigen toebehoren, *Piæ.*
Elsker/ beminnen, *Neglipoch.*
Elsker igen/ weder beminnen, *Ackingacpà.*
Ender/ eindigen, *Navopoch.*
Er bange/ bevreeſt zyn, *Eiſikà.*
Er glad/ vrolyk zyn, *Tappacpoch.*
Er god for/ het is daar toe goed, *Aktungila.*
Er heed/ het is heet, *Onakau.*
Er hääd/ het is wit, *Kakoepoch.*
Er hofven/ - - -, *Pallacpoch.*
Er iche til ſtede/ niet op zyn plaats zyn, *Maningilà.*
Er kraftslös/ krachteloos zyn, *Nukakangilach.*
Er karsk/ gezond zyn, *Tokongilachpoch.*
Er ſiuch/ ziek zyn, *Nepachſimaroch.*
Er skiden/ vuil zyn, *Apperchpoé.*
Er skinnende/ doorſchynend zyn, *Kiblaripoch.*
Er ſtolt/ trotſch zyn, *Makitavoch.*
Er tilbage/ achter zyn, *Unicpoch.*
Er tilſtede/ op zyn plaats zyn, *Manepoch.*
Er tich/ dik zyn, *Ipſokau.*
Er tom/ dom zyn, *Nungupoch.*
Er vüs/ wys zyn, *Sillakapoch.*
Er ude/ uit zyn, *Sillamepoch.*
Er ung/ jong zyn, *Innurſutoch.*

F.

Faaer/ ontfangen, *Pyà.*
Faaer mad/ ſpys bekomen, *Mamatopoch.*
Faarmed giochmo/ - - -, *Mittàpoch.*
Farer vild/ dwalen, *Tamapoch.*
Fäſter/ beveſtigen, *Ivertippà.*
Falder/ vallen, *Orloocb.*
Falder ned/ nedervallen, *Neckapoch.*
Farfver/ verwen, *Aglepoch.*
Filer/ vylen, *Ajupoch.*
Fisker/ viſſen, *Anliſarpoch*, *Amoupoch.*
Flyder/ vloeyen, *Puctavoch.*
Flyer/ vouwen, *Kimacpà.*
Föder til Verden/ ter waereld brengen, *Ernyoch.*
Fölger med/ mede volgen, *Aiparà.*
Föler/ voelen, *Miſſigà.*
Förderfver/ verderven, *Aſſerolecpà.*
Forärer/ vereren, ſchenken, *Tynià.*
Fuden betaling/ zonder betaling, *Ackikangiſoch.*
Forkynder/ verkondigen, *Okariactopoch.*
Forloerer/ verliezen, *Tamapoch.*
Forlengis efter/ naar iets verlangen, *Nerriapoch.*
Fornemmer/ vernemen, *Tauchſachpà.*
Forſeer mig/ zich voorzien, *Tamakaunga.*
Forskrecher/ verſchrikken, *Tapecſarpà.*

Forskrechis / verschrikt worden, *Aunilapoch.*
Forsøger / verzoeken, beproeven, *Actopoch.*
Forteller / vertellen, *Okalupoch.*
Fortørner en / iemand vertoornen, *Nugacssapoe.*
Fortørnis paa / op iets vertoornt worden, *Kingagnakau.*
Fortryder / verdriet hebben, *Pekitsimooch.*
Forvarer / bewaren, *Tokoppà.*
Fratager / wegnemen, *Appà.*
Fritter / boren, *Aperchsopà.*

G.

Gaar / gaan, *Pissapoch.*
Gaar bort / weggaan, *Aulapoch.*
Gaar forbi / verby gaan, *Kangipoch.*
Gaar iskiull / heimelyk gaan, *Taripoch.*
Gaar ind / ingaan, *Isarpoch.*
Giemmer / behouden, bewaren, *Manopà.*
Gientager / wegnemen, *Urectipa.*
Gietter / giffchen, vermoeden, *Ekopparà.*
Gifver / geven, *Tynià.*
Gifver age paa / ergens acht op geven, *Nacllacpoch.*
Gifver glanz / glans van zich geven, *Kiblaripoch.*
Gifver liud fra sig / geluid van zich geven, *Syanapoch.*
Gifver nafun / een naam geven, *Aitsapoch.*
Giør / maken, doen, *Senoà.*
Giør skade / schade doen, *Petlecà,*
Giør ende paa / een einde maken. *Navoch.*
Giør hvass / scharp maken, *Epicksapà.*
Giør sit behofb / zyn gevoeg doen, *Annolapoch.*
Giesper / gespen, toegespen, *Ekichsapoch.*
Glanzer / glinsteren, *Kiblaripoch.*
Glatter / polysten, glat maken, *Manicsarpà.*
Glädis / verheugt worden, *Sackmapoch.*
Glemmer / vergeten, *Puipoch.*
Gnafver / knabbelen, knagen, *Mangipoch.*
Gnider / wryven, *Aggiapoch.*
Gråder / wenen, *Kiavoch.*
Griner / grynzen, lagchen, *Sickongapoch.*

H.

Hådrer / kyven, twisten, *Nallacpoch.*
Hafver i eye / in eigendom hebben, *Pekarpoch.*
Hafver lyst till / lust tot iets hebben, *Ecklinakaunà.*
Halter / houden, *Sibbipoch.*
Hendrifver / heen dryven, *Ajactopoch.*
Henger op / ophangen, *Innioch.*
Henter till / herhalen, *Avià.*
Hielper / helpen, *Killoà.*
Holder op / ophouden, *Sorapoch.*
Hopper / huppelen, *Naingilapoch.*
Hører / horen, *Tussachpà.*
Hoester / hoesten, *Kuessopoch.*
Hugger af / af houwen, *Kippuà.*
Hungrer / hongeren, *Kalekaupoch.*
Huesvaler / uitkiezen, *Imangechpoch.*

I. Igien-

I.

Igientager / terug nemen, *Utertipà.*
Ihielslaer / dood ſlaan, *Tockopà.*
Indlucher / inſluiten, *Iſſertipà.*
Isvöder / inwikkelen, *Imupoch.*

K.

Kiädig ved / - - -, *Erkeiaſupoch.*
Kalder / roepen, *Toeklecpà.*
Kalder ind / binnen roepen, *Iſſerkoà.*
Kand / konnen, *Ajungilach.*
Kand icke / niet konnen, *Ajapoch.*
Kaster bort / wegwerpen, *Egigppà.*
Kiemmer / kammen, *Illajupoch.*
Kiender / kennen, *Iliſerà.*
Kiöber / kopen, *Nivernačtopoch.*
Klaaer / klagen, *Kunichpoch.*
Klöfver / kloven, ſpouwen, *Koppua.*
Klyfver / kleven, *Maijuapoch.*
Knytter / ſtrikken, *Kellerſopà.*
Koger / koken, *Kolacpaluichpoch, Igavoch.*
Kommer / komen, *Agacpoch.*
Kommer for liuset / voor 't licht komen, *Nucoch.*
Kommer igien / wederkomen, *Tickipoch.*
Kommer tilbage / terug komen, *Utechpoch.*
Kratzer / krabben, *Killiačtopoch.*
Kysser / kuſſen, *Kunichpoch* : dat is, Luchter / rieken.
NB. Die by de Groenlanders kuſſen ſteken de Neuſen byeen.

L.

Laaner / lenen, *Attopà.*
Lader af / aflaten, ophouden, *Sorapoch.*
Lad see / laat zien, *Attagog.*
Lader som / het ſchynt, *Mittapoch.*
Läger / genezen, helen, *Kaitſapoch.*
Leer / lagchen, *Iglapoch.*
Lärer / leren, *Ajakorſopà.*
Legger hen / wegleggen, *Elijà.*
Legger ned / nederleggen, *Irmachpoch.*
Lengis efter / naar iets verlangen, *Neniopoch.*
Licher / - - -, *Alluctapoch.*
Ligger / liggen, *Innapongà.*
Liufver / liegen, *Seilokau.*
Löber / lopen, *Akpapoch.*
Löber om kring / rondom lopen, *Kavipoch.*
Löber bort / weglopen, *Kimavoch.*
Löfter / beloven, toezeggen, *Kivickpà.*
Löser op / oploſſen, *Killerutapà.*
Lucher till / toeſluiten, *Matua.*
Lucher op / openen, *Mattuacpà.*
Lyder till / toehoren, *Nallacpoch.*

M.

Mangler / mangelen, ontberen, *Pekángila.*
Meener / menen, *Iſumavoch.*
Mindsker / - - -, *Michliopoch.*
Mishager / mishagen, *Narroah.*
Mister / miſſen, *Tamapoch.*
Möder möthen / ophouden, *Pahlapoch.*
Mörckner / donker maken, *Taapoch.*

Mum-

Mumler / mommelen, *Katamaa-poch.*

N.

Naaer / naderen, *Innungilà.*
Nåſvner / noemen, *Aitjeipoch.*
Nedkaſter / nederwerpen, *Neckac-tipà.*
Nyſer / niezen, *Tarripoch.*

O.

Obner / openen, *Mattuerpà.*
Ofverſlytter / overtrekken, *Uſiach-pà.*
Ofverbinder en / iemand overwinnen, *Actungilà.*
Opfylder / opvullen, *Uglikarpoch.*
Opkaſter af maſven / ſtofferen, opſieren, *Narriacpoch.*
Oplöffter / opligten, opheffen, *Kanactapoch.*
Oplöſer / oploſſen, *Killamkſapoch.*
Oplucher / opſluiten, *Macuachpà.*
Optender / opſteken, aanſteken, *Ekichpà.*
Opvogner / openen, *Eiterchpoch.*
Opvacher / opwekken, *Tupachpa.*
Opvoxer / opwaſſen, *Agliocb.*

P.

Paakalder / toeroepen, *Tanchſach-pà*, *Toclecpà.*
Paa öſzer / toegieten, *Koyà.*
Patter / - - -, *Mellupoch.*
Piever / op de fluit ſpelen, *Kar-lupoch.*
Piſſer / piſſen, *Koyoch.*
Pleyer / - - -, *Piſſerau.*
Priſſer / pryzen, loven, *Oſouga.*
Pryder / optoyen, opſieren, *Pi-nerchſapà.*

Q.

Quåder / - - -, *Ingechpoch.*
Quåider / quåler / (mogelyk) kwellen, *Unnulecpoch.*

R.

Raaber / roepen, *Nibbliaſoch.*
Raaber paa en / tegen iemand roe-pen, *Toclecpà.*
Rammer / treffen, *Erckapà.*
Reddis / gered worden, *Tuppac-poch.*
Reyſer op / opryzen, opbeuren, *Nekuepoch.*
Rifver ned / nedervallen, *Perloà.*
Rifver i ſtöcher / in ſtukken ſcheu-ren, *Aſſerocpoch.*
Roer paa en Baad / in een boot roeyen, *Epupoch.*

S.

Samler / talmen, *Ekittapoch.*
Samtycher / gewetens ruſt onder-vinden, *Angechpoch.*
Seer / zien, *Teckoà.*
Seigler / zeilen, *Tichſiapoch.*
Setter ned / nederzetten, *Innipoà.*
Siger / zeggen, *Okalupoch.*
Siuder / koken, ſieden, *Kalla-voluchpoch.*
Siunger / zingen, *Imnachpoch.*
Skader / beſchadigen, *Petleka.*
Skinner / ſchynen, *Kiblaripoch.*
Skiuder / ſtoten, *Egichpoch*, *Au-leriocb.*
Skiuler / verbergen, *Iſſarctoppà.*
Skraber af / afſchaven, *Killiactopà.*
Skrechis / verſchrikt worden, *Tup-pakau.*

Skrif=

Skrifver / ſchryven, *Aglechpoch.*
Slaer / ſlaan, *Tiglupà.*
Slaer feil / misſlaan, *Tamapoch.*
Slaer ihiel / dood ſlaan, *Tokoppà.*
Slais / geſlagen worden, *Papoch.*
Slucher ud / ontſlaan, uitlaten, *Kamichpoch.*
Smager / ſmaken, *Oktopoch.*
Smuler / goeden ſier maken; ſmullen, *Kungajupoch.*
Snacher / ſnakken, praten, *Okaluppoch.*
Snapper / ſtieler / ſtelen, *Tiglipoch.*
Sneer / ſnyen, *Kanichpoch.*
Sofver / ſlapen, *Sinipaapoch.*
Soger efter / nazoeken, *Ujarcpoch.*
Sörger / zorgen, *Alliuſapoch.*
Spiſer / ſpyzigen, *Manetopoch.*
Sporger / vragen, *Aperchſopoch.*
Sputter / ſpuwen, *Kiſſachpoch.*
Springer op / opſpringen, *Meſikſà.*
Springer ned / nederſpringen, *Piglach.*
Springer ober / overſpringen, *Akimochpà.*
Staar / ſtaan, *Kikakpoch.*
Staar oben / open ſtaan, *Magerſimavoch.*
Staar op / opſtaan, *Nekucpoch.*
Staar ſtille / ſtil ſtaan, *Unigioch.*
Stammer / ſtamelen, *Iptorecpoch.*
Strecher / zich uitrekken, *Teitſecpà.*
Sticher / ſteken, *Kappuà.*
Stieler / ſtillen, *Tiglipoch.*
Stiller til freed / te vrede ſtellen, *Imangechpoch.*
Sturer / ſtoren, ontruſten, *Ackopoch.*
Syer / nayen, *Mechſopoch.*

Syncher ned / nederzinken, *Kivià.*

T

Tencher paa / om iets denken, *Ekarſapoch.*
Tager fra en / van elkander nemen, *Ackſapà.*
Tager ofver haand / de overhand nemen, *Angileckà.*
Taler / ſpreken, *Okallopoch.*
Teller / tellen, *Kiſſipoch.*
Tier / zwygen, *Nepangipoch.*
Toer / waſſchen, *Eructopoch.*
Tordnez / donderen, *Kallecpoch.*
Torrer / drogen, dorren, *Pennerkſapà.*
Tor drifter mich til / durven, *Sappinailangà.*
Tor iche / niet durven, *Sapperpoch.*
Trettis / getreden worden, *Kaſſikau.*
Troer / geloven, betrouwen, *Oppecpoch.*

V.

Vaad väre / nat zyn, *Kanſecpoch.*
Vaager / waken, *Erkommavoch.*
Vogner op / ontwaken, *Elechpoch.*
Väcker op / opwekken, *Eterſapà.*
Vemnis / gewagt worden, *Maviapoch.*
Varmer / warmen, *Keierſapoch.*
Udfritter / uithollen, *Aperſopoch.*
Udgaar / uitgaan, *Annioch.*
Udlader / uitladen, *Annipà.*
Veed ich af / niets 'er van weten, *Nellolarreitſioch.*
Vill endelich hafve / eindelyk willen hebben, *Piomooch.*
Vill iche / niet willen, *Piomangilà.*
Viſer / weizen, leiden, *Ajekarſopà.*

Vorder aften / avond worden, *Unnulecpoch.*
Vorder gammel / oud worden, *Uttokarſuangopoch.*
Vorder ſtörre / groot worden, *Agilecpoch.*
Vorder levendig / levend worden, *Umapoch.*
Vorder heed / heet worden, *Kirſaleckpoch.*
Vorder döſu / drabbig worden, *Tuſſilectſungopoch.*
Vorder tilpeʒ / bekwaam worden, *Kaitſapoch.*
Voxer / waſſen, groeyen, *Aglakau.*
Vrånger efter en / naar iemand vurig verlangen, *Irchſupà.*

Y.

Yngher (miſſchien) jong worden, verjongen, *Umaſarpoch.*

APPENDIX

Formularum loquendi uſitatiſſimarum

of

Aanhangzel der gebruikelykſte wyzen van ſpreken.

Bie lidet / wagt een weinig, *vòtkie.*
Hvor er hand? waar is hy? *nau?*
Giſu mig det hid / geef my dat hier, *kaiſut.*
Der har du det / daar hebt gy het, *aich.*
Jeg har icke ſenet det / ik heb het niet gekregen, *pingilanga.*
Er det til ledt maar leg? is dat geoorlooft? mag ik wel? *nareit?*
Det er i ſtocker / dat is in ſtukken, *aliktonich.*
Hvat er det? wat is dat? *ſuna?*
Jeg ved icke hvad det er / ik weet niet, wat het is, *ſunamit.*
Kom hid / koom hier, *kackeit.*
Gaar bort / ga voort, *aulareit.*
Set dig net / zet u neder, *initit.*
Staar op / ſta op, *neknetit.*
Vill icke vare med / ik wil niet mede, *arparamangilac.*
Hvem hörer det til? wien hoort dit toe? *Kiapià?*
Hvad heeder? hoe heet het? *Kina ibbli?*
Hvad heeder hand? hoe heet hy? *kinà?*
Jeg ved icke hvad hand heeder / ik weet niet hoe hy heet, *kiname.*
Hvad vill du haſer der for? wat wilt gy daar voor hebben? *ſumikkichſa?*

Hvad

Hvad gaf du der for? wat geeft gy daar voor? *siomackia?*
Hvem har giort det? wie heeft dat gedaan? *kià senoa?*
Lad mig see det først/ laat het my eerst zien, *kamelorloa.*
Gifv mig det/ geef my dat, *tyniect* of *tynieith.*
Maar ieg hafve det? mag ik het hebben? *piglaeit.*
Fløt dig hid/ koom herwaards, *kaijomit.*
Fløt dig bort/ pak u voort, *sackiomit.*
Hend det hid/ houd hier, *aguich.*
Fortell noget/ vertel wat, *okalactuareit.*
See her/ zie hier, *areit.*
Lad det bære/ laat het zien, *tamaile.*
Saaledis bruger vi/of er vor maneer/zulk een gebruik hebben wy, of het is onze manier, *taima pisseragut.*
Gaar af liuset/ ga uit het licht, *tarutareit.*
Er du icke bange for ham? zyt gy niet bang voor hem? *eichsirigiliuch?*
Hvad skal det till? waar toe zal dat dienen? *suchsach?*
I morgen/ dezen morgen, *akkago.*
I dag/ dezen dag, *voitsach.*
En anden dag/ een anderen dag, *kaupet.*
Jeg gaar/ ik ga, *epeisach.*
Det hører mig icke till/ dat hoort my niet toe, *piingila.*
Er det icke saud? is dat niet waar? *illà?*
Spor ham der om/ vraag hem 'er om, *attiule.*
Lad ham kom hid/ laat hem hier komen, *okaile.*
Skynder feder/ haast u, maak voortgang, *assioruse.*
Jeg haar icke seet dich for/ ik heb u voor dezen niet gezien, *teckongokágil.*
Naar vinden stillis/ wanneer de wind gestilt is, *annoe niptapet.*
Du sagde det jo/ gy zeide het ja, *usima.*
Jeg haar icke faart mad/ ik heb niet te eten gekregen, *mama tungilangá.*
Jeg kiender dig/ ik kenne u, *iliseraït.*
Lad høre det hvorledis var! laat horen, hoe was het? *kannoich?*
Hvar vill du gaar hen? waar wilt gy henen gaan? *susuith?*
Hvad feiler ham? wat ontbreekt hem? wat scheelt hem? *sulleka?*
Hvem hos? by wien? *kimit?*
Skynd dig/ haast u, wakker aan, *ackonit.*
Naar ieg har giort det ferdig/ wanneer ik het gereed gemaakt heb, *innorócko.*
Haar du faart mad? hebt gy eten gekregen? *mama topeit?*
Har du icke seet mig før? had gy my voor dezen niet gezien? *teckongiochpiugà?*

Du

Du slog feill / gy floegt mis, *tama kautit.*
Tag det met dig / neem dit met u, *nachsalieℰt.*
Forsog / beproef, *attagò.*
Sÿg det / zeg het, *okàreit.*
Beed ham derom / bid hem 'er om, *innersuch.*
Naar det blifber god beier / als het goed weer word, *kassapèt.*
See hborledes hand bä: sigad / zie hoe hy zich gedraagt, *tagisuugæ.*
Er det saa? is het zo? *acit?*
Nest forleeden / haast verleden, *ipsach.*
Det er lenge siden / het is lange geleden, *itsàch.*
Der de ftare bort farne / daar waren zy heen of weggevaren, *aulametà.*
Hör till / hoor toe, *ailtà.*
Skal jeg gar ind? zal ik binnen gaan? *isarloein?*
I hars rum / in zyne plaats, *innà.*
Det er ligesom / dat is enerley, *sorlo.*
Naar det bormeeris / als het vermeerdert word, *angikanget.*
En part / somme / een deel, *illeo.*
Jeg borser dig at båre smuch / ik pryze u, dat gy schoon zyt, *pin-geragit.*
Jeg har giort ende der paa / ik heb een einde 'er van gemaakt, *nau-ackà.*
Har du giort det? hebt gy het gemaakt? *sonoiuch?*
Hörer du iche? hoort gy het niet? *tus silikeit?*
Gior det / doe het, *senau.*
Lad es gaar hiem igien / laat ons weder naar huis gaan, *angerlata.*
Hvad sagde hand? wat zeide hy? *suaóg?*
Hbor da? waar, aan wat kant? *suà?*
Det sagde jeg dig for / dat zeide ik u te voren, *ima pioloppoit.*
Tie stille / zwyg stil, *nepaugarit.*
Hvorfra? van waar? *kickud?*
Hvorhen? werwaards? *suckud?*
Mens hand sofr / maar hy sliep, *sinipàrame.*
Der som du åder det / de faar du ont der af / zo gy 'er van eet, zal het u kwalyk bekomen, *norriocko igmenio pekennoatit.*
Jeg skal slae dig / ik zal u slaan, *tiglissougit.*
Det bar paa saadom störrelsse / het was van de groten, *taima attich-soch.*
Jeg lysber for dig / ik ligge u voor, *seiglokitpogit.*
Förste gang / de eerste gang, de eerste maal, *singurlamic.*
An den gang / de twede maal, *kingurlamic.*
Hand bad dig der om / hy bad u 'er om, *tuchsiachpatit.*
Maa jeg sidde ned? mag ik nederzitten? *ingerlaeit?*

See

See hvilchen en modvillig Compagnon / zie wat een moedwillige metgezel, *inerchtiſſa uniſoch tauto kauma.*
Hand lyder dig icke ad / hy vraagt niets na of geeft niets om u, *inerctiſſangnilatit.*
Dat er inge konst at giore / dat is geen konſt te doen, *ajonnaingilòch.*
Det kommer dig icke veed / bekommer u daar niet over, *pinnich kaſáppoit.*
Gaar ud / ga uit, *anneit.*
Hvorledis var hand sig ed? hoe ſtaat het 'er al? *kannoch illelluo?*
Vill du gaar med mig? wilt gy met my gaan? *aiparlingeit?*
Vill du gaar efter det? wilt gy 'er naar toegaan, of het halen? *agiuchcit?*
Lad os gaar ud / laten wy uitgaan, *ſillamul piſà.*
Hand gaar afveyen / of tager ilde icke affted / hy gaat uit den weg, of hy gaat weg, *ſenminut ſaiapoch.*
Jeg troer hand maar våre ind / ik geloof dat hy te huis zal zyn, *kamenekokan.*
Hand ærer dig / hy eert u, *nallacpátit.*
For di de vare trette / want zy zyn moede, *kaſſokangamoc.*
Uforstandig / onverſtandig, *nellonekau.*
Lad mig giore det forst / laat ik dat eerſt doen, *ſenelorlogo.*
Hand er alt kommen hid / hy is reeds hier gekomen, *mavè pyock.*
Betalt mig det / betaal het my, *ackillikit.*
Lad det icke falde ned / laat het niet nedervallen, *nekatſounugo.*
En tyfv / een dief, *tiglikajuctunguach.*
Kand du icke / da tag det hid / kond gy niet, zo neem het weg, *ajoroko kakiuch.*
Hand sågr / hy zegt, *nangminech.*
Har ingen klåder paa / hy heeft gene kleêren aan, *tamma kangilach.*
Jeg meente det var saa / ik dagt dat het zo was, *uſiubba.*
Og just var dat saa / en het was even zo, *ſuna ubba.*
Vi kom for silde / wy komen te laat, *kiugochpogut.*
Hvat har du kiobt? wat hebt gy gekogt? *ſunicpiſſivit?*
Hvem er los os? wie is by ons? *kikunésra?*
Met dent / daarmede, *matumingà.*
Paa dend sted / op de plaats, *tarſanè.*
Hand vill du skall wåre der / hy wil, dat gy daar zult zyn, *terſankoátit.*
Jeg troer dig / ik gelove u, *opperrakágit.*
Jeg villenoch hafer det / ik wil het nog hebben, *piomalloappouga.*
Hand er vere end et best / - - - - - - -, *nes ſaconic ſorejavòch.*
Jeg fatter det vell / ik vat dat wel, *nellonginnapécka.*

Lad see / du skynder dig / laat zien, gy overhaast u, *attauta tuoviórlotit.*
Du er Herre osver dem / gy zyt Heer 'er over, *ockonut nallegáotit.*
Det er icke at leeachet / daarom is niet te lagchen, *tipsineingilact.*
Det er mig icke behageligt / dat behaagt my niet, *piomineingilack.*
En sted hvor mange folck bor / een plaats daar vele lieden wonen, *innuibochsuit.*

Letter B.

FORMULA CONJUGANDI VERBUM	VOORSCHRIFT DER BUIGING VAN HET WERKWOORD

NEGLIGPUNGA, of NEGLISSARAUNGA.

MODUS INDICATIVUS of DE AANTONENDE WYZE.

Præsens of *de Tegenwoordige Tyd.*

Enkelv.	Ik bemin, *Negligpunga*,	of	*Neglissaraunga.*
	Gy bemint, *Neglipotit*,		*Neglissaravit.*
	Hy bemint, *Negligpòch*,		*Neglissarau.*
Meerv.	Wy (vele) beminnen, *Negligpogut*,		*Neglissarágut.*
Tweev.	Wy (beide) beminnen, *Negligpoguk*,		*Neglissaraguk.*
Meerv.	Gy (vele) bemindt, *Negligpouse*,		*Neglissarause.*
Tweev.	Gy (beide) bemindt, *Neglipoutik*,		*Neglissarautik.*
Meerv.	Zy (vele) beminnen, *Negligput*,		*Neglissaráut.*
Tweev.	Zy (beide) beminnen, *Neglipuk*,		*Neglissaruk.*

Zo ook het ontkennend Werkwoord
Neglingilánga, ik bemin niet.

Enkelvouwt	Ik bemin niet, *Neglingilánga.*
	Gy bemint niet, *Neglingilatit.*
	Hy bemint niet, *Neglingilak.*
Meervouwt	Wy (vele) beminnen niet, *Neglingilagut.*
Tweevouwt	Wy (beide) beminnen niet, *Neglingilaguk*
Meervouwt	Gy (vele) bemindt niet, *Neglingilase.*
Tweevouwt	Gy (beide) bemindt niet, *Neglingilatik.*
Meervouwt	Zy (vele) beminnen niet, *Neglingilet.*
Tweevouwt	Zy (beide) beminnen niet, *Neglingilek.*

De

De *Pronomina*, dat is, Voornaamwoorden, of de *particulæ ſuffixæ*, dat is, aangehechte deeltjens, veroorzaken weder een nieuwe verandering in de buigingen; by voorbeeld:

Negligpagit, ik bemin u. *Negligparma*, gy bemint my.

Voorts dient men aan te merken, dat offchoon de Werkwoorden zonder Voornaamwoorden gebogen worden, als uit het bovenſtaande blykt, men echter by wylen zekere perſonen, 't zy in het Enkel, Twee- of Meervouwt uitdrukken mag, met deze volgende 'er bygevoegde Voornaamwoorden, als: *Uanga*, ik; *Iblit*, gy; *Omo*, *Uno*, *Tauno*, hy, zy, dat of het; *Uagut*, wy; *Uaguk*, wy beide; *Illibſe*, gyl.; *Illibtik*, gyl. beide; *Okko*, zy (in 't mannel.) en *Tauko*, zy (in 't vrouwel. geſlacht) by voorbeeld:

Negligpauſe, ik bemin ulieden. *Uagut neglipauſe*, wy beminnen ulieden.
Negligpanga, hy bemint my. *Ocko negligpánga*, zy beminnen my.

Doch zulks verſtaat zich ook aldus van zich zelven uit de rede of zamenhang der zake, zonder behulp van enige *Particulæ* of deeltjes, als:

Gud negligpátigut, God bemint ons.
Innuit negligpatigut, Menſchen beminnen ons.

Modus flectendi of de Wyze van buiging.

Ik bemin u, *Negligpagit*, of *Negligpaukit* of *Neglissarágit*.
Ik bemin hem, *Negligpara*, *Neglissarága*.
Ik bemin ulieden, *Negligpauſe*, *Neglissarauſe*.
Ik bemin ul. beide, *Negligpautik*, *Neglissarautik*.
Ik bemin hem, *Negligpácka*, *Neglissaracka*.
Ik bemin hen beide, *Negligpaecka*. *Neglissaraika*.

Gy bemint my, *Nigligparma*, of *Neglissaragma*.
Gy bemint hem, *Negligpèt*, *Neglissarèt*.
Gy bemint ons, *Neglipautigut*, *Neglissarautigut*.
Gy bemint ons beide, *Neglipautiguk*, *Neglissar autiguk*.
Gy bemint haar, *Neglipatit*, *Neglissaratit*, t. w. *tauko*.
Gy bemint haar beide, *Negligpatik*, *Neglissaratik*, t. w. *tauko*.

Hy bemint my, *Negligpánga*, of *Neglissaránga*.
Hy bemint u, *Negligpátit*, *Neglissarátit*.

Hy

Hy bemint hem, *Negligpá,* of *Neglissiará.*
Hy bemint ons, *Negligpátigut,* *Neglissarátigut.*
Hy bemint ons beide, *Negligpátiguk,* *Neglissarátiguk.*
Hy bemint ulieden, *Negligpase,* *Neglissarase.*
Hy bemint ul. beide, *Negligpatik,* *Neglissaratik.*
Hy bemint hen, *Negligpéi,* *Neglissaréi.*
Hy bemint het beide, *Negligpek,* *Neglissarek.*

Wy beminnen u, *Negligpautigit,* of *Neglissarautigit.*
Wy beminnen hem, *Negligparáput,* *Neglissaráput.*
Wy beminnen ulieden, *Neglipause,* *Neglissarause.*
Wy beminnen ul. beide, *Negligpautik,* *Neglissarautik.*
Wy beminnen haar, *Negligparput,* *Neglissaraput,* t.w. *tauko.*
Wy beminnen haar beide, *Negligparpuk,* *Neglissarapuk,* t. w. *tauko.*

Gyl. bemindt my, *Negligpausiga,* of *Neglissarausinga.*
Gyl. bemindt hem, *Negligpausinna,* *Neglissarausinna.*
Gyl. bemindt ons, *Negligpausigut,* *Neglissarausigut.*
Gyl. bemindt ons beide, *Negligpausiguk,* *Neglissarausiguk.*
Gyl. bemindt hen, *Negligpausi,* *Neglissarausi,* t. w. *ocko.*

Zy beminnen my, *Tauko* of *Ocko* *Negligpanga* of *Neglissaranga.*
Zy beminnen u, - - - - - - *Negligpatit,* *Neglissarátit.*
Zy beminnen hem, - - - - *Negligpaet,* *Neglissaraet.*
Zy beminnen ons, - - - - *Negligpatigut,* *Neglissarátigut.*
Zy beminnen ons beide, - - *Negligpatiguk,* *Neglissarátiguk.*
Zy beminnen ulieden, - - *Negligpase,* *Neglissarase.*
Zy beminnen ul. beide, - - *Negligpatik,* *Neglissaratik.*
Zy beminnen hen, - - - - *Negligpaeit,* *Neglissareit.*
Zy beminnen hen beide, - - *Negligpeick,* *Neglissareick.*

Dus ook het ontkennend Werkwoord:

Neglingilagit, Neglingilara, Neglingilause, Neglingilatik, Neglingilácka, Neglingilecka enz.

Præteritum of *de Verleden Tyd.*

Ik heb bemint, of ik beminde, *Neglitunga.*
Gy hebt bemint, of gy beminde, *Negligtotit.*
Hy heeft bemint, of hy beminde, *Negligtuacpoc* of *Negeligtok.*
Wy hebben bemint, of wy beminden, *Negligtogut.*

Wy

Wy beide hebben bemint, of wy beide beminden, *Negligtoguk.*
Gyl. hebt bemint, of gyl. bemindet, *Negligtoſe.*
Gyl. beide hebt bemint, of gyl. beide bemindet, *Negligtotik.*
Zy hebben bemint, of zy beminden, *Negligtuacput*, of *Negligtut.*
Zy beide hebben bemint, of zy beide beminden, *Negligtuacpuk*, of *Negligtuk.*

De *Particulæ ſuffixæ* of aangehechte deeltjes, zyn alhier wel dezelve als in den tegenwoordigen tyd; doch worden aldus gebogen:

Ik heb u bemint, *Negligtuacpagit*, of *Negligkuikit.*
Ik heb hem bemint, *Negligtuacpara*, of *Negligkiga.*
Ik heb ulieden bemint, *Negligtuacpauſe*, of *Negligkiuſe.*
Ik heb ul. beide bemint, *Negligtuacpautik*, of *Negligkiutik.*
Ik heb hen bemint, *Negligtuacpacka*, of *Negligkiuka.*
Ik heb hen beide bemint, *Negligtuacpicka*, of *Negligkicka.*

Gy hebt my bemint, *Negligtuarepagma*, of *Negligkágma.*
Gy hebt hem bemint, *Negligtuarepet*, of *Negligket.*
Gy hebt ons bemint, *Negligtuarepautigut*, of *Negligkiutigut.*
Gy hebt ons beide bemint, *Negligtuarepautiguk*, of *Negligkiutiguk.*
Gy hebt hen bemint, *Negligtuacpatit*, of *Negligkitit.*
Gy hebt hen beide bemint, *Negligtuacpatik*, of *Negligkitik.*

Hy heeft my bemint, *Negligtuarepanga*, of *Negligkanga.*
Hy heeft u bemint, *Negligtuacpátit*, of *Negligkatit.*
Hy heeft ons bemint, *Negligtuacpatigut*, of *Negligkatigut.*
Hy heeft ons beide bemint, *Negligtuacpatiguk*, of *Negligkatiguk.*
Hy heeft ulieden bemint, *Negligtuarepáſe*, of *Negligkaſe.*
Hy heeft ul. beide bemint, *Negligtuacpatick*, of *Negligkatik.*
Hy heeft hen bemint, *Negligtuarepei*, of *Negligkei.*
Hy heeft hen beide bemint, *Negligtuarepik*, of *Negligkik.*

Wy hebben u bemint, *Negligtuacpautigit*, of *Negligkiutigit.*
Wy hebben hem bemint, *Negligtuacpáput*, of *Negligkiput.*
Wy hebben ulieden bemint, *Negligtuacpauſe*, of *Negligkiuſe.*
Wy hebben ul. beide bemint, *Negligtuacpautik*, of *Negligkiutik.*
Wy hebben hen bemint, *Tauko Negligtuacpaput*, of *Negligkiput.*
Wy hebben hen beide bemint, *Tauko Negligtuacpapuk*, of *Negligkipuk.*

Gyl. hebt my bemint, *Negligtuacpauſinga*, of *Negligkiuſinga.*

Gyl. hebt hem bemint, *Negligtuacpauſiuna*, of *Negligkiuſiuna*.
Gyl. hebt ons bemint, *Negligtuacpauſigut*, of *Negligkiuſigut*.
Gyl. hebt ons beide bemint, *Negligtuacpauſiguk*, of *Negligkiuſiguk*.
Gyl. hebt hen bemint, *Negligtuacpauſi ocko*, of *Negligkiuſi ocko*.
Gyl. hebt hen beide bemint, *Neglituacpauſi ocko*, of *Neglikuſi ocko*.

Zy hebben my bemint, *tauko* Negligtuacpanga, of *Negligkanga*.
Zy hebben u bemint, *tauko Negligtuacpatit*, of *Negligkátit*.
Zy hebben hem bemint, *tauko* Negligtuacpaet, of *Negligkaet*.
Zy hebben ons bemint, *tauko Negligtuacpatigut*, of *Negligkatigut*.
Zy hebben ons beide bemint, *tauko* Negligtuacpatiguk, of *Negligkatiguk*.
Zy hebben ulieden bemint, *tauko* Negligtuacpáſe, of *Negligkáſe*.
Zy hebben ul. beide bemint, *tauko* Negligtuacpatik, of *Negligkatik*.
Zy hebben hen bemint, *tauko* Negligtuacpeit, of *Negligkeit*.

NB. Ik heb in de Tyden enige buitenregeligheden waargenomen; doch kan eigentlyk deswegens noch niets zekers zeggen, vermits my de rechte grond mangelt.

Het ontkennend Werkwoord word ook, gelyk boven, dus gebogen:
Neglingitſunga, *Neglingitſolit*, *Neglingitſoch* enz.

Alſo ook in de aangehechte Deeltjes, namelyk:
Neglingituacpágit of *Neglingikiukit*, *Neglingituacpara* of *Neglingickigà* enz.

Futurum of *de toekomende Tyd.*

Ik zal beminnen, *Negliſſounga*.
Gy zult beminnen, *Negliſſoótit*.
Hy zal beminnen, *Negliſſoóch*.
Wy zullen beminnen, *Negliſſogut*.
Wy beide zullen beminnen, *Negliſſoguk*.
Gyl. zult beminnen, *Negliſſuſe*.
Gyl. beide zult beminnen, *Negliſſutik*.
Zy zullen beminnen, *Negliſſaput*.
Zy beide willen beminnen, *Negliſſapuk*.

Ik wil beminnen, *Negligomapounga*.
Gy wilt beminnen, *Negligomapotit*.
Hy wilt beminnen, *Negligomapock*.
Wy willen beminnen, *Negligomapogut*.
Wy beide willen beminnen, *Negligomapoguk*.
Gyl. wilt beminnen, *Negligomapoſe*.
Gyl. beide wilt beminnen, *Negligomapotik*.
Zy willen beminnen, *Negligomaput*.
Zy beide willen beminnen, *Negligomapuk*.

Op gelyke wyze word het ontkennend Werkwoord gebogen, als: *Neglissingilánga*, ik zal niet beminnen. *Negligomangilanga*, ik wil niet beminnen, enz.

De aangehechte Deeltjes zyn alhier dezelve als in den Tegenwoordigen tyd, namelyk:

Neglissoàgit, ik zal u beminnen. *Neglissara*, ik zal hem beminnen, enz.

Imperativus Modus of de Gebiedende Wyze

Præsens of de *tegenwoordige Tyd.*

Bemin gy, *Negligniareit*, of *Negligit.*
Bemin hy, *Neglile.*
Beminnen wy, *Neglieta.*
Bemint gyl. *Negligiarite*, of *Negligitse.*
Bemint gyl. beide, *Negligilik.*
Beminnen zy, *Negligit.*
Beminnen zy beide, *Neglilik.*

Met de aangehechte Deeltjes.	Ontkennende.
Bemin gy my, *Neglinga.*	*Neglignanga.*
Bemin gy hem, *Negliguk.*	*Neglignago.*
Bemin gy ons, *Negligtigut.*	*Neglignata.*
Bemin gy ons beide, *Negligtiguk.*	*Neglignaguk.*
Bemin gy hen, *Negligkit.*	*Neglignagit.*
Bemin gy hen beide, *Negligkik.*	*Neglignagik.*
Bemin hy my, *Negliglinga.*	*Neglingnanga.*
Bemin hy u, *Neglíglisit.*	*Neglignatit.*
Bemin hy ons, *Negliglisigut.*	*Negliugnatigut.*
Bemin hy ons beide, *Negliglisiguk.*	*Neglingnatiguk.*
Bemin hy ulieden, *Negliglise.*	*Neglingnase.*
Bemin hy ul. beide, *Negliglitit.*	*Neglingnagit.*
Bemin hy hen, *Negliglisigik.*	*Neglingnatigik.*
Bemint gyl. my, *Neglissinga.*	*Neglingnanga.*
Bemint gyl. hem, *Neglissiuk.*	*Neglingnasiuk.*
Bemint gyl. ons, *Neglissigut.*	*Neglingnatigut.*
Bemint gyl. ons beide, *Neglissiguk.*	*Neglingnatiguk.*
Bemint gyl. hen, *Neglissigkit.*	*Neglingnasigit.*
Bemint gyl. hen beide, *Neglissikik.*	*Neglingnasigik.*

Beminnen zy my,	*Ocko negliglinga.*	*Neglingnanga.*
Beminnen zy u,	*Ocko neglisit.*	*Neglingnatit.*
Beminnen zy ons,	*Ocko negligtisigut.*	*Neglingnatigut.*
Beminnen zy ons beide,	*Ocko negligtisiguk.*	*Neglingnatiguk.*
Beminnen zy ulieden,	*Ocko negliglise.*	*Neglingnase.*
Beminnen zy ul. beide,	*Ocko negliglitik.*	*Neglingnatik.*
Beminnen zy hen,	*Ocko negliglisigit.*	*Neglingnatigit.*
Beminnen zy hen beide,	*Ocko negliglisigik.*	*Neglingnatigik.*

Modus Interrogativus of de Vragende Wyze

Præsens of *de tegenwoordige Tyd.*

Bemin ik? *Negligpunga?*
Bemint gy? *Negligpit?*
Bemint hy? *Negligpa?*
Beminnen wy? *Negligpogut?*
Beminnen wy beide? *Negligpoguk?*
Bemindt gylieden? *Negligpise?*
Bemindt gyl. beide? *Negligpitik?*
Beminnen zy? *Negligpait?*
Beminnen zy beide? *Negligpaik?*

		Ontkennende.
Bemint gy my?	*Negligpinga?*	*Neglingilinga?*
Bemint hy my?	*Negligpanga?*	*Neglingilanga?*
Bemindt gylieden my?	*Negligpisinga?*	*Neglingilásinga?*
Bemindt gyl. beide my?	*Negligpitinga?*	*Neglingilatinga?*
Beminnen zy my?	*Negliganga ocko?*	*Neglingilanga ocko?*
Beminnen zy beide my?	*Negligpainga?*	*Neglingilainga?*

Bemin ik u? *Negligpagit?*
Bemint hy u? *Negligpatit?*
Beminnen wy u? *Negligpantigit?*
Beminnen wy beide u? *Negligpautikit?*
Beminnen zy u? *Ocko negligpatit?*
Beminnen zy beide u? *Negligpatik?*

Bemin ik hem? *Negligpara?*
Bemint gy hem? *Negligpiguk?*
Bemint hy hem? *Negligpau?*
Beminnen wy hem? *Negligparput?*

Beminnen wy beide hem? *Negligparpuk?*
Bemindt gyl. hem? *Negligpisiuk?*
Bemindt gyl. beide hem? *Negligpicko?*
Beminnen zy hem? *Neglegparsuk?*
Beminnen zy beide hem? *Negligpecko?*

	Ontkennende.
Bemint gy ons? *Negligpeutigut?*	*Neglingiligut?*
Bemint hy ons? *Negligpatigut?*	*Neglingilatigut?*
Bemindt gyl. ons? *Negligpisigut?*	*Neglingilisigut?*
Beminnen zy ons? *Negligpatigut ocko?*	*Neglingilatigut ocko?*

De Verleden Tyd en de Toekomende Tyd komen met de Aantonende Wyze over een.

MODUS CONJUNCTIVUS of DE ZAMENVOEGENDE WYZE

Præsens of *de tegenwoordige Tyd.*

	Ontkennende.
Dat ik beminne, *Negligkangama.*	*Negliginnama.*
Dat gy bemint, *Negligkanguit.*	*Negliginnauit.*
Dat hy beminne, *Negligkangame.*	*Negliginname.*
Dat wy beminnen, *Negligkangeuta.*	enz.
Dat gyl. bemindt, *Negligkangeuse.*	
Dat zy beminnen, *Negligkangamu*, of *Negligkangameta.*	

Met de aangehechte Voornaamwoorden word de zamenvoegende wyze dus gebogen:

Dat ik u beminne, *Negligkangatukit*, of *Negligkangit.*
Dat ik hem beminne, *Negligkangoicke.*
Dat ik ul. beminne, *Negligkangoicke.*
Dat ik hen beminne, *Negligkangeuse.*
Dat ik hen beide beminne, *Negligkangekit.*

Dat gy my bemint, *Negligkagma.*
Dat gy hem bemint, *Negligkauko.*
Dat gy ons bemint, *Negligkangeutigut*, of *Negligkautigut.*
Dat gy ons beide bemint, *Negligkangeutiguk*, of *Negligkautiguk.*
Dat gy hen bemint, *Negligkaukit.*
Dat gy hen beide bemint, *Negligkaukik.*

Dat hy my beminne, *Negligkáminga.*
Dat hy u beminne, *Negligkangatit*, of *Negligmatit.*
Dat hy hem beminne, *Negligkamiuk.*
Dat hy ons beminne, *Negligkangisigut*, of *Negligkangatigut.*
Dat hy ons beide beminne, *Negligkamisiguk*, of *Negligmatiguk.*
Dat hy ulieden beminne, *Negligkamise.*
Dat hy ul. beide beminne, *Negligkamitik.*
Dat hy hen beminne, *Negligkamígit*, of *Negligkangamigit.*
Dat hy hen beide beminne, *Negligkamígik.*

Dat wy u beminnen, *Negligkautigkit*, of *Negligkangeuligkit.*
Dat wy hem beminnen, *Negligkangeutico*, of *Negligkautigo.*
Dat wy ulieden beminnen, *Negligkangense*, of *Negligkause.*
Dat wy ul. beide beminnen, *Negligkangeutik.*
Dat wy hen beminnen, *Negligkautigit*, of *Negligkangeutigit.*
Dat wy hen beide beminnen, *Negligkautigik.*

Dat gyl. my bemindt, *Negligkangeusinga*, of *Negligkautinga.*
Dat gyl. hen bemindt, *Negligkangeusiuk*, of *Negligkausiuk.*
Dat gyl. ons bemindt, *Negligkangeusigut*, of *Negligkausigut.*
Dat gyl. ons beide bemindt, *Negligkangeusiguk*, of *Negligkausiguk.*
Dat gyl. hen bemindt, *Negligkangeusigit*, of *Negligkausigit.*
Dat gyl. hen beide bemindt, *Negligkangeusigik*, of *Negligkausigik.*

Dat zy my beminnen, *tauko Negligkamminga.*
Dat zy u beminnen, *tauko Negligkangatit*, of *Negligmatit.*
Dat zy hem beminnen, *tauko Negligkamiuk*, of *Negligkangámiuk.*
Dat zy ons beminnen, *tauko Negligkamiguk.*
Dat zy ons beide beminnen, *tauko Negligkamigsigut.*
Dat zy ulieden beminnen, *tauko Negligkamise.*
Dat zy hen beminnen, *tauko Negligkamigit*, of *Negligkangamigit.*
Dat zy hen beide beminnen, *tauko Negligkamigik.*

Deze Zamenvoegende Wyze lyd noch andere buigingen, wanneer dezelve door omdat, dewyl, wanneer enz. aangeduid word, als:

Om dat ik beminne, *Negligkoma.*
Om dat gy bemint, *Negligkoit.*
Om dat hy beminne, *Negligkone.*
Om dat wy beminnen, *Negligkoutit.*
Om dat wy beide beminnen, *Negligkoutik.*
Om dat gyl. bemindt, *Negligkose.*

Om

Om dat gyl. bemindt, *Negligkosik.*
Om dat zy beminnen, *Negligkomit.*
Om dat zy beide beminnen, *Negligkomik.*

Præteritum of *de verleden Tyd.*

Wanneer ik beminde, *Neglissarangoma.*
Wanneer gy bemindet, *Neglissarangoit.*
Wanneer hy beminde, *Neglissarangone.*
Wanneer wy beminden, *Neglissarangeuta.*
Wanneer gyl. bemindet, *Neglissarangeuse.*
Wanneer zy beminden, *Neglissarangeta.*

Het ontkennend Werkwoord laat zich op dezelve wyze buigen.

Ik *Negliama.*
Gy *Negligoit.*
Hy *Negligame.*
Wy *Negligauta.*
Gyl. *Negligause.*
Zy *Negligmeta.*

De aangehechte Voornaamwoorden zyn alhier wel gedeeltelyk, maar niet alle dezelve als in 't vorige; doch het is my onmogelyk alles noch omstandig aan te tonen, vermits deze Zamenvoegende Wyze toevallig is, en wy tot noch toe van denzelven geen volkomen grond hebben.

Futurum, of *de toekomende Tyd.*

Dat ik zal beminnen, *Negligkullunga.*
Dat gy zult beminnen, *Neglugkullutit.*
Dat hy zal beminnen, *Negligkullugo.*
Dat wy zullen beminnen, *Negligkulluta.*
Dat gyl. zult beminnen, *Negligkulluse.*
Dat zy zullen beminnen, *Negligkullugit.*

MODUS DUBITATIVUS, of DE TWYFFELENDE WYZE.

Deze Wyze word aan het einde van 't woord door het woordje *Kókau* te kennen gegeven, by voorbeeld:

Het

Het kan zyn, dat ik beminne, *Neglissa-kókau.*
Het kan zyn, dat hy 'er in is, *Kámane-kókau*, enz.

Modus Optativus, of de Wenschende Wyze.

Deze Wyze word voor het woord aangeduid door de *Interjectio* of Tusschenwerping *Sillan*, als:

Og dat ik konde beminnen! *Sillan negliguminach!*
Og dat ik het had! *Sillan una piuminack!*

Modus Infinitivus, of de Onbepaalde Wyze.

Deze Wyze vind men in de Groenlandsche Sprake niet, uitgenomen dat, wanneer twe Woorden zamenkomen, men dezelve dus uitspreekt:
Ik kan beminnen, *Negligneck ajungilanga.*
Ik kan maken, *Senaneng ajungilanga.*

Participium of Deelwoord.

Beminnende of een die bemint, *Negligtok*, of *Neglinsisok.*

Dat zy *Passiva* of Lydende Werkwoorden hebben, kan ik tot noch toe uit hunne tale niet bespeuren; want wanneer een Woord voorkoomt, dat by ons een lydende betekenis heeft, plaatst men een *Activum* of bedryvend werkwoord met een ander woord 'er voor. Doch het woord *Aitserpa* (hy roept hem) vind men wel in een lydende betekenis, *Aitsisovock*, (hy zal geroepen worden.) Zo schynt ook het Woord *Tockoleckpock*, (hy sterft) een lydende betekenis te hebben in *Tekovok* (by ons, hy is gestorven.)

De Nomine of van het Naamwoord.

De *Nomina substantiva* of zelfstandige Naamwoorden lyden gene verandering als enkel *in Casu genitivo* of in den Teler, die op een B, D, of M. uitgaat, als by voorbeeld:
Gudib nianga, Gods zoon, *Killáb Senarsoc*, 's Hemels Schepper, *Koem aka*, de naam der Vloed. *In nomin.* of in den Noemer heet een Vloed, *Koec.*
De *Numeri* of Getallen zyn drie, gelyk in de Werkwoorden, namelyk een Enkelvouwt, Tweevouwt en Meervouwt, als:

Een Mensch, *Innug.* Twe Menschen, *Innuk.* Vele Menschen, *Innuit.*
Een Huis, *Iglock.* Twe Huizen, *Igluk.* Vele Huizen, *Igluit.*
Een Kust, *Itlerbik.* Twe Kusten, *Itlerbuk.* Vele Kusten, *Itlerbeit.*

De *Pronomina* of Voornaamwoorden worden in de Zelfstandige Naamwoorden op de volgende wyze gesmolten:

Myn Huis, *Iglora.*	Myn Land, *Nunagà*, van *Nuna*, Land.
Uw Huis, *Iglut.*	Uw Land, *Nunet.*
Zyn Huis, *Igloa.*	Zyn Land, *Nuná.*
Ons Huis, *Iglogut.*	Ons Land, *Nunaugut.*
Ulieder Huis, *Iglarse.*	Ulieder Land, *Nunarse.*
Hun Huis, *Igloaèt.*	Hun Land, *Nunaèt.*

Wanneer 'er een *Præpositio* of Voorzetzel bykoomt, luid het aldus:

Op myn Land, *Nunaune.*	Op uw Land, *Nunagne.*
Op zyn Land, *Nunané.*	Op ons Land, *Nunaugtine.*
Op ulieder Land, *Nunausine.*	Op hun Land, *Nunane.*

De *Nomina adjectiva* of byvoegelyke Naamwoorden gaan gemeenlyk uit op *kau*, *lak*, of *ak*, by voorbeeld:

Groot, *angekau.*	Schoon, heerlyk, *ajungilak.*
Gevoegelyk, *piagakau.*	Goedhartig, *ertintongilak.*

Ook is hunne uitgang zomwylen *sok* en *rok*; doch alsdan is het altoos een *Participium* of Deelwoord.

De buiging van een byvoegelyk Naamwoord geschied dus in een *verbum personale* of personelyk Werkwoord:

Ik ben groot, *Angekaunga.*	Wy zyn groot, *Angekaugut.*
Gy zyt groot, *Angekautit.*	Gyl. zyt groot, *Angekause.*
Hy is groot, *Angekau.*	Zy zyn groot, *Angekaut.*

De *Gradus Comparationis* of Trappen van Vergelyking zyn dusdanig van uitgang, namelyk *in Positivo* of in den stellenden Trap *au*, *lak* of *ak*; *in Comparativo* of in den Vergrotenden Trap *itja* of *ka*, en *in Superlativo* of in den Overschryenden Trap *ik* of *ak*, by voorbeeld:

Angekau, groot.	*Mickekau*, klein.
Angekitja of *Angecka*, een weinig, of iets groter.	*Mickeketja* of *Mickeka*, een weinig of iets kleiner.
Angekaik of *Angesorsuak*, aller grootst.	*Mickekaik* of *Mickekinguak*, allerkleinst.

Letter C.

De Tien Geboden.

Deenſch.

Deti Guds Bud.

1.

En Gud ſkall du allene kiende / elſke og loſve.

2.

Naar Guds Naſve eller ord nefvins / da ſkall du iche ſkiliempte / Gud bliſver ellers vreed og ſtrafter dig.

3.

Paa dend ſiuſvende Dag ſkall du iche arbeyde / men allene loſve Gud.

4.

Aer och elſk dine Forå:dere / ſaa ſkall du bliſve gamell paa Jorden.

5.

Slae intet Menſke ihiell / vår iche heller vred paa hom.

6.

Du ſkall ich un haſve og elſke en huſzroe.

7.

Du maar iche ſtiele.

8.

Lyvf iche paa nogen.

9.

Begier iche det en auden eyer eg hand ey vill miſte.

10.

Andens Huſzroe / Ciener eller Fån ſkall du iche begiere eller ſkade.

Herpaa ſieger Gud ſaaledis.

Jeg er allene Gud din Herre en forſkrechelig Gud og ſtor Herre. Alle den ſom ere mig ulydige / er jeg fiendſk (of) had er jeg / og ſkall kaſte dem till Dieſvelen: men de lydige elſker jeg og ſkall tage dem till Himmelen.

Hollandſch.

De Tien Geboden Gods.

1.

Enen God zult gy alleen kennen, beminnen en loven.

Wan-

2.

Wanneer Gods Naam of Woord genoemt word, zult gy niet ſpotten, God word anderzints toornig en ſtraft u.

3.

Op den zevenden Dag zult gy niet arbeiden, maar alleen God loven.

4.

Eert en bemint uwe Ouders, zo zult gy oud worden op aarde.

5.

Slaat gene Menſchen dood, wordet ook niet toornig op hen.

6.

Gy zult maar ene Huisvrouw hebben en beminnen.

7.

Gy meugt niet ſtelen.

8.

Liegt niet jegens iemand.

9.

Begeert niet, dat een ander eigen is, en hy niet miſſen wil.

10.

Eens anders Huisvrouw of Dienſtknecht of Vee zult gy niet begeren noch beſchadigen.

Hierop ſpreekt God dus:

Ik ben alleen God uw Heer, een verſchrikkelyk God en grote Heer. Allen, die my ongehoorzaam zyn, ben ik een Vyand (of) hate ik, en zal ze naar den Duivel werpen: maar die gehoorzamen bemin ik, en zal ze in den Hemel nemen.

Groenlandſch.

Gudib innecſutei Kollinit.

1.

Gud kiſſiet attauſe illiſſara yſſoet, negliſſoet oſourrysfoettog.

2.

Gudib acka Ockaluctà tais aranget, mittanaunec, Gud ningeckennoech pékennoátit.

3.

Ullu arbone marlungópeta ſenoſaurnec, Gudimut oſóuriaurniareit.

4.

Angoiokaet nallekit neglikittog, tave uttokarc juangyſſootit nuname.

5.
Innuch tockutſaunago, ningitlanaunago.

6.
Nullia kiſſiet attauſe piſſoet negliſſoettog.

7.
Atle pienic tigliſaunogo.

8.
Atlemut ſeigloſaunec.

9.
Atle pienic esligánic piomeſournogo.

10.
Atleb Nullia kibgei oxelo attemiclo piomeſournogo piſſaunago.

Tuppichſà Gud tameſſa:

Uanga kiſſima Gud, nallegárſuet Gud nallegarsnactog exignakau innuchmut tomarmio uammut inercticſauniſut kingagnaraicka, tongarſumutlo egiſſoácka: inniut inertis ſonactut neglipacka killac mutlo piſſoácka.

NB. In het overzetten der Geboden heeft men de Groenlandſche woorden niet volkomen konnen volgen; doch moet men zich tot noch toe vergenoegen, dat enigermate de mening uitgedrukt word.

Het Gebed des Here.

Deenſch.

Guds Söns Tale of Bön.

Fader vor / ſom er i Himmelen / die Nafvn våre roeſſet of Mengsken / der dig tilhör lad komme hid / dit ord om dig / underviiſz os udj. Naar du vill noget i Himmelen / lad det ach ſaale des ſkiepaa Jorden. Gifv os i doch vor mad. Vårne ihr vred / fordj vi ere udnelig / og hafve våret dig ulydige / de ſom ere vred paa os / ere vi iche vrede paa. Forſvar os for Dieſvelen. Det ſom iche duer / lad iche vör os. Himmelen og alting höre dig till / du er ſtor og ro es vårdig altid. Amen.

Hollandſch.

Gods Zoons Rede of Gebed.

Onze Vader, die in de Hemelen zyt, uw Naam worde (met lof) ver-

verheven van de menſchen; dat u toebehoort laat komen; in het woord dat van u handelt onderwys ons; wanneer gy iets wilt in den Hemel, laat dat ook alzo geſchieden op aarde. Geef ons heden onze ſpys. Zyt niet vertoornt, dewyl wy ontuchtig en u ongehoorzaam geweeſt zyn. Dat wy ons niet vertoornen tegen die op ons vertoornt zyn. Beſchermt ons tegen den Duivel. Dat wy onze handen niet ſlaan aan 't geen niet deugt. De Hemel en alle dingen behoren u. Gy zyt groot en pryswaardig t'allen tyde. Amen.

Groenlandſch.

Gudib Nianga Okatuctàh.

Attátona killac mětoch ackèt oſourroglé innuihmit, Gudit pienic mavepillit, okaluctab illignic ajokarſatigut, killac me pekuſarangovit, nunametog tameikille, ullame mamanic tyniſſiut. Ningackinec ajoruta illignut inerctis ſauguta, uaptinut ningacſatut ningis ingilacka. Tongarſumit ſarnuctigut, ajorctor ſomich piſſauneta. Killac atlemicto tomarmic piſit angeſor ſuotit oſournak autitlo ipſaliame. Amen.

NB. Het Vader Ons kan niet wel woord voor woord overgezet worden.

Een Gebed

Waarin de Groenlanders hunne Onwetenheid en Onverſtand God den Here voordragen.

Deenſch.

Saaledis skal i bede till Gud.

O Gud! du er ſtor/ du har giort Himmelen og Jorden meget herlig. Vi Kalaïer ſom boer her udj Landet/ hvorfore ere vi ſaa gaïne? Gud Himmelens og Jordens Skaber kiende vi iche. Du giſver os Mad/ men vi vůde iche fra hovem det kommer. Vi tacher iche Gud. Saaledis ere vi ïige ſom de unfornůftige Diur/ fordi vi iche tenche paa Gud. Naar vi ere dode/ veed vi iche hvor vi kommer hen. Nu fǒrſt hafver vi hǒrt af pråſten. Fordi vi ere uduelige/ og iche kiende Gud/ og elske Guds Sǒn Jeſum Chriſt/ ſom er dod for os/ skall hand henkaſte os till Dieſvele. O Gud! du er ſtor. Fordi du nuchis oſver os/ og iche ville/ at vi skall kome till Dief-

 velen.

velen. Da hafver du befallet dine pråster / at die skalle komme hid / og fortelle os om Himmelens Skaber. Vi ere elendige / farbarme dig ofver os. Vi ere galne / giöre os klage. Diefvelen vil tage os / men frels du os fra Diefvelen. Lad os gifve agt paa pråstens tale. O Gud! du er stor. Lad os elske dig / fordi du er stor. Lad os frygte dig / fordi du er vorskrechelig; og fordi du har sagt / at de som iche frygte og elske dig / skall du kaste till Diefvelen i Helvede. Paa det / sidste naar vi dor / da gior os igien lefvende / og lad os komme till dend udodelig Himmell.

Hollandſch.

Alzo zult gy tot God bidden.

O God! gy zyt groot, gy hebt den Hemel en de Aarde heerlyk gemaakt. Wy Kalalers (elders ſtaat Kablunachers in 't Groenlandſch *Kablunet*) die hier te lande wonen, waarom zyn wy zo onverſtandig? God den Schepper des Hemels en der Aarde kennen wy niet. Gy geeft ons ſpyze, maar wy weten niet van waar zy koomt. Wy danken God niet. Aldus zyn wy de onvernuftige dieren gelyk, want wy denken niet om God. Als wy ſterven, weten wy niet waar wy komen. Nu eerſt hebben wy van prieſters gehoort. Dewyl wy ontuchtig zyn en God niet kennen, ook Gods Zoon Jeſus Chriſtus niet beminnen, zult gy ons naar den Duivel werpen. O God! gy zyt groot, want gy heerſcht over ons, en wilt niet, dat wy naar den Duivel zouden varen. Daarom hebt gy bevolen, dat uwe prieſters herwaards zouden komen, en ons van des Hemels Schepper vertellen. Wy zyn elendig, erbarmt u over ons. Wy zyn onverſtandig, maak ons wys. De Duivelen willen ons grypen; maar bevryd ons van de Duivelen. Dat wy acht geven op des prieſters rede. O God! gy zyt groot! Dat wy u beminnen, dewyl gy groot zyt. Dat wy u vrezen, dewyl gy verſchrikkelyk zyt; en vermits gy gezegt hebt, dat gy de zulken, die u niet vrezen noch beminnen, by de Duivelen in de Hel zult werpen. Eindelyk, wanneer wy ſterven, maak ons dan weder levendig, en laat ons in den onſterffelyken Hemel komen.

Groenlandſch.

Taima Gudimut Okalyſſuſe.

Gudna! angekautit, killac Nunalo ajungiſorſuamic ſenoet. Uagut kalále (el-

(elders *kablunet) mane nunaméetut, ſaaog ſilléropout? Gud Killab Nunalo Senarſoc illiſeraingi ſilut. Nekichſanic tyniſſiut, kimit nelloarcput. Gudimut kyangaſa ingilagut. Nerſutit ſillaikangi tamac pout, Gudimut eckarſaringimuta. Togokuta ſumat nelloarcput aitbeit. Pelleſtemit tuſſarepout. Ajorouta, Guditog illiſeraingineuta, negliſaringautago Gudib Nianga Jeſus Chriſt, naptinut jokoſoc, Tongarſumut egiſſoatigut. Gudna! angekautit, naptinut umaſat merigut Tongarſum utlo pekuſa tangi meligut. Pelleſtit tamave ineppei kalalemut killac Senarſomic okalukulluit. Pia ragult, umac ſártigut Silleropaut, ſillac carligſiut. Tongarſuc pie moatigut; ibtile Tongarſumit ſarniutigut. Pelleſtib okaluctàb nallectá. Gudna! angekautit. Neglilagit, angekangoit. Exiellagittog, exignakaugoit; okarogittog illignut exiagiſut negliaſiſutlo Tongarſuc ignamut egiſſoet. Neſa tockoguta, umatitigut, killac mutlo tockoskaungiſome illignut pillat aeit.*

Letter D.

Uittrekzel uit enige kleine Aanſpraken, die wylen de heer Egede, om de Groenlanders hunne onwetenheid en aanſtaanden overgang voor te dragen, opgeſtelt heeft.

Deenſch.

§. 9.

Vi Kablunacher vare i begyndelſſen liegeſom van vittige / ſom vi og viſze ſlet intet af Gud. Men der Gud ſente ſine pråſter til os / ſom underviſte os om Gud Himmelens ſkabere / da troede vi allesamme paa Gud og gefve ſlittig agt paa Perſterings underſviſeing / og endun elsker vi Gud og ſkall og altid elsker hannem. I ſeer at vi morgen og aften loſve Gud / disligiſte / naar vi ſkal ſaan Mad / og ofter vit vi har ſaaet Mad / loſver og tacher vi Gud for Maden og næringen. Hver ſiuſvende dag holde vi hellig / og arbende intet / men loſver Gud dend gandſke dag. Vi adlyde ochſaa Gud. Derſom vi iche ſaa giorde / da kunde vi iche kommer till Himmelen. Vill i nu og ſaa komme till Himmelen / hvor i aldtig ſkall dör / da er det iche noch at troe. I maae och ſaa loſve Gud Himmelens Skabere morgen og aften ligſaa vi. I ſkall altid tache Gud for hand giſver eder næring. Og naar i fatt is næring / du ſkall i bede Gud der om thi alting hör hannem till. Men hine Angekut lad farn / troe iche hand de ſiger / fordi de dur intet / men ere lögnere. Naar dend 7de dag kommer / da ſkall i intet arbeide giore / thi Gud holt op dend dag /

dag / der hand haf de skabt Himmel og Jorden. I skall ligesaa vi losve Gud dend ganske dag. I skall tache hannem at hand har giort eder vorstandige. Allermest skall i tache hannem / at hans Sôn er blesven Menske og dod for eder / paa det i iche skulle komme til Diesveien. Derfor elsk Guds Sôn igien. I skall frygte dend / forskrechelige Gud / og fortorne ham iche. Men fordi i iche giore saaledis / da kand i iche heller komme till Himmelen / men Diesvelen skall tage eder / thi allene de som frygte Gud og elske Guds Sôn Jesum Christ skall komme till Himmelen.

Hollandsch.

§. 9.

Wy *Kablunachers* (dat is, Groenlanders) waren in den beginnen onvernuftig, gelyk wy ook van God niets het geringste wisten. Doch God zond zyne priesters tot ons, welke ons onderwezen van God den Schepper des Hemels. Daarop geloofden wy alle te zamen in God, en gaven vlytig acht op 't onderwys der priesters, en thans beminnen wy God, en willen hem ook altyd beminnen. Gy ziet, dat wy 's morgens en 's avonds God loven, ook dat als wy gaan eten, of als wy gegeten hebben wy God loven en danken voor de spyze en ons bestaan. Den zevenden dag houden wy heilig en arbeiden niet, maar loven God den gantschen dag. Wy eren ook God. Indien wy zulks niet deden, konden wy niet in den Hemel komen. Wilt gy nu ook alzo in den Hemel komen, alwaar gy nooit sterven zult, zo is het niet genoeg zulks te geloven. Gy moet ook God den Schepper des Hemels loven 's morgens en 's avonds gelyk wy. Gy moet God altyd danken, dat hy u bestaan geeft. En wanneer hy uw bestaan van u neemt, zo zult gy God daar voor danken, dien het alles toekoomt. Maar laat uwe *Angekut* (dat is Waarzeggers) varen, gelooft niet wat zy zeggen, want zy deugen niet, maar zyn leugenaars. Wanneer de zevende dag koomt, zult gy genen arbeid doen, dewyl God op dien dag ruste, toen hy Hemel en Aarde geschapen had. Gy zult, gelyk wy, God den gantschen dag loven. Gy zult hem danken, dat hy u verstandig gemaakt heeft. Allermeest zult gy hem danken, dat zyn Zoon Mensch geworden, en voor u gestorven is, op dat gy niet naar den Duivel zoudt varen. Daarom bemint Gods Zoon weder. Gy zult den verschrikkelyken God vrezen en hem niet vertoornen. Maar wanneer gy zulks niet doedt, kondt gy te minder in den Hemel komen, maar

maar de Duivel zal u halen; nademaal zy alleen, die God vrezen, en Gods Zoon Jeſus Chriſtus beminnen, in den Hemel zullen komen.

Groenlandſch.

§. 9.

Uagut Kablunet ſiurlamic ſótlo illipſe, Gud killoa ſenarſoc nélloacput. Gudib peleſtit uaptinut pimmetà, killac ſenarſomic uaptinut okármerà, tave tamaura Gudimut oppecpout pelleſtib okaluctà nellácpaput ſulletog Gud neglipout, negliſſoacput ipſaliome. Teckuſaraſe uagut ullakut unukullo Gudimut oſougarigut mamma torrugta tamaikataguttog; nekichſanic tyniſſarangatigut. Ullu arbone marluugopeta ſeniſſaringilacput. Gud kiſſiet, ullac tomait oſourarágut. Gudimutlo inerctooragut. Tameinikuta killacmut ajyſſoalloacpout, killacmut tocko ſockangiſome piomouſe, oppernankiſſima nomangilach, Gudimut killac Senarſoc oſouroiſuſe, ullákut unnuk ullo ſorlouagut. Ipſalioc Gudimut kyanaiſuſe, nekichſánic tynnimmaſe. Nekichſanic pekangiſa nangeuſo Gudimut tuchſieiſſuſe, tomáſe piángagit. Angekutte ſeiglotórſuit állakit, okaluctà oppertiaunece ajortneta ſeiglometog. Ullu arbone marlangópeta ſeiſſaunece, Gud ſoramat killac nunalo innermagit, ſorlo uagut ulloc tameit Gudimut oſourroiſuſe kyanachſiuch ſillalimic ſenemmaſe nekichſanic tynnimmaſe. Akſut Gudimut Kyannaiſuſe Nianga innungumet illipſeriutlo tockomet. Tongarſucmut peckongikulluſe. Gudib Nianga tave akſut negliſiuch. Gudimut immà exignakau exigiſſoarſe ningiſſariaunogo, taimà piſſirangineuſe, Killacmut ajyſſuſe Tongarſumutle piſſuſe. Kiſſiet Gudimut exitut negligtutlo. Gudib Nianga Jeſus Chriſt killiacmut piſſaput.

Deenſch.

§. 10.

Og ſom i uvde ſlet intet af Gud og Skaberen at ſige / da ut velger i andet ſom iche duer. I troer paa det ſo kaldede Angoachſach og mener at det er noget koſteligt og at de ſom ſodaant har ſkall bliefve helbred og iche fattig nåring / men hafvde i vill / da forſtaer i vell at ſaadunt duer intet. Thi hvor til ſkal et gamle ſtöche tråer / been / Fuglekioer og andet ſaadant lumperie meer? I ſeer jo dat et duer intet / og kand iche helbrede. Men ſodaant bruge i fordi i uvde intet af Gud. Hander dent allene ſom gior eder helbreed naar i ere ſiuge / og at i hafve nåring / dat kommer altſam

men fra Gud. J troer ochſaa hins Angekut og lögnere / endog i vell veed at duer intet. Hvor fore hexer da iche an dagen/ og naar det er lyſt / ſaa kant vi ſee det? Men for di de lyſver de hexer de allene i mörchet og de ſiger de: vi hafver väret i Himmelen og talt med Tongarſuch. Men de lyſver uforſkammet thi vi veed noch / hvor de lögnere bär ſig ad. See! dend ſtore Gud i Himmelen vill nu iche / at i ſkall hexer / hand blifver ellers meget vreed paa eder. Hand vill iche heller at i ſkall troe de Angekut og lögnere. Men naar i fattis näring/ eller ere ſvage/ da ſkall i allene bede till Gud; thi hand er megtig/ og ſkall gifve eder näring og helbreed. Derſom i troer og elſker ham og paakalder ham. Derſom i iche gior det de ſkall hand iche gifve eder lifvs ophold/ og naar i ere töd/ ſkall hand enkaſte eder till Diefvelen udi helvede. Lad ſee at i engang blifver klege og kaſter ſaadan uduelig ting fraa eder og troer allene paa Gud. Derſom i iche lader af at hexe / de ſkall vi paa ſüd ſtningen ſlan eder ihiell / og eydde eder udaf jorden; thi Gud her befallet os at ſlae ſaadane Angekut og lögnere ichiell. Hvor till ſkall ſaadane galne menſker/ ſom iche troer paa Gud deris ſkabere / men troer Diefvelen / ſom ſkall pine dem i Helvede.

Hollandſch.

§. 10.

En gelyk gy niet het geringſte van God en den Schepper weet te zeggen, kieſt gy u het andere uit, dat niet deugt. Gy ſtelt uw vertrouwen op het zogenaamde *Angoachſach*, en meent, dat het iets koſtelyks zy, en dat hy, die het heeft, gezond zal worden, en hem geen beſtaan ontbreken zal, maar hy verkrygen al wat hy wil; dus weet gy wel, dat zulks niet deugt: want waar toe dienen dat oude ſtukje hout, die benen, vogelklauwen en diergelyken vodderyen meer? Gy ziet wel, dat het niets nut en niet genezen kan, echter gebruikt gy het, dewyl gy van God niets weet. Hy is die geen alleen, die u gezond kan maken, als gy krank zyt: en dat gy beſtaan hebt, dat koomt alles van God. Ook gelooft gy zo zeer uwe *Angekut* (Waarzeggers) en leugenaars, offchoon gy weet, dat zy niet deugen. Waarom toveren zy niet by dag en als het licht is, op dat wy het zien konden? Maar dewyl zy liegen, toveren zy in 't donker, en zeggen alsdan: wy zyn in den Hemel geweeſt, en hebben met *Tongarſuch* (den Duivel) geſproken. Maar zy liegen onbeſchaamt;

ſchaamt; want wy weten genoeg, waarop zich die leugenaars verlaten. Zie! de grote God in den Hemel wil nu niet, dat gy toveren zoudt; maar zal zeer vertoornt op u worden. Hy wil nog minder dat gy de *Angekut* en leugenaars geloven zoudt. Maar wanneer gy uw levensbeſtaan behouden wilt of zwak zyt, zo zult gy enkel God alleen aanbidden, want hy kan en zal u uw beſtaan en gezondheid geven. Vertrouwt daarom op hem, bemint hem en roept hem aan. Indien gy dit niet doed, zal hy u uw levens onderhoud niet geven, en wanneer gy eens ſterft, u by den Duivel in de hel werpen. Toont dat gy eenmaal verſtandig geworden zyt, en werpt zulk onnut tuig van u weg; maar betrouwt alleen op God. Want in geval gy niet aflaat van toveren, zo zullen wy u ten laatſten dood ſlaan, en u uitroeyen van de Aarde, dewyl God ons bevolen heeft, zodanige *Angekut* en leugenaars te doden. Waar wil het met zulke dwaze menſchen heen, die hun vertrouwen niet op God hunnen Schepper ſtellen, maar op den Duivel, die hen pynigen zal in de Helle.

Groenlandſch.

§. 10.

Killac ſunárſomic Nelloeuſo, tave atlenit ajorctut piſſarauſe. Anchoachmut opperraraſe, Iſumaaráſe ajungilao tameitunic pekartut kaitſisſaput nekichſanic pekait ſaput. Sillackárruſe, nellyſſingi kalloacpiſe angoach ajutorſovoch, keſcich uttokarſuach lingmiſſit Iſegei, kuckei, tamaitunic atlemigto ſuchſet ajormete, kaitſonec ajoaraut. Taimale piſſarauſe, killac, ſenarſoe nello cuſino. Tauna ajungilac kaitſoarángeuſe nekich ſakarangeuſe. Gudimit kiſſiet piſſaraut. Angekuslo ſeigto torſuit opper raraſe nellongilak loácpiſe ajuput ſaaogme kávome tuogiſſaringilet táve teckou ajungilacput ſeiglometa taaſaranget tongiſſaraut, tave okaluaraut, Tongarſumut okaluppaput, killacmut pyout, nellongilacput ſeiglotórſuit. Aitta! Gud nallegarſuach pouna exignatorſuach mánna tongackungiláſe ningackennoáſe. Angekutmutlo oppeckungiláſe ſeiglokangeta, ajorctommeta, nokichſanic pekangiſaraugeuſe, nepachſimarangeuſe Gudimut kiſſiet tuchſeiſuſe. Tauna ajungilac nekichſanic tynnyſſoáſe nepachſimarángeuſe katſiſſoáſe operruſe negkátigo. Tamainikuſe nekichſánic tynniſſingilaſe tockoiſe Tongarſumut egiſſóaſe. Attaute! Sillackarniareitſe ajorctut egiekit, Gudimut kiſſiane opperreutſe. Tongiamuc ſorangikuſe keſa tockys ſoárſe. Nunámit nungiſſoáſe Gud innemmetigut Angekut Tongarſutlo tockokulluit. Suchſácka innuit tamaitut ſillackángiſut, Gud ſenarſomic oppingiſut Tongarſumutlö kiſſiane opperraraut, tauna ignameoyſſóaſe.

Letter E.

GENESIS.

Capittel I.

v. 1.
Siwilamic Gud senoà Killac Nunalo.
v. 2.
Nunatog erovarcht pinneitsoarsuach taätorsovoch imac kolláne. Táve Gudib Anarsab ringovoch imac kolane.
v. 3.
Guditog ókarpoc: Kamareit táve kaumapoc.
v. 4.
Gud tekoà kávoch ajungisórsuvoch Guditog kávoch taámit auvixapà.
v. 5.
Guditog kávoch aitserpà ulloch taächlo aitserpà Unnuach táve unnupoc kaulupoclo ulloch Siurlech.
v. 6.
Gud ókarpoc ámma: immáne tessilarle (dat is uittrekken) *ermit auvikilluo.*
v. 7.
Táve Gud senoa tessiliach immáne, auvigápoclo imàc, tessiliach attáne, immámit tessiliach koláne, tave tameipoc.
v. 8.
Guditog aitserpà tessiliach, Killac, táve unnupòc kaulapoclo, ullochaipa.
v. 9.
Gud ókarpoc ámma. Ermit killac attáne attausimut ekittarlit (dat is, op enen hoop verzamelt worden) *pennantoc nuiackulluo táve támeissoc.*
v. 10.
Guditog pennactoch aitserpà Nuna, kausochsoch aitserpà imac. Guditog teckoà ajungisorsuvoch.
v. 11.
Gud ókarpoc ámma iguit opiitlo Nunamit aglirlit, tàve tameicpoc (dat zaat geven kan en vruchten dragen na zynen aart enz. moet overgeslagen worden, dewyl ik tot nog toe gene woorden weet, hoe zulks uit te drukken.)
v. 12.
Nuna mittog iguit opiitlo uvigich agliactoput, Guditog teckoà ajungisorsuvoch.

v. 13.

v. 13.

Unnupa kaulapoclo ulloch pingajuvà.

v. 14.

Gud ókarpoc ámma : Killacme kiblarlit , ulloch unnuamit aurochlo okiochmit auvixilluit (word dus vertaalt: 'er werd licht aan den Hemel, om een onderſcheid te maken tuſſchen dag en nacht, zomer en winter; anderzints kan ik zulks niet uitdrukken.)

v. 15.

Kiblakulluit killacme, Nuna muttog kaumakulluit, táve támeipoc.

v. 16.

Gud ſenoà kiblurſuit marluc, kiblarſoch angeſorſuach kiblakulluo ullume, kiblarſoc mickekà. Kiblakulluo unmiachmè ullucreſitló.

v. 17.

Guditog killiacme ererctepei Nunamut kaumakulluit.

v. 18.

Kiblakalluit ullukut unukatlo, auvixilluit tog kavoch taämit Guditog teckoà ajungiſorſuvoch.

v. 19.

Tave unnucpoch kaulapoclo ulloc ſiſſemà.

v. 20.

Gud ókarpoc ámma: immáne umarſut amerleſorſuangurlit, Tingmiſſillo Nunah Kolláne, Killac attáne.

v. 21.

Gud ſenoà arbacſuit umarſutlo amarlekaut immáne tingmirſitlo, Gud teckoà ejungiſorſuvoch.

v. 22.

Guditog velſigniei, okarpigeitog, amatleſorſuangaritſe immàne tingmirſitlo amarleſorſuangaritſe Nunamé.

v. 23.

Tave unnupoc Kaulapoclo, ulloch tellimàh.

v. 24.

Gud ókarpoc ámma: Nerſutit amarlekaut; Nunameélit umarſut atlemiclo táve tâmeipoc.

v. 25.

Guditog ſenoà nerſutit numamé Umarſutlo uvigich numame (dat is: allerhande levende dieren op aarde) *Guditog teckoà ajungiſórſuvoch.*

v. 26.

Gud ókarpoc ámma: Seniagtatà innucbmic Vagut arſignic, nattigak ulluo auliſauketmut immáne, Tingmirſitmutlo nerſutitmutlo umarſutmutlo tomarmic numame.

v. 27.

Guditog ſenoà innuch, Gud aſſingamic, Augut attauſe agnah attauſe ſenei.

v. 28.

Guditog velſigniei okalybbieitog, amarleſorſuangaritſe Nuname auliſauketnut, immáne Tingmirſitmutlo. Killac attane, neſſutit mutlo tomarmic nuname nalligaritſiich.

v. 29.

Gud ókarpoc ámma: Aitta iguit opiitlo namactut tyn'arſe, mámac ſarſe (dat is: alle kruiden en gewaſſen waar van men eten kan. Het overige kan ik noch niet uitdrukken.)

v. 30.

Neſſutit tomarmic nuname tingmirſitlo killac attáne atlemiclo umarſut nuname iguit mamangiſut (dat is: gras 't geen van de menſchen niet gegeten kan worden) *tyniacka táve támeipoc.*

v. 31.

Guditog tomarmic ſeniſſei teckoei, aitta, tomaſe ajungiſorſuaput, táve unnupoc kaulopoclo ullocb arborec.

Letter F.

De Boodſchap van den Engel aan Maria.

Luc. I. v. 26 en volgende.

Kaumet arboneugamet, Gud Engelip Gabriel ornickoà, Galilæa Nazaretnut niviachſeiſiamut Joſeph David illoanit uviachſarrolià. Niviachſeiſiab acka Maria. Engelip Mariamut iſarpoe okarbiatog. Aitta Gud nallegarſuach paumna illigneépoc Agnanit aſimgiſſyſſootit. (Dat is: gy zult heerlyk worden boven andere Vrouwen) *Teckoamiuch tuppakau okauſia exiga immenut iſumavoch: Okalucta tauna konnoepà. Táve Engelip okarbia immenna: tuppakinech Gud akſut neglikangatit* (dat is: God bemind u zeer) *Aitta, nartongyſſoólit niangamic erniſſoótit, aitſiſſoaet Jeſus, tauna angitliſſooch Gudib niangatog aitſiſſovoch. Gud nallegarſuangiſſokoà Jacob, kittongeinut igiſáliome. Tauna nallegarſuamic iſua Kaiſiugulach. Táve Maria Engelip okarbia: Kannoc piſſonuga uvia kanginnamà Ackyà okarbiatog Gudib Anarſab tarreiſſoátit. Táve tauma eruit ajungiſoch* (uw heerlyke Zoon) *Gudib Nianga aitſiſſooch. Aitta Eliſabettog illoèt agnakoechſeiſia, nartuvogloch Angumic tackama kaumet arbonengopoé nartuvoch nartungiſoch unaraet. Gud tomarmic ajorſingimet. Táve Maria ókarpoc: Gud kibgaragma okagoit tamaikille Engelip táve kimacpà.*

BLADWYZER

Der voornaamſte

ZAKEN.

A.

Aardbevingen in Yſland. Bladz. 5
Aardbranden in Yſland. 8
Aardvruchten ontbreken in Ysland. 23
——— wat ſoorten in Groenland waſſen. 138
Amber (zwart) in Yſland. 17
——— waar te vinden. 180
Amiantbergen (Groenlandſche en Syberiſche) 139
Arenden zyn menigvuldig in Ysland. 33. 34.

B.

Balanus. 168
Beren komen ſomtyds in het voorjaar aan Yſland met het Ys aandryven. 25
Bergen (vele vuurbrakende) in Yſland. 8
Bergharſt in Yſland. 17
Berghoenen zyn in Yſland. 33
Bergſchgenootſchap, waarom weder opgeheven. 131
Betalingen, hoe door de Denen aan de Yſlanders geſchieden. 108
Bevergeil word door de viſſchen geſchuuwt. 20
Bloed word door de viſſchen geſchuuwt. 79
Bomen weinig in Yſland. 21
Boter, hoe door de Yſlanders toebereid word. 32
Branding, die het water boven het oppervlak der Zee doet ſtygen. 133
Bronnen (warme) in Yſland. 13
——— ——— in Groenland. 143
Brood ontbreekt in Yſland. 23. 99
——— in plaats van 't zelve gebruiken de Yſlanders Stokviſch. 99
Bruinviſch in Yſland. 83
——— in Groenland. 191
Bygelovigheid der Yſlanders op het zien van de Geyervogel. 40
Byzonnen in Yſland. 93
——— in Groenland. 138

C.

Cachelot of Cazelot. 175 en volgende.

D.

Denen (de) hebben den handel alleen op Yſland. 109
Dieren in Yſland, 25 en volgende.
——— Groenland. 143
——— (wilde) worden in Yſland niet gevonden. 25
Doden worden door de Groenlan-

landers voor onrein gehouden. 241
Dolphyn. 192
Donder in Yſland des winters ſterker dan des zomers. 92
Dons (levend) koſtbaar. 38
Doodſtraffen in Yſland en door wie uitgevoert. 119
Dorſch. 75
Drank der Yſlanders. 99
——— Groenlanders. 214
Duikelaars in Yſland. 38. 39
Dwaallichten menigvuldig in den winter in Yſland. 92

E.

Eb en Vloed in Yſland. 94
——— Groenland. 138
Eenhoorn, verſcheide berichten van dien viſch. 169
Enden, verſcheide ſoorten in Ysland. 38
Eyder dons. 38
Eyderend. 38
——— byzondere eigenſchap van dien vogel. 39
Eyeren der zoetwatervogels in Yſland. 41

F.

Flackviſch. 67. 72

G.

G*Agathes*. 17
Ganzen in Yſland. 38
Gebergte in Yſland, waar uit het beſtaat. 15
——— Groenland. 142
Gebreken der Yſlanders. 113
Geeſtelykheid in Yſland, hoe geſtelt. 112
Geiten zyn in Yſland niet. 31
Gemoeds geſtalte der Yſlanders. 102
Geneverhout word door de Viſſchen geſchuuwt. 20
Geſteentens worden in warmer landen harder. 15
Geyervogel word zelden in Ysland gezien. 40
Gieren zyn menigvuldig in Ysland. 33
Groenland, eerſte deenſche volkplanting aldaar. 125
Groenlanders, berichten van hun. 200
——— dryven geen Koophandel onder elkander. 225
——— weinig Koophandel met buitenlanders. 225
——— kennen noch gebruiken geen Geld. 226
——— hunne verkering, muziek en danſen. 227
——— leven in den waren natuurſtaat. 230
——— hunne Zeden. 231
——— zyn weinig feilen onderhevig. 232
——— hebben noch wetten noch overheid. 233
——— hunnen quaden aart jegens de vreemdelingen. 235
——— weten van God noch Godsdienſt. 237
——— zyn bygelovig. 239
——— hoe zy hunne doden begraven en betreuren. 240
——— giſſingen van hunne afkomſt. 241
Groenlandſche Walviſch. 159

Ham-

H.

Hamburgers hebben voortyds op Ysland handel gedreven. 110
Handel der Groenlanders. 225
Handwerken, gene in Groenland. 223
Hangvisch. 69. 72.
Haring, berichten van denzelven en zyne vangst. 43
Havikken zyn menigvuldig in Ysland. 33. 34
Hayvisch. 85
Hecla (Berg) in Ysland. 10
Heilbot. 76
Honden en Katten heeft men in Ysland. 33
—— heeft men mede in Groenland. 145
Hoornen, redenen waarom zy het Rundvee in Ysland ontbreken, daar de Schapen 'er mede voorzien zyn. 28
Huwelyken der Yslanders. 114
—— —— Groenlanders. 211

J.

Jaargetyden, alleen twe in Ysland. 93
Jagt der Groenlanders. 222
Jeugt, hoe in Ysland opgevoed word. 113
Insecten, die in Ysland gevonden worden. 88
Inkomsten van den koning van Denmarken in Ysland. 115
Jupiter Visch. 166

K.

Kabeljauw, berichten van denzelven. 60
—— —— hoe door de Yslanders gevangen word. 66
Kalk word door de Visschen geschuuwt. 20
Katten en Honden heeft men in Ysland. 33
—— worden geheel niet in Groenland gevonden. 146
Kerken in Ysland. 112
Kinderen, hunne opvoeding in Ysland. 96
—— —— —— Groenland. 212
Kleding der Yslanders. 100
—— —— Groenlanders. 204
Klipvisch. 72
Knobbelvisch. 169
Konsten en Wetenschappen in Groenland onbekent. 223
Koolvisch. 75
Koorn ontbreekt in Ysland. 23
Koude, de grootste eerst in April in Ysland. 93
Krankheden weinig in Ysland. 96
—— —— der Groenlanders en derzelver genezing. 201
Kristal (Yslandsch) 16
Kruiden, heilzaam in Ysland. 22

L.

Labberdaan. 71
Landgevogelt in Ysland. 33
Lenge in Ysland. 71
Lommen in Ysland. 39
Luchtstreek in Ysland. 95
—— —— Groenland. 135

M.

Makreel. 78
Mallemuk (befchryving van een levende) 149
Marmer zoude in Yfland te vinden zyn. 15
Maten zyn in Yfland op den hamburgfchen voet geftelt. 110
Meir (driemaal 's jaars ontbrandend) 10
Melk, de voornaamfte artzeny der Yflanders. 32
Mineralen in Yfland. 17
—— —— Groenland. 142
Muizen fterven op het kerkhof van het kloofter Widoe. 88
Muziek der Groenlanders. 227
—— waarom de menfchen dezelve natuurlyker wyze beminnen. 226 in de noot.

N.

Narhwal. 169
Neften der Watervogels in Ysland wonderlyk voorzigtig geplaatft. 40
Noorderlicht in Yfland. 90
—— —— Groenland. 138
—— —— van waar het ontftaat. 91
Noordkaper. 47. 79. en 164

O.

Ongediert is in Yfland weinig, en waarin het beftaat, 88
Offen en Koeyen zyn in Yfland klein en zonder hoornen. 31

P.

Paalvifch. 169
Paarden en hunnen kommerlyken toeftand in Yfland. 26
Pluimgediert (tam) heeft men weinig in Yfland. 33
Potvifch. 190
Predikanten in Yfland hun laakbaar gedrag. 112
Puimfteen. 17
Putskop. 190

R.

Raf, waar van dezelve gemaakt word. 77
Ravens zyn menigvuldig in Ysland. 33. 36
Rechten in Yfland. 116
—— gene in Groenland. 233
Regering in Yfland. 115
—— gene in Groenland. 233
Rekel, waar van dezelve gemaakt word. 77
Religie, die in Yfland gedoogt word. 111
—— hare toeftand in Yfland. 111
Robben. 197
Roofvogels, onbefchryffelyke menigte in Yfland. 33
Rothfchaar. 70

S.

Salpeter veel in Yfland. 6
Schapen, hunnen kommerlyken toeftand in Yfland. 26
Schelvifch. 73
Slangen waarom gene in Yfland zyn. 87
Snippen zyn in Yfland. 33

Spelen en vermaken der Yflanders. 114
——— ——— ——— Groenlanders. 227
Sperma Ceti, waar te vinden. 178
Spyzen der Yflanders, en hoe zy dezelve toebereiden. 97
——— ——— Groenlanders, en derzelver toebereiding. 213
Staakvifch. 169
Sterren, enigen den Groenlanderen bekent. 224
Stokvifch. 66
Straat Davis inboorlingen hunne geftalte en lighaams gefteltenis. 200
——— kunft, om krankheden te genezen. 201
——— taal. 202
——— kleding. 204
——— woningen. 207
——— verlovingen. 209
——— huwelyken. 211
——— opvoeding hunner kinderen. 212
——— fpyzen en derzelver toebereiding. 213
——— drank. 214
——— handtering. 215
——— vifchgereedfchappen. 215
——— vaartuigen tot de vifchvangft. 217
——— Walvisvangft 221
——— Jagtgereedfchappen. 222

T.

Traan, taalkundige aanmerking over dat woord (in de noot) 82
——— foorten van het zelve. 82.
——— dient in plaats van talk 138
Trommen der Groenlanders. 228
Tonyn. 191
Tuimelaar. 192

U.

Uilen zyn menigvuldig in Ysland. 33
——— hunne foorten. 36

V.

Valken zyn menigvuldig in Ysland. 33. 34
——— hoe gevangen, vervoerd en gevoed worden. 35
Veeckfteen in Groenland. 142
Veeflagting der Yflanders. 32
Verpachting en verhuring der Havens in Yfland. 115
Vinvifch. 165
Viffchen in Groenland. 155
Vifchtyd in Yfland, wanneer begint. 66
Vogelen in Yfland. 33
——— ——— Groenland. 146
Voffen in Yfland. 25
Vuurbrakende bergen in Yfland. 8
Vyvers (warme) in Yfland. 13

W.

Wachtelen zyn in Yfland. 33
Wagenfchot beduiding van dat woord. 104 in de noot.
Walrus. 194
Walvifch. 78
——— waarin van andere visfchen te onderfcheiden. 157
——— onderfcheiden foorten en andere narichten van dien vifch. 158
Walvifchbaarden. 81
——— fpek. 82

Walvifchtraan. 82
Walvifchdoder. 194
Walvifchvangft, hoe de Groenlanders dezelve verrichten. 221
——— ——— waarom de Hollanders daarin beter flagen dan de Denen. 129
Waren, die in Yfland uit en ingevoert worden. 109
Watervogels in Yfland. 37
——— ——— weten hunne neften wonder voorzichtig te plaatfen. 40
Weekfteen in Groenland. 142
Wetten in Yfland. 116
——— gene in Groenland. 233
Winden, gefteltenis op Yfland. 93
Witvifch. 189
Woningen der Yflanders. 101
——— ——— Groenlanders. 207
Wyting. 73

Y.

Ys, hoe lang het in Groenland duurt. 136
Ysdeeltjens vervullen de lucht gelyk een nevel. in de noot 136
Yfland is vol klippen. 3
——— zonder gebaande wegen. 4
——— niet volkryk. 5
——— aardbevingen onderhevig. 5
——— vol zwavel en falpeter. 6
——— zeer gezond voor de inboorlingen. 95
——— heeft goede weiden en gras. 22
——— gezonde kruiden. 22
Yflanders hunne gemoeds gefteltenis. 102
——— ——— lighaams gefteltenis. 95
——— ——— handtering. 104
Yflanders hunne zucht tot hun eigen vaderland. 103
——— ——— Veehoedery. 105
——— ——— arbeid. 106
——— ——— koophandel. 107
——— hoe hunne kinderen opvoeden. 96. 113
——— ——— ——— Vifchboten maken. 104
——— houden hunne rekeningen in viffchen. 108
Yflands ligging en grote. 3

Z.

Zaagvifch of Zwaartvifch. 86
Zeebullen. 87
Zeegewaffen in Yfland. 24
Zeehonden. 85. 197
——— ftrekken den inwoonderen van de Straat Davis tot groot nut. 198
Zeekoeyen. 87
Zeeneftel. 24
Zeeftieren. 87
Zeevarken. 83
Zeewater zouter by Yfland, dan lager in de Noort-zee en waarom. 94
Zon, wanneer zy in Yfland niet ondergaat. 89
——— fchynt zowel in den zomer als in den winter in Groenland. 137
Zout word in Yfland niet overal gevonden. 21
Zwaartvifch of Zaagvifch. 86
——— der Groenlanders. 192
Zwavel veel in Yfland. 6. 19
——— word door de viffchen gefchuuwt. 20
Zwynen ontbreken in Yfland. 33

FINIS.

VERBETERINGEN

Wegens de

BESCHRYVING

Van het Groot Eyland

YSLAND,

Beſchreven

Door den Heer

JOHAN ANDERSON.

Opgemaakt in een tweejarig verblyf
op dat Eyland,

Door den Heer

NIELS HORREBOW.

DE BOEKVERKOPER

AAN DEN

L E Z E R.

VOor ontrent vyf jaaren gaf ik de BESCHRYVING *van* YSLAND, GROENLAND *en de* STRAAT DAVIS, door den geleerden Heer *ANDERSON* ontworpen en in het Nederduitsch vertaald, in 't licht, en had het genoegen te zien, dat dezelve door het publiek geenzins ongunstig ontfangen wierdt. Tot dat werk hadt die Heer gene geringe moeite en oplettenheid besteet, en alles t'zamen gegaart, wat enigzins ter bereiking van zyn oogmerk konde dienen. Zyne naarstigheid en weetlust hadden hem in 't geen hem hier en daar ontbreken mogt, de toevlucht doen nemen tot anderen, wier berichten hem ook enigermate in staat stelden, dat gebrekkige te vervullen. Ten aanzien van Ysland bediende hy zich inzonderheid van het onderricht van zodanige Schippers en Onder-kooplieden, die dat Eiland jaarlyks bevaren en 'er op gehandelt hadden. Doch, gelyk het gemeenlyk gaat, bleef dat onderricht geenzins van feilen en misgrepen bevryd; maar die lieden zich vergissende, deden ook dien Heer enige feilen begaan, en hem zaken te boek stellen, welke zy met een verkeerd oog beschouwt hadden, of die hun door gene te kundige Yslanders verhaalt waren. Dit bewoog den Heer *NIELS HORREBOW*, die door een tweejarig verblyf op het gemelde Eiland een' meerdere kundigheid van dat land, de lucht, de inwoonders en van hunne bedryven verkregen hadt, de pen in de hand te vatten, en een' zekerer BESCHRYVING *van* YSLAND te ontwerpen, waar in hy de misvattingen van den Heer *Anderson* dermate verbeterde, dat door zynen arbeid, gevoegd by dien van den laatstgenoemden Heer, het publiek de volledigste berichten van dat Eiland verkreeg. Dat werk, allereerst door hem in de

Deenſche tale beſchreven, werdt welhaaſt op hoog bevel van den thans regerenden Koning van Denmarken ook in de Hoogduitſche en Franſche talen vertolkt, en my ſedert door geleerde en kundige lieden zo zeer aangeprezen, dat ik gene bedenklykheid maakte, het mede in het Nederduitſch te doen vertalen, opdat onze landsgenoten niet beroofd zouden blyven van een werk, dat behalven de goedkeuring van zyne Deenſche Majeſteit, insgelyks die van vele Geleerden verworven hadt, en waarmede ik ook inzonderheid de bezitters van het werk van den Heer *Anderſon* geen geringen dienſt dacht te doen, vermits hun hier door met een' opheldering en verbetering van dat werk teffens een' *volledige Beſchryving van Ysland* in handen gelevert wordt, en zy door die beide werken alles verkrygen, wat hunne weetluſt deswegens zoude konnen verlangen of hunne begeerte voldoen. By zo verre ik hierin myn doelwit bereike, zal het my aangenaam wezen, het publiek hier mede van nut geweeſt te zyn.

VOOR-

VOORREDE
VAN DEN
SCHRYVER.

OFſchoon na Groot-Brittannien, 't geen de beide Koningryken Engeland en Schotland in zich bevat, Ysland het grootſte Eiland in Europa en derhalven ook het grootſte Land is, 't geen wel verdient dat men daarvan enig naricht heeft, is echter geen land waar van men minder met zekerheid weet. De Yslanders waren zo vlytig als eenig Volk in de Waereld, om alles eenvouwig en oprecht aan te tekenen, wat hun Vaderland ſedert zyne ontdekking, die men in den jare 861 en zyne bebouwing in den jare 874 ſtelt, wedervaren is, zo dat het te wenſchen ware, dat men uit hunne narichten van den beginnen een' aaneengeſchakelde Hiſtorie van Ysland hadt, op dat men een net begrip zoude konnen bekomen, hoe het met een' Republiek in hare geboorte toegaat. Doch hoe oplettende en vlytig de Yslanders in het aantekenen hunner Hiſtorie geweeſt mogen zyn, hebben zy zich weinig gelegen laten liggen, om het Publiek een' volkome Beſchryving van hun Land te geven; want de kleine Tractaten door Arngrimus Jonä en Theodorus

Thorlacius by forme van twiſtredenen uitgegeven, niet als iets volledigs aangemerkt konnen worden, ofſchoon zy anderzins zeer wel geſchreven zyn, waarom men het den Vreemdelingen heeft overgelaten dien arbeid op zich te nemen, welken de inwoonders des Lands zelven het beſt zouden hebben konnen verrichten, vermits het voor een vreemdeling geen' geringe zaak is, een' volkome Beſchryving te geven van een zo groot Land, 't geen tefſens van wonderbare dingen in de Natuur vol is: ja zelfs is het voor een Vreemdeling t'enemaal onmooglyk, wanneer hy zich niet enigen tyd in het Land opgehouden, de taal geleert en zich benaarſtigt heeft, om van alle dingen een' genoegzame kundigheid te verkrygen. Hoe zwaar die zaak echter is, heeft men nochtans onder de vreemdelingen de zodanigen gevonden, die in ſtaat meenden te zyn, een' Beſchryving van het Land te geven. Enigen van dezen zyn ſlegts een korten tyd in het land en tefſens met een' Beſchryving van het zelve gereed geweeſt. Anderen hebben het Land niet eens gezien, maar van de lieden, die op Ysland varen, allerlei berichten by een verzamelt, waaraan zy geloof gaven en derhalven hunne Beſchryving daarop grondeden. Van dien eerſten aart was de bekende Blefkenius, die een korten tyd op een Hollandſch Schip onder Ysland lag en mooglyk wel eens aan land ging, doch de taal geheel niet verſtondt, en echter na zyne terug komſt een klein geſchrift van Ysland uitgaf, zo ſchaamteloos en tot verklyning van de ere der Natie ſtrekkende, als het doorgaans onrecht en onwaarachtig is, waarom de geleerde Arngrimus Jonä hem in een byzonder tractaat onder den titel van *Anatome Blefkeniana* beantwoord en wederlegt heeft.

Van de tweede ſoort is de geleerde en beroemde Heer Johan Anderſon, in leven eerſte Burgermeeſter der Stad Hamburg, die, gelyk hy in zyne Voorrede zelf zegt: „ verſcheide Schippers en Onderkooplieden, die met

„ Flack-

„ Flackvisch, Traan en diergelyken naar Gluckstadt ko-
„ men, by zich ontboden, en hun zo door veel navra-
„ gen, dan door het vertonen van verscheide Naturalia
„ uit zyn voorraad bewogen hadt, dat zy hem wat zy van
„ den natuurlyken en politiken toestand van dat Eiland
„ wisten en hun zelven uit eige bevinding van de han-
„ tering en handel bekent was, naauwkeurig en omstan-
„ dig verhaalden. 't Geen hy nu dus van hun te weten
„ kwam en hem voorts van Ysland zeker bekent was,
„ hadt hy opgetekent; zyne berichten van dat Eiland ver-
„ volgens in orde gebragt, en dezelve een ieder in de
„ handen gegeven". Hier uit ziet men, op wat gronden die Heer zyne Berichten gebouwt heeft, en dat die wakkere en voorname Man geenzins willens was, het Publiek een onvoordeelig begrip van het Land en de Natie te geven, maar ter nederstelde 't geen hy waarachtig geloofde te zyn. Als een verstandig en weetgierig Man trachtede hy en beyverde zich „ om van dit grote en in veelerlei
„ opzichten merkwaerdig Eiland, in plaats van de ver-
„ minkte, gebrekkige, verouderde en met talloze grove
„ verdichtselen bedorven berichten, waar mede men zich
„ tot nu toe hadt moeten behelpen, iets nieuwer, gewich-
„ tiger, volkomener en grondiger in 't daglicht te stel-
„ len". Dus schryft hy zelf in de Voorrede, maar wist niet, dat hy, om de begeerde ware kundigheid van het Land te verkrygen, zich tot de onrechte Personen wendde; weshalven die verdichtselen en verouderde onware vertellingen van het Land alleen vermeerdert, de pryswaarde oogmerken van den Schryver verydelt, en het publiek misleid is.

Wanneer men al eens toestaan konde, dat onder de Schippers, Onder-Kooplieden en diergelyke personen, van welken wylen de Heer Burgermeester Anderson zyne berichten ontfangen hadt, enigen geweest mogten zyn, die verstands genoeg hadden, om van den natuurlyken en

 poli-

politieken toeſtand van Ysland te oordeelen, zo gehengt hun ampt en bezigheid niet, noch geeft hun gene gelegenheid, iets beſtipts en voldoenends daar van te vernemen. Zy leggen in een' Haven aan de een' of andere zyde van het Land. Van hunne komſt tot dat zy weder afzeilen, hebben zy genoeg te doen, de een met den Koophandel en de ander met het uit- en inladen der Koopmanſchappen; weshalven zy gewis geen tyd overig hebben, om den toeſtand van het Land naar te vorſſchen. Even zo weinig konnen zy van de hanteering en handel der inwoonders iets van belang weten; want wanneer de Schepen van de Compagnie in Ysland zyn, hebben de Yslanders niets anders te doen, dan hun hooi in te zamelen. De Viſſery geſchiedt dan niet veel, vermits de Viſch in dien tyd niet wel gedroogt kan worden. Voorts beſtaat de voornaamſte bezigheid der inwoonders alsdan in den handel met de Kooplieden, waarom zy gewoon zyn, zich op te houden ter plaatſe, alwaar die handel gedreven wordt. Van de geſteltenis der Lucht ten aanzien van warmte en koude konnen de Schippers en Kooplieden even zo weinig oordeelen; want die naar Glukſtadt varen, bevinden zich maar alleen des zomers in Ysland. Heeft dusdanig een Perſoon dan bericht, dat het aldaar zo warm was, dat men byna naakt moeſt gaan, zo vermoede ik, dat hy juiſt dien dag vele Viſſchen zou hebben moeten wegen en aan boord brengen. Heeft een Koopman gedurende den winter in Ysland gelegen, 't geen by wylen uit noodzaaklykheid door geleden ſchade aan zyn Schip heeft konnen geſchieden, zulks hy niet weder vertrekken konde, zal hy denklyk uit geemlykheid en weerzin alles ſlechter en elendiger aangezien hebben, dan het wezentlyk was.

Hier uit blykt nu, hoe verre zich de bevinding van die lieden uitſtrekt en hoe gering dezelve is. Echter is niet te twyffelen, dat zy zich daarop beroepen zullen hebben, toen zy de ere genoten, door den eerſten Burgermeeſter

van

van Hamburg verzogt en van hem zeer wel ontfangen te worden. Zy hebben het voor het geringſte gedeelte van hun plicht gehouden, dien voornamen en geleerden Man alles te verhalen, 't geen zy volgens de aanleiding zyner vragen merkten, dat hy weten wilde, en voor geen zo onverſtandigen en onachtzamen aangezien willen worden, als of zy van alle de dingen in 't Land geen naricht konden geven, byzonder nadien zy vermoedelyk dikwils aldaar geweeſt waren. Dus hebben zy zich op hunne eige bevinding beroepen en zo wel verhaalt 't geen zy niet wiſten, als 't geen zy wiſten.

't Is dan geſchiedt, dat wylen de Heer Burgermeeſter Anderſon, geenzins twyffelende aan de onwederſpreeklyke waarheid en oprechtheid der hem gegeven berichten, vermits zy hem van lieden ter hand kwamen, die jaarlyks gewoon waren naar Ysland te varen, en alles uit de eerſte hand en eige bevinding waanden te hebben, zyne Beſchryving van Ysland ontworpen heeft; en nadien hem bekend was, dat het publiek weinig of gantſch gene kundigheid van dat zoverre afgelegen land hadt, wilde hy zyn geſchrift ten dienſte van het publiek gemeen maken, welke goede mening zyne erven vervulden, toen zy zyn Boek in druk gaven.

Vervolgens werdt dat geſchrift uit het Hoogduitſch ook in het Deenſch vertaalt en in die beide talen met groot genoegen gelezen, vermits men vertrouwde, daarin een volkomen en zeker bericht van het Land te zullen vinden; doch zo onwederſpreeklyk het is, dat in 't gemelde geſchrift vele geleerde en ſchrandere Aanmerkingen gevonden worden, die hunnen Auteur waardig zyn, zo zeker is het ook, dat de berichten, waarop de Schryver zich gegrond heeft, niet alle met de waarheid overeen ſtemmen.

Op dat dan het publiek in deze zeker geſtelt en het Land verantwoord worde tegens deze en gene beſchuldigin-

gingen, welke men tegens het zelve ingebragt heeft, heb ik besloten de tegenwoordige Beschryving te ontwerpen, waarin zekere berichten nopens het Land, de lucht, de inwoonders en hunne handteering gegeven worden. Ik volg het geschrift van wylen den Heer Burgermeester Anderson Artikel voor Artikel, en toon, waarin die Heer zich vergist, en hoe alles in der daad gelegen is. By die gelegenheid heb ik hier en daar mede iets nieuws bygebragt, waar van de Heer Anderson geheel niets gesproken heeft. Voorts steunt deze myne Beschryving op 't geen ik zelf gezien en gedurende een tweejarig verblyf aldaar te Lande ondervonden heb. 't Gebeurde aleer ik in 't land kwam, hebben my wakkere en gestudeerde Yslanders verhaalt, die het zelven gezien hadden en 'er beter bescheid van wisten, dan de gemene man, van wien een Schipper of Onderkoopman zyne berichten zoude hebben mogen bekomen.

DE

DE TEGENWOORDIGE STAAT OF OMSTANDIGE BESCHRYVING VAN YSLAND.

VErmits de Beſchryving van *Ysland*, door den geleerden Heer *Johan Anderſon*, in leven eerſten Burgermeeſter der vrye Keyzerlyke Ryksſtad *Hamburg*, ontworpen, merendeels op berichten van Schippers en Kooplieden ſteunt, is het geenzins te verwonderen, dat hier en daar vele feilen ingeſlopen zyn, die ik door een verkregene kundigheid, gedurende een tweejarig verblyf op dat Eiland, nodig geoordeelt heb te moeten verbeeteren.

§. 1.

Ylands ligging en grote.

Het Eiland *Ysland* ligt volgens de aanmerkingen, die ik op het bevel van den Koning van *Denmarken* op de Koninglyke Hoeve *Beszeſted*, in het weſtelyk gedeelte van het Eiland geleegen, gemaakt heb, op de breette van 64 graden 6 minuten, en uit de aldaar waargenomen Maanverduiſtering kan men beſluiten, dat de lengte, te rekenen van de Londenſche Middaglyn, 25 graden Weſtlyker en dus byna 4 graden Ooſtlyker is, dan men tot nu toe gelooft heeft. Offchoon de lengte en breette van dat Land be-

zwaarlyk te beſtemmen zyn, kan men echter de lengte veel zekerder op 120 dan op 70 Deenſche Mylen bepalen, en wanneer men de Middellengte van het Ooſten naar het Westen neemt op de ſmalſte zyde, is de breedſte wel niet langer dan de vermeende 41 Mylen, doch echter op de meeſte plaatſen van het Zuiden naar het Noorden veel breder, ja zelfs tot 60 Mylen; zulks men de Middelbreette van het Land billyk op 50 Deenſche Mylen bepalen kan.

Geſteltenis van het Land of den grond.

§. II. In plaats dat het gantſche Eiland aan alle zyden door Klippen omgeven en als ingeſloten zoude zyn, vint men veeleer merendeels aan het Land een zuiveren grond, en is het 'er gevolglyk ongelyk anders mede gelegen dan met Noorwegen, alwaar men langs het Land binnen de Klippen varen kan, waar tegen *Ysland* meeſt ontbloot tegens de Zee ligt. Aan de Zuidzyde zal men aldaar, buiten de Vogel-Klippen, niet veel anderen aan het Land vinden; doch by het inlopen van de een' of andere Haven, als *Quebäck*, *Grindevius* en *Böſand*, ontmoet men naby het Land Klippen en Banken in Zee, waar voor zich de Zeevarenden zorgvuldig hoeden moeten. Ook ligt midden in *Hafnefiord*, welke een' der ſchoonſte Havens is, die men wenſchen kan, een' kleine Klip in het inlopen. Dat het Land voorts omgeven zoude zyn door vele kleine onbewoonde Eilandjes, is mede een vergiſſing; want wanneer men een' zekere uitgeſtrektheid naar het Weſten in *Biediefiord* buiten voor *Dale-Syſſel* uitzondert, alwaar een' menigte van zodanige groene en weide-ryke Eilandjes liggen, zullen rondom dat grote Land niet veel meer dan om het kleine Eiland Zeeland gevonden worden. Betreffende de inwendige geſchapenheid van het Land, is het wel niet te lochenen, dat in *Ysland* zo wel als in Noorwegen vele grote Bergen gevonden worden, die Jaar uit Jaar in met Sneeuw en Ys bedekt zyn; doch het is niet minder een' waarheid, dat die Bergen zo ſteil niet konnen wezen, dat men ze niet zoude konnen beklimmen, dewyl jaarlyks dikmaal grote reizen met vele honderden paarden over dezelve geſchieden, nadien de meeſte Inwoonders uit

de

de Noordlyke deelen over die Bergen trekken, om hunnen Wintervoorraad aan gedroogde Visschen uit de Zuid-en Westlyke deelen te halen: ja zelfs vindt men boven op die Bergen niet zelden vlaktens en effenheden, die 3 of 4 mylen en noch groter zyn, alwaar hier en daar schone Weiden, vele Vischryke Meren en Wateren, en ook enige Zandgrond gevonden worden. Voorts zyn de meeste Bergen vruchtbaar in gras en niet verbrand, gelyk de Heer *Anderson* meent, offchoon wel enigen van de laatste soort gevonden worden.

§. III. Sedert het Jaar 1730 is in *Ysland* geen Brand in de Aarde, of in een Vuurbrakenden Berg bespeurt, en nadien zulks zelden geschied, en die Brand alleen een klein stuk gronds aantast, is het zeker, dat de reizen daar door niet verhindert of belemmert worden, dan maar alleen voor een korten tyd en op weinige plaatsen. Rotsbreuken geschieden 'er nu of dan, gelyk in andere Bergachtige Landen, en worden de Wegen als dan weder spoedig opgeruimt. 't Is waar, dat geen' Wagen of Karren in 't Land gebruikt, maar alles te Paard vervoert wordt; doch niettemin kan men alomme gemaklyk ryden, en behoeft men niet te voet te gaan. Hoe men in 't Land reizen kan.

§. IV. De Hoofdoorzaak, waarom het Land niet zeer Volkryk is, moet toegeschreven worden aan de zogenaamde zwarte dood, die in het laatst van de veertiende Eeuw dat Land zo wel als vele andere trof, als wanneer de Menschen is *Ysland* byna alle uitstierven, zulks niemand die zware plage heeft konnen beschryven. De meesten der noch overig geblevenen reddeden zich op de Rotsbergen, alwaar zy gezond bleven, en nadien *Denmarken* door die zelfde Pest mede een groot getal Inwoonderen verloor, en het derhalven gene Menschen tot het weder bevolken van *Ysland* ontbeeren konde, hebben echter de weinige overgeblevene Inwoonders het Land weder zo zeer bevolkt, dat thans meer dan 80000 Zielen aldaar getelt worden. Behalven die zogenaamde zwarte dood hebben ook enige ma- Hoedanig het Land bewoond is.

malen zware krankheden op *Ysland* gewoed: dus in de Jaren 1697, 1698 en 1699 vele Menſchen van honger ſtierven. In den Jare 1707 rukten de Kinderpokjes, met welke een' ſoort van Peſt gepaart ging, meer dan 20000 Menſchen in het graf, en enigen tyd 'er na overleden velen aan de gewone Kinderpokjes. By die oorzaken, waarom het Land niet zodanig, als wel anders zyn konde, vermeerdert is, zouden noch verſcheide anderen gevoegt konnen worden; doch zulks is geenzins aan de geſteltenis van het Aardryk of de Lucht toe te ſchryven. Hoe weinig het Land ook bebouwd mag zyn, liggen nochtans meer dan 12 mylen diep in het Land bevolkte plaatſen. Naby de 22 Havens rondom *Ysland* zyn loutere Koopſteden, gelyk dezelve genoemt en beſchreven worden, alwaar de Kooplieden van de Compagnie met de Inwoonders van het Land handel dryven, en daar tegen vind men, om zo te ſpreken, gene Dorpen. Doch vermits die zogenaamde Steden niet overeen komen met het denkbeeld, dat men zich buiten 's Lands daar van zoude konnen vormen, moet ik zeggen, dat dezelve alleen beſtaan uit de Huizen der geoctrojeerde *Yslandſche* Compagnie, welke op iedere plaats 3 of 4 woningen der Kooplieden, Winkels, Keukens en Pakhuizen zyn, die in *Ysland* den naam van Steden dragen, ofſchoon hier in ongelyk aan de Steden, welke in andere Landen dus genaamt worden. Ondertuſſchen kan men echter met meer zekerheid zeggen, dat men in *Ysland* Steden maar geen' Dorpen vindt; want iedere Hoeve of Bey op zich zelven alleen ſtaat, en hare eige Grasweide rondom zich heeft, die de eigenaar aan 2, 3, 4, 6. en dikwerf meer Huislieden verhuurt, en wordt het gantſche Land dus in Kerſpelen verdeelt. Nochtans is het hier zo min als elders een ieder geoorlooft, zonder voorweten en opzicht van de Overheid of de Eigenaars, waar het hem behagen zoude, een Huis te bouwen, maar worden daar toe bekwame plaatſen verkoren, alwaar men veel Gras vindt; doch nadien de Voorzienigheid de Zee rondom dit Land met

een'

een' grote menigte van allerlei Viſſchen gezegent heeft, is het niet te verwonderen, dat de Kuſten volkryker dan wel het Land van binnen zyn, vermits tot de Viſſery veele Menſchen vereiſcht worden, en ook daar van ongelyk meer dan van den Akkerbouw leven konnen.

§. V. Het Land is geenzins hol, behalven op zeer weinige plaatſen, alwaar weleer en in vroegere tyden Aardbranden geweeſt zyn. Voor het overige vindt men aldaar, gelyk in andere Landen, een vaſten, zwaren en harden grond, en op vele plaatſen zo goede aarde, als tot het zajen gewenſcht zoude konnen worden. Alleen op twee plaatſen, naamlyk in *Noorden Syſſel*, in het Diſtrikt van *Huſevigs*, en in 't Zuiden in *Guldbringe-Syſſel* by *Kryſevig*, word Zwavel gevonden, en heeft de Aarde hier en daar by de warme Baden een zwavelachtigen reuk; weshalven het Land tot Aardbevingen niet zo zeer geſchikt is, als wel gemeent word. Gedurende twee Jaren, dat ik in het Land geweeſt ben, heb ik geen' de minſte Aardbevingen beſpeurt, en ook van anderen verſtaan, dat zy dezelve nooit gevoelt hadden, hoewel brave Lieden my berichteden, dat men op enige plaatſen nu of dan Aardſchuddingen ontwaar wierdt, die echter zelden ſchaden verwekten, en dat zulks inzonderheid in het Zuidelyke gedeelte des Lands, maar zelden naar het Weſten en Noorden voorviel. 't Zoude wel eens gebeurt konnen zyn, dat een Huis door een' Aardbeving omviel, doch gemeenlyk zyn de Menſchen gered, en hoort men zelden, dat door een' Aardbeving, hoe hevig ook, Vuurbraken ontſtaan of Watervloeden voortgeſproten zyn.

Van de Aardbevingen in het Land.

§. VI. Hier boven zeide ik, dat maar alleen op twee plaatſen Zwavel gevonden wordt en nergens elders, gelyk men ook op de laatſte dier gemelde plaatſen enige Salpeter aantreft. Op vele andere plaatſen heb ik diep in de Veengronden zien graven, doch zonder dat ooit Zwavel of Salpeter te voorſchyn kwam, maar wel dat de Turf hier en daar een Zwavelachtigen reuk van zich gaf, gelyk in an-

Van Vuurbraken uit de Aarde.

 dere

dere Landen meer gevonden wordt. In den Jare 1728 begon in de *Noorder-Syssel* een Berg vuur uit te werpen, en zettede de 'er omliggende Zwavel-aarde in brand, waar uit een Vuurvloed ontstont, die in een Meer, *My-vatne* genaamt, vlietede; doch nadien zodanig een Aardbrand niet ontstaan kan buiten de twee hier voren gemelde Districten, alwaar Zwavel-Aarde gevonden wordt, en ook gene zodanig een Aardbrand sedert den jare 1000 tot 1728 geweest is, kan niet gezegt worden, dat het dikwerf geschiedt, en noch minder dat het de Aarde verderft en voor eeuwig onvruchtbaar maakt.

In den Jare 1726 viel in *Noorder Syssel* een' Aardbeving voor, waar op een grote Berg, *Krafle* genaamd, met een verschriklyk gekraak en gerucht Rook, Vuur, Assche en Stenen begon uit te werpen; doch vermits het ten allen gelukke stil weder was, werdt het Land daar rondom niet met Asch en Stenen verdorven, maar vielen dezelve op de Rots zelve en aan den voet neder. De Rots brandde nu en dan een tyd lang, zonder schade te veroorzaken, en zonder dat men een' andere Aardbeving bespeurde, dan die de uitbraak van het Vuur veroorzaakt hadt. Hierna ontstaken in den Jare 1728 door de sterke Vuurbraking enigen der omliggende Zwavel-Gebergtens, die een wyl brandden, tot dat van de brandende stoffen genoegzaam een Vuurvloed verzamelt werdt, die zeer langzaam van dien Berg naar het Zuiden en de lager Landen afvloeide; zulks eenige Inwoonders rondom het bovengenoemd Meer *My-vatne*, omtrent 3 Mylen van dat gebergte gelegen, in de Lente van het Jaar 1729 hunne Woningen verlieten, en in den Zomer het Houtwerk van de Kerken en hunne Huizen wegnamen en medevoerden, als wanneer eindelyk die langzaam voortgaande Vuurstroom, ontrent den Herfst langs de meest afhellende plaatsen tot aan dat Meer voortvloeide, en een Hoeve en enige Landeryen naby dat Meer liggende overstroomde. Eindelyk storte die Stroom met een geweldig bruischen in dat Meer, en bleef tot in het vol-

volgende Jaar 1730 aanhouden, vermoedelyk vermits het Zwavel-Gebergte gene verdere Stoffe hadt om zich te onderhouden. Sedert werdt die vlietende Stoffe hard, en liet langs den weg gebrande Stenen overig, waar over de Inwoonders gaan konden, die hunne Kerk op de vorige plaats weder opbouwden, en dit was de gantſche ſchade; welke die anderzins zo vreeslyke Vuurvloed veroorzaakte, waar door geen levend Schepſel om 't leven kwam. Het Meer *My-vatne*, in 't welk die vurige ſtoffe vlietede, werd met veel gebrande Stenen aangevult en daar door veroorzaakt, dat, daar het voorheen taamlyk diep was, het zedert zeer ondiep werdt. De Viſſchen, *Silungen* genaamd, waarſchynlyk de zelfde, die men elders *Forellen* heet, werden 'er in langen tyd niet gevonden, doch thans weder in grote menigte gevangen. Dit zyn de ware omſtandigheden van die yſſelyke gebeurtenis, die meer dan 4 Jaren geduurt heeft, na dat de Berg *Krafle* hadt begonnen Vuur uit te werpen, en waarna geen Aardbrand noch Vuurbrakende Berg in *Ysland* gevonden is.

§. VII. Wel verre dat men in *Ysland* zelden andere dan uitgebrande Bergen vindt, aan en om welke men de werkingen en overgeblevene tekenen van een vorigen Brand duidelyk zoude konnen beſpeuren, kan ik verzekeren, dat men in dat Eiland, zo lange het bewoond is, geen twintig Bergen vinden zal, die Vuur uitgebraakt hebben, maar wel vele duizenden, die nooit brandeden of ooit branden zullen. Te voren heb ik getoont, dat men in *Ysland*, gelyk in andere Landen, allerhande Aarde, en gevolglyk ook Zandaarde vindt; weshalven men niet zeggen kan, dat alomme geen gewoon Zand, als op andere plaatſen, maar ſlegts oude Aſſche en verbrande Steenſtof te vinden is, in het tegendeel is het een' waarheid, dat men hier en daar te veel Zand aantreft, en wel inzonderheid ter plaatſe een *Joëkel* of *Ysberg* vuur uitgegeven en daar door zware overſtromingen veroorzaakt heeft, vermits het geſmolte Ys en Sneeuw zo vele lagen Aarde heeft voortgedreven, dat

Van Vuurbrakende Bergen.

aldaar

aldaar het blote Zand overgebleven is, en by wylen goede ſtukken Land genoegzaam overſtelpt en bedorven heeft; doch daartegen wordt geen' Aſſche of verbrande Steenſtof gevonden, behalven maar op weinige plaatſen, alwaar brandende Bergen als de *Hecla*, *Krafle* en enige meer geweeſt zyn. 't Gaat voor geen vaſten regel door, dat de Vuurbrakende Bergen onverhoeds weder in woede geraken en zich beginnen te ontlaſten; want de Inwoonders, in de nabuurſchap wonende, door de bevinding geleert hebben, dat wanneer de Joëkel waſt, dat is, als het Ys en de Sneeuw zo hoog ſtygen, dat de Kloven, waar uit te voren Vuur kwam, verſtoppen, als dan de tyd nadert, dat zy Aardbevingen en een Vuuruitberſting van den Berg vermoeden konnen. Daarom duchten zy, dat de Rotsberg, die in den Jare 1728 brandde, welhaaſt weder ontſteken zal, vermits zy zien konnen, dat het Ys en de Sneeuw daar over heen gewaſſen zyn, en vermoedelyk de luchtgaten dempen en verſtoppen, waar door de uitdamping verhindert wordt.

Van den Berg Hecla. §. VIII. De Hecla is ten allen tyde in de Waereld door zyne Vuurbraking onder de beroemſte Bergen getelt, en worden Menſchen gevonden, die menen, dat die Berg zodanig een verband met den *Veſuvius* in Italië heeft, dat wanneer deze Vuur braakt, de *Hecla* zulks ook begint te doen; doch thans wordt hy voor geen der voornaamſten in *Ysland* gehouden, vermits hy veele Jaren ſtil geweeſt is, en anderen ondertuſſchen zo ſterk als weleer de *Hecla* gewoed hebben, als by voorbeeld de *Krafle* in *Noorder-Syſſel* en de Joëkelen, *Kötlegau* en *Oeraiſe* in *Skaftefields-Syſſel*. Ook is bevonden, dat de *Hecla* geen' overeenſtemming met de *Etna* en de *Veſuvius* heeft, vermits deze onlangs gebrand hebben, en de *Hecla* ſtil geweeſt is. 't Is denklyk, dat de *Hecla* zyn aanzien verkregen heeft, vermits voorheen zyne Vuurbraking telkens heviger dan die van anderen was; doch dat dat Vuuruitwerpen veele honderden Jaren achtereen geduurt zoude hebben, kan niet toegeſtaan worden, nadien men een langen tuſſchentyd van ſtilte

niet

niet achtereen durend noemen kan. De *Hecla* heeft in 800 jaren en daar boven, zo lange *Ysland* bewoond geweeſt is, niet meer dan tienmalen gebrand, naamlyk in de jaren 1104, 1157, 1222, 1300, 1341, 1362, 1389, 1558, 1636 en de laatſtemaal 1693, als wanneer hy den 13 February begon te branden, en daar mede tot in de maand Auguſti aanhieldt, gelyk ook de vorige branden ſteeds enige maanden geduurt hebben. Hier by is aanmerklyk, dat de *Hecla* in de 14. eeuw het allermeeſt, naamlyk vier malen, gewoed heeft, en in de volgende 15. eeuw t'enemaal ſtil geweeſt is, en dus in 169 jaren achtereen heeft opgehouden vuur uit te werpen. Vervolgens heeft hy in de 16. eeuw maar eens, en in de 17. ſlegts tweemaal vuur gebraakt, waar op weder een ſtilſtand van ontrent 60 jaren gevolgt is. Hier uit beſluit ik, dat zyne vuurbraking van tyd tot tyd afgenomen, en het vuur elders in het land lucht bekomen en een weg gevonden hebbende, de *Hecla* met den tyd wel eens geheel mogt ophouden vuur uit te werpen: doch het is alleen aan God bekent, en geen menſch kan beſtemmen, wat deswegens in het toekomende gebeuren zal. Thans wordt aan den *Hecla* geen den minſten damp noch rook beſpeurt, en vindt men alleen in enige kleine holen ziedend water, van welk ſoort ook vele en ongelyk grotere in *Ysland* aangetroffen worden. Wyders verdient dat men aanhale en opmerke, dat offchoon de *Hecla* in de laatſte Vuurbraking, waar door een groot gedeelte goede weiden met aſſche, zand en puimſteen bedekt werdt, grote ſchade verwekte, dezelve echter door den tyd weder vergeten is, vermits de aſſche en het zand allengs door den wind naar lagere plaatſen en in de moeraſſen en poelen gedreven, en dezelve daar door droog en tot weilanden bekwaam geworden zyn; behalvendat ook het aardryk, alwaar die aſſche allereerſt lag, daar door genoegzaam gemeſt en vruchtbaarer is geworden, dan het te voren was; zulks aldaar thans weder gras waſt. Op andere plaatſen heeft zich boven op de aſſche een' laag aarde gezet; weshalven de aſſche een ja

twee ſpitten diep onder de aarde ligt, waar door, om zo te ſpreken, de weiden rondom den *Hecla* veel beter dan te voren zyn. Niet verre van den voet des bergs worden zelfs hoven en huizen gevonden, die geen het minſte nadeel van den *Hecla* lyden. Dat de *Hecla* niet te beklimmen zoude zyn, is een' vergiſſing, vermits verſcheide lieden 'er op geweeſt zyn, en noch in 't jaar 1750 twee *Yslandſche* Studenten van *Coppenhagen*, die derwaards gereiſt waren, om 'er de zeldzaamheden der natuur te ontdekken, welke een geruimen tyd rondom op dien berg alles beſchouwden; doch niets dan ſtenen, zand en aſſche, hier en daar ſcheuren en kloven en enig ziedend water vonden, en eindelyk, na dat zy tot aan de knien door die aſſche en het zand gegaan hadden, onbeſchadigt, hoewel zeer vermoeid, van daar terug kwamen. Dus ook hebben vele anderen dien berg bevonden, welke, om dezelve te bezien, derwaards gereiſt waren. De *Hecla* is een taamlyk hoge berg, en een der grootſte in *Ysland*, doch aldaar worden noch groter gevonden, als by voorbeeld de *Weſter Jöekel*; ook is de *Hecla* een *Jöekel*, dat is een berg, wiens boven ſpits ſteets met ys en ſneeuw bedekt is, en gevolglyk waarop niemand komen kan.

Van een driemaal des jaars ontbrandend Meir.

§ IX. Aan den *Hecla* of den voet van dien berg vindt men enige kleine wateren, die altoos warm zyn, het een meer het ander min; doch niemand heeft ooit met den Thermometer waargenomen ('t geen echter zyn nut zoude hebben) of zy des winters warmer zyn, of altoos een evengelyken graad van warmte hebben; maar het is zeker, en ik zelf heb dikwerf gezien, dat zy den enen tyd minder dan den anderen damp uitgeven. De bevinding leert, dat wanneer zy ſterk dampen, regen volgt, en wanneer zwakker, droog weêr te verwachten is, 't geen zeer ligt uit de natuurlere opgemaakt kan worden; want als de lucht vochtig is, is meer ſtoffe tot dampen voorhanden, vermits de damp vermeerdert wordt; daar in het tegendeel, wanneer de lucht droog is, en gene vochtigheden by zich

heeft

heeft, de damp natuurlyker wyze verminderen moet. Doch nooit zyn boven die warme wateren by den *Hecla*, noch boven anderen in het land, die echter ongelyk warmer dan dezen zyn, vuurvlammen gezien; want die zo zeer ſtrydige Elementen in *Ysland* zo min als in andere landen dus enig zyn, dat zy zich zodanig verzamelen zouden, dat het Water zoude konnen branden. 't Is geen zeldzaam geluk, in *Ysland* warme Wateren te vinden, vermits dezelve op honderden plaatſen daar te lande aangetroffen worden, by welke zich by wylen zeer fraije en wonderbare verſchynſelen vertonen, waar van in de naaſte Paragraaf geſproken zal worden.

§. X. Ik zal my niet inlaten, om de oorzaak van de warme Bronnen in *Ysland* na te ſporen, vermits zulks tot de natuurkunde behoort, doch meen te moeten vaſtſtellen, dat de Zwavel in den grond daar van de reden geenzins is. Dikwils ben ik by vele warme Bronnen geweeſt; doch heb 'er nooit de geringſte Zwavel in de Aarde gevonden, dan alleen by de *Kryſevigs* Bergen, alwaar het Zwavel-oord is. De meeſte dier wateren hebben geen mynſtoffigen ſmaak, gelyk ik door verſcheide proefnemingen bevonden heb. Dezelve konnen den naam van Vyvers en Bronnen naauwlyks dragen, immers niet van de eerſtgenoemden; want de opening in den grond, waar in dat water ziedt, gemeenlyk niet groter dan een brouwketel is, en niet zelden noch kleiner. Op verſcheide plaatſen komt geheel geen water uit de gaten, maar loopt afvlietende van hogere plaatſen over den heten grond, waar door het water warm word, rookt en dus verder voortvliedt; weshalven vele dier waters geen' Bronnen genaamt konnen worden. In een drogen zomer, waarin geen toevloed van water was, heb ik geen damp beſpeurt, maar den grond zo heet bevonden, dat ik met de ſchoenen 'er niet op ſtaan konde. Dusdanig een hete grond was ſteenachtig en ik zag hier en daar by wylen ſmalle openingen, een duim en vinger breed, uit welke een ſterker hette dan op andere plaatſen voortkwam, en wanneer het water over

Van warme Bronnen, Hveret genaamt.

zodanig een heten grond liep, kookte het ſterker boven die enge ſpleten, dan wel elders. Dat hete water werdt in de landſpraak een *Huer* genaamt, en daar van worden driederlei ſoorten in *Ysland* gevonden. Enigen zyn maatlyk heet, weshalven men de handen, zonder dezelve te branden, 'er in houden kan; anderen zyn kokend heet, die ſoortgelyke blazen, als het kokend water, opgeven, en weder anderen zo overmatig ſterk kokend, dat zy het water als een Springbron in de hoogte dryven. De laatſtgenoemden konnen weder in twederlei ſoorten verdeelt worden, vermits enigen, zonder een zekeren tyd of ordre het water, gelyk ik zeide, door het ſterk koken in de hoogte dryven, en andere weder op zekere tyden ophouden, en in een' beſtendige ordre het water van zich uitwerpen. Van die laatſte ſoort is het hete water in het diſtrict van *Huſevigs* in *Noorder-Syſſel*, welks wonderbare werking wel verdient, dat ik 'er iets meerder van zegge. En nadien die hete Bron byna de merkwaardigſte in het land is, zal ik 'er een kort bericht van geven, 't geen gewis niet onaangenaam kan zyn.

Beſchryving van een hete Bron in het Diſtrict van Huſevigs.

Dezelve ligt by een' hoeve, *Reykum* genaamd, welke naam vele hoeven in het land hebben, en alle van de hete Bronnen afſtammen, waar by zy gelegen zyn; want *Ryk* in het *Yslands Rook* is, en werden mitsdien alzo genaamt van den rook en den damp, die uit de gemelde Bronnen voortkomen. Te dier plaatſe zyn drie hete Bronnen, die ongevaar 30 vademen van een liggen, uit welke het water by verwiſſeling zodanig opkookt, dat wanneer de Bron' die aan het ene einde is, water uitgeworpen heeft, de middelſte, daar na die aan het ander einde, en daarop weder de eerſte zulks insgelyks begint te doen; en in die orde varen zy ſteeds voort, ieder van hun ongevaar driemaal in een kwartier uurs, op te wellen. Zy alle zyn in

een

een harden steengrond, doch op een vlak veld. Twee van dezelve dringen het water van tusschen de stenen in de hoogte; hebben derhalven geen' gewisse opening, en dryven het water maar alleen ontrent een' elle hoog uit den grond; doch de derde heeft een' ronde opening, als ware zy door de konst in een' harde steenrots gemaakt, en is ontrent zo wyd als een grote brouwemmer. Uit deze springt het water, wanneer het de beurt van die Bron is, vyf a zes ellen hoog, waarop het weder in zyn omvang tot op ontrent twee ellen daalt, en als dan kan een ieder toetreden en die wonderbare uitwerking beschouwen; doch moet by tyds terug gaan, als de Bron weder begint op te wellen. Wanneer het water op zyn laagst gevallen is, volgen drie opbruisschingen: door de eerste stygt het tot op de helft van den bovenrand; door de tweede tot den rand zelven en door de derde springt het, gelyk ik zeide, vyf of zes ellen hoog, waar na het plotsling twee ellen diep in zyn omvang zinkt; en terwyl het water dus in die hete Bron op zyn diepst gevallen is, ontspringt die aan het ander einde, en vervolgens de middelste, tot de beurt weder aan de grootste komt. De zeldzaamheden, hier by verder voorvallende, zyn deze: wanneer men water uit de grootste Bron in een flesch doet, zal men bevinden, dat het noch twee- of driemaal overloopt, ten zelven tyde als de Bron zelve opwelt; dus lange behoudt het water de gesting, om zo te spreken, by zich, na dat men het uit de Bron genomen heeft; doch daarna stilt het, en word koud. Wanneer men de flesch, zo dra het water 'er in gedaan is, wilde toestoppen, zoude men verzekert konnen zyn, dat zy terstond van een zoude bersten, zo dra het water in de hete Bron opwelde, 't geen met vele honderden flesschen beproeft is, om die zeldzame uitwerking te zien. Wanneer het water in de Bron begint te dalen, en men 'er weder bykomen kan, trekt het alles wat men 'er in werpt naar beneden, ja zelfs hout, 't geen anderzins op het water dryft; doch de Bron werpt het gewis ook weder

uit, als zy opwelt, en kan men het dan op den grond aan den zyde of den rand der Bron weder vinden. De bevinding heeft meer dan eens geleert, dat, wanneer men grote ftenen, zo zwaar als een man opligten kan, in de Bron werpt, dezelve beneden een groot gedruis en bruifchen verwekken, doch die ftenen worden fteeds door de fterke opperfching van het water weder 'er uit en op den rand van de Bron geworpen: waarom men 'er ook vele ftenen rondom ziet liggen, waar mede de proeven dikwerf genomen zyn. Het uitgeworpen water maakt een' kleine beek, welke zich allengs verkoelt en eindelyk in een' rivier valt, fmaakt zeer weinig of geheel niet mynftoffig, en is, koud zynde, zeer goed te drinken. De grond daar omftreeks tot aan de hete Bron geeft zeer fchone weiden, behalven vyf of zes ellen rondom dezelve, naamlyk zo verre het hete water fpringt, en alwaar de grond louter fteen is. Een' hoeve, langs welke het laauwe water van de Bron voorby vliet, laat altoos zyn Vee uit dat water drinken, en het is alomme bekent, dat de Koejen, die daar uit gedrenkt worden, overvloediger melk geven, dan anderen. Dusdanige zeldzame en wonderbare uitwerkfelen hebben niet alleen die hete Bronnen, maar ook enige anderen; behalven alleen, dat zy van zodanig een' beftendige verwiffeling niet zyn, noch de een' of de andere met een' zo gewiffe ordre het water in de hoogte niet opgeven. Zy, die naby de kokend hete Bronnen wonen, waar van men aldaar zeer velen heeft, bedienen 'er zich met veel nut van in menigerlei toevallen; koken 'er hunnen fpyzen in, na dat zy den ketel met koud water en vleefch in de opwelling gehangen hebben, als wanneer de fpyze zonder veel moeite gaar worden kan. Ik weet, dat vele reizenden hun Theewater zeer fpoedig in zodanig een' Bron gekookt hebben, zo dra zy maar den Theeketel in het water gehangen hadden. Ik zelf heb een man by een' fterk kokende Bron by *Kryfevig* een gantfchen dag bezig gezien met het krommen van Hoepels, die hy door behulp van

dat

dat kokend water zodanig als hy wilde meer of min tot groter of kleiner vaten krommen konde, offchoon enige van dezelve een duim dik waren; doch hy moeft ondertuffchen om ieder uur, en fomtyds noch eerder, als hy het nodig vondt, van de Bron afgaan, om verfche lucht te fcheppen, door den verfchriklyk zwavelachtigen en andere zwaren ftank van die Bron, vermis het daar omftreeks vol Zwavel, Aluin, Salpeter en allerhande vermengde aarde is, gelyk ik zelf aldaar by myn aanwezen waargenomen heb; weshalven ik door den doordringenden ftank te dier plaatfe het by die Bron niet langer houden konde. Behalven het nut, dat de Inwoonders dus van dat warme water hebben, bedienen zy 'er zich ook van, om 'er in te baden, naamlyk wanneer dat water als een beek uitlopende, byna laauw, of een koud lopend water 'er naby is, 't geen zy 'er in leiden, om het hete te matigen. Dus heb ik een Bad, zeer aartig door de natuur gemaakt, gezien, zynde als een' grote tobbe in een gantfchen fteen met een zeer gladden en zuiveren bodem, waar over men een' tent konde fpannen. Dat Bad was dus aartig geftelt, dat men zonder veel moeite het water matigen en het naar believen warm of koud maken konde, vermits enige waterleidingen zo warm water gaven, dat men de hand 'er niet in houden konde, en wederom anderen 'er kil koud water inbragten, met 't welk men het ander konde temperen. In den bodem van dezen door de natuur gemaakten waterbak was een gat naar een voorbyvlietenden ftroom, waar door dezelve terftond gereinigt konde worden; en wanneer dat gat weder geftopt werdt, liep die bak op nieuw vol water, en konde op de voorgemelde wyze naar behoren worden gematigt. De naby wonende inwoonders gebruikten het menigmaal, om zich te baden, en men hieldt het daar voor, dat het de lieden gezond en oud maakte. Onder den gemenen man in *Ysland* is een' fabel ontftaan, die men elkander verhaalt en gelooft, en ook daar en boven het bygeloof heeft, dat zich op dat hete water

ze-

zekere zwarte vogels met lange ſnebben, de Snippen niet ongelyk, zouden ophouden. Doch het is ongerymt en onnatuurlyk, dat vogelen zich zouden konnen onthouden en zwemmen in een water, dat zo heet is, dat men 'er oſſenvleeſch in koken kan.

Geſteltenis van het Gebergte, waar in vermoedelyk marmer is.

§. XI. Hier en daar heb ik aan het ſtrand, gelyk ook in de een en de andere gebergtens gekleurde ſtenen van ſchone rode, groene en meerder verwen gevonden; doch geen Marmer. Echter kan aldaar Marmer zyn, hoewel zulks ſlegts een' giſſing is, en zoude het konnen gebeuren, dat de inwoonders 'er ten enigen tyde naar zochten; te meer, vermits de Koning lieden derwaarts gezonden heeft, die het breken van ſtenen verſtaan, van wie het de Yslanders ook zouden konnen leren.

Van de Kriſtallen,

§. XII. Nadien ik in eigen perſoon in de rotzen geen' Kriſtallen gevonden heb, kan ik deswegens geen bericht geven, te minder noch, vermits my anderen des aangaande ook niets hebben ontdekt.

Van de Puimſteen.

§. XIII. Alwaar vuurbrakende bergen zyn, vindt men gemeenlyk Puimſteen, doch wiens rein- of onreinheid my niet bekent is.

Of Bergſtof in den grond gevonden word.

§. XIV. Het is bekent, dat door de inwoonders des lands hier en daar tuſſchen de bergen een' Bergſtof gevonden wordt, die zy zelven geſmolten en daar van knopen en cachetten gemaakt hebben, en die zedert bevonden is zilver te zyn. Verſcheide der inwoonders, wanneer zy kammen of ſleutels ſoldeeren, weten hier en daar in het gebergte een ſtoffe te vinden, die zy aan de kammen hechten, en dan een deeg van leem 'er om maken en in 't vuur werpen tot dat het gebrand is, als wanneer zy het leem aan ſtukken ſlaan, en dan is de kam of ſleutel geſoldeert, zonder dat zy, gelyk anders de gewoonte is, koper daar toe gebruiken, weshalven het koper moet zyn, of een' andere Bergſtof tot ſoldeering bekwaam. En dat voorts op vele plaatſen ryke Kopermynen zyn, is aldaar zeer wel bekent. Verſcheide der

in-

inwoonders hebben met eige hand voor zich zelven goed en bruikbaar yzerwerk gemaakt uit ertzſen, die zy zonder moeite aldaar op menige plaatſen genoeg vinden konnen, weshalven die Bergſtof 'er veel moet zyn.

§. XV. Dat het land Bergharſt, Aardpek en andere lymachtige aarde uitlevert, is buiten twyffel, en heeft men daar van overvloedige blyken in de bergen, die gebrand hebben; want 'er die ſtoffen noodwendig voorhanden geweeſt moeten zyn. De Turf is 'er doorgaans zeer goed, en gebruiken de inwoonders niet ligt iets anders ter branding, alwaar dezelve te bekomen is; doch anderzins worden ook op verſcheide plaatſen takboſſen en braambeziën hout gebrand, waar van hier en daar een genoegzame voorraad is. De Zee-Turf zal vermoedelyk de Turf zyn, die verſcheide der inwoonders naby het Strand of de Zeekuſten graven; en dit doen zy, zodra de eb begint, op dat zy, aleer de vloed komt, daar mede gereed zouden zyn. Die Turf is, gelyk de andere, zeer goed en zwaar. Op die wyze graven velen hunnen Turf in het zuidergedeelte des lands, 't zy om den Gras-Turf, die aldaar niet zeer overvloedig is, te beſparen, of om dat verſcheiden aan de Zeekuſten taamlyk verre reizen moeten, om den Turf te halen, en zy zich met den Zee-Turf zeer wel behelpen konnen. Van Bergharſt en Turf.

§. XVI. In *Ysland* worden twee ſoorten van Agaat-Stenen gevonden. De ene brandt als een licht, wanneer het aangeſtoken is, en is een aardpek, glanzig, zwart en taamlyk hart. De andere, die de *Yslanders Hrafn-tinna*, (dat is zwart vuurſteen) noemen, brandt niet, is harder dan de eerſtgenoemde, en laat zich in dunne blaadjes klieven, die enigzins doorzichtig en het glas niet ongelyk zyn, weshalven ik het met den Heer *Anderſon* eens ben, dat het een vitrificatie is; en 't geen my aanleiding geeft zulks te meer te geloven is, vermits de Berg *Kraſle*, die in de *Noorder-Sysſel* brandt, ene taamlyke menigte van die ſtenen uitgeeft, onder welke ſtukken ter grote van een kleinen tafel gevon- Van Agaatſtenen.

den worden, die zes lysponden en daarboven gewogen hebben.

Van de Zwavel. §. XVII. Hoedanig het met de Zwavel hier te lande gelegen zy, zal ik uit eige ondervinding nader ontvouwen. Nooit vindt men ergens Zwavel bloot op de aarde; zulks men ze zoude konnen afkrabben en verzamelen. Nergens is een goede grond, noch wordt Gras gevonden, alwaar Zwavel onder den grond is, en nergens vindt men Zwavel, dan waar men een' ſterke hette in den grond beſpeurt, die door de aarde dringt: ook zyn doorgaans daar naby hete Bronnen. Ter plaatſe het aardryk dus geſtelt is, wordt de Zwavel zo wel in de Rotzen en Bergen als onder op het vlakke veld een taamlyk wytte van den voet van den Berg aangetroffen. Altoos ligt een' laag onvruchtbare aarde, of veelliever gruis, leem en zand over de Zwavel. Die aarde heeft verſcheide kleuren, als wit, geel, groen, rood en blaauw. Als die aardlage of zode weggenomen word, ligt de zwavel 'er onder, die men met Spaden en Schoffels uitgraaft. Men moet taamlyk diep graven, aleer men goede Zwavel bekomt; doch te diep gravende wordt het te heet en te moeijelyk, en kan men zonder die moeite te doen voorraad genoeg bekomen. Op de Zwavelrykſte plaatſen kan men in een uur 80 paarden 'er mede beladen, en ieder paard draagt meer dan 12 lysponden. De beſte Zwavelmynen ontdekken zich daar men een kleinen rug of verhevenheid der aarde vindt, die in het midden gebroken is, en een ſterker en heter damp als wel elders uitgeeft: zodanige plaatſen verkieſt men het lieſſt, wanneer men Zwavel graven wil; ook wordt als dan eerſt de aardlage afgegraven of weggeſchraapt, waarna de beſte Zwavel in den rug zelven gevonden wordt, die de Kandyſuyker in gedaante gelyk is. Verder van den rug af is de Zwavel in kleiner ſtukken, als gruis; ligt los en wordt met de Schoffels opgenomen, in plaats dat zy op den rug enigzins hard is en aldaar meer moeite koſt, om haar los te breken, aleer zy uitgegraven kan worden. Echter is de loſſe Zwavel goet, offchoon minder dan de vaſte. Dus-

danig

danig word de Zwavelmyn vervolgt, en wanneer de een' ophoud, wordt een' andere opgezogt, waar van op een' menigte plaatſen een goede voorraad is. De arbeiders konnen het by dag, wanneer de Zon ſterk ſchynt, niet uithouden, maar moeten als dan des nachts werken, die gedurende den Zomer licht genoeg is. Zy binden *Wadmel*, zo zy het noemen, of diergelyk wollen-goed, om hunne ſchoenen, vermits dezen anderzins terſtond zouden verbranden. Wanneer de Zwavel eerſt uitgegraven wordt, is zy zo heet, dat men ze naauwlyks in de hand houden kan; doch wordt allengs kouder. Ter plaatſe men het ene jaar Zwavel gegraven heeft, kan men het tweede of derde jaar 'er na weder goede Zwavel vinden; want de mynen nooit te niet gaan. Dit dan is de wyze, op welke de Zwavel in *Ysland* gevonden en uitgegraven wordt, Van het jaar 1722 tot 1728 wierd de Zwavel ſterk getrokken, en ten nutte der inwoonders uit het land gevoert; doch ten zelven tyde wilde het ongeluk, dat een Schip by de haven ſtrandde en de Zwavel in Zee geraakte, 't geen de Viſſen verdreef, zulx men dezelve in een langen tyd niet konde vangen. Echter waren de inwoonders begeerig, geld met hunne Zwavel te winnen, 't geen bleek, vermits zy in het byeen zamelen van de Zwavel bleven volharden, en dezelve naar de Koopſteden bragten, tot ze eindelyk niet meer vertiert werdt, des drie belanghebbers, die Zwavel verzamelt hadden, meer dan honderd Schipponden terug moeſten laten, zonder 'er enig geld voor te konnen bekomen, en derhalven moeiten en koſten te vergeefs waren. Zodanig ging het dus ook met vele andere inwoonders en mitsdien die handel te niet.

§. XVIII. Op vele plaatſen daar te lande aan de Zeekusten heb ik gezien, dat wanneer de Zee by zware vloeden hoog geſtegen is, daarna aan de klippen korſten goed Zout gevonden worden, na dat het water door de kracht van de Zon opgedroogt is; gelyk dan ook de inwoonders, op die plaatſen wonende, daar op acht geven en dat Zout ten gebruike

Of Zout in 't land gevonden wordt.

 bruike

bruike hunner huishouding verzamelen; weshalven men niet zeggen kan, dat het den inwoonderen aan Keukenzout ontbreekt. Voorts ziet men uit de oude ſtichtingen en giftbrieven in de Roomſch Catholyke tyden, dat hier en daar, en wel byzonder in het noorderdeel des lands, aan zekere kerken en den geeſtlyken, voor zielmiſſen Zoutgroeven en het voorrecht om Zout te mogen zieden verleent is; waar uit blykt, dat men ten dien tyde Zout in het land had, en het zeewater zeer zout moet zyn; want de Geeſtlyken zich denklyk met geen waan, maar iets wezentlyks, vergenoegt zullen hebben.

Van Bosſchen en Bomen. §. XIX. Behalven verſcheide Boſſchen, die men in *Ysland* vindt, ontmoet men ook op onderſcheiden plaatſen niet alleen klein Geboomte, onder welks ſchaduw men zitten kan, maar ook op veel meer oorden Boſſchadiën, die allerlei beziën, als Kraak-beziën, Genever-beziën en diergelyken dragen, en van wier hout een' menigte kolen gebrand worden, die de inwoonders in de Smiſſen gebruiken. Op dit Eiland bevinden zich vele duizenden Huisgezinnen, waar van een ieder, by zo verre zy aan de Zeekusten wonen, vele boten naar zyn vermogen heeft, en in alle huizen, kiſten en kaſſen met deuren, ſloten en ſleutelen hebben, en nadien men 'er hier en daar taamlyk wyd van één woont, zulks de een niet ligt iets by den ander kan laten maken, hebben ook zelfs de gering vermogende merendeels een Smiſſe by hunne huizen, in welke een ieder op zyne wyze meeſter is, of ten minſte zo goed hy kan arbeidt; dus een ieder gezegt kan worden een Smit te zyn. In 't algemeen meent men, dat in oude tyden geen gebrek aan Hout en Boſſchen in het land geweeſt is; doch zulks is niet zeker: ten minſte is geen ſpoor te vinden, dat Pyn of Denne-Bomen, ('t geen thans de ſoort van Hout is, dat men het meeſt in de noorderlykſte en veel kouder landen dan *Ysland* vindt) voortyds op het Eiland geweeſt zouden zyn, maar alléen Berken-bomen, die men 'er noch aantreft. In de aarde gravende vindt men hier en

daar overblyffels van oude Wortelen, die te kennen geven, dat op verfcheide plaatfen Boffchen geftaan hebben, alwaar thans gene zyn. Nooit heb ik van vergaan Hout horen fpreken, 't geen zeer blaauw en hard is; doch dit zal denklyk de zeldzame foort van Hout zyn, die men aldaar in de aarde vindt en de Zwarte Brand genaamt wordt. Dat Hout is zeer zwaar, hard en zwart, gelyk het Ebbenhout. Het werdt enigzins diep in de aarde in brede, dunne en taamlyk lange ftukken, ontrent als het blad van een tafel gevonden, ziet zeer gegolft uit, en ligt altoos tuffchen klippen en grote ftenen, weshalven boven en onder klippen zyn. Toen ik het eerft zag en noch meer toen ik enige ftukken 'er van uit de aarde haalde, twyffelde ik, of het Hout was, en hieldt het voor iets verfteends; doch vermits het zich glat maken en fchaven laat, fyne fpaanderen van zich geeft, en doorgaans te bearbeiden is, behoef ik niet te twyffelen dat het Hout zoude zyn. Ondertuffchen is het zeer zeldzaam, en een naauwkeuriger onderzoek waardig, dan hier ten paffe zoude komen.

§. XX. In het gantfche land vindt men doorgaans de fchoonfte Weiden op het gebergte, werwaards het vee gedreven wordt en waarop het gedurende den gehelen zomer graaft, tot dat in den herfft de koude begint. Op enige plaatfen, voornaamlyk in *Skaftefields-Syffel* tuffchen de *Jöeklen*, gaan de fchapen het gantfche jaar door, ja zelfs het ene jaar na het andere, op het Veld, en werdt het vee 'er zo vet, als men wenfchen kan. Echter word het noorder gedeelte des lands wegens de Weiden het meeft geacht, vermits aldaar geen andere handel, dan met het vee en wat daar toe behoort gedreven wordt; waartegen men zich in de andere deelen merendeels met de vifchvangft geneert, alhoewel 'er de Weiden hier en daar zo goed als in het noorder gedeelte zyn. Dat voorts het Gras in het noorder gedeelte veel fterker en fpoediger dan tegens het zuiden waft, is zeer natuurlyk, vermits het by wylen gebeurt, dat de Sneeuw op enige plaatfen niet voor St. Jan

Van de Weiden in het land.

ſmelt, als wanneer noch gene grasſcheuten gezien worden, doch die binnen 14 ja zelfs 12 dagen tot een elle hoog opſchieten, vermoedelyk om dat de ſteeds liggen blyvende Sneeuw het aardryk voor de vorſt beſchut heeft, en hierna de Zon in den vollen zomer den wasdom te ſterker bevordert, 't geen zo zeer in het zuiden des lands niet geſchiedt, alwaar het aardryk niet altoos met Sneeuw bedekt is, maar bloot ligt, en mitsdien de vorſt den grond meer nadeel toebrengt. Tot het majen van het gras gebruiken de inwoonders Seiſſen, gelyk by ons, ofſchoon zo lang en breed niet als de onzen, waar mede zy niet wel te recht zouden konnen geraken ter plaatſe een ſtuk gronds hoblig is, gelyk men voornaamlyk in het zuidelyk gedeelte vindt; doch met hunne Seiſſen kan één perſoon des daags 30 deenſche vademen lands in het vierkant afmajen.

Of gezonde kruiden in Ysland zyn.

§. XXI. Onder de kruiden, die in *Ysland* in menigte gevonden worden, behoort, behalven het *Lepelblad* en de *Zuring*, de *Angelica* niet vergeten te worden, welk laatſtgenoemd kruid, gelyk bekent is, ongemeen welig, groot en zo menigvuldig waſt, dat de inwoonders zich op vele plaatſen van die wortelen tot hun voedſel bedienen, en 'er zich zeer wel by bevinden. Het *Lepelblad* gebruiken zy zeer weinig of byna niet, vermits zy door den bank een goede gezondheid genieten en niet meer dan andere menſchen met ene byzondere ziekte bezogt zyn; doch van de *Zuring* bedienen zy zich op een' zekere wyze, om hunnen drank, naamlyk hui van geſtremde melk, 'er mede te vermengen, en dien drank noemen zy *Sure*; gelyk ook de *Zuring*, welke zy niet anders gebruiken, dan om hunnen drank *Sure* daar mede te verlengen of te verdunnen. Het *Fialla gras* (dat is *Rotzen gras*,) is een' zeer gezonde ſpys, en heb ik dikwerf allereerſt uit nieuwsgierigheid, en ſedert om zyne ſmaaklykheid en nut gegeten. Het waſt niet op weinig plaatſen in het land, maar op velen en in grote menigte, weshalven de inwoonders, die op zodanige plaatſen wonen, alwaar het gevonden wordt, het in grote menigte

nigte verzamelen, om het gedeeltelyk zelven te gebruiken en gedeeltelyk aan anderen te verkopen. Zy, die verder van de Rotſen wonen, alwaar dat kruid waſt, zenden by wylen menſchen met enige paarden derwaards, om het in grote menigte voor hunne huishouding te verzamelen. Velen zyn 'er, die geen meel in hunne huishouding gebruiken, wanneer zy genoeg van dit kruit hebben, vermits het in alle dingen even zo goed en voedzaam is. Het is een ſoort van mos, en waſt altoos op de Rotzen, waar uit, offchoon 'er niets anders waſt, echter haar nut blykt, en zy derhalven niet onvruchtbaar genaamt konnen worden.

§. XXII. In den jare 1749 toen ik in Yſland kwam, vond ik op de Koninglyke Hove *Beſſeſted* in een wel toegemaakten moeſtuin allerlei moeskruiden, als Peterſelie, Sellery, Tym, Majorin, Kool, Wortelen, Rapen en Suikererweten; kortom, alles wat men in de keuken en huishouding nodig heeft; weshalven ik met waarheid zeggen kan, geen beter tuin met zodanige tuinvruchten gezien te hebben, vermits alles zeer wel groeide, en alle eigenſchappen van goede moeskruiden hadt; ook was de overvloed daaraan zo groot, dat men voorts genoeg tot wintergebruik konde drogen; als by voorbeeld zuiker-erweten en diergelyken. Met eige handen heb ik een grote witte Raap gewogen, die ik twee en een halve deenſche ponden zwaar bevond; en offchoon de andere doorgaans zo groot niet zyn, waren zy nochtans zeer wel geſlaagt. Aldaar hadt men ook Stekel- of Kruisbeziën, die rype vruchten droegen, weshalven ik geenzins twyffele, of allerhande Vruchtbomen zouden 'er voortkomen en vruchten konnen dragen, wanneer de zaak met een voorzichtig overleg nagedacht wierdt. De grootſte zwarigheid zoude beſtaan, om de Bomen onbeſchadigt te konnen bekomen, vermits zy in ontyden vervoert worden, om dat de Schippers niet voor de maand May van *Coppenhagen* vertrekken, als wanneer de Bomen bereids uitlopen en enigen in vollen bloezem ſtaan; echter zouden zy wel met de vereiſchte omzichtigheid en zorgen naar *Ysland* gebragt kon-

Van de Aard-vruchten.

konnen worden, en zich aldaar herhalen en voortkomen. De Koninglyke hoeve *Besseſted* is de enige plaats in het land niet, alwaar moestuinen gevonden worden; maar men ontmoet 'er ook by de Biſſchops zetels, by de *Laug*-en *Syſſelmannen*, enderhalven overal in het land, inzonderheid in de noorderlyke diſtricten. By *Skalholt* heeft men, gelyk bekent is, zeer welgeſloten kool gehadt; doch dat de aardvruchten niet alle tot een evengelyke volkomenheid komen, is aan het aardryk en de lucht niet toe te ſchryven, maar aan die dezelve planten; want als dezen de aarde niet weten te bereiden, ten rechten tyde te zajen, en de aardvruchten verder gade te ſlaan, is het niet te verwonderen, dat zy niet voortkomen. Dus heb ik twee moestuinen op ene plaats gezien, die malkander t'enemaal ongelyk waren, vermits de eigenaars de moezery niet evengelyk verſtonden, en was de een, die anderzins wegens de Zon en den wind het beſt gelegen lag, de ſlegtſte. Een aanmerkelyk voorbeeld ten bewyze dat de tuinen, onaangezien den ſtrengen Winter zeer wel bebouwt konnen worden, heb ik gezien aan een Koolſtruik, die zeer laat in den herfſt van het jaar 1750 met rypzaad in den tuin van den amtman ſtondt, en die men verzuimt hadt in te zamelen. Nochtans kwamen in de lente van 't jaar 1751 een grote mênigte Koolplanten voor den dag uit het zaad, 't geen zich te dier plaatſe zelfs gezaait en alwaar de Koolſtruik in den vorigen Herfſt geſtaan hadt, offchoon de *Yslanders* dien Winter voor redelyk ſtreng hielden en het zaad op de aarde byna bloot hadt gelegen in een zeer onvoordeeligen hoek van den tuin, alwaar geheel geen Zon in den Winter komen konde.

Van den Veld-bouw.

§. XXIII. Alles wat in het vorig artikel ten aanzien van de geſteltheid van het aardryk en lucht in *Ysland* gezegt is, behoort ook hier, en beſliſt wel haaſt het gene waarover hier gehandelt word, namentlyk of het veld bebouwt kan worden en granen uitleveren; want het aardryk, dat tot de moezery bekwaam is en vruchten geeft, ook bekwaam

kwaam geoordeelt moet worden, om Granen uit te leveren. Behalven dat het zeker is, dat het land weleer bebouwt wierdt en aldaar akkers geweeſt zyn, waar van noch vele hoeven den naam van akker dragen, als *Akrekot*, *Akregierde*, *Akrenes* en anderen, is zulks uit de oude *Yslandſche* wetten bewysbaar, waar in verſcheide Kapittelen van Zaadlanden en Akkers voorkomen, en geſproken wordt, hoe de twiſten, daar uit voortvloejende, te beſliſſen, 't geen gewis in 's lands wetten onnodig was, wanneer men den akkerbouw aldaar niet oeffende. Doch hoe die nutte zaken verloren gegaan zyn, en alle de menſchen aldaar het ploegen en zajen vergeten hebben, is niet wel te bepalen, ten ware men zulks zoeken wilde in de verſchriklyke zwarte dood, die in 't einde van de 14 eeuw een' zo grote menigte menſchen wegſleepte, dat de overgeblevenen niet meer in ſtaat waren het land te bebouwen, 't geen ſedert allengs verzuimt en vergeten is, gelyk men na dien tyd ook niets van den Akkerbouw in de Jaarboeken vindt. Echter konde door den Godlyken byſtand die zo nutte zaken welligt weder het hoofd opbeuren, vermits op bevel van den Koning verſcheide Boeren uit *Denmarken* en *Noorwegen* overgezonden zyn, om den Akkerbouw weder in 't land in te voeren. Offchoon de *Yslanders* geen' Granen in hun land hebben, kan men nochtans daarom niet zeggen, dat de gemene en arme man van geen Brood weet, vermits jaarlyks een' grote menigte Meel en gebakken Brood naar *Ysland* gezonden wordt; want men iedere haven in 't land met tuſſchen de 300 en 600 tonnen meel en daarboven voorziet naar het getal der inwoonders, die tot iedere haven behoren, zulks vordert. Daarenboven wordt gemeenlyk een derde gedeelte van de proportie van het Meel een iedere haven toegevoegt, en kopen de inwoonders van die beide ſoorten een ieder naar zyn vermogen enigen voorraad tot hunne huishouding, weshalven het enigen van dezelve gedurende het gantſche jaar niet aan Brood mangelt, terwyl anderen het in het tegendeel zeer weinig hebben, offchoon echter zo niet, dat

D men

men zeggen kan, dat de gemene man van geen Brood weet. Behalven het Meel en Brood, 't geen men *Ysland* toevoert, waſt aldaar op verſcheide plaatſen, inzonderheid in *Skafftefields-Syſſel* een ſoort van wild Koorn, 't geen tot Meel gemaakt en waar van Brood gebakken wordt. Dat meel is zo ſchoon en goed, dat de inwoonders, alwaar het gevonden wordt, geen vat van het zelve voor een vat *Deenſch* Meel zouden willen verruilen. Het gemelde wilde Graan of die ſoort van Koorn waſt in bloot zand, zaait zich jaarlyks van zelven, en geeft ſchoon ſtroo, 't geen de daarom ſtreeks wonende tot dekking hunner huizen gebruiken: ook kan dit Graan ten bewys dienen, dat aldaar te lande het Koorn zeer wel waſſen en ryp worden kan; ten minſten moeſt dat Koorn, 't geen gewoon is aldaar te waſſen, door het land verplant en voor de inwoonders ingeoogſt worden, wanneer men het met ernſt behartigde. Vermoedelyk is het een overblyffel van het oude Zaad, 't geen weleer in 't land geweeſt is, en zoude in het toekomende welligt niet meer, uit hoofde van de Koninglyke ſchikkingen ten beſten van het land, voor wild Koorn aangezien, maar ten nutte der inwoonders voorgeteelt en algemeen gemaakt kunnen worden.

Van de Meer- en Zee-gewasſen.

§. XXIV. Het *Alga Marina*, of Zee-neſtel, in 't *Yslands Söl* genaamt, wordt van het vee, inzonderheid de Schapen, wanneer het ebt, alomme gretig gezocht, waarom het niet zelden gebeurt, dat de Schapen zich als dan te verre in Zee wagen, en niet weder aan land konnen komen, wanneer zy op een kleine hoogte geraken, die by den opkomenden vloed terſtond overſtroomt wordt. Al het vee gedyt 'er zeer wel van, en bekomt geen onaangenamen ſmaak. 's Lands inwoonders zoeken dat Zeegewas zo begeerig als het vee, niet om het te drogen en het vee by gebrek van hooi voor te werpen, maar het zelf te eten, en het aan anderen, die niet aan de zeekuſten wonen, te verkopen, door wien het half zo dier als gedroogde viſch betaalt wordt, waar uit blykt, dat het niet alleen in kommerlyke tyden een goede ſpyze voor de inwoonders

is,

is, maar ook ten allen tyden begeerig wordt gezogt en voor zeer gezond tot ſpyze gehouden, weshalven ook hierin de zee het land een zegen toebrengt. Behalven dat Zeegewas vindt men nog menigerlei Zeegras en andere Zeekruiden, die door het vee, (ook zelfs alwaar anderzins de beſte weiden zyn) begeerig gezogt worden, vermoedelyk vermits de ziltigheid dier kruiden hun aangenaam is. De namen van dezelve zyn by de inwoonders zo veelvuldig en verſcheiden, dat het een' byzondere wetenſchap zoude uitmaken, dezelve alle te noemen en te kennen. Ook vindt men by wylen *Coralen*; doch vermits niemand begeerig is, dezelve te zoeken, bekomt men ze zelden, en ſlegts by toeval, naamlyk wanneer zy aan een viſchangel vaſt geraken.

§. XXV. De Beren worden 'er by wylen gezien, en komen met het *Groenlands* dryfys over, weshalven zy voor geen inlandſche maar vreemde dieren gehouden moeten worden en den inwoonders zo onaangenaam zyn, dat dezen hun geen tyd gunnen zich uit te breiden; want zo dra een Beer voet aan land gezet heeft, en de *Yslanders* hem zien, of zyn ſpoor ontdekken, laten zy hem geen' ruſt, tot zy hem afgemaakt hebben; doch dit geſchied niet door opontboden manſchap, maar meeſt door een enkel man, ja wel zodanig, dat wanneer het ſpoor van een Beer naar ongebaande rotſen leidt, zyn vervolger hem nakloutert, aantaſt en doodt, 't geen gemeenlyk met een Snaphaan geſchied, hoewel men ook enigen vind, die alleen met een' Spiets den Beer te gemoet gaan en vellen, gelyk dan een oud onlangs overleden man in het *Noorden* en *Noorder Sysſel* by *Langenes*, (alwaar de Beren merendeels in het land komen) in zyn leven in de 20 Beren omgebragt heeft, waar toe hy, offchoon hy zeer wel met ſchietgeweer wiſt om te gaan, altoos maar een' Spiets gebruikte, waarmede hy manmoedig op de Beren los ging en dezelve altoos alleen doodde. Wanneer onvoorziens een Beer in het land een Menſch ontmoet, die buiten ſtaat of niet gewend is

Of wilde Dieren in het land zyn.

hem te wederſtaan, weet de zodanige hem behendig te ontvluchten; want hy het dier iets voorwerpt, waar mede het zich bezig houdt, en meeſten tyds een want of handſchoen; want wanneer de Beer denzelven voor zich heeft, gaat hy niet van de plaats, voor dat hy den handſchoen en alle de vingeren omgekeert heeft, waar mede hy een taamlyken tyd verſpilt, vermits hy zulks niet zeer behendig te doen weet, terwyl de perſoon tyd wint, om een goed gedeelte wegs voort te geraken, doch echter is het wel eens gebeurt, dat een Menſch door een Beer in *Noorder Syſſel* omgebragt wierd. Dat voorts de *Yslanders* zo naauw acht geven, op dat geen Beer by hen zoude blyven neſtelen, geſchiedt gedeeltelyk, om het nadeel af te wenden, 't geen hun vee door die dieren lydt, en ook gedeeltelyk, vermits hy, die een Beer ombrengt, een' zekere premie voor den huid bekomt, die men den Amtman in naam van den Koning overleveren moet, vermits het als een regale word aangemerkt, nadien de huiden der *Groenlandſche* Beren veel fraijer dan anderen zyn, en men witte, graauwe, bruine en gevlekte vind.

Van de Voſſen. §. XXVI. De meeſte Voſſen dezes lands zyn *Morroth*, (gelyk de *Yslanders* die verwe noemen) gelyk ook een gedeelte hunner Schapen en onze Voſſen zyn. Wanneer men enige zwarte vind, die echter zeer zeldzaam zyn, zyn het geen inlandſche, maar die door het dryfys uit *Groenland* zyn overgekomen: ook vind men vele witten, maar zeer weinig blaauwen. De witte Voſſen zyn zo wel des zomers als 's winters wit, en veranderen hunnen verwen niet, gelyk ik zelfs meer dan eens gezien heb. Dus behouden ook de Voſſen van andere verwen hunnen kleur, zo wel des winters als zomers, behalven ten tyde dat hunne hairen uitvallen, als wanneer, gelyk bekent is, alle dieren een ander aanzien hebben. Behalven andere middelen om de Voſſen te vangen, bedienen zich de *Yslanders* van een' liſt, om vele Voſſen te verdelgen, naamlyk, zy laten het ſtinkend aas van een Paard een verren weg rond ſlepen, en leggen het daarna

op

op een' plaats, alwaar de Schutter een klein huis in een' hinderlage opgeſlagen heeft, als wanneer de Voſſen, den reuk van verre volgende, zich voorts om dat aas verzamelen, en de Schutter 3 of 4 te gelyk treffen kan; zulks op enen nacht een gantſche hoop verdelgt kan worden. Welcer hadden zy tot het vangen der Voſſen een' vinding, niet ongelyk de zogenaamde *Wolfshoven* in *Noorwegen*; doch die thans niet meer gebruikt worden Voskoeken ontbieden zy zelden, vermits die hun te veel koſten, en zy ook geen honig hebbende, dezelve ontbieden moeten.

§. XXVII. Men kan zeggen, dat de Paarden in *Ysland* van den aart der Noorweegſche zyn, vermits hunne voorvaderen aldaar uit Noorwegen zyn gebragt, offchoon ook enigen uit *Schotland* overgebragt zouden konnen wezen, waar op de *Yslanders* in oude tyden groten handel dreven, weshalven in de Engelſche taal vele Yslandſche woorden voorkomen. De Paarden zyn niet alle even klein; doch de grootſte zowel als de kleinſte ſterk en taamlyk levendig, maar niet boosaartig en bytachtig: in het tegendeel heb ik nergens onder de Paarden geduldiger en gedweër gezien, dan de Yslandſche, offchoon wel enige onder hen boosaartig en bytachtig gevonden zouden konnen worden, byzonder onder de hengſten, die, gelyk by ons, moediger zyn. De Paarden, die alleen in den zomer tot den arbeid gebruikt worden, gaan het gantſche jaar door in het veld, zonder in Stallen te komen, en bevinden zich daarby zeer wel. Zy konnen met de poten door tamelyk hard ys ſlaan, en zich daar door den weg tot hun voedſel en ſpyze banen. De Rypaarden, waar van een ieder zo veel heeft als hem behaagt en zyn vermogen toelaat, ſtaan gedurende den gantſchen winter op de Stal, gelyk by ons. De Paarden, die de *Yslanders* te veel hebben, of niet gebruiken, worden, na alvorens getekend te zyn, naar het gebergte gedreven, alwaar zy enige jaren achtereen blyven, en wanneer zy dezelve weder begeren, word volk derwaards gezonden, die hen byeen dryven en met ſtrikken vangen, Van de Paarden.

 ver-

vermits zy dan wezentlyk wild zyn; ja verſcheiden van dezelve konnen op het gebergte geboren wezen, die als dan door den eigenaar gelyk de anderen getekend worden. Onder die wilde Paarden vind men moedige en fraaije Hengſten, die hun Serrail dapper verdeedigen, de bereede manſchap, die haar vangen wil, durven aantaſten, en ook dikwils de jonge Hengſten uit loutere yverzucht doden. Wanneer men die wilde Paarden in haar 5. of 6. jaar opvangt en temt, worden zy gemeenlyk de ſchoonſte Paarden, blyven ſteeds vet, en ſchromen de koude des winters niet, vermits zy van den beginnen af als Veulen daar toe gewend zyn, gelyk dan ook de Paarden, tot het arbeiden gewend, en die gedurende den gantſchen winter in het veld gaan, zich des zomers zeer wel in 't vleeſch en beter bevinden, dan men zoude konnen verwachten. Des winters zyn de Paarden met lange en dikke hairen voorzien, die haar in de koude zeer nut zyn; doch in den zomer vallen die hairen uit, en worden die Paarden weder glad.

Van de Schapen. §. XXVIII. Offchoon op enige plaatſen des lands, naamlyk in *Skaftefields-Syſſel*, de Schapen jaar uit jaar in op het gebergte gaan, ('t geen eigentlyk maar alleen van de Hamelen te verſtaan is,) geſchied zulks niet overal, maar werd veel eer in de noordelyke en zuidelyke gedeeltens van het land, en met een woord alwaar de Veefokkery geoeffend wordt, al het vee, de Schapen zowel als de Oſſen en Koejen, des nachts in den winter op de Stallen gebragt en vele dagen achtereen daarin gehouden, als het weêr ruuw ſchynt en zware Sneeuw te verwachten is; en mitsdien heeft een ieder in het gantſche land zyn Schaapſtal, waar in te midden over lang een kribbe met hooi ſtaat, zulks de Schapen aan de beide zyden 'er uit eten konnen. Ik zelf heb 3, 4, ja 5 van zodanige Schaapſtallen by ene hoeve gezien, in welke de Schapen naar hunnen aart afgezondert waren, invoegen de Lammeren, Hamelen, Rammen en Ooijen ieder alleen ſtonden. In *Guldbringe Syſſel* en op enige andere plaatſen, alwaar men zich weinig of zel-

zelden op de Schapenſokkery toelegt, heeft men zelden Schaapsſtallen, en moet ik ook zeggen, dat men dezelve zelden nodig heeft; want gedurende de beide winters, die ik aldaar geweeſt ben, gedoogde het weêr zeer wel dat de Schapen den gantſchen winter in 't veld konden blyven, behalven alleen 3 of 4 weken, wanneer enigen, die met hunne Schapen beter dan anderen omgingen, de Lammeren alleen in huis namen, en hun voeder gaven, vermits de Lammeren, die noch geen jaar oud zyn, de koude zowel niet konnen uitſtaan, als de oudere Schapen. Ook heb ik Schaapſtallen door de natuur gemaakt gezien, die vele 100 Schapen konden omvatten en werwaards zy zich ook werkelyk begaven, wanneer het zeer kwaad weêr maakte. Die holen heb ik altoos op zodanige plaatſen gevonden, alwaar weleer aardbranden geweeſt zyn, en mitsdien de aarde aldaar zeer uitgeholt is, en zyn derhalven die holen den Schapen beide in den winter en zomer zeer nut, vermits zy zich des winters in kwaad weêr daarin verſchuilen konnen, en des zomers overvloedig voedſel hebben, hoewel zy ook aldaar aan den anderen kant hunne ergſte vyanden, de Voſſen, vinden, welke 'er zich gaarne in onthouden, zowel wegens de vele gaten, die 'er in zyn, als den vetten buit, die zy 'er maken konnen. Nooit ziet men de Schapen de Paarden navolgen, om door het Sneeuw te geraken, want zy zo wel als de Paarden een opening tot op het Gras konnen maken. Doch wanneer de winter te ſtreng is, komen zy, gelyk ik gezegt heb, in de Stallen; ook eten de Schapen geen Mos, maar zoeken altoos het Gras 't geen ik nooit gehoort heb dat hun zo zeer ontbroken heeft, dat zy uit groten honger de ſtaarten der Paarden zouden af eten. Offchoon de *Yslanders* Stallen voor hunne Schapen hebben, en dezelve daarin gedurende den winter voederen, dryven zy ze nochtans, wanneer de Sneeuw niet hoog ligt, en het weêr zich ten goeden ſchikt, naar het veld, zo ter ververſching, als om 'er hun voedſel te zoeken en ondertuſſchen het hooi te beſpa-

ren; want 'er veel toe zoude behoren, als een man 3, 4, ja 500 Schapen gedurende den winter van voeder zoude moeten verzorgen. Naar het Zuiden, en in zodanige plaatsen van het land, alwaar de handel niet voornaamlyk met vee geschiedt, is de hoede der Schapen slegter dan in het noorden, en wordt 'er het vee zelden op de Stallen gebragt, vermits 'er de Sneeuw op het vlakke veld niet boven een' hand breed hoog ligt; ook werden aldaar geen Schaapherders gehouden, en de veehoedery is'er zeer gering; daar in het tegendeel in de noordelyke en oostelyke districten en voorts overal, alwaar de veefokkery de voornaamste bezigheid is, de inwoonders ieder een harder by de Schapen houden, die 'er daaglyks by is en niets anders te doen heeft; hebbende die harder een of twee Paarden tot zyn dienst, en een paar afgerichte Honden, die hy gebruikt, om de Schapen byeen te dryven. Weinige Schapen in *Ysland* hebben 4 hoornen en by wylen noch een kleiner, die men voor het vyfde houden kan, en worden de raarste onder dezelve uitgezocht en ter vereering naar *Coppenhage* en *Gluckstad* gezonden, weshalven men niet zeggen kan dat de Yslandsche Schapen gemeenlyk meer dan 4 hoornen hebben; want men onder een' gantsche kudde van 500 stuks naauwlyks 4 of 6 vindt, die 4 of ten hoogsten 5 hoornen hebben; konnende noch min met waarheid gezegt worden, dat zy tot 8 hoornen en onder dezelve menigmaal een voor in den kop zouden hebben. Onder de vele duizenden Schapen, die jaarlyks naar de handelplaatsen gebragt worden, zyn gewis velen zonder hoornen, en alleen weinigen met meer dan 2 hoornen, welke laatstgenoemden wegens hunne zeldzaamheid meer dan andere gelden, waar uit ook blykt, dat het niet zeer gemeen is, dat de Schapen meer dan 2 hoornen hebben. Men vergist zich door vast te stellen, dat de Ossen en Koejen aldaar hoornen zoude ontbreken; want ik zelf in de zuidelyke districten des lands, en waar ik ook elders geweest ben, vele Koejen met hoornen gezien heb; behalven dat in het noorden de

de gehoornde Offen en Koejen meerder in getal zyn, dan die hoornen zouden ontbreken.

Van de Bokken en Geiten.

§. XXIX. Op verfcheide plaatfen worden Bokken en Geiten in menigte gevonden, byzonder in *Noorder-Syffel*, alwaar, en zo ook in andere Diftricten, kleine Boffchen, Kreupelboffchen en Struwellen zyn, en men een derde gedeelte meer Geiten dan Schapen aantreft; daarenboven vindt men ook in het ooftelyk gedeelte des lands en voorts elders vele Geiten, die aldaar zo gemaklyk gehouden worden, dat zy zeer goede en overvloedige melk geven, gelyk ik zelf gezien heb.

Van de Offen en Koejen.

§. XXX. In *Ysland* heb ik zo goed Rundvee als in *Denmarken*, en zo wel gevoeden Offen en Koejen gezien, als men zoude konnen wenfchen. De Koejen geven aldaar zo veel melk, als zy van goeden aart zyn; want daarin is, gelyk ook elders, het onderfcheid zeer groot. Men vindt Koejen, die daaglyks 20 pinten melk geven, doch die zyn ook van den beften aart, anderzins geven zy daaglyks 10 of 12 pinten en de flegfte minder. In de zuidelyke deelen des lands, alwaar de rechte Vifchplaatfen en die derhalven volkryker dan andere diftricten zyn, weshalven 'er ook meer Koejen vereifcht worden, doch minder Gras en Hooi is, zyn de inwoonders gewoon, de Koejen het nat, waarin zy hun Vifch gekookt hebben, en ook de graten van den Vifch, na dat dezelve murw gekookt zyn, voor te zetten. Hier aan zyn de Koejen zo zeer gewend, dat zy het gaarne eten, gelyk het haar ook zeer wel bekomt en als een verfriffing voor haar is, waar van zy goede melk geven.

Van de Melk en drank Skior en Syre.

§. XXXI. De Melk wordt 't zy raauw, of gekookt, door de *Yslanders* niet zo zeer tot artzeny als voedfel gebruikt; ook zyn zy van gevoelen, dat de zieken geen' raauwe melk moge gebruiken, maar men dezelve voor hun koken moet. De voornaamfte en gewone drank der inwoonders beftaat, gelyk den Heer *Anderfon* naar waarheid bericht, in hui of wei, die zy op de volgende wyze bereiden. Zy

 ma-

maken al hun boter van zoeten room of zaan, en doen vervolgens de overgebleve dunne of botermelk onder de andere melk, waar van de room afgenomen is. Vervolgens word zy gewarmt, en laauw of half warm geworden zynde, 'er Leb of Kaaslub in gedaan, om haar te doen ſtremmen. Voorts hangt men dezelve in een linnen doek op, om het dunne of de hui 'er te doen aflopen, waarna het dikke tot ſpyze, en het dunne of de hui tot drank gebruikt wordt. Het eerſte noemen zy *Skior* en het laatſte *Syre*. Wanneer die drank oud wordt, wordt zy niet goor en drabbig, maar hoe ouder hoe klaarder, zulks men haar in plaats van goede wyneek gebruiken en 'er iets ter bewaring voor het verderf in leggen kan. Daarom is 't, dat de inwoonders haar, wanneer zy ondrinkbaar geworden is, met water vermengen, verdunnen en verlengen.

Van Boter en Kaas. §. XXXII. Nadien in het land een grote voorraad van melk is, wordt 'er derhalven ook veel Boter gemaakt, en zulks altoos van zoeten room, gelyk hier boven gezegt is; ook maakt men 'er Kaas, doch niet alomme, vermits aan den enen kant de inwoonders die konſt niet verſtaan, en zy aan den anderen kant 'er gene liefhebbers van zyn, maar veellievér *Skiör* en *Syre* van de melk maken. De Boter in *Ysland* wordt doorgaans niet gezouten, en die gewoonte heeft zo zeer de overhand genomen, dat men in gezouten Boter geen ſmaak vindt. Ik ſpreek hier van den gemenen man en het grootſt gedeelte der inwoonders, vermits men velen vindt, die in *Denmarken* aan de gezouten Boter gewend zyn, en dezelve ook doen zouten. Doch nadien daar toe het Zout gekogt moet worden, en zulks den gemenen man te koſtbaar valt, is men tot de gewoonte gekomen, de Boter ongezouten te eten, welke hun ook veel beter dan de gezouten ſmaakt: en wie doch kan van eens anders ſmaak oordeelen, of dezelve beriſpen?

Hoe de Yslanders hun §. XXXIII. Tot het ſlachten van het Vee bedienen de *Yslanders* zich van twee middelen, naamlyk het te kollen, of met een dun Penmes in den nek te ſteken, en het dus

te

te doden, en wanneer het dier in ſtukken gehouwen is, gebruiken zy het vleeſch merendeels verſch; doch het tegens den winter tot hunnen voorraad ſlachtende, hangt de gemene man het in den rook, en bewaart het dus; invoegen zeer weinigen hun vleeſch zouten, vermits, zy gelyk gezegt is, daarin weinig ſmaak vinden, en noch veel minder door het Zeewater halen. Vee ſlagten en het Vleeſch behandelen.

§. XXXIV. Dat voortyds Zwynen in *Ysland* geweeſt zyn, blykt inzonderheid uit de benaming, die verſcheide plaatſen in het land dragen, als *Suinedal*, (*Zwynsdal*) *Suine-Naſz*, *Suine-Vatne*, *Suine-Sparde*, *Suine-Hage*, *Suine-Völlum* en anderen, doch de oorzaak, waarom de inwoonders die dieren niet houden noch aankweken, is, dat de Zwynen hunne Omtuiningen en Grasvelden verderven, en het hun te koſtbaar zoude vallen, dezelve ſterk te doen toeneemen. Honden en Katten hebben de *Yslanders* niet alleen, maar zelfs in grote menigte, inzonderheid de eerſtgenoemden, welke gedeeltelyk door de Herders gebruikt worden, om hun vee te bewaren; weshalven men niet ligt een Herder ziet, die geen Hond by zich heeft. Gedeeltelyk gebruikt men ook de Honden te huis by de woningen, om het vee, 't geen rondom de woningen en huizen ligt, van de omtuiningen af te houden. Voorts hebben zy zo vele Honden, dat men naauwlyks een menſch ziet gaan of ryden, die niet een of meer van die dieren by zich heeft. Katten hebben zy zo veel niet: echter zyn hun dezelve van nut, om de muizen te verdryven, die hun anderzins veel ongemak zouden veroorzaken. Van de Zwynen.

§. XXXV. Hoenderen, Duiven en Enden heb ik op vele plaatſen in het Eiland gezien, en zal waarſchynlyk een' noch grotere menigte in de ooſterlyke gedeeltens des lands en in zodanige oorden gevonden worden, alwaar het wilde Koorn tot hun voedſel waſt; doch doorgaans worden die dieren door de bemiddelde lieden gehouden, welke enige tonnen Gerſt, Bonen en Wikken kopen, om dezelve daar mede te voederen, en gebruik van hunne Van het tam Pluimgediert.

Eyeren te konnen maken. Voorts vindt men 'er een' grote menigte wilde Enden, Berghoenen en dergelyken, zulks het den inwoonderen op zekere tyden des jaars aan gene Eyeren van wilde Vogelen ontbreekt, die zeer wel ſmakende zyn, en zy in groter overvloed hebben, dan dat zy die alle verſch zouden konnen vermannen; weshalven het dwaas zoude wezen, tamme vogelen tot hunne merkelyke koſten te houden, nadien zy zo veel wilden hebben, die hun niets koſten.

Van Wild-gevogelt. §. XXXVI. Onder het edel Landgevogelt kan men, buiten de grote Snippen en Berghoenen, ook alle ſoorten van Snippen, Berghoenen en andere Snepvogelen tellen, die op het Eiland in zo groot een' menigte zyn, als ik op andere plaatſen ooit gezien heb. De *Yslanders* ſchieten de Berghoenen in zo groot een' menigte, dat men altoos van dezelve genoeg te koop bekomen kan. Zy vangen genen van dezelve, dan die de Valkeniers gebruiken, om daar mede de Valken te vangen, en dezelve zyn zeer moeilyk te verſtrikken, vermits zy allerwegen hun voedſel vinden, en derhalven niet ligt in de geſpannen ſtrikken gelokt konnen worden; weshalven de Valkeniers doorgaans Duiven en Hoenderen houden, om tot het vangen der Valken te konnen gebruiken, wanneer hun de Berghoenen ontbreken, 't geen een blyk uitlevert, dat men dezelve niet ligt vangen kan.

Van Roof vogels. §. XXXVII. In het land vind men gene andere Roofvogels, dan Arenden, Valken en enige kleine Havikken en Ravens. Van de laatſtgenoemde ſoort is aldaar een taamlyke menigte; doch van de andere veel minder; en ware het te wenſchen, dat men een' menigte Valken in *Ysland* vond, die den inwoonderen zeer wel te ſtade zouden komen.

Van Arenden. §. XXXVIII. De inwoonders kennen maar eene ſoort van Arenden, die ik zelf gezien heb en my redelyk groot voorkwamen. Men weet ook niet, dat zy het vee grote ſchade zoude doen; want zulks aan de jonge Lammeren zoude moeten zyn: doch vermits de inwoonders, gelyk ik reeds gezegt

zegt heb, hunne Schapen en Lammeren vlytig hoeden, blyft voor de Arenden zeer weinig ten beſten. Ik heb de Arenden dikwerf op het ſtrand by de Zeeboezems gezien, alwaar zy hun meeſte aas van een' zekere ſoort van Viſſchen zoeken, die zich ophouden, alwaar grondig water is; ook weten zy zich zeer wel te behelpen met den roof, die zy den Valken en Havikken ontjagen en van dezelve plonderen, vermits de Arenden zo behendig als zy niet zyn, om op een Berghoen of anderen wilden Vogel te vallen; doch dat zy Kinderen van vier of vyf jaren weg zouden ſlepen, daar van heeft men nooit in het land iets gehoort.

§. XXXIX. Gelyk de inwoonders maar eene ſoort van Arenden kennen, zo ook kennen zy maar eene ſoort van Havikken, waar van ik zelf enigen gezien heb. Dezelve zyn klein, gelyk onze Sperwers, en konnen niet onder de ontſaglyke Roofvogels getelt worden, zo om dat dezelve in geen grote menigte zyn, als om dat zy maar alleen op kleine vogels, als onze Muſſchen of een klein Kuiken, 't geen hun voorkomt, vallen. In *Ysland* worden geen' Havikken gevangen; maar op de Schepen een goed ſtuk weegs van land, gebeurt het dikwils, dat het Scheepsvolk des nachts zulke kleine Havikken vangen, die zich om te ruſten op het Schip nedergezet hebben. Van Havikken.

§. XL. 'Er is maar eene ſoort van Valken; doch de mannetjes zyn een weinig kleiner, dan de wyfjes, waaruit de dwaling ſpruit, dat onder hun verſcheide ſoorten zyn. Betreffende de kleuren, dezen zyn wit halfwit en graauw, en kan het gebeuren, dat een neſt jongen van eenerlei kleur gevonden wordt, 't geen by de inwoonders een' zeer bekende zaak is, vermits zy zulks te meermalen bevonden hebben. Ik kan verzekeren, dat byna alle de Valkenneſten in het land bekent zyn; want een ieder Valkenvanger zich in zyn diſtrict zeer naauwkeurig toelegt, om dezelve te ontdekken, zyne vangſt daarnaaar in te richten, en zyn netten niet verre van daar te ſpannen. Behalven de Valken, die in het land neſten maken, komen ook dikwils Van Valken.

des winters enigen uit *Groenland* over, die merendeels wit zyn, en door de Valkenvangers vliegende Valken genaamt worden, vermits zy gene neſten in het land hebben. Dat de *Yslandſche* Valken de beſten onder allen zyn, is alomme bekent; want gelyk een noorweegſche of andere valk maar alleen twee jaren tot de jagt dienen kan, kan een *Yslandſche* twaalf en meer jaren daar toe gebruikt worden, en is daarenboven groter en van beter eigenſchap, dan de anderen.

De reizende Valkenier komt jaarlyks met een of twee bedienden met een Schip van *Holm* naar *Beſſeſted*, alwaar 's Konings Valkenhuis ſtaat; doch vangt geen' Valken in 't land. In een ieder diſtrict van *Ysland* zyn Valkenvangers, die daar toe brieven van den Amptman hebben, en mag niemand dan dezen, een ieder in zyn diſtrict, dezelve vangen. Zy alle zyn *Yslanders*, en winnen daar mede goed geld, wanneer het geluk hun gunſtig is. Na dat de bekwaamſte uitgekozen en de onbekwame afgekeurt zyn, ontfangen de Valkenvangers op bewys van den reizenden Valkenier van 's Konings landvoogd 15 ryksdaalers voor een witten Valk, 10 ryksdaalers voor een half witten, en noch daarenboven een' gifte van 2, 3, of 4 ryksdalers. Voor een graauwen Valk bekwamen zy weleer 5 ryksdalers; doch ſedert enige Jaren heeft de Koning hun voor een iederen graauwen Valk 7 ryksdalers toegelegt.

Van Uilen. §. XLI. Uilen vind men in *Ysland* niet, wat benaming men dezelve ook zoude willen geven, en kan derhalven daar van alhier niets gezegt worden.

Van Ravens. §. XLII. De Ravens zyn aldaar, gelyk elders zwart, en van een zelven aart als de anderen, naamlyk dieſachtig, weshalven zy zich in menigte aan de woningen of hoeven onthouden. Buiten de Landvogelen, waar van de heer *Anderſon* gewag maakt, vindt men in *Ysland* noch vier of zes ſoorten kleine Vogelen, die ik geloof dat in *Denmarken* niet gezien worden. De *Yslanders* hebben byzondere namen voor dezelve. Ene ſoort van dezen noemen zy *Snee-Titlingen*, vermits zy zich naby de huizen ophouden,

wan-

wanneer het gefneeuwt heeft. Zy zyn gelyk onze Musſchen en ſmaken zeer wel. Alwaar Muſſchen in de Heilige Schrift gemeld worden, ſtaat in den *Yslandſche* Bybel *Titling*; doch zyn die Vogelen niet gelyk in geſtalte of verwe. Voorts acht ik het de moeite niet waardig, die kleine Vogelen verder te beſchryven, vermits 'er niets zeldzaams aan is.

§. XLIII. Offchoon waarlyk een' grote menigte Strandvogelen in *Ysland* zyn, kan ik echter gewis verzekeren, dat onder de inwoonders aan den Zeekant weinige zyn, die hen niet alle kennen of hunne namen weten. De weinige klippen, die hier en daar onder het land liggen, en de kleine onvruchtbare Eilanden, die mede niet veel in getal zyn, werden van verſcheide ſoorten van Watervogelen bewoont, zo dat zy, gelyk de heer *Anderſon* zeer wel zegt, t'enemaal wit van vogeldrek ſchynen; doch die Watervogelen zyn 'er echter niet in zo groot eene menigte, dat zy genoegzaam met vele zwarmen de zee tot op 12 of 18 mylen van het Eiland zouden bedekken, maar wel digt by het land en ter plaatſe de Watervogelen in de hoge en ſteile gebergtens ontelbare neſten hebben; doch zulks is niet algemeen en om het gantſche land, vermits in het tegendeel het land op de meeſte plaatſen aan den zeekant zeer vlak is, weshalven men 'er weinig Watervogelen vindt, behalven wanneer een heir Haringen aankomt, die de vogelen volgen en op dezelve nedervallen, 't geen een blyde mare voor de Viſſers is; want dan komt ook een' menigte Dorſch en andere Viſſchen, welke de Haringen van onder aantaſten, gelyk de Vogelen van boven.

Van Strand- en Watervogels.

De Watervogels houden zich jaar uit jaar in by *Ysland* op; weshalven het een' vergiſſing van den heer *Anderſon* is, te zeggen, *dat het geringſte gedeelte dier vogelen op Ysland zoude overwinteren*; want zulks alleen plaats heeft omtrent enige vogelen, als Snepvogelen, wilde Ganzen en anderen; doch van de Watervogelen kan men het niet zeggen, die hunne woningen ſteeds in de hoge en ſteile oe-

vers

vers des lands hebben, gelyk ook op de Klippen in de Zee en op den Holm, die hier en daar te vinden zyn, alwaar zy hunne jonge uitbroeden. De ware oorzaak, waarom zich zo vele Zeevogels rondom het land ophouden, is de grote menigte van allerlei ſoorten van Viſſchen, waarmede de grote God het land begenadigt heeft, gelyk de heer *Anderſon* zeer wel aanmerkt.

Van de Zeevogelen noemt de gemelde heer inzonderheid den Zee-meeuw, en zegt, dat dezelve een zekere welſmakende Viſch, *Runmagen* genaamt en een Karper niet ongelyk, uit de zee haalt en te lande brengt, en 'er niets anders dan de lever van eet, en den overigen Viſch voorts liggen laat. Die Viſch, hier *Runmagen* genaamt, heet *Rothmagen*, en is de Viſch, die wy een Steenbyter noemen; en nadien zich de Viſſchen zeer naby het land ophouden, daar het water op zyn laagſt is, verraſſchen de Zeevogels daar van een' menigte, en zo ook de Zee-meeuwen, die 'er het ingewand van eten, doch de zogenaamde Zwartvogel haalt meer of immers zoveel Viſſchen uit de Zee als de Zee-meeuw, en die Vogel, maar niet de Meeuw, eet maar alleen de lever. Voorts zyn de Kinderen merendeels zelven goede Viſſchers genoeg, om dien Viſch te vangen, want zy zeer ligt te water konnen gaan en dezelve uit de Stenen halen, als by de eb het water ſlegts een hand breed hoog ſtaat.

Van eetbare Strand-vogels.

§. XLIV. De Zwanen en wilde Enden verlaten het land des winters niet, weshalven ook niet gezegt kan worden, dat zy in het voorjaar komen. Des Zomers houden zy zich in de zoete wateren binnen het land op, en des Winters, wanneer die wateren toegevrozen zyn, zoeken zy het ſtrand en open water, als wanneer men zo ja zomtyds enige honderden by een ziet, welke zich in het voorjaar weder naar de zoete wateren begeven, en aldaar hunne jongen uitbroeden; zulks ik nooit meer Zwanen en Enden dan in *Ysland* gezien heb. De Zwanen dan houden zich in grote menigte jaar uit jaar in in *Ysland*

op

op en liggen en broeden hunne Eyeren in de zoete wateren binnen 's lands uit. De Eyeren zyn, gelyk bekend is, groot, waar van de inwoonders een' taamlyke menigte verzamelen, vermits dezelve zeer goed tot spyze zyn. Wanneer het tyd is, dat de Zwanen hunne Vederen laten vallen, en niet wel vliegen konnen, verzamelen zich enige inwoonderen, en trekken naar het gebergte en de zoete wateren, alwaar zy dezelve vervolgen, doodslaan en 'er zeer goede Spyze van bekomen; inzonderheid smaakt de borst van de jongen, behoorlyk toebereid zynde, zeer wel; doch het best van de Zwanen zyn de Dons en Vederen, die men van haar bekomt, en 'er veel geld van maakt; ook schiet men op andere tyden van het jaar de Zwanen, en gemeenlyk meer dan een teffens, vermits zy hoopswyze byeen gevonden worden.

§. XLV. Wilde Ganzen zyn niet bestendig in het land, maar komen in het voorjaar, en vliegen in den herfst weder weg. Men heeft den heer *Anderson* alleen van twee soorten bericht gegeven, naamlyk van *Margees* en *Helsingen*, die beide iets groter dan een grote End, en de *Helsingen* weder een weinig groter dan de *Margees* zyn, en witte vederen hebben. Behalven die beide heeft men nog drie andere soorten, die veel groter zyn en graauwe Ganzen genaamt worden, offschoon de *Yslanders* weder een byzonderen naam tot een ieder van dezelve hebben. Het onderscheid bestaat voornaamlyk in den Snavel en de Poten, vermits de ene soort rode, de andere geele, en de derde zwarte Snavels en Poten heeft. Voorts hebben zy donkergraauwe Vederen. De graauwe Ganzen zowel als de Helsingen en Margees zyn alle welsmakende.

Van wilde Ganzen.

Of alle, die in 't voorjaar in 't land komen, aldaar blyven en jongen uitbroeden, is onzeker, vermits men gezien heeft, dat van de noordelyke hoeken des lands een' grote menigte de reize naar het noorden voortzettede, zulks zy maar enigzins op het land uitrusten; doch on-

dertusschen en terwyl zy door het land trekken, moeten zy niet weinig tol betalen, vermits zy yverig met Snaphanen belaagt worden, zonder welk geweer men genen van hun bekomt; ja zelfs noch bezwaarlyk, dewyl zy zeer schuuw zyn, en niet ligt iemand na by hun komen laten, maar, wanneer zy op het land uitrusten, schildwachten uitzetten, die een alarm maken, zodra hun iemand nadert, alswanneer zy terstond de vlucht nemen. Zy, die binnen 's lands blyven, worden allengs tammer, zulks men by hun komen en hun schieten kan, anderzins kan men, gelyk gezegt is, hun bezwaarlyk bekruipen. Wanneer zy in het land komen, ziet men vele honderden in eene vlucht.

Van wilde en andere Enden.

§. XLVI. De *Yslanders* weten wel tienerlei soort van Enden, ieder met een byzonderen naam te noemen, van welke zy zes soorten tot hunne spyze gebruiken, en die zeer wel smaken. Van alle de soorten, die ik in *Denmarken* ken, heeft men 'er ook, en wel noch meer. De zulken, die het best smaken, zyn zeer klein, en byna niet groter dan een Duif, welke de *Yslanders* Oert-Enden noemen, vermits zy zich gaarne by de wateren ophouden, alwaar de meeste Oerter, dat is kleine meeren zyn; doch van die soort vindt men zo groot een getal niet, als wel van de anderen. De meeste Enden zyn derhalven eetbaar en welsmakend, offchoon de heer *Anderson* schryft, dat de meeste wegens hunnen traanachtigen smaak zeer onaangenaam en walgelyk zyn. Die dus smaken worden door de *Yslanders* zo min als door anderen gegeten; en van alle de Zee-vogels, welke eigentlyk de zulken zyn, die een traanachtigen smaak hebben, eten zy maar alleen drie soorten, naamlyk de Langvigen, Lunden en Alker, die niet zeer naar traan smaken. Onder de Enden kan men ook den Eidervogel tellen, welke voor *Ysland* van een groot gewigt is, wegens het groot nut en voordeel 't geen de inwoonders van zyne kostelyke Eyeren en Dons genieten. Het mannetje is ongevaar zo groot als een Gans

Gans, en heeft voorts vele witte vederen; daarentegen is het wyfje niet veel groter dan een End, met donkerbruine vederen, doch iets witter onder de borst. De grootste menigte van dezen vindt men rondom het land, doch meest naar het westen, vermits zy aldaar de meeste Eilanden vinden, die de vogelen het liefst tot hun onderhoud zoeken. Naar het noorden vindt men ook een gedeelte; waarom men bedacht geweest is, kleine Eilandtjes te maken, alwaar te voren genen waren, om aldaar den Eidervogel voor te planten, vermits de inwoonders het groot voordeel begrepen, 't geen hun dezelve verschafte. Hy zoekt woeste en onbebouwde kleine Eilandjes, om daarop te wonen en zyn nest te bouwen; maar wanneer hy wel bejegent word, woont hy ook gaarne by menschen, ja zelfs naby hunne huizen; doch alsdan doen de inwoonders al hun vee en voornaamlyk de honden naar het vasteland voeren, wanneer zy op een Eiland wonen. Zeldzaam is het, doch ik heb het zelf gezien, dat de Eidervogel ook op het vaste land zyn nest bouwde; doch dan hadden de menschen 'er gelegenheid toe gegeven, vermits zy met denzelven wel omgingen en hem niet stoorden, en op die wyze konnen de menschen tusschen die vogelen rond gaan, wanneer zy op de Eyeren zitten, ja zelf hun een of tweemaal de Eyeren tot spyze ontnemen, vermits de Vogel zitten blyft en zyn nest ten derdemaal met Eyeren voorziet, en zyne jongen uitbroeidt, welke het volgende jaar op die plaats blyven, en zich sterk vermeerderen, wanneer men wel met hen omgaat. Het voordeel, dat zy van den Eidervogel genieten, bestaat in zyne Eyeren en Dons. Wanneer die Vogel zyn nest bouwt, plukt hy het Dons uit zyn' borst, om de Eyeren te beter te verwarmen, en legt vier Eyeren ter grootte van onze Ganzen Eyeren van groene verwe. Zodra hy zyn nest gemaakt en het eerst zyne Eyeren gelegt heeft, komen de menschen, die de plaats toebehoort, en nemen zowel de Eyeren als het Dons weg, en verstooren dus het nest, als wanneer de Vogel zich op

nieuw plukt en het neſt weder van Eyeren voorziet, in mening dezelve uit te broeden, doch 't geen hem miſt; want zo dra men merkt, dat de tweede legging der Eyeren geſchied is, werden weder het Dons en de Eyeren weggenomen. Hierna keert de Eyervogel ten derde malen geduldig te rug, bouwt weder zyn neſt, en plukt zich; doch nadien het wyfje haar tot de eerſte neſten het meeſt geplukt heeft, komt thans het mannetje haar te hulp en plukt zich mede, weshalven het laatſte Dons het beſte en witſte is, vermits de mannetjes wit onder de borſt, maar de wyfjes in het tegendeel bruin zyn, en als dan legt zy ten derdemaal hare Eyeren; doch wanneer deze weder weggenomen worden, legt zy gene meer, noch bouwt aldaar nooit weder haar neſt, maar zoekt in het volgend jaar daar toe een' andere plaats, weshalven goede huishouders zeer wel acht geven, dat zy na de derde legging hare Eyeren behoudt en gelegenheid bekomt, om dezelve uit te broeden; want men alsdan zeker kan zyn, dat zy het volgende jaar met hare jongen weder komen en in plaats van één, twee of drie neſten maken zal. Wanneer nu de jongen met de oude het neſt verlaten hebben, word het Dons ten derdemalen uit dezelve verzamelt, en op die wyze bekomen de inwoonders tweemaal Eyeren en driemaal Dons van ieder neſt. Hier uit blykt, wat nut en voordeel het den zulken aanbrengt, die het geluk hebben, dat vele duizenden neſten by hen gebouwt worden, waar door zy een' menigte Eyeren en Dons verkrygen. De Eyeren der Eidervogels zyn van een zeer goeden ſmaak, en zo goed als onze Hoendereyeren. Het levendig Dons, dat de Eidervogel zich uitplukt, is, wel is waar, het beſte, doch echter zyn het Dons en de Vederen, die men van den Vogel op een' andere wyze plukt, mede goed, doch de huishouder gedoogt niet, dat de Eidervogels geſchoten worden, of dat men een Snaphaan naby hun loſt, inzonderheid niet, wanneer zy hunne neſten maken, op dat zy niet van die plaats zouden wyken.

§. XLVII. In

§. XLVII. In *Ysland* kent men flegts eene foort van Duike-Jaars, die zeer wel fmaken en goed tot fpyze zyn; want de *Yslanders* niets eten dat fterk na traan fmaakt, vermits zy voorraad genoeg van welfmakende Vogelen hebben. Van Duike-laars.

§. XLVIII. De Lomen is geenzins een fchone Vogel, gelyk men den Heer *Anderfon* bericht heeft, maar veeleer van een' onbevallige geftalte en gedaante, en noch veel onaangenamer van geluid, van wien de inwoonders op generlei wyze enig nut trekken, vermits zy zyne Eyeren of vleefch niet gebruiken, 't geen ook de oorzaak is, dat zy zich over het zoeken van zyn neft niet bekommeren, of'er zich aan gelegen laten liggen. Van de Lomen.

§. XLIX. Offchoon de Geyervogel zich merendeels op de Klippen en Scheren, 3 of 4 mylen weftwaards van *Reikenes* gelegen, ophoudt, word dezelve echter ook op andere plaatfen binnen 's lands gevonden. De inwoonders in de nabuurfchap der Vogelfcheren wonende, varen op een zeker jaargety derwaards, zoeken met een taamlyk gevaar de Eyeren van dien groten Vogel, en brengen een' grote lading met zich naar huis in een boot, die door 8 mannen geroeit word. Het gevaar en de moeite beftaat daarin, hoe men na by de Scheren kan komen; want nadien die grote klippen 3, 4 ja meer mylen van het land liggen, is de ftroom aldaar zeer fterk, en kan de boot lichtlyk tegens de klippen ftoten en verbryzelen, wanneer gene genoegzame behoedzaamheid en voorzichtigheid gebruikt wordt. Onaangezien 'er geen' zo grote menigte van Geyervogels is, als wel van andere Zee-vogels, zyn zy nochtans zo zeldzaam niet noch komen zo fchaars voor, dat de inwoonders dezelve niet dikwils te zien zoude bekomen, ten minften worden die Vogelen altoos van de zulken gezien, die hunne Eyeren gaan halen, welke byna zo groot als Struis eyeren zyn. Van de Geyer-vogel.

§. L. Het is niet aanmerklyker in *Ysland*, dan in *Noorwegen* en elders, alwaar fteile Klippen aan den Zeekant zyn, dat de Zee-vogels 'er hunne Neften maken; want al- Van de Neften der Strand-

 waar vogels.

waar hoog en ſteil land naar de Zee is, bouwen zy hunne neſten in alle kloven en gaten van boven tot onder by duizenden, weshalven zulks niet als iets byzonders en merkwaardigs by *Ysland* aangemerkt kan worden. Ik kan zeer ligt beſpeuren, dat de goede lieden, die dit gezien en den heer *Anderſon* bericht hebben, het te voren niet gezien hadden, en derhalven als iets zeldzaams aanmerkten. De voorzichtigheid, die de Zee-vogels naar hun gevoelen, tot het verſteken hunner Eyeren gebruiken, belet niet, dat de inwoonders jaarlyks vele honderd duizend uit hunne Neſten halen, waar van zy een groot nut trekken. Hoe weinige kundigheid die berichters van de geſteltheid dier neſten hebben, kan men daaruit beſpeuren, dat zy voorgeven, dat men dezelve niet zonder de grootſte moeite en zorgen met lyf en levens gevaar kan beklouteren. Het is t'enemaal onmooglyk, dat een menſch de Neſten der Zee-Vogels zoude konnen beklimmen, vermits zy in de ſteilſte en over het water hangende bergen zyn; doch niettemin weten de inwoonders 'er by te komen, 't geen ik belyden moet met het grootſte gevaar te geſchieden. Zy ſteken een balk boven de Zee uit, die zy met het ene einde beſt mooglyk in de aarde vaſt maken, en laten van het ander uitſtekend einde hem, die de Eyeren verzamelen zal, met een' lyn van boven afzakken, en wanneer deze zich van zo veel Eyeren voorzien heeft, als hy bergen kan, tot 100 of 200 teffens, halen zy hem na een gegeven teken weder op, en dit wordt zo menigmaal herhaalt als 'er noch Eyeren zyn, of zo lang hy het uithouden kan. De dus nedergelatene heeft een ſtok by zich, met welken hy zich van de rotzen kan afſtoten, of wanneer het nodig is, zich naar dezelve toetrekken; en wanneer hy dus de neſten aandoet, vliegen vele duizenden vogelen uit dezelve en beklagen zich zo jammerlyk over het gevaar, waarin zy zich bevinden, dat men malkanders woorden niet horen kan. Op de plaatſen des lands, alwaar de inwoonders die gelegenheid hebben, welke geenzins algemeen

meen is, trekken zy een onuitſpreeklyk nut en voordeel van die vangſt; doch behalven de Eyeren vangen zy op onderſcheide plaatſen die Vogelen in een' grote menigte; ook bekomen zy van dezelve en ook van anderen, die tot gene ſpyze gebruikt konnen worden, een' menigte Vederen, van welke zy zich gedeeltelyk zelven bedienen, en 'er gedeeltelyk Koopmanſchap in dryven. Ik heb zelf gezien, hoe de inwoonders zich in die vangſt gedragen, en moet bekennen, dat het waarlyk zeer gevaarlyke tochten zyn, welke zy ondernemen, om die Vogelen en hunne Eyeren magtig te worden. Nu en dan gebeurt het wel, dat iemand door onvoorzichtigheid daarby om 't leven komt, vermits of de lyn niet ſterk genoeg, of de balk niet vaſt gehecht is; doch die ongelukken gebeuren zelden.

§. LI. De Eyeren der Strandvogels in *Ysland* zyn merendeels van een goeden ſmaak, doch onder dezelve worden die van een zekere kleinen Vogel, door de *Yslanders Krye* genaamt, en onze Kieviten niet ongelyk, voor de aangenaamſte gehouden. Van de Eyeren der Strand-vogels.

§. LII. Gelyk de Heer *Anderſon* gelooft, zo ook ſtelt men in 't algemeen vaſt, dat de onuitſpreeklyke menigte Zee-viſſchen, waar mede *Ysland* van alle kanten omgeven is, verre uit het noorden komt, en zich gedeeltelyk weder van *Ysland* naar het zuiden wendt. Ik zeg gedeeltelyk, want op vele plaatſen in 't land is het gantſche jaar door een gelukkige Viſſery, voornaamlyk met kleine Dorſchen, die Tislingen genaamt worden, en vermoedelyk jongen van de grotere zyn, vermits zy op alle wyzen dezelve gelyken. De inwoonders vermeinen uit de ervarendheid te weten, dat de Dorſch rondom het gantſche land ſwemt, en wel zodanig, dat hy beſchutting tegens den wind zoekt, en dat, wanneer de Tislingen dus driemaal rondom gezwommen hebben, zy grote Dorſchen worden. Aleer de rechte tocht van de grote Dorſchen in 't voorjaar aankomt, zyn de als dan geviſten geenzins zo vet, dan de nieuw aangekomenen, waarom men niet ten onrechten meent, Van de grote menigte Zeeviſchen.

dat

dat de eerſtgenoemden gedurende den Winter onder het land gelegen hebben. Men heeft byzondere aanmerkingen wegens den loop der Viſſchen, naamlyk, dat zy allereerſt by de ooſtlyke en daarna by de zuidlyke oevers van het land aankomen, en zich eindelyk van daar in den groten Zeeboezem begeven, gelyk by voorbeeld tuſſchen *Reikenez* en de *Weſter Jöekel*, welke boezem 10 of 12 mylen breed is, en 8 of 10 mylen diep in 't land gaat, alwaar de grootſte Viſſery geſchied, van waar zuidwaards alle Viſſchers-Haven, behalven alleen Grindewigs-Haven, voorzien worden, en werwaards men zich zelfs uit de noorder landen tegens den in *Ysland* zogenaamden Wertyd ter Viſchvangſt begeeft, en daarmede tot in den Zomer en Herfſt voortvaart, waar van hier na breder gehandelt zal worden.

De verſcheide ſoorten van Viſſchen.

§. LIII. Offchoon niemand in de beſchryving van een land, een' naauwkeurige beſchryving van deszelfs Viſſchen begeert, zal ik echter, in navolging van den heer *Anderſon*, de meeſt in *Ysland* bekende Viſſchen beſchryven, doch moet vooraf aanmerken, dat de heer *Anderſon* een en denzelven Viſch onderſcheiden namen geeft, gelyk de Kabeljauw, die naderhand Dorſch genaamt wordt, en nochtans dezelfde Viſch is; want de Dorſch wordt in *Ysland* in drie ſoorten verdeelt. De eerſte is de rechte grote Dorſch, die ook in *Ysland* den zelfden naam heeft, doch ook anders by uitzondering de Viſch heet, vermits hy onder allen de voornaamſte is. Dezen noemen de Hollanders, gelyk ook de *Denen* Kabeljauw. Na den groten Dorſch volgt de middel-Dorſch, welke door de *Yslanders Stuttingen* genaamt wordt, en eindelyk de kleine Dorſch, dien de *Yslanders Tislingen*, doch wy Titling noemen.

Van de Haringen.

§. LIV. Wegens de *Haringen* moet ik, hoe ongaarne ook zeggen, dat de Heer *Anderſon* zich grooflyk vergiſt, met te zeggen: *wat Ysland betreft wete ik wel, dat alle deszelfs Bayen zodanig met den beſten en vetſten Haring vervult zyn, dat, zo het gering getal en onvermogen der inwoonders het niet belettede, dezelve daar mede welhaaſt en bequaam de voordeligſte*

ſte handel zoude konnen dryven, want het zo zelden geſchied, dat in die Bayen en Zeeboezems grote menigten Haringen komen, dat de Inwoonders veeleer de jaren tellen konnen, dat zulks geſchied is, vermits dikwils vele jaren verlopen dat geen de geringſte Haring beſpeurt wordt; doch wanneer zy nu of dan door de Walviſſchen of andere hunner vervolgers in den een of andere Boezem of Baay als in een Fuik worden gedreven, gebeurt het wel eens, dat zich van dezelve een' zo grote menigte opdoet, dat men 'er naauwlyks met een Boot door roejen, en zo veel men begeert, van dezelve opſcheppen kan. Nadien zulks echter zeer zelden geſchiedt, zyn de *Yslanders* zodanig een' Viſſery niet gewoon, behalven dat hun daar toe het nodige gereedſchap en de kennis der Haringvangſt ontbreekt, weshalven zy, wanneer zulks gebeurt, 'er zich zo wel niet van bedienen, als zy anderzins zouden konnen doen; ook mangelt hun Zout, om dezelve in te zouten, vermits de Koopvaarders ten dien tyde noch niet aangekomen zyn, weshalven zy van de Haringen ook niet meer vangen, dan zy verſch eten konnen. De heer *Anderſon* beklaagt zich, dat hy de onderſcheide ſoorten der Haringen, vermits niemand zich 'er op toelegt, onmooglyk vroed heeft konnen worden, en echter heeft men zich de moeite gegeven, hem van een' ſoort te berichten, die nooit by *Ysland* gezien is, en drie vierde delen van een' elle lang, en de dikte van drie vingeren breed zoude wezen; doch hoe vele Boten vol door de *Yslanders* uit de Zee geſchept mogten wezen, is hun nooit een Haring van de gezegde grote te voren gekomen. Maar wanneer ik zeg, dat geen Haring naar *Ysland* komt, dan alleen by byzondere toevallen en zelden, zo verſta ik de Haringen, die de heer *Anderſon* meent, naamlyk onze gewone, goede en vette Haringen, die wy gezouten of gekookt eten; want anderzins komt een' menigte kleiner' Haringen, vermoedelyk de zogenaamde Sardellen, met den Dorſch, die door den laatſtgenoemden Viſch als zyne aangenaamſte

voedſel vervolgt word, en waarop de Vogelen om dezelve redenen van boven nedervallen; doch waarop de Walviſch afkomt, en die kleine Haringen met hunne beiderlei vervolgers inzwelgt, gelyk men dikwerf gezien heeft. 't Is eens gebeurt, dat by eb een Walviſch in zodanig een' vervolging en vraadachtigheid te naby het land gekomen zynde, 'er op vaſt bleef, als wanneer de inwoonders op hem afkwamen, hem de reſt gaven, en meer dan 600 Dorſchen teffens in denzelven vonden, die noch vers en levendig waren; ook vonden zy 'er een' menigte kleiner Haringen en eenige Vogelen in. Van die kleine Haringen zyn voornaamlyk twederlei ſoorten, ieder van welke by de inwoonders hunne byzondere namen hebben. De eene ſoort noemen zy *Sandheringen*, vermits zy op de Zandbanken in de Zee rondom het land merendeels het gantſche jaar door liggen. Dezen worden het meeſt in de magen der grootſte Viſſchen gevonden. De andere ſoort noemen de inwoonders *Laadden Sild*, (ruwe of hairige Haring) vermits zy een' ſtreek gelyk hair langs de ruggen hebben; en wanneer deze gevangen of in de magen der gevangen Viſſchen gevonden worden, houden zy zich verzeekert, dat de Dorſch welhaaſt volgen zal, vermits die ſoort van Haring zich anderzins niet altoos daar omſtreeks ophoud. Wanneer de heer *Anderſon* vervolgens in dit Artikel van den Walviſch ſpreekt, den Noord Kaper genaamt, zet hy in zyne noten 'er onder, dat de *Yslanders* denzelven voortyds *Sildreke* noemden, 't geen hy Haringmeeſter vertaalt, doch de eigentlyke beduiding van dat woord niet is. Niet alleen noemden zy hem voortyds zodanig, maar noemen hem ook noch *Sildreke*, dat is Haringdryver, vermits die Walviſch den Haring ſterk vervolgt, welke uit vrees voor hem naar het land loopt. In de *Yslandſche* taal beduit het woord *Reke* zo veel als dryven, weshalven men ook Dryfhout *Rekerid* noemt, gelyk men ook in het dryven van Schapen en Paarden dat woord *Reke* gebruikt. Zeker is 't en bekent, gelyk de heer *Anderſon* ſchryft, dat de Haring, zelfs

de

de grootste, het beste aas is, om Dorsch te vangen; doch wordt daartoe door de *Yslanders* niet gebruikt, aangemerkt zy denzelven niet altoos bekomen konnen. Vermits de heer *Anderson* schryft, dat de Groenlandsvaarders, wanneer zy onder Spitsbergen of daaromtrent een Dorsch vangen willen, en geen verschen of natuurlyken Haring by de hand hebben, een nagemaakten Haring van wit blik 'er toe gebruiken, waar aan de Dorsch, als ware het een rechten Haring, byten zoude, deed ik in *Ysland* de proeve nemen, om met een van tin nagemaakten Haring Dorsch te vangen; doch in dat jaar was de Dorschvangst zeer slegt en wilde ook niet gelukken, maar de *Yslanders* in de zelfde boot, die Mosselen of een stuk raauw Vleesch aan den angel hadden, bekwamen zo spoedig Dorschen, als zy, die met den gewaanden Haring visten. Daarenboven is aanmerklyk, dat de Dorschen en Haringen niet doorgaans byeen volgen, want anders de *Yslanders* zelden Dorschen zoude bekomen, vermits de Haring aldaar niet alle jaren gevonden wordt, maar de kleine soort van Haring, waar van gesproken is, volgt altoos met den Dorsch en is zyne gewone spyze: doch van die kleine soort van Haring wordt niets gevangen, om dat de *Yslanders* 'er geen netten toe hebben, en hun ook meer aan den Dorsch gelegen is. Het is aartig, gelyk ik dikwils gezien heb, wanneer die kleine Haringen in zulk ene menigte aankomen, hoe de Zeevogelen alsdan by duizenden boven hen in de lucht zweven, en gelyk Pylen in de Zee vallen, om dezelve te vangen, als wanneer zy tot onder het water duikelen; en dus volgen zy de Haringen alomme, die dan in de kleine Zeeboezems hunne toevlucht zoeken, alwaar zy echter een te gewisser buit der Vogelen worden.

§. LV. Gelyk ik hier voren zeide, noemt men in *Ysland* den Kabeljaauw met geen' andere dan de algemene benaming van *Dorsch*, de grootste zo wel als de twee kleiner' soorten, die by *Ysland* gevonden worden. In het noorder zowel als een groot gedeelte van het oostlyk deel, en in ver- (Van de Dorsch of Kabeljauw.)

 schei-

vinden, en op dat zy zich daar van, als het bequaamſt middel, om hunne onverzadelyke vraatluſt te voldoen, zouden konnen bedienen, zo wel dezen kleinen doch ongelooflyk nutten Viſch, gelyk hen zelven, door alle zeën verdeelt, en aan alle kuſten leid. Want zodra de Haring van onder het ys, of uit de grondeloze diepten, op de reeds gezegde wyze te voorſchyn koomt, zyn die grote, groter en grootſte viſchzoorten tot vulling van hunne hongerige magen 'er welhaaſt ontrent, houden dezelve door hunne geſtadige beangſting en vervolging van alle kanten in hoge, brede en zeer dichte ſcholen (*t*) byeen, jagen die ook van daar ſteeds voor zich heen, en dryven dezelve als een ſchichtigen weerlozen viſch van de ene zee tot de andere (hoewel deze eigentlyk gene andere, maar alleen andere benamingen dragende delen van den groten Oceaan zyn) en van de ene kuſt tot de andere, vermits hy, om zyne grote vervolgers te ontvluchten, zowel tot zyn eige zekerheid en een ruſtplaats tot zetten, als voor zyn broed, zo lang het noch teder is, een ongeſtoorde verblyfplaats te vinden (*u*) in de zee-

of all kinds feed upon Herring; dat is, waar maar Haringen zyn, volgen hun alle andere Viſſchen, byzonder Walviſſchen en Zeehonden. Want de grootſte viſchzoorten leven alle van Haring.

(*t*) Die eigenſchap en inwendige drift hebben alle kleiner viſchzoorten, 't geen wel zeer natuurlyk, doch wegens het groot nut niet onaangemerkt voorby te gaan is; namelyk, zy zyn gewoon, uit vreze voor hunne vervolgeren, en om zich te redden, zo dicht als immer mogelyk is byeen te zwemmen en in ſcholen ter hoogte van bergen zamen te dringen (die ook door de hun dikwerf ontmoetende Noormannen *juxta Topograph. Norweg. citat.* FISKEBERGEN of VISCHBERGEN genaamt worden) 't geen teffens gelegenheid geeft, dat zy door de viſſchers te bequamer en in groter menigte gevangen worden. Iets diergelyks bemerken wy by het ſleeswykſche eiland Hilgeland aan onze niet min vervolgde krabben, garnaten of garnelen (*Squillæ gibbæ Rondelet.*) die vermits zy van onder en op zyden door de ſchelviſſchen en anderen, wiens voornaamſte voedzel, en van boven door de meeuwen (welkers gemeenſte ſpyze zy mede zyn) gejaagt en beangſt worden, mede in grote klompen of dikke hopen byeen vluchten, en mitsdien in zo grote menigte de hilgelandſche Viſſchers ten deel worden.

(*u*) *Plin. Nat. Hiſt. Lib. IX. Sect.* 35. *Nam in ſtagna & amnes transeundi ple-*

zeeboezems of op de zandplaten, ja tot in de monden der vloeden poogt te vluchten, zich genoegzaam voor de deuren der inwoonders begeeft, en beide ten ſpyze en tot koophandel in onbegrypelyke menigte aanbied; waar door de hem nazettende grote en kleiner jagers, zo verre de grote hunner lighamen, en de diepte van het water gehengen wil, dezelve inwoonders teffens aangeboden, en, als zy ſlegts toetasten willen, in de handen gelevert worden.

Echter is hier by aan te merken, dat zowel de kuiters, om hunne grote reize te volbrengen, zich, zodra zy gezet hebben, weder in zee begeven, als het broed, zodra het enige krachten bekomen heeft, insgelyks uit natuurlyke drift, en om zyn groot oogmerk te vervullen, naar de zee ylt (*w*).

Doch om dit alles noch duidelyker en verſtaanbaarder te maken, zal ik de JAARLYKSCHE LOOP DER HARINGEN, voor zo verre men daar van zekere berichten heeft, van plaats tot plaats aanwyzen, en teffens tonen, op wat tyd een ieder volk dien zegen deelachtig word, en de wyze op welke het zich denzelven ten nutte maakt. Van de Jaarlykſche loop derzelve.

In het Noorden breekt de HOOFDZWARM reeds vroeg in het voorjaar uit, waar van de ene VLEUGEL zich weſtwaards wend, en met de maand maart wegens de vervolging der vele grote Viſſchen van rondomme, en van de ſtrandvogels van boven, zich in zo dikke en dichte ſcholen naar het eiland Yſland begeeft, dat men niet alleen aan de zwartheid en het wemelen van het water, nadien zy door angſt tot aan het oppervlak van het zelve dringen, en dikwerf ſchynen, 'er uit te willen ſpringen, hunne komſt van verre beſpeurt; maar ook, als men dezelve te gemoet vaart, en met een hoos, waar mede de zeilen uit de zee begoten en nat gemaakt worden, of diergelyk een holachtig werktuig 'er inſlaat, onfeilbaar op eenmaal ene tamelyke menigte van dezelve geſchept en op- De hoofdzwerm van den enen vleugel, die zich naar het weſten wend.

plerisque piscibus evidens ratio eſt, ut tutos fœtus edant, quia non ſint ibi, qui devorent partus fluctusque minus ſæviant.

(*w*) *Conf. Neukrantz de Haringo p.* 17.

ten zy nooit aan een hoek, 't zy met of zonder aas; doch wel, als zy tot ruſt gekomen zyn, en op den bodem of zekere banken in de Zee ſtil liggen, alwaar de inwoonders hen wel weten op te ſpeuren. Wanneer de Viſſchen in een' grote menigte aankomen, houden zy zich gaarne in de diepten op, daar zy ook ligtlyk aan het aas byten, ja ook wel aan den bloten hoek, indien dezelve blank of vertint is; welke manier op vele plaatſen gebruikt wordt; doch dit geſchied niet, gelyk men den heer *Anderſon* bericht heeft, wanneer zy boven zwemmen, want zy alsdan lustig en ſpeelziek zyn.

De rechte Viſchtyd door de *Yslanders* Vertiden (de *Vertyd*) genaamt, begint by de Zuidelyke landſtreken daags na Vrouwendag, zynde den 3. February, en duurt tot den 12. May, in welken tyd een groot gedeelte der inwoonders van de noord-en ooſtzyde zich derwaards begeven, vermits by hen zelfs in dat jaargety niet geviſt word. Velen van hun blyven ook wel den gantſchen Zomer over liggen om te viſſen, alvorens zy weder naar huis reizen. Aan den anderen kant van het Eiland worden de *Vertyden* anders gerekent, en begint de Vistyd noordwaards den 12. May, en duurt tot den Oogſt, vermits aldaar wegens het *Groenlandſch* Dryfys niet eerder geviſt kan worden; weshalven de rechte Vistyd of *Vertyd* niet enerly over het gantſche land is. De reden, die men den heer *Anderſon* gaf, waarom de Vistyd niet langer dan tot den eerſten May duren konde, is zo ongerymt als het wezen kan, naamlyk, dat vermits de warmte de Viſch niet meer op den duur toebereid zoude konnen worden; want na den 12 May, met welken zuidwaards in 't land de *Vertyd* eindigt, werdt de meeſte viſch gevangen en gedroogt, zo wel die aan de Kooplieden gelevert als ook in het land verkogt, en aldaar tot voorraad behouden wordt. Het gebeurt dikwils, dat de *Yslanders* tegens het einde van den *Vertyd* nog weinig Viſſchen bekomen hebben; doch zy geeven daarom den moed niet op, maar verwachten een beteren zegen in hunnen

nen vangſt, die hun niet zoude konnen nutten, zo zy den Viſch niet zodanig wiſten te bereiden, dat hy duren konde, maar zich altoos van de voorvallende gelegenheid bedienen. Dat het viſſen op de Zee of in diepe Bayen by dag geſchiedt, en in de ondiepten, die niet meer dan tien vademen water hebben, by nacht, is geen zekere regel; want de *Yslanders*, wanneer het weêr zulks gehengen wil en 'er Viſch is, by dag en nacht zowel in de volle Zee als op de ondieptens viſſen, aangezien de naarſtigen zich altoos van den tyd en de gelegenheid bedienen, zonder dien regel op enige wyzen in acht te nemen. Van het midden van April is ook zo veel nacht niet, dat hun zulks beletten zoude, wanneer 't weêr het toelaat te viſſen, waar zy willen. Voor dien tyd zyn zy gewoon alleen by dag te viſſen. De *Yslanders* varen gemeenlyk enige uren voor der Zonne opgang ter vangſt uit, en keren tegens den ondergang der Zonne weder terug; doch wanneer zy alsdan geen' volle lading hebben, de Viſch beter begint te byten, en het weêr tegens den avond ten goede verandert, blyven zy gedurende den nacht op Zee, waaruit blykt, dat zy juiſt niet den dag of nacht gebruiken, om op zekere plaatſen te viſſen. 't Is wel waar, dat de beſte en ſmakelykſte Viſch in volle Zee of op 40 tot 50 (ja wel meer als 100) vademen gevangen wordt; doch daaruit volgt niet, dat de Viſch, onder het land en in de Viſchbajen gevangen, zo vet, goed en eel niet zoude zyn; want wanneer de Viſch eerſt dicht onder het land komt, is die, welke op den grond naby het land op 10 vademen en minder gevangen wordt, zo goed, als die men op dieper plaatſen vangt, vermits hy zyne deugd zo ſchielyk niet verliezen kan. Maar wanneer de Viſch reeds langen tyd aldaar gelegen heeft, is het zeker, dat het de beſte is, die op de rechte Viſchbanken ligt, en beter dan die in de Bajen is gekomen, alwaar hy denklyk ſlegter voedſel heeft.

De *Yslanders* bereiden uit den Dorſch, die in den rechten Vistyd gevangen wordt, om zo te ſpreken, maar eene ſoort van gedroogden Viſch, die Flakviſch heet, naar *Coppenhagen*

gen en *Glukſtad* gevoerd wordt, en, gelyk een ieder weet, een zo wel ſmakende, goede en fyne Viſch is, als men nergens elders vindt. Maar weſtwaards in 't land wordt door enigen zulk een Viſch bereid, gelyk de heer *Anderſon* beſchryft; en dezen *Hengeviſch* genaamt, vermits hy in daar toe opgerechte Schuren om te drogen opgehangen wordt. Die Schuren noemt men in *Ysland Hialder*, en beſtaan uit latten, zo verre van malkander geſlagen, dat 'er de wind en lucht door ſpelen konnen, en met een dak tegens den regen gedekt. De gemelde Viſch wordt in den rug geflakt, dat is opgeſneden, in plaats dat men den Flakviſch in den buik opſnydt, en vervolgens in den buik een gat maakt, door 't welk hy aan een ſtok geregen, en om te drogen in de *Hialde* opgehangen wordt. Die Viſch is enigzins beter koop dan de andere; doch wordt zo veelvuldig niet gemaakt, vermits de Flakviſch de eigentlyke Koopmansviſch is, en daar van 100 Schipponden tegens een van den Hengeviſch toebereid wordt. Het behandelen en drogen van den gevangen Viſch geſchiedt niet door de Vrouwen maar de Mannen. De voornaamſten in den Boot verdeelen de Viſchen, zodra zy aan land gekomen zyn, en die mede in den Boot zyn geweeſt bekomen de een zo veel als de ander. Niemand verlaat zyn Viſch, eer en bevorens hy dezelven op de voorverhaalde wyze behandelt heeft. Wanneer nu de *Yslanders* den Viſch dus geflakt, en 'er den ruggraad uitgenomen hebben, leggen zy denzelven zodanig geflakt enkel byeen; zulks de vleeſchzyden tegens elkander gekeert zyn, ingeval het weêr gehengt dat de Viſch den volgenden dag om te drogen uitgebreid kan worden, maar wanneer het weêr zulks niet gedoogt, leggen zy den geflakten Viſch opeen in kleine hopen, zodanig dat de huidzyde buitenwaards gekeert ligt, en dat noemt men aldaar in *Kaſen* liggen; weshalven de Viſch, die dusdanig lange blyft liggen en mitsdien bederft, door de Kooplieden gekaasde Viſch genaamt wordt. Uit het hier boven gezegde ziet men, dat de Vrouwen in het

het bearbeiden en bereiden van den Visch niets te doen hebben, ten ware dat de een' of andere Vrouw haren vermoeiden Man in dat werk enigzins de behulpzamen hand boodt. Wanneer nu de Visch dusdanig behandelt en in staat is, om den volgenden dag tot het drogen uitgebreid te worden, is het natuurlyk en billyk, dat de mansperfonen, die den gantschen dag zwaar gearbeid hebben, zich naar huis begeven, enigzins uitrusten, en enig voedsel gebruiken, doch waarby het zodanig niet toegaat, als de heer *Anderson* op de volgende wyze verhaalt: „ als de Vrouwen „ zulks verricht hebben, slepen zy zowel de afgesneden „ koppen, om ten spyze te zoden en de afgekloven gra- „ den daarna tot brand te gebruiken, als byzonder de le- „ ver, om tot het maken van traan aan een' zyde te leg- „ gen, op hunne ruggen naar huis; waar tegen de Man- „ nen, inmiddels uitgerust, en zich naar mate van hun „ vermogen, met Brandewyn gelaaft hebbende enz. Te voren is reeds gezegt, dat de Vrouwen dien arbeid niet doen, maar wel de Mannen; weshalven dezen niet te huis konnen gaan liggen uitrusten, en zich met Brandewyn verkwikken. En wanneer zy hunnen Visch behandelt hebben, vergenoegen zy zich niet maar slegts, om de koppen te koken, maar bereiden een of meer goede en geheele Visschen, naar mate van de hoegrootheid hunner huisgezinnen ten spyze: doch vermits zy gemeenlyk benevens den Dorsch ook andere Visschen vangen, gebruiken zy dezen liever ten spyze, en anderzins den Dorsch met den kop teffens, die wel voor het lekkerste aan denzelven gehouden wordt, maar waarmede zich hongerige magen niet ligt alleen laten verzadigen. De afgesneden koppen drogen zy zowel als den Visch, en verkopen dezelven in het land voor een zekeren prys, en dezen smaken beter dan de Dorsch zelf. De afgekloven, of veelliever uitgesneden graden, worden wel op enige plaatsen door de armste lieden en alwaar men gebrek aan brandhout heeft, byzonder aan de uiterste Zeekusten, tot brand gebruikt; doch zulks

geschied niet algemeen: maar zy gebruiken de graden veel-liever, gelyk bevorens gezegt is, tot een aangenaam voeder voor de Koejen, als die daaraan gewoon worden, welke graden bevorens enigzins murw worden gekookt. De Lever van de Visschen, slepen de Vrouwen zo min als de koppen naar huis, maar werpen dezelve in een vat byeen, en bekomen daar van vervolgens een goede menigte traan.

De Brandewyn, waarmede men den heer *Anderson* verhaalt heeft, dat zich de Mannen verkwikken, wanneer zy uit Zee gekomen zyn, is alleen het begin tot een stoffe, die vervolgens sierlyker uitgebreid wordt, en het Brandewynzuipen der *Yslanders* betreft. Ik kan verzekeren, dat 'er weinigen zyn, die enigen Brandewyn hebben, waar mede zy zich in den arbeidzamen Vischtyd verkwikken konnen, zo om dat zy des Zomers geen zo groten voorraad daar van konnen kopen, als om dat de Brandewyn, die zy te koop bekomen, na Paasschen zelden meer drinkbaar is; weshalven zy zich 'er ook weinig over bekreunen, Doch wanneer zy, volgens het gebruik der Vissers in andere landen, een goede teug Brandewyn namen, 't zy zy in Zee gaan of van daar terug komen, zoude hun zulks goed en dienstig wezen, vermits de zware arbeid gedurende de Vischvangst byna ongelooflyk is. By heldere nachten, ook wel anderzins tegens het krieken van den dag, een paar uren voor zonnen opgang, gaan zy somtyds 4 mylen diep in Zee, en keren tegens den ondergang der Zonne weder naar huis; ook blyven zy wel eens gedurende den nacht op Zee, wanneer het goed weêr is, en zy bespeuren dat de Visch nadert en byt, om een Boot vol te bekomen. In dien langen tyd liggen zy en trekken den Visch met lange lynen op, zonder enige spyzen te gebruiken, of andere verkwikking te nuttigen, dan alleen een dronk *Syre*, by hun gebruiklyk. Wanneer zy vervolgens weder naar huis geroeit zyn, dikwerf met levensgevaar by opkomenden storm of kwaad weêr, moeten zy, aan land gekomen zynde, den gevangen Visch bearbeiden en toebereiden:

den, tot hy op de te voren gemelde wyze bekwaam wordt, 't geen mede geen geringen arbeid is, en daarenboven moeten enigen ook noch wel een goed ſtuk wegs gaan, aleer zy te huis komen. Nu wilde ik wel eens vragen, of zy na zodanig een zuren arbeid geen' ruſt en verkwikking nodig hebben, en of zulke hongerige magen zich met den kop van een Dorſch, en het afkluiven der graden zouden konnen laten vergenoegen, maar of zy niet veel eer een goed gedeelte van den Dorſch zelven, of een anderen Viſch nodig hebben? En zoude het hun dan ook ondienſtig wezen enigen Brandewyn te gebruiken, wanneer zy denzelven bekomen konnen? doch welk geluk naauwlyks een onder honderden wedervaart. De enige verkwikking, die zy buiten de *Syre* op Zee hebben, is enige Tabak, wanneer zy dezelve machtig zyn, die vele onder hun op drie verſchillende wyzen, een ieder naar zyn ſmaak gebruiken.

De manier der toebereiding van den Flackviſch zal ik beſchryven, zodanig ik zulks dikwils gezien heb. Wanneer de Viſch geopent, de kop afgeſneden, het ingewand 'er uit genomen, de buik geheel geopent en de ruggraad 'er uitgehaalt is, leggen zy denzelven weder byeen, de Vleeſchzyde tegens malkander gekeerd, 't geen by droog weêr geſchiedt, en wanneer men den Viſch den volgenden dag te drogen leggen kan, of in kleine hopen op malkander, zulks de huidzyde naar boven gekeerd wordt, naamlyk als het vrieſt, of vochtig weêr is, en de Viſch niet te drogen gelegt kan worden. Het weêr goed zynde, wordt de Viſch te drogen gelegt, en wel op ſtenen, door die dezelve hebben, welke zy dan als een ſtenen muur op malkander ſtapelen, een' elle hoog of iets hoger boven den grond; doch wanneer geen' ſtenen by de hand zyn, wordt de Viſch aan het ſtrand op het zand uitgebreid, en wel daags na dat hy uit Zee gekomen is, by zo verre het weêr zulks gehengen wil. Dus ſlaagt de Viſch het beſt, offſchoon het ook geen nadeel doet, wanneer hy 3 of 4 weken in

Kaſen ligt, wanneer het weêr niet te vochtig of de Vorſt niet te ſterk is. Als de Viſch te drogen is gelegt, word hy eens des daags door de Vrouwen omgekeert, terwyl de Mannen op Zee zyn, en word nu eens de Vleeſchzyde, dan de Huidzyde by verwiſſeling tegens de Zon en de Lucht gekeerd. Zo het weêr goed en bekwaam om te drogen is, kan de Viſch binnen 14 dagen volkomen droog worden; doch doorgaans wordt daar toe meerder tyd vereiſcht, vermits het ligtlyk vochtig weêr ondertuſſchen maken kan, 't geen het ſchielyk drogen belet. De Viſch droog genoeg zynde, wordt op hopen byeen gelegt op de gemelde ſtenen muren, de Huidzyde altoos naar boven gekeerd, op dat 'er de regen geen nadeel aan zoude doen. De *Yslanders* bekomen 'er waarlyk geen huishoge hopen van, gelyk men den heer *Anderſon* bericht heeft, want een ieder de zyne byeen legt, die gene grote hopen konnen uitmaken, maar zy ſtapelen den Viſch op ſtene muren niet hoger op een, dan een man gemaklyk bereiken kan; doch wanneer de Viſch door de inwoonders van ieder diſtrict op de Handelplaatſen byeen gebracht wordt, maakt men 'er huishoge hopen van, gelyk by ons de hooiroken. De inwoonders dekken den Viſch niet, wanneer hy gedroogt is, ten zy zy zo veel 'er van verkogt hebben als zy konnen, en nemen alsdan hunnen eigen Wintervoorraad in huis; doch wanneer de Kooplieden de hunnen op hopen gelegt hebben, en het regenachtig uitziet, wordt hy gedekt, dewyl hy kort daarop te ſcheep en t'zamen gepakt moet worden, en derhalven de vochtigheid niet zo zeer verdragen kan, dan die der *Yslanders*, welke in kleine opene en ongeperſte hopen ſtaat, waar door de lucht te ligter kan doordringen, en de vochtigheid opdrogen, die dezelve door den regen ingezogen mogt hebben. Dusdanig gaat het met de toebereiding van den gedroogden Flackviſch in *Ysland.*

De Hengeviſch, waar van de heer *Anderſon* voorts ſpreekt, wordt ook op dezelfde wyze als de Flakviſch be-

han-

handelt en toebereid, met het onderſcheid alleen, dat hy in den rug opgeſpouwen wordt, op dat hy te ligter zoude konnen drogen, en vervolgens word hem een gat in den buik geſneden, om dat hy aan een ſtok geregen zoude konnen worden, waarna men hem op de hier boven beſchreven wyze in de *Hialden* om te drogen ophangt. Het uitgeſten, waar van de heer *Anderſon* voorts ſpreekt, heeft zo weinig plaats by den Hengviſch als by den Flackviſch; dat is, men weet daar van niets te zeggen; want hy daags na dat hy uit Zee gekomen is, opgehangen wordt. Die Hengviſch word niet alomme in 't land bereid, gelyk hier voren gezegt is, maar alleen in enige plaatſen tegens het weſten; niettemin hebben de meeſte inwoonders door het gantſche land *Hialden* of Schuren, om daarin hunnen Viſch op te hangen en te bewaren, dien zy van tyd tot tyd verſch eten, na dat hy in den wind gehangen heeft, en, om niet te bederven, voor de Zon bewaard is.

§. LVI. De Lenge of Lange is een' ſoort van Dorſch; doch ſmaller en langer dan de gemene grote Dorſch, waarom die Viſch ook dien naam draagt. Uit dezen weten de *Yslanders* zo goeden Flackviſch en Klipviſch te bereiden, als uit den Dorſch. Offſchoon men den heer *Anderſon* bericht heeft, dat hy niet zo goed zoude uitvallen, als die van den Kabeljauw zelven gemaakt word, en derhalven gemeenlyk maar alleen door de inwoonders tot hunnen mondkoſt wordt gebruikt, moet ik daar tegen aanmerken, dat men in de gedrukte Landtax gezegt vindt: dat de Lenge dubbel zo veel als de Dorſch zal gelden, 't geen meer dan bewys genoeg is, dat zy goed moet zyn, en niet maar alleen door de inwoonders tot hunnen mondkoſt gebruikt wordt. Doch van de Lengen wordt geen' grote menigte gevangen. Nadien de *Yslanders* ook Klipviſch van de Lengen bereiden, vervalt teffens, 't geen de heer *Anderſon* zegt, dat het den *Yslanderen* niet gelukken wil, Klipviſch 'er van te maken, als die ſlegt uitvalt en ligt verderft, en derhalven niet uitgevoert wordt. Den naam Klipviſch hier van te Van de Lengen.

willen afleiden, om dat hy op de Klippen of Banken van gladde ſtrandſtenen gedroogt wordt, kan mede geen ſteek houden, vermits de Flakviſch op de zelfde wyze wordt gedroogt; en nadien nu dit de beide ſoorten gemeen is, moet de naam van Klipviſch een andere oorſprong hebben, vermoedelyk van de Klippen of Stenen, die daaglyks op denzelven gelegt worden, om hem zyn vereiſch te geven; want dit heeft de Klipviſch eigentlyk in de toebereiding vooruit voor den Flackviſch, en kan alzo met meer grond van daar zyn naam hebben.

Van de Schelviſch of Yslandſche Iſe.

§. LVII. Ik kan niet zeker zeggen, wat de heer *Anderſon* eigentlyk voor een Viſch meent, dien hy Schelviſch noemt; doch giſſe, dat het de Viſch zal moeten zyn, die de *Yslanders Iſe* noemen, vermits dezelve het naaſt overeenkomt met de beſchryving, die de gemelde heer daar van geeft, inzonderheid in zyne aanmerkingen, naamlyk, dat het een' ſoort van Dorſch zý, wiens Vleeſch, gezoden zynde, meer dan anderen van zyn geſlacht Schelft of Schilfert, dat is, in dichte ronden Schelfbladen of Schilfers van een berſt, en genoegzaam bladert, gelyk ook dat hy kenbare Schubben heeft, waar mede hy zich van alle anderen van zyn geſlacht onderſcheid; doch zo hier de *Iſe* gemeent word, gelyk ik geloven moet, vermits ik geen anderen Viſch vinden kan, die beter naar die beſchryving gelykt, en ook deze Viſch nergens anders door den heer *Anderſon* wordt aangehaalt, zo kan men hem gewis niet onder de geringſte Viſſchen tellen, waar mede de grote God *Ysland* begiftigt heeft. Ook kan men niet zeggen, dat hy zo wel niet ſmaakt als de Kabeljauw, en daarenboven veel kleiner dan deze valt; want dezen Viſch vangen de *Yslanders* in een' grote menigte en op zekere tyden maar alleen. Wanneer daar en tegen zeer weinig Dorſch gevangen wordt en hy enigzins vet is, ſmaakt hy zeer wel en even zo goed als de Dorſch: ja ik kenne onderſcheidenen by ons, die dezelven veel liever dan den Dorſch eten, veelligt om dat hy hier zeldzaam is. Van de *Iſe* of Schelviſch wordt zeer goede Klipviſch

visch toebereid, beide door de *Deensche* Kooplieden en de *Yslanders*, en ik kan niet lochenen, dat wanneer de *Ise* dus toebereid is, hy my zo goed als de Dorsch smaakt. De Kooplieden nemen dezen Visch, 't zy gedroogd of op de wyze van Klipvisch toebereid, aan; doch zodanig, dat zy, dezelve noch versch zynde, 3 Isen tegens 2 Dorschen rekenen, 't geen ten blyk verstrekt, dat hy bekwaam is om tot Klipvisch gemaakt te worden: ook is hy niet veel kleiner, maar zelfs doorgaans zo groot als de meeste Dorschen, offschoon men ook wel groter Dorschen dan de Schelvisch vindt. In het volgende Artikel van de Wyting zegt de heer *Anderson*, dat hy niet goed om te drogen is, waar tegen ik verzekeren kan, dat de *Yslanders* dezelve in zo groot een menigte drogen als den Dorsch, en wanneer de Schepen van de Kompagnie uit het land vertrekken, blyven gewis meer gedroogde Isen dan Dorschen binnen het land, vermits de laatstgenoemde Visschen door de Kooplieden veel meer dan de eerstgemelde aangenomen worden. De inwoonders keuren dezelven in de huishouding byna even zo goed als den Dorsch, en verkopen hem vermengt met denzelven voor een gelyken prys; zulks die Visch werklyk in denzelfden graad met den Dorsch staan kan, ten minste 'er onmiddelyk op volgt. Hy onderscheid zich zo wel van den Dorsch door zyne fyne Schobben, die merendeels afgeschrapt worden, wanneer men hem tot Klipvisch bereidt, als door 2 dikken graden boven by den kop, wanneer men hem doorsnydt, die de Dorsch niet heeft: eindelyk is hy witter van buiten, maar niet kleiner dan de Dorsch.

§ LVIII. De Wyting, door de *Yslanders Lise* genaamt, valt rondom *Ysland* veel groter en vetter dan elders, en heeft, gelyk bekend is, ongemeen lekker Vleesch. Hy komt den Schelvisch veel nader dan den Kabeljauw, zynde witachtig van verwe, van waar hy zyn naam heeft. Hy wordt in geen' grote menigte gevangen, derhalven ook merendeels versch gegeten, en mitsdien niet veel om te drogen ge-

Van de Wyting of Yslandsche Lise.

gebruikt. Wanneer het maar alleen belettede, 't geen de heer *Anderſon* bericht, naamlyk, dat hy zo weinig als de Schelvis tot goede Flack- en Hengviſch dienen wil, zoude hy zeer nut te drogen zyn, gelyk van de Iſen of Schelviſch vele honderden Schipponden gedroogt en in het land vertiert worden; want even zo wel kan men aldaar de Wyting of Liſe drogen. En waarom doch zoude men de Wyting in *Ysland* niet konnen drogen, daar men weet, dat hy by *Helſingnor* gedroogt kan worden? De zaak beſtaat daarin, dat nadien die Viſch in geen grote menigte gevangen word, men hem zeer gaarne verſch tot ſpyze gebruikt, en zeer welſmakend zynde, mitsdien ook niet veel droogt; daarenboven is hy, gelyk de Schelviſch, geen Koopmans goed.

Van het ſoort Dorſch, door de Yslanders Tisling genaamt.

§. LIX. Op dat de Viſch, waar van hier gehandelt wordt, niet naamloos blyven, maar zyn eigen en rechten naam bekomen zoude, moet ik berichten, dat de *Yslanders* hem *Tisling* noemen, 't geen een' verkleining van Dorſch is. Door de *Denen* word hy *Tittling* genaamt, onder welke benaming men hem in *Coppenhage* zeer wel kent en weet, dat het de kleine Dorſch of Bergensviſch is. Hy is niet anders, dan het jonge broed van den volwaſſen Dorſch, gelyk ik reeds te voren aangetekent heb. De middelſoort van Dorſch, tuſſchen den groten Dorſch en Tittling, wordt by de *Yslanders* Stutting en by ons Middel-Dorſch genaamt. Deze is, gelyk de heer *Anderſon* zegt, met de tederſte Schubben bekleed, die men met de hand, ja als hy gezoden is, zelfs tuſſchen de tanden niet voelen kan; doch dit vindt men ook zo by de twee andere ſoorten van grotere Dorſchen, naamlyk Stutting en den groten Dorſch, zulks dezen alle in der daad ſlegts maar eene ſoort van Viſch zyn, en enig en alleen in den ouderdom en de grote verſchillen. Zyne verwe zegt de heer *Anderſon*, is graau en enigzins goudverwig, met vele bruine en zwarte vlekken en ſtrepen verſiert, en een weinig verder, dat hy in den zomer helder van verwen, doch in den Winter

ter donkergraau is. Zo als hy volgens die beſchryving by *Lubeck* gevonden wordt, ziet hy ook by *Ysland* uit. De Tittlingen, die enigen tyd dicht onder het land in een' zekere ſoort van Zeegras gelegen hebben, gelyken onder den buik goudverwiger, dan de anderen.

Van de Kool.

§. LX. De Viſch, waar van de heer *Anderſon* in dit Artikel ſpreekt, noemt hy Kool, en dit welligt kan de duitſche naam van denzelven zyn; doch in 't *Yslandſch* wordt hy *Ypſe* genaamt, 't geen met den noorweegſchen naam *Oefs*, dien de gemelde heer aanhaalt, overeenkomt. Veelligt heeft men hem dien duitſchen naam wegens zyne donkere verwe gegeven. Dat hy een' ſoort van Kabeljauw zy, geloof ik mede, vermits hy denzelven gedeeltlyk gelyk en ook even zo groot is; doch dat hy zo mager en ſlegt van ſmaak zoude wezen, dat de *Yslanders* hem niet gebruiken konnen, en hem ook nooit eten, dewyl het hun geenzins aan betere ſoorten ontbreekt, ſtrydt tegens de bevinding. De *Yslanders* eten denzelven, gelyk anderen goeden Viſch, en hy ſmaakt zeer wel; ook is het bekent, dat hy, gedroogt zynde, een goede Viſch is, offchoon niet zo goed als de Dorſch; doch de gedroogde wordt niet veel in *Ysland* gevonden, vermits men hem in geen' grote menigte vangt.

Van Botten of Schollen.

§. LXI. De Botten of Schollen zyn in zich zelven zeer goed en vet in *Ysland*. Dat men haar drogen en tot Winter-voorraad bewaren kan, heb ik zelf bezogt; en dat zy ook uitgevoert konnen worden, daar van heb ik mede een bewys gezien, vermits ik opgemerkt heb, dat een Schipper 5 of 6 netten dicht om zyn Schip, in de haven liggende uitzettede, en een' aanzienlyke menigte vong, zoutede, droogde en met zich voerde; doch de inwoonders des lands maken zich dezelve alzo niet ten nutte, maar eten ze verſch, vermits het kopen van Zout hun te koſtbaar valt, en derhalven leggen zy zich niet ſterk toe dezelve met netten te vangen; doch wanneer zy een hoek naar Dorſch uitwerpen, byt 'er ſomwylen een'

Bot of Schol aan, welke zy wel ophalen, maar niet wel 'er mede te vreden zyn; en op die wyze worden zy verplicht, die weinige Botten of Schollen te vangen, welke zy eten. Op enige plaatſen hebben de inwoonders de gewoonte, Botten of Schollen met netten te trekken, gelyk by ons, en bekomen dezelve alsdan in grote menigte, doch die zy meeſt verſch eten, vermits zy van geen Zout voorzien zyn, 't geen eigentlyk daar toe nodig is, wanneer zy gedroogt zoude worden.

Van de Heilbot. §. LXII. Rondom *Ysland* wordt een' taamlyke menigte grote Heilbotten gevangen, maar of zy zo zwaar zyn, als de heer *Anderſon* ſchryft, naamlyk 400 ponden, kan ik niet zeggen, vermits ik gene gelegenheid gehad heb, om dezelve te wegen. Dit weet ik, dat vele gevangen worden, die 3 ellen en daar boven lang, evenredig breed en zeer vet zyn. De *Yslanders* bereiden 'er onderwylen zeer goede Raf en Rekel van. De *Yslandſche* naam *Rafur* beduidt den geheelen ruggraad van een Viſch; doch de Flosvinnen, die zy 'er van ſnyden, worden Raf-Belte genaamt; ook noemt men de Rekel in 't *Yslands* niet Riklinger, maar Riklingur, zynde lange ſtriemen, die van den Viſch in de lengte afgeſneden, voorts gedroogt en Rekel of Rätling daar van toebereid wordt.

Van de Makreel. §. LXIII. Van Makreel weten de *Yslanders* gantſch niet, noch kennen dien Viſch, 't zy onder dien of een anderen naam. Ik wil niet weêrſpreken, dat die Viſch onder de inwoonders van de Noordzee gevonden kan worden, en uit het noorden voorby Hitland, Schotland en Engeland door die Zee trekken kan; doch moet echter zeggen, dat hy niet voorby *Ysland* trekt noch van de *Yslanders* gevonden wordt.

Van andere Strand- en Zee viſſchen, die door den heer Anderſon *niet genoemt worden.*

Offchoon die heer van den Makreel, die echter by *Ysland*

land niet gevangen wordt, een byzonder Artikel gemaakt heeft, zo zyn nochtans enige Visschen overgeslagen, die den *Yslanderen* ten nut verstrekken, en waar van een' taamlyke menigte gevangen wordt. Nadien het nu wezentlyk tot een' landbeschryving behoort, dat men toont, waarin deszelfs voortreflykheid bestaat, en wat de nering en handteering der inwoonders zy, zal ik kortlyk enige Zeevisschen noemen, welke by *Ysland* gevangen worden, in plaats van den Makreel, die men 'er niet vindt.

De Steenbyter wordt op enige plaatsen in grote menigte gevangen, voornaamlyk aan de Westzyde van het land, en ook gedeeltelyk zuidwaards. Deze is de Visch niet, die by ons Steenbidder (Steenbyter) genaamt wordt, maar byna zo groot als een Dorsch, is donker van verwe op den huid, heeft kleine schubben, een korten kop, geen' grote kieuwen, maar vele scherpe tanden, byna gelyk die der honden, en byt ook zeer sterk, weshalven men zich voor hem hoeden moet, op dat hy den zulken, die hem vangt, geen nadeel toebrengt. Hy wordt ongetwyffelt *Lupus Marinus* genaamt, en kan in 't duitsch Zeesnoek heten, vermits hy eniger mate onze Verschwater-snoeken niet ongelyk is. Zyn Vleesch smaakt zeer goed, en wordt zowel versch als gedroogd door de *Yslanders* gegeten. Op zekere tyden word die Visch meer dan anderen gevangen; zulks hy dan den inwoonderen tot een groot nut verstrekt.

Een anderen Visch, den vorigen in gestalte taamlyk gelyk, doch die enigzins groter is, en door de *Yslanders Hlir* genaamt wordt, vangen zy ook hier en daar, offchoon in geen' zo grote menigte dan de Steenbyter, en is zeer goed te eten.

De Rodmaven (Rothmagen) heb ik bevorens beschreven by gelegenheid der Strand- of Zeemeeuwen; weshalven ik het zelve alhier niet weder herhalen wil. Zy worden in grote menigte beide met den hoek en met netten gevangen, en ook gelyk by ons de Aal gestoken. Het is een zeer lekkere spyze op onderscheide wyze toebereid, voor-

naamlyk als zy een weinig gezouten en winddroog gegeten worden.

Van gelyke geſtalte met den Rothmagen wordt ook nu en dan een andere Viſch gevangen, die de *Yslanders* Gravemave (Graumagen) noemen, vermits deze graauw alwaar de andere rood is. Hy is groter dan de Rothmagen, en zeer goed tot ſpyze. Deze twee worden voor eene ſoort van Viſch en de Rothmagen voor het mannetje, de Graumagen voor het wyfje gehouden, vermits in de eerſte nooit anders dan kuit gevonden word, en in het tegendeel altoos hom in den anderen. En deze Viſch is het, myn's erachtens, dien men hier Steenbidder, dat is Steenbyter noemt; doch ik ben geen zo groot een kenner van Viſch, dat ik zulks volkomen verzekeren kan.

De Rockviſch, in 't *Yslandſch* Skata genaamt, valt aldaar in taamlyke menigte, en is een zeer ſchone Viſch, voornaamlyk wanneer hy als Klipviſch toebereid wordt, als wanneer zy hem dan Kliprokken noemen. Dat dezelve zeer goed is en gretig gezogt wordt, betuigt de Landtax, waarin gezegt wordt, dat hy twee Viſſchen gelden zal, dat is, dubbel zo veel als een grote Dorſch.

De Karve is een zeer welſmakende Viſch, die by tyden met den hoek gevangen wordt, doch in geen' grote menigte. Deze dunkt my van ſmaak en geſtalte dezelfde te zyn, dien wy een Baars noemen.

Deze zyn de voornaamſte en meeſt gemene Zeeviſſchen van de kleinere ſoort, waaruit de inwoonders goed nut en voordeel trekken. Nu zal ik my met den heer *Anderſon* naar de grootſte Zeeviſſchen wenden.

Van de Walvisſchen.

§. LXIV. Rondom *Ysland* wordt een' grote menigte Walviſſchen van allerly ſoort gevonden, die ook aldaar een ieder hunne byzondere namen hebben, welke alle op te tellen veel te wydlopig zoude zyn, en een byzonder werk vereiſchen; weshalven ik den heer *Anderſon* ſlegts volgen zal, en daar van zo verre ſpreken, als zyn geſchrift my daar toe aanleiding geeft, nadien myn oogmerk zich thans niet verder

der uitſtrekt. De grote *Groenlandſche* Walviſch is den *Yslanderen* te min onbekent, vermits zy hem zeer dikwerf zien; en nadien hy een gladde rug zonder Flosvinnen heeft, noemen zy hem Stetbakur, dat is Gladrug. Doch de Sandhval is dezelve niet, gelyk men den heer *Anderſon* bericht heeft, maar een gantſch andere Walviſch. Van die beide ſoorten andere grote Walviſſchen wordt rondom *Ysland* een' grote menigte gevonden, ja zelfs dikwerf in de bogten en grote bayen, als by voorbeeld *Hafalvior*, ('t geen van de Walviſſchen den naam draagt.) *Hafnefiord* en andere meer weſtwaards in het land. Dus heb ik zelf 10 a 12 ſtuks teſſens in *Havalfior* gezien, die de paſſage zodanig beletteden, dat men zig daarover niet vertrouwen konde. Gemeenlyk komen zy jaarlyks op een zekeren tyd, als in de maand July of het begin van Auguſtus. In de bayen weſtwaards van het land komen de Walviſſchen noch overvloediger en menigerwerf. De manier, welke de inwoonders op enige plaatſen des lands gebruiken, om dezelve te vangen, beſtaat daarin, dat een Boot zo na by den Walviſch roeit, als immer mooglyk is, en dat vervolgens een van het Volk, des afgericht, een groten yzeren Harpoen in den Walviſch werpt, die als dan terſtond de vlucht neemt. Deze Harpoen is gemerkt met het teken van die hem geworpen heeft, en wanneer de Walviſch daar aan ſterft, ingeval hy wel getroffen is, dryft hy aan' een zekere plaats van het land, wanneer het geluk zulks wil, of ook wel dikwerf van het land, na dat de Wind waeit. Zo de Viſch aan land dryft, bekomt hy, dien de Harpoen toebehoort, een zeker gedeelte van den Walviſch, volgens de *Yslandſche* wetten, en hy, op wiens grond hy komt aandryven, de reſt. Dit is de gantſche konſt, die de *Yslanders* te werk ſtellen, om de Walviſſchen te vangen, en tot zo verre ſtrekt zich hunne kundigheid daarin tot noch toe uit. Doch nadien zy onlangs behalven iemand, die dat handwerk verſtaat, ook de gereedſchappen tot het Harpoeneeren bekomen hebben, vermoed ik, dat hun de Walviſſchen voor-

taan niet ligt ontwyken zullen. Dat de Walvifchbaarden alle niet klein zyn, is daaruit te befluiten, dat men rondom *Ysland* zo wel grote als kleine Walviffchen vindt, weshalven de Baarden door de *Deenfche* Kooplieden zeer wel gezogt worden: ook mangelt het den inwoonderen aan geen' werktuigen, om de Baarden uit te fnyden, wanneer zy maar Walviffchen genoeg bekomen konnen. Het Walvifchfpek koken de *Yslanders* terftond in een Ketel, waarin bevorens enig water gegoten is; zulks de Traan altoos boven dryft, die zy affchuimen, zo lange iets daar van op het Water blyft. Het Vleefch, 't geen na het fmelten van het Spek overig blyft, heeft, zo zy zeggen, geen den minften Traan fmaak, en gebruiken het enigen, om in hunnen *Syre* te leggen, die gelyk fterke Azyn is, waarna het zeer goed om te eten zoude zyn. En op die wyze vindt men aldaar lieden, die zich dat Vleefch ten nutte weten te maken. Perfonen, welke het geproeft hebben, hebben my verzekert dat het niet walglyk te eten zy, maar zeer wel fmaakt; doch het verdient zyn aanmerking, dat het Vleefch van alle Walviffchen niet eetbaar, maar het een algemene regel is, dat het Vleefch van de Walviffchen, die tanden hebben, niet deugt, maar dat der anderen zich wel eten laat.

Van het Zeevarken.

§. LXV. Het fchynt dat de heer *Anderfon* het Zeevarken, 't geen door de *Yslanders Nife* genaamt wordt, in dit Artikel met den *Springhval* t'enemaal vermengt. De laatfte is gantfch onderfcheide van het eerfte, beide in opzicht van de grote, vermits de *Springhval* dikwerf 9 ellen lang; doch het Zeevarken veel kleiner en maar flegts 5 tot 8 voeten lang is, en ook in opzicht van het fpringen, 't geen het Zeevarken toegefchreven wordt; want het Zeevarken fpringt byna niet, maar wentelt zich rondom, en kan niet fpoedig voortkomen; daar in het tegendeel de *Springhval*, waar van men twee foorten in *Ysland* heeft, zowel gezwind zwemt, als hoog uit het Water fpringt. Wyders vermengt men deze beiden, wanneer men zegt,

dat

dat het Zeevarken in de maand Juny blind wordt, waar van niets bekent is, maar wel in het tegendeel dat de oogleden van den Springhval, wanneer hy een Boot poogt te beſchadigen, en uit de Zee opſpringende op de Boten ſtort, over de ogen nedervallen, zo dra hy uit het Water komt, weshalven hy niet zien kan, en de Boten enigermaten van hem terug wyken konnen; ook zoekt het Zeevarken de Boten nimmer, maar is zulks des Springhvals grootſte vermaak, invoegen hy lange blyft aanhouden, om dezelve te vervolgen en te beſpringen, gelyk hier voren gezegt is. Het Vleeſch der Zeevarkens is alzins eetbaar. De *Yslanders* laten zich niet afſchrikken dezelve met Harpoenen te jagen, op welke wyze zy vele vangen; ondertusſchen jagen zy ook enigen op 't land, vermits zy vreesachtig en wel te jagen zyn, en brengen dezelve om 't leven zowel in Juny als andere maanden, nadien niemand weet of gelooft, dat zy den enen tyd van het jaar blinder zouden zyn dan den anderen; maar het Zeevarken kan niet ſpoedig voortgeraken, waarom de *Yslanders* hem gemaklyk volgen konnen, en het is zeer gemeen, dat twee menſchen in een kleinen Boot de Zeevarkens aandoen en zich ten buit maken, zowel voor als na de maand Juny, vermits zy ſteeds even blind zyn.

§. LXVI. De heer *Anderſon* noemt dezen Viſch Hayviſch, Zeehond, Haafiſch en Haukal, zonder dat ik wiſte, wat naam de rechte was, maar nu weet ik, dat de *Yslanders* hem Haakal noemen, 't geen Haakal uitgeſproken word en Zeekalf beduit; weshalven ik hem ook dien naam geef. Van dezen Viſch vangen de *Yslanders* ene taamlyke menigte met een daartoe geſchikt werktuig, 't geen zy in Zee doen nederzinken, en waar aan boven een Dobber is. De Viſchlynen zyn boven den hoek met een' yzere keten, twee ellen lang, voorzien, op dat de Viſch dezelve niet zoude afbyten, 't geen geſchiede zoude, wanneer het ſlegts een Viſchſnoer was. Als de *Yslanders* op Zee naar hunnen vangſt roejen, om te zien, of zy iets opgedaan hebben, gebeurt het

Van het Zeekalf.

het niet zelden, dat zy met dat werktuig 12 tot 16 ſtuks Viſſchen aan den hoek vaſt vinden, die zy alsdan een ieder voor zich met een ſnoer binnen den Boot vaſtbinden, zodanig met zich aan land ſlepen, en dus een gelukkige en nutte vangſt doen. Het Vleeſch van dien Viſch ſmaakt zeer wel; doch men heeft bevonden, dat wanneer men hem te veel of te dikwils eet, daaruit gemeenlyk zware krankheden ontſtaan en een haaſtige dood te weeg gebragt wordt, weshalven hy zelden gegeten word, dan na dat hy een langen tyd, ja wel een gantſch jaar, gehangen heeft, als wanneer het vet 'er uitgedropen is, en hy als goede gedroogde Zalm ſmaakt. De *Yslanders* bekomen van dien Viſch geen Traan. De Lever is, gelyk de heer *Anderſon* zeer wel ſchryft, zo ongemeen groot, dat men met een' van dezelve een Quarteel, dat is een vat van 69 *Hamburgſche* Stopen, vullen kan, en uyt die Lever bekomen zy het allerſchoonſte Traan. In de allergrootſte Zeekalven heeft men Levers gevonden, die 9 ellen lang en zo groot waren, dat men 'er 2 tonnen mede konde vullen.

Van de Zwaart viſch. §. LXVII. De Zwaardviſch wordt zowel rondom *Ysland* gezien, als de andere ſoorten van grotere Viſſchen. Dat de Zwaardviſch de Zeehonden vervolgt, en dezen dikwils op het land naar de menſchen ſpringen, om hem te ontgaan, deswegens heb ik wel onderzoek gedaan, maar niemand weet, dat zulks ooit op *Ysland* geſchied is.

Van Zeebullen en Zeekoejen. §. LXVIII. Men heeft den heer *Anderſon* een aartige doch teffens zeer bekende Fabel van Zeebullen en Zeekoejen verhaalt, die hy zich de moeite gegeven heeft in dit Artikel aan te halen, naamlyk dat dezelve met den kop een Os, doch met het lyf en de poten een Rob of Zeehond gelyk zyn, en dikwils met hun bulken te weeg brengen, dat de Landkoejen tochtig en als dol dat geluid volgen. Offchoon die heer ſchryft, dat hy die hiſtori uit den mond van 2 perſonen gehoort heeft, voegt hy 'er echter by, dat zy geen oog- maar oorgetuigen daar van geweeſt

weest zyn. Dus gaat het ook in *Ysland*; want niemand heeft het aldaar ooit gezien, maar velen hebben het gehoort, steeds de een van den anderen, gelyk het doorgaans met de Spinrokpraatjes gaat, waar van ik velen gehoort heb, die even zo ongerymt als deze waren, en derhalven ook even zo weinig geloof verdienden; want wanneer al eens ooit die vermeinde dieren gezien waren, moest men immers de uitwerking van hun gebrul vernomen hebben, naamlyk dat de Landkoejen als dol daar naar toeliepen; doch daar van weet niemand iets, weshalven het vyligst is op die Fabel geen acht te slaan.

§. LXIX. De Zeehonden zyn ontrent *Ysland* in een' zo grote menigte, dat in plaats dat andere Landen en Steden Schepen naar de Straat Davis moeten zenden, om dezelve te vangen, de *Yslanders* hen, om zo te spreken, buiten voor hunne deur hebben. De inwoonders verdeelen die dieren in drie soorten, naamlyk in *Land-Sele* (Land-Zeehonden,) *Oe Sele* (Eiland-Zeehonden) en *Groenland-Sele* (Groenlandsche Zeehonden). De eerstgenoemde soort is de kleinste, doch anderzins de gemeenste. Zy worden Land-Zeehonden genaamt, vermits zy zich merendeels by het land ophouden en gestadig daar omtrent te vinden zyn. Zy gaan ook in de Bayen en kleine armen der Zee en jagen aldaar grote en kleine Zalm Forellen en diergelyke lekkere Visschen. Eiland-Zeehonden zyn de grootste soort, en worden dus genaamt, om dat zy zich op de Eilanden ophouden, die hier en daar rondom het land liggen, doch allerliefst op de onbewoonden, alwaar zy enigermaten in rust konnen zyn. De Groenlandsche Zeehonden zyn ook groot, gelyk de Eiland-Zeehonden, doch worden voor een' andere soort gehouden. Dezen komen jaarlyks aan in de maand December, en houden zich inzonderheid aan de noordzyde van het land op, naamlyk by *Noorder-* en *Oe-Fiords Syssel*, en blyven aldaar tot in de maand Maart, als wanneer zy, die de *Yslanders* niet ten deel worden, weder voort reizen. De laatstgenoemde Zeehonden, die een der

Van de Zee-honden.

voornaamſte voortreflykheden van het Land genaamt konnen worden, worden, nadien zy in een' grote menigte komen, in *Noorder-Syſſel* met netten gevangen, waar van men 20 of 30, ieder omtrent 20 vademen lang, in de Bajen, waarin de Zeehonden lopen, zodanig zet, dat zy genoegzaam een Doolhof maken, als wanneer het gebeurt, dat de ene Zeehond, die niet in 't ene net geraakt, gemaklyk in 't ander komt, en drieſt voortgaat, zodat ook de eigenaars dier Netten, wanneer zy dezelve optrekken, in iederen trek na verloop van een of twee dagen 60 tot 200 Zeehonden bekomen konnen, en achten de inwoonders iederen Zeehond zo goed als 2 Ryksdalers, vermits zy een' menigte koſtbaar Traan en het ſchone vel 'er van bekomen. In *Oe-Fiords-Syſſel* gebruiken zy zelden Netten, maar hebben de gewoonte, de Zeehonden te harpoeneeren, waar mede zy ook meeſterlyk weten om te gaan, en op die wyze een goede vangſt van dezelve bekomen. Zy konnen met hunne Harpoenen, waaraan een lang Touw gehecht is, op 10 tot 20 vademen zeer gewis treffen. Deze Groenlandſche Zeehonden zyn van 2 tot 5 ellen lang. Ik weet niet, dat die ſoort op een' andere plaats in 't land zoude konnen komen, ten ware in de weſtlyke Bajen; doch 't geen, waar van ik hier naricht geef, is zeker. Eiland-Zeehonden worden onderwylen ook in grote menigte gevangen, byzonder op de onbewoonde Eilanden; want vermits zy zich aldaar zeker achten, koomt een gantſche hoop menſchen byeen en loert 'er op, wanneer zy te land gekomen zyn en zich in de Zon baden, als wanneer dat Volk haaſtig toeſchiet en de Honden met grote Knotſen doodſlaat; zulks het niet zelden gebeurt, dat zy dus 100 ſtuks op eenmaal ter neder vellen. Op de voorbeſchrevene wyze worden ook de Land Zeehonden gevangen, die in menigte niet met de Groenlandſche te vergelyken zyn; doch daarentegen rondom het gantſche land gevonden worden, en den inwoonder veel voordeel aanbrengen. Van dezen wordt ook zuidwaards in 't land geen' grote

grote menigte gevangen, en heeft men aldaar het gebruik, dezelve merendeels met snaphanen te schieten, die taamlyk verre reiken. Nadien de Zeehonden en hunne vangst een zo groot voordeel aan *Ysland* toebrengen, is het zeker, dat men van dezelve niet behoort te zwygen, wanneer men enigermaten genoegzame berichten van het land geven wil.

§. LXX. Behalven Zalmen, die op verscheide plaatsen in menigte, doch ook elders] min overvloedig gevangen worden, vind men op enige plaatsen in versche Meren een' grote menigte Forellen of *Selunger*, gelyk zy door de *Yslanders* genaamt worden, welke algemene naam 3 soorten van Visch in zich bevat, waar van iedere weder een byzonderen naam heeft, doch doorgaans de Visschen zyn, by ons Oerter en Forellen genaamt. Van dezen ongemeen lekkeren Visch is onder anderen, byzonder in *My vatne* in *Noorder-Syssel*, zulk ene grote menigte, dat zy gelyk Flackvisch gedroogt worden en op die wyze zeer wel smaken. Op vele plaatsen hebben de *Yslanders* zodanig een overvloed van Oerter en Forellen, dat dezelve op verscheide wyzen toebereid hun het gantsche jaar tot onderhoud dienen. Op enige plaatsen in 't land vindt men ongemeen goede Alen, waar van ik dikwils gegeten heb; maar nadien de *Yslanders* 'er een byzonderen afkeer van hebben, zoeken zy dezelve niet; weshalven men niet wel ervaren kan, hoe groot de menigte dier Alen moet zyn. Ik denk niet, dat meer soorten van Riviervisschen dan de reeds genoemden in 't land zyn. Van de Zoetwater Visschen.

§. LXXI. Slangen worden in *Ysland* niet gevonden, gelyk de heer *Anderson* te recht zegt; hoewel die heer zich nochtans vergist ontrent de daartoe bygebragte redenen, naamlyk de heerschende ongemene koude, vermits dezelve, gelyk ik reeds gezegt heb, ten minsten in het zuiden, niet strenger dan by ons is; weshalven de Slangen aldaar zowel als hier zouden konnen leven; doch nadien dat dier op het Eiland noch niet gekomen is, zal het 'er Van Slangen.

ook denklyk in het toekomende niet gebragt worden, noch voortteelen.

Van Insecten en Ongediert. §. LXXII. Geen land op de Wereld is mooglyk minder van Insecten en allerlei soorten van Ongediert geplaagt, dan *Ysland*, hoewel ik de oorzaak niet kan toestemmen, die de heer *Anderson* 'er van geeft, naamlyk de hevige en langdurige koude, beneffens het gebrek aan Bomen en Bosschen. Te voren heb ik die stukken zodanig opgeheldert, dat het niet nodig zal wezen, daar van hier een woord verder te reppen; want offchoon in het land weinige grote Wouden zyn, zyn nochtans op vele plaatsen kleine Bosschen. Het enigst Ongediert, waar van men overlast lydt, zyn op enige plaatsen de Vliegen, die taamlyk groot zyn, en 'er in menigte gevonden worden, voornaamlyk in *Noorder-Syssel*, het koudste in 't land, en wel byzonder rondom het meer, 't geen *Myvatne* genaamt word en van de Vliegen zyn naam draagt. Aldaar worden zowel de menschen als het vee door hen geplaagt; weshalven de reizenden een floers voor het aangezicht binden, om zich tegens die vyanden te beschutten, vermits zy zeer hevig steken; en is zulks een duidelyk bewys, dat die Insecten, onaangezien de strenge koude, zeerwel in het land leven konnen; en wel byzonder, om dat in *Noorder-Syssel* het meeste geboomte is, zyn aldaar ook de meeste Vliegen. Die dieren houden zich doorgaans by de versche meeren op, en wel byzonder daar Bosschen omtrent zyn; weshalve ik zeer vele Vliegen by *Thingvalle-Water* bespeurt heb, die zeer lastig waren; doch van andere soorten van Insecten weet men in *Ysland* niet. Wanneer het een langen tyd droog weêr geweest is, en daarna begint te regenen, gaat het aldaar, gelyk in andere landen, naamlyk dat de Dauwwormen in grote menigte uit den grond kruipen; doch deswegens wanen de inwoonders niet dat dezelve geregent zyn; daarentegen worden by zwaren regen nu en dan een soort Wormen gevonden, waar van de inwoonders die gedachten hebben. Deze groen en van ge-

geſtalte en grote als de half volwaſſene Zywormen zynde, verderven en verteeren het Gras geweldig, daar zy vallen; doch dit is niet algemeen, en wanneer zy komen, nemen zy gemeenlyk ſlegts een' kleinen ſtreeks gronds in.

§. LXXIII. De *Yslanders* worden taamlyk door Muizen geplaagt, zonder dat men ooit beſpeurt heeft, dat dezen door de koude gebrek of mangel aan voedſel lyden. In het tegendeel vermeerderen zy te veel, en geven den Katten werk genoeg; ook bederven zy een groot gedeelte Viſch en andere waren der inwoonders. De zeldzame eigenſchap van het Kerkhof van het oude Klooſter *Widoe*, door den heer *Anderſon* dus beſchreven, dat als men Muizen op het zelve nederzet, dezelve terſtond dood blyven, ſtrydt tegens de waarheid, zowel als de voorgewende oorzaak dier eigenſchap; want ik zelf op die plaats geweeſt, 'er de proef van genomen en die gewaande oorzaak onderzogt, maar het een zowel als 't ander onwaar bevonden heb. Van Muizen.

§. LXXIV. Aan de noordzyde van het Eiland (zegt de heer *Anderſon*) kan men van half Juny tot den laatſten July het lighaam der Zon niet alleen boven den Horizont, maar oogſchynlyk haar onderrand meer dan een mans hoogte boven het oppervlak der Zee verheven zien. Het is meer dan te wel, ook zelfs den ongeſtudeerden en ongeletterden lieden, bekent, dat de Zon op een gelyken afſtand van tyd voor of na den Zonſtand enerlei hoogte hebben moet. Even zo bekent is het ook, dat de Zomer-Zonſtand den 21. Juny voorvalt; weshalven van half Juny tot den 21. derzelve maand ten hoogſten zes dagen zyn, doch daar tegen van dien Zonſtand tot den laatſten July 41 dagen; zulks ik na deze bekende waarheden niet begrypen kan, hoe de Zon van half Juny tot den laatſten July boven den Horizont gezien kan worden; dies noodwendig een' vergiſſing in die rekening plaats heeft. Ook kan ik niet zeggen, dat de Zon aan de Noordlyke zyde van het Eiland boven den Horizont gezien kan worden; want daaronder zyn de *Syſſeln Hunnevata*, *Skagefiord* en *Oefiord* begrepen, alwaar de Zon nooit geſtadig boven den Of de Zon in Ysland ſteeds zichtbaar of onzichtbaar is.

Horizont te zien is, maar aan den noordlykſten hoek van het land geſchiedt het dus, by voorbeeld naby *Cabo de Nord* in *Strande Syſſel* en by *Langenes* in *Noorder-Syſſel*, alwaar men de Zon enigen tyd voor en na den Zomer Zonſtand boven den Horizont ontrent een mans hoogte zien kan. Hoe onrecht de rekening by den Zomer Zonſtand ook is, is zy noch onrechter by den Winter Zonſtand, wanneer de heer *Anderſon* zegt: „ In December en January is het lig-
„ haam der Zon t'enemaal onzichtbaar, behalven dat men
„ boven aan de tegenoverſtaande hoge bergen een klein
„ ſchynſel ontwaar wordt, en heeft men als dan, ongetwyf-
„ felt door de ombuiging, een' Schemering of dag van an-
„ derhalf uur of zeven quartier? Om niet te zeggen, dat hier ten opzicht van den Zonſtand, die gemeenlyk den 21. December voorvalt, een' evengelyke onrechte rekening gemaakt wordt, dewyl men ſtelt, dat de Zon enige dagen langer na, dan voor dien Zonſtand onder den Horizont blyft, daar echter die dagen in getal noodwendig even veel moeten zyn; ook komt 'er noch een' andere vergiſſing by, hierin beſtaande, dat de Zon nooit des Winters of by den Winter Zonſtand zo vele dagen onder den Horizont zyn kan, als zy by den Zomer Zonſtand 'er boven is, nadien de ombuiging der Lichtſtralen te weeg brengt, dat de Zon des Zomers meerder' dagen en ook langer boven den Horizont ſchynt te ſtaan, dan zy wezentlyk is, en in het tegendeel des Winters minder dagen onder den Horizont ſchynt te wezen, dan zy wezentlyk zoude zyn. Des niettemin maakt de heer *Anderſon* den tyd, dat de Zon des Winters geheel onder den Horizont is, een' halve maand langer dan den tyd gedurende welken de Zon des Zomers ſteeds boven den Horizont is, 't geen t'enemaal met de natuur der zake ſtrydt; want 'er kan een' plaats zyn, alwaar de Zon by den Zomer Zonſtand acht dagen boven den Horizont is, en echter geen enkelen dag onzichtbaar by den Winter Zonſtand; welk een en ander door de ombuiging der Lichtſtralen, die men weet dat by den Horizont zeer ſterk

is,

is, veroorzaakt wordt. Zuidwaards in 't land kan men rekenen, dat de onderrand der Zon in den Winter Zonſtand twee graden boven den Horizont zy, de ombuiging 'er onder begrepen. Wanneer men nu het land beſchouwt volgens het denkbeeld, 't geen men den heer *Anderſon* heeft willen geven, naamlyk dat het gelyk een' enige Klip zy, zoude hierin geen groot verſchil tuſſchen het zuider en noorder einde des lands wezen, en nochtans is zulks taamlyk groot. Ik zelf ben aan den noorderhoek van het land niet geweeſt, maar geletterde lieden, die vele jaren aldaar gewoont hebben, hebben my gezegt, dat zy op den kortſten dag des Winters de Zon een uur lang boven den Horizont zagen, en den lichten dag buiten de ſchemering vier uren lang rekenen konden. Dus is het ook gelegen op de noorderlyke maar niet op de allernoorderlykſte hoeken des lands, wanneer by voorbeeld hoog in *Noorder-Strande-* en *Iſefiords Syſſel*, alwaar de dagen wel iets korter doch niet zo kort zyn, dat men door de ombuiging der Lichtſtralen maar alleen een' ſchemering van anderhalf uur of zeven quartiers hebben zoude, en dat wel NB. gedurende twee volle maanden; want zulk een' plaats in *Ysland* niet is. Zuidwaards in 't land heb ik de Zon in den Winter Zonſtand drie uren lang boven den Horizont gezien, en altoos volkomen dag, dat men gemaklyk konde lezen en ſchryven, en 6 uren rekenen konde; want de ochtent- en avond-ſchemering, of 't geen men 't morgen- en avondlicht noemt, is in *Ysland* veel langer dan in *Denmarken*, vermits de Zon aldaar een langen tyd voor haren opgang en na haren ondergang dicht onder of langs den Horizont loopt, dat is met den Horizont een ſchuinſer hoek maakt, dan in *Denmarken* of verder tegens het zuiden, alwaar zy meer rechtſtandig op- of ondergaat tot onder de Evennachtlyn of de eigentlyke linie, alwaar zy t'enemaal rechtſtandig op en onder gaat, en derhalven geen' lange ſchemering maakt, maar haaſtig den Horizont nadert en van dezelve afwykt, welk alles aan een ieder, die maar een Globe gewent is te zien, meer dan be-

bekent is. En dit is de oorzaak, waarom de dag of deszelfs licht in *Ysland* naar mate van het verblyf der Zon boven den Horizont veel langer gemaakt wordt, dan in de zuidlyker landen, 't geen my wel bekent was, doch ik my naauwlyks konde verbeelden, dat van een' zo grote werking konde zyn, als ik ondervond, toen ik tot myne verwondering in den Winter Zonſtand in *Ysland* byna zo lange dagen tot myn gebruik en nut had, als in *Coppenhage*, offchoon de Zon zo lang niet boven den Horizont geweeſt was. Van daar is 't dat de dagen in *Ysland* zo veel ſneller toenemen, dan by ons, voornaamlyk ontrent den tyd der Nachteveningen, waarna men van 't begin van de maand May geen nacht meer heeft, maar zeer wel zien kan te reizen en iets te verrichten; en van 't midden van de maand May den gantſchen nacht in een boek te lezen, en dit noch wel zuidwaards in 't land; want noordwaards is het ſterker en eerder licht.

Van het Noorderlicht. §. LXXV. Volgens het bericht, 't geen den heer *Anderſon* van het Noorderlicht in *Ysland* gegeven is, zoude men moeten beſluiten, dat het zelve aldaar zo zeker ging als dag of nacht: doch dit is alzo niet; want 'er des Winters vele nachten zyn dat men niets van 't Noorderlicht beſpeurt, en zulks niet door de betrokke lucht (want men ook dan het Noorderlicht bemerken kan) maar zelfs wanneer de Hemel helder was. Dus ook zyn vele zomerſche nachten, als de dagen lang worden, dat men het Noorderlicht kan zien, offchoon zeer zwak, wegens het licht van de Zon, die niet lang onder den Horizont geweeſt is. Het Noorderlicht is aldaar in alle zyne eigenſchappen zodanig als by ons in *Denmarken*, behalven dat het mooglyk meermalen voorvalt dan by ons: echter is het 'er zo regulier niet, als de heer *Anderſon* zegt, in zyne verwiſſeling by toe en afnemende dagen. Het volgt ook zo ſchielyk niet op den ondergang der Zon; want ik dikwils gezien heb, dat het eerſt ten 8, 9 of 10 uren 's avonds opkwam, en maar een uur of ook ſomtyds langer duurde: ja het is ook wel gebeurt, dat het zich af en aan een gantſchen

nacht

nacht vertoonde, doch zulks is niet algemeen. Hier uit is op te maken, in hoeverre waar zy, 'tgeen men den heer *Anderſon* bericht heeft, dat zodra de lucht van ſneeuw of regen zuiver, onbeneveld en niet onſtuimig, of met een woord, alsden Hemel zeer helder is, men na Zonnen ondergang en Schemeravond terſtond dat licht gewaar wordt, 't geen byna den gantſchen nacht en wel zo helder flikkert en ſchiet, dat het de volle Maan in haar beſte ſchynſel niet alleen evennaart, maar haar menigwerf overtreft. Een' zo grote helderheid heeft het Noorderlicht aldaar niet, maar is zo helder als by ons; zulks de reizigers 'er groten dienſt van hebben: doch het is niet bekwaam of ſterk genoeg, om 'er enigen arbeid by te konnen verrichten. Voorts wordt van dat Noorderlicht verhaalt, dat het altoos in het Noorden of Noordweſten ontſtaat, naar het Zuiden overſlaat, en niet zelden de gantſche lucht vervult. Doch dit gaat niet vaſt; want ik het zowel uit het Zuiden als het Noorden heb zien opkomen. Dikwils begint het als een klare brede Boog van het Ooſten naar het Weſten en ſtaat dus lang ſtil; vervolgens ſpeelt het over de gantſche lucht, en ſchiet zyne ſtralen naar het Zenith; doch zelden zet het heldere en onderſcheide Bogen in het Zuiden of Noorden, gelyk het gemeenlyk in *Denmarken* doet. Niemand maakt in *Ysland* daarop enige rekening, wat weêr het na het Noorderlicht worden zal, maar alleen, wanneer het ſchiet en gecouleurt is, beſluit men, dat 'er wind op zoude konnen volgen; doch wanneer het in het tegendeel ſtil ſtaat en helder is, vermoed men goed weêr. Staat de Boog enen avond geſtadig in 't Zuiden, houden zy Noordwaards in 't land het daar voor, dat een Zuidenwind volgen zal; doch alle die regelen miſſen, zulks 'er geen ſtaat op te maken is. Ik kan niet zeggen, dat de *Yslanders* van gevoelen zyn, dat het Noorderlicht zich by hen nu meermalen doet zien, dan wel te voren, offſchoon men in ons land die gedachten voedt. Over de oorzaak van het Noorderlicht, door den heer *Anderſon* gegeven, zal ik geen

oordeel vellen, vermits een ieder deswegens zyn byzondere gevoelens hebben kan, alleen kan ik niet nalaten aan te merken, dat de geleerde *Mayran* gantſch andere redenen van het Noorderlicht in zyne Natuurkundige verhandeling geeft, en de oorzaak van dat Licht niet in de ingewanden der aarde zoekt, maar veel hoger afleidt.

Van den Donder en Dwaallichten.

§. LXXVI. Ik kan verzekeren, dat het in *Ysland* zeer zelden dondert, en wanneer zulks in 't Noorden geſchied, het merendeels in den Zomer is, op andere plaatſen meeſt in den Herfſt, doch zeer zelden des Winters. Gedurende den tyd, dat ik my in *Ysland* ophieldt, hoorde ik het niet meer dan eens donderen of zeer kleine ſlagen in het Zuiden, en zulks was midden in de maand Juny, offſchoon ik wel belyden wil, dat het op andere plaatſen op het Eiland in dat zelfde jaar gedondert kan hebben; want het zo groot is, dat men den Donder niet overal horen kan. Dus is het zeker, dat het in *Ysland* niet veel dondert, en wanneer zulks gebeurt, het zowel des Zomers als 's Winters geſchied, offſchoon niet veelmaal of hevig; want lieden, die het dikwils in *Ysland* en *Coppenhage* hebben horen donderen, verzekerden my, dat het hier heviger dondert dan daar, 't geen ik ook by het eens horen donderen op dat Eiland beſpeurt heb. Zeer zelden worden *Ignes fatui*, *Lambentes*, Sterſchietingen of diergelyken in *Ysland* gezien; want de lucht is aldaar doorgaans helder en klaar. Dikwerf en naarſtig heb ik 'er na gezien, en enige kleine Sterſchietingen opgemerkt; doch zo menigvuldig niet, als by ons: in het tegendeel heb ik nooit Dwaallichten of andere diergelyken Verſchynſelen te zien konnen bekomen; dus zeldzaam zyn dezelve aldaar. Nooit heb ik ook gehoort, dat de *Yslanders* bang voor Dwaallichten of diergelyke verſchynſelen zyn, vermits zy zeer wel weten, dat dezelve niets te beduiden hebben, en wanneer zy daar voor al eens mogten vrezen, zoude men daar uit moeten beſluiten, dat hunne vreze uit de zelden voorkomende verſchynſe-

lea

len van dien aart ſproot; want over 't geen gewoonlyk geſchiet, verbaaſt de gemene man zo ligt niet.

Van Ringen en By-Zonnen.

§. LXXVII. Offchoon de heer *Anderſon* zegt, dat zich in *Ysland* dikwils Ringen en Byzonnen in 't laatſt van den Zomer aan den Hemel laten zien, heb ik zulke verſchynzelen niet meer dan tweemalen beſpeurt, en wel beide in April, waarop goed weêr volgde. De eerſtemaal geſchiedde het in April 1750. dat 2 gecouleurde Zonnen gezien wierden, de ene voor en de andere achter de ware Zon, waarop een ſtille dooi na een' matige vorſt van 14 dagen volgde. De tweedemaal werd ik in April 1751 Byzonnen gewaar, alswanneer die 2 Zonnen helder waren. Des voormiddags ging een' voor de Zon in den ring, die des namiddags verdween, als wanneer zich een' andere achter de Zon vertoonde, waar op goed, zacht en ſtil weêr volgde, gelyk het enigen tyd te voren geweeſt was. Buiten die 2 reizen heb ik geen Byzonnen in *Ysland* gezien, en anderen hebben my ook gezegt, dat zy zeer zelden te zien waren; zulks geenzins gezegt kan worden, dat men haar dikwils ziet. En wanneer zy nu of dan verſchynen, geſchiedt het veeleer in het voorjaar dan in den Herfſt. Voorts gelooft men in *Ysland* dat doorgaans onweêr op die Byzonnen volgt, gelyk men zulks ook by ons meent; doch het feilt niet zelden, zowel daar als hier.

Van de Jaargetyden in Ysland.

§. LXXVIII. De *Yslanders* rekenen het begin van den Zomer van Donderdag, die tuſſchen den 18. en 24. April komt, en ook alzo het begin van den Winter van Vrydag die tuſſchen den 18. en 24. October invalt, waar uit men beſloten heeft, dat de *Yslanders* maar alleen twee Jaargetyden hebben; doch offchoon de inwoonders de gemelde tydrekening gebruiken, verandert zich de natuur echter zodanig niet, dat hette en koude aldaar eensklaps met malkander verwiſſelen en men 'er geen Lente of Herfſt hebben zoude: in het tegendeel hebben de *Yslanders* in hunne tydrekening ook Lente en Herfſt, en ſtellen dezelve in den tyd der Nachteveningen. Alhoewel de inwoonders op

 de

de gezegde wyze hunnen Winter en Zomer berekenen, waar door dezelve op enen nacht na beide even lang worden, kan men echter niet lochenen, dat by hen meer Winter dan Zomer is. Dus is het by ons, en derhalven noch veel meer aldaar. Dat het 'er in den Zomer by wylen ſneeuwt en hagelt, gebeurt ook wel in *Noorwegen* ja zelfs by ons in *Denmarken*. 't Is zeker, dat het des Zomers in *Ysland* zeer warm is; doch ik kan niet zeggen, het 'er ooit zo heet gevonden te hebben, dat men genootzaakt was, alle klederen af te leggen, veelmin dat, gelyk de heer *Anderſon* verhaalt heeft, op zo hete dagen 's nachts een' zo ſtrenge en doordringende koude gevolgt is, dat men zich niet genoeg dekken konde, en ontwakende, alles rondom zich met Sneeuw bedekt zag. Men kan zich niet verbeelden, dat een zo ſchielyke verwiſſeling van hette en koude plaats zoude konnen hebben, en op een zo onmatige hette des daags, gelyk voorgewend word, zich Sneeuw in de lucht zoude formeeren, en des nachts nedervallen. 't Is een ieder bekent, dat het water in de lucht niet haaſtig tot Sneeuw kan ſtremmen, byzonder daar de Zon ontrent ten 10 of 11 uren onder, en ten een of 2 uren weder opgaat. 't Kan wel gebeuren, dat des Zomers eens Sneeuw of Hagel valt; doch de lucht kondigt zulks gewis door hare koude enige dagen te voren aan, 't geen ook zowel in *Noorwegen* als by ons in *Denmarken* geſchiedt; doch dat men des daags door de hette naakt lopen, zich des nachts tegens de koude met alle klederen, die men bekomen kan, bedekken moet, en des morgens het Aardryk met Sneeuw bedekt vindt in een tyd dat de Zon ſlegts drie uren beneden den Horizont is, is zo onnatuurlyk en onmooglyk, dat het niemand geloven kan.

Men heeft voorts den heer *Anderſon* verhaalt, dat in den Winter veel Sneeuw valt, en het met een Ooſtlyken Wind zo ſterk ſneeuwt, dat het land en de huizen met elkander gelyk gemaakt worden. Dit kan men niet doorgaans zeggen; want in het ene jaar valt veel Sneeuw, en daartegen

in

in het ander weinig of niet: ook ſneeuwt het niet in 't land het ſterkſt met een en denzelfden Wind, maar op enige plaatſen met byzondere Winden. De twee Winters, gedurende welken ik in *Ysland* was, en voornaamlyk den laatſten, viel zeer weinig Sneeuw Zuidwaards in 't land, en zo veel niet als gemeenlyk in *Coppenhagen*: ook ſneeuwt het 'er niet langer, dan twee dagen achter een, en wanneer het by wylen enige dagen achter den anderen of ten hoogſten 14 dagen of 3 weken gevrozen heeft, wordt het daarna weder zacht weêr, en de weinig gevallen Sneeuw dooit weg, weshalven het Vee den gantſchen Winter zyn voedſel op het land vindt. Ondertuſſchen geſchiedt het wel noordwaards in het land, alwaar doorgaans meer Sneeuw dan zuidwaards valt, dat de Sneeuw zeer diep ligt. Ook kan op zekere plaatſen, inzonderheid by de Kapen, en alwaar de ligging der Rotzen daartoe iets bybrengt, de Sneeuw zo diep vallen en zo ſterk byëen dryven, dat het land en de huizen met malkander gelyk gemaakt worden; doch nadien dit maar alleen op zekere plaatſen en bywylen geſchiedt, kan men daaruit geen algemenen regel voor het gantſche land maken; want zuidwaards en op andere plaatſen geſchiedt het niet ligtlyk. Wanneer dus veel Sneeuw valt, geſchiedt het met een Noorden Wind, en wanneer het Groenlands dryfys aangekomen is, 't geen aldaar veel koude verwekt, wordt die koude ook dikwils zuidwaards in 't land vernomen. Gelyk het nu in het noorden het ſterkſt met een Noorden Wind ſneeuwt, zo ſneeuwt het ook in andere oorden des lands het ſterkſt met andere byzondere Winden, naamlyk die uit Zee wajen; weshalven men voor het gantſche land geen' algemene Winden kan ſtellen, die een zeker weêr mede zouden brengen, vermits een ieder gedeelte van dat grote land zyne byzondere geſteltenis heeft; om welke reden niet ligt een' genoegzame en ware Beſchryving van het land te maken is, ten ware men zich alvorens in 't zelve lang opgehouden en een' vlytige naſporing gedaan hadt.

Van het Weêr. §. LXXIX. Vele dagen ja gantſche weken gaan in *Ysland* voorby, dat men geen den minſten Wind gewaar wordt, en het dikwils gantſch ſtil is. Het waait aldaar, gelyk in andere landen, veranderlyk, dat is, geen één Wind beſtendig maar allerhande Winden. By wylen waait het maar alleen een weinig, nu en dan ſterker, en ook wel eens een ſtorm; daarentegen is het ook dikwils zeer ſtil, zulks men niet zeggen kan, dat op het Eiland altoos veel Winden beſpeurt worden. Echter houde ik het daar voor, dat het aldaar windriger dan by ons in *Denmarken* is, 't geen van de ligging der Rotzen voorkomt; zulks dat terwyl het op het een oort zeer ſtil is, twee mylen 'er van daan de hevigſte rukwinden van de Rotzen nedervallen. Bywylen ontſtaat een Storm; doch is echter niet algemeen. Ten tyde ik op het Eiland was, heb ik maar tweemaal ſterke Stormen vernomen, diergelyken ook in andere landen geweeſt hadden, alwaar in die jaren de Winden meer dan in *Ysland* hadden gewoed. Wanneer het des Zomers goed weêr is, heeft men gemeenlyk des nachts een landwind door het gantſche land; doch tuſſchen 9 en 11 uren des voormiddags komt een kleine Zeewind, die tot 's namiddags ten 5 uren blyft aanhouden, en ook wel iets langer en tot tegens den avond. Die Land- en Zeewinden zyn echter niet ſterk, en geven ook geen regen of ander kwaad weêr. Met de Noordweſten Winden hebben zy, zegt de heer *Anderſon* (ten minſte aan de Zuidkuſt) ſchoon, daar tegen met de Zuidweſten ſlegt weêr, en met de Zuidzuidooſten den meeſten Storm. Met alle Landwinden heeft men gemeenlyk goed weêr, en met de Zeewinden Sneeuw of Regen, na dat het jaargety is. Dus brengen Zuidelyke, Zuidooſtelyke en Zuidweſtlyke Winden doorgaans Sneeuw en Regen te weeg; doch de Noorde Winden helder en goed weêr Zuidwaards in het land. Noordwaards geſchied het tegendeel, want de Noordenwind brengt Sneeuw, Regen en Vorſt mede, maar de Zuidenwind goed weêr. Dat uit het Zuidzuidooſten de mees-

meeſte Storm komt, is geen regel; want het komt gelyk gezegt is, op de ligging van ieder oort ten opzicht van de Rotzen aan.

§. LXXX. Eb en Vloed heeft men in *Ysland*, gelyk in andere landen, alwaar zulks plaats heeft, tweemaal in 24 uren; zulks men ieder zesde uur volgens gewoonte een verandering heeft na het waſſen en afnemen van de Maan. By de nieuwe en volle Maan is de Eb en Vloed altoos het ſterkſt, en onder anderen zyn dezelve het ſterkſt wanneer de Zon in de Evenachtlyn is. Die tyden worden Springtyden genaamt, vermits het water als dan allerhoogſt op het land ſpringt; en Eb en Vloed noemen de *Yslanders* Flod og Fiore. Het is in *Ysland* genoegzaam een vaſte regel, dat de wind, regen en ſneeuw, een ieder op zynen tyd met den aankomenden Vloed vermeerderen, zodanig dat wanneer het by Eb een weinig waait, de Wind by het aanwaſſen van het Water feller opſteekt, en ofſchoon de Wind met het vallen van het water ſchynt te verminderen, neemt dezelve met het aanwaſſen van het Water gemeenlyk ſterker toe. Doch als in het tegendeel de Wind met den Vloed gaat liggen, blyft de ſtilte doorgaans duren. Ik heb opgemerkt, dat de hoogſte Springvloed ongevaar 16 voeten ſtygen kan, en de gemene Vloed gemeenlyk 12 voeten is. Van Eb en Vloed.

§. LXXXI. Ik ben met den heer *Anderſon* van gevoelen, dat het Zeewater rondom *Ysland*, ten minſten op verſcheide plaatſen, zouter is dan in 't gemeen, waar toe ik genoegzamen grond heb, nadien ik zelf heb gezien, dat het Water in den Zomer hier en daar aan de Klippen by de Zee Zout aanzet, naamlyk alwaar het water met den Vloed opgezwollen is, als wanneer men daarna enig Zout afſchrappen kan ter plaatſe een weing Zeewater in de kleine ſleuven op de Klippen blyven ſtaan en uitgewaaſſemt was. Dit beſluit ik ook uit de oude brieven in de Roomſch-Catholyke tyden, en uit de voorrechten der Geeſtlyken, waaruit blykt, dat op vele plaatſen Zoutwerken geweeſt zyn, die aan de Geeſtlyken geſchonken werden. Gewis zyn om Van de geſteltenis van het Zeewater.

die

die redenen de hoeken des lands, in de Zee uitstekende, als *Langenes* en anderen aan het Bisdom in *Noorwegen* geschonken, waar toe zy nu noch behoren. Dit zowel, als dat men in *Ysland* ten proeve met groter voordeel dan by ons Zout gerafineert heeft, toont, dat het Zeewater aldaar meer Zout in zich hebben moet, dan gemeenlyk. Doch het heeft geen grond ter wereld, dat de oorzaak daar van, gelyk de heer *Anderson* wil, te zoeken zoude zyn in de strenge Vorst, waar door een groot gedeelte van het onzoute water zich in wyde Ysvelden verzamelt en bevriest, en voorts in de hevige Winden, die het Ys verstuiven en verwaijen; want om niet te zeggen dat het water niet merklyk zouter zoude worden, offchoon een groot gedeelte tot Ys bevroos en door den wind verstoven wierdt, zo is het een' ontwyffelbare waarheid, dat het rondom *Ysland* zo fel niet vriest, dat zich een' menigte Ys aldaar valt zetten kan; want de Zee spoelt meest allerwegen vlak tegens het land aan, en de Eb en Vloed is aldaar zeer sterk, die het Water geen' rust laten, zich tot Ys te zetten, offchoon de Vorst zelfs zo streng was, als voorgegeven wordt. Doch daar kleine Vige en Tiörne zyn, gelyk de *Yslanders* dezelve noemen, dat is, zulke armen der Zee, die van alle kanten land om zich en slegts een kleine opening hebben, waar door het Zeewater in loopt, aldaar kan het dik Ys zetten, vermits zodanige armen der Zee doorgaans niet groot zyn, en daarenboven voor den slag van 't Zeewater in zekerheid liggen; maar zulks geschied rondom het land in de open Zee niet. Mitsdien vriest het meer en geeft dikker Ys by de zuidlyke delen des lands en op andere plaatsen, alwaar diergelyke armen zyn, dan by de noordlyke landen, die voor de hoge golven der Zee zekerer liggen; en by menschen geheugen is het niet gebeurt, dat de Zee zodanig met Ys bedekt was, dat men om te visschen niet uit konde lopen, behalven, gelyk gezegt is, in de smalle Vigen en Tiornen. Maar het Ys, 't geen den noorder landen zeer moeilyk is, en de inwoonders belet in Zee

te

te lopen is het Groenlands Dryfys, 't geen zich vele mylen buiten voor het land zet, als was het een ander land, byzonder vermits dat Dryfys zeer oneffen en gelyk bergen en dalen is, en levendige dieren, als Beren, Vossen en Valken, mede overvoert; en dat Dryfys veroorzaakt noordwaards veel koude en nevel, welk eerste zich ook aan het zuiderdeel des lands mededeelt, weshalven men zeer wel gissen kan, dat wanneer in het zuiden een koud voorjaar is, het Groenlands Dryfys in het noorden ligt.

§. LXXXII. 't Is zeker, dat *Ysland* een gezond land is, 't geen ik ook uit eige bevinding bekrachtigen kan; ook kan een vreemdeling, op het Eiland komende, aldaar beter aarden in opzicht van de lucht en het weêr, dan een *Yslander*, wanneer hy in *Denmarken* komt; want de hette des Zomers valt hier een *Yslander* gemeenlyk eenigzins lastig, offchoon dezelve niet veel sterker dan in *Ysland* is, waartegen de Zomer in *Ysland* een vreemdeling zeer aangenaam voorkomt, vermits hem aldaar geen' zo dikke en broeijige lucht bezwaarlyk valt als hier te lande. De Winter is 'er niet strenger, dan by ons, en het enige, waarin my enig onderscheid tusschen *Ysland* en *Denmarken* zoude voorkomen, is, dat het aldaar meerder waait, 't geen geen land ongezond maakt, maar in het tegendeel de lucht reinigt en te weeg brengt, dat men 'er te gezonder en bekwamer leven kan.

Van de Luchtstreek in Ysland en de Ligchaamsgesteltenis der inwooners.

Dat de Yslanders van goede levenskrachten zyn, sta ik zeer gaarne toe, doch geenzins de daar van gegevene redenen, naamlyk, *vermits zy van de geboorte af slegt en sober zyn opgebragt, en tot een harden, ruwen, rustlozen ja zuren arbeid verplicht worden*; want het zeldzaam zoude zyn, dat slegt en weinig voedsel van de geboorte af den *Yslanderen* goede levenskrachten zoude geven; vermits men doorgaans van gevoelen is, dat zulks het lighaam verzwakt, en niemand tot zyne volkome sterkte komen kan. Offchoon de Spyzen, die in *Ysland* gebruikt worden, niet gelyk by ons met allerlei vreemde Speceryen toegemaakt zyn, en derhalven

onze lekkere tongen niet wel ſmaken zouden, volgt daaruit echter niet, dat die Spyzen op zich zelven ſlegt zyn. Maar dat de *Yslanders* van hunne ſlegte ſpyzen noch daarenboven zeer weinig zouden bekomen, ſtrydt tegens het gene de heer *Anderſon* hun elders te laſt legt, alwaar zy tot vraten gemaakt worden. Wat der *Yslanderen* hardheid betreft, zo komt hun die eigenſchap op een' zekere wyze toe; doch niet in hunne Kindsheid, gelyk men hier zeggen wil, want men hen aldaar zo teder als by ons opbrengt en gade ſlaat, weshalven de Kinderen niet van de geboorte af tot harden ja zuren arbeid verplicht worden. Wanneer de Jongelingen zo verre in krachten toegenomen zyn, dat zy ter Viſchvangſt in Zee konnen gaan, moet men belyden, dat hunne levenswyze zuur en arbeidzaam is, zo lang de Viſchtyd duurt; doch tot dien ouderdom worden de Kinderen zowel als de Vrouwlieden t'huis gehouden; zulks zy niets het geringſte van koude of andere ongelegenheden uitſtaan; waarom men zich ook te meer verwonderen moet, dat de Mannen daarna zo harden en zwaren arbeid konnen weêrſtaan, waar aan zy van hunne geboorte niet gewend zyn. Wanneer ik zeg, dat de *Yslanders* goede levenskrachten hebben, is zulks van den ouderdom tuſſchen de 20 en 50 jaren te verſtaan; zynde het niet zeldzaam dat zy daarna in levenskrachten beginnen af te nemen en in de een' of andere ziekte vervallen, die van hun leven een einde maakt, naamlyk Waterzucht, Borſt- en andere uitteerende kwalen, die inzonderheid den zwaren arbeid toe te ſchryven zyn, welken zy uitſtaan, als zy zich op Zee bevinden en de Viſſery verrichten, en ook wel hunne zorgloosheid; want zy gene koude ontzien, ſpringende veeltyds, wanneer zy met den Boot aan land komen, in Zee, om den Boot af te houden en te verhoeden dat dezelve door te hart tegens het land te ſtoten beſchadigt wordt, als wanneer hunne Benen geheel nat worden, en zy dus noch lange, offſchoon in de Vorſt, hunnen arbeid verrichten, zonder van klederen te verwiſſelen. En hieruit blykt, met hoe weinig grond men zeggen

gen kan, dat zy niet alleen ſtokoud worden, zulks menig een 100 jaren bereikt, en noch daarenboven een friſſchen werkzamen ouderdom geniet,. maar ook weinig of niets van de zwak en krankheden weet, die de gryze jaren van andere Menſchen gemeenlyk aankleven. Zeer zelden vindt men voorbeelden, dat enige 100 jaren bereiken, ja het is zeer zeldzaam dat zy 80 jaren oud worden. Het kan wel zyn, dat de een of ander by zo hoge jaren een' goede gezondheid geniet; doch de meeſten worſtelen met een zieklyken ouderdom, zodat zy boven de 50 jaren oud zynde, zich over hunne gezondheid niet beroemen konnen, maar gemeenlyk, gelyk gezegt is met Borſt en andere uitteerende ziektens bezocht worden; weshalven men aldaar weinige dikke of gezette menſchen vindt. De drie oorzaken, waarom naar het gevoelen van den heer *Anderſon* de *Yslanders* niet ſtokoud zouden worden, vinden derhalven geen' plaats, naamlyk, vermits zy hun leven in eeneenvouwige onbezorgdheid by enerly ſlegte ſpyzen en geſtadige ſterke lighaams oeffening doorbrengen. Men moet zich niet verbeelden, dat de *Yslanders* zo beeſtachtig zyn, dat zy geen gevoel van zorgen zouden hebben, of zo gelukkig, dat zy gene zorgen voor het onderhoud van hun leven zouden behoeven te dragen: geenzins, want nadien de meeſten arm zyn en ſterk arbeiden moeten, niet voor zich zelven, maar voor anderen, die daar door ryk worden, koſt het hun zorgen genoeg, hunne Vrouwen en dikwils vele Kinderen te voeden, tot zy den levenstyd volbragt hebben, dien hun God gegeven heeft; waarom men niet zeggen kan, dat zy hun leven in een onbezorgde eenvouwigheid doorbrengen. De andere reden tot hunnen hogen en gezonden ouderdom zoude daarin beſtaan, dat zy hun leven by enerlei ſlegte ſpyzen doorbrengen. Zo zeker het is, dat zware en lekkere ſpyzen en veel eten en drinken het lighaam verzwakken, de menſchen voor den tyd oud maken en het leven verteeren, zo weinig konnen ſlegte en weinige ſpyzen de menſchen oud en ſterk maken: maar worden

hunne krachten daar door veeleer verzwakt. Eenvouwige en vaste spyzen, matig gebruikt, geven in het tegendeel een gezond lighaam en een lang leven. Betreffende hunne gestadige sterke lighaams-oeffening, zo hebben zy op zekere tyden een te sterken en op andere tyden byna gantsch genen arbeid, vermits de Mannen enige maanden in den Winter niets te doen hebben, en mitsdien hunne lighaamsoeffening niet steeds durend, maar by wylen te sterk is, 't geen hun leven veeleer verkort dan verlengt. Ten minsten kan die oorzaak ten aanzien van de Vrouwen geen plaats vinden, nadien zy zodanige lighaamsoeffening niet hebben; want wanneer men haren arbeid in den hooityd uitzondert, hebben zy voorts maar alleen zittenden arbeid te verrichten, naamlyk hare Wolle te reinigen en te bewerken, te spinnen, Kousfen en Handschoenen te breijen of Wadmel te weven, Klederen en Schoenen te najen en dergelyken, waar toe geen' sterke beweeging vereischt wordt. De *Yslanders* zyn doorgaans welgemaakt en hebben schone, witte en gezonde Tanden, zegt de heer *Anderson* te recht, doch waar over men zich in hunnen luchtstreek en by de slegte spyzen, die zy genieten, zo zeer niet te verwonderen heeft; maar veeleer zouden de verstandigen daaruit moeten besluiten, dat vermits hunne lighaamsgesteltenis en de luchtstreek zo gezond en goed is, zulks van de zuivere lucht, waarin zy leven, voortkomt. Voorts is het by alle Volkeren algemeen, dat de gemene man en het grove volk, als Boeren en diergelyke, de schoonste Tanden hebben, vermits zy niet, gelyk voornaame en vermogende lieden, hunne gezondheid en Tanden met menigerlei wonderlyke spyzen bederven. Het gemene volk vergenoegt zich met roggenbrood, waar door de Tanden altoos wit en zuiver blyven, zonder dat zy Tandenborstels of poeder daar toe gebruiken, en die uitwerking schryf ik by de *Yslanders* toe aan den gedroogden en gebeukten Stokvisch, die hunne daaglyksche spyze is. Dat de Vrouwen in hardheid en sterkte

voor

voor de Mannen niet zwichten, kan ik niet zeggen; want de Mannen tonen hunne hardheid by den zwaren arbeid en de koude, die zy op de Zee en by hunne Visvangſt uitſtaan; daarentegen zyn de Vrouwen zeer gevoelig van de koude en doen geen arbeid die kracht vereiſcht, dan alleen in den hooityd, veelmin zyn zy met zodanig een' hardheid en ſterkte begaaft, als men den heer *Anderſon* bericht heeft, naamlyk dat zy ligt baren, zich bad n zo dra zy gebaard hebben en terſtond weder heen lopen Zulk ene paardenſterkte hebben de Vrouwen in *Ysland* niet. In vele toevallen hebben zy Artzen en verſtandige Vroedvrouwen nodig, want zy van zodanig een' ligte baring niets weten; want velen van dezelve veeleer in of na de baring by gebrek van hulp en nodigen byſtand ſterven. Nooit heeft men in *Ysland* gehoort, dat een' Kraamvrouw zich baadt, zo dra zy gebaard heeft, en veel min zyn zy zo gelukkig, om terſtond weder heen te lopen 't Is onder haar een algemene regel, dat zy zich ſteeds in 't bedde houden en 'er niet uitkomen voor dat de eerſte acht dagen verſtreken zyn; en velen moeten noch veel langer het bedde houden en een' zeer ſmertelyke kraam uitſtaan, vermits hare Vroedvrouwen haar niet wel weten te helpen; weshalven het niet zeldzaam is, dat zy hare gezondheid gedurende haar gantſche leven 'er by inſchieten; zulks het zeer verre van daar is, dat zy zo ligt uit het Kraambed komen, als voorgegeven wordt.

§. LXXXIII. Uit het te voren gezegde blykt, dat de Mannen boven de 50 jaren oud, niet zelden door een Borſt- of andere kwynende ziekte aangetaſt worden, gelyk ook dat de Vrouwen zware Kramen hebben, en daar door allerlei toevallen bekomen; zulks de *Yslanders* zowel als andere menſchen verſcheide ſoorten van Krankheden onderhevig zyn. De meeſten derzelven benoemen zy met een algemenen naam van *Landfarſock*, gelyk als elders by den gemenen man alles koorts heet, en in der daad is 't geen men in *Ysland* *Landfarſock* noemt, niet veel van de Koorts

Van de Ziektens der inwoonders.

Koorts onderſcheiden. Een' andere ziekte geven zy den naam van *Auſſatzes*, waar mede velen bezocht zyn, en die wel erflyk doch niet doorgaans aanſtekende is. Dezelve is niet gelyk het by ons zogenaamd uitſlag, maar ſchynt veel eer een' ſoort van Scorbut te zyn. Verſcheiden worden van die ziekte genezen volgens een Recept, 't geen een geſtudeerde *Yslander* uitgevonden heeft. Van het Coliek, de Waterzucht, Zwartgallige Ziektens en meer anderen worden zy mede geplaagt, waarom ik vertrouw, dat den *Yslanderen* enige Doctoren zeer wel ten paſſe zouden komen, en aldaar genoeg te doen vinden, wanneer de ingezetenen vermogend genoeg waren, om zodanige bekwamen mannen by zich te houden. Derhalven heeft men den heer *Anderſon* kwalyk bericht, dat men van Koortzen en diergelyke Ziektens in *Ysland* niet veel hoort, en 'er ook van Geneesmeeſteren niets weet. Offchoon reeds gezegt is, dat de *Yslanders* met verſcheide Ziektens bezocht zyn, wordt daar door echter het te voren gezegde niet gelochent, dat zy goede en gezonde Lighamen hebben, doch die door den zwaren arbeid vroeg verzwakt worden; dus zy in de een of andere ziekte vervallen. Wanneer de *Yslanders* ziek worden, laten zy God en de natuur werken, vermits 'er zeer weinigen zyn, die enige huismiddelen uit *Denmarken* hebben, of dezelve te gebruiken weten, maar geenzins gebruiken zy zodanig een cure, gelyk men den heer *Anderſon* dus verhaalt heeft: „ Wanneer iemand „ ziek wordt, is zyn' gantſche laafnis goede Melk, zo als „ dezelve van de Koe komt, en alle de Artzenyen, die men „ hem geeft, een weinig Tabak, die men hem te kaauwen „ geeft, en een rykelyke ſlok Brandewyn, om de maag „ te herſtellen." De verkwikking van raauwe Melk, zo als dezelve van de Koe komt, gebruiken de Zieken niet; maar veeleer kookt men dezelve, gelyk ik te voren zeide wanneer de Melk by zodanige omſtandigheden gebruikt word: ja men bedient zich doorgaans niet veel van Melk in de ziektens, maar gebruikt alleen de Hui, die ook wel het gezondſt is. Nooit hoorde men, dat een *Yslander* in een ziekte Tabak kaauwt,

kaauwt, maar zy gebruiken dezelve onderſcheidentlyk wanneer zy op Zee zyn, om te viſſen; ook voegt een rykelyke ſlok Brandewyn niet tot de zieke magen der *Yslanders*; weshalven zy dien drank geenzins in hunne ziekte gebruiken, ten zy alleen de zulken, die aan dien drank verſlaaſt zyn en gezond of ziek denzelven niet ontbeeren konnen. Dat zy gene Chirurgyns in het land hebben, ſpruit uit de zelfde reden, die van de Doctoren aangehaalt is, maar niet om dat zy dezelve alleen nu en dan zouden behoeven; want wanneer iemand door een' Beenbreuk of ander ongemak bezogt word, lydt hy deerlyk, vermits hem niemand helpen kan, en daarom is 't dat zy of geheel niet of zeer kommerlyk en na lange uitgeſtane pynen weder herſtellen.

Hoe de Yslanders hunne Kinderen opvoeden.

§. LXXXIV. *Den Kinderen wordt niet langer dan acht, of ten hoogſten, wanneer zy enigzins zwak zyn, veertien dagen de Moeders Borſt gegeven.* Dit zyn de woorden van den heer *Anderſon*; doch zulks is alzo met die zaak niet gelegen; want de Moeders, die hunne Kinderen de Borſt geven, laten dezelve 'er zo lange by als by ons: andere Kinderen en wel de meeſte zuigen de Moeders Borſt geheel niet; doch men handelt met de Kinderen geenzins op de wyze als de heer *Anderſon* verhaalt. *Men legt het Kind*, zegt die heer, *op de aarde, en zet 'er een ſchoteltje met laauwe Hui of Melk by, waarin een met garen omwonden hol pypje of dikke vederſchaft geſtoken, en een weinig brood, als men het heeft, tot verſterking van het Kind gelegt word. Als nu het Kind ontwaakt, of een teken van honger geeft, keert men het naar den Schotel, en geeft het het pypje in den mond, op dat het daaruit naar zyn nooddruft zuige.* De *Yslanders* handelen waarlyk met hunne Kinderen dus niet, maar ſlaan 'er veeleer met zo groot ene voorzichtigheid acht op, dat ik diergelyke elders nooit gezien of gehoort heb. Zy hebben bekwame Wiegen voor hunne Kinderen, en gebruiken van dezelve twee ſoorten, naamlyk Wiegen met ondergelegde voeten, en Handwiegen; weshalven het een onwaarheid is, dat zy hunne Kinderen op de aarde zouden leggen.

Nooit

Nooit geven zy den Kinderen Hui te drinken; maar voeden dezelve met goede Koemelk, waaronder noch enige Room gemengt is, op dat dezelve, naar hunne mening, des te vetter en beter zouden zyn. Zy gebruiken Melktuiten, om, gelyk by ons, de Kinderen daar aan te doen zuigen, en weten niets van 't geen de heer *Anderſon* op de volgende wyze verhaalt: *Wanneer zy een Kind ten doop of anderzins over land hier of daar brengen, geven zy het een lapje, met Hui doortrokken, in den mond, op dat het zyn voedſel verkryge.* Gelyk ik reeds te voren gezegt heb, dat zy hunne kleine Kinderen geen Hui geven, zo is het ook onmoogelyk, dat een Kind aan een lapje met Hui doortrokken zyn voedſel zoude konnen verkrygen. Wanneer het Kind naar de Kerk gebragt wordt, 't geen wel eens een taamlyk langen weg kan zyn, voorzien zy zich van een Melktuit, en zo veel Melk als nodig is. Dus voeden zy hunne Kinderen altoos langer dan een jaar met Melk, ten ware in den uiterſten nood, en dat geen Melk te bekomen was, 't geen den arme lieden in zekere jaargetyden zeer ligt gebeuren kan. Des heeft men den heer *Anderſon* tegens de waarheid bericht, dat na verloop van drie vierde deel jaars het Kind de ſpyzen, die de Ouders genieten, mede eten moet. Gelyk ik te voren zeide, dat de *Yslandſche* Vrouwen voor hunne Kinderen Wiegen gebruiken, zo heb ik ook gezien, dat zy hunne Kinderen, zo als by ons geſchied, in luyren leggen; echter heeft men den heer *Anderſon* bericht, dat men van Bakeren, Wiegen en Oppaſſen geheel niets weet; dat men het Kind met de 14 dagen reeds in de klederen ſteekt, op den grond laat liggen, en zich wentelen en keren, tot het zich zelven oprecht en begint te gaan. In *Ysland* ſteekt men de Kinderen zelden in de klederen, voor dat zy 9 of 10 weken oud zyn; doch laat hun alsdan even zo weinig als te voren op de aarde liggen en kruipen; maar draagt hen voorzichtig en zelfs al te veel op den arm. Niettemin, zegt de heer *Anderſon*, ziet men onder de *Yslanders* doorgaans rechte lyven en onverwrongen lede-

ledematen; weshalven het zeer zeldzaam is, een gebreklyk mensch onder hen te vinden. Dit is immers een duidelyk bewys, dat de Ouders hunne Kinderen niet zorgeloos opvoeden, maar, gelyk ik gezegt heb, zeer voorzichtig met dezelve omgaan, op dat hun geen leet wedervare; want nooit heb ik een gebugchelden, manken of anderen gebreklyken mensch in *Ysland* gezien, welk geluk men geenzins aan de natuur toeschryven kan; want de natuur in *Ysland* niet anders dan hier is; zulks wanneer een Kind valt of ontheupt, het mank, en in de Borst bezeert gerakende, gebugchelt word, enz.

§ LXXXV. De *Yslanders* koken hun Visch veel langer dan wy. Dat zy den Zeevisch in Zeewater koken is zeer natuurlyk, en zo veel ik bespeurt heb, smaakt dezelve dan allerbest. 't Is zeker, dat zy hunne spyzen zonder Zout eten en dit doen zy naar hunnen smaak; zulks dat vermogende lieden zelfs geen Zout gebruiken, maar wel veel Boter by hun Visch. Gelyk de *Yslanders* hun Visch te lang koken, zo ook doen zy hun Ossen- en Schapenvleesch, dat zy meer in hunne huishoudingen gebruiken, dan de Boeren in *Denmarken* en elders; en alwaar geen vee genoeg in 't land is, ruilen zy het tegen Visch. Het is wel niet te lochenen, dat vele arme lieden onder hen zyn, gelyk in andere landen, die geen vermogen hebben, om zo veel voorraad in te kopen als zy wel wenschten; doch de meeste gemene Boeren slagten echter 10 tot 20, ja niet zelden noch meer Schapen tot hunne Winterteering, behalven het grote Vee. De meeste Visch en het Vleesch, 't geen de inwoonders in *Ysland* gebruiken, wordt versch gegeten, uitgezondert alleen 't geen zy tot hunnen Wintervoorraad drogen; en te voren is reeds beschreven, hoe zy daar mede handelen.

Van de toebereiding hunner Spyzen.

Gelyk ook elders gezegt is, hebben zy aan vele plaatzen in 't land zeer goeden Turf, op andere plaatsen een' menigte Dryfhout; en op onderscheide oorden kleine Bosschen, 't geen alles den inwoonderen goeden brand verschaft;

ſchaft; weshalven 'er weinig plaatſen zyn, dan alleen de in Zee uitſtekende hoeken des lands en de uiterſte oorden aan de Zee, alwaar brand ontbreekt, 't geen hun te bezwaarlyk en koſtbaar valt, om denzelven dieper uit het land te halen; zulks zich de behoeftigen op de beſt mooglykſte wyzen behelpen, en alles, wat voorkomen kan, branden, als Zeegras, waar van zy grote hopen om te branden verzamelen en drogen. Ook kan wel wezen, hoewel zeer zelden, dat iemand aldaar Viſchgraten brandt; doch dit is geenzins door 't gantſche land gemeen, en hadt men derhalven zulks niet behoeven te melden, om alle de Spyzen der *Yslanders*, die men daarenboven zeer ſlegt beſchryft, noch afſchuwlyker te maken. *Hun lekkerſte gerecht*, zegt de heer *Anderſon*, *is een Schaapskop*, *waar van zy alleen de Wol afgezengt en denzelven dus onder de aſſche van hun heslyk vuur te braden geſtoken hebben*, *die zy dan*, *gaar zynde*, *met huid en al wat 'er aan is*, *tot op de beenderen afkluiven.* Doch wanneer dit het lekkerſte gerecht der *Yslanders* ware, zoude men moeten bekennen, dat zy een wonderlyken ſmaak hebben, en hunne verdere gerechten niet veel byzonders moeten zyn; maar nadien dat gerecht nooit van enigen *Yslander* gebruikt wordt, ben ik verzekert, dat zy het zelve zonder de geringſte wangunſt den goeden lieden wel zullen willen overlaten, die dat lekker gerecht uitgevonden hebben. De *Yslanders* zyn, zo men den heer *Anderſon* bericht heeft, *in 't gemeen grote liefhebbers van Boter en Vet*; doch men is ook te verre in hun ſmaak gegaan, als men verhaalt heeft, dat zy het *traanachtig Hayſpek*, ja de *Lever-* en *Walviſchtraan* zelfs eten; 't geen de *Yslanders* echter nooit tot hunne ſpyzen gebruiken: niettemin gaat hun ſmaak in vette dingen zo verre, dat enige gemene en arme lieden talk of geſmolten vet van Oſſen en Schapen eten.

Gebrek aan Brood.

§. LXXXVI. Vermits tot noch toe geen Akkerbouw in *Ysland* geweeſt is, kan een ieder ligtlyk beſluiten, dat het Brood aldaar geen' zo algemene ſpyze voor den gemenen man

man is, als by ons. Ondertusschen is het echter zo zeldzaam niet, dat zy alle daar van niets zouden konnen bekomen, de een min, de ander meer, naar een ieders vermogen toereikt; zo dat ten onrechte verhaalt wordt, dat de meesten onder hen, door onvermogen, het Meel niet kopen konnen, 't geen door de *Deensche* Kooplieden aangevoert wordt, en mitsdien geen Brood hebben. Na een' iedere haven worden 400 tot 1000 tonnen Meel en een derde zo veel gebakken Brood gebragt, 't geen wel niet toereiken kan, dat zy alle daaglyks Brood zouden konnen eten: doch daarom zyn zy niet geheel zonder Brood, 't geen zy gemeenlyk op plechtige dagen, bruiloften en diergelyke byeenkomsten eten, en ook wel by andere gelegenheden; en vele hebben het gantsche Jaar door Brood, vermits zy in *Coppenhagen* daar aan gewend zyn, en het daarna niet ontberen konnen. Het is den *Yslanders* geen voordeel, dat zy geen Brood genoeg hebben; want hunne huishouding hun daarom te kostbarer valt; en de manier, om hun volk te spyzen, is zo duur, dat men in *Denmarken* daarby zyne rekening niet zoude vinden. Een ieder Dienstknecht bekomt een zeker gewicht aan gedroogden Visch, en Boter tot zyn onderhoud, namentlyk 10 ponden Visch wekelyks en een derde zo veel Boter, 't geen jaarlyks naar het *Deensch* gewicht 32½ Lys-ponden gedroogden Visch en volkomen drie vierdedeel tonnen Boter uitmaakt, en by ons duur te staan zoude komen; doch den Dienstboden worden maar alleen de Spyzen toegewogen, wanneer zy voor hunne Meesters zuid- of westwaards ter Visvangst reizen; daar zy anderzins t'huis zynde, daaglyks een' zekere portie Visch en Boter, ook 's morgens en 'avonds Melkspyzen, Grutten, verschen Visch, zomwylen Vleesch, ja ook wel Soupe, Erweten en diergelyken bekomen. Nadien de *Yslanders* geen Brood genoeg tot hunne huishouding hebben, zo is 't zeker, dat zy, gelyk gezegt is, des te meer gedroogden Visch gebruiken; doch niet in plaats van Brood tot andere spyzen, maar op zich zelven, ongekookt, wel gebeukt en met een' goede portie Boter 'er by. Doorgaans eten zy

den gedroogden Visch niet zonder Boter, maar nooit met Spek, Traan of diergelyken, gelyk ik te voren gezegt heb. Die gedroogde Stokvisch, wel gebeukt en met goede Boter besmeert, smaakt zeer wel, voornaamlyk die van Selungen en Forellen toebereid is, aan welke de *Deensche* Amtslieden dikwils zo goeden smaak vonden, dat zy zich zowel op hunne reizen, als ook tot lekkerny 'er van bedienden. 't Wilde Koorn, 't geen op enige plaatsen in 't land wast, voornaamlyk in *Skaftefields Syssel*, hoewel in geen' grote menigte, is zo schoon tot Meel, Brood en Voedsel, dat een *Yslander* een ton van het zelve tegens een ton *Deensch* Meel niet zoude willen ruilen; waarom den heer *Anderson* weder onrecht is bericht geworden, dat de een of ander van wild Koorn, tusschen het Gras zelve wassende, een slegt Brood maakt, 't geen voor de vreemdelingen niet te eten is. Dit Koorn wast niet tusschen het Gras, maar in zuivere, vaste en diepe plaatsen, alwaar geen Gras wassen kan, en staat op enige plaatsen zeer dun, doch op andere weder taamlyk dik. De Halmen van 't zelve stygen tot vyf vierdedeel elle in de hoogte, en de Airen zyn lang, zulks het de Tarwe by ons zeer gelyk is. Vermits de *Yslanders* geen' goede Handmolens hebben, om hun Koorn te malen, drogen zy het te veel by het vuur, waar door het enigzins verzengt, en derhalven het Brood enigermate zwarter wordt, dan ons Roggenbrood; doch daarentegen kan een ton van 't zelve des te meer nut doen.

De Drank der Yslanders.

§. LXXXVII. De *Yslanders* drinken zeer gaarne rein Water; doch het Water is op alle plaatsen niet goed of alles Mynstoffig, gelyk de heer *Anderson* elders gezegt heeft; maar allerminst deugt het Water te drinken, dat door de kracht der Zonne van de Ys- en Sneeuwbergen smelt en afvliet. Dit Water, 't geen van de *Jöekelen* nedervalt, wordt nooit van iemand gedronken; ook is het niet drinkbaar, vermits het gemeenlyk stinkt en dik en zwartbruin is. Offschoon de *Yslanders* gaarne Water drinken, is echter hunne meeste en gewone drank de te voren beschreven Syre, die de heer

heer *Anderson* Hui of Melk noemt, en ook byna 't zelve is, 't geen by ons dus genaamt wordt. Hier van verzamelen de inwoonders gedurende den Zomer vele tonnen vol, die zy het gantſche jaar in hunne huishouding gebruiken, en ook wel aan anderen verkopen, die zo vele Koejen, niet hebben dat zy van dezelve genoeg Syre kunnen bekomen. Die Syre gebruiken zy in het eerſt zuiver en onvermengd; doch wanneer zy enigzins oud word, word zy te zuur, om onvermengt te drinken; weshalven zy dezelve met rein Water vermengen en 'er zich zeer wel by bevinden. Vermits geen' Gerſt in *Ysland* gezaait word, volgt noodwendig, dat het Bier 'er niet algemeen is; doch is echter zo zeldzaam niet in het land, dat de gemene man 't zelve niet te proeven zoude konnen bekomen; want de meeſten bekomen Bier in de handelplaatſen, en kopen daar van een kleinen voorraad, om zich daar mede goed te doen. Vele vermogenden kopen zelfs enige tonnen Bier in de handelplaatſen, die zy ſpaarzaam het gantſche Jaar door gebruiken. Verſcheiden, welke in *Coppenhage* ſmaak in Bier krygen en het niet wel ontberen konnen, beſtellen Mout en Hop by de Kooplieden, en brouwen zelven Bier het gantſche Jaar door, waar uit blykt, hoe ongegrond het bericht is, dat ook de meeſt bemiddelden, by gebrek van Kelders, het Bier niet lange konnen bewaren. Ik kan by bevinding zeggen, dat zich het Bier het gantſche jaar door zeer goed hieldt, dat om de derde of vierde week gebrouwen wierd; en ofſchoon aldaar geen Kelder was, bevroos nochtans het Bier niet meer, dan in *Coppenhagen*, alwaar goede Kelders zyn. Doch in de ſtrengſte vorſt konde het wel zodanig bevriezen, dat men, willende tappen, enige gloeijende kolen onder den tap moeſt houden, en ook ondertuſſchen een weinig vuur in een pan in de kamer zetten, waar in het Bier lag; want zy bewaarden het zelfs in de ſtrengſte vorſt in geen' warme Kamer, waaruit blykt, dat de koude 'er zo ſtreng niet is, als men dezelve den heer *Anderson* beſchreven heeft.

Verſcheide gegoede lieden hebben het gantſche jaar door roden en witten Wyn, inzonderheid de Predikanten, die dezelve tot het Nachtmaal nodig hebben; doch dit konde men den heer Burgermeeſter *Anderſon* niet zonder een' onware byvoeging verhalen. Men zegt dan: *enige gegoede lieden handelen van de Deenſche Kooplieden voor hun mond bywylen een weinig Franſchen Wyn; doch ſtorten denzelven in onrein, ja dikwerf zodanig vaatwerk, waar in zy Hui en zelfs Traan gehad, en 't zelve te voren niet gereinigt hebben; weshalven die Wyn zich welhaaſt omwerpt, en troubel dik en ſtinkend word.* Hoe! zouden ook zelfs gegoede lieden dus met hunnen Wyn handelen? wanneer ik al eens toeſtaan konde, dat de *Yslanders* zo onrein waren, 't geen zy nochtans waarlyk niet zyn, zoude het te dom en eenvoudig wezen, den Wyn, die by hen zo zeldzaam is, in zodanig een vat te ſtorten, waarin hy konde bederven. Des houde ik my verzekert, dat niemand zulks geloven zal; maar deze en andere vertellingen meer aan het ſlegt gemoed en de kwalyk gezintheid toeſchryven van de zulken, die den *Yslanders* dus by den heer *Anderſon* zwart gemaakt hebben. Een ſoortgelyk verhaal volgt welhaaſt, als men zegt: *doorgaans is hun liefſte drank Brandewyn, waarin zich jong en oud, Mannen en Vrouwen, zeer ſchandelyk misgaan.* Ik twyffel te recht, dat ergens een land is, alwaar het volk doorgaans, om zo te ſpreken, nuchterer leeft. Ik ken vele, zelfs gemene lieden, die niet ligtelyk Brandewyn proeven zullen, en noch meerder, die denzelven tot nooddruft en matig drinken. Echter konnen wel in *Ysland*, gelyk in andere landen, enigen zyn, die gaarne Brandewyn drinken, en 'er veel werk van maken; maar moet men daarom zo ſmaadelyk en in zo algemene uitdrukkingen van een gantſch land ſpreken, als zopen zy zonder onderſcheid jong en oud, Man en Wyf? Het kan wel zyn, dat een Koopman, die de zaak weinig nagedacht en zich in het oordeelen overylt heeft, de *Yslanders* dronkaarts heeft willen noemen, gelyk ik, toen ik allereerſt te land trad, dezelve ook byna daar voor gehouden zoude hebben; maar wanneer men overweegt, hoe weinig

nig Brandewyn naar het getal der inwoonders, die op tachtig duizend Menſchen belopen, in 't land gebragt wordt; wanneer men niet terſtond den zulken als Dronkaars veroordeelt, die, als zy in de handelplaatſen komen handelen, van den Koopman een, of ook wel meer glazen Brandewyn verzoeken, of van denzelven een paar 3 of 4 kannen kopen, en met hunne maats drinken, en wanneer men ook eindelyk bedenkt, dat zulks alleen de enigſte tyd van het jaar is, waarin zy die verkwikking genieten konnen, die hun even zo welkom en koſtbaar is, als een bottel Hongaarſchen of Kaapwyn den Koopman wezen kan, zo zal men waarlyk niet vele Dronkaarts in het land vinden. Dronkaarts zyn eigentlyk de zulken, die het gantſche jaar door by alle gelegenheden trachten den Brandewyn te bekomen, en van dezelve zo veel drinken als zy laden konnen; maar de zulken moeten alzo niet genaamt worden, die by zodanig ene byzondere gelegenheid, wanneer de Kooplieden aldaar liggen, genegen zyn zich te vervrolyken, en iets te genieten, 't geen hun volgens hun gevoelen goed doet, en zy ſedert niet weder proeven konnen, tot dat de Schepen wederkomen. Het kan wel wezen, dat op iedere handelplaats twintig of meer of min zyn, die den drank beminnen, en den Koopman daaglyks om Brandewyn plagen; maar nadien dat getal onder zo veel duizenden, die aldaar handelen, zeer gering is, moet men daarom de dronkenſchap niet tot een eigenſchap van het gantſche land maken, en zeggen, dat jong en oud, Mannen en Vrouwen, zich vol zuipen. Dit nu is eigentlyk van de Mannen gezegt, maar hoe velen zoude men doch wel denken onder de Vrouwen en Kinderen te vinden, die zich in den Brandewyn misgaan? Ik geloof zeer weinigen of een klein getal; want ik dezelve nooit gezien heb, of 'er van horen ſpreken. Wanneer het Vrouwvolk op de koopplaats komt, zyn 'er velen, die ik zelf gezien heb, welke geen Brandewyn proeven, offſchoon de Koopman haar dezelve aanbiedt, maar daar teegen Miswyn

ver-

verzoeken (dus noemen zy den franſchen Wyn) En wanneer een Man zyn Kind, 't geen met hem naar de handelplaats komt, een weinig Brandewyn geeft, dat in het kleine glas overblyft, doet hy het, op dat zyn Kind ook iets goeds in de waereld geproeft mogt hebben; want dit, na den Wyn, de koſtbaarſte drank is, waar van zy weten te ſpreken; doch daarom kan men met geen billykheid zeggen, dat de Vader of het Kind aan den drank verſlaaft is. Buiten dit geval, wanneer de Kinderen onderwylen met hunne Ouders in de handelplaatſen komen, proeven zy zeer zelden Brandewyn, veel min dat zy zich daarin zouden misgaan.

Van hunne Kleding. §. LXXXVIII. De *Islanders* kleden zich in zodanig een' ſtoffe, die zy zelven bearbeiden konnen, en zyn merendeels daar mede vergenoegt, 't geen verſtandig is; en het ware te wenſchen, dat andere natien hen daarin navolgden. Beiden, de Mannen en Vrouwen, gebruiken Wadmel tot hunne buitenſte Klederen, en der meeſte Vrouwen Rokken en Schorten zyn van gecoleurd laken, waarvan vele duizende ellen in het land verkogt worden; doch is niet van het fynſte zoort; echter hebben zy grover en fyner lakenen, die alle in Denmarken worden gemaakt. Vermogende Mannen en Vrouwen hebben ook Rokken van laken, zonder te ſpreken van de Laug- en Syſſelmannen en diergelyken, die zich even zowel met zyde ondervoedering onder hunne klederen kleden, als andere wakkere lieden by ons, en in alle andere dingen zo net zyn als wy. De gemene man kleedt zich in de dragt van het Scheepsvolk, naamlyk in Kameſolen en Broeken, ofſchoon zy ook wel een Rok hebben, die naar de Deenſche mode gemaakt is. Een ieder Man heeft daar en boven een Rok, die als een Overrok by ons gemaakt is, en by hun Hempe genaamt word, welke zy gebruiken, wanneer zy verre van huis reizen, of des Winters naar de Kerk gaan. De Vrouwsperſonen gebruiken Rokken, Borſtrokken en Schorten beide van Laken en Wadmel, en over dezelve een wyden Rok, de Predikants-rokken by ons niet ongelyk, met en-

enge Mouwen, tot op de handen; doch welke Rokken zo lang niet zyn, als de Onderrokken, op dat men deze een handbreet onder den wyden Rok zoude konnen zien, die zy, gelyk die der Mansperſonen, Hempe noemen, en altoos zwart, ſomtyds onder met een zwarten fluwelen rand omboort, of met enig ander ſieraad, door haar zelve vervaardigt, verſiert is, gelykende naar *point de la Reine* en zeer net genaait; welke kleding hun ongemeen wel ſtaat. De bemiddelden hebben daarenboven voor aan de Hempe tot naar beneden vele paren fraai bewerkte zilvere ſloten, meeſtendeel vergult, die zy echter niet zamenſluiten, maar enkel en alleen tot ſtatie gebruiken. De Rokken zowel als Schorten, die altoos gecoleurt zyn, zyn naar onder met een ryk gecoleurden fluwelen of zyden band of ook wel met een breden zyden ſnoer bezet. Boven aan de Schort zyn drie grote zilvere Knopen, veeltyds vergult (by de armen zyn zy van metaal,) Aan dezen hechten zy de Schort vaſt, door middel van een Gordel, die met bewerkte zilvere of metale platen bezet is, na dat een ieders vermogen toereikt, en wordt die Gordel voor met een ſlot van het zelfde werk zamen gehecht. De Borſtrokken, die altoos zwart en net zyn, en om het lyf ſluiten, met enge armen tot op de handen, zyn insgelyks met gecoleurde zyde of fluwele banden op alle naden, en van voren met enige bredere en betere zyden ſtoffen bezet. Aan ieder en arm voor aan de hand zyn 4 of 6 Knopen van het zelfde werk, gelyk het ander zilver of metaal. By den hals is een kleine uitſtekende ſtyve Kraag, waaronder de buitenſte Rok ſluit. Die Kragen zyn altoos met fraaje zyde ſtoffen of zwart Fluweel bekleet, en met een gouden of zilveren Snoer bezet. Om het hoofd winden zy een groten witten Neusdoek van grof Lywaat en over denzelven een fyner, die gelyk een' hairbos in de hoogte ſtaat, doch geen 1½ elle hoog is, gelyk men den heer *Anderſon* bericht heeft, nadien de helft van die maat genoeg is. Om deze winden zy een fraajen zyden Neusdoek tot daaglyks gebruik een'

hand breed onder by het aangezicht. Dit dragen zowel getrouwde als ongetrouwde Vrouwsperſonen. Om den hals hebben zy ook een doek van Zyde of Catoen, die zy voor aan den Borſtrok vaſthechten. Kortom de kleding der Vrouwsperſonen is de zodanige t'enemaal gelyk, die men in oude Schilderyen en Grafſteden in de Kerken by ons vindt, behalven alleen het hoofdſieraad, 't geen ik elders nooit zo gezien heb. De Dochters in *Ysland* dragen in hunne jonge jaren even zodanige Kappen, als in de oude Schilderyen gevonden worden, die zy, ouder wordende, tegens de voorſchreve Hairbos of Hulſel verwiſſelen. Buiten die algemene kleding verſiert het Vrouwvolk, 't geen 'er vermogen toe heeft, zich noch met vele andere dingen van bearbeid Zilver en vergult, als by voorbeeld Knopen met gecoleurde ſtenen, en zetten van dezelve drie onder malkander voor aan het Hoofdbindſel. Wanneer zy als Bruiden gekleed worden, dragen zy een' Kroon van verguld Zilver, die tot onder den witten band over het hoofd en byna over het aangezicht gaat, in plaats van den zyden Neusdoek. Voorts twee vergulde zilvere Ketenen, Feſtons wyze, de ene van vooren en wyders naar achteren tot over den rug; en de andere weder van achter naar voren tot over de Borſt en den Borſtrok; want zy dan gene Hempe aanhebben. Een' andere Keten hangt hun om den hals, waaraan voor op de borſt een fraai bearbeid Balſemdoosje hangt, waarin verſcheide ſoorten van Reukwerken beſloten zyn. 't Zelve kan men op de beide zyden openen, en is gemeenlyk als een hert of kruis gemaakt. Zodanig een Doosje heb ik ook wel van Goud gezien, en kan verzekeren, dat het Zilverwerk van een Vrouwsperſoon, wanneer zy opgetooit is, gelyk ik haar gezien heb, meer dan 3 a 400 Ryksdalers beloopt, en een byzonder bevallige dracht is. Der Mannen zowel als Vrouwen Schoenen, die alle door de Vrouwsperſonen genaait worden, zyn gemeenlyk gemaakt van Oſſenhuiden, of by gebrek van dezelve van

Schaaps-

Schaapsvellen, die zy zelven bereiden, door 'er flegts de wol of het hair van af te fchrapen, vervolgens die Huiden of Vellen te drogen, en de zulken, die zy tot Schoenen zullen gebruiken, weder eerft in 't water te weken. De Schoenen zyn zodanig gemaakt, dat zy net om den voet fluiten, zonder hielen. Uit de Schaapsvellen worden zeer dunne riemen gefneden, waarvan twee van de hielftukken van den Schoen komende voor over de vreeg toegebonden worden; doch twee anderen van ieder zyden, alwaar onze Gespen zyn, worden boven op den voet vaftgebonden. Zodanig een Huid of Vel wordt nooit met Traan befmeert, en noch veel minder Schaapsdarmen gebruikt, om de Schoenen daar mede toe te binden, gelyk men den heer *Anderfon* bericht heeft. Dus is het gelegen met de kleding der *Yslanders*, die ik te omftandiger heb willen befchryven, vermits men den gemelden heer deswegen zeer verkeerde denkbeelden gegeven heeft.

§. LXXXIX. De middelmatige Boerenhuizen der *Yslanders* zyn dus geftelt. Allereerft vindt men een langen fmallen gang, een vadem breed, die zyne dwarsbalken en dak boven zich heeft, in welk dak hier en daar zo vele openingen zyn, dat zy genoegzaam licht in den gang geven konnen. In die openingen of gaten ftaan glasruiten, of ook wel kleine hoepels, waar over dunne zogenaamde *Hinne* van Offen of Koejen gefpannen zyn, die mede een goed licht geven. Voor die openingen hebben zy houte blinden, die, wanneer het fneeuwt of ander flegt weêr is, 'er voorgezet konnen worden. Aan het einde van dien langen gang is de eigentlyke ingang van het huis, en voor het binnenfte einde van den gang ftaat in het dwars een huis of vertrek 12 tot 14 ellen lang en 6 tot 8 ellen breed, die de *Yslanders* *Badftube* noemen, en hunne gewone werkplaats is, waarin de Vrouwsperfonen haar huiswerk doen, de wolle bearbeiden, klederen najen en wat dies meer is. Aan het einde van dat vertrek is gemeenlyk een flaapkamer voor den Man en zyne Vrouw, en behalven de-

Van hunne Woningen.

zelve liggen merendeels de Kinderen en Dienstmaagden aldaar op den grond. Gelyk dit zogenaamd *Badstubenhaus* dwars voor den gang van het huis aan het einde van denzelven gebouwt is, zo zyn gemeenlyk ook noch vier andere huizen of vertrekken twee aan iedere zyde van den gang, naar welke mede de ingang in den langen gang is. Een dier vertrekken gebruiken zy doorgaans tot een Keuken, een ander tot een' Spyskamer, het derde tot een' Melkkamer, en het vierde of achterste aan den ingang van den langen gang word tot een' Slaapkamer voor de Dienstboden gebruikt, alwaar ook vreemdelingen en reizigers van diergelyke soort hunne slaapplaats vinden: en dat huis of kamer heten zy de *Skaule* Dit gantsche gebouw, 't geen dus uit zes huizen bestaat, is een aaneengevoegde woning en gelyk zes kamers of afdeelingen aan te merken, tot welke alle slegts een enige ingang van buiten is, naamlyk aan het ene einde van den langen gang, en wanneer desselfs deur gesloten is, zyn alle de kamers voor de vreemdelingen, of die 'er zich buiten bevinden, versperr. Gelyk ik de kleine dakgaten in den langen gang beschreven heb, die aldaar hun licht geven, zo ook zyn in de andere huizen enige openingen in het dak met glasruiten of dunne *Hinne* voorzien, behalven de *Badstube* of werkplaats, waar in velen twee kleine vensters hebben, om te meer licht te ontfangen tot den arbeid, dien zy verrichten. Behalven dit aaneengevoegd gebouw hebben de meesten noch een huis op de zyde van de *Skaule*, 't geen het laatste dwarsgebouw aan den langen gang is, om den vreemdelingen daarin te herbergen, en 't geen men hunne Gastkamer noemen kan, in welke een Bed is, en deze is hunne voornaamste Kamer, of zo ik het dus noemen mag hunne Zaal. In die kamer is een' byzondere deur van buiten, door welke zy die Vreemdelingen inleiden; ook is 'er noch een' andere deur in aan den kant van de *Skaule*, door welke zy zelven uit hunne andere Kamers 'er binnen konnen komen, zonder buiten het huis te gaan. Voorts vindt men noch een

of

of 2 huizen, die dwars over of aan de zyde van het bovengenoemd Gebouw ſtaan, welke Huizen zy *Skiemmer* noemen en in dezelve hun gedroogden Viſch en allerlei wintervoorraad, gelyk ook Paardentuig, Huisgereedſchappen en andere dingen bewaren. Behalven dezen hebben zy doorgaans noch een ander Huis, door hun de Smedery genaamt, waarin zy alle hunne gereedſchappen van Yzer en Hout maken. Noch hebben zy een weinig van de boven beſchreven gebouwen afgelegen naby de plaats, daar hun Hooi ligt, Veeſtallen, die vele zyn, na dat een ieder meer of minder Vee heeft. Altoos hebben zy ten minſten een Koeſtal, een Paardenſtal en een, 2, 3, of 4 Schaapſtallen, in welke de Lammeren byzonder ſtaan. Hun Hooi bewaren zy niet in Huizen, maar hebben daartoe een plaats met greppen omgraven, alwaar het in zo vele lange hopen, een goeden vadem breed en hoog, ſtaat, naar dat zy veel Hooi hebben, waar tuſſchen ſmalle gangen zyn, en worden die Hooihopen met graszoden dicht en ſpits gedekt, op dat de regen 'er niet op zoude konnen vallen. De *Badſtube*, Slaapkamer en Gaſtkamer zyn van binnen doorgaans met planken bevloert en met een voetbank voorzien, op welken zy hunne Kiſten, Klederen en diergelyken bewaren. Zo ook hebben zy in die Huizen kleine glasvenſters van 2 tot 5 glazen hoog; doch in de andere Kamers is geen vloer, en hebben die Kamers ook gene venſters, maar alleen zulke dakgaten, als ik te voren gezegt heb, 't zy met ene glasruit of merendeels met een hoepel, waar over zy dunne *Hinne*, die om de magen der Oſſen of Koejen liggen, ſpannen, terwyl dezelve noch warm zyn, welke gedroogt en ſterk getrokken een goed licht geven.

Hunne Meubilen zyn van gene grote waarde; doch zy hebben Bedden, en liggen niet naakt op het enkele Hooi. Hunne Wadmel gebruiken zy tot Dekens en vullen de Bedden met vederen van de grote menigte Vogelen, die zy vangen; doch de gemene Dienſtboden, die in de *Skaule* ſlapen,

pen, konnen gedeeltlyk wel naakt liggen, gelyk het arme en geringe volk by ons. Tafels, Stoelen, Banken en Kisten hebben zy ook tot hun huisgebruik; maar hier mede wil ik de voorname en vermogende lieden niet verſtaan hebben, die hunne Kamers met Spiegels en andere Huisſieraden zeer proper meubileeren. Wat de manier van Bouwen en het uitwendig aanzien der Huizen betreft, is ligtelyk te begrypen, dat vermits zy geen Timmerhout in het land hebben, maar alles van de Kompagnie kopen moeten, 't geen hun derhalven zeer koſtbaar vallen moet, zy zo zuinig bouwen als immer mooglyk is. Offchoon alle Boerenhoeven niet even groot zyn, of zo vele gebouwen hebben, als ik gezegt heb, zo zyn ook daarentegen anderen veel groter en beter gebouwt; doch alzo en gelyk ik gemeld heb, is gemeenlyk een goed Boerenhuis ingericht en geſtelt, en daarnaar moet men het model nemen, wanneer men ene beſchryving van hunne woningen maken wil. Een arm Huisman, die maar ene Koe en gene Paarden of Schapen heeft, heeft zo vele vertrekken niet van noden, en de allerbehoeftigſte heeft echter een beter Huis, dan men den heer *Anderſon* bericht heeft; want hy voor het weinige Vee, 't geen hem toebehoort, echter altoos een byzonder Huis, door hen *Fios* genaamt, en het niet by zich in zyne eige woning heeft. Derhalven zodanig een elendig Huis ten monſter te nemen, zo ongerymt zoude zyn, als of ik de voornaamſte en beſte Hoeve in het land tot model nemen, en dezelve voor het gantſche land algemeen maken wilde; want offchoon vele Hoeven ſlegter zyn, dan die ik beſchreven heb, zo zyn ook in het tegendeel een' menigte veel beter en groter, als naamlyk des Koningshoeve *Besſeſted*, de woningen van den Biſſchop, de Laugmannen, verſcheide Syſſelmannen en Prieſters, als ook van vele vermogende inwoonders, onder welken enigen van muurſtenen en hout, gelyk by ons, gebouwt zyn. By voorbeeld de Biſſchopszetel in *Holum* beſtaat uit 50 Huizen en 12 Veehuizen, 't geen echter geen regel voor andere Huizen en Hoe-

Hoeven zyn kan. Ik heb op vele andere Hoeven geweest, die zich gelyk een klein dorp vertoonden, gedeeltelyk door de vele Huizen, die tot de Hoeve behoorden, en gedeeltelyk ook door de woningen der Huislieden, die by enige Hoeven lagen en een taamlyke menigte uitmaakten.

§. XC. De heer *Anderson* besluit uit de door hem bygebragte redenen dat by de *Yslanders* gene kloekmoedigheid plaats hebben kan, en zy van nature blohartig zyn en tot geen' Soldaten deugen; doch de bevinding heeft getoont, dat zy ook tot den Krygsdienst bekwaam zyn, waarin zich enigen in *Denmarken* zowel gekweten hebben, dat zy tot de bediening van Kapitein by de Fortificatien bevordert wierden; maar nadien het land weinigen zyner inwoonderen ontberen kan en ook weinigen buiten 's lands reizen, 't geen tot hun geluk te verre afligt, dan dat een werver ene zo verre en moejelyke reize zoude doen, om recruten te bekomen, waartoe velen in het land bekwaam genoeg zyn, bevinden zich ook zeer weinigen van hun in het militair, doch zyn echter enigen weleer 'er in geweest, die men nietmet het afscheid, dat zy nergens toe bekwaam waren, weder naar huis gejaagt heeft. Hunne jaarboeken tonen ook, dat de *Yslanders* in vorige tyden zeer strydbaar en geen blohartig en vreesachtig volk waren; want zy in hunne binnenlandsche Oorlogen hardnekkige en bloedige stryden elkander leverden. Men geeft ook voor, dat zy tot den Zeedienst zo onbekwaam als tot den Landdienst zouden zyn, offchoon bekent is, dat verscheide *Yslanders* voor de Hollanders en andere Natien Schepen naar hun Vaderland gebragt hebben; en wie doch kan anders denken van een' Natie, die genoegzaam op de Zee opgevoed is? Dat zy zo vreesachtig zouden wezen, dat men hen niet bewegen kan een geladen geweer af te schieten, is, gelyk ik reeds te voren genoeg bewezen heb, onwaar; want hun is het gebruik van het schiet geweer eige, wanneer zy slegts de middelen hebben, om het zelve magtig te worden; en 'er zyn waarlyk niet zeer weinigen in het land die het niet duur kopen, en daar mede zeer wel Vossen, Zeehonden, allerlei

Van de gemoeds gesteltenis der Yslanders.

Vogelen en diergelyken weten te vellen. En geen een, die te voren nooit een geweer afgeschoten heeft, is schichtig zulks te doen, wanneer het hem aangeboden wordt, gelyk ik zelf dikwils gezien heb.

De vele zeer wel gestudeerde en geleerde *Yslanders*, die door de gantsche waereld bekent geworden zyn, leveren ook een byzonder en sterk bewys, dat hunne landslieden geen' lage en slaafsche gemoederen hebben, en nadien jaarlyks enige *Yslanders* naar de Universiteit in *Coppenhagen* gezonden worden, om aldaar te studeeren, zo heeft men daarby ook gelegenheid, hunne gemoeds gesteltenis te doorgronden, die men geenzins laag en neerslagtig vindt, maar die veeleer toont, dat zy een soort van moed bezitten; zulks het zeer zeldzaam is, een onnozelen mensch onder de *Yslandsche* Studenten aan te treffen. Dit kan ik ook van den gemenen man in het land zeggen, want men onder denzelven doorgaans vele schrandere bollen vindt; weshalven men kwalyk doet, over hunne gemoeds gesteltenis te klagen, en noch meer als men hen zo slegt afschildert, als of gene verbetering te verwachten was, 't geen te veel gezegt is. Zy zyn zowel als andere Natien door een' zucht tot hun eige Vaderland behebt, zulks zy naar hun Vaderland verlangen, offschoon men menen zonde, dat zy het elders aangenamer, bekwamer en beter hadden; doch daarover heeft men zich niet te verwonderen, vermits zulks by een ieder, en zo ik geloof ook by de noordsche Natien algemeen is; weshalven dit geenzins een bewys uitlevert van hen gering en laag gemoed, en dat gene verbetering by hun te verwachten is, gelyk de heer *Anderson* meent. Echter zyn vele *Yslanders* in *Coppenhagen* en andere plaatsen woonachtig, alwaar zy zekere beroepen en handteeringen oeffenen. Dus heeft men te meermalen uit *Ysland* Professoren, Rectoren, Zeelieden, Goudsmeden en verscheide Meesters in andere Handwerken by ons gehad, en het is een' algemene klachte onder de *Yslanders* zelven, dat wanneer hunne landslieden in *Coppenhagen* of elders iets goeds of enig nut beroep geleert hebben,

ben, zy niet gaarne weder naar hun Vaderland keren, om hunne landsgenoten daar mede te dienen, offchoon nu of dan wel een van de zulken weder terug komt. Dus is op den Biſſchops-Zetel in *Holum* een *Yslander*, die het Boekdrukken verſtaat, en niet alleen in *Coppenhagen* geweeſt en geleert, maar ook elders buitens lands naar enige plaatſen gereiſt heeft, tot zy hem eindelyk van *Dantzig* naar huis ontboden hebben.

Als een' oorzaak tot de zucht der *Yslanders* naar hun Vaderland brengt de heer *Anderſon* by, *de onbedwongene vryheid, waar over hy klaagt dat dezelve in dat land, gelyk hy te voren verhaalt zegt te hebben, al te verre gaande is.* Ik kan niet begrypen, waarin die onbedwongene vryheid beſtaan zoude, en noch veel minder, waarin zy te verre gaande is; ook vinde ik by den heer *Anderſon* daar van te voren geen woord gerept, waarom ik hier op ook niet naar behoren antwoorden kan, gelyk ik wel wenſchte. De *Yslanders* leven niet in den ſtaat der nature, maar is een' Overheid en Juſtitie in 't land zo als by ons. Men richt aldaar naar goede en billyke wetten, en niemand kan iets ongeryms ſtrafloos doen; des ik niet zien kan, waarin doch die onbedwongene vryheid beſtaat: ook begryp ik niet, dat zulks de oorzaak zoude wezen, waarom de *Yslanders* uit den aart lui en eigenzinnig zyn. Wanneer de oorzaak ener zake ophoud te zyn, zo houdt ook de zaak op, die 'er de uitwerking van is. De oorzaak ener onbedwongene onordentelyke vryheid is 'er niet, en derhalven hebben de luiheid en eigenzinnigheid, als derzelver uitwerkingen, ook geen' plaats. Hunne luiheid zoude daarin beſtaan, dat zy niet dan uit noodzaaklykheid arbeiden. Dat verhaal kan wel enigen ſchyn van waarheid hebben, by zo verre het van een Schipper of Onderkoopman voortkomt (van welke lieden de heer *Anderſon* zyne berichten heeft) als die van de omſtandigheden der inwoonders niets anders weten, dan 't geen zy in den korten tyd, dat zy daar te lande geweeſt zyn,

on-

ondervonden hebben, in welken tyd de inwoonders byna niet ter Viſſery gaan, zo om het jaargety, 't geen niet gedoogt den Viſch tot hun eigen nut te drogen, als om dat de Schepen zich alsdan aldaar bevinden, en zy den Koophandel moeten waarnemen; en ook eindelyk, vermits die tyd de enige in het gantſche jaar is, dat zy van hunnen zwaren arbeid uitruſten en zich verluſtigen. Maar die anderzins kennis van de bezigheden der inwoonders heeft, moet toeſtaan, dat zy niet lui zyn, of niet anders dan uit noodzaaklykheid arbeiden; want ik weet door de bevinding, dat het wel gebeurt is, dat zy zeſtigmaal in Zee gingen zonder meer dan 16 of 20 Viſſchen voor alle hunne moeite te bekomen, en men derhalven niet zeggen kan, dat zy den arbeid uit luiheid ſpaarden. De eigenzinnigheid der *Yslanders* zoude daarin beſtaan, dat zy met hunne landswyze zo ingenomen zyn, dat wanneer men hun ook betere ſoorten, kortere handgrepen, en bekwamere werktuigen tot den arbeid aanbiedt, zy dezelve verwerpen, en halſterrig by de oude verblyven. Het is een' algemene feil van den gemenen man in een ieder land, dat hy niet gaarne iets in zyne handtering verandert, ten zy hy 'er een merklyk voordeel uit kan trekken, en dus gaat het ook den *Yslanderen*; doch verdient zo zeer den titel niet van eigenzinnigheid, dan wel van voorzichtigheid, als zy hunne oude manier niet willen verwerpen, ten zy zy alvorens weten waarom: anderzins zyn de *Yslanders* doorgaans zeer begerig, iets vreemds en beters te zien, als wanneer zy ook welhaaſt gereed zyn zulks na te maken, en zich van het nieuwe met vrucht te bedienen, behalven dat zy daarenboven zeer behendig zyn, om allerhande dingen te maken.

Of de Yslanders luſt hebben, om iets te leren.

§ XCI De heer *Anderſon* zegt voorts, dat zy ook geen den minſten yver tot Konſten en Wetenſchappen doen blyken. Dit heeft de gemelde heer dusdanig naar de woorden van zyn berichter ter neder geſtelt; doch nadien hem meer dan te wel bekent was, dat men vele voorname ge-

leerde

leerde *Yslanders* gehad heeft, voegt hy als een verstandig man by dat onwaarachtig bericht: *nochtans moet men niet denken, dat zy van nature dom en onbekwaam zyn. Veeleer is bekent, dat enigen uit hun geleerde Mannen zyn geworden, en anderen, die buiten 's lands geweest zyn, geleert hebben, vaardig te schryven en te rekenen, in Goud te arbeiden, Tabaksdozen te maken*, enz. Het is een geluk, dat een *Thormodus Thorfäus*, een *Arnas Magnäus* en meer andere zulke lieden geweest zyn, en dat thans noch onder de Studenten by de Universiteit *Yslandsche* Studenten gevonden worden, die gene andere wyken, maar dezelve doorgaans, om zo te spreken overtreffen, nadien men onder hen zeer weinig slegte of middelbare vindt, maar zy de schranderste zyn; waar door derhalven het Caracter van de natie verdedigt kan worden, die menig een voor dom en woest zoude willen houden. Doch het is niet genoeg, dat men de *Yslanders*, die naar *Coppenhagen* komen, tot alle dingen gebruiken kan, maar ik verzeker, dat ook de meesten onder den grootsten hoop in 't land zelfs zeer geschikt en schrander zyn, om alles te leren, waartoe men hen gebruiken wil; weshalven het maar alleen 'er op aankomt, dat zy aangevoert worden. Des zyn het niet alleen enige die buiten 's lands geweest zyn, welke vaardig Rekenen en Schryven leren, of om in Zilver, Koper enz. te arbeiden, maar het grootste gedeelte der inwoonders schryft zeer wel, en ook onder de studeerende, die nooit buiten 's lands geweest zyn, is het zeer zeldzaam iemand te vinden, die niet zeer wel, ja zelf voortreflyk schryft. De meeste anderen, die niet gestudeert hebben, leggen zich echter sterk toe, om fraai te schryven; zo dat ik verzekeren kan, dat onder de geestlyken en den gemenen man in *Ysland* meer sierlyke Schryvers dan by ons gevonden worden. Zy, die naar *Coppenhagen* komen, brengen alle die goede hoedanigheden mede; zulks zy die niet alhier allereerst leren. Offchoon het zo gemeen niet is, de zodanigen te vinden, die wel Rekenen, als de zulken, die wel Schryven, worden nochtans velen

ge-

gevonden, die redelyk wel Rekenen, zonder buiten 's lands geweest te zyn; invoegen de *Yslanders* doorgaans fraai Schryven en wel Rekenen. De *Yslanders*, die zich op enig beroep of kunst by ons in *Denmarken* toeleggen, worden daarin gemeenlyk goede Meesters, waar van ten genoegzamen bewyze strekt, dat hier in *Coppenhagen* verscheiden van de zodanigen gevonden worden. Ja onder velen van dezelve, die aldaar te lande blyven, vindt men vele goede Werklieden, welke enkel uit lust, en zonder enig onderwys genoten te hebben, zich op verscheide beroepen hebben toegelegt. De meesten van die soort arbeiden in Zilver en Metaal, tot het maken van sieraden, die het Vrouwvolk op de Gordels gebruiken, gelyk ook Knopen en Gespen. Anderen hebben het zeer verre in het Schrynwerken en Smeden gebragt, om niet te zeggen, dat zich een ieder in alle handwerken oeffent; want 'er zyn weinigen, die niet te gelyk Timmerlieden, Schrynwerkers, Scheepmakers en Smits zyn; doch enigen leggen zich maar alleen op ene zaak, en worden daarin, 't geen natuurlyk is, des te beter. Dus blykt duidelyk, dat de *Yslanders* niet onvernuftig en ongeschikt zyn, om alles te leren, en dat men onbillyk van hun spreekt, wanneer men zegt, dat het hun aan den lust en wil ontbreekt. De heer *Anderson* zegt te recht; *het spruit ook, myns erachtens, uit enige bekwaamheid, als men uit slegte stoffen en met onbekwame werktuigen alles, wat men nodig heeft, naar behoef vervaardigen kan.* Maar nadien zy gaarne naar nieuwe en bekwame werktuigen omzien, zo vervaardigen zy ook vele dingen van tyd tot tyd beter dan te voren, 't geen een teken van hunnen lust en wil is; en men ten onrechte van hun zegt: *zy willen steeds verblyven by 't geen zy hunne Ouderen en Voorouderen hebben zien maken, en waar toe hün de uiterste nood dwingt.*

Ik versta niet, wat men met de volgende woorden zeggen wil: *van tyd of uurrekening weten zy niets, maar richten zich naar de Eb en Vloed, of naar de Zon, wanneer*

zy

zy dezelve konnen zien. Ik meen, dat men de tyden en tydrekeningen overal naar de Zon richt, en wanneer de *Yslanders* dus doen, weet ik niet, wat men in hun te berispen heeft. Zy rekenen den tyd naar de Zon, wanneer zy dezelve zien, gelyk ook naar de Sterren, en wanneer deze niet te zien zyn, kennen zy den tyd redelyk naauwkeurig aan de Eb en Vloed, die altoos geregelt is. De *Yslanders* rekenen de uren niet, gelyk wy doen, als 1, 2, 3 uren en zo voorts, noch weten ook niet wat zulks zy; maar hebben in hunne taal voor ieder anderhalf uur van den dag byzondere namen, als by voorbeeld middag, middernacht, tusſchen avond, vollen dag, enz.

§. XCII. Te voren is reeds te meermalen gezegt, dat der *Yslanderen* handteering voornaamlyk in de Viſſery, Veehoedery en wat daar van afhangt beſtaat; ook is van het vangen en toebereiden der Viſſchen bereids geſproken, en nu zal men hier in dit Artikel bericht van het bouwen hunner Boten bekomen, 't geen dus beſchreven word: *Hunne Viſchboten maken zy van Wagenſchot, dat is zeer dun gekliefde eiken Planken, zo ligt, dat zy door twee mannen op de ſchouderen gedragen konnen worden.* 'Er zyn zeer weinig plaatſen, daar men de Boten van eiken hout bouwt, 't geen nu in *Guldbringe-Syſſel* geſchiet. Voorts bouwen zy dezelve door het gantſche land van grynen- of vuren-hout, vermits zy door de bevinding geleert hebben, dat dezelve even zo ſterk zyn en zo lange duren als andere Boten, en nochtans veel minder koſten. Doch dat zy dezelve zo dun en ligt zouden bouwen, dat zy door twee Mannen op de ſchouderen gedragen konnen worden, is zodanig niet: want ofſchoon op enige weinige plaatſen kleine Boten gebouwt worden, waar mede twee Mannen in Zee roejen en viſſen konnen, konnen zy dezelve nochtans niet dragen; en dat hunne Boten zo klein niet zyn, kan daaruit beſloten worden, dat zodanig een Boot omtrent 120 grote en vette Dorſchen houden kan. Op de meeſte andere plaatſen des lands gebruiken zy altoos grote Boten, die door 4, 6, 8 tot

Van de handteering der Yslanders.

20 Mannen geroeit worden; weshalven zeer weinig kleine Boten in vergelyking van de vele grotere zyn; ja de kleine vindt men byna maar alleen in *Guldbringe-Syssel* en ontrent *Hvalfiord*; zulks het niet wel uitkomt, 't geen in het slot van dit Artikel 'er bygevoegt word: *op enige weinige plaatsen hebben zy enigzins steviger en groter Vaartuigen, gelyk de hilgelandsche Visschersschuiten zyn*; want 'er zyn maar enige zeer weinige plaatsen, alwaar zy kleine Boten hebben, en op die plaatsen zowel als alomme elders hebben zy grote Boten. De meeste Boten in 't land zyn doorgaans van 6 tot 8 riemen. Alomme in het land is het zodanig niet gelyk de heer *Anderson* bericht, *dat zy de Boten zo hoog op het strand moeten slepen, dat de naar gelegenheid van den Wind te verwachten Vloed dezelve niet bereiken kan, en zy door het geweld der Golven niet gesloopt of weggespoelt worden, vermits zy Ankers noch Dreggen hebben, om die Boten vast te leggen*: maar het is slegts alleen in *Rangervalle* en *Skaftefields-Sysselen*, dat zy de Boten taamlyk verre van de Zee naar boven moeten slepen, vermits aldaar een lang en vlak strand by de Zee is, voor welke die *Sysselen* open liggen; doch offschoon zy die Boten taamlyk verre slepen moeten, hebben zy echter aldaar de grootste Boten. Op de meeste andere plaatsen rondom het land behoeven zy de Boten niet verre op het strand te trekken, op dat dezelve zeker zouden liggen, nadien het land niet overal zo vlak aan de Zee is, als in de voornoemde *Sysselen*. De *Yslanders* gebruiken de zelfde soort van Ankers, als ik by onze Vissers gezien heb, naamlyk twee houte stokken kruiswyze door een zwaren steen, welke Ankers zeer vast in den grond houden, en hebben de *Yslanders* niet te vrezen, dat, wanneer zy ondertusschen door een storm op Zee overvallen worden, die Ankers niet zouden houden, wanneer slegts hunne kleine Ankertouwen niet breken. Voorts is het natuurlyk, dat zy hunne Boten veel liever met goeden verschen Dorsch beladen, dan zware Ankers mede te voeren, die hun beletten zouden, een' goede lading Visch in te nemen.

Wan-

Wanneer zy een' kleine reize met hunne Boten doen, en hunne lading inhebben, liggen zy enige dagen voor die Ankers, wanneer zy tegenwind bekomen, en flepen in zodanig een geval hunne Boten niet op het land.

§. XCIII. Van de Veehoedery en Veehandel is zowel als van de Viffery te voren gefproken, doch 't geen daar van in dit Artikel bygebragt word is t'enemaal onwaar, wanneer gezegt word: *De Veehoedery verwekt hun, om zo te fpreken, gene grote bekommering. Die op Weftman-oe jagen hunne Schapen op de naby gelegen met gras bewaffen kleine Eilandjes, op dat zy dezelve, als zy willen, zonder moeite weder zouden konnen opvangen.* De Weftmans Eilanden, die geen Vee genoeg voor hunne eige inwoonders hebben, zouden dan ten voorbeeld verftrekken, hoe men met het Vee in *Ysland* handelt, en vermits de eerftgenoemden daar mede niet veel moeite hebben, zoude moeten volgen, dat het dus ook in *Ysland* toegaat; doch het fchikt zich geenzins, de Weftmans Eilanden alhier met *Ysland* te vergelyken. Het grootfte gedeelte van *Ysland* trekt zyn voordeel van het Vee, inzonderheid de noorderlyke en oofterlyke delen des lands en de Syffelen *Skaftefield*, *Rangervalle*, *Arnes*, *Kiofe*, *Borgefiord*, *Myre* en *Dale*. Op die plaatfen bezitten velen wel 200 tot 500 ftuks Schapen, die op zekere tyden naar de Rotzen gedreven en op andere tyden naar Huis genomen worden. Op zekere tyden houden zy Ojen naby de Hoeven, en zonderen dezelve van de andere Schapen af; doch twee of drie maal 's jaars dryven zy alle Hamelen, Schapen en Lammeren byeen in hunne Soyde-Gerichten, naamlyk wanneer dezelve naar de handelplaatfen gezonden zullen worden; dus het onmooglyk kan zyn, dat zy zich aan de Veehoedery weinig zouden laten gelegen liggen. Van de Veehoedery.

§. XCIV. De Leêrbereidery is in *Ysland* in geen behoorlyken noch rechten ftand, vermits de inwoonderen run en andere daar toe benodigde dingen ontbreken, waarom zy zich daarin beft mooglyk behelpen. De hairen of het wol der Van de Leêrbereidery.

Hui-

Huiden of Vellen ſchrapen zy met een ſcherp mes over hunne knien af; doch niet, gelyk men den heer *Anderſon* bericht heeft, over hunne naakte knien. Dit doen zy gezwinder en behendiger, dan iemand geloven zoude, en ſpannen de vellen vervolgens uit om te drogen, en in zo verre heeft de heer *Anderſon* waarachtige berichten bekomen. Doch dat het Vel dus tot allerlei gebruik zeer bekwaam en goed zoude zyn, is niet naar waarheid bericht; want daarna hebben de *Yslanders* de grootſte moeite en arbeid met de Vellen, om dezelve gemoedig te maken, vermits zy dezelve met de voeten in Hui of Zoutwater een geruimen tyd moeten treden. In het tegendeel heeft men den heer *Anderſon* bericht, *dat zy al 't geen zy van Leder of Pelteryen aan het lyf dragen, om de vier of vyf dagen met zeer traanachtige Viſchlever beſmeren, waar door het wel taamlyk gemoedig, doch teffens in zodanig een' krachtige uitdamping gehouden word, dat geen Deenſch Koopman, voornaamlyk als hy de eerſtemaal by hen komt, hem wegens de traanſtank en verdere vuiligheid naby zich dulden kan.* Nooit dragen de *Yslanders* op het land Leder, behalven alleen aan de Schoenen, en dezen beſmeren zy nooit met Viſchlever of Traan, en derhalven ſtinken zy ook niet heslyk; maar hunne Zeeklederen beſmeren zy met Viſchlever of Traan, om dezelve gemoedig te houden, in welken ſtaat zy gewis naar Traan en derhalven niet aangenaam moeten rieken; doch ſpreken zelden met den Koopman of iemand anders, dan na alvorens die klederen afgelegt te hebben. De Oſſenhuiden, die zy tot Zadels en Paardentuig gebruiken, weten zy taamlyk zwart te maken, en offchoon zy zulks zonder konſt, maar met groten arbeid doen, heeft echter de bevinding geleert, dat zulk Paardentuig langer dan het *Deenſche* duurt, om welke reden men niet nalaten kan hunne vlyt en verſtand te roemen, dat zy met weinig gereedſchap het zo verre brengen konnen. Hunne Zadels en Paardentuigen, die zy zelven najen, zyn geenzins zo gemoedig als de onzen,

of-

offchoon zy dezelve met Traan befmeren, 't geen niet aangenaam is en de klederen verderft.

§. XCV. Wanneer zy niets anders te doen hebben, arbeiden Mannen, Vrouwen en Kinderen, inzonderheid des Winters, aan de Wolle, om dezelve tot hun gebruik te bereiden, als wanneer zy die Spinnen, Winden, Bryen of Weven. Hunne getouwen zyn naar 's lands manier flegt, ftaan rechtop, in plaats dat zy by ons liggen, en nadien ook hunne gereedfchappen en de manier van Weven zeer fober zyn, konnen zy naauwlyks in een dag meer dan een El grof Wadmel weven, waaruit af te nemen is, hoe weinig zy daar mede verdienen. Enige *Deenfche* Wevers hebben zich naar *Ysland* begeven, welke de inwoonders aldaar pogen naar te volgen, weshalven dat beroep door den tyd in een beteren ftaat zal geraken, te meer vermits door de mildadigheid van den Koning verfcheide Getouwen in 't land aangelegt en daar toe bekwame Wevers uit *Denmarken* beftelt zyn, van wie 's lands inwoonders de rechte handgrepen leren en tot de vereifchte bekwaamheid in dat nut handwerk geraken konnen. Nadien zy tot noch toe gene Vol- of Stampmolens gehad hebben, kan het niet feilen, dat het hun veel arbeid koften moet, de menigte Wollengoed of Wadmel, die in het land tot Hembdrokken, Kouffen en Handfchoenen verwerkt word, te vollen. Zy vollen dezelve, zo men den heer *Anderfon* bericht heeft, in pis, en wel zo armhartig als onkunftig. Zy gebruiken daar toe een Ton, waaruit de beide dekzels gebroken zyn. In dezelve leggen zy de Wadmel, die gevolt zal worden; vervolgens zitten zy met hun beiden tegens over malkanderen en vollen dezelve met de voeten in de Ton. Wanneer het kleine ftukken zyn, vollen zy dezelve ook wel op een tafel tegens de borft; doch die beide bewerkingen gaan met veel moeite en arbeid gepaart. De Handfchoenen trekken de Zeevarende over de handen, fteken dezelve geftadig in Zeewater, en vollen ze dus roejende tuffchen de handen en de riemen, zo dat het hun

Van der Yslanders verderen arbeid.

 geen

geen meer moeite dan het roejen koſt. Ter plaatſe alwaar warme baden naby zyn, vollen zy dezelve in warm water, als wanneer het Wollegoed beide gezwinder gevolt en weker wordt; ook gaan zy nu en dan op de Kouſſen en Handſchoenen zitten, en vollen dezelve, doorzich heen en weêr of ook op zyde te bewegen, welke gewoonte te weeg brengt, dat zy, zittende, veeltyds het lighaam heen en weêr bewegen, offſchoon zy niets om te vollen onder zich hebben; doch die ſlegte gewoonte om te vollen, zal nu ook welhaaſt verbetert worden, vermits een Volmolen naar *Ysland* gezonden is. Dat men door de pis koperrood uit een koperen ketel trekken kan, is een' zo bekende zaak, dat de *Yslanders* zelven zulks weten, waarom het, myns bedunkens, niet waardig was, dit hier by te brengen. Zy verwen daar mede onderſcheide dingen, die zy vervolgens tot weven gebruiken; want zy weven zeer aartig geſtreept Wollengoed van verſcheide Coleuren, waar mede vele kenniſſe hebben de Wol te verwen.

Van hunnen Koophandel.

§. XCVI. De goede Onderkoopman, die den heer *Anderſon* berichten van *Ysland* gegeven heeft, moet op een *Yslander* wegens zyne Koopmanſchap verſtoort geworden zyn, en heeft het derhalven de gantſche natie moeten misgelden, wanneer hy verhaalt: *Wie zoude denken, dat die menſchen zo liſtig en bedrieglyk konden zyn, dat men zich in den Koophandel voor hun hoeden moet.* Dit zoude men voor een genoegdoenend bewys tegens de *Yslanders* aan te nemen hebben, vermits het een Koopman is, die van den Koopmanſchap ſpreekt, zo men niet op verſcheide plaatſen een' zo grote partyſchap beſpeurde, dat men 'er billyk aan te twyffelen heeft. Hy beroept zich daarop, dat het de bevinding leert; doch niemand, die weet, hoe het met de Koopmanſchap in *Ysland* toegaat, kan zich verbeelden, hoe de *Yslanders* in ſtaat konnen zyn, den Koopman te bedriegen; want de *Yslanders* brengen alles, wat zy te verhandelen hebben, naar de handelplaatſen, doch 't geen de Koopman niet ter goeder trouwe aanneemt; maar ieder ſtuk gaat door zyn' ogen

en

en handen, en hy neemt niets anders aan, dan 't geen hy voor goed houd, maar het overige ſchiet hy uit. Gebeurt het dan, gelyk het onder zo veel goed mooglyk is, dat 'er iets ſlegts onderloopt, kan men daarom niet zeggen, dat de *Yslander* den Koopman liſtig bedrogen heeft, vermits het de eige ſchuld van dezen is. *Om een volkome begrip van hunnen Koophandel te geven*, zegt de Schryver, *moet ik zeggen, dat het gantſche Eiland veertien zogenaamde Viſchhavens en acht Vleeſchhavens heeft. Gene liggen in het noorder en ooſter en dezen in het zuider- en weſterdeel van het zelve.* Doch uit de nieuw gemaakte Kaart van *Ysland* blykt het tegendeel, en wel dat de Viſchhavens in de zuider- en weſterdelen van het Eiland, en de Vleeſchhavens in het noorder- en ooſterdeel van het zelve liggen Ook worden in enige havens, als *Oereback* en *Stickesholm*, beide Vleeſch en Viſch gelevert. Het kan den Schryver wel tot geen' miſſlag aangerekent worden, wanneer hy zegt, *dat de Havens aan de Kooplieden in Coppenhagen verpacht zyn, zodanig dat die twee Viſchhavens heeft, ook teffens een Vleeſchhaven in pacht hebben moet*; want het te vermoeden is, dat de Schryver zyn Boek in dien tyd geſchreven heeft, dat het zodanig was. Maar van het Jaar 1733 zyn alle havens van het gantſche land ondereen en te zamen aan eene geoctroijeerde Kompagnie in *Coppenhage* verpacht geweeſt, welke hare Schepen en Opper en Onderkooplieden naar alle havens des lands zendt; doch zodanig, dat een Schip onderwylen thans twee havens bezeilt, wanneer het de Kompagnie nodig acht Niettemin zyn echter Kooplieden in iedere haven, die met het zelve overgaan, en wegens de Kompagnie met 's lands inwoonders dus handelen, dat zy hunne handelbare Waren aannemen, en dezelve 't zy met andere Waren of in baren gelde betalen, alles volgens een' geapprobeerde landtax, waarnaar zich de beide partyen richten moeten. Op zodanig ene wyze als thans de handel ingericht is, was het reeds ſedert het jaar 1733, en vermits de Schryver langedaarna, naamlyk in 't jaar 1743, geſtor-

ſtorven is, en men ook vindt, dat hy in 't jaar 1738 aan zyn Boek gearbeid heeft, hadt zeer wel aangemerkt konnen worden, dat de handeling nu niet meer afgeſcheiden, maar *Ysland* met het Weſtman-eiland te ſamen en ondereen aan een' gehele Kompagnie verpacht is. Wat haven het geweeſt zoude zyn, die volgens des Schryvers bericht niet verpacht was, kan niemand zeggen, nademaal ten tyde dat de handel noch was afgeſcheiden, alle havens zowel als nu ten tyde verpacht waren. De Kooplieden in iedere vleeſchhaven beſtemmen altoos zelven den dag, op welken de Schapen van ieder disſtrićt gelevert moeten worden, waarby het gemeenlyk dus toegaat, dat de Schepen zodra mooglyk afgevaardigt worden en van daar zeilen konnen; waarom ook het Vee door den Koopman in het laatſt van Auguſtus of het begin van September aangenomen wordt, maar geenzins om redenen, die men den Schryver gegeven heeft, naamlyk vermits als dan het gras door de naderende koude geel en krachtloos begint te worden, en het Vee mitsdien afneemt; want de *Yslanders* ſlachten voor zich zelven niet voor het midden van October, wanneer het Vee op zyn beſt is, en merklyk meerder ſmeer heeft, als 't geen in het laatſt van Auguſtus geſlacht wordt. De *Yslanders* ſlachten al het Vee voor de Kooplieden, en genieten den kop en het ingewand daar voor ten loon. Het Vleeſch wordt door de bedienden van de Kompagnie ingezouten, en even als by ons in ſtukken gehakt. Hoeveel het Vee koſt, kan uit de landtax gezien worden en behoeft hier ter plaatſe niet gemeld. De Vellen van de grote menigte Schapen, die in de Vleeſchhaven geſlacht worden, beſtrojen de *Yslanders* met Zout aan de Vleeſchzyde en leggen dezelve met de Vleeſchzyde tegens een, rollen dezelve te ſamen, en binden ze dus toe, op welke wyze zy taamlyk wel bewaart worden. Zodanige twee Vellen noemen zy een Bundt. Het Smeer ſmelt en bewaart men in Tonnen en halven Tonnen, en zendt het dus met de Schepen weg. De Kooplieden in de Viſchhavens nemen al den goed gedroogden Viſch, die van groten, kleinen

nen en middelbaren Dorſch en van Lengen toebereid is, volgens de taxe aan, gelyk ik te voren gezegt heb; doch wanneer van de laaſtgenoemde ſoort niet veel gevangen wordt, wordt dezelve ook niet veel geveilt. In de Viſchhavens zowel als elders nemen zy ook een gedeelte Traan aan. De Wolle Waren vallen allermeeſt in de Vleeſchhavens, ofſchoon ook een gedeelte van dezelve in andere havens gelevert wordt.

Van de Rekeningen, en hoe de betaling geſchied.

§. XCVII. In *Ysland* is geen ander geld gangbaar dan Specie- en *Deenſche* Kronen. Alle rekeningen geſchieden volgens een zeker getal Viſſchen, en dus ook de betaling; naamlyk een recht goede Viſch, op twee ponden gerekend, koſt 2 Specie-Schellingen, en dus maken 48 Viſſchen een Specie-Ryksdaler. Een *Deenſche* Kroon geld volgens de landtax 30, en een' halve Kroon 15 Viſſchen; een halve Specie-Ryksdaler 24, en een vierde dito 12 viſſchen; en dit is het geringſte kleingeld in *Ysland*. Op die wyze worden alle rekeningen naar het getal der Viſſchen gericht, waar van 48 een Ryksdaler maken, byna gelyk by ons de Marken en Schellingen tot een Ryksdaler berekent worden. 't Geen in 't land geringer dan met 12 Viſſen te betalen is, kan niet met Geld worden betaalt; maar gebruikt men als dan 't zy Viſſchen *in natura*, of Tabak, waar van een El een Viſch geldt, en dus kan men Viſch en Tabak voor het klein geld in 't land rekenen. Nooit word in *Ysland* naar Lysponden gerekent, maar hun hoogſte gewicht noemen zy een' Vette, makende 40 Viſſchen of 80 ponden en derhalven by ons vyf Lysponden. Het naaſtvolgende gewicht noemen zy een Fökrung, 't geen vyf Viſſchen of 10 ponden is, en eindelyk hebben zy ponden, waar van twee een Viſch maken.

Van de Uitgaande Waren.

§ XCVIII. De gedrukte landtax toont alle uitgaande Waren des lands; naamlyk gedroogde Viſchen, gezouten Lamsvleeſch, enig Oſſchenvleeſch, Boter, Traan, veel Smeer, Wolle Waren, beſtaande in Wadmel, grove en fyne Hembdrokken, Kouſſen en Handſchoenen, ruwe Wol,

Wol, Schaaps- en Lams-vellen, Eyderdunen en Vederen. Weleer werd ook Zwavel uit *Ysland* gevoert, doch thans neemt men het niet meer aan. Dezen zyn de voornaamſte Waren, die in het land vallen.

Van de Inkomende Waren.

§. XCIX. De Waren, die de *Yslanders* nodig hebben en in 't land gevoert worden, zyn niet waardig dat men dezelve alhier opnoemt, vermits zy in de gedrukte land-tax te vinden zyn; doch hoewel de heer *Anderſon* nochtans de voornaamſte wil optellen, vergeet hy echter het Timmerhout, de Viſchlynen, de Tabak, het Brood en de Hoefyzers. Vermits de handel aan eene Kompagnie verpacht is, volgt van zelve, dat die Waren maar alleen door de *Denen* met uitſluiting van alle Vreemdelingen ingebragt worden. 't Geen de *Yslanders* ontfangen, betalen zy, zo veel zy konnen, met hunne Waren, en het overige met de te vorengenoemde muntſoorten tot Viſch gerekent.

Van Gewichten en Maten.

§. C. Het Gewicht in *Ysland* komt geheel met de *Deenſche* pondswyze overeen; doch wordt niet naar Ponden, Lysponden en Schipponden gelyk by ons, zo als te voren gezegt is, maar naar Ponden, Fôringen en Vetten berekent, zulks 10 ponden een Fôring, en 8 Fôringen een' Vette, die 5 Lysponden by ons zyn, uitmaken. In het tegendeel is de maat der Elle iets korter, dan in *Denmarken* gebruikt wordt, en komt met de *Hamburgſche* Elle t'enemaal overeen. En in zo verre ſtaat men toe, 't geen men den Schryver bericht heeft: *dat alhier doorgaans alle Gewichten en Maten op den Hamburgſchen voet ingericht zyn.* Nadien nu het *Yslandſche* Gewicht en de Maten met de *Hamburgſche* niet overeenſtemt, behalven alleen in de maat der Elle, zo volgt ook niet, dat de *Hamburgers* den handel aldaar eerſt recht geveſtigt hebben; doch dat zy een tydlang op *Ysland* hebben gehandelt, is meer dan wel bekent, waarom zy dan ook de Broederſchap der *Yslandsvaarders* in *Hamburg* oprechteden. Insgelyks is het zeker, dat zy weleer onder den naam en titel van Lorrendrayers, die de Schryver den Hollanders geeft, aldaar

handel

handel dreven. Doch dat thans de Kompagnie alle vreemde Natien zo weinig als de *Hamburgers* aldaar vergunt te handelen, is billyk; want vermits de Kompagnie jaarlyks een' zekere somme voor den handel derwaards betaalt, dien zy dan ook volgens 's Konings Octrooi hebben zoude, kan zy niet gedogen, dat anderen haar zouden ontnemen, 't geen haar toebehoort. Sedert de *Hollanders* voor enige Jaren twee Schepen in 't noorderdeel des lands in *Skagefiords Syssel* verloren, die geconfisqueert wierden, vermits zy contrabande Waren inhadden, en ook te voren 5 Schepen door een *Deensch* Oorlogschip genomen, naar *Coppenhagen* gebragt en voor goeden prys verklaart waren, hebben, zo veel bekent is, gene vreemdelingen op *Ysland* gehandelt. Doch wanneer zulks ook alzo ware, bestaat hun handel geenzins in den beminden Brandewyn, gelyk voorgegeven wordt; want de Brandewyn, die de *Hollanders* aan boord hebben, valt den *Yslanderen* te duur, en die 'er de grootste liefhebbers van zyn, hebben gemeenlyk het minste vermogen, om dezelve te betalen; maar dat bericht moest noodwendig 'er onderlopen, om daar mede het vorige te bevestigen, dat jong en oud, Man en Vrouw zich het gantsche Jaar door in den Brandewyn misgaan; 't geen reeds te voren beantwoord is. De oorzaak, die men onzen Schryver opgegeven heeft, waarom den *Hollanders* niet belet kan worden op *Ysland* te handelen is : dat die loze lieden vermits de Amtman gene gewapende Schepen by der hand heeft, en der Kooplieden Schepen geen tyd hebben, op dezelve te passen, alle naar hun wil weten door te sluipen. Een ieder kan zeer wel begrypen, dat offchoon de Amtman een bewarend Vaartuig had, de kusten des lands, die volkomen 300 mylen in den omkring bevatten, daar mede zodanig niet bewaart zouden konnen worden, dat geen vreemde Schepen aan de ene zyde aan land konden komen, terwyl dat Vaartuig aan de andere zyde des lands was; te meer daar zy daarenboven gedurende den gantschen Zomer slegts 4 of 6 mylen van het land liggen, om

te

te visschen. Maar wanneer de Koopvaardyschepen kommissie daartoe hadden, konden zy 'er wel oppasschen, vermits zy rondom het gantsche land varen, anderzins is het de post der Syssselmannen daarop acht te geven.

Van den Gods-dienst. §. CI. Gelyk de Schryver zegt, wordt in *Ysland* enig en alleen de oeffening van de Euangelischen Lutherschen Godsdienst gedoogt, en gene van een' andere belydenis aldaar gedult; doch ik versta niet wat men met dit verdere zeggen wil: *behalven dat enige weinigen, die uit Katholyke voorouders afstammen, de een' en andere bygelovige gebruiken behouden, welke zy in het geheim oeffenen.* Moet ik dan niet geloven, dat alle de inwoonders zowel in *Ysland* als in *Denmarken* van Katholyke voorouders afstammen? Ook is meer dan wel bekent, dat de uitrojing van den Katholyken Godsdienst en het werk der Hervorming niet zonder bloedstorting volbragt is, vermits het een voornamen en halsterrigen Bisschop en zyn groten aanhang den kop kostede. Hieruit zoude men byna moeten besluiten, dat de inwoonders voor de Hervorming niet alle Katholyk, maar de meesten Heidenen geweest zyn, nadien slegts weinigen van Katholyke voorouders afstammen. Echter is het genoeg bekent, dat *Ysland* zo yvrig Katholyk was, als enig land wezen kan; want aldaar bevonden zich Bisschoppen, Prelaten en acht Monnikenkloosters, die de voortplanting van het geloof naauw genoeg in acht namen. Dat dan enigen heimlyk enige bygelovigheden als overblyffels van de Katholyke religie zouden oeffenen, daar van weet men niets, vermits thans op den Euangelisch Lutherschen, gelyk te voren op den Katholyken Godsdienst naauwe acht geslagen wordt. Onder den gemenen man in *Ysland* gaat zowel als in andere landen enig bygeloof in zwang; doch zulks ontstaat niet uit de religie, en wanneer het daaruit sproot, moest het denzelfden grond by allen hebben.

Van den Geestlyken staat. §. CII. *Ysland* wordt in twee Bisdommen verdeelt, zodanig, dat drie vierdedelen des lands, naamlyk de oosterzui-

zuider-en wefter vierde deelen onder den Biffchopsftoel van *Skelholts* en het noorder vierde deel alleen onder *Hoolum*, niet *Halar*, gelyk de heer *Anderfon* fchryft, gelegen zyn. By een ieder dier Biffchopszetels is een Latynfche School, met een Rector en Preceptor voorzien, welke Scholen jaarlyks jongelingen uitleveren, die by vervolg, wanneer zy zich verder op de ftudien toegelegt en blyken 'er van gegeven hebben, Predikanten in het land worden, zonder dat zy alvorens naar de Univerfiteit te *Coppenhage* behoeven te reizen. Nochtans reizen jaarlyks enige *Yslanders* derwaards, worden Studenten by de Univerfiteit, en leggen zich op de Theologifche en Regtsgeleerde ftudien, waarom zy ook voor de anderen, die niet gereift hebben, den voorrang genieten, nadien zy de befte beroepen in 't land bekomen, of ook tot Syffel- en Laugmannen bevordert worden. Men heeft den Schryver bericht, dat by iederen Biffchops-Zetel een' Boekdrukkery is, in welke nu en dan een geeftelyk Boek in de landstale gedrukt wordt; doch nooit is meer dan ene Boekdrukkery in het land geweeft, zynde een legaat van een voornamen Biffchop in *Hoolum* en weleer naar *Skelholt* gebragt; doch is thans weder in *Hoolum* in een zeer goeden ftaat. Aldaar worden niet nu en dan, maar geftadig geeftlyke en ook andere nutte Boeken zowel als alle de Koninglyke ordonnantien in de landstale gedrukt. De inkomften der Biffchoppen heeft men den Schryver naauwkeuriger en beftipter weten te berichten, dan de Biffchoppen zelven weten, en zyn dezelve Jaarlyks tot 1200 Ryksdalers voor iederen bepaalt. Ten tyde der Hervorming in het land werdt een groot gedeelte der Katholyke goederen aan de Biffchopsftoelen gehegt, en de overige gefecularifeerden behoren noch aan den Koning. De Biffchoppen adminiftreeren alle de goederen, die aan hunnen Biffchopsftoel gehegt zyn, en ontrent 2000 Ryksdalers jaarlykfe inkomften bedragen konnen; doch waaruit de Biffchop den Rector, den Conrector en den Predikant van de Domkerk, die des Biffchops

Vicaris in het prediken is, betaalt. Voorts geniet een zeker getal Scholieren van den Biſſchop de Koſt, Kamer en ook iets tot Klederen, en moet die Prelaat ook de Kerk en de gezamentlyke Gebouwen op 's Biſſchopshof onderhouden; en wanneer dit alles betaalt is, is het overige het loon van den Biſſchop, 't geen hy niet zeer naauwkeurig uitrekenen kan, vermits het ene Jaar het andere niet leert; doch echter kan hy zeker weten, geen 1200 Ryksdalers inkomſten te hebben, maar moet zich met veel minder vergenoegen. Dus blykt, waarin de inkomſten van den Biſſchop beſtaan, en dat hy dezelve niet uit den Biſſchopsſtoel ontfangt, waar aan een ieder Boer jaarlyks 10 Viſſchen levert. Een ieder man geeft den Koning een' jaarlykſche ſchatting, *Gieftold* genaamt, en die gemeenlyk voor ieder op 10 Viſſchen beloopt, en van dezelve heeft de Koning een gedeelte aan den Biſſchopsſtoel geſchonken; Doch dit is geen Biſſchopstol, en de Biſſchop heeft denzelven ook niet van enig Boer in 't land; want op vele plaatſen is die tol geheel aan den Koning, en op andere plaatſen wordt dezelve door de Syſſelmannen in plaats van door den Koning genoten, volgens een' zekere verpachting.

Even zo weinig kan men op de inkomſten der Predikanten een' vaſte rekening maken, vermits dezelve niet in baren gelde beſtaan, maar in landgoederen, die onder ieder Kerſpel gelegen zyn; in een' zekere recognitie van iedere Hoeve, en de beloningen, die zy van de gemeente voor zekere dienſten bekomen. Enige Kerſpels zyn zeer goed, enige middelmatig en weder enige zeer ſlegt of gering. Om de laatſtgenoemden enigermaten te verbeteren, heeft de Koning een gedeelte zyner landgoederen aan de armſte Kerſpels in het ſtift *Skalholt* geſchonken, en doet onder die in Norderſtift jaarlyks 100 Ryksdalers uitdeelen; weshalven het onwaar is, 't geen men den Schryver verhaalt heeft: *dat andere Predikanten ten hoogſten maar* 100 *Dalers bekomen; ja dat enigen onder dezelve zyn, die ſlegts* 4 *Dalers*

ter

ter bezolding genieten; want 'er zyn onderſcheide Predikanten, die meer dan 100 zelfs wel tot 200 Ryksdalers inkomſten hebben, en de armſten genieten ten minſten 4 Ryksdalers alleen van 't geen de Koning daar by geſchonken heeft. Van Viſſchen of enige andere tienden wordt aan de Predikanten niets gegeven, maar daarentegen genieten zy enige weinige onderſtanden van een' iedere Hoeve, die 't zy *in natura* gelevert, of met geld betaalt worden. Op het Weſtman-eiland alleen is in gebruik, dat de Leeraar een' ſoort van tiende van iederen Boot bekomt, die op de Viſchvangſt geweeſt is, en gelyk de onderrichter van den Schryver vele andere dingen over het gantſche land algemeen gemaakt heeft, die op het Weſtman-eiland geſchieden, zo is ook alhier insgelyks geſchied, als hy berichtte: *dat de geeſtlyken ook een aandeel aan de Viſchtienden hebben, hoewel veelzins onderſcheiden; en dat zy op enige plaatſen* ⅓ *bekomen, op andere in iederen Boot, die om te Viſſchen uitloopt, twee loten*; dat is zo veel als anderzins twee Viſſers tot hun aandeel van de vangſt ontfangen. Nadien vele arme Kerſpels op het land zyn, alwaar de Predikanten zo weinige inkomſten hebben, dat zy daar mede niet rond konnen ſchieten, gebeurt het wel, dat een gedeelte van zodanige Predikanten mede de handen uitſteken, om Brood voor Vrouw en Kinderen te verdienen, en derhalven op de Viſchvangſt uitgaan; doch vermits zy maar zeer kleine gemeentens hebben, zo verzuimen zy niets daar mede, volgen daarin het voorbeeld van Paulus, die een veel groter gemeente en algemener beroep hadt, en echter, onaangezien hy met zyner handen arbeid zyn Brood verdiende, een groot en ſtichtlyk Prediker was. Zulke arme Predikanten, die gedwongen zyn met hunnen handen arbeid hun Brood te verdienen, en ook rekenſchap als Herders voor hunne gemeente geven zullen, wil ik zo onbarmhertig niet behandelen, met te zeggen: *dat hun daarin te minder hartheid wedervaart, vermits zy zich doch in andere dingen het Boerenvolk gelyk ſtellen*, nadien zulks volgens het voorheen

gezegde zo veel beduiden wil, als dat zy zich gelyk de andere Boeren in den Brandewyn bezoedelen en misgaan, zo als men welhaaſt hierna horen zal. Doch het is onbillyk, den zulken, die men niet kent, dus te veroordeelen: veel liever geloof ik, dat zy zo weinig als de beſchaafde Boeren iets doen dat aanſtootlyk is, en wil hun een' betere omſtandigheid wenſchen, om hun amt alleen te bekleden, dan iets onchriſtlyks van hun denken.

Van de Kerken in het land.

§. CIII. Offchoon men de inwoonders doorgaans geen' ryke of gegoede lieden noemen kan, waar van 'er echter enigen zyn, gaat men nochtans te verre, met te zeggen, *dat de toeſtand der inwoonders kenbaar armoedig is.* Ik weet niet, noch kan het uit het boek van den heer Burgermeeſter *Anderſon* zien, waarom zy zo kenbaar armoedig zyn? want offchoon zy geen' prachtige Meubilen hebben, zich niet koſtbaar kleden, noch lekker eten, volgt daaruit niet, dat zy zo armoedig zouden wezen; want men veeleer zoude moeten denken, dat zy liggende gelden hebben, nadien zy niets onnuts verſpillen, en echter veeltyds geld van de Kooplieden voor hunne Waren bekomen, 't geen zy niet verteeren: en ik houde het gewislyk daar voor, dat niet zo veel noodlydende onder hen als onder ons zyn, vermits zy zeer weinig nodig hebben; behalven dat men de vermogenden aldaar zeer bereidwillig vindt, om de armen by te ſtaan en te onderhouden, zulks dezen zelden nood lyden. Derhalven moet men den middelweg gaan, en offchoon zy alle geen Kapitaliſten zyn, zyn zy ook alle tot geen bedelaars te maken, gelyk des Schryvers berichters gedaan hebben. Wanneer hun toeſtand al eens zo kenbaar armoedig was, kan men echter daaruit geen beſluit opmaken, dat hunne Kerkgebouwen niet koſtbaar konnen zyn; want de meeſte Kerken hebben merendeels aanzienlyke landgoederen en inkomſten, die haar in vroege en latere tyden toegelegt zyn, waar uit zy in een goeden ſtand gehouden konnen worden, weshalven zy niet als Zwynsſtallen uitzien, waarnaar zy zouden moeten gelyken, wan-

wanneer zy niets anders waren, dan de Huizen der inwoonders te voren beſchreven zyn: want hier wordt gezegt: *de Kerken zyn op geen' andere wyzen, dan de gemene Huizen der Boeren gebouwt, naamlyk gedeeltelyk in de aarde gezonken, van opeen geſtapelde rotsbrokken, met aarde en kalk verbonden, en met graszoden bedekt.* Die Kerken zyn zowel als hunne Huizen niet beneden in de aarde gebouwt, maar gelyk met of iets boven de aarde; de wanden zyn van ſteen, aarde en graszoden opgetrokken, gelyk te voren van de Huizen gezegt is. De daken zyn van binnen met planken op de ſparren en van buiten met graszoden bekleed. Voorts zyn de Kerken van binnen rond en beſchoten, en altoos enigzins breder en groter, dan hunne gemene Huizen, zulks men haar van dezelve onderkennen kan. *Zelden zyn zy groter, dan de gemene Bezoekkamers in onze landen en zo laag, dat een man, overeind ſtaande, byna met zyn vingers aan het dak reiken kan*, zegt de Schryver, en waarlyk kan dit van de meeſte Kerken in *Ysland* gezegt worden; want het is natuurlyk en billyk, dat de Kerk naar de grote der gemeente is; zynde het bekent, dat de Hoeven op de meeſte plaatſen taamlyk verre van een liggen; weshalven veeltyds niet meer dan 7 of 8 tot 30 Hoeven tot ene Kerk behoren. En nadien alle de lieden hunne Huizen niet op eenmaal verlaten konnen, volgt daaruit, dat de gemeente tot iedere Kerk doorgaans niet groot en derhalven ook geen' grote Kerken nodig zyn. De oorzaak, waarom de inwoonders hunne Kerken zowel als Huizen niet zeer hoog bouwen, is niet de vele en hevige over het Eiland ſnorrende winden; maar het gebrek aan Timmerhout, Muurſtenen en Kalk; want offchoon tot de beide laatſtgenoemde ſoorten ſtoffen genoeg in 't land zyn, ontbreekt echter Brandhout, zonder 't welk men Steen bakken noch Kalk branden kan. Offchoon, gelyk gezegt is, de Stormwinden geenzins de oorzaak zyn, dat de Kerken en Huizen niet hoger gebouwt worden, hebben nochtans de onderrichters van den heer *Anderſon* dat bericht met een

voorbeeld pogen te beveſtigen, zeggende: *de Denen hebben het eens beproeft, en een hoog gebouw boven de aarde, op een' effe vlakte, naar de Deenſche wyze, van metzelwerk opgetrokken; doch den volgenden Winter is het door de Stormwinden weder nedergevelt, en men genootzaakt geworden, naar lands gebruik op nieuw een' Kerk, gedeeltelyk in de aarde gezonken en zeer laag, te bouwen.* Wie doch zoude na een zo ſtout verhaal anders konnen geloven, dan dat het zich dus toegedragen hadt, daar men zelfs daar van hier een voorbeeld bybrengt? maar in der daad is zodanig een voorbeeld nooit voor handen geweeſt, en in *Ysland* wordt meer dan één gebouw gevonden, 't geen vele jaren geſtaan heeft, en dus het tegendeel van het aangehaalt verhaal bewyſt. Derhalven zal ik enige gebouwen bybrengen, die ik zelf gezien of van dezelve een' volkome en naauwkeurige beſchryving bekomen heb, en van welke een ieder, die naar *Ysland* reiſt, onfeilbaar iets weten moet.

De Domkerk by den Biſſchopsſtoel te *Hoolum* is van muurſtenen en hout, 49 ellen lang, 15 ellen breed en 18 of 20 ellen hoog; ſtaat geenzins beneden in de aarde, maar iets boven den grond, op een' kleine hoogte, en heeft een kleinen houten Toren. Rondom het Choor ſtaat noch een Grondmuur van koſtbare gehouwen ſtenen opgetrokken, die voor 400 en meer Jaren door een Biſſchop gebouwt is, welke gezint was de gantſche Domkerk van muurſtenen te doen opbouwen, doch gedurende dien arbeid overleed; en die grondmuur ſtaat thans noch alzins ſtevig en vaſt. Het voornaamſte Huis van den Biſſchop in *Hoolum* is van eikenhout en muurwerk met een houten dak, zonder enige bekleding van aarde aan de zyden of aan het dak. Dat Huis is in *Coppenhage* getimmert, en ſedert in *Ysland* op de plaats nedergezet door de Biſſchop *Gudbrander* in den Jare 1576, welk Jaartal men noch in het houtwerk uitgehouwen ziet, en heeft dus byna 200 jaren onwrikbaar geſtaan, hoewel het thans nieuwe grondſlagen nodig heeft. De Domkerk by *Skalhoet*, die ik zelf gezien heb, is van ge-

gelyken aart als te *Hoolum*, behalven den grondmuur rondom het Choor, en dat zy iets kleiner is; doch is echter zeer hoog, heeft een kleinen houten Toren met een klok, en dus boven menſchen geheugen geſtaan. Toen ik dezelve zag, vertoonde zy zich van verre als onze grote Kerken, vermits zy op een groot plyn ſtaat. De Kerk by de Koningshoeve *Beſſeſted*, die ik langer dan twee Jaren bezocht heb, is mede van ſteen en hout, en zyn de zyden en het dak met planken bekleed, 12 ellen lang en taamlyk hoog, zulks de Amtman een geſloten geſtoelte boven de andere Stoelen recht over den Predikſtoel heeft. De Huizen, tot *Beſſeſted* behorende, zyn mede van ſteen en hout, en taamlyk hoog, nadien de Kamers van binnen de hoogte van 4½ Elle bereiken. Van buiten zyn zy merendeels met planken bekleet, om te dichter en warmer te zyn; doch enige vakken zyn dusdanig niet bekleet: ook zag ik aan den muur, die noch daarenboven tegens het zuidweſten ſtaat, van waar de meeſte regen komt, dat de voegen tuſſchen de ſtenen zeer weinig uitgekalkt waren, offchoon dezelve in langen tyd niet toegeſtreken zyn. Daarenboven ſtaat aldaar noch een oud Huis, twee verdiepingen hoog, waarin weleer den Amtman woonde, die nu noch zyn Komptoir op de bovenſte verdieping houd, welk Huis gedeeltelyk op de noordſche manier met balken op balken en gedeeltelyk van ſteen en hout is, en een redelyk langen tyd, ten minſte in het Jaar 1606 meer dan 80 jaren geſtaan had, maar nu zeer vervallen is en hoognodig afgebroken behoort te worden. Vele andere Kerken in 't land zyn taamlyk hoog, en verſcheiden ſchone Huizen van ſteen en hout met planken van buiten en binnen bekleed, en hebben zich in vele jaren zeer wel gehouden; voornaamlyk is zodanig een fraai gebouw op de *Deenſche* wyze in *Thingöre* Klooſter in *Hunnevatns Syſſel* opgerecht, waar in een voornaam en wakker Syſſelman woond. En dus geloof ik, dat uit het bygebragte een ieder genoegzaam overtuigt zal konnen worden, dat de Stormwinden niet beletten, zo goede

de Huizen te bouwen als men begeert, 't zy van ſteen of hout; en dat derhalven de berichters van den heer *Anderſon* onrecht gehad hebben, *Ysland* als een zo elendig land te omſchryven, waarin zich de inwoonders niet anders behelpen konnen, dan zowel hunne Kerken als Huizen in de aarde te begraven.

Gelyk men zich ten aanzien van de uitwendige geſtalte en het aanzien der Kerken vergiſt heeft, is het ook niet beter met het inwendige van dezelve gegaan. Men verhaalt: *het binnenſte komt met het buitenſte volkomen overeen, en toont weinig of niet, 't geen naar een' Kerk gelykt*, waarover het beſt geoordeelt zal worden, als ik berichte, hoe de Kerken van binnen uitzien. Meeſt overal worden in de Kerken Autaren gevonden, waar van enige zeer fraai zyn; en voorname of vermogende inwoonders, welke die Kerken toebehoren, doen noch fraayer van *Coppenhagen* komen. Het' Autaar ſtaat, gelyk by ons, tegens het ooſten in de Kerk, en onder het zelve is niet zelden een kiſt gemaakt, waarin de Kerkſieradien en Ornamenten bewaart liggen, wanneer geen Godsdienſt verricht word. De Doopplaats is ook zeer kenlyk in alle Kerken te zien, en dikwils met een tralywerk omgeven. Het Choor is door een hek van de Kerk afgeſcheiden, en heeft altoos een beſloten geſtoelte, dat tot een Biegtſtoel gebruikt wordt, en waarin de Predikant zit, tot hy naar den Predikſtoel gaat. De Predikſtoel is in alle Kerken kenbaar en duidelyk te zien, en van aanzien als in onze Dorpskerken; zynde op verſcheide plaatſen fraai beſchildert en gebeeldhouwt. Ook worden meeſt overal Kerkenſtoelen gevonden, ten minſte aan de zyde daar de Vrouwsperſonen zitten, en mede gelyk in onze Dorpskerken. Alle zyn zy meeſt van binnen beſchoten. Niet zelden ziet men aan de zoldering een kleine metale Kerkkroon hangen of enig ander ſieraad, als een Schip of iets diergelyks. Dus zyn alle Kerken van binnen geſtelt; weshalven ik niet weet, wat iemand bewogen kan hebben, te zeggen: *dat weinig of niet in dezelven zy, dat naar een'*

een' Kerk gelykt. Ik meen, dat wanneer men Autaar, Doopplaats, Predikſtoel, Biegtſtoel, Choor, Banken en Stoelen duidelyk ziet en onderkent, men met goed recht zeggen kan, dat het een' Kerk gelykt, en zodanig is het daarmede in *Ysland* gelegen. Dit nu is 't, wat het binnenſte aanzien der Kerken betreft, en wat een ieder in 't oog valt, wanneer geen Godsdienſt gepleegt wordt.

Belangende de werktuigen en ſieradien, dezelve zyn zo ſierlyk en ſchoon, als in onze Dorpskerken en op verſcheide plaatſen noch fraaijer. Het Misgewaad is ſomtyds van Fluweel, of andere fraije Zydeſtoffen, en ook dikwils met een Crucifix van Goud of Zilver verſierd. Op verſcheide plaatſen heeft men twee van dezelve, een gemeen en een fraaijer, om op hoge Feeſtdagen te gebruiken. Altoos heeft men Ouwelſchotels en Bekers van Zilver, dikwils vergult; doch men vind dezelve in de armſte Kerken ook wel van Tin. Mishembden en Autaarkleden hebben zy van fraaije Zydeſtoffen met Zilvere of Goude kanten omboort. Grote Metale Kandelaars ſtaan doorgaans op alle Autaren, en op vele plaatſen ziet men goede Schilderyen in het Choor, behalven de Autaarſtukken. Van de Domkerken wil ik niet ſpreken, die verſcheide ſchone en antieke dingen konnen vertonen, welke wel waardig waren op andere plaatſen bewaart te worden, alwaar ook een' grote menigte van allerhande inſtrumenten en ornamenten van de Katholyke tyden overgebleven is.

Waarover men zich het meeſt geërgert heeft, en mitsdien van begrip geweeſt is, dat de *Yslandſche* Kerken niets hadden, 't geen na een Kerk gelykt, beſtaat, zo ik meen, hier in: *dat hy, die het naaſt by een Kerk woont, en gemeenlyk enig opzicht over dat Gebouw heeft, ter beloning van zyne moeiten, zyn Kiſten en Krameryen*, gelyk men zegt, *'er in zet, op welke gedurende de Godsdienſt de Gemeente zich, in plaats van Stoelen, nederzet.* Gemeenlyk behoort hem, die by de Kerk woont, die Kerk zelve, en ontfangt hy hare inkomſten waar van hy rekenſchap geven en de Kerk in ſtaat

S hou-

houden moet. Wanneer dan nu zodanig een of een ander, die by de Kerk woont, enige zyner Kiſten 'er in zet, alwaar geen' Stoelen ſtaan, of aan de andere zyde van de Kerk, op dat de Mansperſonen 'er op zitten konnen, 't geen echter niet op alle plaatſen geſchied; of wanneer hy zelfs drogen en reine Waren ter bewaring op den grond in de Kerk legt, 't geen op enige plaatſen gebeurt, kan ik niet zien, dat zulks iets is, waar door de Kerk zodanig onteert zoude worden, dat zy daarom naar geen' Kerk geleek; want andere Krameryen als reine Kiſten, vindt men nergens in enige Kerk. Maar wanneer ook de Kerken in *Ysland* zo ſlegt waren, en naar andere gewone Kerken niet geleken, gelyk voorgegeven wordt, hebben nochthans de goede lieden, die den Schryver dit berichteden, zo verſtandig en chriſtelyk willen wezen, dat zy belyden: *dat dit ligt genoeg konde zyn, wanneer men, gelyk van de eenvouwige ſlegte geſteltheid der eerſte Chriſtenen, hier ook zeggen konde*: HOUTE KERKEN, GOUDE PREDIKERS! *en het hoofdoogmerk der Kerkenhuizen, naamlyk het onderwys en de wasdom in het geloof en een Godzaligen wandel, daarin geoefſent en geleert wierd.* Men ziet hier, dat de berichters van den Schryver zich de Kerken der *Yslanders* zo ſlegt niet zouden laten gevallen, wanneer zy maar recht gebruikt wierden; doch dat zulks naar hun gevoelen niet geſchied, geven zy te kennen, wanneer zy den heer Burgermeeſter *Anderſon* zodanig een denkbeeld 'er van gegeven hebben, dat deze ſchryft: *doch het is te beklagen, dat het hier met geen dingen ſlegter, dan met het Chriſtendom geſtelt is.* En waarin zulks beſtaat zal men in het volgende Artikel horen.

Van de geſteltenis der Predikanten.

§. CIV. Het moeten zeer wel geſtudeerde Schippers of Onderkooplieden geweeſt zyn, die den Schryver deze narichten gegeven hebben, vermits zy van de bekwaamheid der Predikanten oordeelen konnen, en berichten: *dat de Geeſtlykheid, in 't algemeen geſproken, niets deugt; dat de meeſten niets geleert hebben; zelden verder dan de Biſſchoplyke*

Scho-

Scholen komen, en naauwlyks het Latyn lezen konnen. Hier heeft men een voorſmaak van 't geen volgen zal. Hier ziet men, dat niet van dezen of genen Predikant in 't byzonder, maar van de Geeſtlykheid in 't algemeen geſproken wordt. Offchoon het wel eens kan gebeuren, dat een flegt Prediker 'er onder is, zo wil ik zo onrechtmatig jegens de Biſſchoppen niet zyn, dit te denken, veelminder de gantſche Geeſtlykheid zodanig en hierna noch veel erger te beſchuldigen. Offchoon uit de Scholen in *Ysland* velen naar *Coppenhagen* reizen, die zich opentlyk en meeſt doorgaans met den grootſten lof in de Godgeleertheid doen examineeren, wil ik nochtans daaruit niet beweren, dat vele zeer bekwame en welgeſtudeerde Predikanten in 't land zyn; maar my alleen bepalen tot de zulken, die niet buiten 's lands zyn geweeſt, en op geen' andere dan de Biſſchoplyke Scholen geleert hebben, gelyk zy door de berichters van den Schryver worden genoemt, offchoon het wezentlyk Koninglyke Scholen zyn, die by de Biſſchopshoeven gehouden worden. Onder dezen heb ik vele zeer wel geſtudeerde en wakkere Predikers gevonden, die behalven wat tot de Theologie behoorde, in de latynſche Dichters en Schryvers ervaren waren, waarover ik my ten hoogſten verwonderen moeſt, en kan ik hier onder anderen zelfs den Biſſchop van *Skalholt* aanhalen, dien de Koning waardig vondt een zo hoogwichtig amt te bekleden, zonder op de Univerſiteit te *Coppenhagen* geſtudeert te hebben; doch dat zy alle even geleert zouden zyn, is niet te vermoeden; want men weet het oude ſpreekwoord: *Ex quolibet ligno non fit Mercurius*, dat alle Hout geen Timmerhout is: en dus gaat het zo wel by ons als elders. Maar doorgaans verſtaan de *Yslandſche* Predikanten het Latyn en hunne Theologie zeer wel. Dus heb ik openbare Disputen en noch wel van Koſters gehoort, die zy Jaarlyks in de tegenwoordigheid van den Prooſt en twee Predikanten of den Biſſchop zelven, wanneer hy zo naby is, houden moeten, die zeer fraai waren, en waarin zy in het Latyn

 een

een Theologiſche Theſis verhandelden, die hun opgegeven was. Zyn de Koſters dus bekwaam, wat moet men dan van de bekwaamheid van de Predikanten oordeelen, en zich teffens overtuigen, dat de *Yslanders* zo ſlegt niet uit de Scholen komen.

Tot ſchande der *Yslandſche* Predikers konde het reeds bygebragte genoeg wezen, naamlyk dat zy grote weetnieten en botmuilen zyn; doch daar by blyft het niet, maar word ook verhaalt: *dat zy daarenboven ten hoogſten ongebonden, en aan den Brandewyn ſchaamteloos en zonder mate verſlaaft zyn.* Dit bericht is ſchaamteloos en zonder mate, nadien daar door de ſchandelykſte vlak, die immer gevonden kan worden, onſchuldig en onverdient den gantſchen geeſtlyken ſtand aangewreven word; en is dit den Predikanten niet alleen veel te na geſproken, maar ook den zulken, die het opzicht over hun hebben moeten, dewyl men moet vaſtſtellen, dat zy zodanig een misdryf by de Predikanten dulden, en derhalven niet beter zyn, of geenzins zo ſcherpziende als een Schipper of Onderkoopman, die ſlegts een paar maanden in 't land is, en nochtans gewaar worden kan, 't geen de Biſſchoppen het gantſche Jaar door niet zien konnen. Niets is zekerer, dan dat in *Ysland* ene zo naauwkeurige oplettenheid byzonder over de Predikanten en voorts over alle de Kerklyke zaken is, dat geen de geringſte feil ongeſtraft begaan kan worden. Wanneer een Predikant ſlegts een' kleine reize op een Zon- of Feeſtdag doet, hoort men welhaaſt, dat een Prooſtgericht over hem verordent is. Ik haal alleen een' zo geringe zaak aan, op dat men daaruit van de grotere en gewichtigere zoude konnen oordeelen. Groter of ergerlyker misdryf kan dan door een Predikant niet begaan worden, zonder ſuſpenſie van zyn' bediening; en niet ſlegts een, maar meer worden nu en dan over geringe dingen ter verantwoording geſtelt, zo dat het gewislyk niet wezen kan, dat enige Predikanten over Dronkenſchap in den Brandewyn ongeſtraft zouden blyven, 't geen enigen ondervonden hebben,

ben, en om die redenen hunne bediening moeften verlaten; weshalven onmooglyk waar kan zyn, 't geen verder gezegt wordt: *niet zelden komt de Predikant zo befchonken op den Predikftoel, dat hy terftond 'er weder afklimt, en de Kofter uit een Poftil de Gemeente iets voorlezen moet. Menigmaal geraken de Leeraar en Toehoorders (want zodanige voorbeelden niet dan alzulke gevolgen hebben konnen) voor de Predikatie met elkander in zulk een toeftand, dat men den Godsdienft voor die reize moet uitftellen.* Deze verdichte Hiftori valt te meer als onwaarachtig in het oog, vermits het bericht word, dat diergelyke fchandalen by den Godsdienft niet zelden, maar menigmaal gefchieden. Wanneer iemand waagde, zulks eens te doen, fta ik borge, dat hy in zodanig een ftand geftelt zoude worden, om het ten twedemaal niet weder te doen. Na dusdanig ene befchryving van de Predikanten in *Ysland* heeft men zich niet meer te verwonderen, dat in het vorig Artikel gezegt word: *dat het hier met geen dingen flegter dan met het Christendom geftelt is*; want men moeft immers verzekert zyn, dat wanneer het dus met de Predikanten gefchapen ftondt, de Gemeente niet beter en het derhalven in *Ysland* waarlyk zeer flegt geftelt zoude wezen.

§. CV. *De Jeugd*, zegt de Schryver voorts, *wordt weinig, en flegts voor een korten tyd ter Schole gezonden, veeleer doorgaans door de Ouderen, zodra dezelve flegts een weinig de handen roeren kan, by zich behouden, en tot allerley Huis en anderen arbeid gebruikt.* Weinige plaatfen zyn in het land, alwaar gelegenheid is, dat zich een arm man kan nederzetten, om de Kinderen in het lezen en het Chriftendom te onderwyzen; weshalven gene ordentlyke Scholen zyn of konnen wezen, want de Hoeven liggen, gelyk reeds te voren gezegt is, gemeenlyk zo verre van een, dat het onmooglyk zy, de Kinderen in een' School te famen te doen komen; daarentegen is een ieder Huis een School, nadien de Ouders, of een hunner Dienftboden, de Jeugd in het lezen en het Chriftendom onderwyzen. De Predikanten

De opvoeding der Jeugd.

bezoeken dezelve nu of dan, en zien hoeverre zy gevordert zyn; doen de Kinderen ook by zich komen, voornaamlyk wanneer zy beginnen op te wassen, en de tyd nadert, om het Vormsel te ontfangen. Om die redenen worden de Kinderen steeds t'huis gehouden, en, 't geen pryslyk is, tot allerlei deugden gewent, byzonder wanneer de Ouderen zelven deugdzaam en vroom zyn. Doch vermits de Kinderen dus by hunne Ouderen t'huis gehouden worden, komen de berichters van den heer *Anderson* met een' klachte voor den dag: *dat door der Ouderen woest en heilloos voorbeeld de Kinderen tot een' godloze navolging verlokt en in den grond verdorven worden.* Ik kan niet begrypen, hoe men den *Yslanderen* het Caracter van woeste menschen toeschryven kan? want zy zyn waarlyk niet minder dan de zodanigen, maar veeleer niet zo lustig, als zy zouden konnen wezen. Men ziet daar van daaglyks voorbeelden aan de *Yslanders*, die naar *Coppenhagen* komen. Derhalven leren de Kinderen geen wild- of woestheid van hunne Ouders, en worden gevolglyk ook niet in den grond bedorven. *Het heilloos voorbeeld, waar door de Kinderen tot een' godloze navolging verlokt worden*, zoude mogelyk de dronkenschap zyn, gelyk men uit het voorgaande en volgende Artikel zien kan; doch nadien zulks bereids te voren wederlegt is, zal ik het zelve alhier niet herhalen; maar kan gewis verzekeren, dat de Kinderen deswegens geen nood hebben. Hoe slegt een onderwys nu die Kinderen ook bekomen, verhaalt men noch voorts het volgende: *wel is waar, dat zy wegens de vele gevaarlykheden, die zy steeds op de Zee onderworpen zyn, reeds in het achtste of negende jaar ten Avondmaal gaan; doch met wat onderwys en voorbereiding is ligt te gissen.* De zelfde verordening, die in *Denmarkem* uitgegeven is, betreffende het onderwys der Kinderen in het Christendom en den weg ter Zaligheid, gelyk ook het Vormsel, wordt in *Ysland* mede bestipt in acht genomen; weshalven de bekende Catechismus van den heer Bisschop *Pontoppidans* in de *Yslandsche* tale overgezet

zet is, en zowel by de Catechiſatien in de Kerken als ook wanneer anderzins de Predikanten de Jeugd onderwyzen en verhoren, gebruikt wordt; des ook niemand tot het Sacrament des Heiligen Avondmaals toegelaten wordt, ten zy hy alvorens wel onderwezen is. Waaruit dan volgt, dat niemand in zyn achtſte of negende Jaar toegelaten wordt, vermits men in zodanig een ouderdom in *Ysland* niet meer dan in andere landen een volkomen nagedachten en kennis van Godlyke zaken vermoeden kan. De voorgewende noodwendigheid, waarom de Kinderen dus vroeg tot het Sacrament toegelaten zouden worden, naamlyk de vele gevaarlykheden, die zy ſteeds op de Zee onderworpen zyn, heeft geen' plaats, vermits immers de Kinderen in die jonge Jaren geenzins den zwaren arbeid wederſtaan konnen, om op Zee te roejen en te viſſen, waar by zy niets konnen uitrichten, alvorens zy enigermaten tot Jaren en krachten zyn gekomen, en men behoeft niet te denken, dat de *Yslanders* zulke Reuzen zyn, dat hunne Kinderen reeds in hun achtſte of negende Jaar den arbeid zouden konnen weêrſtaan, die den Ouderen en ſterkeren genoeg te doen geeft. Velen worden gevonden, bereids in enige Jaren krachten genoeg hadden, om mede op Zee te roejen en te viſſen, en nochtans by gebrek van behoorlyk onderwys niet tot het Heilig Avondmaal toegelaten wierden, waaruit op te maken is, dat zy zo jong niet waren als voorgegeven wordt, noch ook zonder noodwendige en genoegzaam onderwyzing aangenomen zyn.

§. CVI. Van de deugden der *Yslanders* en wat men iets goeds aan hun zoude konne vinden, heeft men den heer Burgemeeſter *Anderſon* geen woord weten te berichten; maar van hunne ondeugden ſtoffen tot een geheel Artikel konnen opſchoffelen, 't geen dus begint: *De gantſche hoop weet dus weinig van God en zyn gebod. De meeſten zyn bygelovig, en zweren zo ligt, dat menig een geen zwarigheid maakt voor een paar mark tegens zyn naaſten bloedverwant een valſchen Eed te doen. Zyn kyfachtig en boosachtig, wraakgierig, doorſlepen*

Van de gebreken der Ouders.

pen

pen loos, *onmatig*, *geil en ontuchtig*, *bedrieglyk en diefachtig.* Wat doch kan ſchandelyker van een' Natie op den gantſchen aardbodem gezegt worden? Want men zegt niet, dat de een' of de anderen met die ondeugden en boosheden behebt zyn, maar het is *de gantſche hoop.* Gewis, wanneer de *Yslanders* in hunne Religie en Chriſtendom zo zeer vervallen waren, gelyk te voren van hun gezegt is, hadt men niet veel deugden van hun te vermoeden; doch nadien ik bewezen heb, dat het met het Chriſtendom in *Ysland* zodanig niet toegaat, is het ook onmooglyk dat het Caracter van de Natie zo godloos en laakbaar zoude konnen zyn. Ik geloof nooit, dat een' heidenſche Natie in de Waereld doorgaans en algemeen zo afſchuwlyk en boosaardig beſchreven is; weshalven ik hope, dat niemand van de *Yslanders*, als Chriſtenen, die niet eerſt giſteren van het Heidendom bekeert zyn geworden, dus oordeelen zal. De vele *Yslandſche* Studenten en andere van die Natie, welke Jaarlyks naar *Denmarken* reizen, om het een of ander nut beroep te leren, konnen ook ten levendigen bewyzen tegens dit zo ſchandelyk bericht van die Natie dienen; want zy doorgaans van alle de genen, die hun eerſt leren kennen, een zo goed getuigenis hebben, dat zy hen ongaarne weder uit hunnen dienſt ontſlaan. Als een' oorzaak, waarom de *Yslanders* zo ondeugdzaam en laakbaar zyn, wordt het volgende bygebragt: *wat ondeugden kan men niet vermoeden van lieden, die toomloos, zonder uitwendige opzicht in de grootſte ongebondenheid, in het wild en op de Zee, onder geſtadige gelegenheden, om ongemerkt en mitsdien ſtraffeloos hunne begeerten te voldoen, leven, en daarenboven aan de vrugtbaarſte Moeder van alle gebreken, de Dronkenſchap, zo ſterk geſtadig en doorgaans verſlaaft zyn?* Zo weinig als de te voren opgerekende grote ondeugden den *Yslanders* doorgaans toegeſchreven konnen worden, zo weinig vinden ook deze oorzaken plaats; hoewel ik niet lochen, dat aldaar, gelyk in andere landen, enige zodanige menſchen gevonden worden. De *Yslanders* hebben zo wel een ge-

wiſſe

wiffe als andere Menfchen, en zyn in den Chriftelyken Godsdienft opgevoed, weshalven zy niet toomloos zyn: ook ontbreekt hun de uiterlyke opzicht niet, nadien een' Overheid en Rechtsdwang in het land is; zulks zy, hoe overmatig boos, hunne begeerte niet ongemerkt en ftrafloos vervullen konnen. Zo lange zy op Zee liggen visfen, kan niets kwaads onder hen bedreven worden, vermits zy 'er geen' aanleiding toe vinden; want zy hebben nooit Brandewyn by zich op Zee, maar alleen hunne Syre, gelyk ik te voren zeide, en een weinig Tabak, die de meeften gebruiken. Wanneer zy weder aan land komen, 't geen hier de *Wufte* genaamt word, zyn zy moede en uitgehongert; zulks zy niets meer verlangen, dan enige fpyzen te konnen bekomen. En wanneer ik ook volgens het denkbeeld redeneer, 't geen men den Schryver van het land gemaakt heeft, naamlyk dat aldaar een Amtman, 3 Laugmannen en 24 Syffelmannen zyn, die ieder een Dorp of klein gebied onder zich heeft, kan ik niet zeggen, dat de *Yslanders* in 't wild leven, of dat zy geen uiterlyke opzicht hebben; ten ware men de Overheid even zo deugdzame lieden maken wilde, als men de inwoonders afgefchildert heeft. Dat de inwoonders aan de dronkenfchap niet verflaaft zyn, heb ik op zyn' plaats gezegt, toen ik beantwoordde, 't geen hun te voren onrechtmatig te laft gelegt was, naamlyk dat Mannen en Vrouwen, jong en oud zich in den Brandewyn misgaan, en hun hier weder vinniger dan naar waarheid nagegeven wordt. Wanneer dan de vermeende oorzaken tot de grootfte feilen en ondeugden, die de *Yslanders* onderhevig zouden zyn, geen grond hebben, moet men des te gewiffer verzekert wezen, dat de zaak zelve ook zodanig niet is.

Het overige van dit Artikel zal ik flegts alleen bybrengen, zonder 'er over te redeneeren, vermits de *Yslanders* daarin niet voornaamlyk aangetaft worden. Die woorden luiden dus: *ik zwyge wat bywylen, om ftaatkundige redenen, door de vingeren gezien of alhier gedoogt moet worden; 't geen*

 my

my niet betaamt te beoordeelen. Ik zal maar alleen ene gebeurtenis bybrengen: voor weinig jaren, als het Eiland door een besmettelyke ziekte, of aanſtekende dodelyke builen, byna uitgeſtorven was, gebeurde het, dat men, tot te ſpoediger wederbevolking van het zelve, vermits weinige uit andere landen des Konings een begeerte betuigden, derwaardsover te gaan, de jonge dochters vergunde, haar vaderland met zes onechte kinderen, onbenadeelt hare Maagdelyke ere, te vermeerderen Doch nadien die goedwillige ſchepſelen zich te gerieflyk en te ongebonden betoonden, zag de Overheid zich welhaaſt verplicht, hare ſchandelyken yver te beteugelen, en daar toe, zo ik het mag geloven, een ſtraf, de misdaat gelykformig, doch die ik niet noemen durf, te gebruiken. Gelyk de Schryver over die byzonderheid niet heeft willen uitweiden, laat ik ook aan anderen over, het aangehaalde te critiſeeren, vermits myne critique mooglyk te ſcherp zoude zyn, nadien ik chriſtelyke redenen van Staat met een zo heidenſche handelwyze niet overeen brengen kan. Dit zal ik maar alleen zeggen, dat dit voorval gebeurt zoude moeten zyn, toen de zogenaamde klevende doodlyke Pokjens in den Jare 1707 in het land graſſeerden; maar vele 1000 Menſchen, die ten dien tyde leefden, weten niet, dat zodanig een' zaak geſchied is, als hier aangehaalt wordt, welke eindelyk gene verzekering behoeft; want ik niet hope, dat iemand zo onchriſtlyk zal denken, dat het geſchied zoude konnen zyn.

Van hunne Huwelyks plechtigheden.

§. CVII. Dit Artikel luidt dus: *hunne Huwelyken voltrekken zy, volgens hunne gemoedsneigingen en toeſtand, met weinig plechtigheden.* Het gebeurt niet zelden, dat zowel, gelyk elders, gedwongen Huwelyken geſchieden, en niet altoos volgens hunne neigingen; maar naar belang. Ook geſchiedt het niet zelden, dat een Vader of naaſte bloedverwant, om zekere redenen, tot het een of ander Huwelyk zyne toeſtemming weigert te geven; welke bewilliging in *Ysland* zowel plechtig als elders vereiſcht wordt. Het is doorgaans het gebruik, dat de Predikant de Bruid van haren Vader, Moeder of dien, onderwelke zy ſtaat, verzoekt; doch de

Huwlyks plechtigheden zyn niet zeer groot, en noch minder het getal der Bruiloftsgasten, vermits de Huizen doorgaans klein zyn. 't Geen derhalven den Schryver desaangaande bericht is, is in zo verre niet bezyden de waarheid, naamlyk: *dat de Bruid en Bruidegom door de beiderzyds naatste Vrienden naar de Kerk gebragt, en aldaar door den Priester getrouwt worden*, maar het daarop volgende is des te onwaarachtiger en schandelyker bericht, wanneer gezegt word: *vervolgens treden deze drie naar het boven einde der Kerk, en zetten zich tegens den Wand, langs welken de Vrienden zich ter beide zyden stellen. De Bruid laat zich een Beker met Brandewyn geven (want gene byeenkomsten, veel minder een zo plechtige, door hen, zonder dat boven alles geschat hertsverheugend vocht, gehouden worden) en brengt denzelven hare naaste nabuur toe, die zy teffens, door een haastige leging van den Beker, een aansporend voorbeeld geeft. De Bruidegom doet ook insgelyks aan zyne zyde, en dus gaat de Beker zo lang rond, als men denzelven in de hand, en zich zelven op de benen houden kan.* Dus worden de onware berichten van der *Yslanderen* dronkenschap in den Brandewyn, die zy by alle gelegenheden en ook zelfs in de Kerk oeffenen zouden, gestadig aangehaalt; doch men heeft voorzichtig gedaan, de *Yslanders* tegens den Wand in de Kerk te plaatsen, op dat zy door hunne dronkenschap zich niet zouden bezeeren. Het fraaiste in deze Histori is, dat zy zeer luchtig ter neder is gestelt, waar toe de berichters van den Schryver zeer goede gaven gehad hebben; doch jammer is 't, dat zy met de waarheid niet overeenstemt. Echter ware het niet te wenschen, dat deze en meer andere vertellingen wegens de *Yslanders* waar waren; want men hen dan niet onder de menschen behoorde te rekenen, veelmin als Christenen aan te merken. De Bruidegom en Bruid worden gemeenlyk des Zondags in de Kerk voor het Altaar getrouwt, na dat de Godsdienst volgens gewoonte begonnen is, en aleer de Predikant op den Predikstoel treedt, waarmede de gantsche plechtigheid in de Kerk volbragt en gee-

ne gelegenheid tot Brandewyn drinken is. Na het eindigen van den Godsdienſt begeeft zich het jonge paar benevens de gaſten naar het huis van de Bruiloft, alwaar zy naar hun vermogen en ſtand eten, drinken en met geoorlofde vrolykheden zich vermaken, als wanneer wel eens een teug Brandewyn genomen wordt, gelyk by ons, als gemene lieden Bruiloft houden. Muziek en dans is by hen in geen gebruik; maar een ieder gaat naar Huis, wanneer hunne matige maaltyd een einde genomen heeft.

Of de Yslanders liefhebbers van het Schaakſpel zyn.

§. CVIII. Dat de *Yslanders* liefhebbers van enige ſoorten van Spelen zyn, kan met waarheid niet gezegt worden, ofſchoon enigen van hun Schaken, en anderen met de Kaart ſpelen, by voorbeeld het by ons gebruiklyk *Styrnfold* en *Lanter*. 't Geen men bericht heeft: *dat zy zich inzonderheid op het Schaakſpel leggen, waarin zy, gelyk hunne deswegens beroemde voorvaderen, grote meeſters zyn*, kan in zoverre met waarheid gezegt worden, vermits onder hen het Schaakſpel meerder, dan by ons, in gebruik is, en men nu en dan onder den gemenen man enigen vindt, die redelyk wel Schaken; doch dat zy thans daarin grote meesters zouden zyn, of 'er veel werk van maken, kan ik niet zeggen: maar het is te geloven en de *Yslanders* zyn zelven van gevoelen, dat hunne voorvaders dat Spel beter geſpeelt hebben. De voornaamſte oorzaak, waarom men hun die gave toegeſchreven heeft, is gewis, op dat men teffens gelegenheid zoude konnen hebben, om enigen der voorgaande laſteringen tegens hen te herhalen. Dus heeft men de oorzaak, waarom zy zo grote meeſters in 't Schaakſpel zyn, met deze woorden te kennen gegeven: *nadien zy, als de Viſchtyd voorby is, menige ledige uren en vele lange nachten hebben, doch niet gaarne meer, dan onvermydelyk vereiſcht word, arbeiden.* De ledige uren, die de *Yslanders* ondertuſſchen hebben, zyn in den Viſchtyd zelven, als wanneer vele menſchen uit het noorden en ooſten op de viſchrykſte plaatſen byeen komen; en wanneer enige dagen invallen, dat zy wegens Storm niet ter

Viſch-

Vifchvangft konnen gaan, moeten zy enig tydverdryf hebben, vermits zy dan niets konnen verrichten. En dus kan het wel gebeuren, dat enigen met het Schaakfpel te dier gelegenheid den tyd verdryven. De lange nachten geven hun zo veel aanleiding niet, om op het Spel of andere verluftigingen te denken; want wanneer zy niet flapen, werdt hun altoos de een of andere arbeid aangewezen, nadien het tot des huiswaards voordeel niet zoude ftrekken, wanneer zy ledig zaten. *Dat zy niet gaarne meer arbeiden, dan onvermydelyk vereifcht word*, is reeds op zyn' plaats beantwoord en het tegendeel bewezen.

§. CIX. Men heeft den Schryver ftoffe gegeven, zyn boek met een Artikel van het danffen der *Yslanders* te vermeerderen, waarontrent ik geen woord anders weet te zeggen, dan dat zy geheel niet danffen. Ondertuffchen heeft het des Schryvers berichters behaagt, hem te vertellen: *dat hun danffen, waar van zy grote liefhebbers zyn, op een ouwerwetfche eenvoudige manier gefchiedt. dat Mannen en Vrouwen tegens malkanderen ftaan huppelen en vallen, zonder van plaats te veranderen, by verwiffeling van het ene been op het ander* enz. Het gefchied wel dat de Kooplieden, om zich zelven en de *Yslanders*, die by hen in de handelplaatfen arbeiden, te verluftigen, dezelve eens byeen roepen, en voor hun op de Viool doen fpelen, of hun iets te drinken geven, als wanneer zy zo goed zy konnen omfpringen: maar anders danffen zy niet, en hebben ook gene byzondere danffen. Hun enigft vergenoegen, wanneer zy by de een of andere gelegenheid onthaalt worden, beftaat daarin, dat zy hunne oude *Yslandfche* heldenliederen met luide kelen zingen, waar toe zy een' gantfche menigte en een' eige melodie hebben, die zeer plomp is, vermits zy niets van de muziek of enige inftrumenten weten, behalven dat de een of ander, die een Viool by de *Denen* gezien heeft, iets dat na dezelve gelykt, hebben kan; doch niet te gebruiken weet.

Van hunne manier van danffen.

§. CX. Ten aanzien van de Burgerlyke regering noemt de Schryver een *Amtman*, die *zyne Koninglyke Majefteit van Den-*

Van de Burgerlyke regeering.

Denmarken in Ysland heeft; doch gaat den voornaamſten Overheidsperſoon, dien de Koning over het land geſtelt heeft, geheel voorby, naamlyk den Stifts-Amtman, die dikwils een hoog en aanzienlyk heer van ſtand en geboorte was, als een *Guldenslöwe*, *Guldensrone*, en de tegenwoordige Kamerheer Graaf *Rantzouw*. De Stifts-Hoofdman plag altoos in *Coppenhagen* te reſideeren, maar de Amtman op 's Koningshoeve *Beſſeſted*. De aantekening van den Schryver wegens den Amtman behelſt: *dat hy geen Edelman is*, *maar ſlegts een Secretaris of ander verdienſtig of gelieft bediende van een groot Miniſter van het Hof*, *welke dat aanzienlyk Amt uit gunſte*, *of ter beloning van zyne getrouwe dienſten verzogt heeft*. Die aantekening, zeg ik, is zonder grond, eerſtelyk, om dat zy, die Amtmannen aldaar waren, zulke lieden niet geweeſt zyn, als zy hier beſchreven worden, en ook om dat het den Koning zowel behagen kan, een Edelman als een anderen daar toe te beroepen, die zulks alles als een' gunſt moeten aanmerken. Voorts ſtemt het zeer weinig overeen met de narichten, die de Schryver van *Ysland* bekomen heeft, dat iemand als een' gunſt zoude verzoeken, naar zodanig *een Klip gezonden te worden*, *die zo hoog in de Noordzee ligt en alwaar woeſte*, *boosaartige*, *ſchelmſche en diefagtige menſchen*, *aangemerkt de onmatige ſtrenge koude*, *half in de aarde gegraven*, *gelyk als in Zwyns Stallen wonen*; doch dewyl het een' dadelyke gunſt is, tot Amtman aldaar benoemt te worden, kan men ook daaruit voor zeker beſluiten, dat het land zo ſlegt niet geſtelt moet zyn, als men het den heer Burgermeeſter *Anderſon* ten onrechte afgeſchildert heeft. De Kooplieden en Schippers zyn jegens den Amtman zo goed geweeſt, dat zy zyn loon tot 400 Ryksdalers bepaalt hebben, offchoon zulks maar alleen Kronen zyn; ook hebben zy hem noch daarenboven aanzienlyker profyten toegelegt, dan een eerlyk man 'er maken kan, naamlyk meer dan eens zoveel wegens onzekere inkomſten. Buiten den Amtman houdt de Koning een Landvoogd over *Ysland*, die alle de Koninglyke

lyke laſten en inkomſten des lands heft, en van dezelve aan de Koninglyke Rentkamer rekening doet. Deze heeft tot nu toe terzelver plaatſe gewoont, alwaar de Amtman woont, naamlyk op 's Konings Hoeve *Beſſeſted*, niet *Beſteſtet*, gelyk men den Schryver gezegt heeft; doch heeft thans verlof verworven, om op *Widoe Klooſter* te wonen. De mildadigheid, die men den Amtman in zyn loon en profyten bewyſt, moet de landvoogt betalen, dien men ſlegts 200 Ryksdalers tot loon toelegt, daar de Koning hem tot hier toe zo goet als 350 Ryksdalers in Kronen gegeven heeft, die noch onlangs met 100 Ryksdalers vermeerdert zyn.

§ CXI. In dit Artikel vindt men zowel de Koninglyke inkomſten van het land, als ook hoe vele bedienden buiten den Amtman en Landvoogd in 't land zyn. Belangende de eerſtgenoemden, dezelve zyn niet altoos even groot, weshalven ook daar van niets zekers gezegt kan worden, en voorts blykt, dat de zulken 'er geen recht beſcheid van geweten hebben, die den Schryver berichteden: *dat de Koning van enige landſtreken ook ⅓ van de ingevoerde Viſchtienden bekomt*. Te voren is reeds gezegt, dat geen' Viſchtienden in het land geheven worden; doch de ſchattingen en tienden, die de Koning bekomt, worden volgens 's lands wyze in Viſſchen berekent. Alle de Koninglyke revenuen van dien aart, zowel als andere inkomſten, heffen de Sysſelmannen, een ieder in zynen Syſſel, volgens een' zekere verpachting naar een jaarlykſe belaſting, die de Landvoogd in 's Koning naam heft, en welke belaſting zo gematigt is, dat de Syſſelmannen daarby teffens hun loon voor hunne dienſten hebben konnen; doch nadien de Landvoogd altoos Syſſelman in *Guldbringe-Syſſel* is, alwaar hy woont en zyn loon als Landvoogd heeft, doet hy zyne Syſſelrekeningen wegens de ſchattingen en andere belaſtingen aan de Koninglyke Rentkamer. De overige Koninglyke inkomſten beſtaan in de Pacht-ſomme, die van de Kloosters en andere zyne Majeſteit toebehoorende landeryen aan den Landvoogd aldaar te lande betaalt wordt. Het be-

Van de andere bedienden des Konings in 't land.

beloop van de inkomſten des Konings is gantſch anders, dan men den Schryver bericht heeft; doch 't geen tot de beſchryving van het land niet eigentlyk behoort.

Men heeft bericht: *dat aldaar drie Lorvmen, Landrichters of Schouten zyn* (*Landsdommer by den Denen*) *waar van ieder zyn landſtreek of amt heeft*; maar nooit zyn wezentlyk meer dan twee Laugmannen geweeſt, van welke de een de zuider en ooſter-vierdedeelen en de andere de noorder en wester vierde deelen van het land heeft, waarin zy, gelyk de Lands-dommer by ons, Opperrichters zyn; maar nadien 'er dikwils een of meer Vice-Laugmannen zyn, kan zulks de berichters van den Schryver aanleiding gegeven hebben, in plaats van twee, drie Laugmannen te noemen en zich dus te vergiſſen. *En noch zyn hier* 24 *Syslomen*, zegt de Schryver, *waar van ieder een Dorp of klein gebied onder zich heeft, dergelyken by de Denen Herreds Dommere genaamt worden.* In *Ysland* zyn 18 Syſſelen, onder welke *Mule-* en *Skaftefields* Syſſelen, ooſtwaards in het land, ieder twee Syſſelmannen hebben, vermits zy groot en wyd uitgeſtrekt zyn. Dus zyn 20 Syſſelmannen in *Ysland*, en daarenboven noch een op het *Weſtman Eiland*; waarom men de rekening niet hoger dan tot 21 Syſſelmannen voor gantſch *Ysland* brengen kan. De ene Syſſelman in *Mule* Syſſel, die het zuider of middelſte gedeelte van de Syſſel heeft, heeft 15 Dingplaatſen, welken, wanneer hy dezelve op den vaſtgeſtelden tyd bezoekt, 't geen in de lente geſchiedt, een' reize van volkomen 50 mylen vorderen. Hier uit blykt, wat een aanzienlyk *Dorp of klein Gebied* een Syſſelman heeft. Van de Dorpen zal ik niet ſpreken, waar over een Syſſelman in *Ysland* geſtelt zoude zyn, vermits ik te voren ontvouwt heb, dat in dat Eiland gene Dorpen gevonden worden. De verrichting en het Amt van een Syſſelman is het zelve als de Herreds-Schouten by ons, naamlyk zy zyn Onderrechters een ieder in zyn Syſſel, en teffens een' ſoort van Schouten, vermits zy de Koninglyke Schattingen van den gemenen man volgens hunne verpachting heffen, waar van

te

te voren gesproken is. Nadien zy gemeenlyk genoegzame inkomsten hebben, zyn zy ook aanzienlyke en vermogende lieden.

§. CXII. Hier worden drie Wetten aangehaalt *als het Richtsnoer, waarnaar in* Ysland *geoordeelt word.* Het eerste is het oude *Yslandsche Lowboek*, door den Koning *Magnus Lagebetter* uitgegeven, naar 't welk men zich, zo veel de Erfvolgingen, liggende Gronden en Stamgoederen betreft, richt. Wat de Erfdeelingen en Processen over Eigendommen en in 't algemeen het *myn en dyn* betreft, wordt volgens de gemelde oude *Yslandsche* Wetten beoordeelt, doch 't geen de Schryver 'er byvoegt, en waarin, gelyk hy zegt, inzonderheid naar die Wetten geoordeelt wordt, naamlyk Stamgoederen, daar van weet men in *Ysland* niet het geringste. Aldaar is wel een' soort van Adels-ret, 't geen de Schryver mooglyk voor Stamgoederen genomen heeft; maar in de Processen neemt men tot de *Noorweegsche* wet de toevlucht. Vervolgens wordt het *Christina-Retten* bygebragt als het andere Richtsnoer, waarnaar in Geestlyke zaken geoordeelt wordt; doch 't geen alzo niet is, nadien het zelve t'enemaal is afgeschaft en daarop geen acht meer wordt geslagen, behalven ten aanzien van de Tienden, hoeveel en waar van dezelve gegeven moet worden. Voor 't overige wordt in alle geestlyke zaken naar het tweede Boek der *Noorweegsche* Wetten en verscheide Koninglyke Rescripten geoordeelt. Het derde Richtsnoer, waarnaar geoordeelt word, noemt de Schryver: *Stora Dommer* of Richterboek, 't geen door *Fredrik* II. beveſtigt is, naar 't welke zowel als naar het *Louwboek* van *Christiaan* V. in de *Formalia* en misdaden gericht zoude worden. Door den naam *Storadommen* verleid, noemt de Schryver die Ordonnantie een Richterboek, ten blyke, dat hy 't zelve voor een *Louwboek* gehouden heeft, offschoon het niet anders dan een' Ordonnantie op twee bladen Papier in quarto is, die in den Jare 1564. door de beide *Yslandsche* Laugmannen en 24 door hen daartoe benoemde Mannen is gemaakt en slegts

Van hunne Wetten.

alleen de Bezwangerings-zaken en derzelver ſtraffen betreft. Die Ordonnantie werdt in het volgende Jaar door den Koning *Fredrik II.* onder dato Lund 13. April 1565. beveſtigt, en naar die Ordonnantie worden ook noch de Bezwangerings ſtraffen ingericht. Dus is het gelegen met het *Storadommen*, door den Schryver Richterboek genaamt. In *formaliteiten* en misdaden wordt naar het eerſte en zesde boek der *Noorweegſche* Wetten van den Koning *Chriſtiaan* V. geoordeelt. Daarenboven hebben de *Yslanders* verſcheide byzondere Reſcripten en Ordonnantien, die met de hier voor genoemde te gelyk het Richtſnoer zyn, volgens welke in 't land geoordeelt wordt. Voorts is het naar waarheid, 't geen de Schryver verder zegt: *dat de Koning Fredrik* IV. *zekere ervaren Perſonen opgedragen heeft een nieuw Wetboek voor* Ysland *te ontwerpen*, welk Wetboek ook reeds voor enige Jaren naar *Denmarken* is gezonden.

Men heeft den Schryver doen zeggen: *dat naar alle vermoeden, hier te lande onder de ingezetenen weinig gewigtige Proceſſen ontſtaan. Voor dezen heeft men de een of andere tuſſchen de Biſſchoppen en Konings-Bailluwen gehad, die by hoger beroep onmiddelbaar aan den Koning gebragt zyn.* Ik weet niet, waar mede de Biſſchoppen en Landbailluwen des Schryvers berichters vertoont konnen hebben, dat zy dezelve als twiſtzuchtiger dan anderen in 't land aanmerkten. Ondertuſſchen is het zeker, dat meer dan genoeg proceſſen ontſtaan, voornaamlyk van zodanig een aart, als in *Noorwegen Odels-zaken* genaamt worden. De Citatien zyn by den gemenen man zo gemeen als op enige andere plaatſen, ja noch veel meer. Ik zoude niemand raden eens anders land te na te komen, of een Veeſtal of iets diergelyks op den grond te zetten, die zich een ander toeëigent; want hy welhaaſt een Citatie te verwachten zoude hebben. Offchoon twee naburen Velden hebben, die zich enige mylen wegs uitſtrekken, geven zy nochtans naauwkeurig acht, dat geen' van hun dezelve zonder bewilliging en voordeel van den andere zich ten nutte zoude maken. Somtyds

tyds ontſtaan gewichtige Proceſſen, en heb ik voor de Laugtinnen en Opperrichter Proceſſen zien voeren over beuzelingen, die geen Daler waardig waren, en dat noch door ryke lieden, waaruit hunne twiſtgierigheid blykt.

Nadien de Schryver met geen woord gedenkt wat Gerichten en Inſtantien in 't land zyn, en men uit het ſlot van dit Artikel byna zoude denken: *dat de zaken by Appel of hoger beroep onmiddelbaar aan den Koning gebragt worden*, zal ik kortlyk melden, hoedanig het daarmede gelegen is. By de Syſſelmannen van een ieder Syſſel wordt een' zaak ter eerſter inſtantie voor de Vierſchaar, waar toe zy behoort, aangelegt; want een ieder Syſſelman heeft vele Vierſcharen onder zich, waartoe zekere Diſtricten behoren, 't geen in acht genomen moet worden. Wanneer de zaak door den Syſſelman gedecideert is, kan daar van aan het Lauggericht worden geappelleert, 't geen jaarlyks by *Oeperaar* gehouden wordt den 8 July en zo lange duurt als iets voorvalt. Ieder Laugman oordeelt zelf in de zaken, welke in zyn Laugdom voorvallen, en heeft 8 Laug gerichtsmannen tot byzitters. Daar van wordt aan het Oppergericht geappelleert, 't geen ten zelven tyde en ook op dezelfde plaats gehouden wordt, waarin de Amptman preſideert en 't geen voorts uit den Laugman beſtaat, wiens oordeel niet in verſchil is, en uit zoveel Syſſelmannen of des noods Laug gerichtsmannen, dat behalven den Amptman als præſes, 12 Perſonen daarin zyn. Dit gericht komt ten aanzien van de formaliteiten met het Opper-hofgericht in *Noorwegen* overeen, zodanig dat een onderrichter wegens weigering van het recht en in diergelyke toevallen lynrecht daarvoor geciteert kan worden. Van het Oppergericht wordt direct aan het hoogſte gericht in *Coppenhagen* geappelleert, wanneer de zaken van het belang zyn, gelyk in de *Noorweegſche* Wetten voorgeſchreven is. In de Geeſtlyke zaken is het Prooſtgericht, 't geen uit den Prooſt en twee Aſſeſſoren beſtaat; daar van wordt aan het Conſiſtoriaal gericht geappelleert, 't

geen voor het Stift van *Skalholts* mede by *Oeperaar* op dezelfde tyden als de andere gerichten gehouden wordt, waarin de Amtman in den naam van den Stifts Amtman presideert, en de Bisschop met de Proosten en Predikanten Assessoren zyn. Dit Gericht wordt by *Hoolum-Stift* in den Herfst op een' Hoeve *Flugemyre* genaamt, 3 mylen wegs van *Hoolum* gehouden, werwaards de Amtman iemand zendt, om in zynen naam te verschynen. Van het Consistoriaal Gericht wordt ook lynrecht aan het hoogste Gericht in *Coppenhage* geappelleert. In die Geestlyke Vergaderingen word ook teffens van al het gene gehandelt, wat tot het Geestelyke behoort, en de Pensioenen aan oude uitgediende Predikanten en de Predikants Weduwen uitgedeelt. Gene Advocaten zyn in 't land bestelt; maar moeten in iedere zaak door den Amtman op nieuw geconstitueert worden.

Van de Doodstraffen en Rechtsplegingen.

§ CXIII. Men heeft den Schryver bericht: *dat de executien beide in Halsstraffelyke en Burgerlyke zaken, door de onderrichters zelven verricht worden.* Dus maakt men de Syssélmannen tot Scherprichters, welk beroep, offschoon het eerlyk is, aldaar te lande nooit door een Syssélman verricht wordt. Men oeffent geen' andere doodstraf, dan met den Byl het Hoofd af te slaan, te Hangen, en de Vrouwen te Zakken, of in een Zak te verdrinken.

Besluit.

§. CXIV. Ten besluite wordt een Histori van een *Yslander* van 14 of 15 Jaren aangehaalt, dien een Koopman van daar mede gebragt hadt, en van welken een' party kromme sprongen vertelt worden, die hy gemaakt zoude hebben, toen hy naar *Hamburg* kwam, en de grote Huizen en andere dingen zag, dien hy te voren nooit gezien hadt, en ook dat men hem in een' Opera gebragt hadt, waarin onder anderen een grote Draak vertoont wierdt, uit wiens open kaken enige vermomde Duivels hervoortsprongen enz., welke Historie maar alleen verhaalt wordt om te tonen, hoe die Menschen zich gedragen, wanneer zy in een ander gewest en genoegzaam in een' nieuwe Waereld komen. Wanneer men niet reeds gewoon was, alles ten kwaadsten te duiden, wat de *Yslanders* betreft,

zou-

zoude men nooit hebben konnen besluiten, dit van een Jongeling alleen ter beschaming van de *Yslanders* te verhalen. Is dan dat geval van een jongen *Yslander* van 14 of 15 Jaren zo zeldzaam, dat men daaruit kan besluiten, hoe dom de *Yslanders* zyn? Zoude zulks niet een anderen Knaap van zyn ouderdom wedervaren konnen hebben, wanneer hy voor de eerstemaal in zulk een Schouwplaats der Waereld, gelyk *Hamburg* of in een' andere grote Stad gekomen, en aldaar in een' Opera gebragt was? Wanneer men een Boerenjongen uit het allerbeschaafste land genomen hadt, die nooit te voren uit zyn' Geboorteplaats geweest was, zoude hy zich niet even zo aangestelt hebben? Het is in *Coppenhagen* niet zeldzaam, dat wanneer een Boerejongen de eerstemaal in de Stad komt en op een Wagen rydt, hy met veel verwondering rondom ziet en alle de Huizen en wat hem anders bejegent, zodanig met een open mond beschouwt, dat hy byna buiten zich zelven vervoert wordt, en vergeet, wat hy te verrichten heeft. Om voor deze fraaije Historie niet schuldig te blyven, zal ik een' van denzelfden aart mede deelen. Men verhaalt, dat een Jongman uit *Jutland*, die door de Westerpoort in *Coppenhagen* kwam ryden, onder het lange gewelf der Poort gekomen zynde, zyn hoed afnam en voor de ogen hieldt. Als nu een ander, die met hem op den Wagen zat, vroeg, wat zulks beduiden wilde, antwoorde hy, dat hy het Vader ons badt, nadien hy meende in een' Kerk te zyn, aangemerkt hy nooit als maar alleen in de Kerk zodanig een gewelf gezien hadt. Offchoon de eenvouwigheid van zodanig een Jongeling belagchens waardig is, kan ik echter niet geloven, dat een verstandig Man daarom de gantsche Jutsche Natie voor zot zoude houden, en derhalven kan het ook de *Yslandsche* Natie tot geen' domheid aangerekent worden, dat een *Yslander*, wanneer hy de eerstemaal de Waereld buiten *Ysland* beschouwt en hem zo vele ongewone dingen voorkomen, daarover verwondert staat. Voorts wordt toegestaan, dat de *Yslander*, van wien men die Hi-

ſtorie bericht heeft, *welbaaſt kundiger geworden was*, waaraan ook niet te twyffelen is. 't Geen verder van hem gezegt wordt, dat hy niet te bewegen was, in *Denmarken* te blyven, is alzo niet. Wel is waar, dat hy weder naar *Ysland* vertrok, na enige Jaren in *Coppenhagen* gedient te hebben, en gevolmagtigde wierdt by den Landvoogt; doch hy kwam ſedert weder naar *Coppenhagen* en werdt bediende der Raadkamer, in welk amt hy voor enige Jaren wel bemiddelt overleden is. Dit is een' zo bekende zaak, dat men zelf zyn naam weet, die *Iver Gisleſen* was. *En dit*, zegt de Schryver, *is alles*, *wat ik van* Ysland *heb konnen zamenbrengen*, waar voor het publiek wylen den heer Burgermeeſter *Anderſon* veel dank ſchuldig is, want het dien heer niet ten kwaden geduid kan worden, dat de berichten, welke hy bekomen heeft, zo onwaar en ongegrond geweeſt zyn, hoewel hy daarmede aanleiding gegeven heeft tot het geen hy wenſchte en nu geſchiedt, naamlyk dat een ander, die meer kundigheid, gelegenheid en ledigen tyd hadt, zich de moeite gaf, het te vermeerderen en te verbeteren; want vermits ik my langer dan twee Jaren in *Ysland* opgehouden heb, hebben myne andere verrichtingen my tyd en gelegenheid overig gelaten, om 't geen den Schryver bericht en hem onwaar opgegeven was, na te zien, en derhalven het door hem uitgegevene te vermeerderen en te verbeteren. Gelyk de heer Schryver wenſchte, zo hoop ik ook, dat dit den groten Schepper ter ere gedyen moge, vermits deszelfs weldaden jegens *Ysland*, die in het Boek van den heer *Anderſon* vermindert waren, in klarer dachligt geſtelt worden, en dat den opmerkende myn arbeid tot onderricht en vergenoeging ſtrekke, nadien hy door dit geſchrift een recht begrip van *Ysland* verkrygen kan.

E I N D E.